P 4
202, I

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:1-1192015415-219100187-19/fragment/page=0002

Plusieurs hommes savans n'ont pas la facilité de s'exprimer en latin comme ils voudroient, tels ont été Francetor et Sigonius en Italie quoique doctissimi. Patiniana p. 19.

CAROLI SIGONII
DE
ANTIQVO IVRE POPVLI ROMANI
LIBRI XI.
DVO de Ciuium Romanorum,
TRES de Italiæ,
TOTIDEM de Prouinciarum antiquo iure,
RELIQVI de Romana Iurisprudentiæ Iudiciis.
Omnibus historiarum, oratoriæ ac iurisprudentiæ facultatum Studiosis apprime necessarii diuque desiderati.

EDITIONI HVIC NOVISSIMÆ
ad exemplum Francofurtense adornatæ
addita & inserta sunt, quæ in editione Parisiensi, quam Batavi in Thesauro Antiquitatum Romanarum secuti sunt, amplius reperiuntur.
Singulis libris argumenta nouiter suppleta, omniumque capitum summam curatius referentia præmittuntur.

Accessit
præter Obseruationes LATINI LATINII,
Animaduersiones
IOANNIS GEORGII GRÆVII,
Indicemque rerum & verborum locupletissimum
NOVA DISSERTATIO PROOEMIALIS
THOMASIANA
de Vsu vario Studii Antiquitatum, inprimis in Studio Iurisprudentiæ Romanæ.

LIPSIAE ET HALAE
Prostant in Officina ADAMI SELLII, cIↃ IↃccxv.

UNIVERSITÄTS-BIBLIOTHEK
HALLE
(SAALE)

Universitäts- und Landesbibliothek
Sachsen-Anhalt
Zweigstelle Ausleihmagazin

19468191
(Ersatz-Ex.)

CHRISTIANI THOMASII
DISSERTATIO PROOEMIALIS
DE
VSV VARIO STVDII ANTIQVITATVM, INPRIMIS IN STVDIO IVRISPRVDENTIÆ ROMANÆ.

SVMMARIA.

STudium antiquitatum non est necessarium ad sapientiam. §. 1. vtile tamen eruditis. §. 2. in specie I. Theologis. §. 3. II. Medicis §. 4. III. Philosophis, 1) qua talibus. §. 5. 2) quatenus viam pandunt *a*) ad Theologiam §. 6. *b*) Medicinam §. 7. *c*) Iurisprudentiam. §. 8. IV. ICtis *in Iurisprudentia 1) naturali*, quæ opus habet antiquitatibus *a*) Philosophicis §. 9. *b*) Politicis & Ecclesiasticis §. 10. *2) in Iurisprudentia Ecclesiastica*, quatenus ea agit *a*) de iure circa sacra §. 11. *b*) de rebus sacris & Ecclesiasticis §. 12. *c*) de causis Ecclesiasticis §. 13. *3) in Iurisprudentia feudali* §. 14. *4) publica* §. 15. *5) priuata a*) Germanica §. 16. *b*) Romana. Rationes cur ea potissimum requirat studium antiquitatum. §. 17. Quænam minus necessariæ sint? §. 18. Quæ sciri debeant? §. 19. Potissimum ipsum ius vetus. §. 20. Laus ICtorum excellentium ab eius notitia. §. 21. Errores Pragmaticorum Theoretici & Practici ex harum rerum ignorantia. §. 22. Vsus earum in intelligendis aliis veterum Oratorum, Historicorum, Poetarum, Philosophorum scriptis §. 23. Imo etiam in locis quibusdam Noui Testamenti, & scriptorum Ecclesiasticorum. §. 24. Extensio erronea dicti vsus ad ius publicum. §. 25. Fons scientiæ huius non est quærendus in corpore iuris, maxime ob errores compilatorum, nec in aliis scriptis veterum. §. 26. Rectius consulitur Sigonius, Laus

eius generalis. §. 27. Contenta horum scriptorum & historia scriptionis, collectionis & editionum ipsius autoris. §. 28. Editiones sequentes §. 29. Error Grævii circa librum de Magistratibus & Imperatoribus. §. 30. Alius circa opera de iure ciuium Rom. & Italiæ. Vindiciæ editionum Germanicarum §. 31. Nævi editionis illius, quam Belgæ male secuti sunt §. 32. Laus horum scriptorum Sigonii §. 33. Nævi eorundem §. 34. Editio præsens §. 35. Conclusio §. 36.

I.

CUm sapientia non consistat in notitia curiosa multarum rerum inutilium, sed in viva cognitione & prudente applicatione veritatum suæ & aliorum emendationi ac felicitati inservientium, & vero regulæ iusti & honesti non tam ex aliorum, quantamcunque etiam autoritatem sibi in mundo acquisiuerint, institutis & exemplis, quam ex dictamine rationis a præjudiciis & affectibus liberæ judicari debeant, contra autem norma decori cuique ab eo populo ac tempore, cum quo & in quo vivit, minime vero a peregrinis nationibus aut priscis etiam seculis petenda sit; sua sponte hinc sequitur, ad hanc vitam feliciter peragendam sufficere, si quis partim seipsum, partim alios, inter quos versatur, probe cognoscat, & tam intuitu eorum, quæ sana ratio præcipit, justitiæ, amoris & honestatis studium in se ipso aliisque promoueat, quam intuitu reliquorum, quæ

salva

salva virtute pro diuersitate locorum & temporum variant, aliorum eiusdem ætatis & reipublicæ civium moribus se accommodet. Quomodo antiquæ gentes vixerint, & in quantum earum consuetudines cum suis convenerint, vel ab iis diversæ fuerint, secure ignorat, qui contentus est parva scientia, sed sufficiente ad bonam mentem & amicitiam concivium acquirendam & conservandam, dum interim alii inanibus speculationibus antiquitatum ex mera curiositate immersi antiquam sapientiam, quæ a cognitione sui ipsius semper cœpit, perdunt, & quia tantum superfluas & dudum præteritas minutias observant, non vident maxime necessaria, quæ ante pedes sunt.

II. Interim in iis, qui eruditorum nomen gerunt, requiritur accuratior inspectio eorum, quæ adhuc usum præstant. Quia igitur dimidium cuiusque scientiæ in ejus historia consistit, nec eam fundamentaliter intelligit, qui ejus originem ignorat, nec communes errores palpabilius refutari & contrariæ veritates solidius demonstrari possunt, quam si ex historia ostendatur, qua occasione & intentione quælibet instituta sive sacra sive profana orta fuerint, qua item verisimilitudine vir ali-

quis magnæ autoritatis deceptus leviter primo a veritate deflexerit, & in quantos errores ex parva deviatione vel ipse vel assecłæ eius deinde inciderint: non solum non improbari, sed & laudari merentur omnes, qui doctrina sua sive Ecclesiæ sive reipublicæ inserviunt, si operam dent studio illarum antiquitatum, ex quibus vel veritates nostris quoque temporibus convenientes confirmari aut deduci, vel morbi, quibus etiam nostra ætas graviter decumbit, detegi & curari possunt.

III. Hinc ut a Theologis incipiam, non contemnendi fructus in Ecclesiam redundant ab illis, qui antiquitates Ecclesiasticas laudabili studio excoluerunt excoluntque. Cum enim omnes partes, in quas hodierni Christiani abierunt, & dogmata religionis suæ & ritus Ecclesiasticos quam plurimos per Apostolos & primos Christianos aut ab iis acceperint, vel derivent, hi vero ex Judaismo conversi multos mores antiquos retinuerint, imo ipse Salvator noster ad ritus, mores & doctrinas Judaicas non raro respexerit, horum autem omnium solida cognitio præsupponat intellectum status non modo veteris Christianismi, sed & Judaicæ reipublicæ: inde hinc sponte fluit, maximam utilitatem in Theolo-

ologia ex cultura antiquitatum Ecclesiasticarum tam Judaicarum, quam Apostolicarum sperandam esse. Nec dubium est, si tempore reformationis tantum lumen accensum fuisset historiæ Ecclesiasticæ ad scripturam sacram pertinenti, ut hodie factum est, & divina providentia non potius corruptiones, ut sensim creverant, ita etiam sensim emendare constituisset; multas controversias facile potuisse componi, ex quibus infaustum dissidium inter Protestantes aut initium aut incrementa sumsit. Quæ post Apostolorum tempora gesta sunt, ad normam credendi & faciendi non pertinent, adeoque aliquanto securius ignorari possunt. Sed sunt tamen etiam rationes non contemnendæ, docentes, & harum antiquitatum culturam Theologo non solum valde utilem, sed & prope necessariam esse, cum partim Romano-Catholici ad veteris Ecclesiæ traditiones provocent, adeoque facilius errorum suorum convinci aut saltem ad silentium redigi queant, si ipsis dissensus antiquorum patrum ab eorum doctrina ostendatur, quod non sine fructu a multis factum est; partim communis error de statu Ecclesiæ quinquesecularis felicissimo & Conciliorum, quæ Oecumenica vocantur, autori-

tate, etiam inter eos, qui puriora sacra sequuntur, multis falsis conclusionibus ansam præbuerit. Ut taceam, quod sine notitia intimiore antiquitatum Ecclesiasticarum neque cognosci possit occasio & progressus falsarum doctrinarum & corruptionum in moribus cum artibus, per quas stabilitæ fuerunt ab iis, qui vel ipsi decepti erant, vel, ut mundus deciperetur, sua interesse videbant, neque comprehendi queant media, quibus Deus nihilominus veritatem & sanctitatem per quævis secula inter paucos testes veritatis conservavit.

IV. Quæ de JCtis dicenda sunt, quia reliquis prolixiora sunt, ad extremum reservabo. Usum vero antiquitatum in Medicina aliis excutiendum relinquo. Forte illis facilius caret gratiosa Facultas, quam reliquæ, partim quia in ea nihil ab impositione hominum dependet, neque adeo multum aut valere aut nocere potest aliorum autoritas, cum omnia Praxi consent, & quotidiana experientia comprobari debeant, partim quia nostra tempora ob diætam ab antiquo more vivendi longe diuersam alia etiam medicamenta postulant, partim quia prisca Medicina, si cum hodierna comparetur, valde simplex

plex fuit, cum & plura remedia, quæ nobis ab Indis vel Septentrione afferuntur, ignoraverit, & ob neglectum ſtudii Chymici eorum præparationem artificioſiorem non intellexerit & propter defectum ſubtiliorum inſtrumentorum & accuratioris Anatomiæ circulationem ſanguinis & reliquam conſtitutionem corporis interiorem parum cognitam habuerit. Forte tamen etiam, ſi non ad curas felicius peragendas, tamen ad melius deſtruendos errores, & præjudicia, quibus nec iſta ars penitus caret, facilius tollenda prodeſt antiquitatum Medicarum cognitio, utilemque & continuatore dignum laborem inchoavit Daniel Clericus hiſtoriam Medicinæ ſcribendo. Saltem non niſi ex antiquitatibus Academicis de ipſo ſtatu Medicorum judicari poterit, nec aliunde declarari, cur Medicis venditio medicamentorum, & Pharmacopolis eorum diſpenſatio arbitraria ægre ſoleat permitti, Chirurgis autem famæ quæſtio diu mota fuerit, cur item hæ tres profeſſiones, quibus unus olim Medicus defungi ſolebat, a triplici hominum in rep. ordine exerceantur.

V. Philoſophia duplici ratione conſiderari poteſt, vel prout per ſe uſum habet, vel prout omnibus tribus ſuperioribus fa-

cultatibus inſervit. Utroque reſpectu erudito utilis eſt ac fere neceſſaria antiquitatum Philoſophicarum ſcientia. Quod primum attinet, equidem alibi pluribus oſtendi, omnes veterum Philoſophorum ſectas, errores capitales foviſſe, atque adeo libros ab illis relictos aptiores eſſe ſeducendo quam erudiendo lectori fundamentis genuinæ ſapientiæ ex tribus libris ſcripturæ, naturæ & conſcientiæ nondum ſatis inſtructo. Unde ſine dubio ſequi videbatur, ad veram Philoſophiam comparandam non opus eſſe ſtudio antiquitatum. Attamen quod ad veritatem cognoſcendam non prodeſt, non ideo plane inutile eſt etiam ad errores detegendos & confutandos. Falſa veterum Philoſophia altas radices egit & late adhuc ubique regnat. Alii hanc illamve ſectam aperte profitentur, alii ex multis nec optimis nec optima colligendo novum ſibi ſyſtema formant, alii unam aliquam noviter incruſtatam pro ſuo invento venditant, alii principiis fallacis ſapientiæ abjectis concluſiones inſcii retinent. Paſſim igitur aut veteres fallaciæ, quantæ quantæ fuerunt, eliminandæ reſtant, aut earum reliquiæ. Utræque obſcurius cognoſcuntur, & falſitas illarum aliis, qui præjudiciis immerſi

ſunt

sunt, difficilius demonstratur, si primum falsum eorum ignoretur, quod sæpe solæ antiquitates Philosophicæ docebunt. Illis ergo naturalis sapientiæ Doctor, non magis carere potest, ac Medicus, qui ægrotos curare intendit, historia & cognitione morborum, quamvis ipsum Medicum sine illa sanum esse & manere nihil impediat.

VI. Quodsi Philosophiam ut instrumentum Theologiæ, Jurisprudentiæ & Medicinæ intueamur, certum est, illius in has influxum non demum nostra ætate cœpisse, sed omni tempore, quo hæc studia conjunctim tractata fuerunt, viguisse. Ex quo sequitur, quam necessaria est ipsarum antiquitatum Theologicarum, Juridicarum, Medicarum cognitio, tam necessariam etiam Theologo, JCto, Medico esse antiquitatum Philosophicarum scientiam, cum sine hac illa non possit obtineri. Patres Ecclesiæ plurimi Platonicæ aut Stoicæ Philosophiæ dediti e sectæ suæ doctrinis mysteria Christianæ religionis illustrare & scripturam sacram explicare studuerunt. Scholastici Aristotelis doctrinam in Theologiam invexerunt, hæretici fere omnes ex Philosophicis erroribus in Theologicos prolapsi sunt, aliqui

etiam

etiam propter sententias mere Philosophicas sive veras sive falsas hæreticorum Catalogo ab hæretificibus inserti sunt. Hodieque ex nævis in ratiocinatione contra sanam rationem commissis opinionum Theologicarum monstra nascuntur. Ergo quicunque de patrum sententia hæresiumque & ceterorum errorum ac dissidiorum, quæ religionem invaserunt, fontibus certus esse cupit, commendatum habeat historiæ Philosophicæ studium.

VII. Quod an etiam Medicis utile aut necessarium sit, ex antea dictis ex parte judicari potest, quibus plura non addo, nisi quod non videantur deesse errores Medici ex antiquis etiam erroribus Philosophicis orti, nec verosimile sit, v. g. hominem superstitiosum de amuletorum ac similium remediorum imaginariorum vanitate convinci posse, antequam erroneæ, quas sibi ad exemplum veterum quorundam Philosophorum format, ideæ de nescio quibus qualitatibus occultis ipsi eximantur.

VIII. De JCtis plura supersunt. Ex his Ethnici veteres, ex quorum fragmentis Pandectæ collectæ sunt, multa dogmata Philosophica decisionibus suis pro fundamento substraverunt Stoicam sectam potissimum secuti. Inde orta est definitio

justi-

juſtitiæ Juſtinianea. *a*) Inde fluxit, quod Ulpianus *b*) iuris naturalis peritia omnia animalia cenſeri dixerit, quod idem *c*) ſervo naturaliter licere in ſuum corpus ſævire, docuerit, quod Papinianus *d*) embryonem hominem eſſe negaverit, & quæ ſunt ſimilia. Quæ omnia cum ante ipſos a Stoicis Philoſophis tradita & ſecundum literam intellecta, a JCtis autem ex ipſis repetita eſſe ignorarent interpretes, miſere ſe in ejusmodi aſſertis juxta mentem Peripateticæ Philoſophiæ, quam ipſi ſectabantur, explicandis torquere & ad diſtinctiones partim a mente JCtorum alienas, partim ad hæc loca non quadrantes inter juſtitiam univerſalem & particularem, jus naturale proprium & improprium, primævum & ſecundævum, licentiam naturalem & moralem, partum vitalem & non vitalem aliasque ſimiles tanquam ad ſacram anchoram confugere coacti fuerunt. Poſtquam ita Ariſtotelica dogmata juris interpretationi adiuncta fuerunt, multi inſuper ex recentioribus ſcriptoribus Ramiſticæ ſectæ addicti per illius methodum in ſcriptis ſuis alias non infimæ autoritatis adhibitam juris ſtudium ſublevare intenderunt, ſed magis impeditum reddiderunt. Ex quibus

a) *pr. I. d. I. & I.* b) *l. 2. ff. eod.* c) *l. 9. §. 7. d. pec.* d) *l. 9. §. 1. ad L. Falc.*

quibus omnibus satis patet, JCtum genuinum historia Philosophicarum sectarum etiam antiquiorum imbutum esse oportere.

IX. Id ipsum adhuc manifestius patebit, si naturalem iurisprudentiam, quæ omnium reliquarum caput & fundamentum merito creditur, intueamur. Debet illa non nisi a claro lumine rationis quietæ & passionibus animi non obfuscatæ peti, adeoque per se saltem exactam cognitionem naturæ hominum moralis & socialis requirit. Quam qui possidet, suis oculis plus ac certius videt, quam decem alii, qui maximo labore aliorum sive veterum sive recentiorum volumina evolvunt, ex iis, quid viris celeberrimis visum fuerit, ad ungvem ediscunt, & quæ memoriæ mandaverunt, postea fideliſſime quidem, sed sæpe absque judicio repetunt. Unde certissimum est, cumulationem exemplorum & testimoniorum in egregiis alias operibus Grotii & Pufendorffii, cessantibus nunc rationibus politicis, propter quas ille odium innovationis evitare, hic corrupto gustui seculi Bœcleriani se accommodare cogebatur, hodie magis obesse quam prodesse doctrinæ moralis studioso. Neque necesse est, ut ad rerum origines

rigines ascendamus, cum etiam abstrahendo ab ortu generis humani optime cognosci possit, quid eius indoli præsenti conveniat. Et quamvis multa in illa disciplina tractentur, quæ ab hominum voluntate & impositione dependent, tamen ne in illis quidem opus est, ut de initiis valde simus solliciti, cum verbi gratia jus dominii & pretii ex hodierna utriusque natura satis explicari possit. Ex consensu gentium, quæ ex fastu male fundato & contemtu populorum minus corruptorum se moratiores dixerunt, & in nulla re magis, quam in vitiis ambitionis, voluptatis & avaritiæ, plerumque subtilibus aliquando etiam satis crassis consenserunt, justi & injusti definitio peti non potest, & prætensum jus gentium juri naturali contradistinctum tam ab aliis, quam a me alibi satis confutatum est. Ex quibus omnibus fluit, ad genuinum conceptum de jure naturæ ejusque præceptis sibi formandum nullas antiquitates requiri. Interim tamen, quia omnes antiqui Philosophi in moralibus potissimum errores maxime pernicioſos foverunt, qui partim adhuc hodie regnant, partim alios, quibus nostrum seculum laborat, generarunt, non poterit Jurisprudentiæ naturalis doctor

ctor aliis a veritate aberrantibus satis occurrere, nisi fontem fallaciarum ex antiquitatibus Philosophicis ostendere & obturare didicerit.

X. Sed nec historia Philosophica ad hunc finem sufficit, alia adhuc requiruntur. Scilicet in disciplina juris naturalis vera & non imaginaria utilitas tam publica omnium, quam privata singulorum utramque facit paginam, sed non ab omnibus cognoscitur. Multi res pernicioſissimas pro utiliſſimis & tantum non necessariis habent; contra res utiles aut saltem innoxias tanquam pestem reipublicæ & quæ necessario totum statum eversura sit, traducunt, & imperantes pariter ac parentes anxiis suspiriis vel clamoribus inconditis solicitant ad extingvendum, quod extra eorum cerebrum nullibi reperitur, incendium. Quod apud hos non valet ratio, valebit aliquando experientia, parum etiam sapientum magistra, certe valebit adversus eos, adeoque utiliſſimum erit, ex omnium temporum historiis palpabiliter demonstrare turbas, quas status, qui juxta illorum doctrinam florentiſſimus audit, in republica vel statim vel post aliquod intervallum produxit aut etiam ostendere commoda populis ex usu re-

rum

rum ab illis improbatarum acquisita & conservata, aut denique docere, quomodo in media tolerantia eorum, ex quibus illi infallibilem interitum reipublicæ vaticinantur, quies tamen publica feliciter & constanter obtenta fuerit, & hodienum alicubi obtineatur. Deinde plurimi errores doctrinas de rerum & statuum origine invaluerunt & in conclusiones nostro etiam tempore usum habentes influxerunt, quos ex ipsa natura humana refutare facile quidem est, sed propterea minus utile, quia ob inveterata præjudicia difficillimum est, falsos de illa conceptus errantibus eximere. Hi ergo omnium optime ex ipsis historiarum monumentis & factorum, de quibus controvertitur, contingentia convincentur. Ita quia summus Aristoteles hominem tanquam animal sociabile laudaverat, communis sententia fuit, civitates ex appetitu societatis & ad mutuam defensionem a probis fuisse institutas. Contra aliqui vel ex corruptis hominum moribus, vel ex non paucorum ingenio minus sociabili naturam universi generis humani male metientes statum naturalem esse bellum omnium in omnes docuerunt. Utrique omnium optime in viam reducentur, forte etiam de veritate ipsius ideæ, quam sibi de natura ho-

minis formaverant, dubitare incipient, si urbes & imperia primum ab impiis Cainitis orta esse, pios vero absque civili societate quiete vixisse ostendatur ex antiquitatibus historiæ tam profanæ quam Ecclesiasticæ. Quæ ultima etiam ob alias causas Doctori juris naturalis non est negligenda, partim quia non pauci ex classe Theologorū sive dogmaticorū sive Mysticorū doctrinam juris naturalis eliminare varie tentaverunt, & adhuc tentant, a quibus adeo illud vindicandum est, partim quia multi errores in eam disciplinā non tantum a scholasticis Theologis, sed etiam a Patribus quibusdam veteris Ecclesiæ, (quorum varios nævos doctissimus Barbeyracius in Præfatione Gallica Operis Pufendorffiani modeste detexit) invecti & propter venerationem eorum communem late propagati fuerunt, cum naturalis jurisprudentia tam a JCtis quam Philosophis neglecta ante reformationem a solis fere Theologis nomine casuum conscientiæ sine solido fundamento tractaretur, de quo latius disserui in Præfatione ad versionem Germanicam librorum Grotii de Jure belli & pacis.

XI. Major adhuc necessitas juris cultorem urget, sedulam operam navandi antiquitatibus sacris intuitu studii Jurisprudentiæ Ecclesiasticæ. Hæc partim nexum imperan-

perantium & parentium quoad religionem ejusque exercitium in republica, partim res ad cultum divinum & alendos ministros Ecclesiæ destinatas, partim negotia privatorum, quæ ad causas sacras referuntur, & apud nos curæ Consistoriorum plerumque relinqui solent, considerat. Quoad singulas has partes sub Papatu penitus corrupta fuit Jurisprudentia Ecclesiastica, nec nostra ætas antiqua præjudicia deposuit plane, aut deponere aliisque adimere sine solida corruptelarum Papalium adeoque antiquitatum Ecclesiasticarum cognitione valet. Prior disquisitio uno verbo de jure Principum circa sacra agit, cujus tractatio Jurisprudentiæ sacræ cum publica universali quodammodo communis est. Tota res tantam difficultatem non habet, sed simpliciſſime proponi potest, dicendo, quod majestas sit complexus omnium jurium, adeoque etiam juris circa sacra, & consequenter actiones subditorum circa exercitium religionis quoque dirigere possit, hique parere necesse habeant, quamdiu mandatum divinum contrarium non evidenter docere possunt. At hæc simplex doctrina non fuit diu ad palatum Doctorum, qui partim ex zelo intempestivo alios per vim emendandi, partim ex ambitione subtili vel crassa & propter

intereſſe proprium vim imperii circa ſacra in ſe transferre ſtuduerunt, & ſucceſſu temporis tranſtulerunt. Nec defuerunt prætextus aliquam ſpeciem habentes. Levitæ veteris teſtamenti a reliquo populo Iſraelitico ſeparatum & Deo dicatum corpus conſtituerant, & peculiaribus privilegiis donati varia jura imprimis circa cultum religionis independenter a magiſtratu Politico exercuerant. Apoſtoli quoque & eorum ſucceſſores proximi peculiares cœtus fidelium ex membris reipublicæ collegerant, eisque inſcio Principe ejusque miniſtris Epiſcopos, Presbyteros & Diaconos ſolenni manuum impoſitione inauguratos, & a Laicis, ut vult communis interpretatio, ſeparatos dederant, a quibus religioſi conventus eorum dirigerentur. Quodſi inter iſtos de re aliqua etiam ſeculari lis orta fuiſſet, non adierant Prætorem aut alium magiſtratum inter Judæos aut Ethnicos jus dicentem, ſed rem inter ſe compoſuerant deciſione ſæpius a Presbyteris expectata. Hæc omnia jure proprio ſibi quoque deberi populo perſuadere conati ſunt multi ſubſequentium Eccleſiæ Doctorum forte etiam ſibi ipſis multi perſuaſerunt. Cumque Conſtantinus cognomine Magnus ſive ex intereſſe Politico Chriſtianorum animos ſibi devinc-

turus

cturus, sive ex incuria consequentias non prævidens illis nimium indulsisset, seque saltem Episcopum in externis, dixisset, illi jus definiendi tam quæstiones fidei, quæ conscientiæ cujusvis permittendæ fuissent, quam regiminis Ecclesiastici, quod Imperatori relinqui debuisset, publice sibi sub oculis ejus arrogaverunt, & potestate seculari tanquam brachio ad exequendas suas sententias usi sunt. Unde paulatim Hierarchia Papalis ad summum culmen adscendit, postquam per gradus Clero primum a Laicis separato non solum Episcopi in reliquos ministros Ecclesiæ, postea Metrapolitani in Episcopos & denique Papa Romanus in reliquos Metrapolitanos omnemque his subjectum Clerum exclusis Principibus imperium usurpavisset, sed etiam Papa ministerio Cleri ejusdem in universum populum Christianum & ipsos etiam imperantes initio solum in causis sacra propius tangentibus, successu temporis vero tantum non generaliter ad se rapuisset: usque adeo, ut tandem fere pro lubitu tributa imponeret, & de ipsis summis imperiis, Imperatores & Reges deponendo, populis obtrudendo & tanquam Vasallos investiendo disponeret. Sub hoc jugo dudum orbis Christianus gemuit, donec Romani Pontificis potentia Principum

quorundam fortitudine iterum imminueretur, & intuitu Proteſtantium per reformationem plane everteretur. Attamen etiam inter hos non ſolum non omnia uno impetu emendari potuerunt, ſed novum etiam periculum ſubiit jus Principis circa ſacra, & nobiliſſimum regale tolerantiæ, cum a noſtris etiam Doctoribus ſeculum Conſtantini M. pro feliciſſimo ſtatu Eccleſiæ haberetur, eſſentque qui jus excommunicandi (etiam Principes) miniſtris Eccleſiæ, & poteſtatem definiendi controverſias & ordinandi ritus cultus externi horum conventibus tribuere, Principi vero ceu brachio ſeculari nil niſi onus exequendi & diſſentientibus injungendi concluſa Synodorum pro omni regali circa ſacra ſub inconcinno nomine juris Epiſcopalis relinquere non dubitarent. Quod malum longius progreſſurum fuiſſet, niſi Principes juris ſui admoniti & ſimul oſtenſum fuiſſet, ſacerdotes veteris teſtamenti cum templo extinctos toto cœlo a miniſtris novi fœderis differre, Apoſtolos vero de novo ſtatu in ſtatu erigendo nunquam cogitaſſe, nec ſacerdotio, ſed Synagogæ Judaicæ ſucceſſiſſe Presbyterium Chriſtianum, idque ipſum ex Laicis conſtitiſſe, qui per manuum impoſitionem ritu Judæis in omnibus fere tam ſecularibus, quam

quam Ecclesiasticis promotionibus adhiberi solito & ab Apostolis dona miraculosa ipsis peculiaria per hoc medium exercentibus libera voluntate retento inaugurati, nullum imperium, & consequenter nullam ejus inter se subordinationem, sed nudum ministerium habuisse, ideo ipsi a societate fidelium sponte commissum, quia magistratus Ethnicus nullam Ecclesiæ curam suscipiebat: denique primos Christianos, cum monitum Apostoli secuti coram judicibus Ethnicis litigare erubescerent, si ipsi inter se convenire non possent, aut aliorum fidelium aut Presbyterorum arbitrio se submisisse, minime vero ullam eorum jurisdictionem agnovisse; Clericos vero decidentes ad exemplum eorum, qui tempore Constantini M. Papæ mox secuti præcursores fuerant, denuo in rempublicam introduci non posse, nisi denuo etiam Papatui, si non Romano, Papatui tamen, subjici velimus. Quæ omnia cum aliis huc pertinentibus nisi ex antiquitatibus Ecclesiasticis probe discantur, verus habitus religionis Christianæ ad rempublicam aut non intelligi poterit, aut saltem veritas non solide contra adversarios passim obvios, quorum commodis ipsa adversatur, defendi & vindicari.

XII. Non feciſſet vero tantos progressus

Papo-Cæsaria, nisi de opibus etiam sibi Doctores prospexissent, quo fine opus erat pervasione hominum superstitiosorum, maxime divitum & avarorum, ut si non totum patrimonium, saltem aliquam eius partem applicarent usibus nomine piis, re sæpe valde impiis, aut saltem non optimis. Quod per testamenta potissimum, quorum executio non testatores sed ipsorum hæredes gravatura erat, rudioribus seculis facile obtinebatur partim metu purgatorii & aliarum pœnarum divinarum temporalium & æternarum etiam propter leve dubium de infallibilitate Ecclesiæ repræsentativæ incussio & sub onere liberalitatis erga eam etiam in maximis criminibus demto, partim spe gratiæ apud Deum & laudis apud homines facta, quarum unam adulationes Clericales benefactoribus suis, utut alias pessimis, magna fiducia pollicebantur, alteram vero Panegyrici vivorum & mortuorum reipsa apud simplicem populum conciliabant. Fuit hæc via acquirendi facilis & valde lucrosa, nec tamen aut facilitate aut utilitate superavit medium acquisita conservandi, quod ipsum simul profusiones Laicorum ad pias causas auxit, nempe peculiaris sanctitas templis & rebus ad Ecclesias pertinentibus tributa, dominiumque illarum in spe-

ciem

ciem hominibus ademtum, & in Deum translatum, cui semel dicatum nunquam ad seculares usus reverti posse fingebant. Fabula majorem fidem invenit, quia non solum Ethnici eodem jure intuitu rerum Deastris suis dedicatarum usi fuerant, sed Deus etiam in veteri testamento quædam dominio Israelitarum exemerat, sibique immediate sacraverat, ademta reipublicæ facultate de iis disponendi. Ne tamen hæc inventio damnum aliquod afferret Clero, exercitio dominii forsan aliquando opus habituro, in casibus necessitatis, quorum definitio a curiæ Romanæ arbitrio dependebat, potestas res istas, non obstante, quod nullius esse dicerentur, alienandi ipsi reservata fuit, ut occasione emergente parva jactura reliquum servari & majus damnum, verbi gratia ab hoste potissimum infideli metuendum hac ratione evitari, præterea-que Monachi, (hi enim potissimum genus pauperum constituunt,) in omnem eventum alimenta inde capere possent. Quibus artibus id effectum est, ut opes Laicorum in thesaurum Ecclesiæ tanquam in magnum Oceanum fluerent, sed nunquam refluerent, & bona maxima tam mobilia, quam immobilia usibus & imperio reipublicæ cum maximo ejus damno subtraherentur.

tur. Inter noſtrates quidem incendi potius, quam reſtingui debet liberalitas erga miniſtros Eccleſiæ valde frigefacta, ut pluribus deduxi peculiari Diſputatione *de Officio Principum Evangelicorum circa augenda ſalaria & honores miniſtrorum Eccleſiæ*, nec dubitatum fuit ſeculariſare plura bona Eccleſiaſtica. Interim de illorum natura & prætenſa rerum, imprimis ad templa & altaria ſpectantium, ſanctitate, favoreque piarum cauſarum maximi errores adhuc regnant ex antiquitatibus Eccleſiaſticis potiſſimum refutandi, oſtendendo, quod Deus in ſtatu Theocratico veteris teſtamenti revera regia jura exercuerit, quæ ad ſtatum novi fœderis, in quo regnum Chriſti non eſt de hoc mundo, nec ipſe ejusque Apoſtoli inter bona & loca ſacra & profana ullum diſcrimen introduxerunt, non quadrant; item quod ſacerdotes Ethnici ad autoritatem & potentiam ſibi acquirendam vel idem inſtitutum, ut ſolent falſi Prophetæ ſimias verorum agere, imitati fuerint, vel ſimile quid, ut facilius plebem deciperent, invenerint, tandem vero, quod multa, quæ pro piis cauſis venditantur, Monachiſmo & aliis reipublicæ morbis fundamenta præbuerint.

XIII. Obtentis divitiis & imperio circa ſacra arcanum Papale maximum fuit, plu-

rimas

rimas causas seculares ad forum Ecclesiasticum trahere, & juxta interesse curiæ Romanæ decidere. Optimum medium fuit, ut ex iuramento negotium sacrum fieret sub verosimili prætextu, quod per id Deo jus aliquod quæratur, circa quod nulla potestas competat Principibus secularibus, bene tamen Papæ tanquam Dei Vicario. Adjuvabat fraudem error antiquissimus Judæorum, quibus vel solum nomen perjurii horrorem incusserat, ut juramentum etiam de re illicita præstitum & ipso jure nullum aut servandum aut per meras cavillationes implendum aut verius eludendum crederent, quæ superstitio postea etiam Patres Ecclesiæ decepit. Grata etiam erat inventio quibusdam Politicis, qui mediante juramento varias obligationes jure civili alias prohibitas acquirere & in aliis contra debitores morosos a judice seculari securiores executionem sententiæ judicis Ecclesiastici facilius obtinere poterant, unde vix inibatur pactum aliquod sive publicum sive privatum majoris momenti, quod non jurato confirmaretur, & sic ad forum Clericale trahi posset. Quo ipso Pontifex commodam occasionem nanciscebatur omnibus fere negotiis se immiscendi de fortunis Laicorum decidendi, aut etiam per relaxationem juramenti

ramenti disponendi, & promissiones juratas etiam quoad negotia vetita exequendo leges seculares evertendi. Maximus etiam in vita civili effectus est matrimonii, a quo & conjunctiones familiarum & status Personarum & successiones dependent. Ergo de hoc etiam cognitio ad forum Ecclesiasticum rapi debuit, quod callidissime factum est, conjugio in sacramentum ut negotium indubie sacrum transmutato. Pallium præbuerunt loca quædam scripturæ sacræ contorte explicata & ritus hierologiæ in veteri Ecclesia sine ulla tamen coactione aut opinione mandati divini a volentibus adhibitus. Ita totus locus de matrimonio corruptus fuit, nec in nostris Consistoriis deinde ab omnibus sacramenti reliquiis purgatus. Potius & hi & alii plurimi errores, quibus jus Canonicum repletum & tantum non tota Jurisprudentia Ecclesiastica sub Papatu inquinata fuit, (quosque jam prætermitto, sed alibi ostendi & in Notis ad Lancelottum prolixius ostendam,) tempore reformationis tum ob alias rationes, tum etiam ob defectum genuinæ historiæ Ecclesiasticæ retinendi fuerunt. Sed tamen nostra ætas inter felicitates non postremam numerat, quod Deus in omnibus religionibus ipsa Pontificia non excepta viros eruditos tam

The-

Theologos, quam JCtos excitaverit, qui antiquitates Ecclesiasticas cum judicio & absque partium studio illustrando hac in parte plurima præjudicia vel ipsi tam luculenter detexerunt & adhuc detegunt, vel saltem aliis occasionem dant eadem monstrandi & tam palpabiliter refutandi, ut frustranei sint apud impartiales omnes conatus contrarii eorum, quorum interest, fidem carbonariam & sacrum imperium, in quo statum Ecclesiæ florentissimum nunc etiam quæri mallent, stabiliri.

XIV. Transeo ad jus feudale, quod a plerisque hactenus pro parte Jurisprudentiæ omnium facillima falso habitum fuit, cum tamen præ ceteris maxima confusione, incertitudine, & continuis Doctorum sine solido fundamento pugnantes opiniones defendentium contradictionibus laboret. Inter causas obscuritatis non postrema est neglectus communis inquirendi in origines feudales, sine quarum accurata notitia non potuit non superficiarium juris beneficiarii Systema nasci. Qualitates rerum morales ab hominibus introductæ & ab eorum impositione valorem nactæ ex fine dijudicari debent, qui, si ab ipsis non clare & sufficienter exprimatur, ex circumstantiis locorum, temporum, occasionum & causarum im-

impulsivarum, quibus illi ad novum jus comminiscendum moti fuerunt, æstimandum venit. Quodsi intentio autorum nos lateat, de ipsa re non poterunt afferri, nisi admodum incertæ nec optime inter se cohærentes conjecturæ. Quare cum scriptores coævi rarissimam & insufficientem feudorum mentionem faciant, recentiores vero plerumque, antequam sibi verum & distinctum de primo beneficiorum ortu & natura conceptum formarent, atque ita illotis manibus de eorum jure scripserint, evidens est, quam necessaria sit accuratior antiquitatum feudalium primævarum evolutio. Atque ista ratio me movit, ut eam tentarem potissimum in Dissertatione de originibus feudalibus. Sed deest tamen adhuc accuratior historia primarum legum feudalium & subsecutæ mutationis earundem. Alia ratio parum pro dignitate excultijuris feudalis est neglectus communis consvetudinum & legum feudalium Germaniæ, cum tamen patria nostra illas dudum ante jus Longobardicum in Academias introductum habuerit, & post hujus receptionem subsidiariam retinuerit. Quo insuper habito parum convenienter solum fere jus Longobardicum in Academiis tractatum fuit, donec glaciem in jure patrio reducendo

Schil-

Schilterus frangeret edito & commentariis illustrato jure feudali Alemannico. Qui uti solus & primus omnia observare non potuit, ita Jurisprudentiæ feudali clarior lux accendi non poterit, nisi alii illius vestigiis insistentes antiquitates clientelares Germanicas utriusque Vicariatus generales & speciales accuratius eruant, & pleniorem etiam de occasione, ratione movente & scopo legum Longobardicarum relationem producant, & tum demum diversorum jurium differentias ostendant.

XV. De usu antiquitatum in studio juris publici dubium nullum supereſt. Equidem controversias multorum seculorum oblivione sepultas resuscitare & quietis possessoribus propter ea, quæ veteres historici ante aliquot annorū centurias scripta reliquerunt, quæstionem movere plus diffidentiæ affert, quam utilitatis, & dudum crediderunt viri in hisce dijudicandis acutissimi persecutionem juris, quod Imperator in Italiam olim exercuit, ingentia damna, sed nullum commodum Germanis dedisse. Præterea litium obsoletarum renovatio inter Principes nunquam spontaneam cessionem operatur, sed plerumque possidenti nihil nocet, aliquando bellum suscitat, quod qui desiderat, non opus habet antiquis prætensionibus.

Nova

Nova occasio dissidii facile potest suppeditari, & nec opus est, ut suppeditetur, per se nascitur quotidie & saltem arripienda est atque ulterius excitanda, imo sua sponte magnum producit incendium, modo non ab utraque parte studiose principiis obstetur, ignisque in scintilla solicite extinguatur. Attamen nec facile ulla controversia majoris momenti inter caput & membra imperii vel inter hæc invicem sponte subnata componi, nec eorum jurium, quæ adhuc hodie ab iis exercentur, vis & potestas plene intelligi, nec origo & causa irregularitatis in statu nostræ reipublicæ occurrentis solide ostendi, nec, quibus mediis pax & tranquillitas, quæ adhuc supereſt, conservanda & imperium a gravioribus morbis præservandum sit, doceri potest, nisi antiquitates Germanicæ diligentius evolvantur, & accuratius observetur, quid olim obtinuerit, quomodo status ille antiquus pededentim in hodiernum degeneraverit, & quomodo in his mutationibus status etiam leges imperii partim expresse, partim tacite mutatæ fuerint. Quod quia vel neglexerant, vel falso conceperant, qui ante Conringium jus publicum Germaniæ tradiderunt, mirum non est, nobilissimam illam partem Jurisprudentiæ ægram admodum fuisse, nec con-

convaleſcere potuiſſe, donec medicas manus ipſi afferret Medicus loco præjudiciorum legulejiſticorum hiſtoriam Germaniæ antiquiorem & recentiorem huic ſtudio adjungendo. Quod exemplum niſi alios etiam ad majorem, quam olim, diligentiam in diſcendis & illuſtrandis patriæ antiquitatibus accendiſſet, impoſſibile fuiſſet, eos progreſſus in jure publico facere, quos hactenus vidimus & majores impoſterum expectamus.

XVI. Quod privatorum lites de meo & tuo attinet, illæ inter majores noſtros brevi proceſſu ex legibus & conſuetudinibus paucis ac parum ſubtilibus, ſed plerumque æquiſſimis & genio gentis convenientibus deciſæ fuerunt. Atque utinam ii, qui novioribus temporibus jus dixerunt, aut de eo reſponderunt, illorum veſtigia ſecuti fuiſſent. Melius ſane de privata Jurisprudentia actum fuiſſet, quam poſtquam peregrina jura cum patriis permixta maximam confuſionem & incertitudinem pepererunt. Sed qui Italicas Academias frequentaverant & has poſtea in Germaniam traduxerant, jura quoque Italica, Juſtinianeum ſcilicet & Canonicum ſimul in Germaniam invexerunt, patria vero jura foris expellere anniſi ſunt, id tamen perficere non potuerunt, partim

quia resistebant ceteri, partim quia multis occasionibus impossibile erat, leges peregrinas Germanorum institutis applicare. Hac ratione manserunt veteres sanctiones & consuetudines Germaniæ saltem fundamentales pleræque, mansit usus Speculi utriusque, Saxonici & Suevici, & licet jura peregrina simul in subsidium recepta eorumque centones novioribus constitutionibus Provincialibus passim admixti fuerint, tamen simul etiam jus vetus Germanicum in plurimis confirmatum fuit. Id vero non aliunde, quam ex majorum nostrorum institutis, adeoque antiquitatibus Germanicis explicari, & consequenter harum studium a JCtis nostris excoli debebat. Sed multi glossa præeunte omnia interpretationibus ex corpore juris Romani desumtis corruperunt, neglectisque legibus Germanicis informem & pessime cohærentem reddiderunt Jurisprudentiam, ut tandem JCti in nostro imperio plerique aut ignorarent plane aut vix inteiligerent jus, in quo versari debebant, patrium: donec ejus tutelam susciperet idem Hermannus Conringius, & posteum latius adornaret Joannes Georgius Kulpisius in Dissertatione epistolica, quam sub ficto nomine Conradi Sinceri *de Germanicarum legum veterum ac Romani iuris*

in republica nostra origine autoritateque præsenti conscripsit, & annotationibus meis auctam, defensamque, & Notis ad Pandectas subjectam præterito anno denuo edidi. A quibus excitati alii, gentis, cujus causas definire debebant, magis memores Germanorum jura diligentius excutere coeperunt. Qua in re potissimum optime meritus est Joannes Schilterus & Georgius Beyerus, quem præmatura morte præventum, tam alios, quos respublica literaria ulterius ab ipso expectare poterat, ingenii fœtus, quam potissimum positiones juris Germanici dudum promissas edere non potuisse valde dolendum est. Eo magis vero optandum est, ut alii etiam privatarum legum & consuetudinum patriarum antiquitates curiosius excutiant, & ad tollendos fori nostri nævos & reducendam antiquam fidem & simplicitatem æquitati amicam applicent.

XVII Juris Romani tam viridem observantiam in Germania non esse, quam vulgo putatur, alibi ostendi prolixius. Interim illud adhuc in aliquibus materiis, potissimum testamentariis in foro sequimur, & in Academiis magno studio docemus & discimus, ejusque & Canonici Doctores creamus, ut de ejus usu in imperio nostro in genere nemo dubitet. Ad hoc vero intelligendum antiquitatum Romanarum cognitio non solum

utilis est, sed prorsus necessaria. Anima legum in earum ratione consistit, ratio generalis ex habitu negotiorum, de quibus agunt, ad statum reipublicæ & reliquas leges & consuetudines populi discitur, specialis ex magis particulari occasione & intentione cujusvis legis cognoscitur. Quæ omnia tum potissimum magnam attentionem requirunt, cum leges ab antecessoribus latæ a successoribus frequenter abrogantur, vel illis saltem derogatur & novæ conduntur, maxime si textus ipsi deficiant, & manca saltem excerpta supersint, aut ministri, per quos Principum Constitutiones concipiuntur, non habeant donum, mentem sanctionis breviter & perspicue proponendi. Alias impossibile est, dubia, quæ ex crebra juris mutatione & obscura conceptione necessario nascuntur, cum judicio componere, & quousque postrema sanctio cum prioribus cohæreat, quousque easdem tollat, distincte & sine contradictione concipere & aliis ostendere. Et quo majoribus defectibus legislatio aliqua laborat, ipsæque leges minus claræ sunt & inter se cohærent, ac subtiles minutias & imaginarias fictiones potius, quam simplicem æquitatem sequuntur, eo plura subsidia historica ad earum genuinam interpretationem requiruntur. Jam vero ista omnia in corpore juris Justinianei merito desiderari abunde monstratum fuit a pluribus, ex quo sequitur, neminem solidæ ejus scientiæ cupidum antiquitatibus Romanis carere posse. Et bene cum hoc studio ageretur, si saltem integros potissimorum JCtorum libros aut plenam de circumstantiis singulæ-

gularum novarum Constitutionum relationem haberemus. Jam quæ nobis restant sæpe insufficientissima eo studiosius conquirenda, & reliquæ ignotæ circumstantiæ ex notis eliciendæ & per conjecturas, quantum fieri potest, maxime probabiles supplendæ sunt, ut cognita justa serie legum de eadem materia latarum tandem verus scopus & sensus earum, quæ ultimo loco juris autoritatem obtinuerunt, pateat.

XVIII. Neque vero requirimus, ut quis omnia minutissima, quæ de populo Romano memoriæ prodita in antiquis scriptoribus dispersa vel a recentioribus collecta sunt, ad unguem calleat, & omnium idolorum, quæ gentilis Roma coluit, nomina memoria teneat, sciatque occasiones ac tempora, quibus quodlibet genus idololatriæ cœpit, & solennitates, quibus superstitio exercita & incitata fuit. Neque necessaria est accurata scientia eorum, quibus se suasque familias Romani aluerunt, veluti agriculturæ, rei pecuariæ, mercaturæ & aliarum artium & vitæ generum, quæ potissimum vel ingenui omnium ordinum, vel libertini cives professi sunt, vel ab iis contemta peregrini & servi exercuerunt, aut etiam curæ rei familiaris, modique educandi & instituendi juventutem, occupationumque, quibus uxores, liberi & servorum atque ancillarum familiæ domi vacaverunt. Neque huc pertinet modus bellum terra marique gerendi, acies formandi, classes disponendi & instruendi, exercitum ducendi & armis exercendi, urbes obsidendi, oppugnandi, occupandi, vel obsessas defendendi, nec castrorum

rodo aut tentoriorum figura, numerus & tendendi ratio, nec genera armorum vel ad hostes impugnandos, vel sui corporis defensionem adhibitorum. Neque opus est distincta notitia vestimentorum & calceorum, quibus uterque sexus hac vel illa ætate, regulariter vel in luctu vel in aliis specialibus occasionibus, domi vel in itinere vel peregre, æstate vel hyeme ad necessitatem vel luxuriam usus fuit, neque aliorum, quibus aut vita conservata, aut luxus promotus fuit, quo res culinaria & cellaria modusque convivandi pertinet. Hæc omnia, ut & veterem modum ædificandi tam in urbe & municipiis, quam rüri, nec non ludorum privatorum modos, & publicorum spectaculorum solennitates, ritumque & honorem de hostibus devictis triumphandi quamvis didicisse expediat magis quam noceat, & laudem mereatur potius, quam ut vituperio dignum sit, tamen vel ignorare licet, vel sufficit ex iis generaliter & primis tantum labris degustasse, quantum ad privilegia rerum divini juris, famam, jura singularia militiæ concessa, potestatem patrumfamilias, commerciorum restrictionem, servitutes prædiorum & similes juris articulos intelligendos requiritur.

XX. Sunt alia scitu magis necessaria, quo refero notitiam autorum, quorum leges discendæ & explicandæ sunt. Quoties non quæritur de pacto cum altero, cujus interesse id contra eum, qui clarius loqui potuerat, exponi postulat, inito, sed de dictis vel scriptis, in quibus tertii consensus negligitur & autori liberum fuit,

it, se pro lubitu declarare, qualia sunt edicta, rescripta, decreta Principum & opera veterum JCtorum, virtus omnis interpretationis in eo consistit, ut explicetur opinio vel voluntas dicentis vel scribentis, & non tam verba ejus captentur, quam mens & intentio eruatur. In hoc obtinendo quid conducat cognitio autoris, quid noceat ejus ignorantia, per se satis patet ex Logicis & experientia, nec sufficit amplius distinctionibus subtiliter excogitatis leges male cohærentes ita interpretari, ut altera in alterius sensum obtorto collo trahatur, aut, (ne una sola nimium cogatur alteri cedere,) eliciatur sententia aliqua tertia sibi ipsi quomodocunque consentiens, sed a vero scopo utriusque aberrans. Potius, si certi esse cupiamus, quid dicatur, scire debemus, quis dixerit, & Principum gentilium orationes & constitutiones ex illorum hypothesibus, Christianorum vero ex horum doctrina explicare, atque ubi inter JCtos, ex quibus Pandectæ collectæ sunt, jam veteranum aliquem Sabinum sive Cassium præ oculis habemus, jam novatoris cujusdam, Proculianam sive Pegasianam sectam sequentis fragmentum inspicimus, illum ex Atteji Capitonis ejusque sequacium, hunc ex Antistii Labeonis ejusque discipulorum doctrina interpretari debemus & de utraque cogitare, quoties in quadam decisione Justiniani aut alterius Principis conciliatione vel definitione juris dubii versamur. Eodem facit historia reipublicæ & imperii Romani, variarumque mutationum statum publicum & privatum diversimode alterantium, sine quibus

intereſſe legislatorum & populi intelligi, adeoque etiam ſcopus verus & conſequenter ſenſus genuinus legislationis ſciri non poteſt. Ipſa etiam ratio jus conſtituendi nota eſſe debet, ne confundant varia legum genera & nomina, & pro contradictione forte habeatur, ſi Orationi Principis uno loco tribuatur, quod in altero Senatusconſulto adſcribitur. Laborandum etiam eſt de antiquo proceſſu & pedanei judicis a Prætore differentia aliisque Romanorum judiciorum civilium & criminalium formulis & ordine, tanquam fundamentis plurimarum diſtinctionum & ſanctionum, quæ ſine illis nec neceſſariæ fuiſſent, nec intelligi poſſunt. Imo etiam modus tractandi negotia ad jus perſonarum, dominium & obligationes pertinentia extra judicium inter privatos receptus negligi non debet, cum is quoque in multis juris articulis, v. g. de traditione, teſtamentis, uſuris, contractibus innominatis, peculiis, ſponſalibus, divortiis &c. præſupponatur. Taceo tempora & ſucceſſiones magiſtratuum & jurium præcipuorum noviter conditorum, extenſorum, correctorum, abrogatorum, mutationes tacitas ex ipſa alteratione ſtatus ſine lege expreſſa fluentes & alia his ſimilia.

XX. Hæc vero non ſaltem ab illo tempore, quo primæ Conſtitutiones Principum & dicta JCtorum in Codice & Pandectis excerpta lucem aſpexerunt, repeti debent, ſed ab ipſis urbis Romæ primordiis & jure antiquo ſub Regibus & Conſulibus uſitato incipiendum eſt. Quamvis enim ipſæ leges Regiæ exactis Regibus corruerint,

rint, multa tamen ex iis in XII. tabulas translata, multa tanquam ex moribus majorum usu retenta sunt, atq; inde ortum jus sub libera Republica vigens, quod caput & fundamentum est omnis legislationis postea subsecutæ. Quare opus est notitia status privati familiarum veterum, rituum nuptialium & jurium circa adoptiones, emancipationes & alias patribu familias non saltem in servos, sed etiam in uxores & liberos ab initio competentium, si quis leges novas intelligere velit, & scire, quomodo rigor antiquus sensim tam quoad potestatem in personas, quam quoad bona ob proprietatem & successionem uxoribus datam & peculia diversi juris liberis concessa ita temperatus fuerit, ut tamen ejus vestigia in jure occidendi adulteram, impediendi matrimonia liberorum, acquisitione per eos aut quoad proprietatem aut saltem quoad usumfructum, facultate tutorem dandi & heredem substituendi, aliisque etiam novo jure manserit. Opus est notitia status publici populi universi & comitiorum, si quis exempli causa jura testamentorum & arrogationum, rationesque solennitatum extremis etiam temporibus requisitarum intelligere velit. Opus est notitia discordiarum inter patricios & plebejos & studii illorum confundendi plebem ac jus incertum reddendi, ut inventis ineptis formulis de illius fortunis disponere ac dissidia inter illam regnantia augere possent, si quis inanes subtilitates hinc inde captatas earumque rationes recte percipere velit. Opus est notitia magistratuum veterum & potestatis eorum, si quis inconcinnas

fictiones & inventiones novorum vocabulorum in fraudem priorum legum, quarum mens salvis earum verbis aperte circumveniebatur, adornatas callere velit, & intelligere, cur etiam in jure Justinianeo v. g. toties traditio intercessisse fingatur, aut quis per bonorum possessionem omnia jura hæreditatis consequatur & tamen hæres esse negetur. Opus est notitia processus veteris etiam tempore Justiniani & longe ante eum abrogati, si quis de innumeris locis juris nostri ad mores receptos actiones instituendi, peragendi & executionem impetrandi pertinentibus, aut doctrinis inde natis, v. g. de actione ad exhibendum, adæquatum conceptum sibi formare cupiat. Opus est Chronologia legum & edictorum, aliquando etiam ex ingenio supplenda, ut jura male cohærentia connecti possint, & ratio dari, cur verbi causa in quatuor tantum contractibus, qui forte soli ex legibus Regiis superstant, nudus consensus obliget, aut cur actio vi bonorum raptorum semper mixta sit, cum tamen actio furti manifesti, quæ sine dubio serius introducta est, meram pœnam persequatur, aut cur ex contractibus filiorumfam. & servorum datæ fuerint tot actiones adjectitiæ qualitatis, quarum loco sufficiant directæ adversus dominos & patresfamilias, nisi hæ successu temporis demum concessæ fuissent. Opus est notitia legum præcipuarum ad jus privatum pertinentium & circumstantiarum ad genuinum conceptum de iis formandum necessariarum, cum sæpe maximis dubiis & controversiis inexplicabilibus premamur, quæ inspecta origine juris

ris facile componuntur. Exemplo sit lex Voconia, ex qua facile & perspicue explicari potest materia dotium sine illo fonte intricatissima, ut nunc alia taceam, quibus vel amplius opus est, vel hactenus requisitorum necessitas probatur & illustratur.

XXI. Atque id probe agnoverunt plurimi egregii JCti, quorum opera Jurisprudentiæ Romanæ studium plurimum adjutum fuit, nec tamen tantopere adjuvari potuisset, nisi illi in antiquitatibus, quas modo recensui, discendis & ad leges applicandis maximam industriam adhibuissent. Exempla quærenti prolixius allegare possem ex antiquis Alciatos, Augustinos, Bachovios, Balduinos, Brissonios, Brummeros, Budæos, Charondas, Coleros, Cujacios, Curtios, Fabrotos, Försteros, Giphanios, Gudelinos, Hotmannos, Matthæos, Merceros, Pithœos, Pratejos, Rævardos, Rittershusios, Strauchios, Tiraquellos, Vinnios, aliosque, qui accuratam historiæ & status reipublicæ Romanæ cognitionem ad juris studium afferendo & excolendo filum Ariadneum obtinuerunt, cujus possessores ex plurimis Labyrinthis juris se ipsos extricare & viam inventam aliis monstrare possunt. Sed longum foret, in omnium laudes excurrere, & sufficit ad duos Gothofredos Dionysium & Jacobum provocare. Dionysii notæ ad corpus juris ab ipso editum omnium manibus teruntur, omniumque labores sublevant, etsi ipsius tempore plurima adhuc latuerint, quæ glacie ab ipso & coætaneis fracta facilius in ordinem redigi potuerunt. Jacobus aliquot

quot scriptis optime de jurisprudentia meritus est, & potissimum Codicem Theodosianum post varias editiones mutilas integrum edendo & luculento commentario illustrando tantum lumen universo juri Romano accendit, quantum ante eum nemo. At quam solicite uterque humaniores literas & in his imprimis antiquitatum Romanarum studium culturæ legum adjunxerit, & quos inde fructus perceperit, scripta eorum in singulis fere paginis ostendunt, ut supervacaneum sit, alios insuper adducere. Qui tamen recentiora cupit, Ulrici Huberi recordetur, cujus merita in jurisprudentiam omnibus nota sunt, eruditio vero in antiquitatibus Romanis, quam sibi comparaverat & ad scopum suum applicuerat, passim in scriptis ejus elucet, & ex Digressionibus Justinianeis clarissime cognoscitur. Atque eadem ratio eo magis me movet, ut Excellentissimi JCti B. Schilteri labores auditoribus meis commendare soleam, quia non solum jus Germanicum Romano, sed huic etiam genuinos antiquitatum fontes addidit, & non solum de usu Germaniæ, sed etiam de ipsis legibus Romanis earumque interpretatione rectius sensit, quam sine his subsidiis fieri potest & solet.

XXII. Aliam plane viam ingressi sunt glossatores veteres barbarie suorum temporum, quibus elegantiora studia cum historia omni ignorabantur, satis excusati. Hi corpus juris tantum evolvebant, reliqua ad veterem Romam ejusque jus pertinentia strenue nescientes, interim vero leges ediscebant ad casus in terminis terminantibus

tibus occurſuros applicandas, reliquis ex earum argumento decidendis, & quia diverſæ deciſiones ejusdem caſus in diverſis legibus non raro inveniebant, diſtinctiones in cerebro ſuo quærebant, quibus illas conciliare valerent, quæ quia a diverſis diverſimode inveniebantur, neceſſario diverſas Doctorum opiniones produxerunt, inter quas illa fere præferebatur, quæ plurium applauſum nacta communis audiebat, niſi contraria majorem numerum aſſeclarum obtinuiſſet, quæ magis communis appellari ſolebat. De autore, tempore, occaſione, ſcopo legis conditæ, adeoque etiam de vero ejus ſenſu ex iſtis circumſtantiis hiſtoricis eruendo nemo erat ſolicitus, ſed quilibet verba ita interpretabatur, prout illa capienda forent, ſi ipſe ea ſuo tempore & juxta ſuos mores ſcripſiſſet. Ita nata eſt explicatio ab intentione autoris ſæpe toto cœlo diverſa, quam qui contra objectiones forte factas defendere nolebant, aut non poterant, contenti erant dicere, hanc eſſe legum, ut loquebantur, Practicam. Ita orti ſunt mille errores Pragmaticorum, ruditati illorum temporum condonandi, ſed quos poſtea, eum meliora ſubſidia e ſtudiorum humaniorum cultura ſuppeditarentur, male ſecuti ſunt, qui ex recentioribus ea ſolum, quæ in ipſis rerum argumentis obtinent, diſcenda eſſe, ad hæc vero nullam antiquitatum ſcientiam requiri putant, ſed illam omnem ad veteres fabulas referunt, quas ignorare melius ſit, quam tempus rerum omnium pretioſiſſimum ejusmodi inutilibus curioſitatibus perdere. Quaſi vero ex ſupradictis non

ſeque-

sequeretur, sibi ipsis contradicere, qui legum Romanarum usum asserunt, & tamen mediis interpretandi maxime necessariis & consequenter indagatione veri sensus opus esse negant. Sane non subsistunt in meris speculationibus erroneis, qui hos nævos non vitant, sed imaginarios & rationi juris adversos usus Practicos in forum traducunt, quos quicquid alias pro viridi observantia juris Justinianei pugnent, tamen tanquam errores abdicarent, si verum legum sensum ex antiquitatibus didicissent. Ita, ut duo saltem exempla adducam, sunt, qui debitoris moratorio instructi debitoribus quinquennalem dilationem ex titulo ff. *quod quisque juris in alium statuerit, ut ipse eodem jure utatur* tribuant, & inferioribus contra eos, quibus reverentiam debent, acturis specialem veniæ impetrationem sub pœna 50. aureorum ante citationis impetrationem injungant, meliora docturi, si dispositionem legum civilium ad Prætores, (dum sibi ipsis leges præscribunt, juxta quas jus dicant, jus novum & iniquum condentes) & ad privatam ac sæpe obtorto collo tractam in jus vocationem respicere attendissent. Tantum in jurisprudentiæ studio nocet antiqui juris Romani neglectus, tantum prodest accuratior ejus notitia.

XXIII. Non tamen in solos JCtos utilitas redundat, quæ ex antiquæ Romanorum Jurisprudentiæ cognitione hauriri debet. Requiritur illa in lectione quorumvis veterum Romanorum scriptorum, quorum sensum sine illa nemo plene assequi potest. At magna eruditionis hodiernæ

pars

pars si non in eo collocanda est, supponit certe, ut quis veteres autores Romanos cum fructu legerit, saltem id ad mala necessaria pertinet, adeoque omnis generis eruditis conducit medium ad finem illum obtinendum aptissimum, nempe antiqui juris scientia. Historici, Livius imprimis, innumeras partium altercationes referunt, ubi utraque aut alteram in leges peccasse aut jus ipsum sibi iniquum esse contendit, adeoque ejus mutationem urget. Hæ potissimum causæ motuum inter patres & plebem, cujus secessiones ipsæ, tum temporis pro ultima rabie habitæ *a*), non alio fundamento nituntur. Primo enim in montem sacrum ex rigore tam creditorum, qui durum jus durius exequebantur, quam legum adversus debitores obæratos orta; secunda in Aventinum propter vindicias ab Appio Claudio secundum servitutem datas, cum juxta leges ab ipso conditas, secundum libertatem dari debuissent, adeoque ob jura privatorum violata facta; tertia in Janiculum ob prohibitionem matrimoniorum inter patricios & plebejos atque ita ob juris iniquitatem suscepta est. Omnes insignem juris & magistratuum mutationem attulerunt, quorum potestatem & comitiorum diversitatem, rationem & vim qui non intelligit, is machinationes ordinum controvertentium, & consilia ambitiosa & callida singulorum ad imperium adspirantium, mediaque ab ipsis ad fallendum populum adhibita & artes contrarias illis resistentium, adeoque ipsas reipublicæ conversiones ab historicis

a) Liv. *lib. 7. cap. 10.*

cis notatas non poterit intelligere. Taceo narrationes innumeras de exercitio juris privati, quod vel ad personas & familias, statumque & patrimonium earum privatum tantum pertinuit, vel ob successionem in familia regnante statum publicum simul tetigit, veluti cum Augustus Liviam in triente heredem instituturus a Senatu, ut sibi contra leges antiquas illi tantum relinquere liceret, obtinuisse, aut Lucium & Cajum a patre domi per æs & libram emtos adoptasse legitur. Oratores veteres potissima sua argumenta ex jure suorum & præcedentium temporum desumunt, ac per ipsum illud suum solenne: *Dixi* nunquam finiunt, nisi ex regulis actionum fori Romani, sine quibus ne quidem vis clausulæ illius plenam conclusionem in causa indicantis intelligitur. Poetæ Satyrici & Comici mores, ritus, leges suæ ætatis vel perstringunt, vel quorundam vitiis opponunt, reliqui eo perpetuo alludunt. Philosophi, potissimum Seneca, comparationes quamplurimas inde deducunt & vel dogmata sua ex convenientia cum legibus illustrant, vel ipsas sub censuram vocant, vel saltem ostendunt, quam angustum sit, secundum eas bonum esse. Ceteri scriptores fere omnes utroque oculo eo respiciunt. Loca apud eos, qui ex professo de hisce antiquitatibus scripserunt, in singulis fere paginis allegata videri possunt, quæ sicut juncta id ipsum docent, de quo quærimus, ita singula sine ejus notitia intelligi non possunt. Addi potest judicium doctissimi Grævii, quod infra §. 33. allegabitur.

XXIV. I-

XXIV. Imo non tantum profanorum autorum lectio antiquitatum juris Romani notitia illustratur, sed ipsius etiam scripturæ S. novi fœderis intellectus iis plurimum adjuvatur. Nempe Romanorum imperio Judæa parebat, cum Christus in terris degeret, iisque subjectæ erant terræ omnes Apostolorum migrationibus & epistolis, quæ in novo testamento continentur, celebres. Inde non infrequens est mentio eorum, quæ ad jura Romanorum ejus ætatis pertinent, & exinde explicari debent. Ipse census, cujus occasione prophetia de loco nativitatis Messiæ impleta fuit, universo orbi, Romano scilicet, ab Augusto impositus *a*) huc pertinet, nec Præsidum Syriæ *b*), aut Judææ Procuratoris *c*), cujus injusto judicio Salvator condemnatus fuit, munus & potestas aliunde intelliguntur. Hinc judicandum est, quo sensu ac jure Pilatus facultatem accusatum crucifigendi ac dimittendi sibi asseruerit *d*), qua intentione Judæis necem ejus poscentibus responderit: *Accipite vosmet ipsum & judicate secundum legem vestram.* *e*) Cur, cum ipsi ulterius institerint, sibique licere negaverint, quenquam ultimo supplicio afficere *f*), tamen non solum alibi Christum damnasse & mortis reum pronunciasse *g*), sed & Paulum Apostolum, (ut ipsi per Oratorem suum Tertullum Præsidi Felici exposuerunt,) ex lege sua judicare voluisse *h*)

a) Luc. II, 1 *b*) ib. vers. 2 *c*) Matth. XXVII, 2, 11 & passim *d*) Joh. XIX, 10 *e*) Joh. XIIX, 31 *f*) Joh. XIIX, 31 *g*) Matth. XXVI, 66. Marc. XIV, 64. *h*) Actor. XXIV, 6.

referantur. Nec crucifixio *i*) genus supplicii inter Judæos receptum, sed a Romanis invectum erat, adeoque ejus modus cum inscriptione *k*) & jure corpus puniti ad sepulturam deposcendi, quo Josephus usus esse legitur *l*), ex horum moribus explicari debet. Taceo frequentem commemorationem publicanorum *m*) a Romanis constitutorum, quorum nequitia Prætorem moverat, ut per vim viatoribus ereptorum quadruplum restituere eos juberet*), quod a Zachæo *n*) sponte factum esse constat. Jus civitatis Romanæ a Paulo Apostolo contra vincula *o*) & flagra allegatum, ejusdemque appellationem *q*) & reliquam Jurisprudentiam, de qua integra Disputatio Strykiana extat, cum aliis locis similibus *r*) lubens prætereo, ne in re ab aliis tractata præter necessitatem prolixior videar. Id saltem duobus verbis addo, scelus Judæorum Proto-Martyrem Stephanum per tumultum lapidantium *s*) eo gravius apparere, si quis ipsos non nisi jus modice coercendi, ut alios municipiorum rectores, habuisse, gladii vero potestatem seu merum imperium soli Præsidi, aut qui ejus vice fungebatur competens dudum amisisse consideret. Ut nihil dicam de veteribus scriptoribus Ecclesiasticis, quorum loca plurima veterem Romanorum jurisprudentiam

i) Marc. XV, 25. Luc. XXIII, 33. &c. *k*) Matth XXVII, 37. Luc. XXIII, 38. Joh. XIX, 19. *l*) Matth XXVII, 58. Marc. XV, 43. Luc. XXIII, 50. Joh. XIX, 8. *m*) Luc. XVIII, 10. seq. XV, 1. &c. *n*) Luc. XIX, 8. *o*) Act. XVI, 37. *p*) Act. XXII, 25. 28. *q*) Act XXV, 11, 25. XXVI, 32. *r*) Matth. X, 17. seq. &c. *s*) Actor. VI. & VII. **) l. 9. §. 5. ff. de publican.*

tiam respiciunt, quod vel ex Minutii Felicis, Tertulliani & Lactantii libris clarissime apparet.

XXV. Patet hinc satis magnus antiqui juris Romani usus, quem longius, quam debebant, extenderunt, qui ex illo etiam argumenta ad Jus publicum Germanicum deducere voluerunt, quorum simplicitas hodie ab omnibus fere agnoscitur. Neque enim amplius Imperatorum potestas ab antiqua lege Regia populi Romani facile repetetur, postquam barbara & semibarbaræ tempora præterierunt, in quibus illi etiam, qui Cæsarum nostrorum nomine scribebant, Justinianum eorum Antecessorem in imperio vocabant, aliique ex lecto, sed non intellecto Antonini rescripto eos mundi dominos esse probabant. Neque opus est, operose disputare, utrum Conclusa imperii pro Senatusconsultis habenda sint, postquam omnibus jam sordent parum aptæ comparationes statuum nostrorum cum Romanis magistratibus, ex qua glossatores nonnulli etiam in hunc errorem inciderunt, ut eorum leges & constitutiones edictis veterum Prætorum Romanorum æquipararent, ideoque ipsis tanquam juri Prætorio non omnes effectus juris civilis, cui generales tantum imperii leges comparabant, tribuerent. Nam quod tempore Friderici Sapientis Saxoniæ Electoris, ab ejus JCtis factum legitur, qui Eum in diplomate Universitati Wittenbergensi dato Præfectum Prætorio appellaverant, vix imitabuntur ministri hodierni Principum, nec disputabunt amplius Publicistæ, an hoc elogium soli Saxoni, an omnibus Electoribus, an universis Principibus imperii competat, nec illis

tam liberaliter, ac olim, Præfectorum urbi, Præsidum & Proconsulum titulos tribuent. Dudum cognita & ab omnibus explosa est harum næniarum inconcinnitas, sed tamen in jure publico specialiori singulorum tertitoriorum maioribus cautelis hoc intuitu opus est, cum eo respectu ne nunc quidem peccari desitum sit. Quamvis enim nemo facile tam stupidus futurus sit, ut hodiernorum Præfectorum, Cancellariorum, Præsidum, Consulum, Ædilium, Tribunorum plebis & aliorum magistratuum potestatem ex jure veterum ejusdem nominis, vel etiam Quæstorum ac Defensorum civitatis metiatur, aliquando tamen non advertentibus excidunt flosculi ejusmodi ex nimio amore Romanorum orti, qui erroribus possunt præbere occasionem. Imo doctrina de jurisdictione hodierna ex impertinente applicatione legum, quibus potestas jus dicendi Romanis Magistratibus competens olim circumscribebatur, tot dubiis involuta fuit, ut nunc quoque noxii fructus hujus confusionis fora turbent. Hi ergo scopuli vitandi sunt, sed tamen simul antiqua jura populi Romani in meliores usus probe discenda.

XXVI. Sed unde discenda? De eo forte non conveniet inter omnes, eruntque, qui necessariam eorum mentionem corpore juris Justinianei jam contineri, adeoque sufficientem notitiam inde hauriri posse & debere putabunt. Quibus id facile concedo, non solum locum satis prolixum de origine juris in Pandectis *a*) ex Pomponii Enchiridio adduci, sed & jura antiqua, etiam antiqua-

a] *l. 2. de O. I.*

ta

ta aut ſtatim antiquanda contra intentionem Juſtiniani nimium ſæpe Pandectis & Codici fuiſſe inſerta, aut ſaltem concluſiones inde fluentes retentas, & in Conſtitutionibus Juſtiniani & Inſtitutionibus quoque, in quibus tamen propoſitum fuerat, ab antiquis fabulis abſtinere, ſæpe nimis prolixe recenſeri. Attamen totum illum partum Pomponio a Triboniano ſuppoſitum non tam hiſtoriam juris, quam veri Autoris errores docere dudum a pluribus oſtenſum eſt. Leges Pandectarum & Codicis non exiguum uſum hic præſtare poſſunt, ſed fundamenti loco eſſe nequeunt, potius ipſæ ex aliis principiis prius dijudicandæ ſunt, ne veterum ſæpe alia omnia ſtatuentium nomine imponant loca a Triboniano interpolata. Is enim poteſtate a Juſtiniano ſibi conceſſa juſte quidem ſed parum prudenter uſus, aliorum dicta in ſuam ſententiam detorſit, & modo quædam ad mentem illorum exprimendam neceſſaria omiſit, modo aliqua ſenſum alienum producentia addidit, modo pro ipſorum verbis ſua poſuit, atque ita omnem Chronologiam juris corrupit potius & ſuſtulit, quam veterum legum memoriam ſervavit, ut adeo, antequam ex iis antiqua jura deducantur, prius aliunde conſtare debeat, utrum incorrupte exhibeantur, an vero emblemata Triboniani contineant, quæ peculiari opera Wiſſenbachius collegit & plures alii hinc inde indicant. Ex Juſtiniani Conſtitutionibus & Inſtitutionibus aliquando jus vetus diſci poteſt, interim plerumque Tribonianus non tam vera docet, quam ſuam in antiquitatibus juris

Romani inscitiam prodit, non modo, cum ea recenset, quæ dudum ante ipsum in usu esse desierunt, sed & cum jura a Justiniano abrogata refert & mutationis causas docet. Sæpissime enim ostendit, se veterum legum rationem plane ignorasse, adeoque eas temere & licentius, quam prudentius mutasse, prout dissertationibus de Usu Practico Titulorum quorundam ex Institutionibus dilucide ostendi. Quæ omnia potius vivo exemplo monstrant damna ex antiquitatum & earum mutationis ignorantia in Jurisprudentiam redundantia, adeoque ad earum culturam eo magis stimulare debent, quam ut illorum consilio faveant, qui illas tantum ex corpore nostro juris civilis petere svadent. Major usus est fragmentorum ex legibus Regiis & XII tabularum, quæ tamen sæpe nimia confidentia collecta sunt, nec non titulorum ex corpore Ulpiani & Institutionum Caji, sed hæcipsa tamen breviora sunt, nec jus ante ipsos abrogatum satis docent. Fontes ipsos adit, qui Dionysium Halycarnasseum, Gellium, Alexandrum ab Alexandro aliosque veteres scriptores tam Latinos, quam Græcos diligenter evolvit. Sed ea res maximum laborem requirit, eumque sæpe sine fructu, cum pauca intelligat, qui non jam ante illorum lectionem hac scientia tinctus est.

XXVII. Quare prius consulendi sunt ex recentioribus, qui ea quæ per multa volumina dispersa erant, in unum collegerunt, & in ordinem redacta illustrarunt, quod in peculiaribus materiis a diversis viris doctis factum est, quorum

rum opera passim extant, & partim in Thesauris Antiquitatum Romanarum & Græcarum Grævii & Gronovii reperiuntur. Integrum jus vetus populi Romani ex omni antiquitate eruere & ordine proponere studuit *CAROLUS SIGONIUS*, qui ante sesquiseculum, postquam Mutinæ in patria sua anno ætatis XXII. Græcæ lingvæ Professor factus fuit, studia humaniora in diversis Italiæ Academiis maximo applausu docuit. Quæ fuerit viri in omni historia eruditio, & in scribendo dexteritas, scripta ejus & multa & varia abunde testantur. Nam præter historias particulares, quo libri de vita Andreæ Doriæ, de vita & gestis Andreæ Auriæ, Melphiæ Principis, de Episcopis Bononiensibus &c. pertinent, etiam notitiæ utraque tum Orientis, tum Occidentis, ac historiis de occidentali imperio & regno Italiæ eruditorum admirationem meruit. Præterea de republica Athenienſium quatuor libros composuit, eorumque & Lacedæmoniorum tempora peculiari libro, quo utriusque reipublicæ res Chronologice exponuntur, descripsit. Sacræ quoque historiæ peritiam tam allegata scripta quædam, quam potissimum commentarii in Sulpicium Severum testantur, & libri VII. de republica Hebræorum, quos anno 1686. Johannes Nicolai Theologus Helmstadienſis dignos censuit, ut denuo in lucem ederet, & commentario illustraret. Imprimis in excolenda historia veteris Romæ indefessum studium adhibuit, quod ex ejus judicio de Scriptoribus historiæ Romanæ, ex Scholiis & Chronologia in Livium, ex fastis Consularibus & Tri-

umphis Commentario auctis, ex Emendationibus & Disputationibus adversus Robortellum, aliisque satis elucet. Taceo alia ejus scripta & suspicionem Thuani & aliorum, a quibus ipsi etiam tribuuntur libri duo doctissimi de Senatu Romano, qui Joannis Sarii Zamoscii (tum juvenis & Sigonii auditoris, postea Poloniæ magni Cancellarii & supremi exercituum Ducis) nomen præ se ferunt, eidemque ab aliis vindicantur. Ciceronem quidem vere in succum & sanguinem verterat noster, ut etiam ipsi libros de Consolatione supponere, iisque cum expositione fragmentorum editis diu erudito orbi imponere potuerit, donec tandem eos ab ipso, non Cicerone, conscriptos esse ostenderent Antonius Riccobonus, Justus Lipsius & Joannes Guilelmus, quorum exprobrationibus cum reliquam non haberet, quam opponeret, consolationem Sigonius noster, qui omnem Ciceronis nomine effuderat, animi mœrore confectus anno salutis 1585. ætatis LX. obiit.

XXIIX. Hic ergo Carolus Sigonius jus vetus populi Romani ex omni antiquitate in ordinem redacturus Venetiis *libros duos de ANTIQVO JVRE CIVIVM ROMANORVM* scripsit, ibid. 1560. apud Jordanum Zilettum in quarta forma editos, deinde Patavium translatus continuo *libros tres de ANTIQVO JVRE ITALIÆ* addidit, qui priore loco & anno eadem forma prodierunt. Hinc Bononiæ hæc studia professus *libros duos de ANTIQVO JURE PROVINCIARVM* composuit, & ex eadem officina in quarto 1567. Venetiis in lucem

cem misit, *a*) ubi eadem forma, nisi in anno erat Lipenius *b*), & in octavo, si fides habenda Struvio *c*), 1568. denuo recusi sunt. Interea temporis Nicolaus Gruchius, ex cujus libris de comitiis Romanorum noster quædam impugnaverat *d*), anno 1565 ediderat responsionem ad binas Caroli Sigonii reprehensiones; unam de binis Magistratuum comitiis, alteram de Lege curiata *e*). Cui cum noster anno 1566. *de binis comitiis & lege curiata posteriorem cum Nicolao Gruchio disputationem f*) opposuisset, ille edita *ad posteriorem Caroli Sigonii de binis Magistratuum Romanorum comitiis & de lege curiata disputationem refutatione g*) anno 1567 causam suam defendere perrexit. Igitur noster anno 1569. *de LEGE CVRIATA MAGISTRATUUMET IMPERATORUM ET JURE EORVM librum ad Nicolaum Gruchium* edidit, quem apud Zilettum Venetiis in quarto primum prodiisse e Catalogo Bibliothecæ Thuanæ *h*) & Lipenio *i*) apparet, in quo prius dicta repetiit & ulterius illustravit. Quo facto ad alios *tres libros de ROMANÆ JURISPRUDENTIÆ JUDICIIS* scribendos animum applicuit, eosque, ut ipse indicat *k*), anno 1574.

a) quæ editiones omnes in Bibliotheca Mariana hujus urbis servantur. *b*) Bibliothec. real. jurid. *pag* 433. voc. *Provincia*. *c*) Bibliothec. jur. select. *Cap. VI. §. 98. d*) *de antiqu. jur. civ. Rom. l. 1. c. 17. infra Tom. I. p. 827. e*) quam vide in *Græbii Thesauro Antiquitat. Roman. Tom. I. pag. 694 - 730. f*) eidem *Tomo pag. 731 - 754.* insertam, sed qua facile caremus, cum omnia contenta in librum III. de jure provinciarum translata fuerint. *g*) Vid. *d. Tom. I. p. 755 - 810. h*) *Part. I. pag. 214. i*) *Biblioth. real. jurid. pag. 122.* voc. *Curiata lex. k*) infra *Tom. II. pag. 747.*

Bononiæ absolvit, ac simul priores, quos jam semel recognoverat & conjunctim ediderat *l*), denuo revidit, & tractatu *de lege curiata Magistratuum* supra memorato, Operi *de jure Provinciarum* nomine *libri tertii* adjecto in unum corpus collegit, idque undecim libris constans Jacobo Boncompagno Kal. Novemb. dedicatum dicto anno edidit Bononiæ in folio, ut ex Catalogo Bibliothecæ Thuanæ *m*) constat.

XXIX. Secuta est alia editio foliaris 1576. sub titulo *librorum XI. de ANTIQVO JURE POPULI ROMANI* Lutetiæ Parisiorum apud Jacobum du Puy venundata, sed Lugduni a Joanne Tornæsio Typographo Regio impressa, ut in calce Operis notatur, in qua recensenda circa numerum librorum errat Thomas Hyde *a*) non nisi novem commemorans. In eadem autoris nostri *de republica Athenienſium, eorumque ac Lacedæmoniorum temporibus libri V. cum indicibus* adjecti sunt. Cum illa conveniunt, ut ex collatione patuit, duæ editiones in Germania in folio impressæ, nisi quod illis insuper additæ fuerint *Sigonii de republica Hebræorum libri septem & in B. Sulpicii Severi historicos libros duos*

l) ut patet ex principio libri de jure civium *infra p. 12.* quod jam in Parisiensi editione anni 1572. vel 73. inveniri ex Grævio apparet. Nam trium partium tractationis 1) de jure civium, 2) Italiæ & 3) provinciarum meminit, cum prima editio longe aliud exordium habeat. *m*) *Part. I. pag 214. a*) *in Catalogo impressorum librorum Bibliothecæ Bodlejanæ*, ubi sub voce: *Carolus Sigonius* hunc titulum exhibet: *de Antiquo jure Civium Romanorum, Italiæ, Provinciarum &c.* lib. 9. *Paris. 1576. Efurt. 1593.*

os Commentarii duo. Prior Francofurti 1593. apud heredes Andreæ Wecheli, Claudium Marnium & Joan. Aubrium, altera priori per omnia respondens, nisi quod minus correcta sit, Hanoviæ 1609. typis Wechelianis apud Claudium Marnium & heredes Joannis Aubrii. Ac de ea procul dubio intelligi debet tam Instructorium forense Lynckerianum *b*), quam Struvius *c*), licet illud typographorum errore annum 1690. referat, hic vero Hanoviæ vicinum Francofurtum substituat. Ab eo tempore nulla horum librorum impressio repetita fuit, sed exemplarium defectu laborari cœptum est, donec eos suo thesauro antiquitatum Romanarum inserendos censeret doctissimus Joannes Georgius Grævius, quod ita executus est, ut Tomo primo *d*) dedicationem totius Operis & libros de antiquo jure civium Romanorum, secundo *e*) vero reliquos de jure Italiæ & provinciarum, & de judiciis inseri curaret. Hæc Batavorum editio cum memorata Gallica, Francofurtensi & Hanoviensi quoad libros de jure Provinciarum & de judiciis satis *f*) convenit, sed quantum ad libros de jure Italiæ, ab iis aliquot locis, quæ in illis desunt, discrepat, in libris de jure civium Romanorum concordat quidem

b] *Lib. II. membr. I. Sect. I. Part. I. Cap. II. §. 12.* *c*) *Bibliothec. jur. Select. Cap. VI. §. 98.* *d*) *pag. 39 - 190.* *e*) *pag. 1379 - 1684.* *f*) exceptis iis locis, in quibus vel Belgæ vel Germani typographi errarunt. Ita *infra in corrigendis ad Tom. II. p. 406.* ex Thesauro Antiquitatum supplentur, quæ in Francofurtensi editione sine dubio per incuriam omissa erant. Contra verba: *Livius: ni ita esset d. Tom. p. 492. lin. 22.* occurrentia mendose a Græviana editione absunt.

dem, sed addita tamen sunt in fine *g*) *addenda & mutanda*, quæ laudatus Grævius *h*) aucta putat in editione Parisiensi anni 1572. de qua quid sentiat, ipsius verbis *i*) referam: *Denique*, inquit, *neque hoc prætereundum est, in libris Sigonii de jure civitatis Romanæ nos secutos esse editionem, quam in Germania in Operibus Sigonii junctim editis expressserunt Francofurtenses. Postea incidimus in Parisiensem anni* clɔIɔLXXIII. *indicio viri doctissimi Rutgeri Kemingii, cujus singulari curæ & studio hic thesaurus plurimum debet, quæ multis in locis fuit emendatior & auctior priore. Hanc secundam editionem ab ipso Sigonio recensitam & elimatam nunquam ante, quod non diffitemur, videramus, persvasi, Francofurtenses, qui post obitum Sigonii omnia ejus opera collegerant, optimas & recentissimas editiones in manibus habuisse. Sed cum hanc opinionem nos fefellisse intelleximus, quæ emendata sunt in illa Parisiensi editione, & quæ illi accesserunt, non paucæ observationes, calci tomi primi subjecimus.* De jure provinciarum non dicit, quam editionem secutus fuerit, attamen probabile est, illam eandem esse, & hos etiam libros operi de jure civium Romanorum, ad quod pertinebant, & post quod dudum prodierant, junctos exhibere *k*).

XXX.

g) *Tom. I. p. 1022. seqq. h*) *d. p. 1022. i*) *ex Præfat. in dict. Tom I. pag.* ** *ib. k*) quod patet ex principio librorum de jure civ. Rom. unde apparet illis adjunctos fuisse reliquos de jure Italiæ & Provinciarum. Vid. *infr. Tom. I. p. 12 & not. præc. l.* Graviter quidem obstat retentio integri capitis de triumphis ac prolixæ adversus Gruchium

XXX. Rectene in hoc passu an secus fecerit Grævius, altius inquirendum est. Nam, ne quid dissimulem, non tantam curam a viro summo in Sigonii operibus Thesauro suo Antiquitatum Romanarum inserendis adhibitam fuisse, quantam præstitisset alius, forte adjutorum industriæ & judicio minus fidens, certe aliis occupationibus minus obrutus, quam ipse erat, satis cognoscitur ex autoris nostri *de Lege curiata Magistratuum & Imperatorum, & jure eorum ad Nicolaum Gruchium* libro, qui integer reperitur in dicto Thesauro *a*), cum tamen supra *b*) monuerimus, librum tertium de antiquo jure Provinciarum, quem itidem, velut diversum opus, integrum exhibet allegatus Thesaurus *c*), esse illum ipsum, sed ab autore revisum & subinde mutatum. Qua de re si quis dubitet, conferat saltem utrumque, & tam dedicationem, quam principium & finem tum totius tractatus, tum singulorum capitum concordare videbit, præter paucas differentias. Nam quod ad dedicationem attinet, elogium *equitis Portugalliæ* Joanni Riccio Politiano in priore editione tributum, una cum subscriptione *Bononiæ Idib. d*) *Junii 1569.* fa-

&a

chium disputationis in libris de jure civium, quibus si jungantur libri de jure provinciarum, oritur inde nimium tædiosa & vix condonanda ejusdem materiæ repetitio, per ea quæ *infra* dicentur §. *32. lit. n. seq.* Verum responderi potest, primas editiones capite octavo libri secundi d. jur. prov. finiri, idque etiam de Parisiensi illa impressione præsumendum esse, reliqua vero capita una cum libro tertio demum Bononiensi editioni accessisse. *a*) *Tom. I. pag. 641 - 892. b*) §. *28. c*) *Tom. II. pag. 1627 - 1682. d*) Ita enim legendum esse patet pro: *Ibid.*

ta in posteriore omissum est. Capita etiam aliam divisionem acceperunt, & quæ priori editioni instar Præfationis præmittuntur, ab illis in posteriore caput I. incipit. Quod antea secundum erat, postea in secundum & tertium divisum, & quod initio septimum *de imperio eorum, qui in Magistratu &c. bellum gesserunt &c.* inscribebatur, deinde in octavum *de Consulum &c* nonum *de Prætorum &c.* decimum *de Consulum summo SCto ornatorum imperio*, & undecimum *de imperio lege Cornelia accepto* discerptum est. His consequenter liber initio non nisi decem capitibus constans ad quatuordecim excrevit, & ex tertio quartum, ex octavo duodecimum & sic deinceps emersit, quod facilius imponere potuit minus attentis. Materiæ vero ubique eædem manserunt, quibusdam saltem subinde additis & in melius mutatis, adjectaque conclusione e), per quam transitus fit ad libros de judiciis. Quod si tempestive observatum fuisset, parci potuisset sumtibus & tædio lectoris in perlegenda editione obsoleta tractatus, qui juxta accuratiorem postea relegendus est, temere detenti. Qui nævus satis palpabilis cum irrepserit, facile etiam Grævius, quanquam alias in dijudicandis ejusmodi autoribus sagaciſſimus falli potuit indicio Kemingii, quem magni faciebat, si quidem illum de diversis Sigonii editionibus non optime judicasse contigisset. Possem adhuc tanquam aliud indicium remissioris curæ adducere, quod, cum de eadem edi-

e) quam vid. *infra Tom. II. pag. 389. a verbo:* Hactenus *ad finem.*

editione Parisiensi Grævius duobus locis *f*) loquatur, diversum tamen impressionis tempus exprimat. Nam priore loco anni CIↃ IↃLXXIII. meminit, posteriore MDLXXII. *g*) Sed malo id errori Typographorum, qui in hoc opere consuetam Belgis correctissimarum editionum laudem non ubique assequuntur, annum unum vel primo loco addentium, vel in secundo omittentium tribuere, nisi forte ipsa editio Parisiensis anno LXXII. prodiit, idque in fine notatum, & nihilo secius frontispicio data opera annus LXXIII. impressus fuit, cum rarum non sit, bibliopolas maxime anno ad finem vergente subsequentem libris suis, quo diutius novitatis gratia duret, inscribere, typographos contra, inprimis quoties privilegium aliquod justum tempus impressionis finitæ indicari jubet, verum suo nomini subjicere in calce, qua inspecta ii, qui addenda & notanda collegerunt, bona fide & sine vera contradictione annum illo, quem Grævius in Præfatione ex capite libri indicavit, priorem adscribere potuit. Sed ad rem pergamus.

XXXI. Utrum igitur Francofurtenses an Batavi optimas & recentissimas editiones in manibus habuerint, facile ex oculari inspectione constare potuisset, si copia fuisset & Bononiensis editionis & illius, quam Grævio Kemingius indicavit. Nunc cum neutra ad manus sit, res argumentis erit conficienda, quibus si coner demonstrare, virum summum humani quid hic passum esse & meliore

f) nempe tam in *Præfatione Tomi I. Thesauri Antiquitatum*, quam *in addendis & mutandis*. *g*) Vid. *dict. loc.* & *supr. §. 29. lit. h. & i.*

re editione neglecta antiquiorem & minus elimatam pro optima arripuisse, & Thesauro suo inseruisse, veritatis studio, per quod defunctorum reverentia minime læditur, id tribuendum est, neque ideo in Manes viri, cui nihil detractum cupio, injurius credi debebo. Puto igitur in editione Parisiensi anni 1576. nec non Francofurtensi & Hanoviensi *a)* exprimi textum ab ipso Sigonio revisum, emendatum & Bononiæ anno 1574 ultima vice editum *b)*. Rationes hujus sententiæ sequentes sunt. I. In omnibus illis editionibus reperiuntur libri de judiciis, quos tamen dicto anno 1574. demum prodiisse ex ipsorum conclusione *c)* satis constat, nec unquam separatim editos fuisse probabile est. II. In fine libri tertii de jure Provinciarum *d)* additur transitio, per quam ille libris sequentibus de judiciis connectitur, quæ ab antiqua editione abest *e)*, nec ante ultimam illam Bononiensem, cum qua opus de judiciis primum in lucem prodiit, locum habere potuit. III. Omnes illæ editiones, ipsaque etiam Græviana *f)* a Francofurtensi transsumta præfixam habet dedicationem omnium XI. librorum de jure civium Romanorum, Italiæ & Provinciarum, ac de judiciis Jacobo Boncompagno Cal. Novemb. MDLXX v. factam, in qua ipse Sigonius testatur, se libris populi Romani diverso tempore a se editis multa necessaria adjunxisse, atque omnia, quæ antea dispersa fuerint, in unum corpus redegisse. At hæc omnia

a) de quibus dictum §. 29. *b)* vid. *supra* §. 28. *c)* Vid. *infra Tom. II. p. 747.* *d)* *infra Tom. II. p. 389. vers.* Hactenus *usque ad finem.* *e)* ut monitum §. *præc. lit. e.*
f) Thesaur. Antiq. Rom. *Tom. I. pag. 39.*

omnia impossibile erat aliunde, quam ex ipsa illa anni 1574. editione ab autore recognita desumere, illamque adeo non ignorarunt, qui Lutetiæ, Francofurti & Hanoviæ impressionis curam gesserunt. IV. Si editio, quam Kemingius Grævio tanquam optimam laudaverat, recentissima fuisset, minime probabile est, id latere potuisse Parisienses, quorum impressionem anni 1576. Germani secuti sunt, cum illa paucis annis ante, scilicet 1572. vel 1573. Parisiis prodierit. Quæ ergo ratio utrosque movere potuisset, ut veterem textum præferrent, cum nossent recentiorem ab ipso autore elimatum? Neque est, quod quis regerat, potuisse tamen in eligenda optima editione Operum de jure civium Romanorum & Italiæ, (de his enim tantum lis est) etiam ab iis errari, qui eandem habuerunt. Licet enim id ipsum Belgis accidisse ipse quoque contendam, attamen, ut taceam, id vix eo tempore contingere potuisse, quo vivebat autor, & recentissima erat scriptionis memoria, nec desunt argumenta ex ipso horum quoque librorum textu desumta. Nam V. insignes quædam in illis accessiones occurrunt *g)*, quæ in prima editione & reliquis non inveniuntur, adeoque posterioribus Sigonii curis adjectæ sunt. VI. In fine cujusdam capitis *h)* controversia cum Gruchio post primas editiones demum mota recensetur, ejusque explanatio ad librum de Magistratibus & Imperatoribus, quem

g] Vid. *libr. 1. d. jur. civ. Rom. c. 10. in fine, infr. Tom. I. p. 140. j. p. 819.* it. *c. 21. p. 234-237.* Add. *p. 205 j. pag. 823.*
h) 21. lib. 1. de jur. civ. Rom. d. Tom. p. 242.

reliquis demum anno 1574. junctum fuisse dixi *i*), tanquam partem operis differtur. VII. In alia quadam clausula *k*) ad libros de judiciis antea non editos provocatur. VIII. Denique ex ipsis etiam omissionibus Germanorum editiones illis, quas Batavi secuti sunt, præferendas esse statim probabitur.

XXXII. Neque enim a sententia mea dimoveri me patior observationibus illis non paucis, quas priori editioni Parisiensi anni 1572. vel 1573. accessisse indicio doctissimi Kemingii existimat celeberrimus Grævius. Has enim Sigonius non addidit post editionem, quam Parisienses secunda vice & Germani nostri expressérunt, sed antea scriptas ex illa ipsa data opera iterum demsit. Si de bonitate scripti ex ejus prolixitate judicandum esset, primæ horum Sigonii librorum editiones *a*) omnibus reliquis etiam ab ipso recognitis, ipsique Grævianæ præferri deberent, cum illæ plurima quidem in his omissa contineant *b*), sed nihil fere his contentum omittant *c*). At præstat

1. ac-

i) *supr. §. 28.* add. *§. 29. lit. f.* *k*) *in fine Cap. 18. l. 2. p. 421.* verbis: *Sed de judiciis multo pluribus in libris de judiciis disseremus.* De quibus add. *§. seq. in fin.* *a*) anni 1560. *supra §. 28.* *b*] Ita *infra Tom. I. p. 45. lin. ult.* post verba: *cognoscere jussit*, multa huc non pertinentia omittuntur ex loco Dionysii Halyc. qui integer extat in editione Veneta p. 20. 21. Plura exempla occurrunt *p. 177. 464. 719. 765. 832. hujus editionis*, & passim. *c*) Ita, quæ contra Gruchium disputantur, *infra Tom. I. p 807. seqq.* licet inter insignes additiones a Belgis numerentur, in prima editione Veneta ne syllaba quidem omissa repetiuntur *p. 123-129.* nec alias provocare potuissent Gruchii responsionem jam anno

1565.

1. accuratiora, eaque 2. commodo proprioque loco ac 3. semel proferre, quam aut parum probabilia, aut loco alieno, aut crambem sæpius recoctam apponere. Jam vero in hæc fere vitia incidunt accessiones istæ, quibus Kemingius imponi sibi passus est, iisque demum omissis contrariæ virtutes in nostro Opere secundum Germanorum editiones elucent. Quia longum & supervacaneum foret, omnium examen instituere, pauca saltem singularem classium exempla adducam. Videtur ergo ipse Sigonius I. lubens expunxisse argumentum, quo evincere conatus fuerat, ex tribubus rusticis aliam alia nobilitate præstitisse *d*), postquam curis secundis observaverat, quam exiguam vim probandi illud habeat. Legerat noster objectum fuisse L. Cornelio Balbo, quasi invidiosum, quod in tribum Crustuminam pervenerit legis de ambitu beneficio, atque inde concluserat, Crustuminam tribum multis aliis nobilitate antecelluisse. Quasi vero non aliis commodis, quam nobilitate tribus tribum superare, aut non id ipsum Balbi intuitu commodi loco haberi potuerit, si ipse in tribu Cornelia jam per se satis potens, forte etiam propter æmulationem aliquibus suæ gentis quodammodo invisus jura alterius tribus consequeretur, in qua & suæ familiæ per se satis amplæ utilior esse, & vicissim illius auxilium ob deficientem cum cognatis collisionem certius si-

1565. editam, cui causam dedisse, & ad verbum inserta esse ipse Thesaurus Grævianus docet *Tom. I. p. 710-712.* Reliqua ex collatione utriusque editionis per se patent. *d*) *infra Tom. I. p. 808.*

bi promittere potuit. Minus adhuc probabile erat, eundem ab eodem & arrogatum & adoptatum fuisse, quod noster posuerat, motus exemplo Augusti *e*), qui tamen cum quadrimus patrem amiserit *f*), suæ potestatis constitutus necessario arrogandus erat, quod sine dubio Sigonius declarationem Octavii apud C. Antonium Prætorem non tam ad adoptionem, quam hereditatem pertinere deinceps edoctus *g*) postea animadversum prudens delevit. II. Eandem, quam in erroribus emendandis ostendi, etiam in alienis removendis nostri industriam deprehendo. Inde Varronis & Festi loca ad aliam plane rem primum adducta *h*) postea omittere maluit. Idem accidit narrationi Gellii de jure sponsaliorum *i*), quod cum per civitatem Romanam Latio datam sublatum fuisse ex eodem illius autoris loco retulerit, parum appositе adduxerat in explicandis juribus civi Romano propriis. Pariter licet eo tempore, quo de jure Italiæ peculiares libros ediderat, modum non excesserit eorundem præfatio, merito tamen rescissa sunt, quæ nimia videbantur *k*), postquam illi in partem continui operis transiverunt. III. Plura ad superfluas geminationes vitandas inducenda fuerunt. Postquam enim juri civitatis & Italiæ etiam provinciarum jus & judicia accesserant, quæ propriam sedem in his habebant, ex prioribus deleri debebant. Quo refero reliqua fere omnia, inprimis histo-

e) ibid. *p. 818. f*) teste Suetonio *in Vita ejus c. 8. g*) *infra Tom. I p. 141 j. p. 819. h*) *infra Tom. I. p. 813. i*) de qua *ibid. p. 816. k*) *Tom. II. p. 453 - 458.*

historiam legis actionum *l*) in aliud caput *m*) rejectam, & prolixam illam adversus Gruchium disputationem *n*), qua post integrum librum ea de re additum *o*), ad quem ipse Sigonius in Francofurtensi editione lectorem remittit *p*), nihil amplius opus fuerat. Par ratio est integri capitis de triumphis *q*), qui cum in jure provinciarum *r*) plenius essent describendi, locum amplius in jure civium obtinere non potuerunt. Eandem ob causam in spongiam abiit tam prima descriptio conventuum *s*), prolixiore in deducendis provinciarum juribus succedente *t*), quam bellorum Istricorum narratio *u*), cujus loco cum Sigonius ipse substituerit tria verba: *ut post demonstrabitur x*), manifestissimum est, inductionem ideo factam fuisse, ne idem postea *y*) repetitum nauseam crearet. IV. Denique nonnulla etiam adscribenda erunt rationi status per discursiones autoris ad plura loca nonnunquam mutatæ, unde facile fieri potuit, ut sub alio climate alia aura si non cœlestis, tamen popularis vel aulica alias etiam ideas generaret. Quo refero finem cuidam capiti *z*) de jure Italiæ olim impositum, quo palpum obtruserat Venetis, tanquam solis fere, qui pristinam Italici imperii gloriam tuerentur. Quod ut cum stipendiis autori illos li-

l) *Tom. I. p. 809. m*) *9 l. 1. d. judic. infra Tom. II. p 426-428. n*) *Tom. I. p. 827. seqq. o*) *Tom II. p. 253-389. p*) *infra Tom. I. p. 242. q*) *Tom. I. pag. 242-252. r*) *l. 2. c. 10. infra Tom. II. pag. 238-248. s*) *Tom. I. p. 724-725. t*) *l. 2. c. 10. infr. Tom. II. p. 238-248. u*) *Tom. I. p. 791-793. x*) *d p. 793. y*) *Tom. II. p. 48. 50. z*) *25. l. 1. infra Tom. I. p. 611.*

bros prima vice Batavii scribenti a Serenissima republica præbitis non difficulter conciliatur, ita postmodum tanquam a Professore Bononiensi, quem alia, quam Patavinum aut Venetum decere videbantur, non adeo requirendum sine offensione illorum, de quorum gratia & favore sequenti tempore potissimum solicitus esse debebat, omitti potuit, non minus, ac alia clausula *aa*), qua plerisque Italiæ civitatibus in magnis tenebris servitutis aliquam libertatis speciem reliquerat. Quæ omnia si quis paulo attentius consideraverit, & omnia fere, quibus Græviana editio abundat, insuper in editione omnium prima inveniri attenderit, consentiet, spero, mecum & posteriorem Parisiensem nec non Francofurtensem editionem pro genuinis habebit, illi vero, quæ Belgis placuit, quanquam ab autore etiam recognitæ & primis præferendæ ultimam tamen ejus limam defuisse cognoscet. De quo ne quis titubet, cum in illa quoque librorum de judiciis mentionem, tanquam indicium supremi laboris a me modo suppeditatum invenerit *bb*), duobus verbis adhuc observo, eam, quamvis in Thesauro Græviano id non fuerit monitum, non posse non ab illa editione abesse, non tam, quia ea sine dubio ante illos prodiit, quam quia clausula *cc*) immediate præcedens eandem non admittit *dd*).

XXXIII.

aa) *l. 2. c. 12. p. 716.* *bb*) *l. 2. d. jur. civ. Rom. c. 18. prope finem infr. Tom. I. p. 420.* verb: *Sed de judiciibus multo pluribus in libris de judiciis disseremus.* *cc*) *Atque hæc de judiciis & judicibus satis sint. ib.* *dd*) Nam 1) ea posita

XXXIII. Asserui genuinam Sigoniani Operis de antiquo jure populi Romani editionem, opus ipsum vindiciis nullis indiget. Equidem Autor nemine præeunte vel comitante ingressus erat iter & longum & valde impeditum, sed non poterat tamen non tandem in intima antiquitatum, quas indagabat, adyta penetrare, cum maximam & diligentiam & circumspectionem attulisset & a veterum, qui eam viam frequentaverant, vestigiis solicite quæsitis ne latum ungvem discessisset. Nam ut ipse refert *a*), & ex toto scripto patet, veteribus omnibus & Latinis & Græcis monumentis, quæ quidem potuit, conquisitis ac perlustratis doctrinam hanc omnem diuturno studio collegit, quo factum est, ut liber maximo eruditorum applausu exciperetur, cum autor primus tam scabrosum iter non solum iniisse, sed & pene sine offensione absolvisse videretur. Quot ipsum & qua fiducia sequantur, aliorum scripta satis produnt, ex quibus luculenta doctorum virorum de libris hisce testimonia colligere nec lubet nec vacat. Erit tamen operæ pretium, quid de iis celeberrimus Grævius senserit, ipsius verbis referre. Ita vero ille de libris, quibus antiquum jus civium Romanorum exponitur judicat *b*): *Hæc mea semper fuit sententia, hos Sigo-*

posita ablegatio ad libros de judiciis non poterat restringi ad judices judiciis tacite exclusis. 1) eadem subsequenti fere contradicit. 3) Cui usui duplex conclusio ejusdem thematis?

a) *d. jur. civ. Rom. l. 2. c. 1. p. 11.* *b*) *præfat. in Tom. I. Thes. Antiquit. Romanorum p.** a*

nii libros permagnum emolumentum afferre iis, qui Romanæ historiæ & eloquentiæ, vel juri studeant; multis auctor fui, ut antequam elementa hujus scientiæ delibent ex Justiniani Imperatoris institutionibus, istos libros pervolvant; Nulli non, qui meæ paruerant auctoritati, operæ pretium se tulisse sunt testati, mihique gratias egerunt. Sine horum, quæ exponuntur hic a Sigonio, cognitione Latina veterum, præsertim Tullii & Livii, monumenta nec legi cum fructu nec intelligi possunt. Cum quo congruit aliud ipsius judicium de tractatu de judiciis. *Judicia*, inquit, *Romana, judiciorumque ordinem, ut cetera, docte & scienter persecutus est Sigonius. Qua qui non imbibit, ei non possum autor esse, ut in Ciceronis orationibus evolvendis multum temporis & operæ collocet. Utramque perdet. Sine illa doctrina velle priscorum Romanorum orationes & alia scripta legere, perinde est, ac in magna caligine per Hercyniam sylvam sine duce & comite velle iter facere.*

XXXIV. Sed homo tamen fuit Sigonius & primus, qui hæc plene traderet, nec ea jam ipsius ætate industria collocata fuerat in veteribus autoribus correcte edendis, quæ nostro tempore conspicitur, ut adeo non potuerit ex fontibus adhuc corruptis purissimam ubique antiquitatum notitiam haurire. Itaque negandum non est ipsum interdum aliquid humani passum fuisse, quod aliquando alii ostenderunt, quorum castigationes jam prætermitto. Nec tamen dissimulandum est, quædam post festum emendari, quæ-

quædam sine sufficiente fundamento impugnari, quædam non ipsam rem tangere, sed solam proponendi methodum. Supersluum aliquando laborem suscepit Latinius *a*), alienum Grævius, veluti cum nostrum carpit *b*), quod actionem præscriptis verbis obscurius describat eo loco, quo nihil minus sibi proposuit, quam illius definitionem dare. Asserit enim ibi *c*) Sigonius, eo casu, quo res alicui utenda datur, nec gratis, nec mercede certa, sed quanta inter contrahentes convenisset, nasci actionem præscriptis verbis; non dicit hisce cancellis includi totam naturam illius actionis, quam ipse longe latius & luculentius alibi *d*) explicat. Sed quæ jus privatum propius tangunt, non sunt nimis exquirenda in Grævio, qui jurisprudentiæ non dederat operam, unde ipsi etiam facilius condonandum, quod actionem hypothecariam realem cum pignoratitia personali confundat *e*). Ad docendi rationem, non ipsas antiquitates pertinent argumenta Huberi *f*) Sigonianam provinciæ definitionem convellentia. Hunc in modum aliquando defendi, aliquando excusari potest noster, sed tamen etiam interdum censuram pro meritis sentit, aliquando ibi quoque meretur, ubi nemo contradixit. Ita nuper admodum duplicem autoris nostri errorem confutavit indagator harum re-

a) vid. §. *seq. lit. f.*
b) infra *Tom. II. p. 748.*
c) *de judic. l. 1. c. 5.* vid. *Tom. II. p. 409.*
d) *d. l. c. 21.* vid. *p. 480.*
e) *infra Tom. II. p. 749.*
f) Digress. Justin. *P. 1. l. 3. c. 20. §. 3. p. 209.*

rum solertissimus Eberhardus Otto *g*), alterum quod colonias sacra Romana mutasse *h*), alterum, quod municipia cum suffragio Romanis legibus *i*) vixisse assereret. Ita, ut aliud addam exemplum, aliis, quantum memini, nondum observatum, dum in mutuo dominium transferri negat *k*), & citius & longius a communi opinione recedit, quam Salmasius, qui adeo frustra pro autore sententiæ, quæ mutuum alienationem esse negat, & seipsum venditat & ab aliis communiter habetur. Sed ista quidem pauciora sunt, & leviora, quam ut detrahere debeant existimationi operis egregii, quamvis non sine omni macula.

XXXV. Interim cum utilem & pene necessariam viderem novam editionem libri optimi, cujus exemplaria dudum haberi non poterant, nisi quis sumtus necessarios in Thesaurum Antiquitatum Grævianum impenderit, quod a paucissimis, quibus Sigonii lectio commendanda est, sperari potest: e re fore credidi, si notæ quædam & emendationes simul adjicerentur, spesque mihi facta fuerat, fore, ut illæ brevi concinnarentur. Cujus consilii mentionem feci in Programmate Germanico, quo cursum juris biennii spatio absolvendum ante hoc semestre intimavi, ignarus eo tempore, jam sub prelo sudare id ipsum, cujus novam editionem meditabar, opus, quod nunc prodit in lucem. Quod cum intellexissem, mutavi propositum, nec ejus executionem

g) libro singulari *de Ædilibus coloniarum & municipior. c.* X. *§. 3. pag. 16 & 20. h*) *de jur. civ. Rom. l. 1. c. 8. infra T. I. p. 115. i*) *de jur. Ital. l. 2. c. 7. infr. Tom. I. p. 694. k*) *de judic. l. 1. c. 21. infra Tom. I. p. 480.*

nem jam quidem a benevolo lectore ulterius expectari cupio, potius nunc ipsum hoc Catone contentum esse velim. Quod superest, de ipsa *hac editione* adhuc monendum est, illam expressam fuisse juxta *exemplar Francofurtense*. Ne tamen forte aliqui Batavorum autoritati plus tribuentes, quam argumentis supra *a)* adductis, aliquid deesse putarent, propositum fuerat, ea, quæ Belgæ pro *accessionibus* & emendationibus habuerunt, in calce Tomi I. subjicere, quod etiam factum est *b)* usque ad libri primi caput vigesimum. In quo cum tam crebræ mutationes occurrerent, ut si earum mentio ad finem operis dilata fuisset, collatio lectori difficillima futura fuerit; mutare placuit prius consilium, & quæ in Francofurtensi editione omissa erant, textui, sed minore typo & brevioribus lineis *c)*, statim subjicere *d)*, ut ea ab iis, qui hisce delectarentur, continua serie legi possent, nec tamen remoram injicerent aliis, qui postremas autoris curas mediis merito essent prælaturi. Quæ in utraque editione conveniunt, iisdem, quibus cœptum erat, literis exscripta fuerunt, pauca vero illa, quæ apud Francofurtenses occurrunt & a Parisiensi editione, quam Grævius reliquis prætulerat, absunt, calci paginarum subjecta sunt *e)*. *Argumenta*, quæ initio operis conspiciebantur, singulis libris præmissa fuerant, sed auctiora & singulorum capitum summæ accommodata, cum antea saltem librorum contenta referrent. Additæ quoque sunt breves ad autorem nostrum

An-

a) §. 31. 32. *b)* pag. 808 - 841. *c)* præter caput de triumphis p. 242 - 252. *d)* Vid. *infra* p. 225. 227. & passim. *e)*

Annotationes Grævii, nec non *Observationes Latini Latinii*, non tamen illæ, quarum usus manifeste cessat. Nam cum Latinius veteri quadam editione usus fuerit *f*), non abs re piguit imitari Belgas, qui illas etiam ejusdem observationes Thesauro suo Antiquitatum Romanarum inseruerunt, quibus mendæ ab ipsorum editione dudum sublatæ corriguntur *g*). *Index* adjectus prioribus longe auctior est & emendatior. Denique spes etiam fuerat, sphalmata Typographica præveniendi, quam cum eventus fefellerit, opera tamen data fuit, ut errores commissi non dissimularentur, sed potius studiose indicarentur, quo minus turbare possent lectorem, a quo facile poterunt corrigi.

XXXVI. Atque hæc sunt, quæ hac occasione subitario discursu præfanda putavi, cum rogatus istud officium humanitatis recusare nollem. Tu, Lector Benevole, vive feliciter & prudenter utere antiquitatum studio & hoc Sigonii opere, a cujus ulteriore commendatione studio abstineo, ne quis occinat illud decantatum:

Vino vendibili non opus est suspensa hedera.

Dabam Halæ Mens. Octobr. 1714.

e. g. *Tom. I. p. 234. 242. &c.* ubi per Parisiensem editionem semper intelligitur illa, quæ anno 1572. aut 1573. prodiit. *f*) quod docent observationes ad loca in recentioribus editionibus omissa. Vid. *infra Tom. I. p. 849. j. p. 827. 829.* *g*) Ita prima Latinii observatio docet pro *civitas* legendum esse: *civitatis*, secunda ostendit supplendam esse vocem: *equites*. Vid. *Præfat. Tom. I. pag. **** 4b.* At utrumque jam correctum erat in ipso textu p. 43 & 58. ut alia taceam.

CAROLI SIGONII
DE
ANTIQVO IVRE
POPVLI ROMANI
TOM. I.

LIBROS II.
DE ANTIQVO IVRE
CIVIVM ROMANORVM
TRES
DE ITALIAE
CONTINENS.

ACCEDVNT
ANIMADVERSIONES
IOANNIS GEORGII GRAEVII
ET
OBSERVATIONES
LATINI LATINII.

HALAE
IN OFFICINA SELLIANA MIↃCCXV.

Illustrissimo atque Excellentissimo
DOMINO,
IACOBO BONCOMPAGNO,
Generali S. Romanæ Ecclesiæ
Gubernatori,

CAROLVS SIGONIVS S.

Optimi, ac prudentis officium esse parentis arbitror, Iacobe Princeps illustriss. non vsque adeo paruis liberis alendis, educandisque studere, vt eorum, qui iam grandiores sint, curam, si sit

necesse, vestiendorum, ornandorumque abiiciat. Etenim, quanquam in teneris maior aliquanto indulgentiæ, præsidiique necessitas propter imbecillitatem elucet, ad gloriam tamen paternam magis pertinere videtur, vt qui robustiores sunt, ac laudem iam aliquam domesticam excitarunt, intentiore cura rebus ad tuendam dignitatem necessariis instruantur. Quod ipsum mihi hoc tempore, casu nescio quo, video contigisse. Nam cum primos ætatis meæ annos in rebus populi Romani quærendis prodendisque memoriæ posuissem, proximos ita ad posteriora illustranda Italiæ tempora contuli, vt pro vehementi illius commentationis ardore Romanorum prope oblitus monumentorum viderer, a quibus nomen meum primum videbatur ad aliquam commendationem apud homines profluxisse. Quare animaduersa, continuo, Italico illo munere absoluto, animum ad illos libros adieci, quos de iure populi Romani diuersis temporibus scriptos edideram. Et, quod doctis non improbatos fuisse hominibus eos senseram, incredibili statim ardere cupiditate experiundi cœpi, num etiam gratiores, ac probatiores efficere illos noua nauanda opera possem. Cuius rei spem non minimam afferebant præclara multa quæ

interim ex latissimo, atque vberrimo Romanæ disciplinæ quasi campo collegeram, ac priuatæ memoriæ gratia sepposueram. Quam ob rem vetere industriæ, studiique curriculo repetito cum multa necessaria ad doctrinam illam adiunxi, tum vero omnia, quæ hucusque dispersa fuerant, in vnum corpus, quo commodius conspici possent, redegi, ac demum nouis quoque Romanorum Iudiciorum commentariis exornaui. Quo labore si Romanum hoc, vt ita dicam, ædificium ad summum fastigium non adduxi, at ad eam certe altitudinem sustuli, vt facile antiqua iam ab omnibus illius perspici forma, ac dignitas possit. Ceterum Romanarum litterarum post veterem illam barbararum nationum illuuiem misera adeo, atq; afflicta conditio fuit, vt non tam diligentis atque accurati scriptoris auxilium, quam potentis, atque amici alicuius viri præsidium implorarint. Anni enim ferme sunt quadringenti, cum, Italia vna cum Ecclesia in libertatem diuina pontificum Romanorum virtute, atque constantia vindicata, Italici homines memoria antiquæ gloriæ reuocata ingenia sua ad vetera, quæ obsoleuerant, studia rettulerunt. quo quidem tempore Latinæ litteræ paulatim oculos in vrbe Roma primum attol-

lere, ac sensim quasi lucem aspicere ex diuturna cæcitate cæperunt. verum vt quæ graui, ac longa conflictatæ valetudine fuerant, sero admodum vires suas, ac colorem pristinum receperunt. Extrema enim, vt mihi videtur, Romanæ instaurandæ antiquitatis cogitatio fuit. quæ, si prima fuisset, multis profecto maiores nostros, iisque fœdis erroribus exsoluisset, ac maximis eos ad veteris repetendæ humanitatis laudem subsidiis instruxisset. Sed nescio quo modo hoc studium Romæ primum, deinde in Italia vehementius celebrari me puero cum cœpisset, breui nostrorum hominum aut occupatione, aut incuria, aut morte est dissolutum. Ego vero sum hoc munere iam inde ab ineunte adolescentia delectatus, vt quem cursum viginti ante annos industriæ officiique susceperam, in eo vsque ad hanc iam ingrauescentem ætatem compluribus editis commentariis manserim, multo etiam plura, multoq; meliora comparaturus. si, dum vigebat ad omnem laborem, ac vigilantiam ætas, eum, quem iam pridem expeti dixi, his fautorem, adiutoremq; studiis inuenissem. Nunc vero, cum diuino demum beneficio te Iacobe Princeps Clarissime sim adeptus, equidem non modo non dimittam, sed, nisi tibi fortasse molestum erit, omnium etiam scriptorum meorum consecratione deuin-

ciam

ciam. Etenim cum tu litteras, quas priuatus eximio quodam doctrinæ incensus amore complexus auidissime fueras, in celsissimo nunc rerum fastigio collocatus ita colere pergas, vt eas etiam non fuco, atque ambitione, sed sententia, atque iudicio tuearis, quem tandem alium meorum laborum patronum, quam te ipsum adoptem? Accedit præterea, quod cum is tu sis, quem propter eximiam apud Gregorium Pontificem gratiam non tam necessitudine, quam modestia, & virtute conciliatam tota Italia, ac Roma ipsa conuersis prope in vnum oculis admiretur, non minus me tibi Romanarum rerum lucubrationes debere, quam Italicarum existimaui, quas proxime te potissimum auspice diuulgaui. Est enim hæc cognitio cum principi summo, & ad summam dignitatem, amplitudinemque nato aptissima, tum te potissimum principe, dominoque dignissima. qui tantum studii, atque operis in optimis cognoscendis artibus posuisti, vt etiam sine alieno præsidio ad summos honorum gradus nixu tuo facile fueris ascensurus. Hos igitur Romanos, vt ita dicam, libros magna ex parte renouatos, & auctos Clarissimo tuo quoque nomini, perinde, atque Italicos illos, inscribo: teque etiam atque etiam rogo, vt hæc præcipue studia, quibus Romæ, & Italiæ, quæ te virtu-

tis cauſſa ſuſpiciunt, vetus dignitas, ac memoria celebratur, in fidem accipias. Cui laudi te non defuturum cum ſpectata mihi virtus, ac prudentia tua ſpondet, tum vero, quod conſtanti hominum ſermone percrebuit, te veteris illius Scipionis exemplo inter gratiſſima armorum pro ſalute Italiæ capiendorum conſilia, atque adeo in mediis etiam ipſis rerum militarium ſtudiis, eiusmodi tamen doctrinæ cognitionem non intermittere, ſed quotidie præclari aliquid ingenio, ſtudioque tuo aut meditari, aut exprimere. Ad eam præterea facultatem, quam ſumma tibi Dei benignitas tribuit, vt omnia, quæ iuſta, & recta ſunt, poſſes, tu laudem illam ſplendidiſſimam addidiſti, vt eadem quoque, quod omnibus adhuc in rebus doeuiſti, auidiſſime cuperes. Quamobrem non dubito, quin quod præclariſſime ſentis, id etiam ſtudioſiſſime præſtiturus ſis. Quod ſi feceris, polliceor fore, vt non ſolum eruditorum omnium vocibus, ac litteris ad illuſtrem nominis, & gloriæ commendationem in perpetuum celebreris, ſed etiam ab omnibus hominibus Princeps non tam fortuna, quam virtute præſtantiſſimus merito iudiceris. Vale. Bononiæ. Kal. Nouembr. M. D. LXXIIII.

SERIES

SERIES
CONTENTORVM TOM. I.

I. DE ANTIQVO IVRE CIVIVM ROMANORVM.
Dedicatio - - pag. 1

LIBER PRIMVS
De
Definitione & Iuribus
Ciuium Romanorum.

Argumentum 6
Cap. I. de Ciue Romano 11
Cap. II. de Vrbe & Agro Romano 19
Cap. III. de Tribubus & Curiis 28
Cap. IV. de Clasſibus & Centuriis 55
Cap. V. de iis, qui ius ciuium Romanorum conſtituerunt 58
Cap. VI. de iure Libertatis 67
Cap. VII. de iure Gentilitatis 99
Cap. VIII. de iure Sacrorum 112
Cap. IX. de iure Connubiorum 119
Cap. X. de iure Patrio 134
Cap. XI. de iure Legitimi Dominii 141
Cap. XII. de iure Teſtamentorum 153

Cap.

Cap. XIII. de iure Tutelarum pag. 159
Cap. XIV. de iure Census 162
Cap. XV. de iure Militiæ 169
Cap. XVI. de iure Tributorum & Vectigalium 193
Cap. XVII. de iure Suffragiorum 209
Cap. XVIII. de iure Honorum 214
Cap. XIX. de Sacerdotiis 215
Cap, XX. de Magistratibus 219
Cap. XXI. de Imperiis 233
Cap. XXII. a) de Triumpho 242

LIBER SECVNDVS
De
Triplici Ciuium Romanorum diuisione.

Argumentum pag. 253
Cap. I. de Ordinibus Ciuium Romanorũ 255
Cap. II. de Senatoribus 258
Cap. III. de Equitibus Romanis 276
Cap. IV. de Publicanis 299
Cap. V. de Plebe Romana 303
Cap. VI. de Plebe Rustica 305
Cap. VII. de Plebe Vrbana 309

Cap.

a) *Quod reliquis, post Parisiensem, editionibus deest.*

Cap. VIII. de Tribunis Ærariis 312
Cap. IX. de Scribis 314
Cap. X. de Mercatoribus & Negotiatoribus 317
Cap. XI. de Argentariis & Fœneratoribus 322
Cap. XII. de Opificibus & Artificibus 335
Cap. XIII. de Turba Forensi 345
Cap. XIV. de Libertinis 348
Cap. XV. de Apparitoribus Magistratuum 360
Cap. XVI. de notis Ordinum 370
Cap. XVII. de iure Ordinum 375
Cap. XVIII. de Iudiciis *b*) 375
Cap. XIX. de Spectaculis Ordinum 420
Cap. XX. de Nobilibus, Novis & Ignobilibus 423
Cap. XXI. de Optimatibus & Popularibus 431

II. DE ANTIQVO IVRE ITALIAE.

Dedicatio pag. 442

LIBER

b) *Parisiensis editio addit*: Ordinum

Liber Primus
De Iure Populorum Italiæ
ab urbe condita usque ad bellum Ilicum A. V. C. 602.

Argumentum pag. 449
Præfatio c) 453
Cap. I. de Triplici iure populorum Italiæ 460
Cap. II. de Latinis 473
Cap. III. de Agro Latino, & fœderibus Latinorum 476
Cap. IV. de Iure Latii 489
Cap. V. de Fœdere & Iure Volscorum & Æquorum 502
Cap. VI. de Agro, Fœdere & Iure Hernicorum 507
Cap. VII. de Agro, Fœdere Oscorum & Ausonum 509
Cap. VIII. de Italicis 513
Cap. IX. de Agro Etrusco, & Fœderibus Etruscorum 514
Cap. X. de Agro & Fœderibus Campanorum 529

Cap.

c) *Ea plerisque editionibus deest.*

Cap. XI. de Agro & Fœderibus Lucanorum 536
Cap. XII. de Agro Bruttio, Messapio, & Sallentino, & Fœderibus Bruttiorum, Messapiorum & Sallentinorum 538
Cap. XIII. de Agro & Fœderibus Apulorum 542
Cap. XIV. de Agro & Fœdere Frentanorum 544
Cap. XV. de Agro Piceno, & Fœderibus Picentum 543
Cap. XVI. de Agro Gallico & Gallis Senonibus 548
Cap. XVII. de Agro, & Fœderibus Umbrorum 552
Cap. XIIX. de Agro Sabino, & Fœderibus Sabinorum 554
Cap. XIX. de Agro, Fœderibus Vestinorum, Marrucinorum, Marsorum & Pelignorum 559
Cap. XX. de Agro, & Fœderibus Samnitium 565
Cap. XXI. de Iure Italico 571
Cap. XXII. de Gallia citeriore 579
Cap. XXIII. de Agro & Fœderibus Ligurũ 581
Cap. XXIV. de Agro & Fœderibus Gallorum 595

Cap.

Cap. XXV. de Agro, & Fœderibus Venetorum & Carnorum 606
Cap. XXVI. de Iure Prouinciæ Galliæ 611

LIBER SECVNDVS
de
Iure Ciuitatum
ab Vrbe condita vsque ad bellum Italicum A.V.C. 602.

Argumentum pag. 618
Cap. I. de multiplici Iure Ciuitatū Italiæ 620
Cap. II. de Coloniis 624
Cap. III. de Iure Coloniarum 657
Cap. IV. de Republica Coloniarum 664
Cap. V. de Coloniis ante bellum Italicum deductis 669
Cap. VI. de Municipiis 688
Cap. VII. de Iure Municipiorum 691
Cap. VIII. de Republica Municipiorum 698
Cap. IX. de Municipiis ante bellum Italicum constitutis 703
Cap. X. de Præfecturis 709
Cap. XI. de Iure Præfecturarum 711
Cap. XII. de Republica Præfecturarum 713

Cap.

Cap. XIII. de Præfecturis ante bellum Italicum constitutis 716
Cap. XIV. de Fœderatis Civitatibus & eorum iure, & Rep. 718
Cap. XV. de Foris & Conciliabulis 723

LIBER TERTIVS
De
Iure Italiæ
post bellum Italicum A.V.C.
602.

Argumentum pag. 733
Cap. I. de Ciuitate Latinis *d*) atque Italis data 735
Cap. II. de Iure Ciuitatis Galliæ prouinciæ dato 756
Cap. III. de Iure Ciuitatis Coloniis, Præfecturis, fœderatis ciuitatibus, Foris, conciliabulis dato 764
Cap. IV. de Coloniis militaribus 773

Cap.

d) Latinis) *Thesaurus Grœuii Tom. II. pag. 1392. habet:* Iociis

Cap. V. de Istria ad Italiam adiuncta 791
Cap. VI. de Alpibus, ac foedere, iureque gentium Alpinarum 795

Addenda & mutanda in libro I. de Iure Ciuium Romanorum 808

Animaduersiones Ioannis Georgii Grœuii 842

Obseruationes Latini Latinii 845

CAROLI SIGONII DE ANTIQVO IVRE CIVIVM ROMANORVM LIBRI DVO.

Ad Pont. Max. Pium IV.

RERVM *humanarum*, BEATISSIME PATER, *magna varietas est, incredibilis inconstantia. possumus hoc tum omnibus in artibus, hominum ingenio, industriaque partis, facile notare, cum oriantur aliæ, aliæ vero occidant, quæque modo floruerint, nunc obsolescant: tum maxime in vniuersa imperii, ac reipubl. ratione animaduertere. Quæ enim homines ad hominum societatem conciliandam, perpetuoque tuendam excogitarunt, vix tamen ea satis non modo ad æternitatem, verum etiam ad diu-*

turnitatem firma adhuc inuenta sunt. Etenim vt corpora nostra cernimus alia externa ferri impulsione, ictuque peruerti, alia intestina humorum dissensione interire, pauca quædam naturali confecta senio contabescere: sic ciuitates partim hostilibus armis afflictas, partim domestico seditionis morbo, quasi occulto quodam veneno, ante senectutis maturitatem consumptas licet intueri. Quod aliarum rerumpub. non obscure, clarissime vero Athenienſium, & Romanorum, florentissimarum quondam ciuitatum, exempla testantur, quorum illis Philippi atque Alexandri; his Cæsaris, atque Augusti inimica potentia: vtriusque intestina perditæ cuiusdam luxuriæ atque auaritiæ vis, ne diutius possessam per tot sæcula libertatem retinerent, impedimento fuerunt. Quod autem multo etiam miserabilius, atque acerbius est, non vetus modo Romani imperii ius, quod antiqua vrbis, ac ciuitatis maiestate continebatur: sed eiusdem etiam memoria nobilissimis annalium monumentis impressa, fere omnis intercidit, ita vt neque iura, neque leges, neque instituta, neque omnino vlla antiquæ reip. forma iam supersit. Accedit, quod diversa naturæ conditio per eosdem homines ea commode instaurari non

per-

permittit. Vt enim non ab iisdem & imperium partum est, & imperii memoria litteris consecrata, sic nec per eosdem simul & vetera imperii iura commode restitui, & eorum cognitio litterarum ope reuocari videtur posse. ad eam enim rem virtus, ac sapientia, ad hanc studii quædam assiduitas, perpetuaque opera, ac diligentia requiritur. Itaque qui obsoletam prope antiquitatum Romanarum notitiam hodie renouare conentur, fortasse multi; qui de vetere ciuitatis iure, atque imperio retinendo cogitent, præter eos, quibus hæc est honestissima cura ab immortali Deo commissa, nulli certe reperiuntur. Quod quidem ad munus cum vestra paulo ante Sanctitas summa cum omnium gentium ac populorum approbatione, Deique præcipue nutu delecta sit, incredibile est, quantum ego præter ceteros inde voluptatis acceperim. alios enim Christianæ religionis incolumitas, alios Italiæ; quæ ambæ summum in discrimen adductæ videbantur, solicitos habebat: me vero & ea cum aliis grauissima cura tangebat, & litterarum præterea, quas iampridem negligi, atque contemni in Italia cœptas esse constabat, non leuis quædam cum paucis aliquot bonis viris cogitatio commouebat. Quamobrem

cum Christianis omnibus, atque Italiæ vniuersæ, tum iis præcipue, qui de antiqua litterarum laude soliciti sunt, etiam atque etiam gratulor: quod is, quem optabamus, ac votis à Deo perpetuis poscebamus, & salutis auctorem, & dignitatis defensorem, & omnis antiquitatis instauratorem, nobis sit tandem singulari eiusdem Dei benignitate concessus. Atque huius quidem reliquas præclari muneris partes vestræ Sanctitati ita curæ & esse, & fore intelligo, vt cum ex iis fundamentis, quæ iacta iam audiuntur, opinionem superet omnium, eandem antiquorum etiam studiorum neglectum antea patrocinium susceptura esse, facile sperare possimus. Id quod quanquam mihi in primis, insapientiam eius admirabilem intuenti, plane persuasum sit, tantus tamen huius erga optimas artes beneficii meus amor est, tantumque studium, vt admonitores quosdam, minime illos quidem necessarios, attamen, vt opinor, in tempore ad vestram Sanctitatem mittere ausus sim. Hi sunt libri duo, his mensibus á me de antiquo ciuium Rom. iure conscripti. missi autem non, vt eam erudiant, (quid enim tantam latere sapientiam possit?) sed vt maioribus occupatam curis modeste interdum appellent, vt Latinis litteris,

ris, in quibus nunc vnis vetusti Romani imperii sita maiestas omnis est, amissam dignitatem restituat. quandoquidē honestissimarum actionum, & pulcherrimorum institutorum monumenta, quæ nobis non ad cognoscendum solum iucundissima, sed ad imitandum etiam vtilissima videbantur, vel temporum iniuria fregit, vel hominum inertia labefecit. Quæ quidem licet ea fortunæ conditione sint, vix vt ope humana resarciri videantur posse: fit tamen, nescio quo modo, vt sperem, cum Vestra non iam humana, sed plane diuina auctoritas, quasi propitium numen aliquod, ad hanc se laudem penitus adiunxerit, fore, vt hæc brevi in antiquum statum, & splendorem cum summa vrbis Romæ, ac totius Italiæ dignitate restituta videamus. Quam fore Sanctitati Vestræ, curam antiquissimam, cum graues, & illustres superioris eius vitæ actiones, tum hæc noua in maximo Ecclesiæ Dei sacerdotio insignia ad omnem laudem nuper inita consilia non dubie pollicentur. Quæ Deum Opt. Max. bonis omnibus consentientibus, precor, vt ad totius Christianæ reip. salutem, fortunare in perpetuum velit. Sed ad rem aggrediamur.

LIBER PRIMVS.
De
DEFINITIONE & JVRIBVS CIVIVM ROMANORVM.

ARGVMENTVM.

HIS *libris consilium est de* iure populi Rom. *quod libera potissimum floruit republ. disputare. quod ius triplex esse constituit*, ciuium Romanorum, Italicorum & Prouincialium. *Ceterum* DVOBVS his libris iura ciuium Romanorum *ostendit. atque eorum* VNO definitionem *ciuis Romani inuestigat, ac tradit*, ALTERO *tripartitam ciuium Romanorum* diuisionem affert, *ac persequitur. Et quoniam ciuis pars est ciuitatis, ciuitatis vero descriptio respub. dicitur, rerumpub. autem genera multa traduntur; propterea primum, quod genus Romanæ reipub. fuerit, quærit, vbi vero multas eius formas ex creberrimis ciuitatis mutationibus inuenit, cuius potissimum temporis rempub. & quem in primis ciuem ex tam multis se informaturum ac descripturum esse profiteatur, ostendit. Vnde ciuem Romanum, qui quidem optimo iure ciuis sit, definiendum esse confirmat; hominem liberum vrbis, agriue Romani incolam, qui tribum cum honorum petitione sit consequutus*, (a) *qua disputatione perfecta, partes ipsius definitionis declarare aggreditur. Quo fit, vt primum, quid sit vrbs Romana, & quot modis dicatur, quid*

(a) Cap. 3. de Ciue Romano.

quid ager Romanus, & quot modis accipiatur, expo-
nat, ac fines vtriusque diligentissime inuestiget; (b)
deinde ad maximam tribuum quæstionem descendat.
quo loco quid sit tribus, quot modis dicatur, à quo
institutæ, à quibus additæ, quot in genera distributæ
fuerint, quæ iura obtinuerint, docet (c). *& quoniam*
primarum tribuum partes fuerunt curiæ; classes ve-
ro ad tribuum, vt centuriæ ad classium diuisionem
pertinuere; ciuis autem optimo iure nemo olim fu-
it, qui non tribum, curiam, classem, & centuriam
obtinuerit, de curiis etiam, & classibus, & centuriis,
eadem ratione disputandi seruata, breuiter disserit.
(d) *Vbi vero ciues omnes intra hos tribuum, classi-*
umque quasi cancellos inclusit, tum iura ipsa tribu-
um, & classium exorditur. ita tamen vt ante, quibus
quasi è fontibus hæc iura manarint, aperiat. eaque
regiis legibus, XII. decemuirum tabulis, legibus, edi-
ctis, plebiscitis, senatusconsultis, more & instituto ma-
iorum contineri probet, atque ex his reliquam omnem
de iure ciuium Romanorum disciplinam hauriendam
esse demonstret. (e) *Iura autem hæc ita explicat,*
vt ea in duo genera digerat, vnum quod priuatam
rationem attingit; alterum, quod publicam: priuatam,
vt ius libertatis, gentilitatis, sacrorum, connubiorum,
patrium, legitimi dominii, testamentorum, tutelarum;
publicam, vt census, militiæ, tributorum, & vectigalium,
suffragiorum & honorum. De libertate ita agit, vt non
tam priuatam libertatem,

(b) C. 2. de Vrbe & agro Romano. (c) C. 3. de Tribubus & Curiis. (d) ib. & C. 4. de Classibus & Centuriis. (e) C. 5. de Iis, qui ius ciuium Romanorum constituerunt.

tem, quam publicam, cuiusmodi fuerit, ante oculos ponat. quinque enim Romanæ libertatis genera fuisse contendit, vt ciues Romani in potestate domini non essent constituti, vt regio imperio nullo obstricti, vt aduersus magistratum prouocationem haberent neque à creditoribus necti possent, vt occultorum suffragiorum potestatem obtinerent. Ad primum genus libertatis pertinent hæ quæstiones, qui liberi fuerint, qui serui, qui ingenui, qui libertini: quæ iura manumittendi serui, quæ propria tuendæ libertatis extiterint. ex secundo intelligitur, vt Romani dominatu se regio liberarint, & quo studio semel partam libertatem defenderint, tertii sunt leges de prouocatione ad populum, leges sacratæ de tribunicia potestate, leges de tergo & capite ciuium Rom. quibus ne ciuem Rom. magistratui aut verberare liceret, aut necare cautum est. quarto leges continentur, ne quis æris alieni caussa à creditore duci in carcerem, atque in ergastulo haberi posset. quintum leges tabellariæ complectuntur, quæ tegendo suffragio Rom. libertatem stabiliuerunt. (f) De iure gentilitatis ita disserit, vt doceat, quid sit, gentem habere, quæ patriciæ gentes fuerint, quæ plebeiæ, quæ iura patriciis constituta sint, quæ plebeiis, & vt de iure suo partim retinendo, partim augendo inter se patricii, ac plebeii sæpe contenderint. (g) Sacra alia publica, alia priuata fuisse prodit. priuata vero, quæ essent priuatarum familiarum propria ostendit, atque quid sibi de eo iure compertum sit, aperit (h). Iam quoniam ad propagandam ciuita-

(f) C. 6. de Iure Libertatis. (g) C. 7. de Iure Gentilitatis. (h) C. 8. de Iure Sacrorum.

uitatem omnino posteritate est opus, ea vero sine legitima vxore parari iure ciuili non potest, deinceps primum uniuersum ius uxorium, communicationem connubiorum, totamque cæremoniarum nuptialium rationem summatim perstringit (i): *tum de liberis, vt more Romano essent in potestate parentum, & vt deficientibus propriis filiis alieni adoptarentur, arrogarenturue, quidque in eo genere iuris proditum sit, narrat* (k). *His expeditis quot modis suarum quisque fortunarum iure ciuili dominus esset exquirit, eosque quia sex fuisse reperit, hereditatem, mancipium, vsucapionem, in iure cessionem, auctionem, & sub corona emptionem, quod ius eorum de singulis, floreute reip. libertate, sancitum sit, planum facit* (l). *Postremo quoniam non solum quoad viuimus domini esse rerum nostrarum volumus, sed post mortem eandem aliis etiam tradere auctoritatem cupimus, vt iure ciuili hoc facilitatum sit, explicat. vbi de tribus antiquis testamentorum generibus scribit,* (m) *atque hunc eundem ordinem seruans etiam in tutelis, quoniam liberos nostros tutorum fidei, à quibus eorum res qui ipsi per ætatem non possunt, procurentur, libenter morituri committimus, quæ ipse de ratione antiquarum tutelarum obseruauerit, in medium profert. atque ita totum ius Quiritum apud veteres tantopere celebratum absoluit* (n). *Inde vero de censu disputationem instituit: quo loco quid census esset, à quo institutus, quo modo celebra-*

(i) C. 9. de Iure Connubiorum. ( ) C. 10. de Iure Patrio. (l) C. 11. de Jure legitimi Dominii. (m) C. 12. de Iure Testamentorum. (n) C. 13. de Iure Tutelarum.

tus, ostendit (o). & quoniam duas censum opportunitates maximas reip. attulisse comperit, vnam ad delectum militarem habendum, quod iuniorum copiam indicauit, alterum ad tributum in bellum conferendum, quod diuitiarum ciuilium magnitudinem patefecit, propterea constituta census quæstione, deinceps de iure militiæ scribit, ac quid legio fuerit, ex quot, & quibus ciuibus, & quomodo conscripta sit, tradit, inde de sacramento militari, & ceteris rei militaris institutis ac legibus, in primisque de vacationibus, de præmiis, & animaduersionibus militaribus singulis agit (p). Eademque ratione ciuilium tributorum, & vectigalium genera exequitur, vt, quando tributa imperata, quando remissa, quando vectigalia instituta, quando sublata sint, quærat, & plura propterea fuisse Romæ ærania annalium veterum auctoritate confirmet (q). Cumque nihil aliud restet, nisi vt de suffragiis demum, atque honoribus agat, suffragiorum rationem ita proponit, vt breuiter de tribus comitiorum generibus, & qui ciues suffragiorum iura habuerint, qui non habuerint, & qua ratione, demonstret. (r) Honores vero ciuiles, in quibus optimum ius ciuitatis, vel Aristotele teste, ab initio posuit, in tres partes distribuit, sacerdotia, magistratus, imperia, (s) ex quibus sacerdotia ita enumerat, vt ex ea oratione quæ patriciorum propria, quæ plebeiorum; quæ vtrisque communia fuerint, & quomodo delata sint, facile appareat.

(o) C. 14. de Iure Census. (p) C. 15. de Iure Militiæ. (q) C. 16. de Iure Tributorum & Vectigalium. (r) C. 17. de Iure Suffragiorum. (s) C. 18. de Iure honorum.

reat (t). *Magistratus primo vim aperit, qua disputatione absoluta, tum quemadmodum singulis magistratibus reip. opus fuerit, ac quos patricii, plebeiis concesserint, quos sibi reseruarint, ostendit* (v). *Inde quid Imperium fuerit, & vt magistratibus, ac priuatis, & quibus, & quot comitiis mandatum sit, narrat.* (x)

(t) C. 19. de Sacerdotiis. (v) C. 20. de Magistratibus. (x) C. 21. de Imperiis.

Cap. I.

De Ciue Romano.

Eorvm, qui iura â populo Romano victore eodem, ac libero acceperunt, quattuor, si diligenter attendimus, quasi gradus fuerunt; vnus ciuium Romanorum, alter Latinorum, tertius Italicorum, prouincialium quartus. ex quibus vt iure Latii ciuitas Romana, sic Italico Latinitas, & Italicum prouinciali honestius & commodius fuit. Hæc autem iura quando vt cognitu pulcherrima, sic vetustatis iniuria obscurissima hoc tempore sunt; visa res est digna, in qua illustranda omnem meam operam, atque industriam collocarem: non solum, vt iis litteris, vnde præclara hæc monumenta sumuntur; sed etiam, vt ciuili ipsi disciplinæ, ad quam hæc omnia, tanquam ad finem vltimum, referuntur, opis aliquid, atque adiumenti afferrem. Quamobrem veteribus omnibus & Latinis, & Græcis monumentis, quæ quidem potui, conquisitis, ac perlustratis, doctrinam hanc omnem diuturno à me studio collectam, veterum-

terumque testimoniis, quoad licuit in hoc impedito disputationis genere, comprobatam, atque pro iudicii mei ratione dispositam, in tres partes distribui: vnam, in qua ciuium Romanorum; alteram, in qua Italiæ; tertiam, in qua prouinciarum iura descripsi. scilicet, vt quem illi ordinem ad ius imperii constituendum adhibuissent, ego in eodē instaurando seruarem. Incipiamus igitur à ciuitate, ita vt primum, quid ciuis Romanus fuerit, & quibus, ac quot in rebus ius optimum ciuitatis Romanæ constiterit, exquiramus: deinde ciuium ipsorum diuisiones inter se, quæ quidem excelluerint, persequamur.

Placet igitur Aristoteli auctori omnis grauissimæ quæstionis locupletissimo, omnem, quæ instituitur de ciue, & ciuitate, disputationem, à rep. cuius illa est ciuitas, oportere deduci. scite ille quidem, & probe. Etenim, si ciuis est pars illius societatis, quæ ciuitas appellatur: ciuitatis autem descriptio quædam respublica existimatur: profecto cum omnis de ciue oratio ad reip. qnæstionem est referenda, tum vero reip. eius, cuius potissimum ciuem quærimus, nobis ante est ratio cognoscenda. Qui autem præcepta nobis adhuc de republica reliquerunt, ii fere in eo vniuersi consentiunt, vt tres rectas esse resp. statuant, & tres contra deprauatas. In bonis regem numerant, optimates, & populum; in vitiosis tyrannum, paucorum factionem, & plebem. bonas autem vocant respublicas, cum siue a rege, siue ab optimatibus, siue à populo bene, ac iuste, atque ad totius

tius ciuitatis vtilitatem accommodate res ipsa publica administratur: prauas vero, in quibus siue tyranni, siue paucorum, siue plebis libidine, atque vtilitate omnia diriguntur. Itaque recte tyrannum regi, paucorum factionem optimatibus, plebem populo opposuerunt; quod vnus vni, pauci paucis, multi multis ita aduersentur, vt ipsi inter se non de re leuissima, sed de totius reip. fine dissentiant. Vt autem rectas illas, quas dixi, vocarunt, sic quæ ex illis rectis esset temperata, atque confusa, multi optimam esse arbitrati sunt. Cui opinioni Cicero etiam in libris de rep. est assensus, cum se veterem illam Romanam remp. quam propter temperationem optimam iudicauit, legibus, & institutis informaturum esse professus est. Quibus ex rebus satis intelligi potest, vt non vnum perpetuo fuit Rom. reip. genus, sic nec vnam ciuium Rom. rationem extitisse. Etenim cum complector animo, nunc vnum; modopaucos; plerumq; multos Romæ rerum potitos: eosq; modo pub. plerumq; priuata vtilitate omnia esse metitos inuenio. Primum enim reges remp. tenuerunt, tum tyrannus: quo vrbe pulso paucorum patriciorum inuasit factio: qui cum in plebem omni honorum aditu interdicto, impotentius dominarentur; eandem eo deduxerunt, vt non ante seditionibus in vrbe agitandis conquieuerit, quam & ipsa in partem magistratuum, & totius reipublicæ venerit. Tum vero inducta est illa, quam Scipio apud Ciceronem laudibus in cœlum extulit, reip. temperatio, qua deinde per Grachos trib. plebis

bis tentata, per reliquos omnino labefactata, ad plebem summa reipublicæ recidit. cuius tandem opibus fretus C. Cæsar perditum vnius dominatum inuadere non dubitauit. Ex quo fit, vt varias reipublicæ formas varia etiam ciuium genera sint consequuta. Etenim, quod scribit Aristoteles, in quibus subiectæ res ita differunt, vt hæc sit prima, illa secunda, alia tertia: in iis aut nihil omnino, quatenus tales sunt, aut certe vix aliquid reperiri commune potest. respublicas autem inter se differre, & peiditas bonis esse posteriores videmus. Quanquam autem Romanæ reipublicæ status sæpe mutatus est, nunquam tamen nisi duas mihi formas ipsa habuisse ciuitas videtur: vnam cum vnius, aut paucorum; alteram, cum multorum in potestate res fuit. Vt enim regibus, & patriciis dominantibus plebs honoribus caruit; sic iisdem facile, rerum potiente populo, abundauit. Itaque vt in illis rebuspublicis opifices, & sellularii ciuium è numero excludebantur; sic in his optimum etiam ius ciuitatis assequebantur. Quocirca nos, qui ciuem Rom. qui optimo iure ciuis sit, hoc loco quærimus, primam illam vel regum, vel patriciorum rempublicam in ciuis Rom. definitione inuestiganda relinquemus: ad eam vero, quæ æquatis cum plebe, maxime post bellum Tarentinum, honoribus est inducta; nec post, nisi imperatoribus omnia ex libidine administrantibus, commutata, omnem nostram hanc disputationem accommodabimus.

Quod igitur in libris suis de republica præclare scripsit

ſpripſit Ariſtoteles, ciuium alios aliqua ex parte; alios omnino ciues eſſe, id in republica etiam Romanorum veriſſimum eſſe deprehenditur. Nam cum varia ciuium Rom. iura fuerint, qui omnia obtinuerunt, optima: qui aliquot, ii non optima lege ciues Rom. fuerunt. Mihi vero in hanc quæſtionem accuratius intuenti, qui ciuis Rom. præclarum hoc nomen vlurparunt, liberi homines videntur fuiſſe, qui vrbem, agrumue Romanum inhabitarint, ex quibus is mihi demum optima lege ciuis Rom. videtur, qui domicilium, qui tribum, qui honorum poteſtatem ſit adeptus. Nam qui ciuem Rom. domicilio tantum, aut tribu, aut honore definiunt, quanquam alius alio magis, tamen nemo huic quæſtioni cumulate ſatisfacit. is enim demum optima lege ciuis Rom. iudicatur, qui non domicilium ſolum, ſed tribum etiàm, & honorum petitionem eſt conſecutus. domicilium enim etiam inquilini, & tribũ libertini obtinuerunt, quorum tamen illi nullum ius ciuitatis; hi vero non optimum habuerunt. libertinis enim quanquam tribus vrbanæ, non tamen honores vllo tempore patuerunt. Qui autem e municipiis fuerunt, quanquam tribum, atque honorum petitionem ſunt adepti; tamen quia domicilio caruerunt, non ingenui ciues Rom. ſic enim hos appellat in Bruto Cicero, ſed municipes, niſi ſi quando Romæ fortunarum ſuarum domicilium collocaſſent, nominati ſunt. vt M. Porcius Cato Tuſculanus, quamdiu fuit Tuſculi, municeps fuit, id eſt, non ingenuus ciuis Rom. ſed ciuitate Rom. donatus; vbi vero Romam

mam cum rebus suis commigrauit, ciuis Romanus. Quod idem de auo M. Ciceronis est iudicandum. ille enim municeps fuit Arpinas; hic ciuis Rom. quod ille in municipio viuere maluerit, quam Romæ: vnde vox illa extitit Scauri consulis, cuius ipse Cicero in libris de legibus meminit: *Vtinam M. Cicero isto animo, atque virtute in summa repub. nobiscum versari, quam in municipali maluisses.* Huic autem definitioni eo libentius assentimus, quod ab Aristotelis definitione ciuis tradita non longe recedit. Vt enim ille ciuem plenum, & perfectum honorum gerendorum potestate descripsit, sic nos eundem domicilio, tribu, & honoribus definimus. Ad ciuitatis autem optimum ius domicilium maxime pertinere, docuit omnis huius iuris auctor, & conditor Romulus, ac deinceps reliqui reges, atque exactis regibus populus Romanus: qui, quos ciues fecerunt, omnes Romam transtulerunt, atque in tribus, &, quod probabile coniectura est, in curias descripserunt. In eo vero iure comunicando hanc rationem sequuti sunt, vt ciuitatem dederint, aut oppidanis singulis, aut vniuersis. singulis, vt Hosto Hostilio Medullino Romulus, vt Lucumoni Tarquinio Tarquiniensi Ancus, vt Ser. Tullio Ocriculano Priscus; qui omnes singulis hominibus, quibus voluerunt, iura ciuitatis impertiuerunt. anno vero post reges exactos sexto Ap. Claudio Sabino, neque ita multo post Octauo Mamilio Tusculano consulum rogatione populus. Vniuersis, vt Antemnatibus, Camerinis, Crustuminis, Sabinis Romulus, quibus ciui-

ciuitatem ita dedit, vt, quod scriptum apud Dionysium est, qui tum Romam ex oppidis suis commigrare vellent, ii omnes in tribus descripti ciuitatis Romanæ iura omnia possiderent; qui domi in patria remanerent, ii nullum ius Rom. ciuitatis haberent. Atque hi quidem non municipes, sed ciues Rom. dicti sunt. Ex his autem populis Romanus populus erat conflatus. Siquidem Albanorum tria millia, aut certe paulo amplius Romulo ad vrbem condendam affuisse tradit cum Plutarcho Dionysius, quos ille Ramnenses vocauit. Reliqua omnis turba peregrinorum fuit, quos ille suscepit in ciuitatem, Tatiensium, & Lucerum: sed hi nunquam municipes, semper ciues Rom. vocati sunt. De quibus locutum esse video in Balbi defensione Tullium: *Illud vero sine dubitatione maxime nostrum fundavit imperium, & populi Rom. nomen auxit, quod princeps ille creator vrbis Romulus fœdere Sabino docuit, etiam hostibus recipiendis augeri hanc ciuitatem oportere, cuius auctoritate & exemplo nunquam est intermissa à maioribus nostris largitio, & communicatio ciuitatis.* Post vrbem autem à Gallis captam alio modo externo vniuerso populo communicari ciuitas cœpta est. Institutum est enim, vt, quotquot essent alicuius oppidi ciues, quotiescunque Romam venissent, quanquam Romæ domicilium nullum haberent, eodem, quo ciues Rom. loco ducerentur. Ii vero dum domi suæ manserunt, municipes; si quando Romam domicilium traduxerunt, ciues Romani: hoc tamen, aut illo municipio oriundi voca-

ti sunt, vt Porcii Tusculo, Coruncanii Camerio, Marii & Tullii Arpino. Sed de municipibus post in libris de iure Italiæ differemus. Hoc vero idcirco in præsentia dictum est, vt intelligeretur, non tribum solum, & honorum petitionem, sed domicilium etiam ad ciuem Rom. ingenuum, cuius in his libris iura nobis quærenda proposuimus, pertinere. A quo domicilio cum multa alia commoda proficiscuntur, tum maxime sacrorum, libertatis, dignitatis, vrbis, fori, ludorum, festorumque dierum. Ad quæ amplectenda & retinenda populum Rom. Cicero in agraria actione est cohortatus: cum eum ab agris à Rullo trib: pl. accipiendis deterreret, ne in colonias deductus vrbis Rom. domicilium, & tanta præterea commoda posthaberet. sic enim dixit: *Vos Quirites retinete istam possessionem gratiæ, libertatis, suffragiorum, dignitatis, vrbis, fori, ludorum, festorum dierum, ceterorum omnium commodorum.* Si ergo ciuitatis Romanæ quasi fundamentum quoddam Romani domicilii largitio fuit, id vero non nisi in vrbe, aut agro Romano patuit, profecto, si traditam ciuis Rom. definitionem confirmare volumus, in qua domicilium, tribum, honoresque posuimus; primum de vrbis, agriue Rom. finibus: tum de tribuum Rom. numero, & iure: postremo de honorum ratione nobis est differendum. Qua distributione perfecta, tum demum ad ciuium ipsorum genera distinguenda, & dissimilitudines demonstrandas descendemus. Quare, quod nunc instat, de vrbe, agroque Romano agamus.

CAP.

Cap. II.

De Urbe & Agro Romano.

Vrbem igitur appello tectorum, vt ait Cicero, coniunctionem, locis, manuque septam, delubris, & spaciis communibus distinctam, in qua cœtus sit hominum, iuris consensu, & vtilitatis communione sociatus. Romanam autem vrbem intelligo, quicquid regionum, & collium pomœrio, & mœnibus Romanis includeretur. Pomœrium porro quod fuerit, quamquam ita est in promptu, vt res expositione non egeat, tamen si Varronis, & Liuii verba protulero, planius etiam, atque illustrius erit. Varro quidem scribit in libris de lingua Latina hoc modo: *Oppida condebant in Latio, Etrusco ritu, multa, id est, iunctis bubus, tauro, & vacca, interiore aratro circumagebant sulcum. Hoc faciebant religionis causa die auspicato, vt fossa, & muro essent munita. Terram, vnde excalpserant, fossam vocabant, & introrsum factum murum. Postea quod fiebat orbis, vrbs: principium, quod erat post murum, pomœrium dictum, eiusque ambitu vrbana auspicia finiuntur. Cippi pomœrii stant circum Romam.* Liuius autem ita libro primo: *Pomœrium verbi vim solam intuentes postmœrium interpretantur esse. Est autem magis circa mœnium locus, quem*

in condendis vrbibus quondam Etrusci qua murum ducturi erant, certis circum terminis inaugurato consecrabant, vt neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam coniungunt, & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spacium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis, quod post murum, quam murus post id, pomœrium Romani appellarunt. Hæc illi. Ego vero vrbem Romanam idcirco pomœrio, & mœnibus circumscripsi, quia quamquam pomœrium vrbis terminus quidam fuerit, tamen vrbem vltra pomœrium etiam processisse, accepi. Etenim, quod est apud Tacitum libro tertio decimo, & Gellium duodecimo, pomœrii proferendi ius nemini datum est, nisi qui agro de hostibus capto rem Romanam auxisset. Quod decus pauci sibi admodum vindicarunt, cum qui vrbem muniuerint, atque variis comprehensis collibus dilatarint, complures extiterint. Palatium enim Romulus, Tarpeium montem, qui postea Capitolinus appellatus est, T. Tatius, Cœlium siue Tullus, siue Ancus, siue Priscus, (hæc enim omnia feruntur,) Esquilinum, & Viminalem, & auctore etiam Liuio, Quirinalem Ser. Tullius reges pomoerio incluserunt. Nam Tarpeium, & Coelium Romulus, & Ianiculum, atque Auentinum Ancus muro cinxerant illi quidem, non tamen pomoerio comprehenderant.

Sylla

Sylla autem, & Cæsar dictatores, & Augustus Imper. quos omnes pomoerium protulisse, auctor est idem cum Tacito Gellius, quas eo regiones amplexi sunt, parum certa memoria est. Illud autem dubitationem non habet, Auentinum, quem Ancus rex Latinis hãbitandum concesserat, non nisi post multa secula à Claudio Imper. pomoerio esse inclusum, cum ante ab omnibus semper fuisset exclusus; nempe, quod vt tradit ex Messalæ sententia Gellius, in eo Remus vrbis condendæ causa auspicatus, auibus irritis habitis, à fratre in auspicio fuerit superatus. Ex quo efficitur, vrbis terminos aliquanto latius patuisse, quam pomoerii. Quanquam non spacium iliud solum, quod est aut pomoerio, aut moenibus circumscriptum, sed etiam suburbana ipsa continentia cum muris vrbis ædificia, vno Romæ nomine videntur esse communi sermonis consuetudine appellata. Hoc autem tradit satis, vt mihi videtur, aperte Marcellus Iurisconsultus, his verbis: *Vrbs Roma est, quæ muro cingitur. Roma est etiam, qua continentia ædificia sunt. Nam Romam non muro tenus existimari, ex consuetudine quotidiana potest intelligi, cum dicamus, Romam nos ire, etiam si extra vrbem habitemus.* Quod idem ante etiam sensit Dionysius; cum de magnitudine vrbis Romanæ differens ita scriptum reliquit: *Ser. Tullius regum vltimus vrbis ambitum dilatauit, duobus ad quinque collibus additis, auspicato, & re diuina rite perfecta. Longius autem non processit, religionibus, vt fama est, impeditus. Ceterum*

omnia suburbana ædificia, quæ multa ac magna sunt, nullo vallo munita, hostium incursionibus exposita sunt. quæ si quis oculis lustrans, magnitudinem inde vrbis colligere velit, necessario decipietur: neque certum habebit signum vnde vrbis initium, sinemve perspicere possit. Adeo cum vrbe coniunctus ager est ac speciem in infinitum progredientis vrbis intuentibus hominibus præbet. Agrum autem Romanum proprie vocamus, quicquid montium, camporumque extra vrbem Romanam ex omni parte sociorum fines attingeret. Vt autem non iidem semper vrbis Romanæ termini fuerunt, sic nec huius agri eosdem fines extitisse statuendum est. Eosdem vero reges, qui vrbis; agri etiam fines protulisse, ego facile existimauerim. Nam de eo post Ser. Tullium regnantem, aucto nihil comperti habeo. Principio quidem angustissimus fuit, adeo vt Fabius Pictor scriptum reliquerit, agrum Romanum ætate Romuli arcus formam, cuius chorda esset Tiberis, reddidisse egregie. Etenim vltra Tiberim in Etruria nullus erat, nec Latium versus multum patebat. Eundem tamen etiam Romulum trans Tiberim Romanum agrum prouexisse, inde apparet, quod Veientibus victis, qui late trans Tiberim imperabant, agrum, qui Septem pagi dicebatur, ademit. Quod idem ab Anco rege post factum indicat Liuius, cum scribit, *Anco rege non vrbem tantum creuisse, sed etiam agrum, finesque. Mœsia sylua Veientibus adempta vsque ad mare imperium prolatum.* itemque Dionysius, cum ait, *Politorium, & Ficanam*, quæ au-

cto-

ctore Festo, via Ostiensi ad duodecimum ab vrbe milliarium fuit, *priscorum Latinorum oppida, Romæ vicina, ab eodem esse deleta.* Quin etiam de L. Tarquinio Prisco possumus aliquid suspicari, quem Apiolas, & Corniculum propinqua oppida Latinorum incendisse, & reip. fines propagasse, auctor est cum Dionysio Valerius. Eutropius certe scribit, *Priscum Sabinis victis non parum agrorum vrbis territorio adiunxisse. Is autem ager trans Anienem fuit, quem Liuius credo intellexit, cum scripsit, Collatiam, & quicquid citra Collatiam agri, Sabinis fuisse ademptum.* Qui autem ex regibus vltimus pomoerium terminauit, eundem agro etiam modum imposuisse arbitror. Siquidem Veientes, Cærites, & Tarquinienses Etruscos finitimos agro ab eo multatos, atque eo nouos ciues donatos, apud Dionysium inuenio. Illud autem sine dubitatione confirmauerim, agrum Rom. in multas partes, quas pagos nominauit, Ser. Tullium diuisisse. Verum, siue Tullius, siue Romulus, siue quiuis regum alius agrum hunc circumscripserit, satis constat, eum non late admodum patuisse. Strabo quidem regnante Romulo intra quintum, aut sextum lapidem à Latio, locum, Festos, nomine, tanquam terminum Romani, qui tum erat, agri monstratum, ait: ac sacerdotes ibi, & aliis plerisque in locis, vt in finibus eodem die sacrificium feciſſe, quod Ambaruale diceretur. Qui si postea ab ea parte accessionis aliquid accepit, certe non vltra Tiburtinum, Gabinum, Tusculanum,

Lanuuinum, Ardeatem, & Ostiensem agrum pertinuit. Nam trans Anienem Sabinos versus, Fidenatem, Antemnatem & Collatinum attigit; trans Tiberim vero Veientem, & Cæritem vsque ad mare. Eundem autem vel Romuli temporibus à mari fuisse plurimum scribit Festus, cum ait: *Petusium Palati dicta est ea regio vrbis, quam Romulus obuersam posuit ea parte, qua erat plurimum Romani agri ad mare versus, & qua mollissime adibatur vrbs, cum Etruscorum agrum à Romano Tiberis disciuderet, ceteræ vicinæ ciuitates colles aliquos haberent oppositos.* Proximus autem ager cis Anienem fuit Tiburtinus, post Tiburtinum Gabinus quanquam Gabii Tibure ab vrbe Roma viæ dimidio propius abfuerunt, nimirum citra Prænestę, in via ipsa Prænestina procul ab vrbe stadiis, vt inquit Dionysius, centum. De quo loquutus est etiam Varro, cum de generibus agrorum disputauit, his verbis: *Vt nostri augures publici dixerunt, agrorum sunt genera quinque Romanus, Gabinus, Peregrinus, Hosticus, Incertus. Romanus dictus, vnde Roma, ab Romulo: Gabinus autem ab oppido Gabiis. Peregrinus ager pacatus, qui extra Romanum, & Gabinum, quod vno modo in his feruntur auspicia: dictus peregrinus à pergendo, id est, progrediendo. Eo enim ex Romano agro primum progrediebantur quocirca Gabinus, siue peregrinus secundum hos auspicia habent singularia, ab reliquo discretus Hosticus, dictus ab hostibus, Incertus is ager qui de his quatuor qui sit, ignoratur.* Ceterum Gabinum agrum Romanus is videtur contigisse, qui Pupinia dictus est, o-

cto

cto millia passuum ab vrbe distans, quod ostendit Liuius, cum Annibalem ex Gabino agro in Pupiniam ait descendisse. Gabinum porro agrum sequitur Tusculanus, Tusculanum Albanus, quos & ipsos Romano adhæsisse agro ostendit Strabo cum ait: *Post Tusculana iuga est mons Albanus, cui subest planicies, deinde campi sunt, qui partim Romam, & eius suburbia attingunt, partim ad mare pertinent.* Albanus autem cum Romano coniungebatur ad eum locum, qui Fossæ Cloeliæ dicebatur, quinque millia passuum ab vrbe: vndeAlbani bello Albano, & Coriolanus bello Volsco in agrum Romanum fecisse impressionem dicuntur. Romanum autem agrum haud ita multo latius patuisse, indicant oppida, quæ ab ea parte suis etiam temporibus vrbi vicina Cicero nominat, vt in Agraria Lauicos, Fidenas, Collatiam, Lanuuium, Ariciam, Tusculum; in Planciana Gabios, Bouillas, & Lauicos, quibus è municipiis vix, qui carnem Latinis peterent, tum inuentos fuisse ait. Quin etiam hoc esse causæ puto, cur Latini, cum vrbe exire à consulibus iubebantur quinque millia passuum ab vrbe abesse iuberentur, quod hoc minimum interuallo à Latino Romanus ager seiungeretur. Inde vero erat ager Solonius, Ardeas, Ostiensis, quorum agrorum meminit Liuius bello Latino secundo, cum ait, *Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium incursiones fecisse.* Agrum autem Solonium via Ostiensi ad XII. lapidem fuisse, narrat Festus. nam Ostiam ad XVI, Ardeam ad XVIII, fuisse, in Eutropii historia scri-

ptum est. Iam vero trans Anienem erant Sabini, vltra Tiberim Etrusci. In Sabinis vicina oppida Fidenæ, Antemnæ, Collatia, Crustumium. In Etruria Veiens ager procul à mari; ad mare vero Cære oppidum. Cum ergo postremis etiam temporibus horum aut oppidorum, aut agrorum fieri mentionem videamus, profecto neque vltra hos agros Romanum agrum propagatum fuisse, licet suspicari. Cum autem trans Anienem Fidenæ quinque millia passuum ab vrbe abfuerint, certe nec ab ea parte Romanus ager fuit amplissimus. Nam Cæritem cum Romano agrum coniunctum fuisse, ex eo ducor ad suspicandum, quod scribit Liuius lib. VI. *Cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas salinas, prædaque partem in Cæritum fines auectam.*

An igitur ciues Rom. vrbem tantum tenuerunt, atque hunc solum, quem circumscripsi, agrum? non opinor. Imo vero multos etiam in Latio, & Italia agros coluerunt, vel publicos, vel priuatos; vel suos, vel alienos. Neque enim illud dubium est, maiorem Italicorum, Latinorumque partem agris à Romanis esse multatam, eosque agros aut plebi Rom. esse diuisos, aut publicos factos arandos ciuibus Roman. datos. Huius enim rei testis optimus est Liuius, cum scribit, *bello Latino secundo Tiburtes, prænestinos, & totum fere Latium, ac Priuernum, Capuamque agro multatos; Latinum, Campanum, Falernum, & Priuernatem agrum plebi R. diuisum.* vnde non

multo

multo post Palæpolitanos multa hostilia aduersus Romanos, agrum Campanum, & Falernum colentes, fecisse, & cum Lib. XLII, L. Postumium consulem ad agrum publicum à priuato dirimendum in Campaniam missum, cuius ingentem modum possidere priuatos, paulatim proferendo fines, constabat, prodit; & cum lib. VIII, T. Quinctium patricium virum agrum in agro Tusculano coluisse; & cum lib. XLII, Sp. Ligustinum ciuem R. in tribu Crustumina in Sabinis habitasse, narrat. Neque vero Liuius solum, sed etiam Cicero, qui in agrariis dixit, Campanum agrum coli, & possideri à Romana plebe modestissima aratorum, & militum. Nec Cicero tantum, sed etiam Varro, qui in I. de re rustica inquit, M. Catonem ita scripsisse in Originibus: *Ager Gallicus Romanus vocatur, qui viritim datus est vltra agrum Picenum.* Quibus ex locis omnibus nemo est, qui non intelligere possit, ciues R. etiam extra agri eius, de quo diximus, terminos, alterum agrum inhabitasse: quem, nescio, cur non Romanum etiam, præsertim cum à Romanis possideretur & coleretur ciuibus, nominemus. Siquidem agrum Hernicum à Liuio videmus aliquando etiam Romanum appellari vt libro XXVII. *Frusinone natus Androgynus, aruspices eum extorrem agro Romano procul terræ contactu alto immergendum responderunt.* Quo ex loco quis non videt, Frusinatem agrum, qui fuit in Hernicis, pro Romano ab aruspicibus esse acceptum? Mitto, quod alio loco dictatorem negat, nisi in agro Romano dici

dici potuisse: agrum autem Romanum Italia terminari, interpretatum esse. Quod igitur, vt ad rem redeam, ciuem R. vrbis, agriue R. incolam definiui, id non habet eam vim, vt si is extra hos fines negotii fortasse gerendi causa aliquando habitarit, eum ius ipsum ciuitatis R. statim amissurum esse constituam: sed vt illud intelligatur, si in aliam ille vrbem profectus, ab ea in ciuium numerum recipi se permiserit, eum continuo ciuem R. esse desiturum. *Neque enim*, vt scribit Cicero pro Cæcina, *iure Quiritium idem duarum ciuitatum ciuis esse potuit.* Vnde illa sunt apud Nepotem de Attico, *factum esse, vt cum ei omnes honores, quos possent Athenienses publice haberent, ciuemque facere studerent, eo beneficio ille vti noluerit; quod nonnulli ita interpretarentur, amitti ciuitatem R. alia ascita.* At Roma, & Romano agro abesse, quamdiu cuique libuit, licuit; dummodo aut præsens, aut absens censeretur; ne si census non esset, ciuium tum Romanorum in numero non fuisse iudicaretur. Cuius generis controuersiæ multæ forum olim Romanũ exercuerunt. Quemadmodum satis magno esse documento is, quem modo nominaui, T. Pomponius Atticus, eques Rom. potest, qui cum Athenis habitaret, Romam tamen sæpe, & ad comitia amicorum, & ad censum ciuium, iuris retinendi gratia ventitauit.

Cap. III.

De Tribubus, & Curiis.

VRBE, agroque Romano constituto, deinceps sequi-

sequitur, vt, quemadmodum polliciti sumus, de tribubus, & earum partibus disputemus. De tribubus autem ita scribemus, vt & quid tribus fuerit, & à quo institutæ, quando quæque additæ, vnde nominatæ, in quot genera diuisæ fuerint, tum exquiramus, tum etiam, quantum ex veteribus intelligi monumentis possit, aperiamus. Tribus igitur nomen latius apud Romanos patuisse inuenio. Etenim & locum, & homines, & ius eos hoc nomine comprehendisse, auctor est Gellius. Quare si de loco quærimus, tribum partem quandam esse vrbis Rom. dicemus: si homines, partem Roman. ciuitatis. si quidem Aristoteles etiam in 1. eorum librorum, quos de rep. scripsit, ciuitatem perfectam esse societatem ex multis viciniis constantem; vicinitatem vero ex multis familiis iunctam societatem definiuit; si ius, tribum esse definiemus ius, quo donati sunt ii, qui in eam partem ciuitatis à censoribus fuerint distributi. Qua de triplici ratione mihi intelligo deinceps esse dicendum. Primum enim video, tribus Romæ ita vsurpatas, vt partes essent vrbis, agrique Romani; deinde vero non vrbis, sed ciuitatis. Vrbs enim primum à Romulo in tres partes distributa est, vnde tribus dictæ quanquam alii à tributo, quod populus Romanus in tribus diuisus conferre solitus fuerit, dictas esse existimant. Harum autem tam diuersarum opinionum duos grauissimos viros Dionysium, & Liuium auctores habemus: inter quos ne de tempore quidem, quo tribus nomen inuentum fuerit

rit, video conuenire. Nam Dionysius, quem plerique sequuntur, Romulum; Liuius vnus Ser. Tullium regem tribuum profitetur auctorem. Ac Dionysio quidem placet, Romulum, vbi primum ab agresti illa Albanorum, conuenarumque multitudine rex declaratus est, omnem populum in tres tribus; tribus autem singulas in decem curias diuisisse. Agrum porro, excepta ea parte, quam publicis, & quam sacris muneribus obeundis addixit, æqualiter ipsis triginta curiis partitum esse, post autem Antemnati, Cæninensi, Camerino, Fidenati, Sabino, & Veienti bello confecto, cum multos ex eis populis ciuitate donatos in tribus, atque in curias conieciisset, iisdem agri etiam capti partem distribuisse. Quibus autem nihil forte à Romulo fuerat assignatum, iis Numam Pompilium, qui Romulum consecutus est, satisfeciisse. Liuius autem non nisi Sabino confecto bello, atque consociato cum T. Tatio imperio, tres equitum centurias, ac xxx. curias à Romulo factas, easque à mulieribus Sabinis appellatas prodit, cuius, vt apertior sententia sit, verba etiam ipsa subscribam: *Romulus cum populum in curias* xxx. *diuideret, nomina Sabinarum curiis imposuit. Id non traditur, cum haud dubie aliquanto numerus maior hoc mulierum fuerit, ætate ne, an dignitatibus suis, virorumue, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Ab eodem etiam centuriæ equitum tres conscriptæ sunt, Ramnenses ab Romulo: ab T. Tatio Tatienses appellati. Lucerum nominis & originis caussa incerta est.* Quibus ex verbis apparet, quas

quas Dionysius tribus nominauit, eas à Liuio centurias equitum appellari. Plutarchus vero, qui vtriusque historias videtur legisse, Dionysium sequutus scripsit, tribus tres, curias triginta à Romulo, verum non nisi post ciuitatem Sabinis datam, descriptas: atque illas quidem Ramnensium, Tatiensium, & Lucerum; has vero non a Sabinis, vt multi putarint, mulieribus, sed a locis plerasq; sumpsisse nomen. Quæ si vera sunt, profecto Dionysii sententia illa subuertitur, qui populum a Romulo, antequam rei bellicæ quicquam attingeret, in tres tribus esse descriptum dixit. Nisi forte tribus ipsas, & curias ante Sabinum bellum institutas illas quidem, verum non nisi post Sabinam pacem his nominibus fuisse insignitas velit. Etenim & Varro, quem auctorem in ea re ipse sequutum se inquit, cum rationem, cur ita nominatæ tribus fuerint, in libris de lingua Latina reddit, eas Sabino demum perfecto bello ita appellatas significat. Quid enim aliud ea verba volunt? *Ager Romanus primum diuisus in partes tres, à quo tribus appellatæ, Tatiensium, Ramnensium, Lucerum: nominatæ vt ait Ennius, Tatienses à Tatio; Ramnenses à Romulo; Luceres, vt ait Iunius, à Lucumone.* Quamobrem ego facere non possum, quin Asconium Pædianum, virum eum, quem alias in antiquitate demonstranda accuratissimum ipse soleo nominare, hoc loco aut inscitiæ arguam, aut imprudentiæ. qui hæc verba in commentario Diuinationis reliquerit: *Principio tribus tres fuerunt, Tatiensium à Tatio rege, Ramnensis altera ab Romulo, Luceres alte-*

tera ab Lucumone, siue Lucero, siue à Luco, quem Asylum vocauerat Romulus: egregie hoc quidem, at quod sequitur, absurde: *Post de nominibus Sabinarum plures fuere, quibus deprecantibus parentum bellum, maritorumque finitum est. ad extremum quinque & triginta factæ.* Cur autem absurde? quia tribus, quod nemo prodidit, a Sabinis mulieribus nuncupatas tradit: nisi forte curias falso easdem esse, ac tribus, voluit. Fuerunt ergo ab initio tres Romæ tribus, eæque à generibus hominum, qui tum vrbem tenerent, nominatæ. Ramnenses Albani erant, qui ad tria millia peditum, equites ccc, cum Romulo Romam coloniam condiderunt. Tatienses Sabini, qui haud ita multo post cum T. Tatio Sabinorum rege Romam commigrarunt. Luceres siue Etrusci erant, qui cum Lucumone Etrusco, sive Ardeates, qui cum Lucero, regnante Romulo, (nam & hæc traduntur) fortunarum suarum Romæ domicilium collocarunt, siue præter Albanos, Sabinosque reliquus aduentitius populus omnis, qui in vrbem confluxerat, atque in lucum confugerat. Vnde etiam Luceres appellati, qui regionem, quæ inter Palatium, & Capitolium sita est, ac deinceps, aucta vrbe, reliquos colles omnes obtinuerunt. Nam quod Liuius Lucerum nominis, & originis incertam caussam esse tradiderit, id ita accipiendum esse arbitror, non quod nullam ipse tenuerit, sed quod incertam eam diuersos fecisse auctores, existimarit. Quoniam autem ex singulis tribubus singulæ equitum centuriæ conscriptæ sunt, hinc factum

factum est, vt eadem nomina primarum tribuum fuerint, ac centuriarum equestrium. Id quod Liuio fortasse causam, vt, nulla facta tribuum mentione, tres à Romulo equitum centurias conscriptas libro primo tradiderit, easque postea libro decimo tres tribus appellarit. Has deinde siue tribus, siue centurias sub iisdem nominib. auxit L. Tarquinius Priscus, ac sex fecit, primos & secundos (vt ait cum Liuio, & Dionysio Festus) Ramnenses; primos & secundos Tatienses; itemque Luceres. Neque enim per Attium Nauium augurem, id quod optabat, suo insignes relinquere nomine potuit. Hic ergo siue centuriarum, siue tribuum numerus vsque ad Ser. Tullium regem permansit incolumis, à quo eodem tum, cùm tribuum, ac centuriarum numerus auctus est, ipsæ inter se aperte distinctæ sunt. id quod his verbis non obscure fert Liuius: *Seruius pedestri exercitu ornato, distributoque, equitum ex primoribus ciuitatis* XII. *conscripsit centurias, sex item alias centurias, tribus à Romulo institutis, sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Quadrifariam autem vrbe diuisa regionibus, collibusque, quæ habitabantur partes, tribus eas appellauit, vt ego arbitror, ab tributo. Nam eius quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est.* Quamobrem, si Liuium attendamus, Seruium regem, vrbe in quatuor partes diuisa, primum

tribus, ac tribus quatuor à collium, regionumque nominibus appellatas, instituisse dicemus, Palatinam, Suburanam, Collinam, & Esquilinam; si Dionysium, vrbem, quam trium Romulus tribuum fecerat, Seruium in quattuor diuisisse, non gentium, vt ille, quæ habitarent, sed locorum, in quibus habitarent, habita ratione. Id autem quemadmodum factum sit, quia non minimi momenti res est, verbis item Dionysianis allatis, exponam. *Seruius*, inquit, *cum pomœrium protulisset, vrbem in* IV. *regiones diuisam quatuor tribuum fecit, easque à regionibus nominauit, Palatinam, Suburanam, Esquilinam, Collinam: cum eo vsque trium tantum fuisset. Qui autem singulas earum partium incolebant, eos alio commigrare, atque alibi censeri, aut tributum conferre vetuit, neque in posterum per tribus generales, vt ante, sed per quatuor locales* (sic enim Γενικὰς & Τοπικὰς vertemus) *a se institutas rem militarem administrauit, ac singulis partibus præsides, qui, vbi quisque habitaret, cognoscerent, præfecit.* Quorum verborum satis plana sententia est: Romulum tres tribus γενικὰς fecisse, cum vniuersam populi multitudinem in tres quasi gentium partes diuisisset: Seruium in quatuor τοπικὰς, cum totam vrbem in quatuor regiones distribuisset; atque idcirco neminem è sua regione in alteram transire, ne tribus ipsæ forte perturbarentur, voluisse.

luisse. Hunc autem, vt a Romuli ratione, atque instituto discederet, hæc, vt opinor, causa adduxit. Vidit Ramnenses, qui Palatium; & Tatienses, qui Capitolium tenebant, à Luceribus nouo, atque aduentitio populo longe numero superari. Etenim quicunque in vrbem quotidie confluebant, sese Luceribus adiungebant. Igitur vt omnes inter se tribus æquaret, ac parem in omnibus multitudinem redderet, qui Palatium, & Capitolium, & quicquid inter eos colles spacii erat, habitarent, in vnam omnes tribum coniecit, quam à nobiliori Palatii nomine, quod in eo primum vrbs sita fuerit, appellauit; qui sub vrbem veterem, quæ regio Subura dicebatur, in Suburanam; qui Esquilias, in Esquilinam; qui Quirinalem, Viminalemq; collem, in Collinam, quam, ne alteri, horum collium, qui dignitate pari erant, iniuria fieret, non Quirinalem aut Viminalem, sed Collinam nuncupauit. His rebus ita constitutis, sequitur, vt quoniam Seruium omnia fere tribubus ornamenta dedisse, comperimus; quam multas ille tribus, & quot generum fecerit, quæramus. Ac plures quidem, quam quatuor, ab eo institutas, atque has quidem, quas commemorauimus, vrbanas, reliquas vero rusticas appellatas, auctor est Dionysius. Scribit enim, eundem regem in multas item partes agrum Rom. esse partitum, quas tribus nominarit, easque vrbanis ipsis quatuor adiunxisse. Verum ne ipse quidem toti huic quæstioni satis facit. Recitat enim parum inter se constantes aliorum sententias, vt Fabii, vt Vennonii, vt Catonis,

qui de numero rusticarum tribuum scripserunt. Quid autem ipse existimet, non adscribit. Verba vero eius si Latine reddantur, hæc sunt: *Diuisit agrum etiam vniuersum, vt Fabius inquit, in viginti sex partes, quas & ipsas trib. appellat. Cumque ipsis vrbanas quatuor addidisset, triginta ex vtrisque fecit* (*Cato quidem has regnante Tullio fuisse omneis narrat*) *vt autem Vennonius prodit, in vnam, & triginta tribus. Qui cum auctor sit melior, numerum tamen partium certum non abscribit.* Quæ si Dionysii sententia fuit, (nam libri mendam verba ipsa Græca vulgata subindicant) profecto apparet, tribus ex eorum sententia a Ser. Tullio aut triginta, aut amplius esse factas. Cui opinioni nec Varro, nec Linius, nec Dionysius est assensus. Varro quidem, quia Lib. de vita populi Rom. 1. teste Nonio, ita scriptum reliquit; *Extra vrbem in regiones viginti sex agros viritim liberis attribuit.* Quod, ni mea me coniectura fallit, de Seruio dictum est. vt ex his verbis intelligamus, agrū in partes illum quidem viginti sex diuisum esse: sed regiones eas, non tribus appellatas; & numerum tribuum cum numero regionum non conuenisse. Siquidem Vaticanus ager non solum fuit Romanus, sed prope etiam suburbanus, at inde tamen trib. nulla nomen traxit. Nam Liuium tribus à Seruio plures quatuor, pauciores triginta institutas existimasse, multis argumentis doceri potest. sed maxime, quod tribum Claudiam, quæ rustica fuit, sexto post reges exactos anno, qui fuit ab v. c. CCXLIX. cum vetus esset tribus, Claudiam appellatam scribit. Deinde

inde quod apud eundem scriptum est, anno demum CCLVIII. Claudio, Seruilioque coss. Romæ vnam & viginti tribus esse factas. Dionysium vero, quia in iudicio Coriolani exponendo, quod quadriennio post, Sempronio, Minucioque coss. à plebe factum est, scribit, tribus vnam, & viginti suffragium tulisse, ita vt nouem eum absoluerint, reliquæ condemnarint. Ergo, cum, id quod omnem huius dubitationis scrupulum euellere poterat, Liuius ita locutus sit, vt nec quot, nec quæ tribus additæ sint, ne tum quidem, cum vna & viginti factæ sunt, explicet; nec Dionysius hac de re quicquam adiiciat, vnde peruenire in suspicionem aliquam veritatis possimus, fingamus nos duas opiniones extitisse, vnam, vt dixi, Fabii; alteram Vennonii, quibus aut triginta, aut vna & triginta tribus a Seruio factæ dicantur; tertiam vero Varronis, Dionysii, & Liuii statuamus. Quorum postremos tam magnum numerum tribuum non approbare inde liquet, quod post reges exactos minorem multo ambo commemorent. Dicamus autem, exempli gratia, decem, & nouem tribus a Seruio esse factas. Hoc enim si constituerimus, a Dionysii non multum; a Liuii certe nihil sententia recedemus, qui non nisi ducentesimo quinquagesimo octauo demum vrbis anno, Claudio & Seruilio coss. vnam & viginti tribus factas, scriptum reliquit: & post expletum demum triginta quinque tribuum numerum, duplicatum ipsarum esse numerum prodit. Harum autem decem, & nouem nomina, vt puto, fuerunt: Vrba-

næ, quas commemorauimus, quatuor, Suburana, Palatina, Esquilina, Collina. Reliquæ rusticæ, Romilia, Læmonia, Pupinia, Galeria, Pollia, Voltinia, Æmilia, Cornelia, Horatia, Menenia, Papiria, Sergia, Veturia, & quæ post dicta est Claudia. Hæc igitur tribuum prima fuit a Seruio instituta diuisio, vt alteræ vrbanæ essent, alteræ rusticæ. Vrbanæ a collibus & regionibus vrbis, rusticæ ab ruris, id est, agri partibus nuncupatæ. Itaque scite Varro in libris de lingua Latina, vbi de locis egit, tribus omnes a locis nomen traxisse significat, cum ait: *Ab hoc quoque quatuor partes vrbis dictæ, & ab locis, Suburana, Esquilina, Collina, Palatina. Sic reliquæ extra ab his rebus, de quibus in tribuum libris scripsi.* Quod autem à Varrone traditum est, ratione etiam in plerisque earum confirmari potest. Fuisse enim hæc nomina fere vel vrbis, vel agri regionum satis constat. Ac de regionibus quidem vrbis quatuor, quo locupletiore vtar teste, quam eodemmet Varrone, non habeo, qui eodem in loco ita scribit: *Reliqua vrbis loca olim discreta, è quibus prima est regio Suburana, secunda Esquilina, tertia Collina, quarta Palatina. In Suburanæ regionis parte princeps est Cælius mons. Eidem regioni attributa Subura, quod sub muro terreo Carinarum. Suburam Iunius scribit ab eo, quod fuerit sub antiqua vrbe. Cui testimonium potest esse, quod subest ei loco, qui terreus murus vocatur. Sed ego à pago potius Sucusano dictam puto Sucusam. Nunc scribitur tertia littera C, non B. Pagus Sucusanus, quod succurrit Carinis. Secundæ regionis Esquilinæ ab Esquiliis. Alii has scripserunt ab excubiis regis*

gis dictas: alii ab eo, quod excultæ à rege Tullio essent. Tertiæ regionis colles ab quinque deorum fanis appellati, à queis nobiles duo colles, Viminalis à Ioue Viminio, quod ibi aræ sunt eius, aut quod ibi vimineta fuerunt. Collis Quirinalis, vbi Quirini fanum, qui à Curetibus, qui cum T. Tatio Curibus venerunt Romam, quod ibi habuerunt castra. Quartæ regionis Palatium, quo Palantei cum Euandro venerunt, aut quod Palati, qui & Aborigines, ex agro Reatino, qui appellatur Palatium, ibi consederunt. Sed hoc alii à Palatia vxore Latini putarunt. eundem hunc locum à pecore dictum putant quidam. Itaque Næuius Balantium appellat. Hactenus Varro Suburanam ergo tribum ex vrbanis primam fuisse, cum Plinius, Varro, & Festus, qui eam ceteris anteponunt, docent; tum maximè Cicero in Agraria, cum inquit: *A Suburana ad Arnienſem nomina vestra proponat* Quod nihil aliud est, nisi à prima tribu vsque ad extremam. Vt autem inter vrbanas Suburana primam sedem obtinuit, sic inter rusticas Romilia. Hoc ostendit eodem in loco Cicero, cum Rullum reprehendit, qui se agrariæ diuisionis initium à Romilia tribu facturum esse responderat; cum, vt ipse interpretatur, aut vrbanas præteriret, aut certe, quod à rusticis inciperet, ordinem immutaret. Quod idem non obscure tulit etiam Varro, cum Romiliam quintã tribum, quod sub Roma esset, & Festus, quod ex eo agro censerentur, quem Romulus ex Veientibus ceperat, scripsit. Sequuntur deinceps tres Læmonia, Pupina, Veientina. Quas omnes ab agri rom. partibus nomina duxisse, quis ignorat? De iis enim sic Festus: *Læmonia tribus à*

pago Læmonio, qui est à porta Capena via Latina, dicta est: Pupinia ab agro Pupinio. Cuius nos ante, & sæpe etiam Liuius alias, & Valerius meminerunt. Veientinam, cuius meminit in Planciana Cicero ab agro Veientum dictam existimarim, quem Veientibus Ser. Tullius ipse ademit, & nouis ciuibus, vt tradit Dionysius, dedit. Quod idem de Galeria, Pollia, Voltinia, quamquam scriptum nihil extat, possumus suspicari. Voltinienses quidem Terentinæ vicinos scribit Cicero pro Plancio. Dicet aliquis: Quid ceteræ? à pagis ne, & locis; an potius à virorum, familiarumve nominibus appellatæ sunt? Ego quidem existimo, à locis omnes, vt scripsit Varro, a Ser. Tullio rege nominatas, verum vindicata post in libertatem ciuitate, multas earum vetere relicto nomine illustrium aliquot familiarum sibi nomina ad sciuisse. Hoc me docuit Claudia tribus, quæ, vt ait Liuius, cum vetus esset trib. eaque a pago ante forte aliquo appellata, adiectis postea nouis tribulibus, Claudia vocitata est. Nam Papiriam quidem, quid est, cur a Papirio duxisse nomen dubitemus, cum Festum auctorem habeamus? Neque vero hoc cuiquam mirabile debet videri, Papios, Cornelios, Æmilios, Sergios, Fabios, Horatios, Menenios, Veturios, qui patricii remp. vniuersam primis illis reip. temporibus in potestate habebant; quibus ipsi erant præditi opibus, nomina sua tribubus, quæ tum erant, diuersis rerum caussis, atque euentibus imposuisse. Inde duæ adiectæ sunt anno, vt dixi, CCLVIII. quarum altera Crustumina; altera Veientina, vt opinor, est appellata, de quibus tribus vna & viginti

ginti factæ ; quatuor anno CCCLXIX, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensis ; duæ anno CCXCV, Pomptina, & Poplilia, siue Popillia, siue Poblilia; duæ anno CCCCXXI, Mæcia, & Scaptia; duæ anno CCCCXXXV. Vfentina, & Falerina; duæ anno CCCCLIIII, Anienſis, & Terentina; duæ demum anno DXII, Velina, & Quirina. quibus numerus XXXV, tribuum est expletus, qui integer vsque ad extrema reip. tempora penetrauit. Omnium autem harum Liuius auctor est ; præter Cruſtuminam & Veientinam. Quarum cum ego nomina celebrari partim in libris, partim in lapidibus veteribus viderem; neque tempus aliud, quo eas adiectas esse verisimile esset, reperirem, eo potissimum, quo dixi, anno additas arbitratus sum. Est autem Cruſtumina dicta ab oppido Cruſtumio, vt inquit Festus: Veientina a Veiis. Est enim intelligendum, vt decem, & nouem tribus quas Seruius descripsit omnes aut in vrbe, aut in agro ROM. fuerunt; sic reliquas sexdecim extra agrum, aut in Sabinis, aut in Etruria, aut in Latio, aut in Campania fuisse. Cruſtuminam autem in Sabino agro positam, docet Liuius, apud quem Sp. quidam Liguſtinus se ex tribu Cruſtumina esse in Sabinis ait: ita fortasse appellatam, quod ex iis agris homines in ciuitatem ad sciti, in easque tribus, vt de Ap. Claudio, & clientibus eius e Sabinis venientibus paulo ante factum erat, coniecti sint. Quod semel fieri cœptum inde sæpissime celebratum est. Neque enim quenquam negaturum esse arbitror, Stellatinæ, Tromentinæ, Sabatinæ, Arnienſis no-

mina ab Etruscis locis esse imposita, qui hæc Liuii verba considerauerit: *Eo anno in ciuitatem accepti, qui Veientium, Capenatium, ac Falisc orum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis nouis ciuibus assignatus. Tribus quatuor ex nouis ciuibus additæ Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arnienſis, eæque viginti quinque tribuum numerum expleuere.* Quod si quis ex his verbis haud satis id, quod proposui, confirmari putauerit, tribus, inquam, has quatuor non ab agro eis assignato; sed ab eo, vnde noui ciues venerant, nominatas: his adiiciat Pictoris, & Catonis auctoritatem; qui Stellates populos, Sabate lacum, Arnum fluuium in Etruria posuerunt. Cato quidem in vulgatis Originum fragmentis ita: *Vmbro in monte Sena colonia, Pistorium, Vmbro amnis, Stellates, Fluentini, qui & Arnienses.* Pictor vero sic: *In area inter colles sunt vicus Longus, vicus Arnienſis, vicus Stellatinus, Sabatinus, Larteniānus, qui & Veiens, Faliscus, quorum cognomina à Tuscis sunt commigrantibus in ciuitatem Romanam.* Iudicet prætorea, quam verisimile sit, si hi populi vicos aliquos vrbis Romæ, quos obtinuerunt, suis nominibus decorarunt, eosdem Tribus etiam, in quas relati sunt, suo insignes nomine relinquere potuisse. Nam Sabatinam quidem tribum a Sabate lacu dictam aperte scribit Festus. Quem lacum non longe a Roma in Etruria collocat Strabo. Tromentinam autem cum a loco Cœlii Etrusci eius, qui cum Romulo vixit, nominatam Pictor auctor sit, profecto & hanc ab Etruriæ, vt ait Festus, campo Tromento dictam licet suspicari.

Nam

Nam Arnienſem, ſiue Arnenſem ab Arno flumine appellatam, nemo dubitare merito poterit. Quod cum ita ſit, ſane ratio apparet, cur in Agraria Cicero dixerit: *A Saburana ad Arnienſem*, id eſt, vt ſupra admonui, à prima tribu ad vltimam. Neque enim nouiſſimam Arnienſem intelligit, quæ vltimo loco addita ſit, & quæ numerum triginta quinque tribuum expleuerit, ſed quæ longe ab vrbe Roma abfuerit. Arnienſem autem omnium remotiſſimam eſſe, facile quisque intellexerit, qui locorum interualla, vnde aliæ ſunt appellatæ, notauerit. Iam Pomptinam à Pometia Latino oppido nomen ſumpſiſſe ſcribit Feſtus. Quod idem de Mæcia, & Scaptia ſuſpicari poſſumus, de quibus hæc litteris prodidit Liuius: *Lanuuini, Arcini, Nomentani, Pedani ciuitate donati. Cenſus actus noui ciues cenſi. Tribus propter eos additæ Mæcia, & Scaptia.* Atqui Mæciam Feſtus à caſtro quodam, Scaptiam ab oppido dictam refert. Caſtrum autem eſt Mæcium non procul ab Lanuuio, vt auctor eſt Liuius, libro ſexto. Scaptiam autem in Latio oppidum numerat cum aliis Plinius. Quod autem de his, idem etiam de Vfentina, & Falerina licet iudicare. quarum altera ab Vfente flumine, altera à Falerno agro (horum ille in Latio, hic in Campania eſt,) nomen traxit. Vfentinæ teſtimonium nobile eſt apud Feſtum: *Oufentinæ tribus*, inquit, *initio cauſſa fuit nomen fluminis Vfentis, quod eſt in agro Priuernate intra mare, & Tarracinam.* Lucretius: *Priuerno Vfentina venit, fluuioque Vfente. Poſt ea deinde à cenſoribus alii quoque diuerſarum ciuitatum*

tatum eidem tribui sunt adscripti. Erat autem Priuernatibus decem ante annis ciuitas, auctore Liuio à Romanis communicata. Eodem autem modo Campanos aliquot tum in ciuitatem adscitos, atque eorum causſa Falerinam adiectam possumus suspicari. Vtriusque non tam Liuius, quam Diodorus meminit. Sequuntur Anienſis, & Terentina, atque extremæ Velina, & Quirina. De quibus, quod sciam, nihil aliud extat, quam quod est apud Festum de Quirina, quam à Curiensibus Sabinorum populis ait esse vocatam. Anienſem porro ab Aniene flumine deriuatam; Terentinam à Terento loco; Velinam à lacu Velino Sabinorum existimauerim, quippe quæ vna cum Quirina, quæ & ipsa in Sabinis fuit, anno DXII. à censoribus C. Aurelio Cotta, & N. Fabio Buteone, auctore in epitomis Liuio, sit adiecta. An autem Terentina à Terento manarit, qui locus ad Tiberim in campo Martio fuit: quemadmodum ne de Poblilia quidem; a loco ne, an a viro aliquo nominata sit, affirmare non ausim. Hactenus de triginta quinque tribuum nominibus, quæ mihi proxime ad veritatem accedere visa sunt, exposui. De ceteris autem, quæ præter has veteribus in monumentis leguntur, vt Papia, Camilla, ita, vt nunc quidem est, sentio, nomina esse tribuum XXXV. sed multas tribus duobus fuisse fortasse aliquando nominib. insignitas; altero, quod loci esset, altero quod familiæ: easque ab aliis hoc, ab aliis illo fuisse appellatas. Siquidem constat, tres ex his alio post fuisse nomine vocitatas

ab

ab Augusto, Vespasiano, & Traiano, Iuliam, Flauiam,& Vlpiam. Qua tamen causa, aut quo tempore in prioribus hoc factum sit, cum ne diuinatione quidem assequi me posse confidam,in aliorum suspicione malo relinquere, quam in oratione mea ponere.

Reliquum est, vt deinceps quid inter vrbanas tribus, & rusticas interfuerit, dicendum esse videatur. Quod igitur supra diximus, vrbanis tribubus eos, qui vrbem; rusticis, qui rus haberent, comprehensos, id verissimum fuisse Seruio regnante, ac primis illis temporibus possumus affirmare. Huius enim antiquitatis testem Dionysium habemus; qui Seruium facta vrbis, agrique diuisione in sua quemque vrbis, agrique regione habitare voluisse scripsit: sic enim de vtraque diuisione loquitur: *Tullius muro vno septem colles complexus vrbem in quatuor partes diuisam, quas Palatinam, Suburanam, Collinam, & Esquilinam vocauit, quatuor tribuum fecit, quæ eousque trium fuerat. Cauitque ne, qui in quacunque quatuor partium habitarent, aut aliud domicilium sumerent, aut vspiam alibi contribuerent, vel in delectu militari, vel in pecuniis in bellum aut alios vsus, quos vnumquemque reipub. præstare oporteret, conferendis. Neque amplius per tribus generales, vt ante, sed per quatuor locales, quas ipse descripserat, rem militarem administrauit. Cum curatores vniuscuiusque regionis creasset, tribuum atque vicorum principes, quos vbi quisque incoleret, cognoscere iussit. Diuisit vero agrum etiam omnem, vt Fabius in-*

inquit, in partes sex, & viginti, quas & ipsas vocat tribus, & cum ipsis vrbanas quatuor adiecissent, triginta fecit ex vtrisque. (Cato quidem has regnante Tullio fuisse omnes narrat.) Vt autem Vennonius prodit, in vnam, & triginta tribus. Qui cum auctor sit melior, numerum tamen partium certum non adscribit. Cum igitur Tullius in quascunque velis partes agrum diuisisset, in montanis, & firmissimis in primis collibus perfugia quædam disposuit, quæ Græce pagos nominauit; quo se agrestes ex agris per hostiles irruptiones reciperent, atque ibi pernoctarent; erant autem horum etiam curatores, quibus negotium datum erat, vt agricolarum in pagum contribuentium nomina, hæc prædia, quibus eorum vita sustentabatur, nota haberent; & vbi res postularet, eos ad arma excirent, ac tributa viritim exigerent. Vt autem eorum multitudo facilius inueniri, ac dirimi posset, aras ab eis iussit extrui diis, quorum in fide pagus esset; atque eos communi sacrificio à conuenientibus quotannis rusticanis coli, die ad id festo, qui Paganalia dictus est, instituto, iussit: ac leges quasdam de sacris illis, quas in hanc etiam ætatem Romani tenent, dedit. Ad hoc autem sacrificium omnes, qui eiusdem essent pagi, viritim nummum conferre, vnum viros, alterum mulieres, tertium impuberes statuit; ex quorum numero facile à curatoribus pagorum subduci ratio, & generum, & ætatum potuit. Adiicit Piso, eundem, cum vellet ciuium, qui vrbem incolerent, numerum nosse, & qui nascerentur, & qui è vita decederent, & qui inter viros ascriberentur, constituisse; vt pro cuiusque ortu, cognati num-

mum

mum in arcam Iunonis Lucinæ inferrent; pro interitu, in Veneris Libitinæ; pro iis autem, qui togam virilem sumerent, in Iuuentæ. Ex quibus facile, quam multi quotannis, & qui ex his ætate militari essent, cogniturus erat. His autem rebus ita constitutis, æstimare sua quemque bona, eamque æstimationem iuratum; profiteri, ac sua, patrum, vxorum, liberorumque nomina, & qua in vrbis regione, quove in agri pago habitarent, deferre. Qui secus feciſſet, ipsum verberatum venire iussit. Hæc Dionysius. Ex quibus perspicue liquet, vrbanas tribus tum fuisse eorum, qui vrbem; rusticas illorum, qui rura, & quidem colendi causa haberent. Ita vt tribus nihil aliud, quàm pars aliqua vrbis, vel agri Roman. esset, eaque habitationem sequeretur, & mutata habitatione mutaretur, quique in agris, iidem in aliqua tribu essent; siquidem tot fere rusticæ tribus, quot agri partes numerarentur. Vnde dixit Festus, *Viatores appellatos, qui magistratibus apparerent, eo quia initio omnium tribuum cum agri in propinquo erant vrbis, atque assidue homines rusticabantur, crebrior opera eorum erat in via, quam in vrbe. Quod ex agris plerumque homines vocabantur à magistratibus.* Quo eodem etiam respexisse A. Gellium arbitror, cum tributa comitia esse definiuit, *cum ex regionibus, & lucis suffragium ferretur.* Post autem mutata tota hæc tribuum ratio est. Primum enim qui vrbem inhabitabant, vrbanas; qui agrum, rusticas obtinebãt. deinde vero relictis vrbanis optimus, ac præstantissimus quisque in rusticis censeri voluit; ita vt tum tribus non vrbis, sed ciuita-

tis

tis partes haberi cœptæ sint. Mutationi autem huic duæ res causam, meo iudicio, attulerunt, vna vitæ rusticæ commendatio; altera censoria potestas, & notio. De vtraque dicemus breuius. Ac magno quidem in honore vitam rusticam apud priscos illos Romanos fuisse, neminem esse puto; qui nesciat. Hoc Romuli vetus institutum probat, qui Dionysio auctore, sellularias, & sordidas artes omnes seruis, ac peregrinis; militarem, ac rusticam liberis, & ciuibus tantummodo concessit: ita vt iidem rei bellicæ, ac rusticæ operam darent: ac pacato quidem tranquilloque ciuitatis statu in agris essent: nisi si quando eis in vrben veniendum esset, cui muneri nonum diem, qui Nundinæ dictus est, attribuit: ingruenti autem bello ad militiam nomina darent. Vnde factum est, vt Nundinas Macrobius *paganorum, id est, rusticorum, fuisse ferias scripserit, qui conueniunt negotiis propriis, vel mercibus prouisuri.* Quin etiem alio loco Dionysius scribit, ciues Rom. ita in agris fuisse, vt aut agros suos colerent, aut alienos, atque vtrosque ad militiam ire coactos. Mitto interea ex iis, qui vrbē habitarent, quam multi, quanta cum laude, patricii etiam viri manibus suis agrum suum coluerint, atq; ab agro ad honores vocati, ab honoribꝰ ad agri culturam reuerterint. Hinc ergo factum est, vt vita agrestium vrbanorum vitæ antepositа sit, quod illa laboris, hæc desidiæ plena esset. Id quod significari video à M. Varrone in secūdo de re rustica his verbis: *Viri magni maiores nostri non sine causa præponebant rusticos Romanos vrbanis. Vt ruri enim qui in villa*

villa viuunt, ignauiores, quam qui in agris versantur in aliquo opere faciendo: sic qui in oppido sederent, quam qui rura colerent, desidiores putabant. Itaq; annum ita diuiserunt, vt nonis modo diebus vrbanas res vsurparent reliquis octo, vt rura colerent. & alibi: *Non sine caussa maiores nostri ex vrbe in agros redigebant ciues suos, quod & in pace à rusticis Romanis alebantur, & in bello ab his tuebantur.* Vt ergo rustica vita honestior vrbana haberi cœpta est; sic rusticæ tribus vrbanis honoratiores. Itaque vrbanis libertinorum ordini relictis in rusticas ab ingenuis commigratum est. Quod quidem Plinius, vbi laudes agriculturæ narrat, aperte demonstrat, cum ait: *Iam distinctio, bonosque ciuitatis ipsius non aliunde erat. Rusticæ tribus laudatissimæ eorum, qui rura haberent; vrbanæ vero, in quas transferri ignominiæ esset, desidiæ, probro. Itaque quatuor solæ erant à partibus vrbis, in queis habitabant, Suburana, Palatina, Collina, Esquilina. Nundinis vrbem reuisitabant. & ideo comitia nundinis haberi non licebat, ne plebs rustica auocaretur.* Ergo cum tantum honoris rusticis tribubus accessisset, tum suspicor commutata tota Seruii ratione eos etiam, qui vrbem incolerent, nobiles homines in rusticas tribus transferri cœptos esse. Quid enim? nonne Ap. Claudius, cui ex Sabinis in ciuitatem venienti pars vrbis ad ædes construendas, & ager ad colendum datus est, in rusticam tribum, quæ postea a se Claudiæ nomen accepit, conjectus est? certe. Sic enim de eo scriptum reliquit Dionysius: *Claudio, qui ex Regillo, Sabinorum oppido, Romam cum clientibus suis commigrauit, vrbis partem quantum voluit ad construendas ædes populus*

dedit, & agrum publicum inter Fidenas, & Picentiam, vt partem clientibus suis distribueret. Ex quibus tribus etiam facta est temporis interuallo ea, quæ Claudia nominatur, quæ in hunc vsque diem nomen retinet. Iam vero illi, quos supra commemorauimus, Etrusci, qui in ciuitatem accepti vicos multos vrbis tenuerunt, quos etiam suo nomine decorarunt, nonne in quatuor tribus rusticas distributi sunt? Neque vero nouos solum ciues in rusticas tribus honoris caussa translatos esse; sed veteres etiam ex vrbanis in rusticas transitum fecisse, existimare possumus. Nam si Iulia gens Romam a Tullo Hostilio rege, Octauia a Tarquinio Prisco transducta est; id quod a Dionysio, & Suetonio accepimus; quid esse causæ potest, cur non vtraque vrbanas demum tribus obtinuerit, in quas, quicunque tum Romæ domicilium haberent, Ser. Tullius distribuerit? profecto, nisi quod ipsi procedente tempore ex vrbanis in rusticas Fabiam, & Scaptiam transierint. Nam Scaptienses & Fabianos Augusti tribules prodit Suetonius; credo, quod alteram ille a Iulia, alteram ab Octauia gente tribum acceperit. Etenim qui adoptatus erat, vt nomen, sic etiam tribum eius qui se adoptauerat, assequebatur. Neque vero ego aliunde tribum Papiriam, Corneliam, Æmiliam, Fabiam, Horatiam, Meneniam, Sergiam, & Veturiam appellatas existimauerim, quam quod in eas copiosissimæ hæ, ac nobilissimæ familiæ se coniecerint. Nisi vero M. Liuium Salinatorem, qui Polliam, & C. Claudium Neronem, qui Arniensem; Ser. Sulpicium Ru-

Rufum, qui Læmoniam; C. Curionem, qui Pobliliam; C. Verrem, qui Romiliam habuit, nobiles homines agros, non vrbem, incoluisse: ac propterea rusticas, non vrbanas tribus obtinuisse existimemus. Rusticarum vero tribuum honorem ex eo maxime tempore increbuisse crediderim, ex quo, tribus censorum arbitrio sunt permissæ; ita vt ii & nouas tribus addere, & nouos ciues in tribus coniicere, & veteres tribu mouere possent. Quam eorum potissimum fuisse potestatem accepimus. Inde enim eam quisque tribum tenuit, quam sibi non vrbis, aut agri habitatio, sed censorium arbitrium detulisset. Ostendit aperte id Festus, qui in Vfentinam tribum ex aliis post etiam ciuitatibus homines a censoribus, quam qui ex Vfentina regione venerant, ait esse translatos. Docet Diodorus, qui Appium Cæcum censorem potestatem dedisse ciuibus, vt in, quam vellent, tribum distribuerentur; in qua vellent, censerentur, scripsit. Vrbanas autem cum multis ante annis ignominiosas esse cœpisse putauerim, tum maxime post annum CCCCXLIX, quo Q. Fabius censor humillimos homines ex omnibus tribubus, in quibus dispersi erant, excretos in quatuor vrbanas coniecit. Cuius rei auctor optimus est Liuius, qui ita scribit: *Ap. Claudius censor humilibus per omnes tribus diuisis forum, & campum corrupit: & ex eo tempore in duas partes discessit ciuitas. Aliud integer populus fautor & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat. Donec Q. Fabius, & P. Decius censores facti. Et Fabius simul concordiæ causa, simul, ne*

humillimorum in manu essent comitia, omnem forensem turbam excretam in quatuor tribus coniecit, vrbanasque eas appellauit. Adde quod libertini, sordidum hominum genus, iam inde a Ser. Tullio rege in quattuor vrbanas tantum erant translati. Vt, si vrbanæ tribus libertinorum, atque humilium, forensiumque hominum fuerunt; intelligamus rusticas ingenuis, modestis, bonisque, siue vrbem, sine rus incolentibus relictas.

Hactenus, quod ad hunc locum attinet, sit dictum de tribubus. Reliquum est, vt deinceps de curiis disseramus. Est autem vt tribus, sic curiæ significatio triplex: nam & locum significat; & cœtum quendam ciuium, qui inde curiales dicti sunt; & ius, quo curiales ipsi donati sunt. Curias autem idem, vt dixi, Romulus instituit, vt essent partes tribuum. Singulas enim tribus in decem curias dispertiuit, vnde triginta fuerunt. Docet hoc cum Dionysius, vt paulo ante admonui, tum M. Varro, & post Varronem Sex. Pompeius. Varro quidem ita: *Curiæ duorum generum. Nam & vbi curarent sacerdotes res diuinas, vt curiæ veteres: & vbi senatus humanas, vt curia Hostilia, quam primus ædificauit Hostilius rex ante rostra.* Pompeius vero hoc modo: *Curia locus est, vbi publicas curas gerebant. Curiæ etiam nominantur, in quibus vniuscuiuscunque partis populi Romani quid geritur, quales sunt eæ, in quas populum Romulus distribuit numero* XXX. *ita vt in sua quisque curia sacra publica faceret, feriasque obseruaret.* Nominatas porro curias Liuius à Sabinarum mulierum, quæ raptæ

ptæ erant, nominibus scribit; & Liuium fortasse sequutus Pompeius, ac Pedianus. Quam opinionem ita auctore Varrone Dionysius, & post Dionysium Plutarchus refutauit, vt eas partim à locorum, partim à virorum nominibus appellatas esse tradiderint. Quoniam autem Romulus vrbis pomœrio Palatinum tantum montem comprehenderat, curiasque omnes intra vrbem constituxerat, hinc factum est, vt omnes triginta curiæ primis temporibus in Palatio fuerint. Post autem, cum ad populi, qui iam creuerat, frequentiam capiendam vix satis amplæ viderentur, nouæ totidem ampliores aliæ ædificatæ sunt, in quas ex veteribus sacra sunt euocata. Quattuor autem fuerunt, ex quibus per religiones sacra euocari non potuerunt, Forensis, Veliensis, Rapta, & Velitia, quæ inde Veteres curiæ quattuor dictæ sunt. Quod ex Festo maxime cognoscitur, cum scribit: *Nouæ curiæ proxime compitum Fabricii ædificatæ sunt, quod parum amplæ erant veteres à Romulo factæ: vbi is & populum, & sacra in partes distribuerat; vt in iis ea sacra curarent, quæ quando ex veteribus in novas euocarentur, quattuor curiarum per religiones euocari non potuerunt. Itaque Forienſis, Raptæ, Velienſis, Velitiæ res diuinæ fiunt in veteribus curiis.* Ceterum præter harum quattuor nomina tres etiam aliæ alibi inueniuntur, Saucia, Titia, Tifata. Sauciæ meminit Liuius: *Atque ei legem curiatam de imperio ferenti triste omen diem diffidit, quod Sauciæ curiæ fuit principium, duabus insignis cladibus, captæ vrbis, & Caudinæ pacis*: Reliquarum Festus.

Titiam enim *curiam à Tito Tatio rege nuncupatam, Tifatam Romæ curiam fuisse*, ait. Apparet autem ex his, antiquam illam Romuli diuisionem aliqua ex parte retentam esse, aliqua etiam immutatam. Nam triginta curiarum numerus idem perpetuo mansit: curiæ vero tribuum partes non semper fuerunt. Nam aucto tribuum numero, curiarum tamen non est amplificatus. Præterea vero cum tribus quatuor factæ essent vrbanæ, reliquæ vero rusticæ XXXI. à partibus agri nominatæ, tamen nullæ curiæ in agro sunt constitutæ. Itaque curiæ tantum in vrbe ædes fuerunt, in quibus, qui vrbem colerent, sigillatim in sua quisque sacra facerent. Vt enim post Ser. Tullius tribubus vrbanis sacra quædam, quæ Compitalia, & rusticis alia, quæ Paganalia dicta sunt, assignauit; sic curiis singulis Romulus sua sacra constituerat, suis cuique diuis, quos colere deberent, demonstratis; & sacris faciundis certas pecunias ex ærario sumendas attribuerat: & vt rei diuinæ curiales cum suis curionibus interessent, vnaque feriis in curialibus triclinijs epularentur, instituerat. Fuisse enim suas cuique curiæ ædes scribit Dionysius, in quibus communis veluti focus singulis curiis erat consecratus, quæ ædes curiarum, & ipsæ curiæ sua etiam ætate nominarentur. Quo respexit Cicero in primo de oratore, cum dixit; *tantam in Crasso humanitatem fuisse, vt, cum lauti accubuissent, tolleretur omnis illa superioris tristitia sermonis; eaque esset in homine iucunditas, & tantus in iocando lepos, vt dies inter eos curiæ fuisse videretur, conui-*

uium

uium Tusculani. Ergo cum curiæ procedente tempore nihil ad tribuum rationem pertinerent, factum est, vt multi tribus obtinerent, curiarum tamen expertes essent. inter quos maxime erant municipes; qui extra vrbem agrumq; Rom. domicilium habuerunt. Qui si sacra eadem cum ciuibus Rom. non habebant, profecto neque iidem erant omnino, ac ciues Romani. Quod & à principio huius disputationis attigimus, & post in libris de antiquo Italiæ iure apertius ostendemus.

Cap. IV.

De Classibus & Centuriis.

VT autem tribus, & curiæ a Romulo sunt institutæ: sic classes, & centuriæ a Ser. Tullio. Omnem enim populum in sex classes distribuit, classes autem omnes in centum tres, ac nonaginta centurias. Primæ enim classis octoginta peditum fecit centurias, quadraginta quidem iuniorum, totidem vero seniorum, & decem atque octo equitum; secundæ ex senioribus, iunioribusque viginti peditum, & duas fabrum; tertiæ item, eodem ætatis discrimine habito, peditum viginti; item deinceps duabus tubicinum additis quartæ; triginta inde peditum quintæ; postremo sextæ vnam proletariorum, & capite censorum. Ex quo factum est, vt omnes centurias centum tres, ac nonaginta reddiderit. Dionysium enim potius sequi placet, quam Liuium; qui tres tubicinum prodit centurias, vt essent centum nonaginta tres. Nam numerus impar in centuriis, vt etiam in tribubus quæritur. In classibus autem, & centuriis describen-

bendis non regionem, aut sacrorum communionem sequutus est, sed censum; qui, vt in quoque variatus est, sic varios ille fecit classium gradus. Nam in primam, qui centum millium æris, aut maiorem censum haberent, coniecit. Vnde Asconius censos more maiorum dictos prodit, qui centum millia professione detulissent. Et infra classem dictos refert Pompeius, qui minore summa, quam centum, & viginti millium censi essent. Secunda intra centum vsque ad quinque, & septuaginta millium censum instituta. Tertiæ millium quinquaginta censum esse voluit; quartæ quinque & viginti millium; quinta vndecim millibus censa, inde sexta proletariorum, & capite censorum effecta. Quanquam autem sex descriptæ classes sunt, tamen non nisi quinque sunt celebratæ: quoniam vltimæ non est habita ratio. Hoc ostendit apud Gellium Tubero, qui dixit, *Tullium classes quinque census faciendi causa instituisse*: & Liuius cum ait, *tribunos pl. decem creatos binos ex singulis classibus*; & Asconius, qui in commentario Cornelianæ, *quinq; primum tribunos creatos* prodit, *singulos ex singulis classibus*; & Sallustius ad Cæsarem, qui C. Gracchum promulgasse inquit, *vt ex confusis quinque classibus sorte centuriæ vocarentur*. Quod autem dixi, Seruium discrimina ætatum fecisse, aliosque seniores, alios iuniores appellasse, intelligendum est, id, me non solum ex Liuii sententia, sed eius etiam, quem modo nominaui, Tuberonis prodidisse: qui (vt est apud Gellium) scriptum reliquit, *Seruium pueros existimasse, qui minores essent annis*

annis septemdecim. Atque inde ab anno septimo decimo, quos idoneos iam esse reip. arbitraretur, milites cripsisse, eosque ad annum quadragesimum sextum iuniores, supraque eum annum seniores appellasse. Præterea vero non eosdem fuisse proletarios, & capite censos, quos sextam expleuisse classem demonstrauimus, docet idem Gellius ex Iulii Pauli sententia. *Nam qui in plebe*, inquit, *Romana tenuissimi, pauperrimique erant, neque amplius, quam mille quingentum æris in censum deferebant, proletarii appellati sunt, qui vero nullo, aut perquam paruo ære censebantur, capite censi vocabantur. extremus autem census capite censorum æris fuit* CCCLXXV. Vt ergo tribus cum curiis omnem ciuium multitudinem sunt complexæ, sic etiam alia ratione classes cum centuriis. Quanquam autem classes cum tribubus, & centuriæ cum curiis commune nihil à principio habuerunt, tamen procedente tempore institutum est, vt classes quodammodo tribuum essent partes. Hoc autem factum esse post expletas quinque & triginta tribus Liuius significat, cum addit: *Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque & triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis iuniorum, seniorumque ad institutam ab Ser. Iullio summam non conuenire. Quadrifariam enim vrbe diuisa regionibus, collibusque, quæ habitabantur partes, tribus eas appellauit. Neque hæ tribus ad centuriarum distributionem, numerumque quicquam pertinuere.* Cum ergo ait, tribus à Seruio institutas nihil ad centuriarum distributionem valuisse; post autem tribus

xxxv. expletas pertinuisse, satis ostendit, Seruii tempore populum vno modo in tribus, curiasq; : altero in classes, centuriasque diuisum: ita vt alteram diuisionem altera non attingeret; post autem vtramque in vnum esse collatam. Populum enim in tribus xxxv. singulas autem tribus in quinque classes, easque in suas quamque centurias esse descriptas. Hæ igitur, vt hunc locum aliquando concludamus, tribus, curiæ, classes, & centuriæ fuerunt, in quas vniuersus populus Rom. erat diuisus; & quas omnes ciues Roman. necessario obtinebant. Ex quibus satis intelligi potest id, quod iam etiam à principio significauimus, latissimum totius Rom. ciuitatis seminarium fuisse tribum. Nam qui tribum erat adeptus, is eodem etiam tempore & classem, & centuriam obtinuerat. Sed ad reliqua pergamus.

Cap. V.

De iis, qui ius ciuium Rom. constituerunt.

Tribvbvs, & earum partibus expeditis, sane relinquitur, vt de iure tribuum; siue ciuium Rom. agamus; quo vno proposita ciuis Roman. definitio continetur. Ius ergo ciuium Roman. appello, vniuersum ius, quo vtebantur, qui optima lege ciues Rom. erant: quod est aliud nihil, quam qui tribus, & maxime rusticas obtinebant. Huius autem duæ potissimum partes feruntur: vna, quæ scripto constitit; altera, quæ sine scripto in consuetudinem venit. Ac scriptum quidem ius reges, decemuiri, Iurisconsulti, pontifices, con-

consules, tribuni pl. senatus, & prætores constituerunt: non scriptum vero mos maiorum, & instituta in rempub. inuexerunt. Dicamus autem primum de priore ita, vt partes eius nullas prætereamus, quæ fuerunt regiæ leges, XII. tabulæ, ius ciuile, legis actiones, leges, plebiscita, senatusconsulta, & edicta.

Regiæ leges eædem, quæ curiatæ fuerunt, à Romulo, & reliquis deinceps regibus partim ad imperium stabiliendum, partim ad religionem constituendam, & omnino ad vniuersam fundandam remp. comitiis curiatis perlatæ, quæ à Sex. Papirio, qui Superbo regnante vixit, collectæ iuris Papiriani nomen adeptæ sunt. Exactis autem regibus has omnes leges rogatione tribunicia abrogatas, Pomponius tradit ille quidem: verum non omnes tamen sublatas eum intelligere existimo; sed L. Bruto tribuno Celerum ferente eas, quæ ad regiam dominationem constituendam pertinerent, esse abolitas. Neque enim, si quæ aut res humanas, aut diuinas continerent, quæ plurimæ, & eæ è rep. fuerunt, sublatas esse crediderim. Tuetur autem coniecturam meam Dionysius, qui leges Ser. Tullii regis de commerciorum, & contractuum ratione à Superbo rege sublatas, à Bruto consule primo repositas prodit. Confirmat etiam Liuius, qui post incensam à Gallis vrbem fœdera, & leges conquisitas ait, fuisse autem æreas XII. tabulas; & quasdam regias leges; & L. Valerius tribunus pl. qui apud eundem in Oppiæ legis dissuasione ita agit: *Ex vtro tandem genere ea lex est,*

quam

quam abrogamus? an vetus regia lex simul cum vrbe ipsa nata? an, quod secundum est, à decemuiris ad condenda iura creatis in XII. *tabulis scripta?*

Anno autem post rempublicam recuperatam LIIX, post vrbem autem conditam CCCII, decemuiri duodecim legum tabulas conscripserunt, easque in foro proposuerunt. Eius rei causam attulit C. Terentius Arsa tribunus pleb. qui anno ante vndecimo, L. Lucretio, T. Virginio coss. cum nimium consulum in plebem imperium esse, idque imminui oportere, contenderet, legem promulgauit de quinqueuiris; qui leges consulari imperio conscriberent, creandis. Quæ lex cum per sexennium à tribunis pleb. frustra iactata, tandem pro concessa sibi duplicandorum tribunorum plebis potestate deferbuisset: post tamen Romilio, Veturioque consulibus in plebem militiam detrectantem impotentius se gerentibus, placuit ea sententia, cuius auctor T. Romilius fuisse dicitur; vt legumlatores crearentur; qui iura patribus, & plebi æqua scriberent, quæque ab iis essent decreta, ea plebem, & patres tenerent. Plebe autem assentiente, missi sunt legati tres in Græciam, qui Athenienſium, & aliarum Græciæ ciuitatum leges, instituta, moresque cognoscerent, eaque descripta Romam deferrent. Missi Tarpeio, Aterioque consulibus tertio anno, quo Menenius, & Sestius consulatum gerebant, cum legibus reuertuntur. Cum autem instarent tribuni, vt tandem legum scribendarum initium fieret, iamque in alterum annum designati consules essent App. Clau-

Claudius, & T. Genucius, tum in App. Claudii sententiam senatusconsultum factum est: vt reliquis abrogatis magistratibus cum imperio consulari, ac regio, sine prouocatione decemuiri crearentur; qui ex patriis moribus, & peregrinis legibus optimas seligentes, & reipubl. maxime vtiles, iura populi Romani constituerent; quæque ii scripsissent, ea, si senatus, populusque Romanus accepisset, in perpetuum populum ipsum Romanum astringerent. Quo senatusconsulto à populo comprobato, consules abdicarunt. In eorum locum decemuiri consulares facti leges, quas commemoraui, ad populum pertulerunt. de quibus hæc ad verbum Liuius: *Decemuiri ingenti hominum expectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem aduocauerunt. &, quod bonum, faustum, felixque reipubl. ipsis, liberisque eorum esset, ire, & legere leges propositas iusserunt. se, quantum decem hominum ingeniis prouideri potuerit, omnibus summis, infimisque iura æquasse. plus pollere multorum ingenia, consiliaque. versarent in animis secum vnamquanque rem: agitarent deinde sermonibus: atque in medium, quod in quaque re plus, minusue esset, conferrent. eas leges habiturum populum Rom. quas consensus omnium non iussisse latas magis, quam tulisse videri posset. Cum ad rumores hominum de vnoquoque legum capite edito satis correcta viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ sunt; quæ nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias aceruatarum legum cumulo, fons omnis publici, priuatique est iuris. Vulgatur*

gatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adiectis, absolui posse velut corpus omnis Romani iuris. Postero anno & hæ comitiis centuriatis sunt perlatæ. His autem legibus quantum tributum auctoritatis sit, docet Cicero in primo de oratore, apud quem Crassus loquitur in hæc verba : *Siue quem hæc aliena studia delectant, plurima est in omni iure, & in pontificum libris, & in* XII. *tabulis antiquitatis effigies. quod & verborum prisca vetustas cognoscitur, & actionum genera quædam maiorum consuetudinem, vitamque declarant. siue quis ciuilem scientiam contempletur, quam Scæuola non putat oratoris esse propriam: sed cuiusdam ex alio genere prudentiæ, totam hanc descriptis omnibus ciuitatis vtilitatibus, ac partibus* XII. *tabulis contineri videbitis. siue quem ista præpotens, & glorioſa philosophia delectat, hosce habet fontes omnium disputationum suarum, qui iure ciuili, & legibus continentur. Fremant omnes licet, dicam quod sentio. bibliothecas me hercule omnium philosophorum vnus mihi videtur* XII. *tabularum libellus, si quis legum fontes, & capita viderit, & auctoritatis pondere, & vtilitatis vbertate superare.* Merito. his enim vniuersi, quod proposui, iuris diuini humanique partes comprehensæ sunt. cuius rei cum alia testimonio sunt, tum tritus ille Ausonii versus:

Ius triplex, tabulæ quod ter sanxere quaternæ;
Sacrum, priuatum, & populi commune quod usquam est.

Quocirca factum est, vt propter iuris præstantiam, cum quid in lege scriptum esse dicerent, XII. tabu-

tabularum legem aliquam intelligerent ; & legitimas hereditates, & legitimas tutelas appellarent, quæ legibus XII. tabularum constituerentur; & legis actiones, quæ à XII. tabularum potissimum lege proficiscerentur.

Quoniam autem mirifica quædam eas implicabat obscuritas, propterea multi ingenio, & doctrina præstantes viri ad eas populo interpretandas se contulerunt. & inter se capita conferentes, fori disputationem inuexerunt. quæ proprium Iuris ciuilis nomen adepta est. Ac huius quidem obscuritatis testem habemus Ciceronem, qui in II. de legibus ait : *Quid Lessum* XII. *tabulæ appellarent, veteres earum interpretes Sex. AElius, & L. Acilius non satis intelligere se dixerunt* : & Gellium, apud quem Phauorinus queritur, *in iis legibus verba multa tam fuisse obscura, vt vix ea quisquam posset interpretari.* Ius autem inde nouum emanasse, à Pomponio ipso cognouimus, qui in hunc modum subdit : XII. *legum tabulis latis euenit, vt Interpretatio desideraret prudentium auctoritatem, necessariamque disputationem fori : hæc disputatio, & hoc ius, quod sine scripto venit, compositum à prudentibus, propria parte aliqua non appellatur, vt cæteræ partes iuris suis nominibus designantur ; sed communi nomine ius ciuile appellatur.* Hoc autem ius ciuile, quod à iuris peritis est constitutum, intellexit etiam Cicero in III. de officiis, cum dixit: *De iure prædiorum sancitum est apud nos à iure ciuili, vt in his vendendis vitia etiam dicerentur, quæ nota essent venditori. nam cum ex* XII. *tabulis*

satis

satis esset cautum, ea præstari, quæ essent lingua nuncupata; quæ qui inficiatus esset, duplici pœnam subiret: à Iurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. & paulo post: *Hoc propter deprauationem consuetudinis neque more turpe habetur, neque aut lege sancitur, aut iure ciuili.* & Paulus lib. sententiarum IIII; *Fœminæ ad hæreditates legitimas vltra consanguineas successiones non admittuntur, idque iure ciuili, vel Voconia rogatione videtur effectum. Ceterum lex* XII. *tabularum nulla discretione sexus cognatos admittit.* Verum hæc iuris pars priuati tantum iuris rationem videtur attigisse. paucæ enim de iure priuato leges post XII. tabulas latæ sunt; vnde gloria Iurisconsultorum, qui ius ciuile condiderunt, & maxime Scæuolarum, manauit.

Vt autem ius ciuile iurisperiti, sic Legis actiones pontifices intulerunt. Quæ quales fuerint, in libris de iudiciis commodius disseremus.

Actionibus porro adiuncta sunt senatusconsulta, id est, quæ senatus consulibus maxime; aut magistratibus illis, per quos haberi senatus poterat, referentibus decreuit. Quæ tanti semper in rep. ponderis, ac momenti fuerunt, vt merito partem magnam Rom. iuris occuparint.

Cum senatusconsultis autem connexæ sunt leges, & plebiscita. Leges vocarunt rogationes, quas populus vniuersus, consulibus, vel alio patricio rogante magistratu, vt dictatore, atque interrege centuriatis aut curiatis comitiis, vnde etiam centuriatæ & curiatæ dictæ sunt, iussit.

Ple-

Plebiscita, quas, vt ait Festus, plebs tributis comitiis, sine patribus, plebeo magistratu, nimirum tribuno pl. rogante accepit. quibus tantum accessit roboris, vt quæ plebs sciuisset, ea omnes Quirites, maxime post legem à Q. Hortensio dictatore paulo ante Tarentini belli tempora latam, tenuerint.

Neque vero prætereunda, atque ab hoc numero excludenda Edicta sunt, id est, quæ cum magistratus ceteri, vt consules, ædiles, tribuni ; tum potissimum prætores edixerunt. quos consulum loco ad iura in vrbe reddenda creatos accepimus. Hi vero, auctore Pomponio, vt scirent ciues, quod ius de quaque re quisque dicturus esset, seque ad id præmunirent, edicta proponere soliti erant; quæ post tantæ fuerunt auctoritatis, vt inde iuris honorarii nomen inuenerint. Atque de iure quidem scripto, & iis, qui illud scripserunt, hæc satis.

Instituta autem, mosque maiorum (has enim non scripti iuris partes summas fuisse diximus) tantam vim habuerunt, vt cum antequam in consuetudinem venirent, sine crimine præteriri possent ; postquam tacita omnium assensione sunt comprobata, pro grauissimis legibus sanctissime custodita sunt. Vnde scripsit in v, de republ. Cicero, *ante suam memoriam & morem ipsum patrium præstantes viros adhibuisse, & veterum morem, ac maiorum instituta excellentes viros retinuisse.* & Dionysius testis est, Romulum rempublicam non legibus magis scriptis, quam non scriptis fundasse:

Numam vero leges omnes, & instituta Romuli obseruasse. Ac si quæritis, quid institutum à more differat, non est difficile dictu. Nam qui primus egregii quicquam in repub. gessit, adeo vt eius exemplum posteri vltro sint sequuti, is auctor instituti prædicatur. vbi vero consuetudo aliqua teneri ignorato exempli auctore cœpit, mos maiorum appellatus est. quem alium quidem à lege fuisse, idem tamen, ac legem valuisse, ostendit Cicero in III. de legibus, cum ait: *Si quæ leges forte à me hodie rogabuntur, quæ non sint in nostra repub. nec fuerint; tamen erant fere in more maiorum, qui tum, vt lex, valebat.* Quod idem postea confirmauit etiam Vlpianus, cum diceret, *diuturnam consuetudinem pro iure, ac lege, in iis, quæ non ex scripto descendunt, obseruari solere*: & ratione comprobauit Iulianus, cum adderet, *quod ipsæ leges nulla ex alia causa nos teneant, quam quod iudicio populi receptæ sunt; merito & ea, quæ sine vllo scripto populus probauit, omnes tenere.* Si ergo institutum antiqua obseruatio est, cuius auctor aliquis celebratur, profecto nihil inauspicato agere, instituto agebatur; quia Romulus, & deinceps ceteri nihil non captatis ante auspiciis est vnquam aggressus. collegam in demortui collegæ locum sibi subrogare, instituto custodiebatur; quia Valerius mortuo Bruto id fecit: eumque posteritas omnis est imitata. diuortium cum vxore liberorum quærendorum causa, instituto tenebatur; quia C. Caruilio Ruga auctore factitatum ab omnibus est. More autem maiorum cum alia fieri dicuntur, tum ea, quæ iam

inde

inde à maioribus instituta sine vlla interruptione consuetudinis, etiam vsurpantur. vt petitores in toga candida, eosdemque discinctos petere; vt seniores à iuuenibus domo in curiam deduci, atque inde reduci; vt prætorem vrbanum consulare imperium absentibus consulibus sustinere; vt ne quis se inter consulem, & proximum lictorem; quamuis officii causa vna progrederetur, interponeret; vt quæstori prætor parentis loco esset. Leges antem opponi moribus, atque institutis, vt ius scriptum non scripto, ostendit Liuius: *Tribuni pleb.* inquit, *appellati, negarunt, se in mora esse, quo minus, quod ei more maiorum permissum esset, seu legibus, seu moribus mallet, anquireret.* & Cicero in II de legibus, *Hoc habemus in duodecim, reliqua sunt in more.* & in III. *Sunt posita deinceps quæ habemus in publicis institutis; atque legibus.* Quibus ex rebus illud intelligi potest, omnia ciuium Rom. iura ita nobis esse persequenda, vt ea non alibi, quam in his quasi latibulis indagemus. Neque enim aliud ius Romanis est, quam quod ab his, quos indicaui, fontibus est profectum.

Cap. VI.

De iure Libertatis.

Sequitvr, vt iuris Romani auctoribus demonstratis, ipsius iuris partes singulas, in quibus præcipua ciuis Romani ratio cernitur, persequamur. Sic igitur sentio, ius omne Romanum aut priuatam rem attigisse: aut publicam. ad priuatam rem pertinet, intelligere, vt sui quisque do-

minus sit, quo sanguine ortus, quæ sacra colat, quam potestatem in vxorem, quam in liberos habeat: vt de bonis, liberisque suis statuere queat. ad publicam ratio census, vnde & militum ætas, & bonorum æstimatio cognoscitur, quibus bella geruntur. vnde etiam honores in repub. suffragio aliis mandantur, ab aliis accipiuntur. Verum alia suo loco; nunc de libertate Romana dicamus, cuius varia iura, eaque non satis, vt opinor, comperta nostris fuerunt. Dico igitur libertatis Romanæ ius quinque partitum fuisse. ita enim ciues Romanos fuisse liberos: vt nec dominorum potestati; nec tyrannorum imperio; nec magistratuum potentiæ; nec creditorum libidini; nec ciuium suorum gratiæ essent obnoxii. Quibus rebus in singulis quæ vis posita sit, à prima exorsi consideremus.

Omnes homines, qui vrbem, agrumque R. inhabitarunt, liberi fuerunt, aut serui. Liberi vocati, qui naturale adepti, quid cuique liberet, faciendi arbitrium erant; nisi quod aut vi, aut iure prohiberetur. Serui contra, qui in dominorum erant potestate constituti: quos quidem aut natos, aut factos accepimus: natos ex ancillis dominorum; factos aut iure ciuili, si quis se precii habendi causa venire passus esset, aut iure gentium, si qui bello capti, aut ab imperatore donati, aut sub hasta venditi essent. quæ vna iusta seruitus à veteribus habita est. neque enim, si qui à prædonibus, aut latronibus capti veniissent, serui iudicabantur. Quin etiam seruorum in numero illos habitos esse inue-

nio,

nio, qui ex mulieribus essent nati, cum quibus connubium nullum esset. quod ex his Liuii verbis ostenditur: *Ex militibus Romanis, & ex Hispanis mulieribus, cum quibus connubium non esset, natos se memorantes supra quatuor millia hominum orabant, vti sibi oppidum, in quo habitarent, daretur. Senatus decreuit, vti nomina sua apud L. Canuleium prætorem profiterentur, eorum si quos manumisset, eos Carteiam ad Oceanum deduci placere. qui Carteiensium domi manere vellent, potestatem fore; vti numero colonorum essent, agro assignato Latinam eam coloniam esse, Libertinorum appellari.* Hos igitur quacunque ratione seruos nullam vnquam ciuitatis Rom. partem habuisse, nisi libertate donatos, satis constat. ex quo intelligitur, ciues Rom. vt dicebam initio, ita liberos fuisse, vt dominorum imperio nulli parerent. Liberorum autem duo genera excelluerunt, ingenuorum, & Libertinorum. Ingenui erant, qui statim, vt nascebantur, erant liberi; quique ex duobus ingenuis erant geniti. significat hoc App, Claudius, homo patricius apud Liuium, cum inquit: *An hoc, si Claudiæ familiæ non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed vnus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, & viuere in libertate sciam, reticere possim?* & P. Decius plebeius cum ait: *An vnquam fando audistis, patricios primos esse factos, non de cœlo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est nihil vltra, quam ingenuos?* Neque vere aliud etiam voluit Cincius apud Festum, cum patricios eos, qui post ingenui dicti sunt, esse appellatos prodidit. In libris au-

tem veterum Iurisconsultorum scriptum est, ingenuum esse non solum, qui ex duobus ingenuis natus sit, sed etiam qui ex duobus libertinis, siue altero libertino, altero ingenuo. Quod ipsum quale sit, nisi qui libertinus fuerit, exposuerimus, vix intelligi poterit. Libertinos ergo illi definiunt, qui ex iusta seruitute erant manumissi. manumissionem vero, quasi de manu dationem. nam quandiu aliquis in seruitute erat, manui, & potestati suppositus erat: manumissus vero liberabatur potestate. Hanc porro manumissionem tribus modis celebratam, censu, vindicta, & testamento, docet Cicero in Topicis, cum ait: *Si neque censu, neque vindicta neque testamento liber.* Quo in loco confirmat Seuerinus interpres, tribus modis manumitti seruos consueuisse, *aut si quis consentiente, vel iubente domino, nomen serui in censum detulisset; aut virga in caput serui à prætore imposita, quæ vindicta dicebatur, in libertatem vindicatus esset; aut à domino testamento liber relictus esset.* Manumissionem per censum Ser. Tullius rex, vt opinor, instituit. is enim & census auctor fuit, & seruis liberandis, vt post dicam, initium attulit. De eiusmodi autem libertate Cicero ita locutus est in primo de oratore: *Quid de libertate? quo iudicio nullum grauius esse potest? nonne ex iure ciuili potest esse contentio, quum quæritur is, qui domini voluntate census sit, si lustrum non sit conditum, sit ne liber?* Locutus est etiam Vlpianus, *Serui*, inquit *qui in peculio centum haberent, aut quibus eas facultates domini impartirent, si eos domini in censum ciuium à censoribus*

bus ascribi iuberent, libertatem consequebantur. Vindictæ rationem intulisse fertur P. Valerius Poplicola anno post reges exactos, cum de præmiis Vindicis serui, qui coniurationem indicauerat, ad populum tulisset. á quo etiam vindictæ nomen ductum existimant. inter quos est Liuius, qui ita scribit: *Præmium indici pecunia ex ærario, libertas, & ciuitas data. ille dicitur vindicta liberatus. quidam vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant, Vindici ipsi nomen fuisse. post illum obseruatum, vt qui ita liberati essent, in ciuitatem accepti viderentur.* Quæ verba cum, vt opinor, Plutarchus legisset, ea ita in Poplicola explanauit, vt scripserit, Valerium decreuisse, *vt vindex primus libertinus ciuis Romanus fieret, & in qua vellet tribu, suffragium ferret.* Itaque in libro etiam, quem de sera Dei vindicta reliquit, scripsit, *Romanos eorum corporibus, quos in libertatem assererent, tenuem festucam imposuisse.* Hæc autem potestas post á consule ad prætorem vrbanum translata est, vt vindicta, id est, virga in caput imposita manumitteret. quam intellexit Persius in Satyra quinta:

Vindicta postquam meus a prætore recessi,
Cur mihi non liceat, iussit quodcunque voluntas?

Et Cicero in Rabiriana: *Seruos nostros omnium suppliciorum metu dominorum benignitas vna vindicta liberat.* Addit Isidorus libro IX, Romanos, *quos manumittebant, alapa percussos circum egisse, atque ita de manu misisse.* Quod verum esse, Appianus in IIII. Ciuilium libro comprobat, qui Labeonem ait, ciuem egregium ne in manus An-

tonii victoris veniret, semet seruo occidendum præbuisse, cum dextra eius apprehensa ipsum circumegisset, vt mos Romanis erat in manumittendo. quod voluit etiam sine dubio Persius, cum eodem in loco dixit:

Quibus vna Quiritem
Vertigo facit. & post:
Verterit hunc dominus, momento temporis exit
Marcus Dama.

Eorum qui testamento liberi à dominis relicti sunt, multa exempla sunt. nescio autem, an hoc originem à XII tabulis duxerit. in quibus cum esset: VTI SVÆ REI QVISQVE LEGASSIT, ITA IVS ESTO; interpretatur Pomponius, etiam ad manumissiones pertinere; vt quotquot è suis quisque seruis liberos relinquere vellet, posset. His rebus ita constitutis, dico, qui aliquo pacto se ex seruitute in libertatem vindicassent, libertinos vocatos esse; hoc enim etiam his verbis tradit Iustinianus in Institutionibus: *A primis Romæ cunabulis vna, atque simplex libertas competebat, id est, eadem, quam habebat manumissor. nisi quod libertinus fit, qui manumittitur; licet qui manumittit, ingenuus sit.* Suetonius autem non hos, sed qui ex his procreati essent, ingenui libertinos primis temporibus dictos ostendit, de D. Claudio ita scribens: *Latum clauum libertini filio tradidit, cuius rei reprehensionem verens etiam Ap. Cæcum censorem generis sui proauctorem libertinorum filios in senatum allegisse docuit, ignarus temporibus Appij; & deinceps aliquandiu libertinos dictos*

non

non ipsos, qui manumitterentur; sed ingenuos ex his procreatos. Cuius viri, & scriptoris auctoritati quanquam ego repugnare non audeo, tamen neque assentire satis possum. Nam si vt illi placuit, libertinos manumissorum filios ingenuos homines esse statuerimus, efficietur, vt idem fuerit ingenuus, & libertinus. quod tamen qui fieri potest, cum ingenuo libertinus ita opponatur, vt liber seruo? Quamobrem ego libertinos vocatos putauerim eos, qui ex seruitute fuerant manumissi: qui autem ab iis generati fuerant, quod proprium nomen non haberent, libertinorum filios nuncupatos, non libertinos. Quod ni ita sit, cur non Cicero dixerit, M. Antonium ex libertina liberos suscepisse potius, quam libertini filia, cum id ad Antonii contumeliam diceret? Quod si qui sunt manumissi, libertinorum nomine appellati non sunt, quo tandem alio sunt? non seruorum, cum essent libertate donati; non ingenuorum, cum ex ingenuis non sint geniti; non libertorum, quod libertus patrono opponatur, non ingenuo; & libertus respectum significet eius, à quo liberatus est, non hominis, de qua nunc agimus, conditionem. itaque eundem hominem dicimus libertum, & libertinum: sed libertum quidem eius, à quo est liberatus; genere vero, & conditione libertinum, id est, ex iis vnum, qui seruitute, quam aliquando seruierunt, liberati sunt. Vnde Cicero in Verrem: *P. Trebonius fecit heredem libertum suum.* & post de eodem; *Equiti Romano libertinus homo sit heres?* cum enim dixit libertum, eum

patronum habere; cum libertinum, qua generis conditione esset, notauit. Quamobrem statuamus, ingenuos eos fuisse, qui vel ex duobus ingenuis, vel libertino altero procreati essent; libertinos autem, qui libertatem aut censu, aut vindicta, aut testamento recepissent. Libertinorum autem filios ingenuos fuisse, non libertinos, inde apparet, quod ingenuus libertinam ducere non poterat, libertini filiam poterat. si quidem, vt est apud Liuium, *Hispalæ libertinæ* s. c. *concessum est, vt ob Bacchanalia indicata ingenuo nubere posset*: & M. Antonio consuli obiecit in maledictis Cicero, quod homo nobilis Q. Fadii libertini hominis filiam in matrimonio habuerit, atque ex ea liberos susceperit. Et libertini quidem ad honores nunquam, at libertinorum filii iam inde ab initio sunt admissi. Adde quod Macrobius ait. *Priscum pueris ingenuis bullam, & prætextam, tanquam ingenuitatis insignia permisisse; libertinorum filiis, qui iusta duntaxat matrefamilias nati fuissent, togæ prætextæ, & lori in collo pro bullæ decore gestandi ius indulsisse; libertinis ipsis non aliter, quam peregrinis, vtrumque interdixisse.* quanquam Asconius illis bullam auream, his scorteam concessam refert. Ex quo efficitur, tres ciuium fuisse conditiones: libertinorum, ex libertinis genitorum, & ingenuorum: ex quibus infima admodum fuit conditio libertinorum, commodissima ingenuorum, media mediorum. nam ingenui quidem fuerunt, sed tamen libertinæ conditionis aliquid retinuerunt; quia patronus in liberti quoque sui

filium

filium iuris aliquid habebat. Sed de libertinorum honoribus post alio loco pluribus. Nunc quod instituimus, peragamus. Adeo igitur proprium ciuium Romanorum libertatis hoc genus fuit, vt non modo seruus nunquam; sed ne primis quidem temporibus libertinus quisquam ciuis fuerit: Romulus enim rex solos ingenuos, Ser. Tullius aliquot post annis etiam libertinos in ciuitatem ascitos in tribus retulit. seruos nemo vnquam ciuium Rom. nomine dignos existimauit. Vt autem priores reges peregrinis ciuitatem impertiuerant; sic Seruius, credo, vt libertinorum ordinem, vnde ipsum oriundum esse, fama erat, efferret, seruos, & quos ipse, & quos alii manumissent, ciuitate donauit. Sed, vt dixi, libertatem per censum ille intulit. id enim non solum census ab eo institutus ostendit, sed etiam lex ab eo lata, *vt liber, qui incensus esset, veniret, & libertatem amitteret.* Post autem lege, vt dixi, Valeria institutum est, *vt qui vindicta liberati essent, iidem & cum libertate ciuitatem adepti intelligerentur.* Quam libertatem significauit in Corneliana Cicero, cum dixit; *Seruos bene de repub. meritos persæpe libertate, id est, ciuitate publice donari vidimus*: itemque Iustinianus, cum in Institutionibus scripsit; *Iustam & maiorem libertatem vocari, cum vna & liberi fiebant, & ciues Rom.* & Liuius, cum scriptum reliquit, *Latinos* ciuitatis Rom. cupiditate flagrantes *filios suos ciuibus Rom. sæpe vendidisse; cum eo, vt manumitterentur, ac manumissi ciuitatem Rom. assequerentur.*

& alio

& alio loco, cum Romanos a Carthaginiensibus captos, *capite diminutos, & iure ciuium abalienatos* scribit, satis significauit, vt serui a ciue Rom. liberati ciuitatem Rom. assequuntur; sic ciuem Rom. liberum in seruitutem redactum ius ipsum ciuitatis amittere. Huius autem libertatis ius eiusmodi fuit, vt qui libertatem, ciuitatemque semel esset adeptus, is ea, nisi ipse auctor factus esset, non posset amittere. cuius rei multa habemus, eaque grauissima Ciceronis testimonia. sic enim ille in oratione pro domo: *Hoc iuris à maioribus proditum est, vt nemo ciuis Rom. aut libertatem, aut ciuitatem possit amittere, nisi ipse auctor factus sit.* & infra: *Ius à maioribus nostris ita comparatum est, vt ciuis Rom. libertatem nemo posset inuitus amittere. quin etiam si decemuiri sacramentum in libertatem iniustam iudicassent, tamen quotiescunque vellet quis, hoc in genere se rem iudicatam referre posse voluerunt.* & post: *Maiores nostri de ciuitate, & libertate ea iura sanxerunt, quæ nec vis temporum, nec potentia magistratuum, nec res tum iudicata, nec denique vniuersi populi potestas, quæ ceteris in rebus est maxima, labefactare possit.* & pro Balbo ita: *Iure nostro neque mutare ciuitatem quisquam, neque si velit, mutare non potest.* Item: *O iura præclara, atque diuinitus iam inde à principio Romani nominis à maioribus nostris comparata, ne quis inuitus ciuitate mutetur, neue in ciuitate maneat inuitus. hæc sunt enim fundamenta firmissima nostræ libertatis; sui quenque iuris, & retinendi, & dimittendi esse dominum.* & pro

Cæci-

Cæcina, *Primum illud concedis, non quicquid populus iusserit, ratum esse oportere. deinde nihil rationis affers, quamobrem, si libertas adimi nullo modo potest, retineri libertas non potest. qui enim potest iure Quiritium liber esse is, qui in numero Quiritium non est.* Quid plura? persequitur multa tempora, quibus Romana ciuitas mutari, & libertas adimi posset: atque omnino nemine inuito fieri id posse concludit. Itaque ita addit: *Certe hoc quæri solere me non præterit, quemadmodum si ciuitas adimi non possit, in colonias Latinas sæpe ciues nostri profecti sint; aut sua voluntate, aut legis multa profecti sunt. quam multam si sufferre voluissent, tamen manere in ciuitate potuissent. Quid quem pater patratus dedidit, aut pater, populusue vendidit, quo is iure amittet ciuitatem? vt religione ciuitas soluatur, ciuis Rom. traditur; qui cum est acceptus, est eorum, quibus est deditus. si non accipiant, vt Mancinum Numantini, retinet integram causam, & ius ciuitatis; si pater vendidit eum, quem in suam potestatem susceperat, ex sua potestate dimittit. Iam populus, cum eum vendit, qui miles factus non est, non adimit ei libertatem, sed iudicat non esse eum liberum, qui vt liber sit, adire periculum noluit. quum autem incensum vendidit, hoc iudicat; cum ii qui in seruitute iusta fuerint, censu liberentur; eum, qui cum liber esset, censeri noluerit, ipsum sibi libertatem abiudicasse. Quod si maxime iisce rebus adimi libertas, aut ciuitas potest, non intelligunt, si per has rationes adimi maiores posse voluerunt, alio modo noluisse. Nam vt hæc ex iure*

ciuili

ciuili protulerunt, sic afferant velim, quibus lege aut Romana ciuitas, aut libertas erepta sit. nam quod ad exilium attinet, perspicue intelligi potest, quale sit. exilium enim non supplicium est, sed perfugium, portusque supplicii. nam qui nolunt pœnam aliquo modo subterfugere, aut calamitatem, eo solum vertunt, hoc est, sedem, ac locum mutant. Itaque nulla in lege nostra reperietis, vt apud ceteras ciuitates, maleficium vllum exilio esse multatum. sed cum homines vincula, neces, ignominiasque vitant, quæ sunt legibus constitutæ, confugiunt quasi ad aram in exilium. qui si in ciuitate legis vim subire vellent, non prius ciuitatem, quam vitam, amitterent. quia nolunt, non adimitur his ciuitas; sed ab his relinquitur, atque deponitur. nam cum ex iure nostro duarum ciuitatum nemo esse possit, tum amittitur hæc ciuitas denique, cum is, qui profugit, receptus est in exilium, hoc est, in aliam ciuitatem. hæc Cicero pro Cæcina. In eandem autem etiam sententiam locutus est idem iterum in oratione pro domo: *Qui ciues Rom. in colonias Latinas proficiscebantur, fieri non poterant Latini; qui non erant auctores facti, nomenque dederant. qui erant rerum capitalium damnati, non prius hanc ciuitatem amittebant, quam erant in eam recepti; quo vertendi, hoc est, mutandi soli caussa venerant. id autem vt esset faciendum, non ademptione ciuitatis, sed tecti, & aquæ, & ignis interdictione faciebant.* Hoc quidem in orationibus Cicero ad causam illam, quam tum in manibus habebat, defendendam accommodate. at in primo de oratore aperte videtur

tur negare, eum, qui deditus hostibus sit, ciuem remanere. sic enim inquit: *Si C. Mancinum propter inuidiam Numantini fœderis pater patratus Numantinis dedidisset, eumque illi non recepissent, posteaque Mancinus domum reuenisset, neque in senatum ire dubitasset. P. Rutilius M. F. tribunus pl. de senatu iussit educi, quod eum ciuem negaret esse: quia memoriæ sic esset proditum, quem pater suus, aut populus vendidisset, aut pater patratus dedidisset, ei nullum est postliminium.* Itaque Pomponius quoque D. de legation. sic scriptum reliquit: *Eum, qui legatum pulsasset, Q. Mucius dedi hostibus, quorum erant legati, vtilius esse solitus est respondere. quem hostes si non recepissent, quæsitum est; an ciuis Roman. remaneret? quibusdam existimantibus remanere, aliis contra. quia quem populus iussisset dedi, ex ciuitate expulisse videretur; sicut faceret, cum aqua, & igni interdiceret. in qua sententia videtur P. Mucius fuisse. id autem maxime quæsitum est in Hostilio Mancino, quem Numantini sibi deditum non receperunt. de quo tamen lex postea lata est, vt esset ciuis Rom. & præturam quoque gessisse dicitur.* & Vlpianus: *Maxima capitis minutio est, per quam & ciuitas, & libertas amittitur, veluti cum incensus aliquis venierit.* Satis ergo apparet ex his, ciuitatem, atque libertatem inuito fere nemini eripi licuisse. Proprium præterea fuit eiusmodi libertatis, immunem à priuatorum verberibus esse. Itaque iudicium de libertate lege Fabia de plagiariis constitutum fuit, cum quis liber verberibus, vt seruus, esset cæsus.

cuius

cuius meminit Asconius in argumento Corneliana, his verbis: *Cum quendam ciuem Metellus seruum esse contendens, vi arripuisset, ac verberibus affecisset, Curio assertorem ei comparauit: deinde cum appareret, eum exitum illius iudicii futurum, vt liber is iudicaretur, quem Metellus verberibus affectum esse negare non poterat, inter Metellum, & Curionem facta pactio est, vt neque arbitrium de libertate vrgeret in Metellum Curio, neque Metellus perstaret in accusatione Curionis.* Item constitutum, ne liberi torquerentur. de qua re post in libris de Iudiciis. Sed de primo, eoque proprio genere libertatis Romanæ hactenus, cuius præcipuum id ius extitit, vt non solum ciuitatem secum attulerit, sed ne adimi quidem inuito fere, vt dixi, alicui potuerit.

Alterum genus libertatis fuit, quo se Rom. ciues à regum, & tyrannorum impotenti dominatione liberauerunt; & legibus se, ac magistratibus annuis obstrinxerunt. Quæ libertas, L. Tarquinio Superbo rege cum filiis vrbe pulso, inita est, L. Bruto, & P. Valerio in primis auctoribus, tum cum populus à Bruto cos. iureiurando adactus est, se neminem regnare Romæ passurum: atque rogationem iussit, vt sacrum cum bonis caput eius esset, qui regni occupandi consilia iniisset. Itaque pro hac libertate tuenda incredibile est, quantas populus Romanus dimicationes, quanta bella susceperit, quantum sudoris, quantum sanguinis effuderit. Siquidem & cum Porsena rege, & cum Latinis populis Tarquinios exules reducentibus,

& cum

& cum Pœnis, cum Cimbris, & Teutonibus, & aliis infestissimis exterarum gentium populis armis sæpe acerrime decertauit: Sp. vero Cassium, Sp. Mælium, M. Manlium, & Catilinæ socios ciues Rom. extremo etiam supplicio affecit; cum Cassius agris dandis, Mælius annona largienda, Manlius ære alieno plebem sua pecunia eximendo, Catilina pernicioſa reip. consilia agitando, in affectati regni suspicionem incidissent. C. autem Cæsar priuatorum etiam consilio interfectus est, quod dictatoria potestate abusus, non ferendas in libera ciuitate opes sibi comparasset. Sed tamen hæc libertas dominante Sylla concussa; Cæsare vero regente labefactata; Augusto demum imperante funditus euersa est. quod fuit nihil aliud, nisi cum plus ille vnus in ciuitate potuit, quam vniuersa respubl. Pro qua libertate retinenda cum alias alii contenderunt, tum maxime contra Sullam Lepidus, & contra M. Antonium Cicero. cuius rei in primis pulcherrimas has voces testes reliquerunt. Lepidus quidem apud Sallustium; *Præclara Brutorum, atque Æmiliorum, & Lutatiorum proles; geniti ad ea, quæ maiores virtute peperere, subvertenda. Nam quid à Pyrrho, Annibale, Philippoque & Antiocho defensum est aliud, quam libertas: neu cui, nisi legibus, pareremus. quæ cuncta sæuus iste Romulus quasi ab externis rapta tenet.* Cicero vero in Philippicis: *Res in extremum adducta est discrimen. de libertate decernitur. aut vincatis oportet Quirites, quod profecto & pietate vestra, & tanta concordia consequemini, aut quiduis*

potius, quam seruiatis. aliæ nationes seruitutem pati possunt; populi Rom. est propria libertas.

Tertium huic libertatis genus consequens est, quo se Romani ciues aduersus nimium magistratuum, & præsertim consulum imperium muniuerunt. quod ius multis legibus esse video constitutum. quarum aliæ aliam vim habuerunt. Prima autem fuit Valeria à P. Valerio Poblicola consule primo anno publicæ libertatis lata: *Vt si quis magistratus ciuem Rom. necare, verberare, multare vellet, priuatus eum ad populi iudicium vocare posset. interea vero à magistratu damni nihil acciperet, nisi vbi populus statuisset.* cuius legis Liuius, Dionysius, & Plutarchus meminerunt. Inde vero haud ita multo post sacratæ leges consequutæ sunt, omnes pro ciuium Rom. libertate latæ. quas sacratas dictas esse censet Festus, *aut quod eas plebs, cum à patribus secessisset,* Cassio, Cominioque cos. anno ab v. c. CCLX. *iurata in monte Sacro sciuerit: aut quod iis sancitum est, vt si quis aduersus eas feciſſet, sacer alicui deorum esset.* Homo autem sacer, eodem teste alio loco, is est, *quem populus iudicauit ob maleficium; neque fas est, eum immolari; sed, qui occiderit, parricidii non damnatur.* cui opinioni assentitur Cicero, cum in Corneliana inquit, *sanctiones sacrandas esse aut legis obtestatione, aut pœna, cum caput eius, qui contra facit, consecratur.* Fuerunt autem multæ, quarum tres pro plebis, reliquæ pro populi libertate sunt latæ. Primæ pro plebe fuerunt: vna, *Vt tribuni pleb. quotannis quinque de plebe crearentur, qui auxilio plebi ad-*

bi aduersus consules essent; altera, *Vt iidem tribuni sacrosancti essent*; tertia, *Ne is honor nisi plebeiis pateret*. Quod cum ex II. Liuii, tum ex VI. Dionysii libro colligitur. Primam legem asserit Gellius, apud quem scriptum est, tribunos plebis tantum prehensionem habuisse, vocationem vero nequaquam. quod antiquitus creati sint non iuri dicundo, nec caussis, quereliſque de absentibus noscendis, sed intercessionibus faciendis, quibus præsentes fuissent; vt iniuria, quæ coram fieret, arceretur. Vnde Plutarchus in Catone Vticensi scripsit, Ius tribuniciæ potestatis magis ad impediendum valuisse, quam ad agendum, quippe cum ceteris omnibus collegis volentibus, vnus, qui nolit, & intercedat, plus possit. Duplicatus inde post annum XXXVI. est numerus tribunorum, lege, vt inquit Liuius, à Trebonio tribuno plebis lata; *Vt qui plebem Roman. tribunus pleb. rogaret, is vsque eo rogaret, dum decem tribunos pleb. faceret*. Secundam legem de sacrosanctis tribunis confirmat Festus, cum ait: *Sacrosanctum est, quod iureiurando interposito institutum est, si quis id violasset, morte pœnas penderet*. Cuius generis tribunos plebis ædileſque eiusdem ordinis fuisse. Verba porro quibus sacrosanctos tribunos reddiderunt, hæc affert Dionysius: *Ne quis vi tribunum quasi priuatim facere cogito, neue virgis cædito, neue cædi, occidive iubeto, qui aduersus ea fecerit, sacer esto, bonaque eius Cereri sacra sunt, eumque occidere ius, fasque esto*. Cum Dionysio vero facit Liuius, qui libro III. pulsis magistratu Decemuiris tribuni-

ciam potestatem restitutam cum scripsisset, ita subiunxit; *Et cum plebem hinc prouocatione, hinc tribunicio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, vt sacrosancti viderentur, cuius rei iam prope memoria aboleuerat, relatis quibusdam ex magno interuallo cæremoniis, renouarunt: & cum relig one inuiolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, vt qui tribunis plebis, ædilibus, iudicibus nocuisset, eius caput Ioui sacrum esset; familia ad ædem Cereris, Liberi, Liberæque venum iret.* Tertia vero lex adeo custodita est, vt tribunatum nunqnam fere patricii ceperint; nisi ad plebem, vel adoptione, vel alia fortasse ratione, vt de Minucio Augurino tradit cum Plinio Liuius, se contulerint. In his autem legibus plebis libertatem fuisse positam, indicat Cicero in III. de legibus, qui cum de tribunatu loqueretur; ita concluſit: *Quamobrem aut exigendi reges non fuerunt, aut plebi re, non verbo danda libertas.* Quarta inde lex sacrata fuit: *Ne de capite ciuis Rom. nisi centuriatis agi comitiis posset.* Quinta: *Ne priuilegia irrogari liceret.* Hæ vero eædem leges post in XII. tabulas sunt translatæ, de quibus in oratione pro domo hoc modo video Ciceronem verba fecisse; *Quo exemplo, quo more, quo iure legem nominatim de capite ciuis indemnati tulisti? vetant leges sacratæ, vetant* XII. *tabulæ, leges priuatis hominibus irrogari.* item: *Hoc iuris in hac ciuitate etiam tum, cum reges essent, dico fuisse, hoc nobis esse à maioribus traditum, hoc esse denique proprium liberæ ciuitatis, vt nihil de capite ciuis, aut de bonis sine iudicio senatus, aut populi, aut eorum,*

eorum, qui de quaque re iudices constituti sunt, detrahi possit. & in Sextiana; Cur cum de capite ciuis, & de bonis proscriptio ferretur, cum & sacratis legibus, & XII. tabulis sancitum esset, neque priuilegium irrogari liceret, neque de capite nisi comitiis centuriatis rogari, nulla vox est audita consulum? & in III. de legibus: Tum leges præclarissimæ de XII. tabulis tralatæ duæ. quarum altera priuilegia tollit, altera de capite ciuis rogari, nisi maximo comitiatu, vetat. nondum inuentis seditiosis tribunis pleb. admirandum, tantum maiores in posterum prouidisse. in priuatos homines leges ferri noluerunt, id est enim priuilegium. quo quid est iniustius? cum legis hæc vis sit, scitum esse & iussum in omnes? ferri de singulis, nisi centuriatis comitiis noluerunt. descriptus enim populus censu, ordinibus, ætatibus plus adhibet ad suffragium consilii, quam fuse in tribus conuocatus. Atque his quidem legibus firmata in primis libertas ciuis Rom. putatur, quod caput eius nec magistratuum libidini, nec plebis arbitrio; sed totius populi Rom. iudicio esset commissum. Hinc Liuius bello Punico narrando ait, hoc obseruatum in Campanis, cum senatorem quendam Rom. ita loquentem facit: Per senatum agi de Campanis, qui ciues Rom. sunt, iniussu populi non video posse. idque apud maiores nostros in Satricanis factum est. At de capite tamen Ciceronis priuatim legem tulit P. Clodius trib. pleb. comitiis tributis. quid mirum? si per vim, ac iniuste. quod idem eodem in loco ipse admonuit, his verbis: Quo verius in causa nostra L. Cotta dicebat, nihil omnino actum esse de nobis.

præter enim quam, quod comitia illa essent armis gesta ciuilibus; præterea neque tributa capitis comitia rata esse posse, neque vlla priuilegia. quocirca nihil nobis opus esse lege, de quibus nihil omnino actum esset legibus. & in Sextiana his: *Princeps rogatus sententiam L. Cotta, dixit, nihil de me actum esse iure, nihil more maiorum, nihil legibus. Non posse quenquam de ciuitate tolli sine iudicio: de capite non modo ferri, sed ne iudicari quidem posse, nisi comitiis centuriatis.* Inde lex altera Valeria lata est à L. Valerio, qui cum M. Horatio consul fuit, anno post vrbem conditam CCCIIII. Lata est autem de prouocatione, & de tribunatu plebis, quæ à decemuiris sublata fuerant, restituendis. De qua libet Liuiana verba subiicere: *Legem de prouocatione, vnicum præsidium libertatis, decemuirali potestate euersam, consules non restituunt modo, sed etiam in posterum muniunt, sanciendo noua lege, ne quis vllum magistratum sine prouocatione crearet. qui creasset, eum ius, fasque esset occidi: neve ea cædes capitalis noxæ haberetur, & cum plebem hinc prouocatione, hinc tribunicio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, vt sacrosancti viderentur, cuius rei iam prope memoria aboleuerat, relatis quibusdam ex magno interuallo cæremoniis, renouarunt: & cum religione violatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, vt qui tribunis plebis, ædilibus, iudicibus nocuisset, eius caput Ioui sacrum esset; familia ad ædem Cereris, Liberi, Liberæque venum iret.* Eadem vero de prouocatione lex post etiam relata est à M. Valerio Coruo consule, de qua item, quid idem ille scripserit, recitabo:

bo: *Eodem anno* (is fuit ab v. c. CCCCLIII.) *M. Valerius consul de prouocatione legem tulit diligentius sanctam. tertium ea tum post reges exactos lata est, semper ab eadem familia. causam renouandæ sæpius haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis, poterant. ea qui prouocasset, virgis cædi, securique percuti vetuit. si quis aduersus ea fecisset, nihil aliud, quam improbe factum adiecit; id visum vinculum satis validum legis.* Deinde lata est lex Porcia de prouocatione. quam à Porcio Læca tribuno pleb. latam esse, docet nummus argenteus, cuius ab altera parte scriptum est, Prouoco, ab altera P. Porcius Læca. Hæc autem post Valeriam tertiam lata, vt eodem in loco addit Liuius, *graui pœna, si quis magistratus verberasset, necassetve ciuem Roman. sanxit; sed exilium irrogari ab eo permisit.* Quæ duo capita his, quæ sequuntur, testimoniis video confirmari, primum Ciceronis, qui cum Rabirium perduellionis reum consul defenderet, dixit, *plura sibi non esse dicenda de ciuibus Romanis contra legem Porciam verberatis, aut necatis*: & post, *Legem Porciam virgas ab omnium ciuium corpore amouisse, libertatem ciuium lictori eripuisse*: deinde Sallustii, qui illud posuit in oratione Cæsaris: *Quamobrem in sententiam non addidisti, vti prius verberibus animaduerteretur in eos? an quia lex Porcia vetat? at aliæ leges item condemnatis ciuibus non animam eripi, sed exilium permitti iubent.* & post: *Maiores nostri Græciæ morem imitati verberibus animaduertebant in ciues, de condemnatis summum supplicium*

cium sumebant. postquam resp. adoleuit, & multitudine ciuium factiones valuere, circumueniri innocentes, alia huiusce modi fieri cœpere. tunc lex Porcia, aliæque leges paratæ sunt, quibus legibus exilium damnatis permissum est. Hanc autem legem M. Porcius Cato, ille censorius pro scapulis appellauit. sic enim scribit Festus: *Pro scapulis cum dicit M. Cato, significat pro iniuria verberum. nam consulares leges erant in ciues rogatæ, quibus sanciebatur pœna verberum. is significabat prohibuisse multos ciues in ea oratione, quæ est contra M. Cœlium.* Liuius loco prolato, pro tergo latam ait. Plinius libro VII. de iure, vt opinor, virgarum vocauit, cum dixit, *L. Cornelium Balbum Gaditanum accusatum, & de iure virgarum in eum in consilium missum.* quibus verbis accusatum Balbum significat, quod falso ciuitatem Romanam vsurparet, cum esset peregrinus. In peregrinum enim ius erat virgarum, non in ciuem. Vnde M. Marcellus consul Nouocomensem quendam virgis multandum curauit in Cæsaris contumeliam, à quo erant Nouocomenses ciuitate donati. Porciam inde legem Semproniæ sunt consequutæ, à C. Sempronio Gracchо, iuris plebis retinentissimo, in tribunatu latæ: Vna, *Ne de capite ciuium Rom. iniussu populi iudicaretur*; Altera, *Vt, qui magistratus indicta causa in ciuem Rom. animaduertisset, de eo populi quæstio constitueretur*; Tertia, *Ne quis coiret, conueniret, quo quis iudicio publico circumueniretur.* Primæ legis meminit Cicero in oratione pro Rabirio, & pro domo; secundæ Plutarchus in vita

eius,

eius, eamque, vt P. Popillium, à quo consule Tiberii fratris socii misere fuerant diuexati, vlciscereturatque vrbe, vt fecit, expelleret, esse latam adiicit ; tertiæ Cicero in Cluentiana ; quo loco eandem in senatores pro plebe esse latam adiungit. Quin etiam, si quo me coniectura trahit, eo inclinem, addiderim quartam Porciam : *Ne magistratus ciuem Roman. virgis cæderet, aut securi feriret*, vetustate iam fortasse obsoleſcentem , ab eodem esse relatam. me vero in hanc opinionem adducunt verba eius, quæ citat Gellius ex oratione de legibus promulgatis; *Legebamus*, inquit, *orationem Gracchi de legibus promulgatis ; in qua M. Marium, & quosdam ex municipiis Italicis honestos viros virgis per iniuriam cæsos à magistratibus populi Rom. quanta maxima inuidia potest conqueritur. Verba hæc sunt, quæ super ea re fecit: Nuper Teanum Sidicinum consul venit. vxorem dixit in balneis virilibus velle lauari. quæstori Sidicino M. Mario datum est negotium, vti balneis exigerentur, qui lauabantur. vxor renunciat viro, parum cito sibi balneas traditas esse, & parum lautas fuisse. Iccirco palus destitutus est in foro, eoque adductus suæ ciuitatis nobilissimus homo M. Marius. vestimenta detracta sunt, virgis cæsus est. Caleni, vbi id audierunt, edixerunt; ne quis in balneis lauisse vellet, cum magistratus Roman. ibi esset. Ferentini ob eandem causam prætor noster quæstores arripi iussit. alter se de muro deiecit, alter prehensus, & virgis cæsus est.* Hæc ex Gellio. ex quibus quis non intelligit, Gracchum hæc tum in concione dixisse, cum

leges à se de libertate ciuium Roman. quæ neglecta lege Porcia à magistratibus Rom. violabatur, promulgatas suaderet? Vnde Cicero in actionibus in Verrem, harum legum memor ita exclamauit: *Cædebatur virgis in foro Messanæ ciuis Romanus. ô nomen dulce libertatis. ô ius eximium nostræ ciuitatis. ô lex Porcia, legesque Semproniæ.* His igitur siue legibus, siue institutis libertas Romana aduersus magistratuum patriciorum siue libidinem, siue potentiam fuit vallata. Illud enim sapienter ab illis prouisum est, ne, cum ipsi se à libidine regia exoluissent, consulum aut aliorum magistratuum intoleranda superbia opprimerentur. Quod adeo proprium fuit ciuium Rom. vt nomen ciuis Rom. in prouinciis, & exteris regionibus multos à summis sæpe cruciatibus corporis, & nece acerbissima à magistratibus ostentata vindicarit. Hinc enim illa sunt in Verrem: *Ceruices in carcere frangebantur indignissime ciuium Rom. vt etiam illa vox, & illa imploratio ciuis Roman. quæ sæpe multis in vltimis terris opem inter barbaros, & salutem tulit, ea mortem illis acerbiorem, & supplicium maturius ferret.* Item: *Nulla vox audiebatur, nisi hæc: Ciuis Roman. sum.* & in epist. Asinii ad Ciceronem: *cum illi misero quiritanti, ciuis Rom. sum; responderet; abi nunc, populi fidem implora.* Ex his autem legibus Sempronian, *Ne quis iudicio publico circumueniretur, qua lege senatores, & ii, qui magistratum gesserant, soli tenebantur*, à Sylla dictatore retentam ait in Cluentiana Cicero. Reliquas ille mihi victoria parta non solum labe-

labefactasse videtur, sed etiam funditus sustulisse, quibus munita plebis, populique Roman. libertas fuit. nam proscriptione ciuium Rom. nouo exemplo proposita, cæde eorum acerbissima facta, agris plebi ereptis, iudiciis commutatis, tribunicia potestate debilitata, quid reliqui iuris ciuibus Romanis fecit? Tulit, autem, *Ne tribunis plebis legum ferendarum ius esset; neve iis, qui tribuni plebis fuissent alios postea magistratus capere liceret.* vt scriptum est in Liuii, & Appiani historia. Nam Cicero lib. III. de legibus; *potestatem iniuriæ faciendæ ademptam, auxilii ferendi relictam* auctor est. quod exposuit Cæsar, cum ius intercessionis à Sulla tribunis relictum in primo ciuilium dixit. Tribunorum tamen iura post restituta sunt partim à Cotta, partim à Pompeio, & Crasso consulibus. C. enim Cottam consulem non multis post Sullæ mortem annis tulisse prodit Pedianus, vt tribunis alios magistratus capere liceret. Itaque C. Macer tribunus, apud Sallustium, per ea tempora hæc plebis iuris detrimenta deplorans, ita in concione dixit: *An dubium habetis, ne officere quid vobis vno animo pergentibus possit, quos languidos, socordesque pertimuere? nisi forte C. Cotta ex factione media consul aliter, quam metu iura quædam tribunis plebis restituit. & quanquam L. Cincius primus de potestate tribunorum loqui ausus, mussantibus vobis, circumuentus erat; tamen prius illi inuidiam metuere, quam vos iniuriæ pertæsum est: quod ego nequeo satis mirari Quirites. nam spem frustra fuisse intellexistis, Sulla mortuo, qui scelestum imposuerat ser-*

seruitium, finem mali credebatis. ortus est longe saeuior Catulus. tumultus interceſſit Bruto, & Æmilio Mamerco conſulibus. Denique C. Curio ad exitium vſque inſontis tribuni dominatus est. Lucullus ſuperiore anno quantis animis ierit in L. Quintium, vidiſtis: quantæ denique nunc mihi turbæ concitantur. quæ profecto incaſſum agerentur, ſi prius, quam vos seruiendi finem, illi dominationis facturi erant; præſertim cum ciuilibus armis dicta alia, ſed certatum vtrinque de dominatione in vobis ſit. Itaque cetera ex licentia, aut odio, aut auaritia in tempus arſere, permanſit vna res modo, quæ vtrinque quæſita est, & erepta in poſterum, vis tribunicia, telum à maioribus libertati paratum. Neque vero haud ita multo poſt Cn. Pompeius, & M. Craſſus conſules priſtinum ius, quod ante Syllam habuerant, reſtituerunt. cuius rei breui poſt Pompeium pœnituit, cum à P. Clodio tribuno pleb. vexari acerrime, ac ſine vllo dignitatis ſuæ reſpectu exagitari cœpit. auctor cum aliis Pedianus.

Quartum genus libertatis fuit, qua ſe aduerſus fœneratorum, & creditorum impotentiam non ferendam armarunt. Erat enim hoc ius iam inde à condita, vt opinor, vrbe, vel lege vel more conſtitutum, vt liberi, qui pecuniam deberent, cum ſoluendo non eſſent, trahi à creditoribus, atque ad operas in ſeruitute præſtandas cogi poſſent. qua licentia abuſi multi in terga etiam miſerorum crudeliſſime ſæuierunt. vnde plebis in montem Sacrum ſeceſſio anno poſt R. E. XVI. nata eſt.

ta est, de qua ita Liuius: *Magno natu quidam in forum venit. Sabino bello ait se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit; sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse. id cumulatum vsuris primo se agro paterno, auitoque exuisse: deinde fortunis aliis: postremo velut tabem peruenisse ad corpus. ductum se ab creditore non in seruitium, sed in ergastulum, & carnificinam esse. inde ostentare tergum fœdum recentib. vestigiis verberum. ad hæc visa, auditaque clamor ingens oritur. non iam foro se tumultus continet, sed passim totam vrbem peruadit. nexi, vincti, solutique se in publicum proripiunt.* Dionysius item eundem hominem immanitatem & sæuitiam creditoris enarrantem inducit: se cum duobus filiis, quia æs alienum dissoluere non potuerit, abductum à fœneratore; ac quia difficilia imperantis domini opera facere recusarit, ab eodem verberibus affectum. Itaque ad hunc tumultum multos, qui in seruitute operas dabant, catenas, & compedes trahentes nullo retinente, prodiisse. Atque hæc fere ante, quam XII. tabulæ scriberentur. Post autem in eas hæc verba relata sunt, teste Gellio libro XX. ÆRIS *confessi, rebusque iudicatis* XXX. *dies iusti sunto. post deinde manus iniectio esto. in ius ducito. ni iudicatum facit, aut quis pro eo in iure vindex sit, secum ducito, vincito, aut nervo, aut compede,* XV. *pondo ne minore, aut si volet, maiore vincito. si volet suo viuito; ni suo viuit, qui eum vinctum habebit, libras*

bras farris in dies dato. tertiis nundinis partes secanto. si plus, minusve secuerint, sine fraude esto. Huius autem legis pars vna tantum obseruata est, vt debitores addictos in vincula abducerent; altera more publico abrogata, ne secarent. Prius illud verba Liuii indicant, qui postea, vbi de seditione M. Manlii leuando plebis fœnore conflata scribit, ita ait: *Acrioris quippe æris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo, atque ignominiam minentur, sed neruo, ac vinculo corpus liberum territent. & æris alieni magna vis, res damnosissima etiam diuitibus, ædificando contracta.* & paulo post de eadem re: *Centurionem nobilem iudicatum pecuniæ cum duci vidisset M. Manlius, medio foro cum caterua sua occurrit, & manum iniecit, vociferatusque de superbia patrum, ac crudelitate fœneratorum, & miseriis plebis; ego nequicquam, inquit, hac dextra Capitolium, arcemque seruauerim, si ciuem, commilitonemque meum, tanquam Gallis victoribus, captum, in seruitutem, ac vincula duci videam.* & infra: *An placere fœnore circumuentam plebem, ni potius, quam sortem, creditum soluat, corpus in neruum, ac supplicium dare? & gregatim quotidie de foro addictos duci? & repleri vinctis nobilium domos? & vbicunq; patricius habitet, ibi carcerem priuatum esse?* Qui vero hoc modo seruiebant, ii vero non serui, sed addicti dicebantur. inter quos quid interfit, egregie demonstrauit. Quintilianus his verbis: *Circa propria, ac differentias magna subtilitas. vt cum quæritur, an addictus, quem lex seruire, donec soluerit, iubet, seruus sit. altera pars finitita; Seruus*

est,

est, qui est iure in seruitute: altera, qui in seruitute est eo iure, quo seruus; aut, vt antiqui dixerunt, qui seruitutem seruit. quæ definitio etiam si constat æquo, nisi tamen propriis, ac differentiis adiuuetur, inanis est. Dicet enim aduersarius, seruire eum seruitutem, aut eo iure quo seruum. videamus ergo propria, differentiasque liberorum. Seruus cum manumittitur, fit libertinus: addictus recepta libertate est ingenuus. seruus inuito domino libertatem non consequitur: addictus soluendo citra voluntatem domini consequetur. ad seruum nulla lex pertinet: addictus legem habet. propria liberi, quæ nemo habet, nisi liber, prænomen, nomen, cognomen, tribum; habet hæc addictus. Hoc autem ius obseruatum est vsque ad annum CDXXVII, quod consules L. Papirius fuerunt, & C. Pœtelius Visolus. *quo anno,* vt inquit Liuius, *plebi Romanæ velut aliud initium libertatis factum est, quod necti desierunt. mutatum autem ius ob vnius fœneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit, cui cum se C. Publius ob æs alienum paternum nexum dedisset, quem ætas, formaque ad misericordiam elicere poterant, ad libidinem, & contumeliam animum accenderunt. cuius libidini cum iuuenis non cederet, laceratus ab eo se in publicum proripuit, libidinem, crudelitatemque conquerens fœneratoris. Ea causa excito in vrbe tumultu consules ex* S. C. *ad populum tulerunt, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus, aut in neruo teneretur. pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus obnoxium esset. Itaque nexi soluti, cautumque in posterum, ne necterentur.* Atque

que hoc illud est, quod Varro intellexit, cum scripsit in libris de lingua Latina: *Liber qui suas operas in seruitute pro pecunia, quam debet, dum solueret, dat, nexus vocatur. Hoc C. Pætelio Visolo rogante cautum, ne fieret, & omnes, qui bonnam copiam eiurarent, ne essent nexi, dissoluti.* Tantum autem abfuit, vt postea hoc nomine plebs detrimentum aliquod libertatis acceperit, vt sæpe etiam de ære alieno eius vel creditoribus ipsis initis relaxando agitatum sit. quam legem Romani Nouas tabulas appellarunt. quam vt nemo vnquam nisi perturbandæ reipub. cupidus promulgauit; sic optimus semper quisque & ocii amantissimus repudiauit: Itaque de ea re sic Cicero in legibus: *Nunquam vehementius actum est, quam me consule, ne solveretur armis, & castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine, quibus ita restiti, vt totum hoc malum de rep. tolleretur. nunquam nec maius æs alienum fuit, nec melius, aut facilius dissolutum est. fraudandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est.* Vnde etiam querelæ illæ coniuratorum in remp. eodem anno sunt natæ, de quibus Sallustius: *Deos hominesque testamur. nos arma cepisse, vti corpora nostra ab iniuria tuta forent, qui miseri, egentes, violentia, atq; crudelitate fœneratorum pleriq; patria, sed omnes fama, atque fortunis expertes sumus, neque cuiquam nostrum licuit, more maiorum lege vti, neque amisso patrimonio, corpus liberum habere tanta sæuitia fœneratorum, atque prætoris fuit.* De secandis autem debitoribus, quod nunquam

vsur-

vsurpatum esse dixi; illud Cæcilii Iurisconsulti adductus auctoritate feci: cuius etiam verba subscribam; *Vinctis debitoribus ius erat paciscendi ac nisi pacti forent, habebantur in vinculis dies* LX. *inter eos dies trinis nundinis continuis ad prætorem ad comitium producebantur. quantæque pecuniæ iudicati essent, prædicabatur. tertiis autem nundinis capite pœnas dabant, aut trans Tiberim peregre venum ibant. sed eam capitis pœnam sanciendæ fidei gratia, horrificam atrocitatis ostentu, nouisque terroribus metuendam reddiderunt. Nam si plures forent, quibus reus esset iudicatus, secare si vellent, atque partiri corpus addicti sibi hominis permiserunt, & quidem verba ipsa legis dicam, ne existimes inuidiam me istam forte formidare. Tertiis, inquit, nundinis parteis secanto. si plus, minusve secuerunt, sine fraude esto. nihil profecto immitius, nihil immanius, nisi, vt re ipsa apparet, eo consilio tanta immanitas pœnæ denunciata est, ne ad rem vnquam peruenireturr. Addici namque nunc, & vinciri multos videmus, quia vinculorum pœnam deterrimi homines contemnunt. dissectum esse antiquis neminem neque legi, neque audiui, quoniam sæuitia ista pœnæ contemni non quita est*: Idem notauit etiam Quintilianus, cum scripsit: *Sunt quædam non laudabilia natura, sed iure concessa, vt* XII. *tabulis debitoris corpus inter creditores diuidi licuit. quam legem mos publicus repudiauit.*

Extremum genus libertatis attulerunt leges tabellariæ. quarum in vniuersum ea vis fuit, ne suffragia posthac à populo voce; sed tabella: id est,

ne palam, & aperte: sed clam, & occulte ferrentur. recte; Etenim si libertatis ratio in eo posita est, vt facias, quod velis, idque ipsum tabella præstat: profecto maxima à tabellaria lege pars libertatis proficiscitur. id quod etiam non obscure tradidit Cicero in Planciana, cum dixit: *Populo grata est tabella, quæ frontes aperit hominum, mentes tegit, datque eam libertatem, vt, quod velint, faciant.* Quin etiam Sallustius, vbi de constituenda rep. præcepta dat, tabellam iis laudibus effert, vt dicat, eam obtentui fore, quo magis libero animo facere populus audeat. vnde scite in II. Agraria Cicero tabellam vindicem tacitæ libertatis, & in Corneliana, legem Casiam tabellariam principium iustissimæ libertatis appellauit. Leges autem tabellarias idem in III de legibus nominat multas: Gabiniam, de mandandis magistratibus; Casiam de populi iudicio; Papiriam de iubendis legibus, & vetandis; Cœliam de perduellione, quem Casius in sua lege exceperat inde multas alias, Ne quis inspiceret tabellam; Ne rogaret; Ne appellaret. Has autem leges omnes libertatis retinendæ gratia populum expetisse, illud est argumento, quod ait idem, legem tabellariam à populo libero nunquam fuisse desideratam, ab eodem oppresso dominatu ac potentia principum flagitatam. Prima autem Gabinia Pisone, & Lænate coss. lata est, siquidem, auctore eodem in loco Cicerone, biennio ante Casiam lata est: ex quo intelligi potest, populum Rom. sero admodum vere se suffragiorum in libertatem vindicasse, in qua populo po-

testas

testas honeste bonis gratificandi datur. nam ii consules in annum ab Vrbe cond. DCXIIII. in fastis consularibus referuntur. Cassia enim Lepido,& Mancino coss. vt ait idem in Bruto, neque multis post annis Papiria, & Cloelia lata est. Atque de ciuium quidem R. Libertate; & iis, quibus ea stabilita est, legibus hactenus disputatum sit.

Cap. VII.
De Iure Gentilitatis.

IVs libertatis nescio, an vllum aliud ius propius attingat, quam gentilitatis. neque id sine causa. sunt enim ab eodem ambo fonte deducta, id est, à Romulo. qui quos liberos in tribus, curiasve descripsit, id est, quos omnino ciuitate donauit, eosdem in duas gentes simul diuisit; quarum vnam patres, plebem alteram nominauit: patres quidem, ex Dionysii sententia, eos, qui in noua ciuitate ceteris genere, virtute, & copiis antecellerent; plebem vero, qui his omnibus rebus inferiores essent: patres autem vel ab ætate, quasi senes, vel quod soli filios haberent, vel denique Athenienſium exemplo, qui summo loco natos εὐπατρίδας, infimo ἀγροίκους nominarunt. neque vero patres eos solum, & plebem, sed patricios etiam,& plebeios, quasi patrum,& plebis progeniem nuncupauit. quanquam patricios idem Dionysius,& præter Dionysium Plutarchus dictos asserunt, quod soli patres suos ciere, id est, nominare possent, id quod plebeiis genti obscurisimæ, &prope è terra natæ non liceret. Ex quo intelligi

potest, patricios tum aliud nihil fuisse, quam ingenuos. id quod P. Decius etiam apud Liuium significauit, cum dixit, *patricios primum esse factos, non de cœlo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est, nihil vltra, quam ingenuos.* & apud Festum Cincius, qui aperte primis temporibus patricios eosdem fuisse cum ingenuis scribit. egregie. nam si ingenui sunt, qui ex duobus ingenuis orti sunt, profecto patricium neminem facere Romulus, nisi ingenuum potuit, cum patricius ille tum fuerit, qui patrem ciere potuerit. Quod si ita est, satis liquet, patricios primum; deinde plebeios gentem habuisse. siquidem gentiles sunt, auctore, vt est apud Ciceronem, Scæuola, qui inter se eodem nomine sunt, quorum nemo seruitutem seruiuit, nec capite diminutus sit. de patriciis illud argumento est, quod ait P. Decius apud Liuium, qui cum aduersus patricios loqueretur, ita demum intulit: *Semper ista audita sunt eadem, vos solos gentem habere.* de plebeiis id, quod Ap. Claudius, vir patricius, dixit: *An hoc si Claudiæ familiæ non sim, nec ex patricio sanguine ortus; sed vnus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum sciam, reticere possim?* ex quibus verbis colligi licet, si qui se ab ingenuis ortum ostendere potest, is gentem habet, profecto plebeios, vbi patres indicare potuerunt, & ipsos gentem habere cœpisse.

His rebus expositis, nunc duo illa intelligenda sunt, primum alia fuisse iura gentilitatum atque agnationum; deinde alia gentium patriciarum, ac

UNIV.-BIBL. HALLE (Saale)

ac plebeiarum. Ego autem inter gentilitates, & agnationes illud interfuisse opinor, quod inter gentis, & familiæ iura interesse alio libro admonui. quippe, vt quemadmodum familia nos propius attingit, quam gens, sic agnati arctiore nobiscum, quam gentiles, necessitudine iuncti sint. cuius rei argumento esse, quod lex XII. tabularum furiosorum tutelam primum agnatis; deinde gentilibus commisit: eademque patrisfamilias intestato mortui pecuniam primum ad agnatos, post ad gentiles voluit peruenire. Itaque cum Cicero homines arctissimo cum diis ipsis necessitudinis quasi vinculo constrictos esse in primo de legibus vellet ostendere, eos deorum agnatione, & gente teneri dixit. pro qua agnatione eundem in primo de oratore stirpem posuisse existimo, cum scripsit: *Quid? qua de re inter Marcellos, & Claudios patricios centumuiri iudicarunt. cum Marcelli ab liberti filio stirpe, Claudii patricii eiusdem hominis hereditatem gente ad se rediisse dicerent; nonne in ea causa fuit oratoribus de toto stirpis & gentilitatis iure dicendum?*

Patriciarum autem, & plebeiarum gentium cum multa alia iura, eaque inter se longe diuersa fuerunt, tum celebre illud extitit, quod plebis iura simul cum ciuitatis adeptione impetrabantur. (nam eodem tempore qui ciuium, idem etiam plebeiorum iure donabatur.) patricius autem fieri, nisi lege nominatim ad populum lata, nemo poterat. quod fuit aut regum, aut consulum, aut dictatorum amplissimum beneficium. Patricios

enim Romulus bis, teste Dionysio, legit, primum ex Albanis, quos socios vrbis condendæ habuit; deinde ex Sabinis iis, quos cum eorum rege T. Tatio in ciuitatem aduocauit. quo tempore Iulii, Pinarii, Potitii, Æmilii, Nautii, Fabii, Antonii in patriciorum numerum esse videntur relati. quem morem deinceps sequuti ceteri, Numa ex Sabinis, Valerios, & Marcios; Tullus ex Albanis, Alba excisa, Iulios iterum, & Seruilios, Geganios, Atilios, Curatios, Quinctilios, & Cloelios; Ancus ex Etruria L. Tarquinium; Priscus ex Latio Ser. Tullium, & Octauios in patriciorum numerum acceperunt. Imminutis autem cæde, exiliisque à Superbo patriciorum familiis L. Brutus, qui primus exactis regibus consul fuit, legisse patricios dicitur, inde, sexto post liberatam remp. anno, Ap. Claudius ex Sabinis Romam commigrans, lege item consulari patricius factus est. postremo C. Cæsar lege Cassia, & Diuus Augustus lege Sænia patricios iam magna ex parte extinctos suppleuerunt. Vnde apud Liuium Canuleius tribunus pleb. inuidiose quondam in patres dixit, *Nobilitatem patricios plerosque ex Albanis, & Sabinis non genere, nec sanguine, sed cooptatione in patres habuisse aut regibus lectos, aut post reges exactos iussu populi.* de patriciis autem à Cæsare, & ab Augusto adlectis scribit cum Dione Suetonius. de omnibus fere Tacitus in hunc modum: *D. Claudius in numerum patriciorum vetustissimum quemque è senatu asciuit, paucis iam reliquis familiarum, quas Romulus maiorum, & L. Brutus minorum*

rum gentium appellauerant. exhaustis etiam, quas dictator Cæsar lege Cassia, & princeps Augustus lege Sænia sublegere.

Ad hæc vero fuit etiam illud à Romulo institutum, vt quoniam patricios extulerat; plebeios vero depresserat, ne aut illis horum inuidia obesset, aut hi illorum potentia circumuenirentur, ambo inter se sanctissimo quodam necessitudinis vinculo astringerentur. patricios enim patronos plebis, plebeios patrum clientes esse constituit. atque amborum in ea colenda necessitudine officia diligentissime demonstrauit: patronorum, vt clientibus incognita iura traderent, causam eorum in foro, re postulante, defenderent; clientum, vt patronos domo deducerent, domumque reducerent, eosque in collocandis filiabus, si ita opus esset, pecunia subleuarent. neutris autem licere voluit, se inter se aut nomen deferendo, aut testimonium dicendo, aut suffragium ineundo, aut cum inimicis sentiendo lædere. alioquin eum lege à se de proditione lata teneri, eumque sacrum Deo esse, id est, impune occidi licere. Quæ necessitudo vsque ad Gracchorum ætatem sancte adeo, teste Dionysio, obseruata est, vt in multis, & magnis plebis, patrumque de rep. contentionibus nulla tamen vnquam vis, nulla cædes extiterit: quod clientes patronorum vel suadentium auctoritati, vel rogantium voluntati facile etiam iuris sui cum aliqua diminutione obtemperauerint.

Iam vero neque illud est contemnendum, quod patricii soli ex Romuli instituto auspicia habuerunt.

runt. quod ex oratione P. Decii plebeii aduersus patricios apud Liuium satis aperte cognoscitur; qui inquit: *Semper ista audita sunt eadem: penes vos auspicia esse; vos solos iustum imperium domi, militiæque habere.* & ex oratione Claudii aduersus plebeios, cum ait: *Penes quos sunt auspicia? nempe penes patres? nam plebeius quidem magistratus nullus auspicato creatur. nobis adeo propria sunt auspicia, vt non solum quos populus creat, patricios magistratus aliter, quam auspicato creet; sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicato interregem prodamus, & priuatim auspicia habeamus, quæ isti ne in magistratibus quidem habent. quid igitur aliud, quam tollit ex ciuitate auspicia, qui plebeios consules creando, à patribus, qui soli ea habere possunt, aufert?* Item ex eodem loco: *Interroganti tribuno, cur plebeium consulem fieri non oporteret, respondit; quod nemo plebeius auspicia haberet; ideoque decemuiros connubium diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur. plebs ad id maxime indignatione exarsit, quod auspicari tanquam inuisi diis immortalibus negarentur posse.* Cum autem auspicia tria fuerint, auium inspectio, de cœlo obseruatio, & tripudii animaduersio: non est ignorandum, obseruationem de cœlo ad omnia comitia esse adhibitam; auium inspectionem ad curiata, & centuriata tantum; tripudium rerum gerendarum fuisse proprium. Itaque cum plebeii carere auspiciis dicuntur, auium volantium aut canentium obseruatione in comitiis, tripudio in rebus gerendis carere dicuntur. quæ

soli

soli patricii tenuerunt. quemadmodum etiam, cum nulli essent in rep. magistratus, senatores patricii soli auspicato interregem prodiderunt, qui rogandis magistratibus comitia haberet. Quorum duo priora iura procedente tempore interiisse; postremum vero perpetuum fuisse inuenio. Nam vbi primum plebs in partem patriciorum magistratuum venit, vt consulatus, tum vero ad plebeios ita translata auspicia sunt, vt & auspicato crearentur, & ipsi auspicato rem gererent. cuius rei confirmandæ gratia notissimo vno Liuii loco ero contentus: *In expectatione erat ciuitas, quod Genucius primus de plebe consul belluin suis auspiciis gesturus esset. perinde vt eueniret res, ita communicatos honores probe, aut secus consulto habitura. Forte ita tulit casus, vt Genucius ad hostes magno conatu profectus, in insidias præcipitaretur, legionibus nec opinato pauore fusis consul circumuentus ab insciis, quem interficerent, occideretur. quod vbi est Romam nunciatum, nequaquam tantum publica calamitate mœsti patres, quantum feroces infelici consulis plebeii ductu, fremunt omnibus locis, irent, crearent consulem ex plebe; transferrent auspicia, quo nefas esset; potuisse patres plebiscito pelli honoribus suis, num etiam in deos immortales inauspicatam legem valuisse? vindicasse ipsos su-*

um numen, sua auspicia, quæ vt primum contacta ab eo sint, à quo nec ius, nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde turbato gentium iure auspicia turbarentur. Neque vero dubium est, si Genucius plebeius consul est factus, quin auspicato factus sit. nam centuriata comitia, quibus consules creabantur, auspicata erant, vt tributa inauspicata, eademque ratione neque illud vllam habere dubitationem debet, si Genucius consul rem gessit, quin captatis ante auspiciis gesserit. cum magistratus, vt inquit Cicero in 1, de diuinatione, tripudio solistimo vterentur. quod idem de ceteris est iudicandum. Cur enim priore consulatu C. Flaminium è plebe inauspicato consulem factum, posteriore sine auspiciis ad bellum profectum, quæ ne in externo quidem solo noua, atque integra concipere posset, atque eundem auspiciis neglectis cum hoste congressum, insimularent annales, nisi plebeiis post cum magistratibus patriciis essent auspicia ipsa patriciorum communicata, at quæ auspicia contempsit Flaminius? tripudium. sic enim ait Cicero in 1. de diuinatione: *C. Flaminius, cum tripudio auspicaretur, pullarius diem prælii committendi differebat. tum Flaminius ex eo quæsiuit, si ne postea quidem pulli pascerentur, quid faciendum censeret; cum ille quiescendum respondisset: Flaminius, præclara vero auspicia, si esurientibus pullis res*

geri

geri poterit, saturis nihil geretur. Itaque signa conuelli, & se sequi iussit. At vero perpetuum illud ius patricii defenderunt, vt, nulli cum essent in rep. patricii magistratus, ad ipsos auspicia redirent. quod erat nihil aliud, nisi vt patricii senatores coirent, atque ex se auspicato, qui comitia rogandis consulibus haberet, interregem proderent. vnde illa sunt Liuii libro IIII: *Patricii, cum sine curulibus magistratibus respub. esset, coiere, & interregem creauere.* & Ciceronis illud ad Brutum: *Dum vnus erit patricius magistratus, auspicia ad patres redire non possunt.* & Pediani in Milonianam illud: *Cum mense Ianuario nulli dum neque consules, neque prætores essent, & Pompeius, ac T. Munatius tribunus pl. referri ad senatum de patriciis conuocandis, qui interregem proderent, non essent passi.*

Postremo vero cum idem etiam Romulus patriciis solis senatum, sacerdotia, magistratus, iudicia, ac totam denique remp. tradidisset; plebeiis agriculturam, & rem pecuariam, ac quæstuarias artes, eodem Dionysio teste, commisisset, neque hoc institutum diu admodum est seruatum. siquidem plebs interiecto tempore, & in senatum peruenit, & magistratus, ac sacerdotia cepit, & res iudicauit, & omnino remp. ipsam capessiuit. id quod quando, & quo pacto adepta sit, post suo loco aperietur.

Nunc

Nunc vero illud tantum admonuisse satis sit, plebem, cum omnia fere patriciorum iura esset consequuta, illud tamen impetrare nunquam potuisse, vt aut interregem ex se, quemadmodum antea dixi, aut flamines maiores, Dialem, Martialem, & Quirinalem proderet, aut regem sacrificulum faceret, aut in Saliorum collegium coopta-retur: quos locos vt integros vsque ad extrema tempora patricii possederunt, sic proprium illud vsque ad extremum plebeiis reliquerunt; vt comitia tributa ab auspiciis, atque à patribus libera haberent, & tribunatum, atque ædilitatem plebis soli caperent. quibus fere de rebus omnibus ita Liuius: *Patres contra non pro communicatis, sed pro amissis honoribus fremendo, negare, si ea ita sint. liberos tollendos esse, qui pulsi maiorum loco, cernentesque alios in possessione dignitatis suæ, salii, flaminesque, nusquam alio, quam ad sacrificandum pro populo sine imperiis, ac potestatibus relinquantur.* & Cicero pro domo sua, cum Clodium patricium à plebeio adoptatum reprehenderet: *Probate genus adoptionis, iam omnium sacra interierint, quorum custodes vos esse debetis: iam patricius nemo relinquetur. cur enim quisquam vellet tribunum pl. se fieri non licere? angustiorem sibi esse petitionem consulatus? in sacerdotium cum possit venire; quia patricio non sit locus; non venire? vt cuique aliquid acci-*

acciderit, quare commodius sit, esse plebeium, simili ratione adoptabitur. Itaque populus Rom. breui tempore neque regem sacrorum, neque flamines, neque salios habebit, nec ex parte dimidia reliquos sacerdotes, neque auctores centuriatorum, & curiatorum comitiorum auspiciaque populi Rom. si magistratus patricii creati non sint, intereant necesse est; cum interrex nullus sit, quod & ipsum patricium esse, & à patricio prodi necesse est. Quomodo autem ab auspiciis plebeii liberi fuerint, alio loco dicendum est.

Neque vero alienum est, vt duo patriciarum gentium genera fuerint, intelligere. si quidem satis constat patricios alios maiorum gentium dictos, alios minorum. Sunt autem qui maiorum gentium appellatos putent, quos Romulus tantum prima lectione ex Albanis adlegit: reliquos inde, & quos ipse, & quos alii reges deinceps asciuerunt, minorum. Liuius quidem, quos Priscus rex; Tacitus, quos Brutus consul patricios fecit, eos minorum gentium nuncupauerunt. peruasisse autem hanc vsque ad postrema etiam tempora differentiam, optimus testis est Cicero, qui in Epistola ad Papirium, Papirios aliquot patricios fuisse tradit, sed minorum gentium. neque vero aliud quicquam his credo vocibus expressérunt, quam patricios maioris & minoris antiquitatis. nam eiusdem, vt puto, & hi, & illi iuris fuerunt.

Neque vero illud etiam esse prætermittendum vide-

videtur, familias multas easdem patricias fuisse & plebeias, vt Claudiam, Papiriam, Corneliam, & Octauiam. de Claudia enim scripsit præter ceteros Suetonius in Tiberio; de Papiria Cicero in epistola ad Pætum; de Cornelia idem in 11. de legibus, vbi Cornelios patricios ita nominat, vt plebeios etiam aliquos fuisse significet: de Octauia idem in Augusto Suetonius. Cuius rei causas exquirenti non erit difficile multas & quidem probabiles omnes inuenire. Mihi vero hæ potissimum reddi videntur posse: Vna, quod non ab eodem ambæ fonte fluxerint, vt de Tullia Longorum, & Ciceronum familia alio libro dixi, quarum patricia illa à Ser. Tullio rege, hæc plebeia à Tullo Atio Volscorum rege, teste Plutarcho, ex aliquorum opinione traxit originem; Altera, quod cum patricii lecti sunt, non omnes vnius gentis lecti sint, verum aliquot in patricios ascitis, reliqui plebeiorum iura tenuerint; Tertia, quod postea quam patricii facti fuerint, nonnulli eo iure non contenti ad plebem se contulerint. fuisse enim à plebe ad patricios aditum, & ab iis ad plebem reditum, ostendit Suetonius, cum de Octauia gente ita loquitur: *Gens Octauia à Tarquinio Prisco inter Romanas gentes allecta, mox à Ser. Tullio in patricias transducta, procedente tempore ad plebem se contulit, ac rursus magna vi per D. Iulium in patriciatum rediit.* Quod idem significauit etiam Cicero in Bruto cum dixit: *Transitiones à plebe sunt, cum homines humiliores in alienum eiusdem nominis infunduntur genus, vt si ego me à M. Tullio esse*

esse dicerem, qui patricius cum Ser. Sulpicio consul fuit. & Plinius, cum L. Minucium Augurinum, hominem patricium ad plebem se contulisse, & tribunum pl. vndecimum factum esse scribit. Hoc autem esse existimo, vel patriciorum iura repudiando, vel se in diuersam gentem adoptando. quo pacto effectum est, vt aut plebeius in patricii familiam transuerit, vt Liuius in Mamerci Lepidi. & Brutus in A. Albini; aut patricius in plebeii, vt P. Clodius in M. Fonteii, P. Dolabella in Liuiæ transmigrarunt. qua vna ratione patricii ad tribunatum pl. aspirarunt, id est, si patriciorum se ante iure abdicassent, ac plebis iura sumpsissent. sed de adoptione post alio loco pluribus. Postremo vero ciuitatis etiam largitionem hanc diuersitatem intulisse opinor. nam qui ciuitatem beneficio alicuius patricii hominis obtinebant, ii nomen eius tantum, non gentem assequebantur; sed in plebe, cuius iura cum ciuitate adepti erant, remanebant.

Ex his autem fontibus primæ illæ in rep. seditiones omnes emanarunt. Nam cum patricii, qui plebis patroni fuerant constituti, eam superbe, violenterque vexarent, atque liberata rep. plebs, vt ante regibus, sic tunc consulibus, patriciisque seruiret, conflatis seditionibus, cum se aduersus eorum impotentiam instituto tribunatu muniuit, tum eorum, vt dixi, iura fere omnia sibi asciuit. Hinc enim secessio in montem Sacrum ob libertatem suam aduersus patricios creditores defendendam: hinc in Auentinum, ob conseruandam ab pa-

patriciorum libidine pudicitiam extiterunt: hinc denique motus alii vrbani excitati, de communicandis connubiis, quæ decemuirali lege direpta fuerant, de consulatu vulgando, quem soli patricii obtinebant. quibus de rebus non proprie inter ordines, sed inter gentes est concertatum: cum alteram partem consules, tribuni pl. alteram tuerentur; illius in senatu, huius in concione præsidium omne esset constitutum. Sed iam ad alia pergamus.

Cap. VIII.

De Iure Sacrorum.

Deinceps sequitur, vt de iure sacrorum dicendum esse videatur, quod est cum libertatis, & gentilitatis iure coniunctum. Si quidem qui ciuitate R. donatur, is eodem tempore non omnia solum aut libertatis, aut gentilitatis iura adipiscitur; sed omnino sacrorum etiam, & cæremoniarum patriarum in partem vocatur. de quibus quoniam res est cognitu dignissima, quæ nos inuenerimus, breuiter, vt instituimus, exponemus.

Primum igitur intelligendum est, sacra omnia aut publica fuisse, aut priuata. *Publica* censet Sex. Pompeius ea, *quæ publico sumptu pro populo fierent, quæque pro montibus, pagis, curiis, & sacellis; priuata, quæ pro singulis hominibus, & familiis.* Publicum focum totius vrbis Vestales virgines sanctissime obseruarunt, publicos curiarum focos triginta cum suis curialibus curiones, pagorum vero ipsi singulorum pagorum sacerdotes; priuatos autem familiarum singularum lares

suos

suos quisque domi paterfamilias coluit. Vestam alii à Romulo, alii (quæ, vt ait Dionysius, frequentior fama est) à Numa rege in foro consecratam putant. Penatibus, inter quos & Vestam quidam retulerunt, Lauinii quotannis à regibus, ac post reges exactos à consulibus rem diuinam factam satis constat. Curiarum sacra Romulus instituit, Compitalitia in vrbe; & Paganalia in agris Ser. Tullius. Priuata vero sacra Romulus iam tum videtur constituisse, cum vxorem sociam mariti pecuniæ, sacrorumque, teste Dionysio, statuit. Deos autem neque nouos, neque alienigenas nisi publice à Romanis ascitos Cicero in legibus scribit. Asciuit autem publice eosdem fere, quos Græci, deos auctor ipse vrbis Romulus; fabulis tamen, & probris, quæ de diis narrabantur a Græcis vt Dionysius ait, repudiatis. Saturnum, Iouem, Iunonem, Martem, Mineruam, Mercurium, Apollinem, & Herculem. Itaque prima templa Ioui Feretrio, & Statori ab eo in Capitolio sunt dicata. Nouos autem deos, & quasi Romanorum vernaculos Consum idem consecrauit, Cloacinam, vt apud Arnobium est, Tatius; Quirinum, Terminum, & Fidem Pompilius; Pauorem, & Pallorem Hostilius. quid de Pico, Tiberino, Pilumno, Picumno, Larentia, Flora, ceterisque eiusmodi Græciæ inauditis diis differam, quos Romani alii aliis temporibus dedicauerunt? Æsculapium autem sero populus ex Epidauro ad pestilentiam auertendam aduexit, ac Cybelen ex Phrygia victoriæ causa multo serius. quin eandem, vt etiam

Cererem, coli eorum ritu, a quibus acceperant, voluit. vt illud demum intelligatur, neque omnes Græcorum deos ab initio esse cultos, neque eos, nisi publica auctoritate, esse consecratos.

Sacra vero quemadmodum, ac quo ritu essent peragenda, difficile esset in tanta præsertim rerum, & temporum vetustate exponere. quibus rebus tum rituales, & pontificales commentarii erant referti. hoc tantum ostendam, nouos deos nouosque colendorum deorum ritus a priuatis illatos sæpe esse publica auctoritate damnatos. ostendam autem verbis ipsis Liuii bello Veienti: *Nec corpora*, inquit, *modo affecta tabe, sed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa inuasit, nouos ritus sacrificandi, vaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi, donec publicus iam pudor ad primores ciuitatis peruenit, cernentes in omnibus vicis, sacellisque peregrina, atque insolita piacula pacis deum exposcendæ. datum inde negotium ædilibus, vt animaduerterent, ne qui nisi Romani dii, neu, quo alio more, quam patrio colerentur.* & postea bello Punico: *Quo diutius trahebatur bellum, & variabant secundæ, aduersæque res, non fortunam magis, quam animos hominum, tanta religio, & ea magna ex parte externa ciuitatem incessit, vt aut homines, aut dii repente alii viderentur facti. nec iam in secreto modo atque intra parietes, ac postes contemnebantur Romani ritus, sed in publico etiam, ac foro, Capitolioque mulierum turba erat, nec sacrificantium, nec precantium deos patrio more. sacrificuli,*

ficuli, ac vates ceperant hominum mentes. Incusati ab senatu grauiter ædiles, triumuirique capitales, quod non prohiberent: cum emouere eam multitudinem è foro, ac disiicere apparatus sacrorum conati essent, haud procul abfuit, quin violarentur. vbi potentius iam esse id malum apparuit, quam vt per minores magistratus sedaretur, M. Atilio prætori vrbano negotium ab senatu datum est, vt & his religionibus populum liberaret. Is & in concione senatus consultum recitauit, & edixit, vt quicunque libros vaticinos, precationesve, aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes literasque ad se deferret, neu quis in publico, sacrove loco, nouo, aut externo ritu sacrificaret. Atque hæc quidem ille. ex quibus illud intelligi volo, sacra publica Romanos ciues ab aliis omnibus separata habuisse, iusque sacrorum ad ciuis Romani definitionem pertinere. Quod conditor ipse & vrbis, & ciuitatis Romulus indicauit. quem Sabinos ita in ciuitatem asciuisse Dionysius ait, vt eis tribus, & curias, & sacra ipsa Romana communicarit. ex quo facile intelligere possumus, domicilii communicatione sacra essentiam impertita. Itaque municipes post aliquot tempora, quanquam Romana ciuitate donabantur, non tamen optimo iure ciues Romani esse iudicabantur, quod sacra alia haberent, quam ciues ii, qui vrbem, agrumque obtinerent, nisi posteaquam Romam domicilium transtulissent. Nam colonos, quanquam è ciuitate Romana erant, tamen alios dies festos, id est, alia sacra seruasse, ostendit Cicero, cum in

Agraria II, adhortans plebem Rom. ne se deduci in colonias patiatur, ait: *Vos vero Quirites retinete istam possessionem gratiæ, libertatis, suffragiorum, dignitatis, vrbis, fori, ludorum, festorum dierum, ceterorum omnium commodorum.* Hactenus de sacris publicis.

Priuata vero fuerunt singularum familiarum, vel gentium propria. Itaque de his Macrobius ita scripsit: *Sunt præterea feriæ propriæ familiarum, vt Claudiæ familiæ, vel Æmiliæ, seu Iuliæ, siue Corneliæ; & si quas ferias proprias quæque familia ex vsu domesticæ celebritatis obseruat. Sunt singulorum, vt natalium fulgurumque susceptiones, item funerum, & expiationum.* Et hæc eadem gentilicia sacra Cicero, & Liuius nominauit; Cicero, cum de aruspicum responsis diceret, his verbis: *Multi sunt etiam in hoc ordine, qui sacrificia gentilicia in illo ipso sacello, statuto loco, anniuersaria factitarint*; Liuius libro quinto, apud quem ita loquitur instaurator ille vrbis Camillus: *Quam par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio conspectum est. cum inter Gallica tela degressus ex arce solemne Fabia gentis in colle Quirinali obiit? an gentilicia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra, & Romanos deos etiam in pace deseri placet?* Atqui paulo ante scripserat: *Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ.* Quo eodem spectans, credo, Ti. Gracchus tr. pl. apud Plutarchum, in concione dixit, *imperatores Romanos frustra in castris ciues ad dimicationem pro sepulchris, & sacris susci-*

suscipiendam hortari, quippe quibus nec aræ patriæ, nec auita sepulchra præ inopia rerum essent relicta. Hæc autem sacra patresfamilias pro arbitratu suo, priuata religione, sibi constituebant. quare vt qui emancipabantur a patre, iidem a sacris etiam patris dimittebantur; sic qui adoptabantur, sacris iis, quæ pater adoptiuus colebat, obstringebantur. quemadmodum priscorum in Iurisconsultorum commentariis scriptum est. vnde Valerius dixit: *M. Anei filius in Suffenatis familiam, & sacra transierat.* Cicero quidem in II. de legibus priuata sacra ita pontificio iure constituta ait, vt ad quem pecunia, ad eundem etiam sacrorum obligatio perueniret. omnino enim diligentissime esse animaduersum, ne priuata sacra interirent, sed familiis deinceps proderentur. quod ipse etiam lege sanxit, cum dixit: *Sacra priuata perpetua manento.* quam legem eum è XII. tabulis sumpsisse apparet. Itaque Iurisconsultos multa eorum genera excogitasse addit, *quis sacris obligarentur, vt heredes, vt qui tantundem cepissent, atque heredes, vt qui vsu plurimum cepissent de bonis eius, qui esset mortuus*; vt eiusmodi alios, quos hoc loco non videtur necesse commemorare. Quin etiam idem pro domo, pontificum curam fuisse ait, ne quid per adoptiones de sacrorum religione minueretur, sed vt adoptionem sequerentur hereditates nominis, pecuniæ, sacrorum. erant enim sacra graue ipsius hereditatis onus. unde iure àpud Plautum nescio quis lætatur, *se hereditatem adeptum esse sine sacris opulentissimam.*

Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin sacra priuata quædam fuerint; nunc vero an eadem patriciorum, plebeiorumque fuerint, merito ambigi poterit. Liuius quidem diuersa ea fuisse innuit, cum patricios de connubiorum communicatione secum indignantes hoc modo facit: *Quam aliam vim promiscua connubia habere, nisi vt ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis, patrumque? vt qui natus sit, ignoret, cuius sanguinis, quorum sacrorum sit, dimidius patrum sit, dimidius plebis.* itemque lib. x. cum Virginiam patriciam plebeio nuptam L. Volumnio consuli, a matronis, quod è patribus enupsisset. a sacris, quæ in sacello Pudicitiæ patriciæ fiebant, prohibitam, ipsamque nouam aram alio loco Pudicitiæ plebeiæ dicasse tradit. Quis tamen sacrorum patriciorum, plebeiorumque ritus fuerit, haud procliue dictu existimo.

Ad hunc autem etiam locum sepulchra pertinent, quæ non aliter quam sacra, sancte custodita a familiis sunt. ostendit Cicero in 1. de officiis, cum ait: *Magnum est, eadem habere monumenta maiorum, iisdem vti sacris, sepulchra habere communia.* Fuisse autem alia familiaria, alia hereditaria; atque illa quidem, quæ sibi, & familiæ; hæc, quæ sibi & heredibus constituerentur. & Caius tradit, & ex veteribus sepulchrorum titulis cognoscitur. Cautum porro legibus vendendorum prædiorum veteres Iurisconsulti docent, vt fundo vendito ius sepulchri exceptum, & retentum intelligeretur. alioqui sepulchrum habenti viam

viam singulari iure dari. Itaque Cicero in Rosciana conqueritur, *publicatis Sex. Roscii bonis ne iter quidem ad sepulchrum patrium filio esse relictum.* & in 11. de legibus adiicit: *Tanta religio est sepulchrorum, vt extra sacra, & gentem inferri fas negent esse; idque apud maiores nostros A. Torquatus in gente Popillia iudicauit.*

Quod autem supra scripsi, municipes, dum in municipio fuerunt, alia ab ingenuis ciuibus Rom. sacra obseruasse, ne quis ita intelligat, vt eos si Romam commigrassent, municipalia deserturos fuisse sacra arbitretur. siquidem ea ne Romæ quidem reliquerunt. quod ostendit Festus, cum ait: *Municipalia sacra dicta sunt ea, quæ ab initio habebant ante ciuitatem Rom. acceptam, quæ obseruare eos voluerunt pontifices, & eo more facere, quo adfuissent antiquitus.* Vnde de se, & Arpino municipio suo loquens Tullius in legibus merito ait: *Hic gens, hic sacra, hic maiorum multa vestigia.*

Cap. IX.
De Iure Connubiorum.

Dixi, vt sui quisque dominus esset, nunc dicam, vt fuerit aliorum. primum autem de potestate agam in vxores. neque enim idem ciuium Rom. ius fuit, ac populorum aliorum. quod ego diuturna potius antiquitatis Rom. obseruatione, quam certa aliqua veterum scriptorum admonitione intellexi. Etenim neque cum omnibus mulieribus connubium habuisse, nec totius rei vxoriæ celebrandæ eadem cum ceteris vsi esse ratione

Romani videntur. Connubiorum vero ratio ea fuit, vt & nationis, & conditionis, & gentis, & sanguinis respectus haberetur. Nationis, ne Romanus nisi Romanam duceret, quemadmodum in Institutionibus Iustiniani est scriptum. Quanquam, quos ille Romanos hoc in loco vocet, haud satis intelligo. ego enim cum omnibus fere Italis fuisse Romanis connubia, nisi si qua forte de causa nonnullis id iuris esset ademptum, inuenio. num enim melior antiquitatis auctor Iustinianus, quam Strabo; accuratior, quam Dionysius? at ille Romanos, & Albanos summa inter se sacrorum, connubiorum, & sermonis necessitudine fuisse deuinctos narrat; hic bello Latino, quod ad Lacum Regillum non ita multo post reges exactos gestum est, multas Romanas mulieres apud Latinos, & Latinas apud Romanos fuisse ait; factaque potestate, vt omnes relictis maritis ad parentes redirent, nullam Latinam a Romanis, plerasque Romanas a Latinis discessisse. idque pro omine futuræ victoriæ acceptum esse. Quid Festus, testis haud quaquam contemnendus, nonne Q. Fabium, eum, qui CCCVI. Fabiis ad Cremeram interfectis superfuit, Otaciliam Numerii Otacilii Maleuentani filiam in matrimonium duxisse refert, cum eo, vt qui primus filius nasceretur, Numerii aui materni prænomen ferret, vnde postea Numerius in Fabia gente fuit celeberrimus? nam quid de Liuio dicam, qui Canuleium tribunum pl. dum legem de patriciorum plebeiorumque communicandis connubiis, quam ferebat, suaderet, ita loquentem facit:

facit: *Altera lege connubium petimus quod finitimis, externisque dari solet.* Adde, quod hoc iuris post permissum quoque esse Campanis videtur. siquidem bello Punico II, idem Pacuuium Calauium, nobilem Campanum liberos ex Ap. Claudii viri consularis filia habuisse, & filiam Romæ nuptum M. Liuio etiam triumphali, viro dedisse affirmat. Post autem cum aperta defectione Campani hoc iure spoliati essent eodem confecto bello, M. Messala, & C. Salinatore coss. a senatu petiisse, vt sibi ciues Romanas ducere vxores liceret, &, si qui prius duxissent, vt habere eas, & ante eam diem nati, vti iusti sibi liberi, heredesque essent; idque impetrasse. Postremo fuisse etiam ciuibus Rom. cum municipibus Latinis ius connubii, nonne Cicero satis idoneus esse in Philippicis testis potest? qui in M. Antonium ita agit: *Quæ amentia est, eum dicere aliquid de vxorum ignobilitate, cuius pater Numitoriam Fregellanam proditoris filiam habuerit vxorem, ipse ex libertini filia susceperit liberos? sed hoc clarissimi viri viderint, L. Philippus, qui habet Aricinam vxorem, C. Marcellus, qui Aricinæ filiam, quos certo scio dignitatis fœminarum non pœnitere.* Ex quibus rebus illud intelligi potest, ciui Rom. nisi cum ciue non fuisse connubium, nisi si qua rogatione hoc beneficii aliis etiam populis fuisset impertitum. vnde dixit Cicero in Topicis: *Si mulier cum fuisset nupta cum eo, cui connubii ius non esset, nuncium remisit, quoniam qui nati sunt. patrem non sequuntur, pro liberis manere nihil oportet.* Qui vero ex mulieribus susceptí essent, cum quibus con-

nubium non esset, eos ne liberos quidem, nedum ciues fuisse, satis eorum, qui ex militibus Romanis, & Hispanis mulieribus nati erant, Liuiano exemplo, de quo supra diximus, liquet.

Conditionis autem ea ratio ducta est, ne ingenuus libertinam, aut libertinus ingenuam duceret. Quod declarat senatus consultum, de quo dixi: *quo Hispalæ libertinæ permissum est, vt enubere*, id est, ab ingenuo duci, *posset, neque ei, qui eam duxisset, id fraudi esset*; itemque lex Papia Poppæa sero admodum, nempe Augusto iam omnia tenente, lata; *Vt omnibus ingenuis præter senatores, eorumque liberos vxores libertinas habere liceret.* id quod scriptum est in Taciti, & Dionis annalibus.

Quod autem ad gentes attinet, narrat Dionysius, decemuiros in duas postremas legum tabulas hoc etiam contulisse: *Ne patriciis cum plebeiis Romæ connubium esset.* idque ab Ap. Claudio decemuiro esse adiectum, vt in perpetuum patres à plebe diuelleret. quam legem quinto post anno contraria rogatione abrogatam fuisse, satis constat; quam tulit C. Canuleius tribunus pl. auctore Liuio; apud quem idem Canuleius ita de hoc toto iure differit: *Hoc ipsum, ne connubium patribus cum plebe esset, non decemuiri tulerunt paucis his annis pessimo exemplo publico, cum summa iniuria plebis? an esse vlla maior, aut insignior contumelia potest, quam partem ciuitatis, velut contaminatam, indignam connubio haberi? quid est aliud, quam exilium intra eadem mœnia, quam relegationem pati? ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cauent;*

nent; ne societur sanguis, cauent. Gradus porro sanguinis quosdam in ducenda vxore seruatos, docent antiqui Iurisconsulti, quorum in libris, quæ duci, quæ non duci possit, explicatur. mihi quidem quæ sanguinis coniunctione, & necessitudine proxima duci per leges, aut mores posset, patrui filia videtur fuisse. vt de Antonia C. Antonii filia, M. Antonii sorore; & vxore, Cicero in Philippicis: *Frequentissimo senatu Kal. Ian. sedente patruo, hanc tibi esse cum Dolabella odii causam ausus es dicere, quod ab eo sorori, & vxori tuæ stuprum oblatum esse comperisses.* nam Æmilius Probus germanam sororem duci fas fuisse negat. Atque de iis quidem, quibus cum connubii ius esset, hactenus.

Iam ritus, ac solemnia multa ducendarum vxorum silentio non videntur esse prætereunda, neque enim aliena sunt ab eo iure connubiorum, quod quærimus, & cognitu sunt etiam iucundissima. Primum ergo auspices adhibebantur. sic enim Valerius, vbi antiqua instituta persequitur: *Nuptiis etiamnum auspices interponuntur, qui quamuis auspicia petere desierint, ipso tamen nomine veteris consuetudinis vestigia vsurpantur.* vnde notum illud Tullii pro Cluentio: *Nubit genero socrus, nullis auspicibus, nullis auctoribus, funestis ominibus omnium.* & auspiciorum nuptialium mentio est apud eundem in 1, de diuinatione. Refert præterea Plutarchus in Quæstionibus, virginem, cum duceretur, aquam, & ignem attigisse; vt id quasi generationis omen haberetur, quæ calore, atque humo-

humore perficitur: atque hunc morem expressit, credo, etiam M. Varro lib. de vita populi Rom. II, cum dixit, teste Nonio: *Contra à nouo marito cum item è foco in titione ex felici arbore, & in aquali aqua allata esset.* Scitum est etiam illud Festi, nouam nuptam dicis causa rapi solitam, aut è sinu matris, aut, si mater non esset, ex proxime necessariæ, boni item ominis causa, quod ea res Romulo feliciter euenisset. Quo respectans dixit Catullus: *Qui rapis teneram ad virum virginem.* Quin etiam eadem flammeo caput obnubebat, perpetui connubii ominandi ergo. quod flammeum assidue gereret flaminica, cui à flamine discedere diuortii causa non liceret. vnde Catullus: *Flammeum cape.* Deducebatur autem à prætextatis pueris tribus. quorum vnus facem spineam præferebat, pastores, qui Sabinas rapuerant, imitatus, vt lib. XVI. testatur Plinius. ex quo illud Catullianum: *Manu spineam quate tædam.* faces autem adhibitas addit Plutarchus, quod non, nisi vbi contenebrasset, in mariti domum deduceretur. quas potissimum quinque vsurpatas, vt numerum indiuiduis nuptiis conuenientem scribit. reliqui vero duo nouæ nuptæ brachia sustinebant. atque omnes, respondentibus vicissim pueris, puellisque, clara voce concinebant: *Hymen ô hymenæe.* quod ostendit Catullus, iis verbis: *Ite concinite in modum: Hymen ô Hymenæe.* Vbi vero ad mariti limen peruenerat, tum postes oleo perungebat, eosdemque laneis vittis exornabat. vnde antiqui vxorem appellatam putarunt. Limen autem attinge-

tingere religiosum habebatur; ne, vt Varro censet, à sacrilegio initium ducerent, si deposituræ virginitatem pedibus premerent rem Vestæ numini castissimo sacram. vnde Catullus: *Transfer omine cum bono limen, Rasilemque subi forem.* Ingrediente porro illa Talasio magna voce clamabatur, quod in raptu Sabinarum ea vox celebrata virginem forma excellentem ab impetu aliorum defenderit. quod extat apud Liuium. Ea vero in cubiculum deducta, vt ait Festus, prætextati eius, qui prælux dicebatur, fax rapi erat solita ab vtriusque amicis, ne aut vxor eam sub lecto viri ea nocte poneret, aut vir in sepulchro comburendam curaret. quo vtroque mors propinqua alterutrius captari putabatur. Ipsa vero ingressa dicebat marito: *Vbi tu Caius, ego Caia.* quasi vero. vt ait Plutarchus, cum viro fortunarum, bonorumque communionem depaciscereturr. Maritus autem sponsæ comam hastæ cuspide distinguebat. cuius rei causas Plutarchus ad matrimonii item felicitatem traducit. Interea prætextati duo brachia eius dimittebant; pronubæ vero eam in lecto collocabant. quod significat Catullus his versibus:

Mitte brachiolum teres
Prætextate puellæ.
Iam cubile adeat viri.
Vos vnis senibus bonæ
Cognitæ bene fœminæ
Collocate puellam.

Lectum autem ipsum, quod nuptiis sterneretur in

in honorem genii, genialem vocarunt, auctore Festo. vnde est illud in Cluentiana: *Lectum illum genialem, quem biennio ante filiæ suæ nubenti strauerat, in eadem domo sibi ornari, & sterni iubet.* Tum maritus pueris nuces spargebat, vt Iouis omine, quod scribit Varro, matrimonium celebraretur, quia nuces in Iouis tutela erant, Quocirca Virgilius: *Sparge marite nuces.* Inde cingulum virgineum sponsæ soluebat. de quo Festus: *Cingulo noua nupta præcingebatur, quod vir in lecto soluebat, factum ex lana ouis, vt sicut illa in glomos sublata coniuncta inter se sit, sic vir suus secum cinctus, vinctusque esset. Hoc Herculano nodo vinctum vir soluit, ominis gratia, vt sic ille felix sit in suscipiendis liberis, vt fuit Hercules, qui* LXX. *liberos reliquit.* & alio loco: *Cinxiæ Iunonis nomen sanctum habebatur in nuptiis, quod initio coniugii solutio erat cinguli, quo noua nupta erat cincta.* Vnde Catullus:

Quod zonam soluit diu ligatam. item;
Tibi virgines zonula soluunt sinus:

Hos autem ritus facile possis etiam ex nuptiis Marciæ, & Catonis colligere apud Lucanum libro 11. Atque hoc quidem pacto, quæ sponsa fuerat, fiebat vxor.

Vxorum autem duo genera statuit Cicero in Topicis, vnum quod proprie vxor dicebatur; alterum, quod materfamilias, verba, quibus hoc docet, hæc sunt: *Si ita Fabiæ pecunia legata est à viro. si ea in manum viri non conuenerat, nihil debetur. genus est enim vxor. eius duæ formæ. vna matrumfamilias, hæ sunt, quæ in manum conuenerunt;*

altera

altera earum, quæ tantummodo vxores habebantur. Quem locum his verbis exponit Boëtius: *Tribus modis vxor habebatur, vsu, farre, coemptione. sed confarreatio solis pontificibus conueniebat. quæ autem in manum per coemptionem venerant, hæ matres familias vocabantur; quæ vsu, vel farre minime. coemptio vero certis solemnitatibus peragebatur. sese in coemendo inuicem interrogabant; vir ita: an sibi mulier materfamilias esse vellet: illa respondebat, velle. itaque mulier viri conueniebat in manum. & vocabantur nuptiæ per coemptionem, & erat mulier materfamilias viro loco filiæ.* Hæc ille. Quæ tamen vera non esse ostendit Cicero in oratione pro Flacco: *In manum conuenerat. quæro, vtrum vsu, an coemptione? vsu non potuit. nihil enim potest de tutela legitima sine omnium tutorum auctoritate diminui. coemptione? omnibus ergo auctoribus.* nam vsu etiam, nedum coemptione, vxores in manum conuenisse significat.

Vsu autem fieri matrimonium dicebatur, cum tutoribus auctoribus mulier in matrimonium conueniebat, & cum viro ita consuescebat, vt cum iusto marito, adeo vt si vsus ille intra annum non interrumperetur, pro vsucapta iam haberetur. qua de re nonnihil scriptum fuisse in XII. tabulis, satis locus hic Gellii indicat: *Q. Mucium Iurisconsultum dicere solitum legi, non esse vsurpatam mulierem, quæ, cum Kal. Ianuariis apud virum causa matrimonii esse cœpisset, ante diem IIII. Kal. Ianuarias sequentes vsurpatum isset. Non posse impleri trinoctium, quod abesse à viro vsurpandi causa ex XII. tabulis*

bulis deberet. quoniam tertiæ noctis posterioris sex horæ alterius anni essent, qui inciperet ex Kalendis. Ex his enim verbis apparet, vt aliarum rerum, sic etiam vxorum vsucapionem fuisse; &, si vxor per annum integrum nullo interrupto vsu apud virum fuisset, in manum mariti venisse, & ex tutorum potestate exisse. vsum vero, si per tres noctes ab eo abfuisset, interruptum fuisse. hoc enim veteres *vsurpari* dixerunt.

De confarreatione loquitur Dionysius in Romulo, sacras nuptias scribens Farracia esse dicta, quod eodem farre coniuges vescerentur, quo etiam victimas respergerent. Itaque Vlpianus titulo IX. Institutionum, *Farre*, inquit, *conuenitur in manum certis verbis, & testibus decem præsentibus, & solemni sacrificio facto, in quo panis quoque farreus adhibetur.* & Plinius lib. XVIII. *In sacris nihil religiosius confarreationis vinculo erat, nouæque nuptæ farreum præferebant.* & Tacitus lib. III. Confarreandi consuetudinem aut omissam, aut inter paucos retentam scribit. Hinc diffarreatio apud Festum dissolutio matrimonii dicitur confarreatione contracti.

Coemptionis porro hæc ratio fuit. *Veteri Romanorum lege*, vt Varro tradit, *nubentes mulieres tres ad virum asses ferre solebant, atque vnum quidem quem in manu tenebant, tanquam emendi causa marito dare; alium, quem in pede habebant, in foro larium familiarium ponere; tertium, in sacciperio cum condidissent, compito vicinali solebant resignare.* huius autem aei meminit etiam Cicero pro Murena:

rena: *Putarunt*, inquit, *Iurisconsulti, omnes mulieres, quæ coemptionem facerent, Caias vocari.* & in II. de oratore; *Mirandum non est, qui quibus verbis coemptio fiat, nesciat, eundem eius mulieris, quæ cœptionem fecerit, causam posse defendere.* ex hoc ergo fiebat, vt mulier in manu, mancipioque mariti esset, aut eius, cuius in manu, mancipioque maritus erat, suaque illi heres fieret. vir autem non in manu, id est, potestate vxoris erat, sed quod coemptus erat, id ei sui heredis ius tribuebat.

Gellius præterea vxorum duo genera tradit, matronam & matrem familias. Matronam dictam scribit proprie, quæ in matrimonium cum viro conuenisset, quoad in eo matrimonio maneret, etiam si sibi liberi nondum nati forent; dictamque esse ita a matris nomine non adepto, sed cum spe, & omine mox adipiscendi. vnde ipsum quoque matrimonium dicitur. matrem autem familias appellatam esse eam solam, quæ in mariti manu, mancipioque, aut in eius, in cuius maritus manu, mancipioque esset. quoniam non in matrimonium tantum, sed in familiam quoque mariti, & in sui heredis locum veniisset. Festus autem matremfamilias inquit non ante dictam, quam vir eius paterfamilias dictus esset, nec posse hoc nomine plures in vna familia præter vnam appellari. sed nec viduam hoc nomine, nec quæ sine filiis est, appellari posse. Ceterum cum vxorem in manu mariti esse dicimus, eam in mariti potestate ita esse intelligimus, vt sine eo auctore nec testa-

ri, nec contrahere posset. Hæc autem iura constituisse Romulus rex videtur, si Dionysio credimus. sic enim de eo scriptum reliquit: *Romulus mulierem nuptam, quæ ex sacris legibus in manum mariti conuenisset, omnium rerum, ac sacrorum participem esse lege sanxit, nominabant autem prisci Romani sacras nuptias Farracia, quod coniuges eodem farre vescerentur, quo victimas etiam respergunt. Ita hæc lex vxores, quod non haberent, quo confugerent, cogebat se in vnius mariti mores fingere: vir autem sic habere vxores, vt rem necessariam, & nullo tempore diuellendam. vxor enim pudica, & marito semper obsequens, æque ac ille, domus erat domina, & in eius mariti bona succedebat heres, sicuti parentis filia, ex asse quidem, si is sine liberis, ac intestato decederet; si prolem relinqueret, ex æquo cum liberis. vnde manauit illud, vbi tu Caius, ego Caia.*

Vxorum porro delicta duo, vt idem ait, grauissima esse Romulus statuit; si pudicitiam violassent, & vinum bibissent. vtrunque autem damnauit, ratus e stupro nasci insolentiam, stuprum e vinolentia. earum vero, quæ conuictæ essent, pœnam mariti arbitrio permisit, vbi causam cum propinquis cognouisset. Itaque Gellius eandem rem in hæc verba est persecutus. *Qui de victu, atque cultu populi Rom. scripserunt, mulieres Romæ, atque in Latio abstemias egisse, hoc est, vino semper, quod temetum prisca lingua appellabatur, abstinuisse dicunt: institutumque vt cognatis osculum ferrent, reprehendendi causa, vt odor indicium faceret, si bibissent. Bibere autem solitas ferunt loream, passum, muri-*

murinam, & quæ id genus epotant, potu dulcia. Atque hæc quidem in iis, quos dixi, libris peruulgata sunt. Sed M. Cato non solum existimatas, sed mulctatas quoque a iudice mulieres refert, non minus si vinum bibissent, quam si probrum, & adulterium admisissent. verba M. Catonis adscripsi ex oratione, quæ inscribitur de dote, in qua id quoque inscriptum est: in adulterio vxores deprehensas ius fuisse maritis necare. Vir, inquit, cum diuortium fecit, mulieri iudex pro censore est, imperium, quod videtur, habet. Si quid peruerse tetreque factum est a muliere, multatur. si vinum bibit, si cum alieno viro probri quid facit, condemnatur. De iure autem occidendi ita scriptum est: *In adulterio vxorem tuam si deprehendisses, sine iudicio, impune necares; illa te, si adulteraret, digito non auderet contingere, neque ius est.* Eadem vero etiam recitat Athenæus ex Polybio. Quo factum est, vt Suetonius scripserit, Tiberium matronas prostratæ pudicitiæ, quibus accusator publicus deesset, vt propinqui maiorum more de communi sententia coercerent, auctorem fuisse. Valerius, quoties inter virum, & vxorem aliquid iurgii intercesserat, in sacellum deæ Viriplacæ, quod erat in palatio, venisse: & ibi inuicem locutos quæ voluerunt, contentione animorum deposita concordes reuersos scribit. inde nomen deam a placandis viris assecutam.

Illud memorabile, cum Dionysius, qui res Romuli diligentissime litteris est persecutus, nihil de diuortio a Romulo instituto dicat; Plutarchum tamen legem ab eo de diuortio latam prodidisse.

Si quidem narrat inter alias leges Romuli illam fuisse acerbissimam, quæ vxori potestatem a viro discedendi ademit : viro vxorem exigendi dedit; si eam aut stuprum fecisse, aut venenum parasse, aut filios, aut claues subiecisse comperisset. Itaque postea quoque in XII. tabulis diuortium esse permissum, ex eo licet suspicari, quod inquit Cicero in Philippicis de Antonio : *Frugi factus est. mimam illam suam suas sibi res habere dixit ex* XII. *tabulis, claues ademit, exegit.* & Caius ad legem Iuliam de adulteriis : *Si ex lege repudium missum non sit, & idcirco mulier adhuc nupta videatur, tamen si quis eam vxorem duxerit, adulter non erit.* Quod autem inquit de repudio ex lege misso, significat cum alia multa, tum maxime diuersas repudii, ac diuortii formulas, atque solemnem ipsam matrimonii renunciationem. Inter repudium autem, & diuortium illud interfuisse, Paulo, & Modestino placuit, quod repudium sponsæ remitteretur, diuortium cum vxore fieret. Itaque repudii formula fuit, CONDITIONE *tua non vtor*: diuortii, RES tuas tibi habeto; vel RES *tuas tibi agito*. quod & Cicero loco citato significauit, & Caius cap. *11.* de diuortiis tradidit. Renunciatio autem matrimonii eiusmodi fuit, vt aut vir vxori, aut vxor marito, vel præsenti vel absenti nuncium remitteret. vnde illa sunt apud Ciceronem de Oratore : *Cum paterfamilias vxorem prægnantem in prouincia reliquisset, Romæque alteram duxisset, neque nuncium priori remisisset.* & in Topicis : *Si viri culpa factum est diuortium, & si mulier nuncium remisit, pro liberis manere*

re nihil oportet. Quanquam autem diuortium lege conceſſum erat, nemo tamen ante annum DXX. diuortium cum vxore feciſſe perhibetur. qui autem primus fecit, is Sp. Caruilius Ruga fuit; qui M. Pomponio, C. Papirio, vel, vt aliis placet, M. Atilio, P. Valerio conſulibus vxori nuncium noua de cauſa remiſit, nempe quod eam ſterilem eſſe diceret, ſeque quærendorum liberorum cauſa vxorem habere iuraſſet, vt in Dionyſii, Gellii, & Valerii commentariis perſcriptum videmus. *A quo tempore*, vt inquit Gellius, *rei vxoriæ cautiones Romæ neceſſariæ ſunt viſæ, cum ante nullæ fuiſſent.* Inde autem illa certe fluxerunt, quod ſoluto hoc modo matrimonio dotem reddi voluerunt: niſi quid cauſæ incideret, cur retinenda eſſet. ſi quidem ſcriptum eſt apud Paulum de dotibus, *ſi diuortium ſine culpa mulieris fiat, dotem integram repeti; ſi contra, in ſingulos liberos ſextam partem dotis a marito vſque ad mediam eius partem duntaxat retineri.* Quod vetus inſtitutum fuiſſe apparet ex verbis Ciceronis, quæ ſunt in Topicis: *Si viri culpa factum eſt diuortium, pro liberis manere nihil oportet.* Poſt Caruilianum autem diuortium vulgo ita dimitti vxores cœperunt, vt etiam ſine magna admodum cauſa ab iis diſceſſerint. Paulus quidem Æmilius, cum Papiriam dimitteret, mirantibus amicis, & cauſam quærentibus (erat enim non tam pulchra, quam fœcunda) nullam certam attulit; ſed ſe tamen ab ea læſum ſignificauit. Pudicitiæ vero vitium magnum repudiandæ vxori attuliſſe cauſam, C. Cæſaris, qui

postea dictator fuit, exemplo confirmari potest; qui Pompeiæ nuncium remisit, quam Clodius adamabat: eum diceret, Cæsaris vxorem non modo peccato, sed peccati etiam suspicione vacare oportere. erat autem suspicio, ne ei P. Clodius stuprum intulisset, qui muliebri veste, domi Cæsaris, tum Pontificis Maximi, cum sacra Bonæ deæ pro populo fierent, fuerat deprehensus, atque ancillarum manu eductus. Quarum rerum si quis testimonia postulabit, ea fere in Dionysii, Valerii, & Plutarchi libris reperiet.

Cap. X.
De Iure Patrio.

Diximvs de iure, quod ciues Rom. in vxores habuerunt, nunc dicamus de eo quod in liberos. Id enim prope infinitum. & Quiritium proprium fuit. Neque enim bona solum eorum, quod tradit Dionysius lib. VIII, sed vita etiam & libertas in potestate parentum fuit. Scriptum autem hoc inuenio cum in aliis veteribus libris Iurisconsultorum, tum maxime lib. 1. Institutionum Iustiniani hoc modo: *Ius potestatis, quod habemus in liberos, proprium est ciuium Rom. nulli enim sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus.* Hanc autem potestatem non recentem fuisse, sed iam inde a Romulo permissam, tradidit Dionysius: *Romulus omnem parentibus in liberos potestatem in perpetuum dedit coërcendi, verberandi, rusticis in operibus habendi ac demum etiam occidendi, quamuis ipsi vel remp. administra-*

nistrarent vel summos honores gessissent, atque ex iis maximam laudem consequuti essent. quo factum est, vt illustris sæpe viri ex rostris, cum conciones haberent senatui quidem aduersas, plebi vero secundas, a patribus per vim abducti, atque ab iisdem eo, quo libuit, supplicio affecti sint. quibus ne vllus quidem magistratus auxilio fuit. mitto quam multi filios, quia imperata sua neglexerant, necauerint: quod de Torquato, aliisque multis accepimus. Neque vero hac licentia contentus Romulus, potestatem etiam filiorum vendendorum patribus vsque ad tertiam auctionem concessit. quæ potestas multo maior est, quam dominî in seruum. nam seruus a domino venundatus receptæ libertate liber est, filius iterum, atque iterum in potestatem patris reuertitur. post tertiam vero venditionem, si se in libertatem vindicarit, e potestate patris egreditur. Addit deinceps, Numam Pompilium hanc ad legem Romuli exceptionem adiecisse, ne pater filium, qui suo consensu vxorem duxisset, vendendi ius haberet. hasque leges post a decemuiris probatas, & in quartam tabulam ex XII. relatas. Id quod apud Vlpianum etiam scriptum esse inuenio in titulis; *Liberi parentum potestate liberantur emancipatione, id est, si posteaquam emancipati fuerint, manumissi sint. Sed filius quidem ter mancipatus, ter manumissus sui iuris fit. Id enim lex* XII. *tabularum iubet his verbis:* SI PATER FILIVM TER VENVNDAVIT, FILIVS A PATRE LIBER ESTO. *ceteri autem liberi, præter filium tam masculi, quam fœminæ, vna emancipatione manumissione que sui iuris fiunt.* Quin etiam Iustinianus,

nianus, tit. Quibus modis ius patriæ potestatis soluatur, cum emancipationem per antiquam legis obseruationem processisse ait, quæ per imaginarias venditiones, & intercedentes manumissiones celebraretur, obseruationem legis XII. tabularum intelligit. Priorem porro patriæ potestatis partem, qua ius in filium pater habet vitæ, necisque, Cicero expressit; cum in Clodium pro domo sua ita egit: *Credo te esse interrogatum, auctorne esses, vtinte P. Fonteius vitæ, necisque potestatem haberet.* posteriorem de tribus auctionibus, & de fiduciaria emancipatione declarat Caius lib. 1. Institutionum, his verbis: *Emancipatio, hoc est, manu traditio quædam similitudo venditionis est, quia & in emancipationibus præter certum patrem alius pater adhibetur, qui fiduciarius vocatur. ergo iste naturalis pater filium suum fiduciario patri mancipat, hoc est, manu tradit, à quo fiduciario patre naturalis pater vnum aut duos nummos quasi in similitudinem precii accipit; & iterum eum acceptis nummis fiduciario patri tradit. hoc secnndo, & tertio fit, cum fiduciario patri mancipat, ac tradit, & sic de patris potestate exit. tamen cum tertio mancipatus fuerit filius a patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, vt a fiduciario patre mancipetur, & a naturali*

patre

patre manumittatur, vt si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non fiduciarius succedat.

Ad hunc autem locum pertinet etiam Adoptio, & Arrogatio filiorum. quæ quid essent, aut quemmodum fierent, elegantissime docet Gellius: *Cum in alienam familiam, inque liberorum locum extranei sumuntur, aut per prætorem fit, aut per populum, quod per prætorem fit, adoptio dicitur; quod per populum, arrogatio. adoptantur autem, cum a parente, in cuius potestate sunt, tertia mancipatione in iure ceduntur. atque ab eo, qui adoptat, apud eum, apud quem legis actio est, vindicantur. arrogantur ii, qui cum sui iuris sint, in alienam sese potestatem tradunt, eiusque rei ipsi auctores fiunt. sed arrogationes non temere, nec inexplorate committuntur. nam comitia arbitris etiam pontificibus præbentur, quæ Curiata appellantur. ætas quoque eius qui arrogare vult, an liberis potius gignendis idonea sit, bonaque eius, qui arrogatur, ne insidiose appetita sint, consideratur. iusque iurandum a Q. Mutio Pont. Max. conceptum dicitur, quod in arrogando iuraretur. sed arrogari non potest, nisi iam vesticeps. arrogatio autem dicta, quia genus hoc in alienam familiam*

transitus per populi rogationem fit. eius rogationis verba hæc sunt, VELITIS, *iubeatis, vti L. Valerius L. Titio tam iure, legeque filius sibi siet, quam si ex eo patre, matreque familias eius natus esset; vtique ei vitæ, necisque in eum potestas siet, vti patriendo filio est. hoc ita, vt dixi, ita vos Quirites rogo. Neque pupillus autem, neque mulier, quæ in parentis potestate est, arrogari possunt, quoniam & cum fœminis nulla comitiorum communio est, & tutoribus in pupillos tantam esse auctoritatem, potestatemque fas non est, vt caput liberum fidei suæ commissum alienæ ditioni subiiciant. libertinos vero ab ingenuis adoptari quidem iure posse, Massurius Sabinus scripsit. Sed id neque permitti dicit, neque permittendum esse vnquam putat, vt homines libertini ordinis per adoptionem in iura ingenuorum inuadant. alioqui si iuris ista antiquitas seruetur, etiam seruus a domino per prætorem dari in adoptionem potest. idque ait, pleroſque iuris veteris auctores posse fieri scripsisse. animaduertimus in oratione P. Scipionis, quam censor habuit ad populum de moribus, inter ea, quæ reprehendebat, quod contra maiorum instituta fierent, id etiam eum culpauisse, quod filius adoptiuus*

pa-

patri adoptatori inter præmia patrum prodesset. verba ex ea oratione hæc sunt: In illa tribu patrem, in alia filium suffragium ferre filium adoptiuum tam procedere, quam si sè natum habeat. Hactenus Gellius. ex quibus facile quæ iura adoptionis, quæque arrogationis essent, liquere opinor. Eadem adoptio significatur a Suetonio, cum inquit; *Augustus Caium & Lucium adoptauit domi emptos per æs & libram.* siquidem imaginariam mancipationem non aliter adbibitam innuit, quam in emancipatione. qualis autem mancipatio fuerit mox dicemus. Quamquam autem ille adoptionem apud prætorem, arrogationem apud populum factam asserit, tamen hanc nominum obseruationem sæpe esse neglectam, facile quisque intelliget; qui cum antiquorum Iurisconsultorum libros, tum etiam scriptorum veterum monumenta paulo attentius legerit. Ac primum quidem apud Cornelium Tacitum Galba Imper. ad Pisonem, quem arrogaturus erat, ita loquitur, vt adoptionem lege etiam curiata factam significet, cum inquit: *Si te priuatus, lege curiata apud pontifices (vt moris est) adoptarem.* & Suetonius Augustum Agrippam, & Tiberium adoptasse in foro lege curiata scribit; & Cicero *P.* Clodium a *P.* Fonteio adoptatum ait, cum tamen vere fuerit arrogatus, siquidem & iuris sui fuit, & legem curiatam adhibuit. Dum autem hanc Clodianam ille adoptionem insectatur, multa nobis veteris adoptionis iura patefecit, quæ in adoptando Clodio prætermissa esse, contendit. quæ vt omnibus

nota

nota sint, proferam verba eius. *Quod est*, inquit, *pontifices ius adoptionis? nempe, vt is adoptet, qui neque procreare iam liberos possit, & cum potuerit, sit expertus. quæ deinde causa cuique sit adoptionis, quæ ratio generum, ac dignitatis, quæ sacrorum, quari a pontificum collegio solet. tum ne qua calumnia, ne qua fraus, ne quis dolus adhibeatur, vt hæc simulata adoptio filii quam maxime veritatem illam suscipiendorum liberorum imitata esse videatur.* Ex his autem apparet, causas ante legitimas adoptionis quæri, de iisque pontificum collegium cognoscere oportuisse. quas si illi probassent, tum auctoribus pontificibus lex curiata ad populum a magistratu aliquo, vt a consule ferebatur. in qua ferenda omnia seruari oportebat, quæ ceteris in legibus ferendis seruari mos erat. id quod ex eodemmet Ciceronis loco post intelligitur. Adiicit etiam de ætate aliquid Modestinus, qui non tantum eum, qui adoptat, sed & eum, qui arrogat, maiorem esse debere ait eo, quem sibi per adoptionem, vel per arrogationem filium facit, sed vtique plena pubertate, id est, decem & octo annis eum præcedere debere. Nam vt qui adoptaretur, prænomen, nomen, & cognomen adoptatoris assumeret, satis multis exemplis in libro de nominibus demonstrauimus. C. Octauius etiam a Paterculo, Eutropio, & Suetonio, Cæsaris auunculi maioris testamen-

mento adoptatus dicitur. idem Romam ex Macedonia occiso Cæsare reuersus primum apud C. Antonium prætorem hæreditatem se accepisse professus est; deinde consulatum adeptus legem curiatam de sua adoptione tulit, Appiano, & Dione testibus. Quo in loco Appianus notat, moris fuisse, vt testibus prætoribus adoptiones fierent, & legem curiatam ferre moris fuisse iis, qui patre carerent, & quoniam adoptiui idem ius habebant, ac naturales filii, vt & propinquos, & libertos adoptantium assequerentur, & Cæsari cum aliæ res præclaræ. tum multi, iique locupletes liberti erant, propterea Octauium priorem adoptionem testamento factam posteriore hac Confirmasse.

Cap. XI.

De Iure legitimi Dominii.

Dixi de potestate in vxores, & liberos, deinceps sequitur, vt quo iure bonorum fortunarumque suarum quisque dominus fuerit, videamus. quod ius tum multiplex, ac varium, tum ciuium Rom. maxime proprium fuisse inuenio. Hoc autem sex in rebus positum fuisse, hereditate. mancipatione, in iure cessione, vsucapione, sub corona emptione. & auctione, docet Varro in II. de re rustica. *In emptionibus*, inquit, *sex fere res dominum legitimum perficiunt, si hereditatem iustam adiit; si, vt debuit, ab eo accepit, à quo iure ciuili potuit; aut si in iure cessit, qui potuit cedere. & id vbi oportuit; aut si vsu cepit; aut si è præda*

sub

ſub corona emit ; tumve cum in bonis, ſectioneve cuius publice venit. Quibus verbis, Emptionum voce omnem dominii acquirendi modum videtur intelligere ; quod ſi quo horum modorum eſſet partum, nihil à litibus fore periculi intellexit, quod à iure ciuili præſtaretur. quod eo magis credo, quia docet etiam Pomponius lege de Statu liberis, emptionis verbo legem XII. tabularum alienationem omnem eſſe complexam. dicamus autem ſigillatim de omnibus.

Hereditatem in Topicis Cicero definiuit *pecuniâm, quæ morte alicuius ad quempiam peruenit iure, nec ea aut legata teſtamento, aut poſſeſſione retenta.* quibus verbis res eum potius quam ius ipſum hereditarium eſſe complexum conſtat. Itaque aſſentior potius Iuliano Iuriſconſulto, qui hereditatem inquit, *ſucceſſionem eſſe in vniuerſum ius, quod defunctus habuerit.* Ius autem hereditarium eſt, quo quis quid, quia heres relictus eſt, poſſidet. Iuſta autem hereditas, eſt legitima hereditas, quæ ad ſolos ciues Rom. iure ciuili peruenire poteſt. Etenim qui ciues Rom. non erant, nec teſtamentum facere, nec teſtamento teſtes intereſſe, neque ex teſtamento quicquam capere poterant. id quod in libris Iuriſconſultorum poſitum, grauiſſima etiam Ciceronis auctoritate video comprobatum. Is enim Archiam poëtam ciuem Rom. fuiſſe eo argumento oſtendit, quod hereditates adiſſet ciuium Rom. & Æburius negabat Cæcinam Volaterranum, vt idem in defenſione Cæcinæ ait, heredem Cæſenniæ eſſe poſſe, quod

quod Volaterranis ciuitas à L. Sylla dictatore esset adempta, cui ille respondit, Syllam ita tulisse de ciuitate Volaterranorum, vt non tolleret hereditates. iussisse autem, vt essent eodem iure, quo Ariminenses, quos constaret à ciuibus Rom. hereditates capere potuisse, atque hoc est quod in oratione pro domo Quiritum legitimum ius hereditatem vocauit.

De mancipatione vero hæc inuenimus. Sane quidquid per æs, & libram fiebat, nexus decibatur. at præter cætera abalienatio, & obligatio fiebat, quarum illa mancipatio, hæc nexi datio dicebatur. ergo nomen nexus vtrique commune fuit. atque hoc ex Varronis libris de lingua Latina cognoscitur, in quibus hæc verba sunt; *Nexum Manilius scribit esse, quod per æs, & libram geratur, in quo sunt mancipia. Scæuola, quæ per æs, & libram fiant, vt obligentur, præterque quæ mancipio dentur, hoc verius esse ipsum verbum ostendit. nam idem, quod obligatur, nec suum fit, inde nexum dictum.* Ex quibus apparet, duo esse iura inter se diuersa, ius mancipii, & ius nexi. Quod significauit Cicero, cum vtrunque coniunxit ad Curium: *Attici te proprium esse scribis mancipio, & nexu; meum autem vsu, & fructu.* & de responsis: *Multæ sunt in hac vrbe, atque haud scio, an fere cunctæ iure optimo, sed tamen iure priuato, iure hereditario, iure auctoritatis, iure mancipii, iure nexi.* Ius autem mancipii est ius dominii emptione acquisiti, ius nexi ius dominii oppignoratione aut alia obligatione adepti. Quid autem mancipatio fuerit, docet Cicero,

cero in Topicis. *Abalienatio* inquit, *est eius rei, quæ mancipi est, aut traditio alteri nexu, aut in iure cessio, inter quos ea iure ciuili fieri possunt.* Abalienatio enim genus est, cuius species est traditio nexu, id est, mancipatio, & in iure cessio. cum autem nexus sit, quod fit per æs, & libram: ergo mancipatio est traditio alteri per æs, & libram; nexum obligatio per æs, & libram. Hoc autem quo modo fieret in mancipatione, exponit ibi interpres Boetius: *Iure ciuili aliquid fieri non inter alios, nisi ciues Rom. potest, quorum est ius ciuile, quod* XII. *tabulis continetur. omnes res, quæ abalienari possunt, id est, à nostro ad alterius dominium transire, mancipi dictæ sunt. Mancipi vero res veteres appellabant, quæ ita abalienabantur, vt ea abalienatio per quandam nexus solemnitatem fieret. Nexus vero est quædam iuris solemnitas, quæ fiebat eo modo, quo in Institutionibus Caius exponit. cuius hæc verba sunt; Mancipatio est imaginaria quædam venditio, quod ipsum ius Romanorum est ciuium, eaque res ita agitur, adhibitis non minus quinque testibus ciuibus Rom. puberibus, & præterea alio eiusdem conditionis, qui libram æneam teneat, qui appellatur libripens. is qui mancipium accipit,*

pit, æs tenens ita dicit: Hunc ego hominem ex iure Quiritum meum esse aio; isque mihi emptus est hoc ære, æneaque libra. deinde ære percutit libram; idque æs dat ei, à quo mancipium accipit, quasi pretii loco. quæcunque igitur res lege XII. *tabularum aliter nisi per hanc solemnitatem abalienari non poterat.* Idem vero ostendunt etiam Varro & Festus. Varronis quidem hæc verba sunt in libris de lingua Latina: *AEs raudus dictum, ex eo in veteribus mancupiis scriptum, Rauduscule libram ferito.* Festi vero hæc: *Raudus vulgus in usu habuit non modo pro ære imperfecto, sed etiam pro signato, cum dicitur in mancipando: Rauduscule libram ferito, id est, asse tangito libram.* Idem innuit Plinius lib. XXXIII. inquit: *Quin & militum stipendiorum, hoc est, stipis ponderandæ pensatores, libripendes dicuntur. quæ consuetudine in iis emptionibus, quæ mancipii sunt, etiam nunc libra interponitur.* His adde, more fuisse receptum, vt auctor, id est, venditor nexu se dicis causa obligaret ad rem perpetuo mancipi, hoc est, emptori præstandam, vnde Cicero in Murenæ defensione dixit: *Quod si in iis rebus repetendis, quæ mancipi sunt, is periculum iudicii præstare debet, qui se nexu obligauit.* Qui autem mancipio vendebat, eum euictionis periculum in se recepisse, Plautus in Persa ostendit, apud quem scriptum est:

Ac suo periculo is emat, qui eam mercabitur
Mancipio, neque promittet, neque quisquam dabit.

& post:

Nihil mihi opus est litibus,

Nisi mancipio accipio. quid eo mihi opus
Mercimonio? TOX. *nihil pericli videtur, ne metuas,*
Ne quis vero ex Arabia penitissima persequatur eam!

De nexo autem sic scribit Festus: *Nexum est, vt ait Gallus, quodcunque per æs, & libram geritur, idque necti dicitur. quo in genere sunt hæc, testamenti factio, nexi datio, nexi liberatio. Nexum æs dicebatur pecunia, quæ per nexum obligatur.* Obligatio vero nexi de qua scribit, in hunc modum fiebat: *manceps, id est is, cui res abalienabatur, stipulabatur ab altero;* DARE *spondes? & alter respondebat; Spondeo, simulque dicis causa spondentem alligabat, ac nectebat.* Nexi liberationis hoc aptissimum, credo, erit exemplum. Liuius de M. Manlio: *Centurionem nobilem iudicatum pecuniæ cum duci vidisset, manum iniecit. inde rem creditori palam populo soluit, libraque, & ære liberatum emittit.* Ius autem nexorum proprium ciuis Rom. fuisse, Cicero ostendit, cum ait pro Cæcina, L. Sullam ita ademisse ciuitatem Volaterranis, vt nexa reliquerit.

In iure cessio, auctore Vlpiano, communis alienatio est, & mancipi rerum, & nec mancipi, quæ fit per tres personas, in iure cedentis, vindicantis, addicentis. De ea vero ita scribit, credo, ex Caio Boetius, *Ceteræ res quæ sui iuris erant, nec mancipi vocabantur. eædem vero in iure etiam cedebantur. Cessio vero tali fiebat modo: apud prætorem populi Rom, is, cui res in iure ceditur, rem tenens, ita vin-*

vindicat: HVNC *ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio. deinde postquam hic vindicauerit, prætor interrogat eum, qui cedit, an contra vindicet. quo negante, aut tacente, tunc ei, qui vindicauerit, eam rem addicit. idque legis actio dicitur.* Varro autem loco citato videndum ait, *an cesserit in iure, qui potuerit cedere, & vbi oportuerit,* id est, apud eum, apud quem legis actio sit.

Vsucapio est acquisitio per vsum legitimi temporis iure ciuili constituta. vnde Vlpianus: *Vsucapio est adeptio dominii per continuationem possessionis anni, vel biennii, rerum mobilium anni, immobilium biennii.* Hanc autem legem è XII. tabulis sumptam esse, multis argumentis demonstrari potest. vno, quod Cicero in oratione pro Cæcina ait: *Lex vsum auctoritatem fundi iubet esse biennium. & vtimur eodem iure in ædibus, quæ in lege non appellantur*: legem enim XII. tabularum intelligit. altero, quod idem in primo de officiis ait: *Hostis apud maiores nostros dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant* XII. *tabulæ*: ADVERSVM *hostem æterna auctoritas esto.* Vnde etiam intelligitur, ius vsucapionis ciuis tantum Romani esse, peregrinum rem alienam possidendo vsucapere, id est, vsu ius auctoritatis acquirere non potuisse. tertio, quod in XII. tabulis rerum furtiuarum vsucapio inhibita est. quod idem etiam lege Atinia cautum est. in qua ita scriptum fuit: QVOD *furreptum erit, eius rei æterna auctoritas esto.* de qua Gellius lib. XVII; *Paulus legem Atiniam necessariam fuisse ait, vt caput, quod erat in* XII

prætermissum, adiungeretur. id autem fuit eiusmodi: FVRTIVA *res non vsucapiatur, nisi in potestatem eius, cui subrepta est, reuertatur.* quarto, quod Cicero in secundo de legibus ait, lege XII tabularum forum, id est, vestibulum sepulchri, vsucapi non licuisse. Adde quod idem in primo scribit, in controuersia de finibus, XII. tabulas vsucapionem intra quinque pedes esse noluisse, de quibus post lex Mamilia lata est, quam à tribuno pl. C. Mamilio, qui propterea Limitanus est appellatus, bello Iugurthino latum opinor. Duas autem res hæc lex complectitur ad vsucapionem necessarias, possessionem, & tempus. nam vlum vocat possessionem. vt tamen vsucapio sit, oportet nullam esse vsurpationem id est, nullam possessionis interruptionem, sed continuam possessionem, & vsum non interruptum fuisse.

Emptio sub corona quam vim habuerit, docet Gellius lib. VII, cuius verba recitabo. *Pileatos seruos venum ire solitos, quorum nomine venditor nihil præstaret, Cælius Sabinus iurisperitus scriptum reliquit. cuius rei causam esse ait, quod eiusmodi conditionis mancipia insignia esse in vendundo debent, vt emptores errare, & capi non possent. neque lex vendundi opperienda esset, sed oculis iam perciperent, quodnam esset mancipiorum genus. sicuti, inquit, antiquitus mancipia iure belli capta coronis induta venibant, & iccirco dicebantur sub coronis venire. Namque vt ea corona signum erat captiuorum venalium, ita pileus impositus demonstrabat eiusmodi seruos venundari, quorum nomine emptori vendi-*

venditor nihil præstaret. Est autem alia rationis huius opinio, cur dici solitum sit, captiuos sub corona venundari, quod milites custodiæ causa, captiuorum venalium greges circunstarent, eaque circunstatio militum corona appellata sit. sed id magis verum esse, quod supra dixi, Cato quoque in libro, quem composuit de re militari, docet. verba sunt hæc Catonis: Vt populus sua opera potius ob rem bene gestam coronatus supplicatum eat, quam re male gesta coronatus veneat. Hæc ex Gellio. Hinc sæpe etiam Liuius: *Oppidum captum. ciues sub corona venierunt.* & Cæsar: *Omni senatu necato, reliquos sub corona vendidit.*

Ius auctionis earum rerum fuit, quæ publice per præconem sub hasta præsente, & addicente magistratu venderentur. in auctionibus enim ei, qui plurimum auget, res addicitur. & quoniam ex auctione illa dominium sibi iustum in eam rem comparant, hinc etiam auctoritas ius auctione quæsitum dicitur, & auctor is appellatur, à quo quis auctoritatem, id est, ius dominii in quampiam rem accepit. Cicero II. in verrem: *Tum illi intellexerunt, se id, quod à malo auctore emissent, diutius obtinere non posse,* id est, ab eo, qui vendendi nullam potestatem habebat. Inde enim auctoritas pro iusto dominii iure postea vsurpata est. quod ex iis, quæ ante recitaui, exemplis cognosci potest. Ceterum, vt inquit Festus in epitomis: *Hastæ subijciebantur ea, quæ publice venundabant.* Vnde Cicero dixit in II. Philippica: *Hasta posita*

sita pro æde Iouis Statoris bona Cn. Pompeij Magni, voci acerbissimæ subiecta præconis.

Hæc igitur omnia fiebant iure ciuili. quoniam autem ius ciuile non nisi inter ciues Rom. esse potest, quorum est ius ciuile, propterea hæc eadem inter solos ciues Rom. fiebant. Dicet aliquis; an igitur inter peregrinos nulla erat ratio possessionis, & dominii? erat illa quidem, sed non iure ciuili, vt iam ostendimus. quid autem ex iure ciuili, commodi accedebat? nimirum, vt optimo iure possiderent, ac litium periculis vacui essent. neque enim patris institutio liberabat litibus, sed iusta, & legitima hereditas, id est, quæ iure ciuili relicta esset. itemque in ceteris. quem locum diligentissime in oratione pro Cæcina à Cicerone esse video perpolitum cuius hæc verba sunt: *Nihil est in ciuitate tam diligenter, quam ius ciuile, retinendum. etenim hoc sublato, nihil est, quare exploratum cuiquam possit esse, quid suum aut quid alienum sit; nihil est quod æquabile, atque vnum omnibus esse possit. Itaque in ceteris controuersiis, atque iudiciis, cum quæritur aliquid factum ne sit, verum, an falsum proferatur, & fictus testis subornari solet, & imponi falsæ tabulæ; nonnunquam honesto, ac probabili nomine bono viro iudici error obiici; improbo facultas dari, vt cum sciens perperam iudicarit, testamentum, aut tabulas sequutus esse videatur.*

tur. in iure nihil est eiusmodi, non tabulæ falsæ, non testis improbus, denique nimia ista, quæ dominatur in ciuitate, potentia in hoc solo genere quiescit. illud enim potest dici iudici ab aliquo non tam verecundo homine, quam gratioso. indica hoc factum esse, aut nunquam esse factum, vel cogitatum. crede huic testi. has comproba tabulas. hoc non potest, cui filius agnatus sit, eius testamentum non esse ruptum. iudica, quod mulier sine tutore auctore promiserit, deberi, non est aditus ad huiuscemodi res, neque potentiæ cuiusquam, neque gratiæ. denique quo maius hoc, sanctiusque videatur, ne pretio quidem corrumpi iudex in eiusmodi causa potest. Orem præclaram, vobisque ob hoc retinendam Recuperatores. quod enim est ius ciuile? quod neque inflecti gratia, neque perfringi potentia, neque adulterari pecunia posset? quod si non modo oppressum, sed etiam desertum, aut negligentius adseruatum erit, nihil est quod quisquam se habere certum, aut à patre accepturum, aut relicturum liberis arbitretur. quid enim refert, ædes, aut fundum relictum à patre, aut aliqua ratione habere bene partum, si incertum sit, cum tua iure mancipii sint, ea possis ne retinere? si parum sit communitum

ius? si ciuili, ac publica lege contra alicuius gratiam teneri non potest? quid, inquam, prodest, fundum habere, si quæ decentissime descripta à maioribus iura finium, possessionum aquarum, itinerumque sunt, hæc perturbari aliqua ratione, commutarique possunt? mihi credite, maior hereditas venit vnicuique vestrum in iisdem bonis à iure, & à legibus, quam ab iis, à quibus illa ipsa bona relicta sunt. nam vt perueniat ad me fundus, testamento alicuius fieri potest: at vsucapio fundi, hoc est, finis solicitudinis, ac periculi litium non à patre relinquitur, sed à legibus. aquæductus, haustus, iter, actus à patre: sed rata auctoritas harum rerum omnium à iure ciuili sumitur. Hæc pro Cæcina. Huc autem eodem spectans dixit etiam pro Flacco: *Illud quæro sint ne ista prædia censui censendo? habeant ius ciuile? sint nec ne sint mancipi? subsignari apud ærarium, apud censorem possint?* Ius autem ciuile alio modo ius Quiritium dictum est, quod satis aperte, cum hunc locum tractaret, ostendit Vlpianus tit. primo, his verbis: *In bonis tantum alicuius seruus est, velut hoc modo si ciuis Romanus à ciue Romano seruum emerit, isque traditus ei sit, nec tamen mancipatus ei, neque in iure cessus, neque ab ipso anno possessus sit. nam quandiu horum quid fiat, is seruus in bonis qui-*

quidem emptoris est, ex iure Quiritium autem venditoris est.

Cap. XII.

De Iure Testamentorum.

QVo iure ciues Rom. viuentes bona sua possiderent, exposui. nunc quo in morte de iis statuerent, perquiramus. neque enim ius proprium in auctoritate solum acquirenda, sed etiam in relinquenda vsurparunt. Hoc autèm vniuersum ius testamentorum continet. quæ & ipsa ad ciuis Rom. iura pertinuisse, inde intelligi potest, quod neque testamentum facere legibus Rom. neque aliquid testamento à ciue accipere, nisi ciuis Rom potuit. Itaque Cicero cum Archiam in iure ciuium versatum esse contenderet, ea maxime ratione nisus est, quod eum testamentum legibus Romanis, iis præsertim temporibus, quæ accusator criminabatur, fecisse affirmaret. & in oratione pro domo, cum sui etiam in exilio, vt ciuis, habitam esse rationem, rogatione Clodia neglecta, ostendere vellet, dixit: *Quis meorum amicorum testamentum discessu meo fecit, qui mihi non idem tribuerit, quod & si adessem?* Huius autem totius testamentarii iuris rationem è XII. tabularum fonte manasse, satis constat. fuit enim lex in iis eiusmodi, quod in Rhetoricis ad Herennium, & de Inuentione, itemque apud Pomponium, Vlpianum, & Iustinianum inuenitur, quanquam apud alios plenius, alios vero exilius, sed omnes fere in hunc modum: PATERFAMILIAS VTI LEGASSIT SVPER FAMILIA, TVTELAVE SVÆ

REI, ITA IVS ESTO. Quibus in verbis illud primum attendendum est, non cuilibet legandi potestatem lege permitti, sed patrifamilias tantum; id est, ciui Rom. qui è patris potestate exierit. hunc enim illi patremfamilias appellarunt, itaque filiosfamilias esse excluſos vsque adeo vt Cicero etiam in Topicis, *mulierem, quæ se capite non diminuisset*, id est, quæ emancipata non esset, *si testamentum fecisset, secundum eas tabulas possessionem ex edicto prætoris dari non posse*, concluserit. Quod autem VTI LEGASSIT scriptum est, legare sumptum videtur pro eo, quod Iurisconsulti dicunt *Testari*, cum de vltimis loquuntur voluntatibus. Quo fit, vt hac lege paterfamilias & heredem instituere, & legatum relinquere, & libertatem dare, & tutorem instituere possit: imo vero hac lege latissimam potestatem dandi legata, & libertates tributam. Pomponius aperte interpretatur; sed fuisse aliis postea legibus angustatam, & constrictam. Leges autem intelligit, Furiam de testamentis, cuius meminit Cicero in oratione pro Balbo, & in Prætura vrbana; quam latam esse legis XII tabularum coercendæ causa, *qua vti quisque legassit suæ rei, ita ius erat*, idem Iustinianus refert. ea vero fuit: *Ne cui nisi manumissoris cognato, certisque aliis personis supra mille asses legare, mortisque causa donare liceret. quod si quis maiorem summam sibi legatam accepisset, quadruplum eius, quod plus, quam licebat, accepisset, redderet.* intelligit

git etiam Voconiam, quam Q. Voconius tribunus pleb. anno DLXXXIV. tulit, Cæpione, & Philippo cos: *Ne quis census virginem, neue mulierem supra quadrantem suorum bonorum heredem instituere, plusque cuiquam legaret, quam ad heredem, heredesve peruenire.* cuius legis Dio lib. LVI, Gellius lib. XVII, Liuius lib. XLI, & Cicero sæpe meminerunt. intelligit etiam Falcidiam à P. Falcidio tribuno pl. anno DCCXIV, Domitio, & Asinio cos. latam, cuius hæc capita memorantur: QVI *ciues Rom. sunt, qui eorum post hanc legem rogatam testamentum facere volet, ius potestasque esto, vt hac lege licebit. Quicunque ciuis Rom. post hanc legem rogatam testamentum faciet, is quantam cuique ciui Rom. pecuniam iure publico dare, legare volet, ius potestasque esto, dum ita detur, legetur, vt ne minus, quam quartam partem hereditatis ex eo testamento heredes capiant. eis, quibus ita datum, legatum erit, eam pecuniam sine fraude sua capere liceto. isque heres, qui eam pecuniam dare iussus damnatusve erit, eam pecuniam debeto dare, quam damnatus est. si quis aliter, quam hac lege liceat, pecuniam dederit, legauerit, heredi quartam partem eius pecuniæ, quæ data, legata erit, ex eo testamento retinere liceto.* Hæc Paulus D. ad legem Falcidiam Dio vero lib. XLVIII cau-

cautum ait; *Vt hæres quartam partem bonorum sibi relictorum, si grauiter oneratus sit legatis, accipiat, cetera legatariis relinquat.* Postremo intelligit etiam Fusiam Caniniam de manumittendis seruis Augusto item rerum potiente latam; *Vt in testamento ex tribus seruis non plures, quam duos manumitti liceat, si plures essent, certus alius modus seruaretur,* quam loco magis idoneo referemus. Quod autem ait, ITA IVS ESTO, eam vim habet, vt cum testamentum sit iusta sententia, siue constitutio de eo, quod post mortem nostram fieri velimus, ne hæc voluntas, tum cum possessione exierimus, infirmetur. quasi enim hoc reip. interesset, supremas voluntates ratas esse lex voluit. vnde Papinianus lib. II. de testamentis, iuris publici esse testamenti factionem dixit. & Vlpianus de verborum significatione admonuit, non improprie nos dicere posse, *lege obuenire hereditatem, quæ ex testamento deferretur, quia lege* XII. *tab. testamentariæ hereditates confirmentur.*

Iustam autem sententiam testamentum definiunt, quod certis iuris solennibus constet. cuius rei ratio triplex ab antiquis vsurpata fertur. Gellius enim ex Lælio Felice, tria genera testamentorum fuisse tradit, *vnum, quod calatis comitiis in concione populi ferretur; alterum in procinctu, cum viri ad prælium faciendum in aciem vocabantur; tertium per familiæ emancipationem, cui æs, & libra adhiberetur.* De duobus prioribus sic Theophilus libro II. Institutionum: *Duo erant apud veteres testamentorum genera, vnum, quod calatis comi-*

comitiis fiebat, & dicebatur; alterum quod in procinctu. testamentum calatis comitiis tempore pacis fiebat, bis in anno, hoc modo: præco vniuersam circumibat ciuitatem, populum conuocans. tumque qui testamentum condere volebat, in concione populi, ipso teste populo testamentum scribebat. ex quo etiam dictum est, calatis comitiis. nam calare est vocare. comitia vero populi congregatio. quoniam igitur vocati congregabantur, appellatum est testamentum calatis comitiis. Secundi meminit Plutarchus in Coriolano, ex quo ipsum XII. tabulis antiquius fuisse apparet. *Fuit autem,* inquit, *illis temporibus mos apud Romanos, vt in aciem prodeuntes, antequam scuta caperent, & togis se præcingerent, tribus, aut quatuor audientibus, simul sine scriptis testamenta facerent, atque heredes nominarent.* unde Velleius libro II: *Facientibusque omnibus in procinctu testamenta, velut ad certam mortem eundum foret, Metellus non deterritus proposito, quem moriturum miserat, victorem recepit.* & Cicero libro primo de oratore: *Ac se tanquam in procinctu testamentum faceret, sine libra, atque tabulis populum Romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati.* Eiusmodi vero testamenta suo tempore periisse, significauit idem libro II. de natura deorum, cum scripsit: *Sed negligentia nobilitatis auguriorum disciplina omissa, veritas auspiciorum spreta est, species tantum retenta. itaque maximæ reip. partes, in his bella, quibus reip. salus continetur, nullis auspiciis administrantur, nulla perennia seruantur, nulla ex acuminibus, nulli viri vocan-*

vocantur. ex quo in procinctu testamenta perierunt. In procinctu vero significat, auctore Festo, *cum ex castris in prælium exitum est, procinctos, quasi præcinctos, atque expeditos, nam apud antiquos togis incincti pugnasse dicuntur.* De tertio loquitur Festus, cum inquit scriptum fuisse in XII. tabulis: QVI NEXVM FACIET, MANCIPIVMQ. VTI LINGVA NVNCVPASSIT, ITA IVS ESTO. Item: *Nexum fuit quodcunq; per æs, & libram gereretur, vt testamenti factio.* Fuit autem testamentum per nexum, quod fiebat adhibito libripende, & eo, qui familiæ emptor dicebatur, cum quinque testibus. familiæ autem emptor imaginarius, siue fiduciarius, adhibebatur, qui deinde heredi vero, tanquam legatario, hereditatem restituebat. Atque hoc ipsum etiam voluit Plutarchus, cum in libro de sera dei vindicta dixit: *Romanos, cum testamenta conscribunt, alios heredes relinquere, aliis vero patrimonium ipsum vendere. id quod carere ratione videatur.* Quo modo autem testamentum fiebat per æs, & libram, sic etiam soluebatur. quod his verbis ostendit Cicero, quæ sunt in II. de legibus. *Hoc vero est è medio iure ciuili, vt per æs, & libram heredem testamenti soluant, & eodem loco res sit, quasi ea pecunia legata non esset.* Formula vero testamenti nuncupandi hæc ab Vlpiano traditur Institutionum cap. XX. *Tabulas testamenti testator tenens ita dicit:* HÆC *vti in his tabulis cerisve scripta sunt, ita do, ita lego, ita testor. Itaque vos Quirites testimonium præbitote.*

CAP.

Cap. XIII.

De Iure Tutelarum.

QVONIAM autem, dum testamentorum iura persequeremur, tutelarum etiam iuris fecimus mentionem, non videtur ab instituto nostro alienum, vt separatim aliquid hoc loco de tutelis etiam, & earum generibus exponamus. Tutelam ergo definiunt veteres Iurisconsulti, à quibus magna huiusce disputationis nostræ pars emanauit, *Vim, ac potestatem in caput liberi ad tuendum, qui propter ætatem sua sponte se defendere nequit, iure ciuili datam, ac permissam.* Tutores autem, qui liberis impuberibus dantur, vt illorum res administrent, quoad pubertatem inierint. Hi vero nihil aliud sunt, quam qui vocantur pupilli. nimirum, qui cum impuberes sint, desierunt in patris potestate esse aut morte, aut emancipatione. Tutelam autem, *tutoris in rem pupilli potestatem* ita esse asserunt, *vt eius rationibus seruiat.* vnde Cicero dixit in primo de officiis, *Vt tutelam, sic procurationem reip. ad vtilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum quibus commissa est, esse gerendam.*

Esse porro tutoris dandi ius, vt cetera, quæ supra collegimus, ciuis Roman. proprium, illud argumento est, quod à lege XII. tabularum est profectum, & quod si tutores, aut pupilli ciues Rom. esse desiissent, tutela tolleretur. Neque tamen ita de tutelis XII. tabulis cautum est, vt non multo etiam ante Romæ hoc ius obseruatum vel lege vel more

more sit. siquidem Ancum Marcium regem L. Tarquinium liberis suis tutorem reliquisse in Liuii, & Dionysii annalibus legimus. In XII. autem de tutelis scriptum extat ita, vt supra rettulimus; PATERFAMILIAS VTI LEGASSIT SVPER PECVNIA, TVTELAVE REI SVÆ, ITA IVS ESTO. Quem locum, credo, interpretans Caius, cap. primo de testament. tutelis, *Lege*, inquit, XII. *tabularum permissum est parentibus liberis suis, siue fœminis, siue maribus, si modo in potestate sint, tutores testamento dare.* Hoc autem idem tradit etiam Paulus cap. XX. *Testamento*, inquit, *quemlibet possumus tutorem dare, siue is prætor sit, siue consul sit, quia lex* XII. *tabularum id confirmat.* quin etiam sequenti capite addit, *eum demum tutorem dari posse, cum quo testamenti factio est.*

Quibus ex rebus perspicue intelligitur, tutoris dandi ius partim ex testamenti iure, partim ex patriæ potestatis iure pendere, vt quamuis pater priuatus sit, tamen tutorem per legem ex testamento relinquere liberis suis possit. Quod si testamento pater nullum forte tutorem dederit, tum lex dat eum, qui legitimus tutor vocatur. Etenim agnatum proximum, vt heredem, sic etiam tutorem esse iubet. Vnde Vlpianus de legitima tutela, *legitimæ tutelæ*, inquit, *lege* XII. *tabularum agnatis delatæ sunt & consanguineis.* Item: *Legitimos tutores nemo dat, sed lex* XII. *tabularum*

larum fecit tutores. Quod si neque testamentarius, neque legitimus adsit tutor, tum datur ab eo magistratu, cui tutoris dandi ius lege mandatum est, vt à prætore vrbano, & consulibus. Vnde nota vox illa est prætoris Verris apud Ciceronem: *Pupillos, & pupillas certissimam esse prædam prætoribus.* & illud Capitolini: *M. Antonium Imper. primum fecisse prætorem tutelarem, vt diligentius de tutoribus tractaretur, cum antea tutores à consulibus poscerentur.*

Addo etiam, quod ad iura tutelarum maxime videtur pertinere, mulieres apud Romanos in perpetua tutela fuisse. Quod sensit Cicero, cum pro Murena dixit: *Mulieres propter infirmitatem consilii maiores in tutorum potestate esse voluerunt.* & M. Cato apud Liuium in concione de lege Oppia: *Maiores nostri nullam ne priuatam quidem rem agere fœminas sine auctore voluerunt.* Narrat autem Vlpianus titulo XI. lege Atilia sancitum, vt mulieribus, & pupillis tutores non habentibus à prætore & maiore parte tribunorum darentur. Quam legem latam ante Philippum, & Albinum coss. anno DLXVII, inde coniicio, quod in eius anni historia referenda Liuius de Hispala libertina ita scribit: *Quin eo processerat consuetudine capta, vt post patroni mortem, quia in nullius manu erat, tutore à tribunis, & prætore petito, cum testamentum faceret, vnum Æbutium instituere heredem.* Huic autem post, pro bacchanalium indicatorum præmio, S. C. concessum scribit Liuius, vt tutoris optionem ita haberet, quasi ei vir testamento dedisset.

disset. sed de hac re, vbi de iure libertinorum agemus, pluribus disseremus.

Hæc autem, quæ hactenus diximus, ad ius ipsum Quiritium, quo maxime priuata ciuium Rom. iura comprehensa sunt, breuiter demonstrandum, satis, vt opinor, valebunt. quod à Plinio significatum puto, cum dixit: *Cassius Hemina ex antiquis, auctor est, primum è Medicis venisse Romam è Peloponneso Archagatum Lysaniæ filium, L. Æmilio, M. Liuio coss. anno vrbis* DXXXV. *eique ius Quiritium datum.*

CAP. XIV.

De Iure Census.

NVNC reliquum est, vt quemadmodum polliciti sumus, iura ea, quæ publicam potius rationem, quam priuatam attingunt, exequamur: quæ quanquam multa sunt, tamen quia omnia fere à censu ducuntur, videtur faciendum, vt ante de censu, post de ceteris disputemus. Censum autem Ser. Tullius rex in remp. intulit, atque vt hoc modo ageretur, instituit. Populum vniuersum iureiurando adactum fortunarum suarum æstimationem apud se profiteri iussit. qua cognita eundem in sex classes, & centum tres ac nonaginta centurias ita distribuit, vt in primas centurias, qui maximo essent censu coniecerit, in reliquas vero deinceps qui minore, seruato eo censu, & centuriarum gradu, quem supra in classibus, & centuriis exponendis, ostendi. Inde vero censendi mansit institutum, vt cives omnes in sua quisque tribu, classe, centuria, iureiurando dato, apud eum, penes

nes quem ius censendi populi esset, nomina sua, vxorum, liberorum, libertorum, seruorumque suorum profiterentur. praeterea aetatem omnium, regionem, quam habitarent, & fortunarum suarum aestimationem deferrent. Hoc autem ius primum regum; deinde consulum, & dictatorum; postremo proprio ad id magistratu creato, censorum fuit. Itaque Seruius quater censum egit, quintum P. Valerius, & T. Lucretius consules anno post reges exactos secundo, sextum decennio post T. Lartius dictator. Cum autem consules post quater, interiectis temporibus, populum censuissent, neque continentibus bellis gerendis occupati per annos vndecim ei muneri vacare potuissent, tum anno demum cccx. ab vrbe condita censores à populo creati L. Papirius, & L. Sempronius id negotii susceperunt, atque censum, lustrumque XI. condiderunt. Itaque post semper censoria cura fuit, vt, cum tribus recognoscerent, singulorum in singulis tribubus censum perspicerent, quod cum ex multis aliis locis, tum maxime ex censura Neronis, & Salinatoris cognosci facile potest.

Hic autem census duas opportunitates reip. attulit omnium, meo iudicio, maximas. nam & numerum eorum, qui arma ferre possent, ostendit, & pecuniarum magnitudinem, quibus bellorum sumptus sustinebantur, indicauit. Etenim quod ad capita censenda pertinet, non solum ciues omnes censeri consueuisse, sed etiam, si quis, qui non esset ciuis, nomen suum clam in censorias ta-

bulas referendum curasset, ea re ciuitatem adeptum esse comperio. Quocirca in Sextiana Cicero de Sex. Atilio Gauiano, qui in tabulas censorias nomen suum furtim intulerat, ita inquit; *Alter vero non ille Serranus ab aratro, sed ex deserto Gauii Oleli horreo, calatis granis, in Calatinos Atilios insitus, subito nominibus in tabulas relatis nomen suum de tabula sustulit.* Et idem, cum Gracchus propterea ciuem Romanum esse Archiam negaret, quod eum Romæ censum non inueniret, ad causam, quam ad veritatem aptius respondit, censum non ius ciuitatis confirmare, sed qui sit census, ita se iam tum gessisse pro ciue, ostendere. quin etiam Liuius per bellum Persicum, multos Latinos in ciuitatem Rom. per migrationem, & censum transisse ait, atque etiam seruos, cum consensu domini deferebant nomen in censum, vna cum libertate ciuitatem consequutos esse, supra ostendimus. Profitebantur autem nomen suum in censu omnes, atque omnium, quos in potestate haberent. verum censores in summa ciuium subducenda eos tantum numerasse, qui ferre arma possent, Fabius Pictor prodidit. de quo ita Liuius scribit in primo censu referendo, quem Ser. Tullius fecit: *Censa* LXXX. *millia ciuium dicuntur. adiicit scriptorum antiquissimus Fabius, eorum qui ferre arma possent, eum numerum fuisse.* Quem numerum si quisquam, vt illis præsertim temporibus, immodicum iudicarit, is tum denique, opinor, acquiescet, cum Romulum morientem XLVI. millia peditum, & paulo minus, quam mille equites reliquisse,

quisse, à Dionysio, & Plutarcho acceperit: & cum post aliquot annos, regnante Hostilio, Albæ vrbis excidio Albanis omnibus in ciuitatem acceptis, duplicatas esse Romanorum vires intellexerit. Hos autem esse, qui puberes essent, Dionysius indicat, cum singulis in censibus primorum referendis, puberum capita censa scribit. Nam censu quinto, qui factus est anno 11. ab exactis regibus, censa ait puberum (sic enim vertimus, quos ille vocat ἐν ἡ ἕβη,) ad centum triginta millia; & censu sexto centum quinquaginta millia, ac septingentos; & censu septimo, supra centum decem millia; & octauo, paulo plures, quam centum tria millia. Quin etiam quodam in loco ex hoc numero pueros aperte, & fœminas omnes, & seruos, & mercatores, & opifices excludit. si quidem de censu septimo ita scribit: *Ciuium tum, qui puberes essent, supra centum decem millia erant, vt proximo censu compertum fuerat; mulierum autem, & puerorum, seruorumque, & mercatorum, & sordidas artes exercentium (si quidem Romanorum nemini cauponariam, aut operosam artem tractare licuit) triplo plus, quam turbæ ciuilis.* & de octauo censu ait: *Ciuium, qui se, & bona, & puberes filios in censum detulerunt, paulo plus, quam centum, & tria millia fuerunt.* Nomine autem puberum tam seniores, quam iuniores esse comprehensos, idem ille ostendit, cum de quinto censu ita loquitur: *T. Lartius dictator censum egit, quo inuenta sunt Romanorum, qui in pubertate essent constituti, amplius* CL. *millia, & septingenti. Itaque cum eos qui militari ætate*

essent, à senioribus secreuissent, atque centuriassent, peditum, & equitum quatuor partes fecit. Ætatem autem militarem à XVII. anno vsque ad XLVI, ex Seruii instituto, eosdemque etiam iuniores, vt post eam ætatem seniores, appellarunt. Hi vero non tam vrbani erant, quam rustici, & ex rusticis non solum, qui agrum Romanum incolebant, sed etiam, qui extra agrum Romanum, vel publicum vel priuatum agrum ciues Romani in Latio, atque adeo in Italia possidebant, vel negotii gerendi caussa extra Italiam habitabant. vnde dixit Liuius bello Persico, *multitudinem iuniorum ingentem ex foris, & conciliabulis esse conscriptam.* Aliquando etiam Latini clam Romæ censi sunt, sed re patefacta, in suas ciuitates statim edicto redire iussi sunt. quod demonstrat Liuius eodem in bello his verbis: *Lustrum conditum. censa sunt ciuium capita* CCLXIX. *millia. minor aliquanto numerus, quia L. Postumius consul edixerat, qui socium Latini nominis ex edicto C. Claudii cos. redire in ciuitates suas debuissent, ne quis eorum Romæ, sed omnes in suis ciuitatibus censerentur.* Præsentes præterea censeri opus erat, nisi si censores etiam absentibus censendi facultatem permisissent, vt Nero, & Salinator, de quibus Liuius: *Lustrum serius conditum est, quia per prouincias dimiserunt censores, vt ciuium Romanorum in exercitibus, quantus vbique esset, referretur numerus.* P. etiam Scipionem Æmilianum censorem in oratione ad populum de moribus hæc posuisse, auctor est Gellius: *Absentes censeri iubere, vt ad censum nemini necesse sit venire.*

Cen-

Census autem fortunarum eam habuit vim, vt singuli patresfamilias singula prædia, & vrbana, & rustica in censu deferrent; pecuniæ summam, seruorum, pecudumque numerum, fundorum instrumenta sigillatim profiterentur. Hoc enim veterum historiarum exempla declarant. Liuius libro VII: *Quia solutio æris alieni multarum rerum mutauerat dominos, censum agi placuit.* & de Catone censore: *In censibus accipiendis aspera in omnes censura fuit. ornamenta & vestem muliebrem, & vehicula, quæ pluris, quam quindecim millium æris essent, in censum referre viatores iussit. item mancipia minora annis* XX. *quæ post proximum lustrum* X. *millibus æris, aut eo pluris venissent, vti ea quoque decies pluris, quam quanti essent, æstimarentur. & his omnibus terni in millia æris attribuerunt.* & Cicero in Planciana: *Illud quæro, sint ne ista prædia censui censendo? subsignari apud ærarium, apud censorem possint? in qua denique tribu ista prædia censuisti? census es præterea numeratæ pecuniæ centum triginta millia. census es mancipia Amyntæ.* & P. Scipio Æmilianus in oratione de multa contra Ti. Asellum, ex Gellio: *Tu in vno scorto maiorem pecuniam absumpsisti, quam quanti omne instrumentum fundi Sabini in censum dedicauisti.* Quin etiam Vlpianus Pandectarum titulo de censibus, non aliam fuisse censendi rationem demonstrat. *Forma censuali*, inquit, *cauetur, vt agri sic in censum referantur. nomen fundi cuiusque, & in qua ciuitate, & in quo pago sit. & quos duos vicinos proximos habeat. & aruum, quod in* X. *annos proximos sa-*

tum erit. quot iugerum esse videatur. vinea quot vites habeat. oliuetum quot iugerum, & quot arbores habeat. pratum quoque, quod intra x. *annos proximos sectum erit, quot iugerum pascua esse videatur. item sylua cædua. Omnia ipse, qui defert, æstimet. Illam enim æquitatem debet admittere censitor, vt officio eius congruat, releuare eum, qui & in publicis tabulis, delato modo frui ex certis caussis non possit. quare etsi agri portio casmate perierit, debebit per censitorem releuari.* Postremo Liuius quoque vbi de censoribus Nerone, & Salinatore scribit, ita scribit: *Duodecim coloniarum, quod nunquam antea factum erat, deferentibus coloniarum censoribus censum receperunt, vt quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta extarent.* Quo factum est, vt Varro recte dixerit, censorem esse, ad cuius censionem, id est, arbitrium censeretur populus; & Festus, censores dictos, quod rem suam tanti quisque æstimare solitus sit, quantum illi censuerint. Etenim censores sæpe censum multiplicabant, vt ante de Catone Liuius, & alio loco de iis, qui octuplicato censu M. Æmilium dictatorem ærarium reliquerunt.

Moris autem fuit, primum, vt in foro; deinde in villa publica, quæ erat in campo Martio census ageretur. quem morem à Cæsare labefactatum ostendit Suetonius, cum ait: *Recensum nec more, nec loco solito, sed vicatim per dominos insularum egit: ac ne qui noui cœtus recensionis causa moueri quandoq; possent, instituit, quotannis in demortuorum*

locum

locum iis qui recensiti non essent, subsortitio à prætore fieret. Pœna incensi maxima fuit. is enim publicatis bonis, lege Ser. Tullii, verberatus venibat, vt inquit Dionysius. Quocirca Zonaras, qui se, aut bona sua in censum non detulissent, ipsos à consulibus, bona à censoribus venundata scribit: & Vlpianus *maximam capitis minutionem esse, per quam ciuitas, & libertas, amittitur,* ait, *vt cum incensus aliquis venierit.*

Cap. XV.
De Iure Militiæ.

Ergo cum ex censu commoditates duæ præcipue pararentur, quibus bellorum prope quotidianorum rationes, & copiæ sustinerentur, vnum delectus, alterum tributorum; danda nobis opera est, vt primum de delectu, id est, de ipso iure militiæ disputemus: deinde quid de tributis in bellum conferendis inuenerimus, exponamus.

Quoniam autem ius militiæ nihil est aliud, quam ius legionis, (in hac enim soli ciues Romani, in auxiliis Latini socii meruerunt) primum quid, & quanta legio fuerit, ac quibus è ciuium generibus scripta sit, ostendamus; deinde eius scribendæ rationem, ac summa conscriptorum ciuium iura patefaciamus. Vniuersus Romanus exercitus in duas partes fuit diuisus, legiones, & auxilia. Legio certa peditum, equitumque manus fuit, Varrone, & Plutarcho auctoribus, à delectu fortissimorum militum appellata. Ea vero iam inde à Romulo rege instituta est trium millium peditum, & trecentorum equitum. ex singu-

lis enim tribubus mille conscripti sunt pedites, & centeni equites. Vt autem pedites in cohortes, equites in turmas distributi, sic cohortes in manipulos, turmæ in decurias, manipuli in centurias. Quoniam autem legionem a Romulo acceptis in ciuitatem Sabinis auctam scribit cum Dionysio Plutarchus, propterea eandem etiam a Romulo ad quatuor peditum millia redactam existimauerim. quæ inde Quadrata legio dicta est, auctore Festo. Subsequentibus vero temporibus pro vsu reip. & senatus arbitrio variatum, vt legio modo quatuor, modo quinque, modo sex millium peditum, itemque modo ducentorum, modo trecentorum equitum scriberetur, Liuio potissimum testi credo. is enim Volsco bello, quatuor legiones quaternum millium scriptas prodit; bello Gallico, non vrbana tantum, sed etiam agresti iuuentute decem legiones scriptas, quaternum millium & ducentorum peditum, equitumque trecentorum ait. bello Latino, per ea tempora scriptas quatuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecenis, alterum tantum ex Latino delectu adiici solitum. bello Punico, Sempronio duas legiones datas, ea quaterna millia fuisse peditum, & trecenos equites, item exercitum ciuium, sociorumque minui iussum, vt ex duabus legionibus vna legio quinque millia peditum, & trecenti equites essent, dimissis, qui plurima stipendia haberent, & sociorum septem millia peditum, & trecenti equites relinquerentur. bello Persico: *Legiones quatuor nouas*

scribi

scribi placuisse, binas singulis consulibus. Id præcipue prouinciæ Macedoniæ datum, quod cum alterius consulis legionibus quina millia, & duceni equites ex vetere instituto darentur in singulas legiones, in Macedonia sena millia peditum scribi iussa, equites treceni æqualiter in singulas legiones. item: In Macedoniam peditum Romanorum sex millia, sociorum nominis Latini sex millia, equites Rom. CCL. socios CCC. veteres milites dimissos, ita vt in singulas Romanas legiones ne plus sena millia peditum, CCC. equites essent. Alteri consuli nullum certum finitum numerum ciuium Romanorum, quem in supplementum legeret: id modo finitum, vt duas legiones scriberet, quæ quina millia peditum & ducenos haberent, equites trecenos. Peditum Latinorum maiorem, quam collegæ decretum numerum, peditum X. millia, & DC. equites. quatuor præterea legiones scribi iussas, quæ si quo opus esset, educerentur. In Hispaniam tria millia peditum Romanorum in supplementum, CCC. equites decretos. Finitum ibi quoque in legiones militum numerum, peditum quina millia, trecenos & XXX. equites: & post; exercitum ad collegam primo quoque tempore mittere in Macedoniam consulem iussum, neque in ea pro-

prouincia plus quam duas legiones esse, eas repleri, vt sena millia peditum, trecenos haberent etiam equites. Ex quibus locis satis intellectum puto, senum millium numerum adhuc nisi extra ordinem non esse decretum. Nam Polybius etiam, qui post bellum Persicum cum P. Æmyliano vixit, legiones conscribi memoria sua ex quinis millibus peditum & trecenis equitibus rettulit. & Festus C. Marium primum legionem sex millium conscripsisse testatur. quod non senatus decreto, sed imperatoris consilio factum ostendit Sallustius, cum ait; *Igitur Marius cum aliquanto maiore numero, quam decretum erat, in Africam profectus.* Vnde legio sex millium fuisse a multis traditur, quod hic maximus eius numerus stante rep. fuerit. Atque de magnitudine quidem legionis hæc hactenus.

Obseruatum est præterea, in legione nisi ingenuos, & ex ingenuis nisi iuniores, & ex iunioribus nisi qui in quinque classibus censerentur, & ludicræ artis expertes essent, ordine non esse centuriatos. ex quo sequitur seruos, libertinos, pueros, seniores, capite censos, & histriones, si quando ad arma vocati sunt, non nisi cogente necessitate, in dubiis rebus reip. esse vocatos. Id quod ex annalibus Liuii facile intelligetur; vt bello Punico: *Q. Fuluius, Ap. Claudius consules, cum ægre delectum conficerent, quod inopia iuniorum non facile in vtrumque, vt & nouæ vrbanæ legiones, & supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat, senatus absistere eos incœpto vetuit, & triumuiros binos creari iussit, alteros,*

teros, qui citra, alteros, qui ultra quinquagesimum lapidem in plateis, forisque, & in conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent. & si qui roboris satis ad ferenda arma habere viderentur, etiamsi nondum ætate militari essent, facerent. Tribuni pl. si iis videretur, ad populum ferrent, vt qui minores septem, & decem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septem, & decem annorum, aut maiores milites facti essent. ex hoc S. C. triumuiri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt. & L. Valerio quartum, M. Camillo, M. Aimilio tribunis militum consulari potestate: *Omnium primum tribunis militum datum fuit delectum haberi: nec iuniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, vt vrbis custodiam agerent.* & bello Samnitico, Etrusco; *Senatus iustitium indici, delectum omnis generis hominum haberi iussit, nec ingenui modo, aut iuniores sacramento adacti sunt, sed seniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati.* & Punico bello: *Et aliam formam noui delectus inopia liberorum capitum, ac necessitas dedit. octo millia iuuenum validiorum ex seruitiis, prius sciscitantes singulos, vellent militare, empta publice armauerunt.*

Quoniam autem mos, vt opinor, increbuerat, vt minores annis septemdecim aliquando scriberentur. propterea C. Gracchus in tribunatu legem, teste Plutarcho, tulit, ne quis ante annum decimum septimum ad militiam cogeretur, qua ætate qui conscribebantur, tirones; vt contra, qui legitima omnia vel certe plurima stipendia confecerant,

cerant, veterani dicebantur. Vt autem ceteros extra ordinem militare coactos, sic etiam tenuissimum hominum genus, capite censos aliquando esse conscriptos animaduertimus. id autem a C. Mario factum est, de quo ita Sallustius: *Marius milites scribere non more maiorum, neque ex classibus, sed vti cuiusque libido erat, capite censos plerosque. Id factum alii inopia bonorum, alii per ambitionem consulis memorabant, quod ab eo genere celebratus, auctusque erat. & homini potentiam quærenti egentissimus quisque opportunissimus.* Quibus ex locis apparet, ingenuos tantum, eosque iuniores ordine, reliquos vero extra ordinem militasse.

Nunc illud addo, neque ingenuos omnes fuisse conscriptos, siquidem lustriones omnes præter Attellanos a stipendiis militaribus repulsus libro VII. tradidit Liuius. Neque vero hi solum extra ordinem, sed qui emeritis etiam erant stipendiis, sæpe ad arma vocati sunt, hos enim, scribit Sallustius, Marium ambiendo secum proficisci coegisse. Emeritis autem stipendiis dicebantur, qui legitima stipendia confecerant omnia, legitima vero stipendia equiti decem annorum fuerunt, pediti sex, aut, si honores petere vellet, decem, intra annum decimum sextum, & quadragesimum septimum ætatis ex lege necessario conficienda, quod Polybius aperte scribit, & lex Tullia indicat, quæ iuniorum ætatem annis triginta definiuit, quos militare coegit. Quo spectans Sallustius, Cæsarem dictatorem admonet,

vt

vt videat, ne, vti adhuc militia iniusta, aut inæqualis sit, cum alii triginta, pars nullum stipendium faciat. Qui vero emeritis stipendiis rursus militare cogebantur, ii, auctore Dione, Euocati dicebantur. Atque de eorum quidem, qui in legione militarent, generibus hactenus disputatum sit. nunc de ipsa conscribenda legione dicamus.

Designatis consulibus, vt scribit Polybius, tribunos militum quattuor. & viginti legebant: quattuor quidem, ac decem ex iis, qui stipendia quinque haberent; decem vero ad hos, qui decem. Creatis tribunis cum delectum habituri consules erant, diem edicebant, qua omneis militari ætate præditos conuenire, oporteret. quæ vbi aduenit, omnes in Capitolium coibant. Tum iuniores tribuni iussu populi, imperatorumve quattuor in partes distribuebantur. ac qui primi lecti erant, primæ legioni præficiebantur; tres qui deinceps, secundæ; quattuor subsequentes tertiæ; tres vltimi quartæ. ex iis autem, qui natu grandiores erant, duos primos præponebant, tres secundos secundæ, duos subsequentes tertiæ, tres vltimos quartæ. Hac diuisione facta, singuli tribuni seorsum sedentes tribus sigillatim sortiebantur, eamque quæ sorte exierat, citabant. vnde iuniores quattuor ætate, & corporis habitu similes excernerent. quibus prodeuntibus, primum primæ legionis tribuni, deinde secundæ, inde tertiæ, postremo quartæ, atque ita deinceps cooptabant. Vbi vero certum numerum fecerant, (erat autem, vt dixi, modo quattuor millium

um ac ducentorum, modo quinque millium, si durior esset fortuna reip'ub.) tum equites designabant. quos olim post pedites, inde vero ante pedites legere cœperunt, quod ex censu à censoribus legerentur, ac trecenos singulis legionibus adiiciebant. Hac descriptione perfecta, tribuni suos quisque in suas legiones vocantes, vnum ex omnibus maxime idoneum lectum, iureiurando obstringebant, se, quoad posset, mandata ducum executurum. inde reliqui omnes procedentes, singuli se omnia facturos in verba primi iurabant. Quo facto, indicto militibus ad conueniendum loco, eos dimittebant.

Hæc ferè Polybius sua ætate obseruata refert. quæ cum ipsius auctoritate, quæ summa est, tum vero aliorum etiam scriptorum, quorum monumenta contemnere nec possumus, nec debemus, satis certo testimonio video supra illius ætatem etiam obseruata; Liuius libro II: *Dimisso senatu consules in tribunal ascendunt citant nominatim iuniores. cum ad nomen nemo responderet.* libro IIII: *Delectum haberi non ex toto passim populo placuit, decem tribus sorte ductæ. ex his scriptos iuniores duo tribuni ad bellum duxere,* libro VII. *Acerbitas in delectu non damno modo ciuium, sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis cæsis, qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, inuisa erat.* libro XLII: *Delectus consules multo intentiorem, quam alias, curam habebant. Licinius veteres quoque scribebat milites centurionesque, & multi voluntate nomina dabant. quia locupletes videbant, qui*

priore

priore Macedonico bello, aut aduersus Antiochum in Asia stipendia fecerant cum tribuni militum centuriones, sed primum quenque citarant, tres, & viginti centuriones, qui primos pilos duxerant citati tribunos plebis appellarunt. Minoris mulctæ ratio in hoc genere fuit, vt inquit Varro apud Gellium: *M. Terentio quando citatus neque respondit, neque excusatus est, ego ei ouem vnam mulctam dico.* Item, vt inquit Cato: *Imperator, si quis extra ordinem depugnatum iuit, ei mulctam facit*; maioris hæc, de qua Valerius; *M. Curius consul cum subitum delectum edicere coactus esset, & iuniorum nemo respondisset, coniectis in sortem omnibus, Polliæ, quæ proxima exierat, primum nomen vrna extractum citari iussit, neque eo respondente bona adolescentis hastæ subiecit.* Festus: *In delectu primi vocabantur boni nominis, vt Saluius, Valerius, Statorius.* Cicero de diuinatione: *In delectu consules obseruant, vt primus miles fiat bono nomine.*

Atque hæc quidem de citandis, conscribendisque militibus exempla satis sint. de militari vero sacramento hæc, vt opinor, erunt, quæ dicentur, cuius formulam animaduertimus apud Gellium hanc fuisse, ab eo ex libro Cincii de re militari quinto relatam: *Cum delectus antiquitus fieret, & milites scriberentur, in iusiurandum eos tribunus militaris adigebat, hoc modo: In magistratu C. Lælii C. F. consulis, L. Cornelii P. F. consulis, in exercitu, decemque millia passuum prope furtum non facies dolo malo, solus, neque cum pluribus, pluris nummi argentei in dies singulos, extra hastam, hastile, ligna, pabu-*

lum, vtrem, follem, faculam, si quid ibi inueneris, sustulerisve, quod tuum non erit, quod pluris nummi argentei erit, vti tu ad C. Lælium, C. F. Consulem, Luciumve Cornelium P. F. consulem, siue ad quem eorum alter iusserit, perferas: aut profitebere in triduo proximo, quicquid inueneris, sustulerisve dolo malo; aut domino suo, cuium id censebis esse, reddes vti, quod recte factum esse voles. deinde ita concipiebatur iusiurandum, vt adessent, his additis exceptionibus, nisi harumce aliqua caussa erit, funus familiare, feriæ denicales, Kalendæque, quæ non eius rei caussa in eum diem collatæ sint, quo is eo die minus ibi esset, morbus sonticus, auspiciumve, quod sine piaculo præterire non licet. sacrificiumve anniuersarium, quod recte fieri non posset, nisi ipsus eo die ibi sit, ius, hostisve, status, condictusve dies cum hoste. sicui eorum harumce quæ caussa erit, tum se postridie, quam per eas causas licebit, eo die venturum aditurumque eum qui eum pacum, vicum, oppidumve delegerit. Hæc apud Gellium. vnde Liuius libro VII: *Dictator omnes iuniores nullo detrectante militiam sacramento adegit.* & libro IX: *Is prout rei magnitudo postulabat, omnes iuniores sacramento adegit.* &: *Romamque is metus manauit, adeo vt omnes iuniores sacramento adigerent.* Quantum autem vis habuerit militare sacramentum, & vt sine sacramento pugnari cum hoste more maiorum haud licuerit, ostendit multis verbis Cicero in primo de officiis. cuius memorabile illud hoc loco non præteribo: *P. Æmilius imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tiro militabat. Cum autem P. Æmilio*

milio videretur vnam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad P. Æmilium scripsit, vt si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento. Quid quod sæpe nouo etiam iureiurando milites esse adactos, docet Liuius? vt bello Punico Paulo & Varrone cos. *Milites,* inquit, *tunc quod nunquam antea factum erat, iureiurando à tribunis militum, iussu consulum conuenturos, neque iniussu abituros. nam ad eam diem nihil præter sacramentum fuerat. & vbi ad decuriatum, aut centuriatum conuenissent, sua voluntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites coniurabant, sese fugæ atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, aut hostis feriendi, aut ciuis seruandi causa. id ex voluntario inter ipsos fœdere à tribunis ad legitimam iurisiurandi adactionem translatum.* Huc etiam sine dubio referendum est, quod extat in commentario Seruiano ad VIII Æneidos, tria fuisse militiæ genera, sacramentum, coniurationem, & euocationem. Sacramentum eorum, qui singuli iurabant, pro republica se esse facturos, nec discedebant, nisi confectis stipendiis; coniurationem, si esset tumultus, id est, bellum Italicum, vel Gallicum. quo tempore quia singulos interrogare non vacabat, qui fuerat ducturus exercitum ibat ad Capitolium, & exinde proferens duo vexilla, vnum roseum, quo pedites euocabat, alterum cæruleum, quo equites, dicebat: qui vult saluam remp. me sequatur, & qui conue-

nissent, simul iurabant, vnde dicebatur ista militia coniuratio; vnde libro XLV scripsit Liuius: *senatuconsultum factum, vt consul, quos præter milites, sociosque nauales coniuratos haberet, dimitteret.* Euocationem, cum ad diuersa loca diuersi propter cogendos mittebantur exercitus. Neque vero ab hoc loco aliena est lex sacrata militaris C. Marcio, Q. Seruilio cos. lata, cuius meminit Liuius libro VII; *Ne cuius militis scripti nomen nisi ipso volente deleretur.*

De indicendo autem ad conueniendum die Liuius: *Inde de exercitibus ita decretum est, vt duabus legionibus vrbanis Ti. Sempronius consul Cales ad conueniendum ediceret.* Item: *His per magistrum equitum scriptis diem Tibur ad conueniendum edixit.*

Vt autem conscribendorum militum, sic etiam dimittendorum diligens obseruata ratio est. missionum vero genera fuerunt duo, honesta & causaria. Honesta fuit eorum, quibus iusta militiæ vacatio esset: causaria, quibus necessaria. Iusta est, cum quis aut legitima confecit stipendia, aut maior est annis quinquaginta. Necessaria cum aut morbo, aut imbecilla valetudine impeditus in castris esse non potest. Vtriusque aptissima proferam exempla. Liuius libro VII: *Consul educto in æstiua milite exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit: aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graues iam ætate, aut viribus parum validos.* & lib. quadragesimo secundo, apud eundem ita veteranus miles loquitur, Sp. Ligustinus: *Viginti duo*

duo stipendia annua in exercitu emerita habeo, & maior annis sum quinquaginta. quod si mihi nec stipendia omnia emerita essent, nec dum ætas vacationem daret, tamen cum quatuor milites pro me vno dare possem, æquum erat, me dimitti. & post: *Senatum veteres centuriones quamplurimum ad id bellum scribere censuisse, nec vlli, qui non maior annis quinquaginta esset, vacationem militiæ esse.* & libro vigesimo quarto: *Nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpta, qui quadriennio non militâssent, quibus neque vacatio iusta militiæ, neque morbus causa fuisset.* Præter has fuerunt aliæ quoque vacationes extra ordinem gratiæ causa, vel à senatu, vel ab imperatoribus datæ. à senatu, vt idem libro XXXIX: *Senatusconsultum factum est, vt consul cum tribunis plebis ageret, vt P. Æbutio emerita stipendia essent; ne inuitus militaret, ne ve censor ei equum publicum assignaret.* & libro vicesimo tertio: *Præneſtinis militibus senatum duplex stipendium, & quinquennii vacationem decreuit.* & Cicero de natura deorum: *P. Vatienus agro à senatu, & vacatione donatus.* ab imperatore. vt illud in epitoma Liuiana LV: *Tribuni plebis, quia non impetrarent, vt sibi denos, quos vellent, milites eximere liceret, consules in carcerem ducere iusserunt.* Mitto commeatus, quos in castris pro arbitratu imperatores, vel domus reuisendæ; vel negotii priuati gerendi caussa petentibus militibus concesserunt. quibus quoniam nihil in hoc genere potest esse vulgatius, de iis neminem puto expectare, dum scribam. Quin etiam senes, & sacerdotes perpetuam militiæ vaca-

tionem habuisse, excepto Gallico tumultu, memoria prodidit Appianus in secundo, & Plutarchus in Camillo. Qua ratione ductus Cicero in octaua in Antonium, grauius esse tumultum, quam bellum, hinc intelligi posse concluſit, quod bello Gallico vacationes valerent, tumultu non valerent. Vt autem sacerdotum, & senum vacatio tumultu Gallico infirmata est, sic aliis etiam tumultibus aliæ. vnde scripsit libro VII Liuius: *Quod per magnos tumultus fieri solitum erat, iustitio indicto delectus sine vacationibus habitus est.* & libro octauo: *Mamercinus consul, cui Gallicum bellum euenerat, scribere exercitum sine vlla vacationis venia iussus.* & libro quarto: *Cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur.* & libro sexto: *Tertius exercitus ex cauſſariis, senioribusq; scribatur.* Est autem memorabile illud, vacationes has à censoribus fuisse cognitas. quod ostendit idem libro quadragesimo tertio, cum de censoribus verba faciens, ait: *In censu accipiendo populi milites ex Macedonico exercitu, qui quam multi abessent ab signis, census docuit, in prouinciam cogebant. cauſſas stipendiis missorum cognoscebant, & cuius nondum iusta missio visa esset, ita iusiurandum adigebant:* Ex TVI *animi sententia, ex edicto C. Claudii, Ti. Sempronii censorum in prouinciam Macedoniam redibis, quod sine dolo malo facere poteris?*

Diximus de vacationibus militum, nunc de præmiis eorundem dicamus. præmia autem voco munera militaria, cohortis prætoriæ communionem, stipendium, prædam, & dona imperatoria.

ria. Munera militaria appello, vt centuriatus, & præfecturas. de quibus post commodius in libro de iure prouinciarum. Quod autem ad cohortem attinet, intelligendum est, si legio nemini, nisi ciui Romano, patuit, multo minus cohortem prætoriam nisi ciui Romano fuisse permissam. ex qua qui fuisset, in beneficiis ab imperatore ad ærarium deferretur. quod pro certo ciuitatis argumento attulit Cicero pro Archia. *Iis temporibus* inquit, *quæ tu criminaris, ne ipsius quidem iudicio in ciuium Romanorum iure esse versatum, in beneficiis ad ærarium delatus est à L. Lucullo prætore, & consule.* Quocirca ad Verris contumeliam dixit idem in frumentaria, Verrem ipsum prætorem è cohorte sua Artemidorum medicum Cornelium, pictorem Tlepolemum, & eiusmodi recuperatores dedisse, quorum nemo ciuis Romanus erat. Stipendium neque ab initio vrbis milites Romani meruerunt, neque eodem anno equites, quo pedites, acceperunt. peditibus enim datum est anno vrbis trecentesimo quadragesimo septimo, Anxure Volscorum oppido capto, ac direpto, equitibus anno trecentesimo quinquagesimo; bello Veienti. De vtroque instituto verba ipsa Liuii recitabo. de peditibus: *Additum omnium maxime tempestiuo principum in multitudinem munere, vt ante mentionem vllam plebis, tribunorumve decerneret senatus, vt stipendium miles de publico acciperet, cum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.* de equitibus vero: *Clade ad Veios accepta, mœstis patribus, repente quibus census equester erat, equi publici non*

erant assignati, senatum adeunt. equis suis stipendia facturos promittunt. Inde ad curiam concursus fit plebis. pedestris ordinis se aiunt nunc esse, operamque reipubl. se extra ordinem polliceri. Gratiis à senatu actis placuit, omnibus voluntariam extra ordinem professis militiam æra procedere. & equiti certus numerus æris est assignatus. tum primum equis merere equites cœperunt. Itaque libro vicesimo tertio, Punico bello, ait, senatum decreuisse, vt eo anno duplex tributum imperaretur, simplex confestim exigeretur, ex quo stipendium præsens omnibus militibus daretur, præterquam qui milites ad Cannas fuissent. & libro vicesimo septimo, eodem bello illis omnibus equos ademptos, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant; addidisse acerbitati etiam tempus, ne præterita stipendia procederent iis, qui equo publico meruerant, sed dena stipendia equis priuatis facerent. Stipendium porro militare quantum fuerit, haud procliue dictu existimo. Polybius enim diurnum peditis quæstum obolos duos statuit, centurionis duplex, equitis drachmam, quæ eadem est fere apud Græcos, ac denarius apud Romanos. an vero ille ὀψώνιον (hac enim voce vtitur) pro integro stipendio accipiat, parum liquet. Quod si postremorum temporum consuetudine, quæ sunt antiquissima, metiamur, diurnum peditis Romani stipendium fuisse denarium statuemus. Nam apud Tacitum libro

libro primo post obitum Augusti ita miles quidam gregarius Percennius loquitur: *Enimuero militiam ipsam grauem, infructuosam, denis in diem assibus animam, & corpus æstimari. hinc vestem, arma, tentoria, hinc sæuitiam centurionum, & vocationes munerum redimi.* Denarius autem decem assibus æstimatus est. atque semper in militari stipendio pro decem assibus æstimatus est. atque semper in militari stipendio pro decem assibus datus est, quamuis bello Punico secundo placuisset, vt sexdecim assibus permutaretur. quod scriptum est apud Plinium libro XXXIII. Illud autem non habet dubitationem, quin centurionis stipendium fuerit duplex, equitis triplex. cuius rei cum Polybius testis est, eo, quem protuli, loco, tum etiam Liuius, primum, qui anno vrbis trecentesimo quinquagesimo quarto triplex stipendium equitibus à Cn. Cornelio tribuno militum consulari primum datum scribit, deinde qui postea id, vt iam vulgo factitatum, commemorat. *Æque impotens*, inquit, *postulatum fuit, vt de stipendio equitum (merebant autem triplex ea tempestate) æra demerentur, quod aduersati coniurationi fuissent.* Adiicit Polybius, frumentum, vestes, arma sæpe militibus data, detracta tamen à quæstore ex diurna mercede rata pecuniæ summa. Quare adductus C. Gracchus tribunus pleb. homo inter ceteros plebis Romanæ studiosissimus, legem tulit, teste Plutarcho, vt testes militibus darentur, nec quicquam propterea de stipendio minueretur. Animaduertimus etiam, prædam ex hostibus captam, partim ab im-

peratore in publicum relatam, partim militibus donatam quin etiam sæpenumero eueniſſe, vt imperatoribus ipſis ob eam aut maligne diuiſam, aut alio modo interceptam dies ad populum dicta ſit. Dona vero militaria erant, quæ militibus ſingulis virtutis ergo ab imperatore triumphaturo dabantur, vt coronæ, quarum multa erant genera, ciuicæ, murales, obſidionales, caſtrenſes, aureæ, roſtratæ, vt torques, armillæ, haſtæ puræ, phaleræ, cornicula', & cetera generis eiusmodi. erant etiam, quæ vniuerſis, vt pecunia. de coronis notum eſt illud Gellii de Sicinio Dentato, qui vixit ante decemuiros: *Is pugnaſſe in hoſtem dicitur centum, & viginti prœliis. cicatricem auerſam nullam, aduerſas quinque & quadringinta tuliſſe. coronis eſſe donatum aureis octo, obſidionali vna, muralibus tribus, ciuicis quatuordecim, torquibus tribus & octoginta, armillis plus centum ſexaginta, haſtis duodeuiginti. phaleris item donatus eſt quinquies, vicieſque.* quin etiam apud Liuium ſcriptum eſt, L. Papirium conſulem equites omnes ob egregiam in bello operam donaſſe corniculis, armillisque argenteis. & bello Perſico, Sp. Liguſtinus apud populum gloriatur, ſe quater & vicies virtutis cauſa ab imperatoribus eſſe donatum, ſex ciuicas coronas accepiſſe, viginti duo ſtipendia in exercitu emerita habere. Adde quæ de Auguſto rettulit Suetonius: *Dona militaria aliquanto facilius phaleras, & torques, quicquid auro, argentoque conſtaret, quam vallares, & murales coronas, quæ honore præcellerent, dediſſe; has quam parciſſime, & ſine ambitione, &*

ſæpe

sæpe etiam caligatis tribuisse. M. Agrippam in Sicilia post nauale victoriam cæruleo vexillo donasse: Sed de coronis militaribus quæ fuerint, ac quam ob causam singulæ datæ sint, cum satis Polybius libro sexto, Gellius libro quinto, Zonaras libro secundo tradiderint, vt in re satis eorum sermone nota, ac peruulgata non consumam tempus exemplis. Imperatores autem ante triumphum pecuniam militibus consueuisse diuidere, Liuianis verbis confirmabo, libro vicesimo octauo: *Pecuniam in ærarium tulerunt sestertium tricies octoginta millia æris. M. Liuius militibus quinquagenos senos asses diuisit. tantundem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, cum ad exercitum rediisset.* & sequenti libro: *P. Scipio triumpho omnium clarissimo vrbem est inuectus. argenti tulit in ærarium pondo centum millia, militibus ex præda quadragenos diuisit.* & libro tricesimo quarto: *Milites sequuti currum frequentes. his duceni quinquageni æris in pedites diuisi; duplex centurioni, triplex equiti.* & libro tricesimo septimo: *Militibus quini viceni denarii dati, duplex centurioni, triplex equiti. & stipendium militare, & frumentum duplex post triumphum datum.* & libro quadragesimo secundo: *Militibus proconsules denarios quinos vicenos, duplex centurioni, triplex equiti diuiserunt.*

Vt autem præmia, sic animaduersiones etiam multæ in militem Romanum fuerunt. atque earum quidem aliæ leniores, aliæ acerbiores. Non enim vt in vrbe lex Porcia ciues Romanos à ma-

magistratuum virgis, & securibus ; sic etiam in castris vindicauit. aliam enim disciplinam militarem esse voluerunt, aliam vrbanam; itemque alium ad parendum terrorem exercitui, aliam populo esse propositum. si quidem ab imperatoris imperio nulla erat prouocatio. Lenis autem animaduersio fuit, quæ ignominiam tantum inusit, vt ignominiose dimitti, stipendio legitimo spoliari, hastam dare, tendendi locum mutare; extra oppidum hibernare, cibum stantem capere, fossam fodere, discinctum destitui, hordeo pasci, sanguinem mitti. Grauior, quæ detrimentum intulit, vt virgis cædi, venire, fuste & securi percuti, decimari, in crucem tolli. quarum omnium exempla, quam maxime idonea poterimus, referemus. De ignominiosa dimissione exemplum est apud Hirtium, bello Africo *Cæsar de suggestu conuocatis omnium legionum tribunis centurionibusque, C. Auiene, inquit, quod in Italia milites populi Romani contra rempubl. instigasti, rapinasque per municipia fecisti, ignominiæ caussa ab exercitu meo te remoueo.* De fraudatione stipendii satis notum est. hinc enim ære diruti appellabantur, teste Nonio, milites, quibus propter ignominiam stipendium, id est, merces menstrualis, aut annua, quæ esset in nummis æris, subtrahebatur. Vnde Varro de vita populi Romani: *Stipendium appellabatur, quod æs militi semestre, aut annu-*

annuum dabatur; cui datum non sit propter ignominiam, ære dirutus esset. & Liuius libro XL. *Caussa ignominiæ, vti semestre stipendium in eum annum esset, ei legioni decretum.* Ære dirutum autem militem ab antiquis dictum tradit Festus, cui stipendium ignominiæ caussa non erat datum quod æs diruebatur in fiscum, non in militis sacculum. & idem alio loco: *Resignatum æs dicitur militi, cum ob delictum aliquod iussu tribuni militum, ne stipendium ei detur, in tabulas refertur.* De hasta danda idem in hunc modum: *Censio hastaria dicebatur, cum militi multæ nomine ob delictum militare indicebatur, quod hastas daret.* De mutando tentorii loco narrat Polybius, quos ignominia efficere voluerint, eos extra castra tendere iussos. vnde apud Liuium lib. xxv. Cannenses milites queruntur ita: *Nunc deteriore conditione sumus, quam apud patres nostros fuerunt captiui; quippe illis arma tantum, atque ordo militandi, locusque in quo tenderent in castris, est mutatus, quæ tamen semel nauata reip. opera, & vno felici prælio recuperarunt.* De hibernis Liuius libro vicesimo sexto: *Additum vtrorumque ignominiæ, ne in oppidis hibernarent, neve hiberna propius vllam vrbem decem millibus passuum ædificarent.*

rent. De cibo libro vicesimo quarto: *Nomina eorum qui detrectatæ pugnæ memores secessionem paulo ante fecerunt, referri ad me iubebo: citatosque singulos iureiurando adigam, nisi quibus morbus caussa erit, non aliter, quam stantes cibum, potumque, quoad stipendia facient, capturos esse.* De fodiendo auctor est Plutarchus in Lucullo, antiquam militaris ignominiæ genus fuisse, vt tunicis interioribus solutis, fossam fodere inspectante reliquo exercitu cogerentur. De reliquis Liuius libro vicesimo septimo: *Cohortibus, quæ signa amiserant, hordeum dari iussit, centurionesque manipulorum, quorum signa amissa fuerant, districtis, gladiis discinctos destituit.* Hordeum item pro tritico ignominiæ caussa datum narrat Polybius. De mittendo autem sanguine sic Gellius: *Fuit hæc quoque antiquitus militaris animaduersio, iubere ignominiæ caussa militi venam solui, & sanguinem dimitti. cuius rei ratio in litteris veteribus, quas equidem inuenire potui, non extat. sed opinor hoc factum primitus in militibus stupentis animi, atque à naturali habitu declinantis, vt non tam pœna, quam medicina videretur. posteà tamen ob pleraque alia delicta idem factitatum esse credo per consuetudinem, quasi minus*

nus sani viderentur omnes qui delinquerent. Quocirca scriptum est etiam apud Frontinum, M. Catonem memoriæ prodidisse, in furto deprehensis inter commilitones dextras esse præcisas, aut si lentius animaduertere voluissent, principi sanguinem missum. De grauioribus autem ceteris hæc erunt documento. Liuius de Scipione disciplinam militarem ad Numantiam corrigente: *Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, vitibus; si extraneus, fustibus cæcidit.* & alibi: *P. Nasica, & D. Bruto cos. delectum habentibus, in conspectu tironum res saluberrimi exempli facta est. Nam C. Matienus accusatus est apud tribunos plebis, quod exercitum in Hispania deseruisset, damnatusque sub furca diu virgis cæsus est, & sestertio nummo veniit.* & Cicero tertia in Antonium: *Si consul ille, fustuarium meruerunt legiones, quæ consulem reliquerunt.* Fuste autem cædebantur, auctore Polybio, hoc pacto; Accepto fuste tribunus vix tantum attingebat damnatum. quod vbi factum erat, omnes, qui in castris erant, cædentes fustibus, lapidibusque, pleroſque in ipsis castris conficiebant. at si qui euasissent, ne sic quidem seruari poterant. quippe quibus neque in patriam redire liceret, neque à propinquis domum recipi possent. Antiquissimum porro decimationis exemplum inuenio apud Liuium,

ab

ab Ap. Claudio consule, ferocissimi ingenii viro, nescio an primum editum, non multis post reges exactos annis. cuius etiam libet verba apponere: *App. Claudius consul aduocata concione inuectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum, vbi signa, vbi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos, ad hoc centuriones, duplicariosque qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit, cetera multitudo, decimus quisque ad supplicium lecti.* Rationem autem huius exequendi imperii cum Polybius libro VI. tum Liuius exponit, vbi de Scipione pœnas de seditioso exercitu apud Sucronem repetente scribit, & quidem ita: *Præconis audita vox citantis nomina damnatorum in consilio. nudi in medium protrahebantue. & simul omnis apparatus supplicii expromebatur. deligati ad palum, virgisque cæsi, & securi percussi.* Cur autem decimatio instituta sit, rationem reddit noster ille elegantissime in Cluentiana. *Statuerunt*, inquit, *ita maiores nostri, vt si à multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdam animaduerteretur. vt metus videlicet ad omnes, poena ad paucos peruenerit. nam miles, qui locum non tenuit, qui hostium impetum, vimque per-*

pertimuit, poteſt idem poſtea & ciuis eſſe melior, & vir bonus, & ciuis vtilis. quare ne in bello propter hoſtium metum delinqueret, amplior ei mortis, & ſupplicii metus eſt à maioribus conſtitutus. ne autem nimium multi pœnam capitis ſubirent, idcirco illa ſortitio comparata eſt. De cruce Liuius libro triceſimo: *De perfugis grauius, quam de fugitiuis conſultum. Nominis Latini qui erant, ſecuri percuſſi, Romani in crucem ſublati ſunt.* Atque hæc quidem militarium animaduerſionum genera ſunt, quæ vsque ad extrema etiam penetraſſe reip. tempora, ſatis idoneus teſtis eſt Suetonius, cum inquit de Auguſto: *Cohortes, ſi quæ ceſſiſſent loco, decimatas hordeo pauit. centuriones ſtatione deſerta itidem, vt manipulares capitali animaduerſione puniuit. pro cetero delictorum genere variis ignominiis affecit, vt ſtare per totum diem iuberet ante prætorium, interdum tunicatos, diſcinctosque, nonnunquam cum decempedis, vel etiam ceſpitem portantes.* Sed de iure veteris Romanæ militiæ hactenus.

Cap. XVI.

De Jure Tributorum, & Vectigalium.

Altera cenſus commoditas eſt tributum, quod ex cenſu à ciue Rom. conferebatur. de quo mihi hoc loco, vt etiam de vectigalibus, intelligo nonnihil eſſe dicendum. Omnis pecunia, quæ à ciue Romano publice pendebatur, fere aut tributi nomine pendebatur, aut vectigalis. Tributum, inquit Varro, erat pecunia populo imperata, quæ tributim à ſingulis pro portione cenſus exigeba-

tur. Vectigal ea pecunia, quæ alio quocunque nomine exigebatur.

Ceterum tributorum, vt ait Festus, tria genera fuerunt. vnum, quod in capita; alterum, quod ex censu collatum est; tertium, quod extra ordinem imperatum, idque temerarium dictum. Ac ante Seruium quidem regem tributum conferri in capita consueuit, adeo vt cum regi pecunia opus esset, æquo pauperes, ac diuites onere tributi premeret; vt auctor est in Seruio Dionysius. sed eam consuetudinem omnino immutauit Seruius. Etenim qui censum instituit, idem etiam tributi æqualiter ex censu conferendi rationem iniuit. id quod scriptum extat apud Liuium: *Quadrifariam*, inquit, *vrbe diuisa, regionibus, collibusque, quæ habitabantur partes, tribus appellauit, vt ego arbitror, ab tributo. nam eius quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est.* Superbus autem rex antiquum institutum, Seruiano neglecto, rettulit, atque pro capite cuiusque denarios decem, Dionysio teste, exegit. Superbo vero vrbe excluso, tributorum collationem, quam Seruius intulerat, vna cum ceteris eius institutis relatam esse crediderim. me vero in hanc opinionem adducit Plutarchus, qui de Poblicola consule, anno post reges exactos, ita scribit: *Quoniam ciues ex bonis suis pecunias in bellum conferre oportebat, Poblicola consul, quod eam curationem nec ipse attingere, nec amicis committere vellet, nec omnino in domum priuati cuiusquam pecunias publicas peruenire, in æde Saturni ærarium constituit, quæstoresque*

que

que duos populo creandos concesſit. creati M. Minucius, P. Veturius. & pecuniarum magna vis exacta eſt. centum enim & triginta millia redegerunt, viduis, & pupillis collatione tributorum remiſſa. Adde, quod Liuius 11. anno ab exactis regibus plebem tributo exolutam ait, vt diuites conferrent, qui oneri ferendo eſſent. & Dionyſius tertio anno decretum ſcribit, vt pauperes omnium vectigalium vacationem haberent, quæ regibus pependiſſent, neque in bellum quicquam conferrent, ſatis enim eſſe, ſi ipſi pro rep. militarent. Vnde apud eum Appius conſul, anno vrbis ducenteſimo quinquageſimo nono, in ſententia dixit, plebem nimis multa poſtulare, poſtquam regiis tributis eſſet relaxata. Plebem autem hoc loco intelligamus oportet homines rei familiaris anguſtiis impeditos, quorum maior pars è plebe erat. ſiquidem eodem anno de quodam plebeio tributum conferente ita loquitur Liuius: *Magno natu quidam cum omnium maiorum ſuorum inſignibus ſe in forum proiecit. obſita erat ſqualore veſtis, fœdior corporis habitus pallore, ac macie perempti. ad hoc prolixa barba & capilli efferauerant ſpeciem oris. noſcitabatur tamen in tanta deformitate, & ordines duxiſſe aiebant; aliaque militiæ decora vulgo miſerantes eum iactabant. ipſe teſtes honeſtarum aliquot locis pugnarum cicatrices aduerſo pectore oſtentabat. Sciſcitantibus vnde ille habitus, vnde deformitas, cum circumfuſa turba eſſet prope in concionis modum, Sabino bello, ait, ſe militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, ſed villa incenſa fuerit, direpta*

omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse. Hunc ergo hominem quanquam è plebe tamen inter diuites referre debemus. quod agrum habuerit, quodque tributum contulerit, vt eos etiam, de quibus loquitur Dionysius, K. Fabio, T. Virginio cos. anno CCLXXIIII. cum ait, ærarium continuis bellis exinanitum, priuatos tributo conferendo exhaustos fuisse. Hic autem rerum status, nimirum, vt vrgente necessitate tributum imperaretur, ciuitatem obtinuisse vsque ad annum, CCCXLIX. videtur. quo anno senatus consulto prouisum est, vt plebi, quæ eo vsque suis sumptibus meruerat, stipendium quotannis de publico numeraretur. quo facto coacti omnes sunt tributum ex censu quotannis in stipendium militare conferre. Qua de re sic Liuius libro quarto extremo: *Additum omnium maxime tempestiue principum in multitudinem munere, vt ante mentionem vllam plebis, tribunorumve decerneret senatus, vt stipendium miles de publico acciperet. cum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.* & infra: *Igitur indicto tributo edixerunt tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. patres bene cœptam rem perseueranter tueri, conferre ipsi primi, & quia nondum argentum signatum erat, æs graue plaustris quidam ad ærarium conuehentes speciosam etiam collationem faciebant. cum senatus summa fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici ex composito conferre incipiunt. quos cum & à patribus collaudari, & à militari ætate, tan-*

tanquam bonos ciues conſpici, vulgus hominum vidit, repente ſpreto tribunicio auxilio, certamen conferendi eſt ortum. Hinc ergo inſtitutum opinor, vt ab omnibus tributum ex cenſu in bellum quotannis ex ordine exigeretur. Quod tamen primis illis temporibus per tribunos plebis ſæpe impeditum, vt etiam delectum, & comitia, liquet. quemadmodum triennio poſt apud eundem: *Romæ ſimul de delectu, ſimul de tributo conferendo laboratum eſt.* & infra: *Quantum augebatur ciuium numerus, tanto maiore pecunia in ſtipendium opus erat, eaque tributo conferebatur, inuitis conferentibus, qui domi remanebant.* & poſt: *Et cum tributum conferri per tribunos non poſſet, nec ſtipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles, haud procul erat, quin caſtra quoque vrbanæ ſeditionis contagione turbarentur.* nec multo poſt: *Tribuni plebis agrariam legem promulgant, tributumque conferri prohibent. cumque vt vnus è plebe tribunus militum conſulari poteſtate P. Licinius crearetur, obtinuiſſent, quod maxime remp. impediebat, de tributo remiſerunt. collatum obedienter, miſſumque ad exercitum eſt.* & anno CCCLXXVIII. *Conditiones*, inquit, *impoſitæ patribus, ne quis quoad debellatum eſſet, tributum daret.* & poſt: *Tantum abeſſet ſpes leuandi fœnoris, vt tributo nouum fœnus contraheretur in murum à cenſoribus locatum ſaxo quadrato faciundum.* Vt autem tributum ſæpe à tribunis plebis impeditum, ſic contra à ſenatu aliquando etiam eſt remiſſum. vt anno CCCLXI. quo Faliſcis in ſtipendium militum eius anni, vt popu-

lus Romanus tributo vacaret, pecuniam narrat Liuius esse imperatam. Et vt idem sæpe remissum, sic propter bellorum magnitudinem iusto grauius aliquando imperatum, vt anno DXXXVIII. bello Punico quo senatus decrevit, vt duplex stipendium præsens omnibus militibus daretur. & sequenti anno, quo consules edixerunt ex S. C. vt qui L. Æmilio, C. Flaminio censoribus millibus æris quinquaginta ipse, aut pater eius census fuisset, vsque ad centum millia, aut cui postea res tanti esset facta, nautam vnum daret cum sex mensium stipendio. qui supra centum millia usque ad trecenta millia tres nautas cum stipendio annuo qui supra trecenta millia vsque ad decies æris, quinque nautas. qui supra decies, septem: senatores octo nautas cum annuo stipendio darent. Vnde illa apud eundem eodem in loco: *Tributo sumptus suppeditari. verum cum ipsum tributum conferentium numerum tantis exercituum stragibus imminutum, tum qui supereſſent, pauci, si multiplici grauarentur stipendio, alia perituros peste.* Atque hoc quidem tributum ex censu dictum est, cum æqualiter pro ratione census omnes contulerunt.

Fuisse autem & tertium temerarium, Festus auctor est. nimirum cum re cogente omnes quicquid auri, atque argenti habuerunt sine discrimine in ærarium contulerunt sic enim scribit ille: *Est autem quoddam tributum temerarium, vt post vrbem à Gallis captam collatum est. quia proximis quindecim annis alius census non erat. item bello Punico secundo, Valerio Læuino, M. Claudio Marcello cos.*

cos. cum & senatus, & populus in ærarium quod habuit, detulit. Quibus verbis temerarium tributum definit, cum temere, atque extra ordinem propter periculi magnitudinem qui habent, quæcunque habent in commune sine discrimine conferunt. Ego vero de tributo post captam vrbem collato nihil inuenio. de eo vero, quod Læuino, & Marcello cos. anno DXLIII. collatum est, in hunc modum scripsisse Liuium video: *Tum Læuinus consul, Vt classem*, inquit, *habeat, quam ornare volumus, populus Romanus priuatos sine recusatione remiges dare nobismet ipsis primum imperemus, aurum, argentum, æs signatum omnes senatores crastina die in publicum conferamus. ita vt annulos sibi quisque & coniugi, & liberis, filio bullam, & quibus vxor filiæve sunt singulas vncias auri, pondo relinquant argenti. qui curuli sella sederunt, equi ornamenta, & libras pondo, vt salinum, patellamque deorum caussa habere possint. ceteri senatores libram argenti tantum, æris signati quina millia in singulos patresfamiliæ relinquamus. Ceterum omne aurum, argentum, æs signatum ad triumuiros mensarios extemplo deferamus, nulla ante senatusconsulto facto: vt voluntaria collatio, & certamen adiuuandæ reipubl. excitet ad æmulandum animos primum equestris ordinis; dein reliquæ plebis. In hæc tanto animo con-*

sensum est, vt gratiæ vltro consulibus agerentur. Senatu inde misso, pro se quisque aurum, argentum, & æs in publicum conferunt, tanto certamine iniecto, vt prima inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse. Hæc Liuius. Quæ cum ita sint, profecto temerarium etiam tributum vocatum est, cum matronæ aurum, & ornamenta sua contulerunt, vt eæ, quæ Veiis captis, cum decimarum nomine, quas Camillus vouerat, aurum Apollini Delphico mitti oporteret, neque emendi facultas esset, contulerunt, & quæ post in capta vrbe, vt mille pondo auri, quæ Gallis pro obsidione Capitolii dissoluenda debebantur, explerent, in ærarium contulerunt. quorum Liuius, & Valerius testes sunt. Quin etiam temerarium illud fuisse crediderim, cum pupillorum, & viduarum pecuniæ sunt collatæ. quod Punico item bello, Fabio, & Marcello cos. factum memoriæ prodidit Liuius: *Cum hæc*, inquit, *inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam ærarii fieret, pecuniæ quoque pupillares primo; deinde viduarum cœptæ conferri, nusquam eas tutius sanctiusque deponere credentibus, qui deferebant, quam in fide publica.* Huius autem temerarii tributi vis ea fere fuit, vt post rep. durissimo bello perfuncta, & locupletato ærario, pecuniæ suæ cuique redderentur, quod bello Punico confecto tribus pensionibus factum esse animaduertimus, sed de temerario tributo satis.

Redeo

Redeo ad annuum, quod tandem aliquando imperari, aut exigi desitum esse comperio. Hoc autem victoria L. Pauli Macedonica factum est, post annum vrbis DLXXXVI. Etenim cum ærarium annuis Italiæ, & prouinciarum Siciliæ, Sardiniæ, Hispaniarum vectigalibus, ac quotidianis victoriis, & imperatorum manubiis vberius esset factum, diuitias autem L. etiam Pauli de rege Perseo victoria cumulasset, finis tandem tributorum conferendorum est factus. Hoc vero docet optimus antiquitatis omnis auctor Cicero in libris de officiis ita: *Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paulus, tantum in ærarium pecuniæ inuexit, vt vnius imperatoris præda finem attulerit tributorum.* quem sequutus credo Plinius libro xxx. scripsit: *Intulit & Æmilius Paulus, Perseo rege Macedonico deuicto, prædam pondo trium millium, à quo tempore populus Romanus tributum pendere desiit.* Antias certe, teste Liuio, & eum sequutus Velleius ducenties millies ab eo in ærarium tradidit esse inuectum. Nam quod narrat Plutarchus, tantam pecuniam à Paulo esse illatam, vt populus Rom. vsque ad consulatum Hirtii, & Pansæ tributo conferendo vacarit, vt verum esse possit, non video. primum enim inuenio apud Orosium, bello Marsico adeo exinanitum continentibus sumptibus ærarium fuisse, vt loca, quæ circum Capitolium pontificibus, auguribus, decemuiris, & flaminibus struenda erant data, publicæ pecuniæ inopia

venierint; & modicam pecuniæ ſummam, qua ad tempus reſpub. ſubleuaretur, eſſe redactam; deinde vix veriſimile puto ærarium vllum tam refertum, atque opulentum eſſe potuiſſe, vt immoderate Cinnæ, aut Marii, aut Sullæ dominantium, atque aſſiduis bellis ciuilibus rempublicam perturbantium libidini, auaritiæque ſuffecerit. Sylla certe mortuo exhauſtum fuiſſe ærarium, indicat Aſconius, cum in commentario Cornelianæ ita ſcribit: *Quia defuerat ſuperioribus temporibus in ærario pecunia publica, multa & ſæpe eius rei remedia erant quæſita, in quibus hoc quoque, vt pecuniæ publicæ, quæ reſiduæ apud quenque eſſent, exigerentur. id autem maxime pertinebat ad Cornelium Fauſtum Dictatoris filium. quia Sylla per multos annos, quibus exercitibus præfuerat, & rempubl. tenuerat, ſumpſerat pecunias ex vectigalibus, & ex ærario populi Romani, eaque res ſæpe erat agitata, ſæpe omiſſa, partim propter Syllanarum partium potentiam, partim quod iniquum videbatur, poſt tot annos, quam quisque pecuniam acceperat, eius reddere rationem.* Et quibus apparet Pauli pecuniam in ærarium illatam multo ante conſulatum Hirtii, & Panſæ eſſe conſumptam. Quin etiam ærarium poſt a Pompeio bello ciuili apertum, à Cæſare refractum, pecuniamque depromptam, idque adeo ante Hirtium, & Panſam conſules, conſtans omnium opinio eſt.

est. Post eorum certe consulatum tributi collati magna mentio fit: si quidem eodem anno ad Cornificium ita scripsit Cicero: *De sumptu, quem in rem militarem facere, & feciſſe scribis, nihil sane tibi possum opitulari, propterea quod & orbus senatus Hirtio, & Pansa consulibus, & incredibiles angustiæ pecuniæ publicæ, quæ conquiritur vndique, vt optime meritis militibus promissa soluantur, quod quidem fieri posse sine tributo non arbitror.* & eodem anno in Antonium: *Vbi est septies millies sestertium, quod in tabulis, quæ sunt ad Opis, patebat? funestæ illius quidem pecuniæ. sed tamen si iis, quorum erat, non redderetur, quæ nos à tributis posset vindicare.* & item ad M. Brutum: *Maximus nodus est in rep. rei pecuniariæ. obsurdescunt enim magis quotidie boni viri ad vocem tributi, quod ex centesima collatum impudenti censu locupletum in duarum legionum præmiis omne consumitur.* Itaque idem ille cum eodem tempore præcepta filio de officiis daret, de tributo ita scripsit: *Danda opera est, ne, (quod apud maiores nostros sæpe fiebat) propter ærarii tenuitatem, assiduitatemque bellorum tributum sit conferendum. idque ne eueniat multo ante erit prouidendum. si qua necessitas huius muneris reip. euenerit, danda erit-*

erit opera, vt omnes intelligant, si salui esse velint, necessitati esse parendum. Atque de tributis quidem satis hucusque sit disputatum.

Nunc, quod reliquum est, vectigalia persequamur. Quæ vero pecuniæ à ciuibus Roman. vectigalium nomine exigebantur, eæ vel portorii nomine, vel decumarum, & scripturæ, vel salis, vel vicesimæ sunt exactæ.

Portoria pecuniæ erant, quæ portitoribus pendebantur, id est, iis, qui mercedes ex mercibus in portum deuehendis exigebant. vnde circumuectionis quoque portorium celebratum est. Hæc autem portoria etiam à regibus fuisse exacta indicat Plutarchus, qui pauperes narrat à Poblicola in primo consulatu ciuilibus vectigalibus; & Dionysius, qui scribit, tertio anno post reges exactos pauperes vectigalium omnium soluendorum, quæ regibus pependissent, & tributi in bellum conferendi esse onere liberatos, quod exponit Liuius, inquiens, plebi portoria, & tributa esse remissa. Idem autem lib. XXXII. auctor est, Africanum, & Pætum censores portoria venalium Capuæ, Puteolisque, item Castrorum portorium fruendum locasse. & Lepidum, ac Nobiliorem censores portoria, & vectigalia multa instituisse. Hæc tamen omnia Afranio demum, & Metello cos. id est, anno postquam Pompeius ingenti vi pecuniæ in ærarium illata tertium ex Asia, & Ponto triumphauit, lege Q. Metelli Nepotis prætoris sublata esse opinor, siquidem Dionis hæc verba sunt:

Quo-

Quoniam ciuitatem, & Italiam reliquam portoria offendebant, Q. Metellus Nepos prætor legem omnibus gratam tulit, vt ea tollerentur, Senatus autem Nepoti latori iratus nomen eius lege eximere voluit, & alterum subscribere, nec tamen fecit. cum satis indicaret; se ne beneficio quidem à malis ciuibus affici velle. Cui viro vix temere assentirem, nisi me excellens Ciceronis auctoritas cogeret, qui ad Atticum scribit; *Iam illa caussa publicanorum quantam acerbitatem afferat sociis, intelleximus ex ciuibus, qui nuper in portoriis Italiæ tollendis non tam de portorio, quam de nonnullis iniuriis portitorum querebantur.* Itaque in eandem sententiam, alio loco: *Portoriis Italiæ sublatis, agro Campano diuiso, nullum vectigal superesse domesticum* ait *præter vicesimam.* Cæsarem postea peregrinarum mercium portoria instituisse Suetonius refert.

Decumæ autem exigebantur ab ciuibus Rom. vel Latini nominis sociis, qui in Italia aut extra Italiam publicum agrum arabant, cum eo vt frumenti decumas soluerent. Scriptura vero erat vectigal, quod pendebatur ab iis, qui syluis, & pascuis publicis fruebantur, vt in Italia sylua Scantia, & salictis ad Minturnas. Hæc vero vectigalia multis post modis aut omnino sublata sunt, aut aliqua certe ex parte imminuta. quod quemadmodum factum sit, narrat pluribus in primo Ciuilium Appianus: nempe populum Romanum, quos agros bello, atque armis hostibus ademisset, eos fere, si culti essent, ciuibus diuisisse; si inculti, Italicis hominibus: atque adeo etiam plebi Romanæ per cen-

censores fruendos locasse, ea tamen conditione, vt qui ararent, decimam frumenti, quintam ceterarum frugum persoluerent. qui vero maiora, aut minora pecora alerent, certum stipendium penderent. Cum autem euenisset, vt incredibili locupletum impudentia, atque libidine aratores antiquis pulsi possessionibus, quas diuites aliis temporibus alias ementes continuarunt, & populus Romanus vectigalibus annuis, & pauperes propriis alimentis essent spoliati, lex fuit necessaria, quam tulit C. Licinius Stolo tribunus pl. anno vrbis CCCLXXVII: *Nequis plus quingenta iugera agri, centum pecoris maioris capita, quingenta minoris possideret.* cuius legis Varro, Liuius, atque omnes denique meminerunt. Quam legem cum negligi vulgo cum magno plebis Rom. detrimento postea Ti. Sempronius Gracchus tribunus pl. animaduerteret, noua sibi muniendam lege duxit, P. Scæuola, L. Pisone cos. anno DCXX. tulit enim primum, *Ne quis ex publico agro plus quingenta iugera possideret*, quod lege Licinia sanctum fuerat. deinde addidit illud, *Vt dimidium filiis attribueretur. quod reliqvum esset, id pauperibus, qui nihil haberent, diuideretur. Quod si quis agrum latius patefaceret, vt triumuiri quotannis ad id creati iudicarent, qua publicus ager, qua priuatus esset.* atque hæc eadem lex credo, quod Tiberio occiso contemneretur, à fratre eius C. Graccho post etiam in triumuiratu defensa est. Quem cum pariter optimates commodis suis aduersantem interfeciſſent, haud ita multo post legem parum plebis ratio-

rationibus aptam intulerunt, qua permissum est, vt ager à possessoribus, id quod Tiberii lex prohibuerat, venderetur. quo pacto rursus agri in diuitum a pauperibus ementium potestatem redacti sunt. cui incommodo subuenire cupiens Sp. Thorius tribunus pleb. tulit, *Ne agri amplius diuiderentur, sed possessores in iis relicti vectigalia pro iis penderent, eaque pecunia plebi diuideretur.* Neque tamen hoc loco res stetit, sed longius lapsa libido est. Nam quod scribit Appianus, tribunus pleb. alius vectigal illud totum lege alia sustulit. quam legem Thoriam Cicero vocare videtur in Bruto, cum ita scribit: *Sp. Thorius satis valuit in populari genere dicendi, is qui agrum publicum vitiosa, & inutili lege, vectigali leuauit.* Relinquebatur adhuc in possessione populi Rom. ager Campanus, quem neque colonis distribui, neque a priuatis locupleribus emi Gracchus fuerat passus. & hoc igitur etiam fructu, cum a Cæsare consule esset diuisus, Respublica spoliata, atque nudata est. vnde merito dixit Cicero, *Portoriis Italiæ sublatis, agro Campano diuiso, vectigal nullum superesse domesticum præter vicesimam.*

Dicet aliquis: quid de salis vectigali? sublatum iisdem Ciceronis verbis mihi iam pridem est persuasum. Salis autem meminit Liuius libro secundo, cum ait, altero post reges exactos anno *salis vendendi arbitrium, quia impenso precio venibat, in publicum omni sumptu ademptum priuatis*, id est, instituisse vt sal non a priuatis venderetur, cum impenso precio veniret, sed minoris è publico accipere-

peretur. bello autem Punico secundo vectigal nouum a censoribus Nerone, & Salinatore institutum ex salaria annona scribit. Etenim cum sextante sal & Romæ, & per totam Italiam esset, Romæ eos precio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi precio præbendum locasse, ac precio salis tribus oneraſſe.

Neque vero ciues Rom. portoriorum solum, quæ in Italia caperentur, immunes fuisse existimauerim, sed etiam eorum, quæ extra Italiam a sociis exigerentur. est enim formula fœderis cum Ambracienſibus icti, cuius meminit Liuius: *Vt Ambracienses portoria, quæ vellent, terra, marique caperent, dum eorum immunes Romani, ac socii nominis Latini essent.* ex quo idem in ceteris euenisse, consentaneum est.

Restat ergo vicesima, quam vnam retentam esse, significat Cicero, credo, quod ea libertini tantum astringerentur. Est autem instituta anno vrbis trecentesimo nonagesimo octauo, teste Liuio, cuius hæc verba sunt: *Cn. Manlius consul legem nouo exemplo ad Sutrium in castris tributim de vicesima eorum, qui manumittuntur, tulit. Patres, quia ea lege haud paruum vectigal inopi ærario additum esset, auctores fuerunt.*

Hæc autem vectigalia locabantur publicanis a censoribus exigenda. Vnde Varro: *Lustrum nominatum tempus quinquennale à luendo, hoc est, soluendo, quod quinto quoque anno vectigalia per censores persoluebantur.* Quanta vero publicani pecuniæ summa vectigalia redemerant, tantam reip. repræ-

repræsentare debebant. repræsentabant autem quæstoribus ærarii, penes quos tabulæ ærarii, atque adeo ærarium ipsum erat.

Cum ergo tributum ex ordine conferebatur à ciuibus, id in tribu conferebatur, & quoniam tribuum quodam modo partes classes diximus, classium vero centurias, in classe etiam, & centuria. Vnde Asconius de iis loquens, quos censores in ærarios notæ caussa referebant, ait: *Censores ciues sic notabant, vt qui plebejus esset, in Cæritum tabulas referretur, & ærarius fieret, ac per hoc non esset in albo centuriæ suæ, sed ad hoc esset ciuis, tantummodo vt pro capite suo tributi nomine æra penderet.* Nam ærarii etiam relicti sunt à censoribus multi, tum cum populus conferendo tributo erat liberatus. si quidem P. Africanus censor Asellum ærarium reliquit, quem L. Mummius ex ærariis exemit. cum tamen tum propter ingentes ærarii copias nullum a ciuibus tributum penderetur.

Cap. XVII.
De Jure Suffragiorum.

Sequitur ius suffragii, in quo magnum momentum non Romanæ solum, sed omni etiam semper ciuitati positum fuit. quoniam autem suffragia nusquam, nisi in comitiis populus tulit; comitia vero à Romulo sunt instituta, propterea eundem Romulum suffragiorum auctorem iure optimo possumus nominare.

Comitia vero cœtus populi fuerunt, quem magistratus legitime conuocasset, vt aliquid suffragio

ſuo vel iuberet, vel prohiberet. Eorum vero tria genera extiterunt, curiata, centuriata, & tributa. Curiata Romulus, centuriata Ser. Tullius, tributa tribuni pl. in remp. intulerunt. & curiata quidem dicta ſunt, cum populus in curias; centuriata, cum in centurias; tributa, cum in tribus deſcriptus ſuffragium iniit. quæ autem curiæ, quæ centuriæ, quæ tribus fuerint, ſatis ſupra eſſe demonſtratum exiſtimo. Nunc autem illud tantum intelligi volo, quia ciuis nemo erat, qui non tribum, non curiam, non centuriam obtineret, neque ciuem fuiſſe quenquam, qui ſuffragii iure excluſus eſſet. quanquam alia in aliis comitiis ciuium ipſorum inter ſe poteſtas atque auctoritas eſſet. In curiatis enim etſi omnes pariter aduocati ſunt, tamen prævalente pauperum multitudine, pauperum etiam opes excelluere. at vero in centuriatis contra. Quoniam enim vt maximo quisque cenſu fuit, ita primus in ſuffragia miſſus eſt, eorumque plurimæ centuriæ fuere, propterea omnis centuriatorum auctoritas penes diuites fuit. quorum octo, & nonaginta primæ claſſis centuriæ ita vocatæ ſunt, vt, ſi quid variaſſent, reliquæ deinceps ex ſequentibus claſſibus citarentur; ſi conſenſiſſent, non eſſet, cur aliæ introuocarentur, cum longe numero illis antecellerent. Tributa vero non vere comitia, ſed plebis concilium dictum eſt. quod ad ea non vniuerſus populus vocaretur, ſed plebs tantum, patriciis exemptis. vnde illud eſt Liuianum libro 11: *Inſignem annum maxime tributa comitia efficiunt, res major victoria ſuſcepti cer-*

certaminis, quam vsu. plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, patribus ex concilio summouendis, quam virium; aut plebi additum, aut demptum patribus. Ea præterea communis comitiorum omnium fuit ratio, vt qui plura puncta in singulis curiis, vel centuriis, vel tribubus tulisset, is eam curiam, vel centuriam, vel tribum tulisse iudicaretur. quod autem à pluribus curiis, vel centuriis, vel tribubus esset scitum, id ab omnibus scitum existimaretur.

Curiatis porro comitiis reges omnes, & ceteri magistratus, vt quæstores, tribuni plebis, ædilesque eiusdem generis primi creati, pariterque iudicia de capite facta, & leges omnes vsque ad Ser. Tullium regem sunt jussæ. postremis autem temporibus duæ tantum rogationes curiatim perlatæ, vna de imperio, altera de adoptione. Vt enim curiæ, de quibus diximus, sic etiam comitia curiata diuturnitate temporis exoleuerunt. Centuriatis vero consules, decemuiri, tribunique militum consulares, censores, & prætores designati. lexque de bello lata, & iudicia perduellionis peracta sunt. Tributa primum vsurpari cœpta sunt A. Sempronio, M. Minucio cos. post Romam conditam an. CCLXIII. instituto Sp. Sicinii tribuni pleb. in iudicio Coriolani, viri patricii, tum cum tribus una, & viginti erant. quibus comitiis damnatus ille exilii caussa solum vertit. deinde Voleronis tribuni pleb. rogatione & tribuni ædilesque plebis his comitiis declarari cœpti, cum per aliquot ante annos curiati essent designati, atque

inde magistratus minores, vt ædiles curules, quæstores, III. viri capitales, nocturni, & monetales, & eius generis reliqui. ac præter regem sacrorum omnes sacerdotes. quin etiam leges fere de pace, & ciuitate danda, latæ, iudiciaque de mulcta perfecta sunt. Vt autem centuriata comitia non nisi à maioribus, sic tributa & à maioribus, & à minoribus magistratibus haberi licuit.

Si ergo, ex tribus comitiorum generibus curiata nisi primis temporibus obseruata non sunt, extremis autem auspiciorum caussa, vt inquit Cicero, paucas quasdam ad res adhibita sunt; sique tributa, & centuriata nisi citatis tribubus non sunt habita, profecto, qui tribum non habuit, is suffragio caruit. Ex hoc autem numero pueros, & senes sexagenarios, & ærarios excipio. pueros, quia consentaneum non videtur, qui ante XVII. annum in legione non meruerint, eos in tribu suffragium pertulisse. sexagenarios autem, quia de iis ita proditum est à Varrone de vita populi Rom. teste Nonio: *Cum in quintum gradum peruenerant, atque habebant sexaginta annos, tum denique erant à publicis negotiis liberi, atque expediti, & otiosi. ideo in prouerbium quidem putant venisse: sexagenarios de ponte deiici oportere, id est, quod suffragium non ferant, quod per pontem ferebant.* Idem autem ille quartum gradum ætatis fecit seniores vsque ad annos LX; inde quintum, auctore Censorino, vsque ad extremum ætatis senes. Festus autem hoc idem aliquanto apertius: *Exploratissimum illud caussæ est, quo tempore primum per pon-*

pontem cœperunt comitiis suffragium ferre, iuniores conclamauere, vt de ponte deiicerentur sexagenarii, quia nullo publico munere fungerentur, vt ipsi potius sibi, quam illis deligerent imperium. cuius sententiæ est etiam Sinnius Capito. Quo eodem alludens Cicero dixit pro Roscio Amerino: *Habeo etiam dicere, quem contra morem maiorum minorem annis* LX. *de ponte in Tiberim deiecerit.* Quanquam autem alia etiam caussa affertur huius moris, tamen hæc celebratior, ac vulgatior videtur, quam attigit quoque Ouidius in v. Fastorum, his verbis:

Pars putat, vt ferrent iuuenes suffragia soli,
Pontibus infirmos præcipitasse senes.

Pontes autem in comitiis fuerunt ad tempus constructi, per quos populus suffragium laturus transiret. Accedit, quod Aristoteles pueros, & senes è numero remouet germanorum ciuium: pueros, quod ciues sint imperfecti; senes, quod effœti. Ærarios autem voco, qui a censoribus notæ caussa in ærariorum numerum erant relati. *quibus,* vt ait Asconius interpres, *nullum munus erat relictum, nisi vt essent in albo centuriæ suæ tantummodo, vt tributi nomine æra penderent.* quasi vero omnia alia iura ciuium Roman. præterquam tributi conferendi amisissent.

Hoc autem suffragiorum ius imminuit aliquantum Cæsar dictaturam perpetuam consequutus. *Ille enim* [vt inquit Suetonius] *comitia cum populo partitus est, vt exceptis consulatus competitoribus de cetero numero candidatorum, pro parte dimi-*

dia, quos populus vellet, pronunciarentur; pro altera parte, quos ipse dediſſet. & edebat per libellos circum tribum miſſos ſcriptura breui: Cæſar dictator illi tribui: Commendo vobis illum, & illum, vt veſtro ſuffragio ſuam dignitatem teneant. D. autem Auguſtus comitiorum priſtinum ius reſtituit, ac multiplici pœna coercito ambitu Fabianis, & Scaptienſibus tribulibus ſuis die comitiorum, ne quid a quopiam candidato deſiderarent, ſingula millia nummum diuidebat.

Cap. XVIII.
De Iure Honorum.

TANDEM aliquando peruenimus ad id, quo vno optimum ipſum ius ciuitatis expletur. Hoc eſt autem, vt ab initio diximus, ius honorum, quod qui in vrbe, agrove Rom. habuit, is quam pleniſſimum ius ciuitatis obtinuit. Itaque ſcite, vt omnia, Ariſtoteles, qui verum, ac germanum ciuem honorum adipiſcendorum, vt dixi, poteſtate circumſcripſit. Honores autem voco curationes omnes publicas ciuium ſuffragio, aut ſtudio alteri ciui delatas. quorum duo genera ſunt; vnum, quod in rebus diuinis cernitur; alterum, quod in humanis. eo ſacerdotia continentur; hoc magiſtratus, & imperia. Neque enim hæc decora, atque inſignia dignitatis quisquam, niſi ciuis Rom. aſſequi potuit, vsque adeo, vt qui furtim hoc eſſent adepti, ii re comperta honorum gradum cum toto ciuitatis honore Papia lege amiſerint. id quod M. Perpernæ contigiſſe notauit his verbis Valerius:

us: *Non paruus consulatus rubor M. Perperna, vtpote, qui consul antequam ciuis, cum interim cuius vita triumphauit, mors Papia lege damnata est, Namque patrem eius nihil ad se pertinentia ciuis Rom. iura complexum, Sabelli iudicio petitum, rédire in pristinas sedes coegerunt. Ita M. Perpernæ nomen adumbratum, falsus consulatus, caliginis simile imperium, aliena in vrbe improbe peregrinatus est.* Quibus ex verbis satis liquet, Romæ honores nisi ciuibus Rom. non patuisse, & qui ciuitate priuati erant, eosdem honorum etiam insignia perdidisse.

Cap. XIX.

De Sacerdotiis.

QVONIAM autem multa honorum genera proposuimus, relinquitur, vt quid ipsa inter se differant, ac quid singula sint, differamus. primum autem de sacerdotiis agamus. Sacerdotia omnes curationes vocamus eorum, qui res sacras, & diuinas tractarent. Hos vero aut singulis diis operatos esse inuenimus, aut singulas eorum res curasse, aut promiscue omnium deorum, & omnium cæremoniarum colendarum rationem tenuisse. Singulorum deorum sacra curarunt Luperci, qui Panis; Potitii, qui Herculis; Sodales Titii, qui Sabinorum deorum; Salii, qui Martis; Flamines, qui sigillatim Iouis, Martis, & Quirini; Vestales virgines, quæ Vestæ sacra peregerunt, & pro populo sacrificium fecerunt. Singulis de rebus, vt Fratres Aruales, qui pro aruorum frugibus; Curiones, qui pro curiis sacrifica-

runt; Augures, qui auſpiciorum Aruſpices, qui extorum; Fetiales, qui belli, & pacis diſciplinam tenuerunt; Duumuiri Sibyllini, qui ſacra librorum Sibyllinorum; Rex ſacrificulus, qui ſacra regia; Epulones, qui ludorum epulare ſacrificium adornarunt. Quo factum eſt, vt Pontifices ſoli ſacra omnia promiſcue commendata habuerint. Quod indicat Cicero in legibus, cum ita fert: *Diuiſque aliis alii ſacerdotes, omnibus pontifices, ſingulis flamines ſunto.* & idem in exordio orationis pro domo ſua ad pontifices, cum inquit: *Cum multa diuinitus Pontifices à maioribus noſtris inuenta, atque inſtituta ſunt, tum nihil præclarius, quam quod vos eosdem & religionibus deorum immortalium, & ſummæ reip. præeſſe voluerunt, vt ampliſſimi & clariſſimi ciues remp. bene gerendo, pontifices religiones ſapienter interpretando remp. conſeruarent. Quod ſi vllo tempore magna cauſſa in ſacerdotum populi Rom. iudicio, ac poteſtate verſata eſt, hæc profecto tanta eſt, vt omnis reip. dignitas, omnium ciuium ſalus, vita, libertas, aræ, foci, dii penates, bona, fortunæ, domicilia veſtræ ſapientiæ, fidei poteſtatique commiſſa & credita eſſe videantur.* & paulo poſt ita Lentulum pontificem alloquitur: *Te appello Lentule, tui ſacerdotii ſunt thenſæ, curricula, præcentio, ludi, libationes, epulæque deorum. Vosque pontifices, ad quos epulones Iouis optimi maximi, ſi quid eſt prætermiſſum, aut commiſſum adferunt, quorum de ſententia illa eadem reuocata, atque inſtaurata celebrantur, qui ſunt ludi minus diligenter facti? quanto, aut quo ſcelere polluti? reſpon-*

respondebis & pro te, & pro collegis tuis, & pro collegio pontificum, nihil cuiusquam aut negligentia contemptum, aut, scelere esse pollutum. Dionysius quoque pontifices ait de omnibus caussis ad sacra pertinentibus iudicasse, nouasque leges de sacris arbitratu suo condidisse, ac sacerdotes omnes, penes quos cæremoniæ fuerint, examinasse, & palam de religione, ac cultu deorum respondisse, adeo vt perinde ac sacri iuris interpretes; atque doctores extiterint. Itaque Liuius de pontificis maximi iure merito ita disseruit: *Pontifici Numa sacra omnia exscripta exsignataque attribuit, quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque vnde in eos sumptus pecunia erogaretur. cetera quoque omnia publica priuataque sacra pontificis scitis subiecit, vt esset, quo consultum plebs veniret. ne quid diuini iuris, negligendo patrios ritus, peregrinosque ascisendo, turbaretur. nec cœlestes modo cæremonias, sed iusta quoque funebria, placandosque manes vt idem pontifex edoceret.* Ex his autem sacerdotibus antiquissimi fuerunt Luperci, itemque Potitii, iam inde ab Euandro ipso ante Æneæ in Italiam aduentum instituti. proximi ab his Fratres Aruales XII, & tres Augures, totidemque Aruspices, & Curiones triginta à Romulo omnes illati. Sodales enim Titios T. Tatius Sabinorum rex Romuli socius dedit. Flamines tres, Dialem, Martialem, & Quirinalem, & Vestales virgines quattuor cum Vestali maxima, Salios Palatinos XII, Feciales XX cum patre patrato, Pontifices quattuor cum pontifice maximo

Numa creauit. II viros Sibyllinos Superbus rex, Regem sacrorum anno post exactos reges L. Brutus consul, III viros epulones anno DLVIII, L. Purpureone, M. Marcello cos. T. Romilius tribunus pl. Ex his autem augurum, flaminum, pontificum, vestalium, III virum, & epulonum numerus procedente tempore auctus est. augures enim nouem lege Ogulnia, teste lib. x. Liuio, creari cœpti sunt anno CCCCLIV; Q. Pansa, M. Coruo cos. Ad tres Flamines adiecti sunt XII, Volcanalis, Volturnalis, Palatualis, Furinalis, Floralis, Falacer, Carmentalis, Portumnalis, Virbialis, Laurentialis, Lauinalis, Pomonalis. Vestalibus additæ duæ à Tarquinio Prisco, vt essent sex cum virgine Vestali maxima. Pontificum quattuor, vt essent octo cum pontifice maximo, eadem lege, qua augurum, numerus auctus est. post autem à Sulla dictatore, Liuio in epitomis auctore, quindecim effecti. Duumuiri sacrorum, anno vrbis CCCLXXXVIII, lege Sextia Licinia decem; Postremo, vt puto, Sullana quindecim redditi, quo modo epulones etiam à tribus ad septem ascenderunt.

Illud porro sacerdotum omnium proprium fuit, vt nec imperium, nec potestatem haberent, vt perpetui essent, vt tam ex plebeiis, quam ex patriciis fierent, & vt à collegio cooptarentur. Potestate & imperio vacuos fuisse ostendit Liuius lib. quarto apud quem patricii conqueruntur, *pontifices, augureſque plebi communicari, & grauc putant esse, si salii flamineſque nuſquam aliò quam ad sacrificandum pro populo ſine imperiis, ac poteſtatibus relin-*

relinquantur. Perpetuitatem eorum indicat, quod sacerdos non nisi in demortui, aut abeuntis sacerdotis locum sufficiebatur. Quin etiam Fratrum Arualium sacerdotium exules, captiuosque esse comitatum lib. XVIII prodit Plinius. Nam omnes quidem tam ex plebeiis, quam patriciis creatos esse satis constat, præter regem sacrorum, & Flamines maiores tres, & Salios Palatinos; quos memoria etiam sua ex solis patriciis creatos esse perspicue significat Cicero in oratione pro domo, cum ait: *Itaque populus Rom. breui tempore neque regem sacrorum, neque flamines, nec salios habebit, nec ex parte dimidia reliquos sacerdotes.* nimirum si pro libidine omnibus licebit patriciis ad plebem transire. Pontifex autem maximus, & rex sacrificulus, & flamines à populo etiam creati, pontifex quidem tributis comitiis, rex centuriatis, flamines curiatis, tum cum reliqui sacerdotes à collegiis cooptarentur. quos omnes postea Cn. Domitius ad comitia populi tributa transtulit annò DCLI, Mario, & Oreste cos. quam legem post à Sylla sublatam, & iterum à T. Labieno tribuno plebis, Cicerone consule, relatam iterum M. Antonius consul post Cæsaris dictatoris necem abrogauit. qua insequenti anno vna cum ceteris Antonianis legibus S. C. sublata, res rursus ad populi comitia rediit.

CAP. XX.

De Magistratibus.

HACTENVS de sacerdotiis, nunc de magistratibus. Voco autem magistratus potestates omnes

omnes eorum, qui res humanas, quæ quidem ad rempublicam pertinerent, publica auctoritate curarunt. Horum autem quattuor, vt video, iura fuerunt; vnum positum in imperando, alterum in iure dicendo, tertium in referendo, quartum in auspicando. Imperium tribus in rebus positum fuit, in edicendo, in vocando, in prehendendo. Edictorum porro duo genera fuerunt, vnum, quo iurisdictionis suæ formulam initio magistratus proponebant; alterum, quo pro magistratus auctoritate, vt res tuliſſet, quæ visa essent, imperabant. Qui vocationem porro habuerunt, ii etiam ius prehensionis consecuti sunt, atque lictoribus, & viatoribus, & seruis publicis vsi sunt; qui prehensionem tantum, ii viatorem tantum cum seruo publico adhibuerunt; qui neutrum; ii seruis publicis duntaxat stipati sunt. Iurisdictio vero duas habuit partes, vnam decretum, alteram iudicii dationem. Nam cum ius dicere nihil esset aliud, quam ius, quod in legibus, aut in edictis contineretur, ei, qui popoſciſſet, reddere, profecto tum ius reddebant, cum aut ipsi re sine consilio cognita decernebant, aut iudices, qui rem cognoscerent, dabant, atque eis iudicandi formulam præscribebant. Ac quæ quidem de edictis, & iurisdictione dixi, facile Ciceronis auctoritate confirmantur; qui scribit in secundo de finibus: *Quid mereri velis iam, cum magistratum inieris, & in concionem ascenderis? (est enim tibi edicendum, quæ sis obseruaturus in iure dicendo.) quid merearis igitur, vt te dicas in eo magistratu omnia voluptatis*

ptatis caussa facturum esse ? & alibi de Antonio consule: *Cum tot edicta proposuisset, edixit, vt adesset senatus frequens ante diem* VIII *Kal. Decembris. eo die ipse non affuit. at quo modo edixit* ? *hæc sunt, opinor, verba in extremo*: *Si quis non affuerit, hunc omnes existimare poterunt & interitus mei, & perditissimorum consiliorum auctorem fuisse.* De decretis autem interponendis, & iudicio dando docet idem, dum de Verre prætore vrbano loquitur : *An dubitabit quisquam, quin is venalem in Sicilia iurisdictionem habuerit, qui Romæ totum edictum, atque omnia decreta vendiderit, & quin ab Siculis ob decreta interponenda pecuniam acceperit, qui M. Octavium ob ius dicendum popposcerit.* Item: *Domus erat plena, noua iura, noua decreta, noua iudicia petebantur. mihi det possessionem, mihi ne adimat, in me iudicium ne det, mihi bona addicat.* Quæ vero de prehensione, & vocatione dixi, ea ex Varronis sententia dixi; qui apud Gellium ita scribit : *In magistratu habent alii vocationem, alii prehensionem, alii neutrum. vocationem vt consules, & ceteri, qui habent imperium ; prehensionem, vt tribuni plebis & alii qui habent viatorem ; neque vocationem, neque prehensionem, vt quæstores, & ceteri, qui neque lictorem habent, neque viatorem. qui vocationem habent, iidem prehendere, tenere, abducere possunt, & hæc omnia si adsunt, quos vocant, siue acciri iusserunt. Tribuni plebis vocationem habent nullam, quod,* vt ibi inquit Gellius, *antiquitus creati videntur non iuri dicundo, nec causis querelisque de absentibus noscendis, sed intercessionibus*

nibus faciendis, quibus præsentes fuissent, vt iniuria, quæ coram fieret, arceretur. ac propterea ius ad se vocandi ademptum. quoniam, vt vim fieri vetarent, assiduitate eorum, & præsentium oculis opus erat. item alio loco ex eodem Varrone: *Qui potestatem neque vocationis populi viritim habent, neque prehensionis, eos magistratus à priuato in ius quoque vocari est potestas. M. Leuinus ædilis curulis à priuato ad prætorem in ius est eductus. Nunc stipati seruis publicis non modo prehendi non possunt, sed etiam vltro summouent populum.* Vt autem duo publica consilia fuerunt, senatus, ac populus, sic ius referendi, quod tertium magistratibus addidi, duplex fuit, alterum ad senatum, ad populum alterum. Neque enim ad senatum cuiquam referre præter magistratum de republica licuit; neque ad populum, aut cum populo egit quisquam, nisi aut magistratus, aut à magistratu productus. egit autem ad populum qui verba de rep. fecit ad populum; egit cum populo, qui populum in suffragium ire iussit. id quod aut multa pœnave irroganda, aut legibus, magistratibusve rogandis consecuti sunt. Quod vero extremo loco scripsi, magistratus ius in auspicando quoque versatum esse, id auctore Cicerone scripsi, qui in legibus ita fert: *Magistratus omnes iudicium, & auspicium habento.* Quod dictum neque de omnibus magistratibus, neque de omnibus auspiciis puto, verum de magistratibus vrbanis, & de obseruatione de cœlo duntaxat. Duo enim præter cætera maxime vsurpata auspicia sunt, vnum in vrbe,

be, & à magistratibus vrbanis, alterum militiæ, & à magistratibus militaribus, vt a consulibus, aut prætoribus, aut prouincias, aut bella administrantibus. In vrbe, & ab vrbanis magistratibus omnibus de cœlo seruatum est, foris tripudium pullorum adhibitum. Obseruatio vero de cœlo ad comitia siue impedienda, siue vitianda pertinuit. atque hanc Cicero intellexit, cum omnibus magistratibus auspicium patere dixit. Siquidem legem suam interpretans addit: *Vt multos inutiles comitiatus probabiles impediant moræ. Sæpe enim populi impetum iniustum auspiciis dii immortales repressérunt.* Quod ipsum etiam declarauit Varro, vt est apud Nonium; *Eo die cis Tiberim redeundum est, quod de cœlo auspicari ius sit nemini præter magistratum.* Obseruatione autem de cœlo infirmata comitia esse, apparet ex edicto solemni, cuius meminit Gellius. quo in comitiis centuriatis habendis consules cauebant, *Ne magistratus vllus minor de cœlo seruasse vellet*, quod etiam minores magistratus auspicium haberent, id est, inutilia comitia obnunciando impedire possent. Hanc autem auspiciorum potestatem tribunis pl. etiam concessam, M. Horatio, P. Valerio consulibus, anno vrbis trecentesimo quarto, Zonaras scribit. *Quin etiam tribunis pl.* inquit, *in comitiis auspiciorum vsum concesserunt. id quod eis verbo quidem honorem ac dignitatem attulit (id enim ius patriciis antiquitus fuit.) re autem vera impedimento fuit, ne facile tribuni plebis & plebs ipsa, quæcunque vellet, ageret, sed per caussam auspiciorum aliquando impedirentur.*

Ser-

Seruare autem de cœlo erat non solum inspicere, si quid signi è cœlo appareret, quod actionem impediret, sed etiam nunciare, quod magistratibus, & auguribus licuit. Quanquam augures nunciationem tantum habuerunt; magistratus & spectionem, & nunciationem. quod Cicero docet cum in Antonium agit. Nam cum Antonius augur, & consul dixisset, eo se sacerdotio præditum esse, vt comitia auspiciis vel impedire, vel vitiare posset, idque se facturum asseueraſſet, respondit Cicero: *Incredibilem hominis stupiditatem cognoscite. quid enim? istuc, quod te sacerdotii iure facere posse dixisti, si augur non esses, & consul esses, minus facere potuisses? vide ne etiam facilius. nos enim augures nunciationem solum habemus; consules, & reliqui magistratus etiam spectionem.* Tribudium vero, id est, ex pullorum pastu auspicium, ad res gerendas accommodatum est. eique consules, prætores, dictatoresque paruerunt, qui foris rem gesserunt. meminit autem huius Cicero in primo de diuinatione: *Nostri magistratus auspiciis vtuntur coactis, necesse est enim offa obiecta cadere frustrum ex pulli ore, cum pascitur.* Sed de hoc postea in libris de prouinciis pluribus.

Magistratus autem varii in remp. hoc pacto illati sunt. primum cum resp. in potestate regum fuit, omnia regum arbitrio administrata sunt. penes enim eos summum ius vitæ, necisque, & omne gerendi belli imperium fuit. penes eosdem vniuersa iurisdictio fuit. siquidem, quod est in annalibus Dionysii, Romulus rex alia iudicauit, alia aliorum-

rum iudicio permisit. Neque vero alius regibus magistratus fuit, quam Tribunus Celerum, qui rem militarem cum eo curaret; &, quod multis placuit, etiam Quæstores, qui publicam pecuniam tractarent. vbi vero vrbe abituturus rex erat, Præfectus vrbi cum potestate relinqui, & rege mortuo, interreges prodi soliti sunt, qui remp. interea dum rex alius crearetur, gubernarent. Exactis autem regibus Consules duo creati sunt in omnibus rebus pari cum regibus potestate, atque imperio, præterquam quod illi perpetui, hi annui, ille vnus, hi duo erant; neque enim solum, quod in promptu est, bella gesserunt, sed etiam ius dixerunt.

† Inde enim scripsit libro II. Liuius: *Appius Consul quam asperrime ius de creditis pecuniis dicere.*

Itaque cum nimium eorum imperium videretur, multis modis vndique diminutum est. primum enim lex de prouocatione lata, qua a consulibus ad populum prouocatio data est, cautumque, ne in caput ciuis Rom consul animaduertere posset. deinde post annum xvi. Tribuni pl. creati multum de imperio consulum detraxerunt siquidem ad plebem a consularibus iniuriis prohibendam, & ad intercessiones faciendas, & consulum dissoluendum imperium instituti sunt. Eodemque anno creati Ædiles plebis ad ædes sacras, in quibus plebis scita seruarentur, teste Pomponio, tuendas, vnde etiam ædiles vocati sunt; aliquantum etiam de auctoritate consulum diminuerunt, cum sena-

tus mandauit, vt quod extat in tertio libro apud Liuium, *senatus consulta ad ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur, quæ ante pro arbitrio consulum supprimerentur.* Anno inde ab vrbe condita cccx, cum consules perpetuis bellorum curis impediti censum in ciuitate peragere nequirent, Censores duo, qui quinto quoque anno censum, lustrumque facerent, instituti eam quoque curationis publicæ partem consulibus ademerunt. Quod idem post annos etiam octoginta Prætor, & Ædiles curules creati fecerunt. Prætor enim ad ius in vrbe dicendum, cui rei vacare iam consules propter bellicas curas non poterant, est creatus. Ædiles vero ludorum Rom. curationem, quam primum reges, post consules habuerunt, ædiles autem plebis recusabant, susceperunt: quo facto, inde vrbis, annonæ, aliarumque etiam sibi rerum curationem, & cognitionem vindicarunt. Et quoniam intellexerunt, tempora sæpe incidere, quibus opus esset reip. magistratu, qui summum imperii ius haberet, quale reges habuerant, instituerunt etiam, vt dubiis in rebus reip. Dictator diceretur, isque sibi Magistrum equitum diceret, qui dictatori esset idem, qui fuerat tribunus Celerum Regi. primus autem seditionis sedandæ, & rei gerendæ caussa creatus est anno post reges exactos siue sexto, siue, (non enim satis inter scriptores conuenit) nono. Reliquos autem, qui regum tempore erant, magistratus tenuerunt, vt Quæstores, & Præfectum vrbi, quem maxime, dum consules in monte Alba-

no

no feriis Latinis operam darent, creare vt cum nulli essent consules, aut alii patricii magistratus, Interreges prodere soliti sunt. Succrescentibus autem negotiis post minores alii magistratus etiam multi creati, vt Triumuiri Nocturni, Monetales, Agrarii, Capitales, qui res diuersas pro vsu reip. curarent, & de iis ius dicerent.

Quibus ex rebus illud intelligi potest, munera publica inter diuersos Magistratus ita fuisse partita, vt primæ tamen partes Consulum, Prætorumque fuerint. quid autem inter vtriusque Ius differentiæ interceserit, paucis, vt institui, demonstrabo.

Maior fuit Imperii vis, atque autoritas in Consule, quam in Prætore. Hoc & Liuius lib. XLIV. scriptum reliquit, & res ipsa declarat. Consules enim duodecim fasces præferebant, prætores vrbani binos, prouinciales senos. sic enim inuenio apud Censorinum: *M. Plætorius tribunus plebiscitum tulit, in quo scriptum est: Prætor vrbanus, qui nunc est, quique posthac erit, duos lictores apud se habeto.* prouincialem autem Prætorem Polybius ἑξαπέλεκυν solet vocare, quasi cui sex secures præferuntur: iidem magistratibus omnibus intercedebant, iis solis non intercedebatur. ab omnibus magistratibus & Comitiatum, & concionem auocare poterant, nullus ab eis poterat. vitæ tamen necisque ius non habebant, nisi nobili illo senatusconsulto armati, quo decerni solet, vt videant Consules, ne quid detrimenti resp. capiat, de quo sic scripsit Sallustius in Catilinæ

coniuratione: *itaque quod plerumque in atroci negocio solet, senatus decreuit, darent operam Consules, ne quid resp. detrimenti caperet. ea potestas per senatum more Romano magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios atque ciues, domi militiæque summum Imperium ac iudicium summum habere. aliter sine populi iussu nullius earum rerum Consuli ius est.* Ad hæc iidem, vt est apud Polybium libro VI, legationes in Curiam introducebant; quæ celeriter statuenda erant, statuebant; quæ deliberationem desiderabant, ad senatum referebant; patrum decreta curabant; quæ de rep. per populum transigenda erant, proponebant; Conciones, quoties opus erat, aduocabant; senatum habebant; senatusconsulta populo referebant; in re bellica summum imperium habebant; sociis, quicquid visum fuerat, imperabant; tribunos mil. creabant; delectum habebant; de iis, qui sub suo imperio erant, in castris supplicium sumebant; Comite quæstore publicæ pecuniæ, quantum res ipsa ferret, impendebant.

Prætorum autem propria iurisdictio fuit. ea vero fuit duplex, vrbana vna, peregrina altera. vnde prætores duo instituti sunt, vnus, qui vrbanam exerceret iurisdictionem; alter, qui peregrinam. quorum ille vrbanus dictus est, hic peregrinus. vrbanus enim inter ciues & peregrinos ius dicebat. vnde Liuius lib. XXII. *Romæ iurisdicundi vrbana sors Pomponio, inter ciues Rom. & peregrinos P. Furio euenit.* & lib. XXII. *Prætores prouin-*

prouincias sortiti, L. Apustius Fullo urbanam iurisdictionem, M. Ælius Glabrio inter ciues & peregrinos. inde alii creati quattuor, qui ad regendas prouincias mitterentur. Postremisque temporibus ita institutum est, vt præter vrbanum prætorem, & peregrinum, qui ius in vrbe dicerent, sex alii essent prætores, qui de criminibus publicis quærerent, postero anno prouincias sorte administrarent. Omnium autem prætorum maxima semper autoritas fuit prætoris vrbani, adeo vt sint, qui putent, prætorem peregrinum ex edicto prætoris vrbani ius dixisse. Cum autem prætoria munera duo fuerint, iurisdictio, & quæstio, visum est faciendum, vt hoc loco de iurisdictione dicerem, quæstionum autem exercendarum rationem, vt in secundum librum, vbi de iudiciis ago, reiicerem. Sic igitur dico, omnem prætoriam Iurisdictionem his tribus verbis esse expressam, *do, dico, addico.* Sed hæc quidem in promptu. interiora illa: prætorem *dedisse*, vt bonorum possessionem, vt iudices, recuperatores, & arbitros. *dixisse*, vt viam in formulis, vt tutorem ex lege Atilia, vt cum interdicto cauebat, vel cum ferias indicebat: *addixisse*, vt dum in iure cessio fiebat. Vnde Tulliana illa sunt de Verre prætore vrbano: *Domus erat plena, noua iura, noua decreta, noua iudicia petebantur. mihi det possessionem, mihi ne adimat. in me iudicium ne det, mihi bona addicat.* & illa: *simul in iure dicendo bonorum, possessionumque contra omnium instituta addictio, & condonatio.* Atque vrbanus

quidem, & peregrinus prætor priuatas tantum controuersias cognouerunt, & iuris Quiritium custodes ac vindices, in quo vno iurisdictio posita fuit, fuerunt. Sunt autem qui putent, vrbanum tantum fuisse, apud quem lege agere liceret, vt filios emancipare, seruos manumittere, in iure cedere, bonorum possessionem, & tutorem postulare, & cetera obire, quæ iure Quiritium a nobis expositio continerentur.

Reliqui certe prætores in vrbe publicorum criminum quæstiones singuli singulorum exercuerunt, de maiestate, de sicariis, de ambitu, de repetundis, de peculatu, de vi, & ceteris eiusmodi, de quibus post in iudiciorum disputatione agemus. prouinciales autem non solum ius dixerunt, sed de publicis etiam criminibus quæsiuerunt. Vniuersam autem iurisdictionis suæ formulam, ex qua de quacunque re in magistratu ius redditurus esset, prætor vrbanus Kal. Ian. in foro proponere consueuit, id quod prætoris edictum est nominatum. quod, præter Pomponium, ostendit, vt supra dixi, Cicero in II. de finibus, cum scripsit: *Quid enim mereri velis iam, cum magistratum inieris, & in concionem ascenderis? est enim tibi edicendum, quæ sis obseruaturus in iure dicendo, quid merearis igitur vt te dicas in eo magistratu omnia voluptatis caussa facturum esse?* Ac primis quidem temporibus hæc edicta mutare prætoribus licuit, quod tamen probri loco Verri Cicero obiecit, cum dixit, eum ne ex edicto quidem suo ius semper dixisse. post autem

autem lege C. Cornelii tribuni plebis anno vrbis DCLXXXVI. cautum est, Dione, & Pædiano auctoribus, vt ex edictis suis perpetuis prætores ius dicerent. qua lege addit Pædianus multum auctoritatis & gratiæ ademptum ambitiosis prætoribus qui ius varie dicere solerent. Quare quoniam edicta in annum tantum valuerunt, dixit id in Verrem Cicero: *Qui plurimum tribuunt edicto prætoris, edictum legem annuam dicunt esse. in edicto plus complecteris, quam in lege. si finem edicto prætoris afferunt Kal. Ianuariæ, cur non initium quoque edicti nascitur a Kal. Ianuariis.* Forma porro perpetui edicti prætoris vrbani, vt de flamine diali, & de sacerdote Vestæ, talis est apud Gellium libro XI: *Sacerdotem Vestalem, & flaminem dialem in omni mea iurisdictione iurare non cogam.* & de fluminibus retandis illa: *Qui flumina retanda publice de redempta habent, si quis eorum ad me eductus fuerit, qui dicatur, quod eum ex lege locationis facere oportuerit, non feciſſe.* reliqua desiderantur. Quod præterea Romæ edixerant prætores vrbani, id eosdem sine reprehensione mutare in prouincia, si quam postea obtinuissent, non potuisse, inuenio. Quod ex actionibus in Verrem intelligitur, in quibus Orator acuti simus it a agit: *Cur ea capita in edictum prouinciale transferre noluisti: vtrum digniores homines existimasti eos, qui habitabant in prouincia, quam nos, qui æquo iure vteremur? an aliud Romæ æquum est, aliud in Sicilia? non hoc potest hoc loco dici. multa esse in prouinciis aliter edicen-*

da, non de hereditatum quidem possessionibus, non de mulierum hereditatibus. Formam autem prouincialis edicti ille in Epistolis ad Atticum expressit, cum de se Ciliciæ prætore loqueretur in hunc modum: *Multa sum secutus Scæuolæ: in iis illud, vt Græci inter se disceptent suis legibus. breue autem edictum est propter hanc meam διαίρεσιν, quod duobus generibus edicendum putaui. quorum vnum est prouinciale, in quo est de rationibus Ciuitatum, de ære alieno, de vsura, de Syngraphis, in eodem omnia de publicanis. alterum, quod sine edicto satis commode transigi non potest, de hereditatum possessionibus, de bonis possidendis, magistris faciundis, vendendis, quæ ex edicto & postulari, & fieri solent. tertium de reliquo iure dicendo ἄγραφον reliqui. dixi me de eo genere mea decreta ad edicta vrbana accommodaturum.* Hactenus de iurisdictione prætorum. Reliqui vero magistratus de cæteris rebus, quæ ad ipsorum magistratum pertinerent, ius dixerunt. quorum etiam diuersa edicta feruntur. Quod demonstrat Asconius, cum in Commentario Diuinationis ait: *Subsellia sunt tribunorum, triumuirorum, quæstorum, & huiusmodi minora iudicia exercentium, qui non in sellis curulibus, sed in subselliis considebant.* itemque Plutarchus in quæstionibus, cum tribunos pl. negat magistratus esse, quia ex sella curuli, vt magistratus, ius non redderent. & in Catone maiore, cum tribunos pl. ait in basilica Porcia ius dixisse. Ædiles porro de annonæ ratione, de vrbis viarum, aquarum, ædificiorumque curatione, & rerum

rerum venditione cognouisse satis multa historiarum exempla demonstrant. Vnde illud Tullianum est in IX. Philippica: *Senatum censere ædiles curules edictum, quod de funeribus habeant, Ser. Sulpicii funeri remittere.* & in III. de Officiis: *In mancipiorum venditione fraus omnis excluditur. quod enim sciri debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstatur edicto ædilium.* Nam quæstores crimina Scribarum cognouisse testis est locupletissimus in Catone minore Plutarchus.

Quin etiam prouinciis partis, atque earum imperio constituto prouinciales magistratus aliquot instituti sunt, prætores, & quæstores. quibus cum prouincialium iurisdictionem, tum rei bellicæ administrationem commiserunt. Hi vero omnes aut proditi sunt, vt interrex a patriciis: aut dicti, vt dictator ab interrege, aut ab altero consule; & magister equitum a dictatore: aut creati, vt reliqui omnes a populo. Atque hæc quidem de magistratibus, quod ad hunc locum pertinere mihi visum est, hactenus.

Nam singulorum magistratuum ius, atque auctoritatem persequi doctissimi viri Pauli Manutii est, qui se de magistratibus scripturum esse iam pridem pollicitus est.

Cap. XXI.

De Imperiis.

NVnc dicendum est de imperiis. est enim hoc ex propositis honorum generibus tertium. Imperium autem non iam maiorem quandam

prehendendi, & coercendi potestatem, sed exercitium habendi, & belli gerendi facultatem appello, quo modo intellexit in Antonium Cicero, cum dixit: *Demus imperium Cæsari sine quo res militaris administrari, exercitus teneri, bellum geri non potest.* Quod ipsum quantum ab illo differat, inde intelligi potest, quod imperium illud in vrbe, hoc nisi extra vrbem habetur.

Nisi forte senatusconsulto summo illo de quo dixi, muniti fuerint Consules, vt prouideant, ne quid resp. detrimenti accipiat, & magistratus quidem qui illud habet, nullo alio honoris titulo, nisi, qui magistratus nomine continetur, ornatus est; hoc qui adeptus est, idem Imperatoris nomen vsurpat.

& magistratus quidem, qui illud habet, nullo alio honoris titulo, nisi, qui magistratus nomine continetur, ornatus est; hoc qui adeptus est, idem præterea Imperatoris quoque nomen vsurpat. & illud quidem cum magistratu ipso mandatur, (est enim ius ipsum magistratus.) hoc alia ratione, atque aliis comitiis, quam ipse magistratus, defertur.

a) Mandatur autem aut magistratibus, aut priuatis

a) *Horum loco in plerisque editionibus sequentia leguntur:* Quod autem dixi, imperium hoc bellicum non nisi extra vrbem habitum esse, duo argumento sunt: primum quod neque consules hoc iuris habuerunt, nisi nobili illo senatusconsulto armati, quo decerni solebat: *viderent ne quid detrimenti respublica caperet.* de quo sic scribit

uatis illis ordine, vt prætoribus, consulibus, & dictatoribus, his extra ordinem, vt qui consulatu, aut

bit Sallustius in Coniuratione: *Itaque quod plerunque in atroci negotio solet, senatus decreuit, darent operam consules, ne quid respublica detrimenti caperet. Et potestas per senatum more Romano magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere modis omnibus socios, atque ciues; domi, militiæque summum imperium, ac iudicium summum habere. aliter sine populi iussu nullius earum rerum consuli ius est.* deinde, quod neque triumphaturi in vrbem triumphantes cum exercitu inire, nisi lata de eorum imperio lege potuerunt; vt Liuius innuit, cum scripsit: *Tribuni plebis ex auctoritate senatus ad populum tulerunt, vt M. Marcello, quo die vrbem ouans intret, imperium esset.* Quæ vero sequuntur, illam habent sententiam: Cum imperium vnum ciuile esset, alterum militare; qui ciuile habebat, si consulare erat, consul, si prætorium, prætor, si dictatorium, dictator vocabatur. at si militare erat, præter illa etiam imperator, id est, dux belli auspiciis suis administrandi. Quin etiam consulare, prætoriumque imperium tum mandabatur, cum aliquis consul, prætorque a populo comitiis centuriatis creabatur. eademque ratione dictatorium imperium tum transmittebatur, cum aliquis a consule, aut ab interrege dictator dicebatur. & imperium militare omnibus his tum demum tribuebatur, cum eis curiata lex de imperio ferebatur. Indicat vtriusque actionis formula. Etenim cum priuati consules, aut prætores fiebant, populus centuriatim vocatus ita rogabatur: *Quos vultis consules fieri?* centuriæ vero respondebant aut voce, aut tabella, hunc, aut illum ex iis, qui se petere profesi erant. cum autem magistratus imperator legebatur, populus curiatim vocatus sic rogabatur; *Vultis, iubetis ne, vt hic consul, aut prætor, aut dictator imperium in hac, aut illa,*

aut prætura abierint, aut alio modo priuati fuerint. Est autem operæ pretium intelligere, quemadmo-

illa, prouincia habeat? Curiæ respondebant: *Volumus, vti rogas.* Itaque Papirius dictator, (vt inquit Liuius libro IX) ad bellum profecturus legem curiatam sibi de imperio tulit. cum autem priuatus imperator declarabatur, populus tributim conuocatus ita rogabatur; *Vultis, iubetis ne, vt hic priuatus in hac, aut illa prouincia imperium habeat,* aut *ibi proconsule, aut proprætore rem gerat?* Tribus responderunt, *Volumus, vti rogas.* Itaque ille lege curiata, hic plebiscito imperium habuisse: magistratus autem non lege, sed comitiis centuriatis honorem adeptus esse dictus est. Lege enim delatum imperium tum dicebatur, cum nominatim alicui erat commissum. Sic enim dixit Festus: *Cum imperio esse dicitur, cui nominatim est a populo mandatum imperium.* Iam vero consul, prætor, dictator cum magistratus quisque suos inierunt, ii certo, ac solemni die, in Capitolio, sacrificio facto, votisque publice nuncupatis, ac prætexta, & lictoribus sumptis id fecerunt. imperator vero cum imperium iniit, alio, atque alio, vt res tulit, die, in Capitolio, alio sacrificio facto, aliisque votis nuncupatis, & paludamento accepto, & lictoribus paludatis ascitis id fecit: atque illi quidem in vrbe manserunt, hic statim ex vrbe egressus est. Accedit, quod magistratus iisdem comitiis, nempe centuriatis est continuatus; imperium vero tributis, ac plebiscito est prorogatum. Liuius libro VIII: *Actum cum tribunis plebis est, ad populum ferrent, vt cum Philo consulatu abiisset, proconsule rem gereret.* Quoniam vero comitia curiata ad multas res adhiberi solita ad extremum in vno præcipue militari mandando imperio sunt retenta, factum est, vt Liuius *comitia curiata rem militarem continere* dixerit, & Dio *legem curiatam legem militarem* vocarit & Cicero *consules sine lege curiata rem militarem attingere posse,* nega-

admodum cum consulatus & prætura centuriatis Comitiis, dictatura vero consulis appellatione deferatur, ipsorum tamen imperium curiata lege, non centuriata firmetur. Hoc docet Liuius, qui libro quinto dixit, comitia curiata rem militarem continere: & Cicero, qui in secunda agraria, consuli, si legem curiatam non haberet, rem militarem attingere non licere: item consulibus legem curiatam ferentibus a tribunis plebis sæpe interceſſum esse: & iterum Liuius libro nono, qui scriptum reliquit, dictatori Papirio legem curiatam de imperio ferenti triste omen diem diffidisse, quod Saucia curia principium fuerit. ex quo suspicari facile possumus, idem in prætoribus etiam euenisse. An vero hoc perpetuum in Consulibus fuerit, vt imperium habere, id est, bellum gerere, nisi lata lege curiata, nequiuerint, merito reuocari in quæstionem possit. primum enim illud mouet admirationem, quod ex infinita prope Consulum multitudine, quos ad bella quotannis missos produnt historiæ, neminem præcipua hac curiata de imperii lege ornatum videmus.

negarit. causa vero est, quod quæ fiebant curiatis comitiis, auspicato fiebant, quæ tributis, inauspicato. Itaque proconsules, & proprætores, qui ex priuatis prouincias, & bella plebiscito obtinuerant, carere auspiciis Cicero intellexit, in secundo de Diuinatione, cum dixit: *Quam multi anni sunt, cum bella a proprætoribus, & proconsulibus administrantur, quia auspicia non habent? itaque nec amnes transeunt auspicato, nec tripudio auspicantur.*

mus, deinde extant verba Ciceronis, ex quibus apparet legem curiatam consulis rebus aptam fuisse, necessariam non fuisse. sunt autem in Epistola ad Lentulum: *Appius Consul dicitat, sese, si licitum esset, legem curiatam ferre, sortiturum cum Collega prouinciam; si curiata lex non esset, comparaturum cum Collega, & tibi successurum. legem curiatam consuli ferre opus esse, necesse non esse. se, quoniam ex S. C. prouinciam haberet, lege Cornelia imperium habiturum, quoad in Vrbem introiisset. Sunt qui putent, te non posse decedere, quod sine lege curiata tibi succedatur.* & libro III. ad fratrem: *Appius sine lege curiata confirmat, se Lentulo nostro successurum.* & libro IIII. ad Atticum: *Appius sine lege, suo sumtu in Ciliciam cogitat.* Quibus verbis significat, Consuli fuisse vtilem legem curiatam, verum non necessariam. nam etiam sine ea imperium obtinuisse probe. Nam ante legem quidem Corneliam, qui prouinciam habebat, si vltra annum eam obtinuisset, prorogatione imperii eguit; lege autem Cornelia, donec in vrbem reuersus esset, imperium, vt ille innuit, tenuit. Praeterea vero qui legem curiatam non habebat, is ne senatus quidem consulto eo ornatus fuit, quo sumptus de publico suppeditabatur; qui autem habebat, viaticum a senatu obtinuit. Quocirca legem curiatam vtilem quidem appellauit, quia sine ea viaticum attineri non poterat; non necessarium vero, quia etiam sine ea haberi in prouincia imperium poterat. Age vero magistratus sine lege curiata imperium habuerunt, num vero priuati eam desiderarunt? multo,

multo, vt mea fert opinio, minus. Hoc cum multa confirmant, tum maxime verba Ciceronis in secunda agraria, cum ait, inauditum, & plane nouo more esse, vti curiata lege magistratus detur, cui nullis ante comitiis sit datus. id est, vt imperium priuato lege curiata tribuatur. at qua lege priuati imperium a populo acceperunt? nempe tributa. vt de continuando P. Scipioni imperio Liuius: *Consules iussi cum tribunis pl. agere, vt si iis videretur, populum rogarent, quem vellet in Africa bellum gerere. omnes tribus P. Scipionem iusserunt.* & de Lentulo ac Stertinio: *Plebs Cornelio Lentulo & L. Stertinio procos. imperium esse in Hispania iussit.* Sic Cn. Pompeio Magno contra piratas lege Gabinia, aduersus Mithridatem regem lege Manilia. Animaduerto etiam imperium priuato sæpe senatusconsulto mandatum, vt Cn. Pompeio Procos. aduersus Sertorium in Hispaniam, Cn. Pisoni, auctore Sallustio, proprætore in eandem, C. Octauiano propr. ex sententia Ciceronis aduersus M. Antonium Mutinam coloniam oppugnantem. Qui autem a senatu imperium accepissent, eos nomen tantum imperii sine vllo viatici subsidio assecutos, nescio an ex Pompeii epistola coniici possit, quam ad senatum ex Hispania procos. misit, & stipendium petiit, quæ est apud Sallustium: *Equidem fateor me ad hoc bellum maiore studio, quam consilio profectum, qui nomine modo imperii a vobis accepto diebus quadraginta exercitum paraui.* Cur autem priuati lege curiata imperium accipere non potuerunt?

runt? credo, quia curiata comitia auſpicata erant, proconſules autem & proprætores, vtpote qui, teſte Cicerone, priuati, & ſine magiſtratu eſſent, auſpicia non habebant; tributis autem comitiis recte accipiebant, quæ erant, vt dixit, inauſpicata. Nam P. Scipionis, quem priuatum cunctis centuriis cum imperio in Hiſpaniam miſſum eſſe, inquit Liuius, nouum plane ac ſingulare exemplum eſt. Atque hæc quidem mea de imperio ſententia eſt. Neque enim ſatis probare poſſum eruditi hominis in primis ac diſerti Nicolai Gruchii opinionem, qui his duntaxat, quas propoſui, auctoritatibus fretus, neminem omnino cenſet ſine curiata lege imperium habuiſſe, cum tamen iisdem teſtimoniis priuatos homines tributa lege imperium accepiſſe facile reuincatur. Neque vero in eo etiam illi aſſentior, quod ait, legem curiatam bis eſſe latam, primum magiſtratus mandandi cauſſa, deinde imperii transmittendi, quod quoniam vnius Ciceronis ex ſecunda in Rullum teſtimonio niſus affirmat, an is fuerit in ea re Ciceronis ſenſus, paulo diligentius, quod etiam ſupra, cum de ſuffragiis ageremus, fecimus, exquiramus. Sic loquitur Cicero: *Primum lege curiata decemuiros ornat. Iam hoc inauditum, & plane nouo more, vti curiata lege magiſtratus detur, cui nullis comitiis ante ſit datus.* Dico igitur, Ciceronem vt ſæpe alias ſolet, captioſe agere, atque argute, aliamque quam quæ erat, Rulli ſententiam demonſtrare. Rullus enim decemuiros agrarios legi comitiis tributis volebat,

curi-

curiatis autem imperio decorari. Sed quoniam non omnes ille tribus aduocari iubebat, propterea ea Comitia Cicero pro nullis esse habenda existimat, ac reprehendit, quod nouo more imperium detur lege curiata ei, cui magistratus nullis ante comitiis datus sit. Inde alteram affert captionem. perinde enim verba legis Seruiliæ accipit, quasi Rullus magistratum decemuiris binis comitiis mandari iuberet, tributis & curiatis, non autem magistratum tributis mandaret, imperium curiatis, & vitio dat, quod tributa Comitia imperfecta afferat, curiata obsoleta referat. idque eo indignius esse ostendit, quod cum apud majores bina essent comitia, centuriata, quibus Consules creabantur, & curiata, quibus reliqui magistratus, eaque bis haberentur, vt esset reprehendendi potestas, si populum beneficii sui pœniteret, hic tamen comitia bina adhibuerit ille quidem, sed aut manca, aut obsoleta. Ex quo intelligi potest, Ciceronem aptius ad causſæ, quam ad veritatis rationem ita disputasse idque eum, cum apud imperitam multitudinem ageret, facile efficere potuisse.

Ne vero nos fallant varia, quæ in hoc genere comitia vsurpantur, intelligendum est, aliud esse, iubere bellum, aliud imperatorem ad bellum deligere; siue alicui imperium belli gerendi causa committere. Bellum enim iubebatur comitiis tantum centuriatis; imperator, vel lege curiata declarabatur, si magistratus erat, vel plebiscito plerumque, si priuatus. De bello iubendo Liui-

us libro quarto: *Controuersia fuit, vtrum populi iussu indiceretur bellum, an satis esset, senatusconsulto. Peruicere tribuni denunciando, se impedituros delectum, vt Quinctius de bello ad populum ferret. omnes centuriæ iussere.* & alibi: *Rogatio de bello Macedonio primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata est.* a)

Cap. XXII.
De Triumphis.

HActenus de imperio. deinceps de triumpho, qui ab imperio diuelli vix potest, differendum est. Honorum, qui suffragio, aut studio ciuium deferrentur, omnium amplissimus fuit triumphus. Qui institutus a Romulo vsque ad extrema non solum reip. sed etiam imperii tempora permanauit. Fuit autem genus honoris, qui haberi solitus est iis, qui imperium a populo acceptum summa cum virtute ac felicitate administraf-

a) *In reliquis, præter Parisiensem, editionibus sequentia addumtur:* De imperatore deligendo, atque vna de tota hac militaris imperii ratione post pluribus in libro de magistratibus, & imperatoribus differam. Cui scribendo occasionem attulit Nicolaus Gruchius, qui imperium militare cum imperio consulari, prætorio, dictatorioque confusum esse, ac legis huius curiatæ longe aliam vim esse putauit. nosque ab illo dissentientes ferre non potuit, ac duobus scriptis super hac re commentariis honestum ad certamen laudis, atque ingenii prouocauit. Ac quis quidem ciuis Romanus fuerit, ac quibus in rebus ius eius constiterit, satis a nobis hactenus quæsitum & disputatum sit. *Caput vero XXII. deest.*

nistrassent. nimirum, vt domum redeuntes magna cum celebritate & pompa in vrbem inirent. pompa vero quanquam alia aliis temporibus prorerum ac victoriarum conditione fuit, tamen in hoc fere fuit semper eadem, vt senatus, qui ad portam obuiam prodierat, anteiret. tum spolia de hostibus capta, & præda omnis auri atque argenti, & oppidorum captorum simulachra, & captiuorum hostium duces vincti subsequerentur; imperator autem ipse auratis quadrigis, laurea coronatus, dextra lauri ramum tenens, & toga triumphali indutus veheretur; currum vero legati & tribuni quidem in equis, & pedibus exercitus omnis victor laureatus cum cantu, & clamore assectaretur. hanc vero pompam per vrbem in Capitolium imperator duceret, vbi taurum immolaret, ac splendidum conuiuium appararet. Quem quidem pompæ ordinem tum Cicero demonstrauit breuiter in Pisonem, cum dixit: *Dissseris de triumpho. quid tandem habet iste currus? quid vincti ante currum duces? quid simulachra oppidorum? quid aurum? quid argentum? quid legati, & tribuni in equis? quid clamor militum? quid tota illa pompa? quid vehi per vrbem?* tum vero longo post Ciceronem interuallo Zonaras libro secundo annalium copiosissime descripsit, siquidem ita scriptum reliquit: *Re bene gesta, iustaque victoria parta, dux statim a militibus Imperator appellabatur, & laureatos fasces per tabellarios victoriæ nuncios in vrbem mittebat. Ipse vero domum regressus, senatu habito triumphum*

phum postulabat, quem si a senatu & populo obtinuisset, nomen Imperatoris confirmabat. Quod si adhuc in magistratu eo esset, quo victoriam peperisset, eo etiam in celebritate vtebatur. Sin tempus magistratus abierat, aliud nomen ei accommodatum assumebat. neque enim priuato triumphare licebat. Triumphali vero habitu ornatus armillis sumtis, laurea redimitus, & ramum dextra tenens, populum conuocabat, & militibus suis aliis communibus, aliis propriis laudibus oneratis pecuniam & ornamenta diuidebat, cum armillas aliis, aliis hastas puras, aliis coronas aureas, aliis argenteas, expressum viri nomen ac facinus ferentes, largiretur. Nam siquis murum primus ascenderat, muri; si castellum aliquod expugnarat, castelli speciem conora gerebat; si nauali prælio vicerat, rostris conora exornabatur; si equestri, equestre quidquam prae se ferebat. Qui autem ciuem in acie, aut in obsidione, aut in alio periculo conseruasset, cum summam laudem assequebatur, tum quernam coronam accipiebat, cuius honos argenteis & aureis omnibus excellebat. Neque vero hæc dona singulis tantum virtutis causa dabantur, sed & cohortibus, & exercitibus vniuersis. spoliorum autem magna pars militibus distribuebatur. Quin etiam quidam vniuersum populum donarunt, & sumtus in ludorum publicorum apparatus fecerunt, & si quid reliqui erat, in porticus, templa, aut alia eiusmodi opera publica consumpserunt. His rebus perfectis triumphans currum con-

conscendebat. currus autem neque bellicarum, neque ludicrarum quadrigarum, sed turris rotundæ instar erat constructus. Quo non ipse solus vehebatur, sed si liberos, aut cognatos aliquos habebat, etiam illorum virgines & pueros asciscebat, natu vero grandiores in equis iugalibus imponebat. Si autem plures erant equis singularibus vecti ipsum prosequebantur. reliquorum vero ciuium nemo vehebatur, sed laureati omnes pedibus ingrediebantur. Quin etiam minister publicus in ipso curru aduehebatur, qui pone coronam auream, gemmis distinctam sustinens, admonebat eum, vt respiceret, id est, vt reliquum vitæ spacium prouideret, nec eo honore elatus superbiret. Appensa quoque erat currui nola & flagellum quibus notabatur, ipsum in eam calamitatem incidere posse, vt & flagris cæderetur, & capite damnaretur. Nam qui obfacinus supremo supplicio afficiebantur, nolas gestare solebant, ne quis inter eundem contactu illorum piaculo se obstringeret. Hoc autem ornatu vrbem inibat, spoliis & tropæis, & simulachris castellorum vrbium, fluminum, montium, portuum, marium & reliquorum omnium, quæ in deditionem redegerat, prælatis. Quod si dies vnus ad hanc pompam transferendam non esset satis, secundus etiam, & tertius assumebatur. Illis autem præcedentibus triumphans in forum Romanum delatus, ac captiuis inde aliquot in carcerem duci atque necari iussis, in capitolium ascendebat, ibique nescio quo sacrificio facto, &

donis consecratis, in iisdem porticibus cœnatus, ad vesperam domum, tibiis & fistulis præcinentibus, reuertebat. Hæc Zonaras. Addit Plinius libro XXXIII. capite VII. ex Verri auctoritate, quod idem etiam apud Isidorum inueni, triumphantum corpora minio illini solita. Sic Camillum triumphasse. Atque hæc quidem quanquam adeo certa sunt, vt confirmatione non egeant, placet tamen instituti tenendi caussa locis etiam aliquot Liuii insignioribus comprobare. sic loquitur ille libro XXXIV. de T. Flaminii triumpho Macedonico: *Triduum triumphauit. die primo arma, tela, signaque ærea & marmorea transtulit. secundo aurum argentumque factum, infectumque, & signatum. tertio die coronæ aureæ, dona ciuitatum, translatæ CXIV. & hostiæ ductæ, & ante currum multi nobiles captiui, obsidesque, inter quos Demetrius, regis Philippi filius fuit. ipse deinde Quinctius in vrbem est inuectus, milites secuti currum frequentes, vt ex omni prouincia exercitu deportato. his duceni quinquagenti æris in pedites diuisi, duplex centurioni, triplex equiti.* & libro XLV. in Concione M. Seruilii de triumpho L. Paulli Macedonici, qui antiquabatur: *Militum quidem propria est caussa, qui & ipsi laureati, & quisque donis, quibus donati sunt, insignes, triumphum nomine cient, suasque & imperatoris laudes canentes per vrbem incedunt.* & post: *Et legiones ex Illyrico laureatæ vrbem inibunt, & nauales socii: Macedonicæ legiones suo abrogato triumpho alienos spectabunt?*

ctabunt? Quid deinde tam opimæ prædæ, tam opulentæ victoriæ spoliis fiet? quonam abdentur illa tot millia armorum detracta corporibus hostium? an in Macedoniam remittentur? quo signa aurea, marmorea, eburnea, tabulæ pictæ, textilia, tantum argenti cælati, tantum auri, tanta pecunia regia? an noctu tanquam furtiua in ærarium deportabuntur? quid illud spectaculum maximum, nobilissimus opulentissimusque rex captus, vbi victori populo ostendetur? & infra: Pars non minima triumphi est victimæ præcedentes, vt appareat, diis grates agentem imperatorem ob remp. bene gestam redire. omnes illas victimas, quas traducentes in triumpho iudicauit, alias alio cædente mactate illas quidem epulas senatus, quæ nec priuato loco, nec publico profano, sed in capitolio eduntur, vtrum hominum voluptatis caussa, an deorum hominumque turbaturi estis? L. Paulli triumpho portæ claudentur? Rex Macedonum Perseus cum liberis & turba alia captiuorum, spolia Macedonum circa flumen relinquentur? L. Paullus priuatus tanquam rure rediens aporta domum ibit? & deinde vbi de pompa triumphi agitur: Ipse postremo Paullus in curru, magnam cum dignitate alia corporis, tum senecta ipsa maiestatem præ se ferens. post currum inter alios illustres viros filii duo Q. Maximus, & P. Scipio, deinde equites turmatim & cohortes peditum suis quæque ordinibus. Peditii in singulos dati centeni, duplex centurioni triplex Equiti. Postremo quod scriptum est a-

pud Zonaram de captiuis necandis iussu imperatoris in Capitolium ascendentis, idem est etiam apud Cicer. in Oratione de suppliciis contra Verrem: *At enim*, inquit, *qui triumphant, eoque diutius hostium duces seruant, vt his per triumphum ductis pulcherrimum spectaculum, fructumque victoriæ populus R. percipere possit, tamen cum de foro in Capitolium currum flectere incipiunt, illos duci in carcerem iubent, idemque dies & victoribus imperii, & victis vitæ finem facit.*

Hic autem de quo dixi, honos fuit, vt ego quidem video, duplex, vnus triumphus, alter ouatio dictus: maior ille, hic minor: ille ob insignem victoriam, hic etiam ob leuem concessus. Qui enim auctore Gellio libro VI. bellum aut non rite indictum, aut non cum iustis hostibus, aut cum humilibus, aut non idoneis, vt seruis & piratis, gessisset, aut deditione repente facta, incruenta victoria, negotium confeciſſet, aut, vt addit in Marcello Plutarchus, verbis, non armis rem peregisset, aut, vt sæpe Liuius, qui sine magistratu, aut alienis auspiciis, aut in aliena prouincia rem gessisset, aut exercitum non deportasset, ei concedebatur, vt ouans vrbem ingrederetur, quod erat nihil aliud, nisi vt non quadrigis, sed vel pedibus, vel, vt aliis placuit, equo vectus, non senatu, sed equitibus Romanis præeuntibus, non tubis, sed tibiis præcinentibus, non laurea sed myrtea corona redimitus iniret, neque taurum, sed ouem in capitolio immolaret. quod ex

Dio-

Dionysio, Plutarcho, Gellio & Dione, quorum verba in fastorum consularium commentario recitaui, cognoscitur. vnde Plinius lib. xv. cap. xxix. ait: *Triumphans de Sabinis Posthumius Tubertus in consulatu, qui primus omnium ouans vrbem ingressus est, quod rem leuiter sine cruore gessisset, myrto, Veneris genetricis coronatus incessit.* Triumphauit autem hic anno vrbis ducentesimo quinquagesimo primo quanquam Dionysius hunc ei leuiorem honorem habitum esse ait, quia male ante rem gesserat, ac prope in fuga cum cæteris captus fuerat.

Vt autem imperium mandatum est consulibus, prætoribus, dictatoribus, & priuatis hominibus, iisque item omnibus prorogatum est, sic Consules, dictatores, prætores primum, deinde etiam reliqui triumpharunt. primus Consul prorogato imperio triumphauit Q. Publilius Philo de Palæpolitaneis. prætor primus Q. Valerius Falto de Siculeis. P. Scipioni, qui priuatus in Hispaniam cum imperio fuerat missus, triumphus est negatus. at non multis post annis L. Lentulo, vt ouans in vrbem rediret, permissum est. postremo vero maior etiam triumphus iis, qui sine magistratu rem gesissent, tributus, vt Cn. Pompeio ex Africa, Hispania, & Asia. De P. Scipione sic Liuius: *Ob res gestas magis est tentata triumphi spes, quam petita pertinaciter, quia neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magistratu res gesissset, constabat.* de Lentulo vero ita: *Lentulus cum in senatu res ab se per multos annos*

fortiter feliciterque gestas exposuisset, postulas-setque, vt triumphanti sibi vrbem inuehi liceret, res triumpho dignas esse cesebat senatus, sed exemplum a maioribus non accepisse, vt qui neque dictator, neque consul, neque prætor res gessisset, triumpharet, pro Consule illam prouinciam Hispaniam, non consulem, aut prætorem obtinuisse. decurrebatur tamen eo, vt ouans vrbem iniret, intercedente Ti. Sempronio Longo tribuno pl. qui nihilo magis id more maiorum, aut vllo exemplo futurum dicebat. postremo victus consensu patrum tribunus cessit, ex S. C. Lentulus ouans vrbem est inuectus. Ex iis, qui cum magistratu, atque adeo cum imperio summo fuerunt soli decemuiri & tribuni militum consulares triumphum nullum egerunt.

Fuerunt etiam alia præclara & ad memoriæ æternitatem illustria triumphantium iura; de quibus scriptum extat apud Valerium. vt illud: Ne quis triumpharet, nisi quinque millia hostium vna acie cecidissent. Vnde lex extitit, quam L. Marius & M. Cato tribuni plebis tulerunt, qua pœnam imperatoribus minati sunt, qui aut hostium occisorum in prælio, aut amissorum ciuium falsum numerum ad senatum scripsissent, & iusserunt eos, quamprimum ad vrbem accessissent, apud quæstores vrbanos iurare, de vtroque numero vere ad senatum scripsisse. item illud: Ne qui pro altero rem gessisset, sed is cuius auspiciis res gesta esset; triumpharet. Quod exemplo Q. Valerii prætoris, & Q. Lutatii consulis, bello Punico

nico primo confirmatur. & illud, quod more potius retentum, quam lege obseruatum videtur: Ne pro recuperato, sed pro aucto imperio triumpharetur: vt Q. Fuluio Consuli de Capua recepta, & L. Opimio prætori de Fregellis in ditionem redactis, negatus est. item: Vt de externis hostibus non de ciuibus triumphus ageretur. quo factum est, vt neque L. Sulla de inimicis suis, neque Q. Catulus consul de M. Lepido, neque C. Antonius de L. Catilina, quanquam illi aduersus remp. steterant, atque arma tulerant, triumpharint.

Hic autem honos primum a senatu, post etiam repugnante senatu a populo datus est. primum sine senatusconsulto, collega intercedente, triumphasse P. Seruilium Priscum consulem de Volscis anno vrbis CCCLVIII. testis est Dionysius. Primi vero patribus inuitis, iubente populo, de Sabinis M. Horatius, de Æquis L. Valerius anno CCCIV.

Quin etiam illud est obseruatum, vt aut ex terrestri victoria, aut ex nauali, itemque aut in vrbe, aut, cum id non daretur, in monte Albano triumpharetur. primus nauale triumphum egit C. Duilius bello Punico primo, in monte Albano triumphauit primus C. Papirius Maso Consul de Corseis. de quo ita Valerius: *Papirius Maso, cum bene gesta rep. triumphum a senatu non impetrasset, in Albano monte triumphandi & ipse initium fecit, & cæteris postea exemplum præbuit, proque laurea corona, quum alicui spectaculo*

ctaculo interesset, myrtea vsus est. Cuius vestigia M. Marcellus bello secundo Punico persecutus de Syracusanis in monte Albano triumphauit. Quoniam autem sine magistratu, aut certe sine imperio triumphare nemo poterat, qui sine magistratu vrbem triumphi caussa inituri erant, eis legem de imperio ferre necesse erat, id est, vt eo die, quo in vrbem inirent cum imperio essent. quam legem tributis Comitiis latam constat. Vnde Liuius de Marcello: *Tribuni pl. ex auctoritate senatus ad populum tulerunt, vt M. Marcello, quo die ouans vrbem iniret, imperium esset.* & de L. Paullo: *L. Paullo, L. Anicio, & Cn. Octauio decretus est ab senatu triumphus, mandatumque Q. Cassio prætori, cum tribunis pl. ex autoritate patrum ageret, rogationem ad plebem ferrent, vt iis, quo die triumphantes vrbem inueherentur, imperium esset.* & de Pontinii triumpho Cicero ad Atticum: *Pontinius vult ante diem IV. Non. Nouembr. triumphare. huic obuii Cato & Seruilius prætores aperte, & Mucius trib. plebis. negant enim latum de imperio, & est hercle latum insulse.* recte. nam, vt est apud. Dionem in historia, Galba prætor clam sub lucem quosdam in suffragium miserat, cum tamen ante primam horam nihil agi cum populo posset. Sed de honorum quidem Romanorum ratione ex iure hæc a nobis breuiter dicta sint.

DE

DE ANTIQVO IVRE CIVIVM ROMANORVM LIBER SECVNDVS DE TRIPLICI EORVM DIVISIONE.

ARGVMENTVM.

Hoc libro ciues *omnes, quos superiore definitione complexus erat*, in tres partes distribuit, *quarum in prima* ordines *collocat, in altera* nobiles & ignobiles, *in tertia* optimates & populares. Ordines treis *esse probat*, senatorium, equestrem, & plebeium. (a) *De Senatoribus* (b), *& equitibus* (c) *ita agit, vt, a quibus initia, atque incrementa acceperint, quam multi fuerint, in quot genera dispertiti, ex quibus & a quibus, & qua ratione lecti fuerint, quæ insignia gesserint, explicet. Et quoniam equites multi publicani fuerunt, id est, vltro tributa & vectigalia publica suo periculo a censoribus redemerunt, agit inde de publicanis, qui sint, & quomodo vltro tributa & vectigalia conduxerint, quemadmodum & per quos exercuerint, quos motus in vrbe hoc nomine aliquando excitarint, & vt a senatu equestrem ordinem abalienarint* (d). *Tertium inde ordinem, qui plebs Romana dicitur, in partes duas diuidit, rusticam*

(a) Cap. 1. de Ordinibus Ciuium Romanorum. (b) C. 2. de Senatoribus. (c) C. 3. de Equitibus Romanis. (d) C. 4. de Publicanis.

cam plebem & vrbanam (e). Rusticam, quæ fuerit & qualis, vbi exposuit (f), vrbanæ partes exequitur (g), tribunos ærarios (h), scribas (i), mercatores & negotiatores (k), argentarios & fœneratores (l), opifices & artifices (m), turbam forensem (n), libertinos (o), magistratuum apparitores (p), atque de singulis, qui, quales, a quibus instituti, quo iure donati fuerint, tradit. His autem ordinum partibus constitutis, deinceps quemadmodum singuli ordines a censoribus, quorum notioni erant subiecti, infamia notarentur, ostendit (q). Inde iura ordinum aggreditur, quæ quoniam in iudicandi & spectandi potestate potissimum posita esse inuenit; propterea vtramque antiquitatem sibi explanandam suscipit (r). de iudiciis autem quid fuerint, quot in genera partita fuerint, qui priuata exercuerint, vt iudices a magistratibus dati, ex quo ordine lecti sint, quos Romæ motus propterea conciuerint, docet (s).

Hinc promiscuum spectandi in theatro omnibus ciuibus ab initio locum fuisse, postea vero senatum a populo, tandemque equites a plebe discretos refert (t). Quibus rebus constitutis, ad alteram ciuium diuisionem descendit, nobilium, nouorum & ignobilium, atque quid

[e] C. 5. de Plebe Romana. (f) C. 6. de Plebe Rustica. (g) C. 7. de Plebe Vrbana. (h) C. 8. de Tribunis Ærariis. (i) C. 9. de Scribis. (k) C. 10. de Mercatoribus & Negotiatoribus. (l) C. 11. de Argentariis & fœneratoribus. (m) C. 12. de Opificibus & Artificibus. (n) C. 13. de Turba Forensi. (o) C. 14. de Libertinis. (p) C. 15. de Apparitoribus Magistratuum. (q) C. 16. de Notis Ordinum. (r) C. 17. de Iure Ordinum. (s) C. 18. de Iudiciis Ordinum. (t) C. 19. de Spectaculis Ordinum.

quid, more Romano nobilitas, quid nouitas, quid ignobilitas fuerit, aperit. & quoniam nobilitatem ab imaginibus proficiſci inuenit, de vſu etiam antiquo imaginum breuiter diſſerit (v). *Extrema vero diuiſione ciues omnes, qui propter partium in rep. ſtudia ſe aut optimates eſſe voluerunt, aut populares, complectitur: & quid vtrique ſint, & quomodo Remp. Rom. tandem peruerterint, deleuerintque, oſtendit* (x). *atque ita huic de iure ciuium Romanorum diſputationi finem imponit.*

(v) C. 20. de Nobilibus, Nouis & Ignobilibus. (x) C. 21. de Optimatibus & Popularibus.

Cap. I.

De Ordinibus Ciuium Romanorum.

SVperiore libro ciuis Romani definitionem, quam initio propoſueram, ita confirmaui, vt nihil fere, quod ad ſummum eorum ius illuſtrandum valeret, omiſerim. hoc libro treis eorum diuiſiones, vnde magna eorundem inter ſe diſſimilitudo perſpici poſſit, expediam. Earum vero vnam ciuitatis ordines intulerunt, alteram magiſtratuum imagines, tertiam reipub. factiones. ita enim diuiſi ſunt ordines, vt omnes aliquem ex tribus obtinuerint, aut ſenatorium, aut equeſtrem, aut plebis; ita imagines habuerunt, vt aut nobiles fuerint, aut noui; ita factiones coluerunt, vt aut optimates habiti ſint, aut populares. quæ diuiſiones non ſolum vniuerſam ciuitatem amplexæ ſunt, ſed etiam pro viribus neruisque ſuis omnes

mnes prope seditiones, quibus respublica laborauit, excitarunt: omnesque publici status, communisque vitæ perturbationes secum traxerunt: ac demum rempublicam ipsam florentissimam in perpetuum perdiderunt. Quod ita plane, ac diserte ostendam, vt re perspecta plane sit futurus nemo, qui dubitet.

Dicamus autem primum de ordinibus, & vetera eorum, vt cœpimus, iura litteris persequamur. Hos tres fuisse, senatores, equites Romanos, & plebem satis constat. Testes enim sunt omnes, sed maxime, vt ab antiquioribus ordiar, Cicero in oratione in toga candida in Catilinam, cum inquit: *A quibus consulatum petis? à senatoribus, qui te auctoritate sua spoliatum ornamentis omnibus vinctum pene Africanis oratoribus tradiderunt? ab equestri ordine, quem trucidasti? a plebe, cui spectaculum eiusmodi tua crudelitas præbuit, vt nemo sine luctu aspicere, sine gemitu recordari posset?* & in oratione pro domo: *Senatus decreuit, vt omnes, qui remp. saluam esse vellent, ad me vnum defendendum venirent. proximus est huic dignitate ordo equester, omnes omnium publicanorum societates de meo consulatu amplissima decreta fecerunt. nullum est in hac vrbe collegium, nulli pagani, aut montani, (quoniam plebi quoque vrbanæ maiores nostri conuenticula, & quasi consilia quædam esse voluerunt,) qui non amplissime de mea salute decreuerint.* & Liuius bello Punico: *Consensum senatus equester ordo est sequutus, equestris*

stris ordinis plebs. & Valerius de fiducia sui: *Scipio senatum totum, & vniuersum equestrem ordinem, & cunctam plebem comitem habuit.* & Paterculus lib. I. *Tum senatus, atque equestris ordinis pars melior, & intacta pernicios consiliis plebs in Gracchum irruere.* Quid de Appiano dicam, qui lib. I. equites inter senatum, & plebem interiectos prodidit? aut de Ausonio, qui cecinit? *Martia Roma triplex equitatu, plebe, senatu.* aut de Plinio, qui scripsit, *annulos plane medium ordinem, tertiumque plebi, & patribus inseruisse?*

Horum autem trium ordinum cum summus senatorius fuerit, infimus plebs, medius equester, factum est, vt quem ex amplissimo ordine esse significare vellent, eum senatorem, siue senatorii ordinis; quem e medio, equitem Romanum, siue equestris ordinis; quem ex infimo, e plebe, hominem siue plebium appellarent. sic enim Cicero, qui in Cluentiana dixit, *M. Bebrium senatorem, & L. Plætorium senatorem.* & Asconius qui in Milonianam: *Sex. Tedium Senatorem, C. Vibienum senatorem.* & item in Bruto Cicero: *equitem Romanum C. Titium.* & in Verrem: *C. Mustium equitem Romanum.* & iterum in Bruto: *nostri ordinis Q. Sertorium, equestris C. Gorgonium.* eademque ratione pro Cluentio: *senatorii ordinis Fidiculanium.* & pro Milone: *Eques Romanus vnus, duo de plebe noui homines.* & in Verrem: *P. Iunii erat hominis de plebe Romana filius.* & Suetonius in Claudio: *E plebe homo iux-*

ta cubiculum eius cum pugione deprehensus est, reperti & equestris ordinis duo. & in Nerone: *Adolescentes equestris ordinis, & quinque millia e plebe.* Postremo Asconius: *Senator a censore senatu mouetur, eques Rom. equo spoliatur, plebeius in ærarios refertur.*

Præterea vero, quorum maiores senatores fuerunt, ii senatorio; quorum equites, equestri loco, atque familia orti dicebantur. Itaque & Cicero in defensione Murenæ, patrem Ser. Sulpicii, & in prima agraria, se consulem *equestri loco ortum* profitetur. & Suetonius: *Augustum, se nihil amplius, quam equestri familia, in qua & primus senator pater suus fuerit,* tradidisse ait. & Tacitus lib. v. *Vinicium patre, atque auo consularibus, cetera equestri familia fuisse* prodit. & in Verrem quarto Cicero: *Lex ab homine non nostri generis, non ex equestri loco, sed nobilissimo promulgata.*

Quando igitur tantum hi ordines auctoritatis adepti sunt, vt diuersas inter se familias reddiderint, sane videndum est, a quo, & quemadmodum initia, & incrementa acceperint, quid ad remp. ponderis, quid ad ciuitatem Romanam momenti attulerint. quæramus autem primum de senatoribus.

Cap. II.

De Senatoribus.

ORdinum varietatem intulisse Romulus videtur. idem enim senatum, idem equites instituit.

tuit. ex quo intelligi potest, qui neque senatores, neque equites essent, eos ab eodem in tertio plebis ordine relictos fuisse. Senatores autem nominauit, quos ad consultationes de rep. aduocauit. quod senes fere, & maiores natu acciuerit, ad quos de summa rep. referret, atque ex eorum auctoritate omnia ageret, quæ publice sibi suscipienda existimaret. Eosdem autem etiam patres appellauit, nempe a curæ similitudine, vt scripsit in Catilinæ coniuratione Sallustius: *Delecti*, inquit, *quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat reip. consultabant. hi vel ætate, vel curæ similitudine patres appellabantur.* vnde procedentibus temporibus patres conscripti nuncupati, qui in nouum senatum erant lecti. quamuis postremo vsus obtinuerit, vt omnes senatores vno patrum conscriptorum nomine vocarentur.

Senatorum vero lectio fuit varia. nam penes & reges, & consules, & censores legendi senatus aliis, atque aliis temporibus, arbitrium fuit. Dionysius Romulum senatores centum ita legisse scribit, vt ipse vnum ex omnibus præstantissimum designarit, cui ipse ad bellum egrediens ciuitatis procurationem committeret. reliquos autem singulis tribubus ternos prudentia, ac nobilitate claros, totidemque singulis curiis ex patriciis maxime idoneos cooptandos permiserit. Quam autem in legendo reges alii sequuti sint rationem, parum ex annalibus liquet. Quod si Festo, auctori non contemnendo credimus, non solum re-

ges, sed etiam consules, quos voluerunt, pro arbitrio sibi sublegisse dicemus. Eius autem verba sunt hæc: *Præteriti senatores quondam in opprobrio fuerunt, quod vt reges sibi legebant, sublegebantque, quos in consilio publico haberent, ita post exactos eos, consules quoque & tribuni militum consulari potestate coniunctissimos sibi quosque patriciorum, & deinde plebeiorum legebant. donec Ouinia tribunicia interuenit, qua sancitum est, vt censores curiatim in senatum legerent.*

Neque vero numerus senatorum idem omnibus temporibus factitatus est. Dionysius, qui bis a Romulo senatum lectum scribit, primum ex Albanis, quos socios vrbis condendæ habuit, lectos centum ait; deinde ex Sabinis, quos fœdere cum Sabinis icto in ciuitatem assumpsit, alteros centum, vt omnino essent ducenti; Priscum inde regem alios centum allegisse, factosque esse trecentos; postremo Brutum consulem primum, Valerii collegam, eum numerum a Tarquinio Superbo cædibus, & expulsionibus imminutum expleuisse. Quarum lectionum meminit etiam Liuius. in eo tantum discrepat, quod centum a Romulo, ducentos a Prisco, trecentos a Bruto adlectos tradit, cum quibus nec dissentit Festus, cum ait: *Qui patres, quique conscripti vocati sunt in curiam, quo tempore regibus vrbe expulsis, P. Valerius consul propter inopiam patriciorum ex plebe allegit in numerum senatorum centum & sexaginta quattuor; vt expleret numerum trecentorum.* Quod autem scribit, ceptum

tum

tum dici. *Qui patres, quique conscripti*, idem confirmat etiam Liuius, patres conscriptos esse vocatos asserens, qui a Bruto in nouum senatum erant lecti, cum tamen alii, quos Romulus ex Sabinis, alii quos Priscus rex legit, conscriptos prodant. Constans ergo opinio est, senatores omnino post reges exactos fuisse trecentos: quem numerum permultos post annos esse inuenio obseruatum. Sunt tamen qui a C. Graccho trib. pleb. allectis ex questri ordine trecentis sexcentos lege primum factos scribant. quod & apud Plutarchum est, & in epitoma Liuiana quam ego legem aut a populo antiquatam, aut haud ita multo post abrogatam esse, inde ducor ad suspicandum, quod eandem post a M. Liuio Druso tribuno pl. relatam inuenio apud Appianum. is enim, quod Gracchus ante tentasse dicitur, vt iudicia inter senatores, equitesque communicaret, legem tulisse fertur, vt ad trecentos, qui tum erant, senatores trecenti ex equitibus ascriberentur, atque ex sexcentis, ex quibus vniuersus senatus esset, iudicum decuriæ legerentur. Verum & hanc etiam legem vna cum ceteris Drusi legibus Philippo cos. referente, vno S. C. sublatam, satis certum est. Inde vero duas senatus lectiones inuenio, vnam Sulla, & Rufo cos. factam, alteram Sulla dictatore. Vtriusque meminit Appianus; prioris ita, vt in senatum tum maxime propter infrequentiam contemnendum trecentos ex optimatibus ipsos legisse consules dicat. quam tamen lectionem ego a censoribus, qui tum erant, Cæsare, &

Crasso, non a consulibus factam esse existimo; posterioris ita, vt senatum exhaustum trecentis principibus equestris ordinis lectis dato tribubus de singulis suffragio ipsum dictatorem suppleuisse subiiciat. Ex quo intelligi potest, senatorum numerum omnino esse a Sulla amplificatum. Quanquam autem certum Sullani senatus numerum afferre nullum possum, tamen supra quadringentos ab eo lectos, mihi non imbecilla nixus coniectura affirmare videor posse. siquidem Cicero in epistola quadam, quam ad Atticum Messalla & Pisone cos. scripsit, inquit: *Homines ad* xv. *Curioni nullum S. C. facienti assenserunt. facile ex altera parte* cccc. *affuerunt.* Auctum inde vsque ad nongentos a Cæsare dictatore senatum, & post necem Cæsaris a triumuiris reipub. constituendæ indignissima etiam turba repletum, & Dionis, & omnium prope loquuntur historiæ: ex quibus scitum, & elegans illud est Suetonii: *Augustum senatorum affluentem numerum deformi, & incondita turba, (erant enim,* inquit, *super mille, & quidam indignissimi, & post necem Cæsaris per gratiam, & præmium allecti, quos orciuos vulgus vocabat) ad modum & splendorem pristinum redegisse.* Quoniam autem alius aliis temporibus numerus senatorum est celebratus, hinc obseruatum lege est, vt non omnibus temporibus idem senatorum numerus ad Senatusconsulta facienda requireretur. siquidem ante Syllæ tempora centum, ante Cæsaris, ducentis, Augusti ætate quadringentis opus fuit. Ac de centum quidem

dem videō elici posse ex Liuio, apud quem scriptum est: *Senatusconsultum factum, ne quis sacrum Bacchanalium faceret, nisi ei permissum esset, cum in senatu centum, non minus, essent.* de ducentis argumento est lex Cornelia in consulatu Cottæ, & Torquati, teste Asconio, lata: *Ne quis legibus solueretur nisi ducenti affuissent.* nam de quadringentis auctor est Dio, qui scribit, *Augustum legisse senatum, & cum videret non semper frequentes senatores conuenire, Senatusconsulta vt etiam a paucioribus, quam quadringentis, fierent, cum hic ante numerus, vt rata essent, quæreretur, statuisse.* Ex quo moris illud manauit, de quo Festus: *Senatorem quenque consuli, vt numeraret senatum præcepisse, cum impedimento esse volebat, quominus faceret S. C. si tot non essent senatores, quo numero liceret perscribi Senatusconsultum.*

Dio vero Augustum scribit senatum legisse, & cum videret non semper frequentes senatores conuenire, senatusconsulta vt etiam a pauciorib̄ quam quadringentis fierent, cum hic ante numerus, vt rata essent, quæreretur, statuisse.

In senatoribus porro legendis, generis, ordinis, census, ætatis & magistratus habitam esse rationem, reperio. Generis, vt ex iis familiis legerentur, quibus senatus pateret. patuit autem primum patriciis, post etiam plebeiis. Romulus enim, & Priscus non nisi ex patriciis quenquam legisse à Dionysio traduntur, id est, ex iis, quos ante in patriciorum numerum retulissent.

Quod si Zonaram historicum audias, Ser. Tullium primum plebeios in senatum vocasse statues. is enim plebeios ab eo rege in senatum lectos tradit, vt gratiam eis referret, quod rogationem de suo regno magno animorum consensu iussissent. si autem Festi verba attendas, anno primo libertatis hoc fieri cœptum existimabis, qui Poblicolam consulem, Bruti collegam, primum in senatum plebeios patriciorum inopia allegisse scribit. quod nescio, an ita intelligendum sit, plebeios tum quidem esse in senatum ascitos, sed qui antequam ascisçerentur, patricii essent facti. nam id ita factum aperte prodit Dionysius. Quod si Dionysium ipsum sequamur. aliquanto serius plebi senatum communicatum esse dicemus. is enim in exponenda patrum aduersus plebem pro Coriolano contentione, quæ in secundo Minucii & Sempronii consulatu, anno ab vrbe condita ducentesimo sexagesimo suscepta est, ita loquitur, vt multo post eum annum id iuris plebi impertitum esse significet. nam vbi Coriolanum, virum patricium, a plebe, tributis comitiis, nouo exemplo, vrbe pullum narrauit, ita subdit: *Atque hinc quidem plebis opes creuerunt: optimates autem multas partes antiquæ dignitatis amiserunt; cum & senatus, & magistratuum, & sacerdotiorum partem plebeiis feciſſent, & alia etiam ornamenta communicassent, quæ propria patriciorum fuerant.* significat autem vt aliquot post annos honores, sic etiam senatum plebi esse permissum. Factum autem hoc esse ante annum trecente-

centesimum vigesimum inde apparet, quod Liuius de Sp. Mælio, plebeio homine loquens in seditione eius explicanda ait: *Quem senatorem vix concoquere ciuitas posset, eum regem quo modo ferret?* Quod si coniecturæ locus dandus est, id ego decemuirum maxime consularium tempore institutum esse crediderim, ex quibus aliquot e plebe fuerunt; quos in senatum propter magistratus ipsius amplitudinem ascitos esse, atque eorum exemplo post alios etiam ascriptos facile existimauerim, præsertim vero postquam plebeii de tribunatu militari, quæ erat par consulatui potestas, capiendo peruicerunt.

Ordinis autem ea fuit ratio, vt cum in senatum legendi essent, maxime ex equestri ordine, qui proximus dignitate erat, legerentur. Hoc Liuius ostendit, qui libro secundo, senatum ex primoribus equestris ordinis a Bruto consule scribit esse suppletum. & libro XLIII. Perseum Macedoniæ regem ita facit loquentem: *Equites Romanos principes iuuentutis, equites seminarium senatus, inde lectos in patrum numerum consules, inde imperatores creant.* indicat lex Drusi, qua tulit, vt singuli senatores, qui tum vix erant trecenti, viritim sibi quisque senatorem equitem Rom. legerent. demonstrat lex Syllæ, quem senatum ex equestri ordine suppleuisse in epitomis, atque in Appiani historia extat.

Censum præterea in legendo senatu spectatum, non est dubium. Declarat hoc Seneca declamationum libro II. *Senatorum*, inquit, *gradum*,

census ascendere facit. census Romanum equitem a plebe discernit. census in castris ordinem promouet. census in foro iudex legitur. An vero hoc antiquum fuerit institutum, in dubium reuocare videtur Plinius lib. XIIII. cum ait: *Posterius laxitas mundi, & rerum amplitudo damno fuit. postquam senator censu legi cœptus, pessum iere vitæ precia.* Laudatur autem census in senatore, ne splendor ampliſſimi ordinis rei familiaris anguſtiis obscuretur. Ceterum ante Auguſtum censum senatorium seſtertium octingenta millia fuisse, eumque ab Auguſto ampliatum, tradit his verbis Suetonius: *Senatorium censum amplıauit, ac pro octingentorum millium summa duodecies* H.S. *taxauit, suppleuitque non habentibus.* qua de re Dio ita: *Inde senatus lectus est. postquam enim iis census primum centum millium præfinitus erat, quod multi patrimonia bellis amisissent: procedente autem tempore diuitiis magnis partis vsque ad* CCL. *millia perductus erat, nemo reperiebatur, qui legi vellet. immo vero & filii, & nepotes senatorum afflicta re familiari non solum senatoriam dignitatem non appetebant, sed ea quoque se abdicabant.* scite. Non enim solum, si quis senatorium censum non haberet, senator legi non poterat, sed si posteaquam lectus esset, censum labefactasset, ordinem amittebat. vnde præclara illa sunt in epistola Ciceronis ad Q. Valerium: *C. Curtius habet in Volaterrano possessionem. hoc autem tempore*

Cæsar

Cæsar eum in senatum legit, quem ordinem iste possessione amissa vix tueri potest.

Quin etiam ætatem in legendo senatore certam esse obseruatam, inde suspicari possumus, quod scribit Gellius lib. XIIII. præfectum vrbis ea ætate factum, quæ non esset senatoria. & ex eo, quod dixit Cicero de Pompeio in Maniliana: *Quid tam præter consuetudinem, quam homini peradolescenti, cuius a senatorio gradu ætas longe abesset, imperium, atque exercitum dari?* At quæ tamen ætas hæc esset, nondum me pro certo inuenisse profiteor. Cum autem maxime, qui magistratus ceperint, legi in senatum consueuerint, quæstura autem primus vrbanus fuerit magistratus, fit, vt ego ætatem quæstoriam eandem prope ac senatoriam fuisse existimem. legitimum autem capiendæ quæsturæ annum fuisse vicesimum septimum ætatis, satis ab aliis demonstratum est. Tuetur autem coniecturam meam Valerius, cum scribit: *P. Crasso Q. Fabius narrauit, quod in curia erat actum, memor, eum triennio ante quæstorem factum, ignarusque nondum a censoribus in ordinem senatorum electum.* sustinet etiam Cicero in Philippicis, qui de Octauiani præmiis differens ita censet; *C. Cæsarem C. F. pontificem propr. senatorem esse, sententiamque loco prætorio dicere, eiusque rationem, quæcunque appetet, ita haberi prout haberi lege liceret, si anno superiore quæstor fuisset.* itemque in oratione pro domo, in qua P. Clodium nondum

dum tribunum pl. sed tantum, vt suspicari licet, quæstorium senatorem adoptatum ait.

Ex quibus verbis illud præterea intelligi potest, senatorem legi ex ordine, nisi qui magistratum gessisset, non fuisse solitum. cui mori congruenter Cicero sanxit in legibus suis, *e magistratibus senatum esse oportere.* vnde illud est in oratione de signis apud eundem, cum de senatorio loquitur ordine: *Populi Rom. beneficio nos in hunc ordinem venimus.* quod est aliud nihil, nisi per magistratum populi Romani. Itaque idem in senatu post reditum dixit, *se populi Rom. honoribus in amplissimo consilio, & in altissimo gradu dignitatis, atque in ipsa omnium terrarum arce collocatum.*

Est tamen illud animaduertendum, quanquam hæc omnia in aliquo constarent, non tamen iccirco necessario senatorem eum fuisse. opus enim fuit lectione censoris, vsque adeo, vt ne qui magistratus quidem gessissent, nisi a censoribus lecti essent, senatores esse possent. quod loco supra citato aperte tradit Valerius, subiiciens; *Ignarusque nondum a censoribus in ordinem senatorum electum, quo vno modo etiam iis, qui iam honores gesserant, aditus in curiam dabatur.* Neque vero solum legendi senatoris arbitrium fuit censorium, sed etiam prætereundi, & mouendi: ita vt, quem in recitando senatu nominassent, is lectus in senatum; quem præteriissent, idem senatu motus putaretur. exemplorum autem plena est omnis historia.

Atque

Atque hæc quidem legendi senatus ordinaria ratio fuit, vt & a censoribus, & eo, quo demonstraui, modo legeretur. fuerunt autem extraordinariæ præterea multæ; vt Ap. Claudii Cæci censoris, qui libertinorum filios legit. quæ lectio a sequentibus censoribus non est obseruata. de qua Liuius libro IX. & altera Fabii Buteonis dictatoris senatus legendi caussa dicti, bello Punico II: de qua idem ita: *Buteo dictator negauit, se quenquam e senatu moturum ex iis, quos C. Flaminius, & L. Æmilius censores in senatum legissent, & ita in demortuorum locum sublecturum, vt ordo ordini, non homo homini prælatus videretur. Recitato veteri senatu inde primum in demortuorum locum legit, qui post L. Æmilium, C. Flaminium censores curulem magistratum cepissent, nec dum in senatum lecti erant, vt quisque eorum primus creatus erat. tum legit qui ædiles, tribuni pl. quæstoresve fuerunt, tum ex iis, qui spolia ex Romano hoste fixa domi haberent, aut ciuicam coronam accepissent. Ita centum septuaginta septem cum ingenti approbatione hominum in senatum lectis extemplo magistratu se abdicauit.* quibus ex verbis apparet, qui curulem magistratum gesserant, iis prælatos, qui plebeium; hos vero iis, qui egregie se in bello gessissent. tertia fuit siue Gracchi, siue Drusi. quarta Syllæ dictatoris, qui senatum ex equitibus eo, quo dixi, modo suppleuerunt. quinta Cælaris dictatoris, qui, vt ait Suetonius, *ciuitate donatos, & quosdam e semibarbaris Gallorum*, vt Dio, *milites, & liberti-*

bertinorum filios recepit in curiam. sexta triumuirum reip. constituendæ, qui L. Marcio, C. Sabino cos. *non socios solum, ac milites, & libertinorum filios, sed seruos etiam ipsos*, teste Dione, *in senatum susceperunt.* septima Augusti Cæsaris, de qua

a) ita, vt dixi, scripsit Suetonius: *Senatorum affluentem numerum deformi & incondita turba (erant enim super mille, & quidam indignissimi, & post necem Cæsaris per gratiam & præmium allecti, quos orciuos vulgus vocabat) ad modum prisscum, & splendorem redegit duabus lectionibus, prima ipsorum arbitratu, quo vir virum legit, secunda suo & Agrippæ.* Hoc autem factum P. & Cn. Lentulis consulibus narrat Dio. In consulatu vero Tiberii, & Quinctilii rem ita actam scribit: *Inde senatus lectus est. cum enim amissis per bella patrimoniis census centum millibus esset præfinitus, post autem magnis partis diuitiis vsque ad ducenta millia esset perductus, nemo iam reperiebatur, qui vltro senator esse vellet. quin etiam filii, & nepotes senatorum afflicta re familiari non solum senatoriam dignitatem non appetebant, sed ea etiam se abdicabant. peregrinante autem Augusto decretum factum est, vt XX. viri ex equitibus designarentur. Quare nemo eorum in senatum adscriptus est, qui non alium magistratum ex iis, per quos patet curia, adeptus esset. XX. viri autem sunt triumuiri capitales, & triumuiri monetales, & quattuor viri viarum*

(a) *Vulgares editiones his omissis addunt*: alibi dicendum.

rum curandarum, & decemuiri litibus iudicandis. & quoniam nemo amplius vltro tribunatum petebat, vt ex quaestoriis, & nondum annos XL. natis aliqui fierent, omnes ipse perquisiuit, & qui supra XXXV. annos nati erant, praeteriit, qui vero infra eam aetatem erant, & censum habebant, senatores esse coegit, nisi si quis membris captus esset. Narrat etiam Suetonius, Augustum equites in senatum legisse, facta eis copia, vt transacta potestate in vtro vellent, ordine manerent.

Insigne autem senatorum fuit tunica lati claui, qua ab equitibus sunt separati. cuius rei exemplis vetera abundant monumenta. Plinius lib. XXXIII: *Annuli distinxere alterum ordinem a plebe, vt semel cœperunt esse celebres, sicut tunica ab annulis senatum tantum.* Suetonius in Augusto: *Sumenti virilem togam tunica lati claui resuta ex vtraque parte ad pedes decidit. fuerunt, qui interpretarentur, non aliud significare, quam quod is ordo, cuius insigne id esset, quandoque ei subiiceretur*, id est, ordo senatorius. & in Tiberio: *Senatori latum clauum ademit, quum cognouisset sub K. Iulii demigrasse in hortos, quo vilius post diem aedes in vrbe conduceret.*

& in Claudio: *Latum clauum, quamuis initio affirmasset, non lecturum se senatorum, nisi ciuis Romani abnepotem, etiam libertini filio tribuit, sed sub conditione, si prius ab equite Rom. adoptatus esset.* Hanc autem tunicam post palmatam dictam tradit Festus, cum ita scribit. *Tunica palmata a latitudine clauorum dicebatur, qua nunc a ge-*

a genere picturæ appellatur. Clauis autem quasi floribus quibusdam variatam, ac distinctam fuisse ostendit Martialis, cum inquit de mapalibus:

Et lato variata mapalia clauo

Latus vero clauus dictus est teste Festo, a latitudine clauorum; vnde Varro de lingua Latina. *Si quis tunicam in vsu ita consuit, vt altera plagula sit angustis clauis, altera latis.*

Quæstum porro omnem in senatore indecorum fuisse refert Liuius, vbi anno vrbis conditæ DXXXV, Ti. Sempronio, P. Cornelio cos. legem a Q. Claudio tribuno pl. latam scribit. *Ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimam nauem. quæ plus, quam trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis visum ad fructus ex agris vectandos. quæstum omnem patribus indecorum esse, visum.* Quo spectans Cicero VII. in Verrem dixit: *Noli metuere Hortensi, ne quaram, qui licuerit nauem ædificare senatori. antiquæ sunt istæ leges & mortuæ, quemadmodum tu soles dicere, quæ vetant fuit ista respublica quondam; fuit ista seueritas in iudiciis, vt istam rem accusator in magnis criminibus obiiciendam putaret.*

Senatores autem in petendis honoribus fuisse occupatos, vnde multa ornamenta domi, forisque pepererint, indicat in Cluentiana Cicero, dum ita agit: *Iniquum esse, eos qui honorum ornamenta propter periculorum multitudinem prætermisissent, populi beneficiis esse priuatos, iudiciorum nouorum periculis non carere. Senatorem*

hoc

hoc queri non posse, propterea quod ea conditione proposita petere cœpisset, quodque permulta essent ornamenta, quibus eam mitigare molestiam posset, locus, auctoritas, domi splendor, apud exteras nationes nomen, & gratia, toga prætexta, sella curulis, insignia, fasces, exercitus, imperia, prouinciæ. & pro Postumo: *Delectat amplissimus ciuitatis gradus, sella curulis, fasces, imperia, triumphi, denique imago ipsa ad posteritatis memoriam prodita.* Quæ quidem senatorum esse ornamenta dicimus, non vt in senatum veniunt, sed vt honores receperunt, a quibus reliqui ordines abstinuerunt.

Neque vero illud hoc loco prætereundum est, qui in senatum venirent, non omnes senatores fuisse, verum eos duntaxat senatores appellatos, qui a censoribus, aut ab iis, qui ius senatus legendi haberent, lecti essent; alios enim fuisse senatores, alios eo gradu, vt in senatu sententiæ dicendæ ius haberent. Hi vero erant, qui magistratibus functi in senatum venire, & sententiam dicere poterant, senatores tamen a censoribus lecti non erant. de quibus in hunc modum scribit ex Varronis sententia Gellius: *Varro in satyra Mænippea equites quosdam dicit pedarios appellatos, videturque eos significare, qui nondum a censoribus in senatum lecti, senatores quidem non erant, sed quia honoribus populi vsi quidem erant, in senatum veniebant, & sententiæ ius habebant. Nam & curulibus magistratibus functi, qui nondum a censoribus lecti erant,*

senatores non erant. & quia in postremis scripti erant, non rogabantur sententias, sed quas principes dixerant, in eas descendebant. Hoc significabat edictum, quo nunc quoque consules, cum senatores in curiam vocant, seruandæ consuetudinis caussa, translatitio vtuntur. verba edicti hæc sunt: Senatores quibuscunque in senatu sententiam dicere licet. Huius vero edicti meminit etiam Liuius lib. XXIII. *Consules*, inquit, *edixerunt, quoties senatum vocassent, vti senatores, quibusque in senatu sententiam dicere liceret, ad portam Capenam conuenirent.* & alibi: *P. Cornelius consul edixit, qui senatores essent, quibusque in senatu sententiam dicere liceret, ne quis eorum ab vrbe abiret.* Hunc autem, credo, etiam morem respexit, cum dixit de Salinatore: *A censoribus coactum in senatum venire, sed tum aut verbo assentiebatur, aut pedibus in aliorum sententiam ibat.* Quanquam Gellius eodem in loco pedarios senatores dictos ab aliis subiicit; *qui non sententiam in senatu dicerent, sed ab aliis dictam mouentes se loco adprobarent; ab aliis, qui curules magistratus nondum gessissent, vnde in curiam non curru, vt ceteri, veherentur, sed pedibus irent.* Festus autem edici solere ait: *Vt senatores adsint, quibusque in senatu sententiam dicere licet. quia ii, qui post lustrum ex iunioribus magistratum ceperunt, & in senatu sententiam dicunt, & non vocantur senatores, antequam in senioribus sunt censi.* quos credo etiam intellexit Cicero in Cluentiana, cum dixit:

dixit: *Cluentius eques Rom. causſam dicit, qua lege ſenatores, & ii, qui magiſtratum habuerunt, ſoli tenentur.*

Fuiſſe etiam tribunos plebis ſine lectione cenſoria ſenatores poſt Atinium plebiſcitum exiſtimo, cuius meminit Gellius lib. XIIII. ita ex Capitone: *Tribunis plebis ſenatus habendi ius erat. quanquam ſenatores non eſſent ante Atinium plebiſcitum.* Hunc vero C. Atinium Labeonem tribunum pl. opinor fuiſſe, qui cum timeret, ne a ſequentibus cenſoribus in ſenatu legendo præteriretur, quod Q. Metellum Macedonicum cenſorem a quo præteritus fuerat, de ſaxo Trapeio deiici iuſſerat, eam rogationem tulerit in tribunatu, vt vi ipſa geſti tribunatus, non cenſoris beneficio ſenator eſſet. Vnde ſcribit Liuius lib. XLV. *Cn. Trebellium tribunum pl. petitioni cenſorum, quia lectus in ſenatum non fuerat, intercesſiſſe.*

Hactenus de ſenatoribus. Senatus autem cognitionem, atque auctoritatem qui requirit, is quid libro VI. Polybius ſcribat, attendat.

b) Quo loco ait, ærarium ac vectigalia omnia in poteſtate ſenatus fuiſſe, atque omnes publicos ſumptus ex eius eſſe arbitrio factos. iam vero maleficia ac crimina per Italiam commiſſa, de quibus publicum iudicium conſtitui oportebat, vt proditionis, coniurationis, veneficii, cædis, atque inſidiarum ad ſenatum relata, eiusque

b) *Receptior textus habet*: Neque enim nos ſenatus nunc, ſed ſenatorum iura quærimus.

de his cognitionem fuisse. Quod si qua in Italia controuersia dirimenda, si publice, vel priuatim quispiam, vel ciuitas obiurganda, si cui auxilium ferendum erat, de his omnibus senatum statuisse. eodemque modo si qua extra Italiam ad aliquos legatio erat mittenda, aut ad aliquid decidendum, aut ad fœdus faciendum, aut ad cohortandum, aut ad imperandum, aut postremo ad res repetendas, & ad bellum indicendum hæc senatum curasse, præterea quid de legatis exterarum gentium agendum, quid eis respondendum esset, decreuisse. postremo Dionysius omnem remp. in potestate senatus scribit fuisse, nisi quod neque magistratus ab eo crearentur, neque leges ferrentur, neque bellum, aut pax decerneretur.

Cap. III.

De Equitibus Romanis.

VT autem senatores a Romulo, sic equites etiam instituti sunt. Docet hoc Dionysius, cum scribit: *Romulus cum senatum ex viris natu grandioribus centum constituisset, intelligeretque se armata iuuentute ad corporis custodiam, & ad ea, quæ instarent, opera indigere, trecentos viros, quos ex clarissimis familiis robore præstantissimos selegit, eosque a curiis eodem modo, quo senatores, declarandos curauit, ex singulis curiis denos circa se perpetuo habuit. Celeres autem dicti sunt, vel a celeritatis officio, vel vt Antias prodidit, a duce Romuli Celere, qui his tribus centuriis præpositus est. In bellis autem*

sæpe

sæpe strenue se gesserunt, cum primi prælium inirent, vltimi confecto prælio excederent, & modo equis, modo pedibus, prout loci natura dabat, pugnarent. docet etiam, sed aliquanto breuius Liuius: *Trecentos Romulus*, inquit, *armatos ad custodiam corporis, quos Celeres nominauit, non in bello solum, sed etiam in pace habuit.* Eosdem autem post a Numa, teste Plutarcho, sublatos alii restituisse reges videntur. siquidem L. Brutus L. Superbo regi præfectus Celerum fuisse traditur. Hos autem Flexumines postea, inde Trossulos, tùm Equites dictos inuenio apud Festum, & Plinium. Verba Festi hæc sunt: *Celeres antiqui dixerunt, quos nunc Equites dicimus, a Celere interfectore Remi, qui initio a Romulo iis præpositus fuit, qui primitus electi fuerunt ex singulis curiis deni, ideoque omnino trecenti fuere.* & alio loco: *Trossuli Equites dicti, quod oppidum Tuscorum Trossulum sine opera peditum ceperint.* Plinii vero lib. xxxiii. *Equitum nomen sæpe variatum est in iis quoque, qui ad equitatum trahebantur. Celeres sub Romulo, regibusque appellati sunt, deinde Flexumines, postea Trossuli, cum oppidum in Tuscis citra Volsinios passuum nouem millia sine vllo peditum adiumento cepissent eius vocabuli. idque durauit vltra C. Gracchum. Iunius certe, qui ab amicitia eius Gracchanus appellatus est, scriptum reliquit his verbis: Quod ad equestrem ordinem attinet, antea Trossulos vocabant, nunc equites vocant, ideo quia non intelligunt Trossulos nomen, quid valeat, multos pu-*

det eo nomine appellari, & cauſſam, quæ ſupra indicata eſt, exponit, inuitosque etiamnum tamen Troſſulos vocari. Hæc Plinius.

Hæc ergo ſunt ordinis equeſtris, qui ſenatorio oppoſitus eſt, primordia, hæc fundamenta, cuius ab initio exiguæ opes, ac copiæ adeo poſtremo creuerunt, vt cum ſenatoribus, & cum plebe non contenderint ſolum, ſed acerbas etiam inimicitias exercuerint. Rara autem eorum mentio eſt ſub regibus. Liuius tantum Priſco regnante loca in circo patribus, equitibusque diuiſa ſcribit. Zonaras Superbum plerosque patrum, atque equeſtris ordinis ſuſtuliſſe prodit. Liberata autem regno rep. huius ordinis memoriam vſurpari a Liuio video, cum primores equeſtris ordinis a Bruto cos. in ſenatum lectos ſcribit. itemque a Dionyſio, cum in deſcribenda coniuratione, quæ Ser. Sulpicio, M. Tullio cos. facta eſt, anno poſt reges exactos decimo, ſenatoribus, & equitibus a conſule negotium cuſtodiendarum vrbis partium datum tradit, & iterum a Liuio, M. Papirio, C. Nautio cos. anno CCCXLII, cum ſcribit, *non plus ſingulis ſenatoribus in legationes inuentis coactos eſſe binos equites adiicere.* Inde equitum in bello crebra mentio, in ciuitate, niſi poſt Gracchorum tempora, rara.

De quibus antequam dicam, illud, quod huius quæſtionis caput eſt, proponendum videtur, Equites, & equeſtrem ordinem Romæ duobus modis eſſe acceptum. vno, quo, vt diximus, equites ſenatoribus in ciuitate, altero, quo peditibus

tibus in acie opponuntur. Vtraque autem diuisio a Romulo in remp. illata est. Idem enim cum legionem constituisset ex tribus peditum millibus, legioni equites trecentos adiecit, auctore Plutarcho. Hos autem equites nihil aliud fuisse apparet, quam tres illas equitum centurias ab eodem conscriptas Ramnensium, Tatiensium, & Luceruum, quas post auctas sub iisdem nominibus a Prisco rege, & sex factas Liuius, Dionysius, & Festus prodidere. Itaque huc intuens Valerius dixit, *Priscum regem senatum auxisse, & ordinem equestrem vberiorem reliquisse.* quasi vero Priscus equitum, qui senatui opponuntur, non qui peditaui, numerum auxerit, cum inter vtrumque genus plurimum interfuerit. Nam senator merere equo potuit, senator autem eques esse Romanus, vbi in senatum erat ascitus, desiit. Neque tamen nego, quin & hoc & illud equitum genus bella frequentarit, sed hoc dico, longe alia decora illorum equitum, quam horum & militiæ, & domi fuisse. Vnde autem distinguerentur, nos in magna vetustatis obscuritate quæramus. Mihi quidem veterum, quos post nominabo, auctoritate ita persuasum est. Equites alios equo publico meruisse, alios priuato. illos autem in ciuitate senatoribus, hos in exercitu peditibus respondisse; vtrosque autem, aut regum, aut consulum, aut censorum, aut denique eorum, qui censendi ius haberent, arbitrio fuisse subiectos, vt ex censu, & ætate, quemadmodum pedites, legerentur. Quod ipsum Ciceronem

nem video docuisse, cum in III de legibus ita sciuit: *Censores pecunias. auitates, ordines partiunto equitum, peditumque prolem describunto. ordines* enim cum dixit, senatum, plebem, & equites equo publico intellexit; cum *peditum, equitumque prolem*, qui priuato equo, quique pedibus stipendia facerent, significauit. De vtroque autem genere præclare Liuius hoc modo: *Clades ad Veios accepta Romam nunciata senatui curam, metumque iniecit, ne tum vero sustineri, nec in vrbe seditio, nec in castris posset, cum repente quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, senatum adeunt, & equis se suis stipendia facturos promittunt. quibus cum amplissimis verbis gratiæ essent actæ, subito ad curiam concursus fit plebis. pedestris ordinis se aiunt nunc esse, operamque extra ordinem reip. polliceri, patres laudare equites, laudare plebem, victam esse fateri comitatem senatus. Gratiæ peditibus, equitibusque actæ. Placuit omnibus his voluntariam extra ordinem militiam professis æra procedere. & equiti certus numerus æris assignatus. tum primum equis merere equites cœperunt.* Fuisse autem equites aliquot, qui equites equo publico dicerentur, testis est Cicero in VI Philip. *Altera statua est*, inquit, *equitum Rom. equo publico, qui item ascribunt:* PATRONO. *quem vnquam patronum iste ordo adoptauit? si quendam, me debuit.* quibus verbis nos admonet, ordinem illum equestrem, quem ipse in consulatu suo in gratiam cum senatu reduxerat, ex

iis

iis equitibus fuisse, qui equo publico & fuerunt, & dicti sunt. Quos equites Asconius in Diuinationem equites Romanos militares appellauit, cum dixit, populum Rom. Sulla victore iudicandi iure spoliatum, quod habuit per equites Rom. militares. vnde Plinius equum publicum equum militarem vocauit, cum de hoc ordine verba faceret. *Annuli*, inquit, *plane medium ordinem, tertiumque plebi, & patribus inseruiere. & quod antea militares equi nomen dederant, hoc nunc pecuniæ iudices tribuunt.* Item: *Equitum nomen substitit in turmis equorum publicorum.* intelligit enim equites primum ab equis publicis, post a censu Iudices dictos. Non omnes autem, qui equo mererent, ex hoc ordine fuisse, ostendit in prima Philippica Cicero, qui in legem Antonii, qua centuriones in tertiam iudicum decuriam coniiciebat, ita disputat: *At quæ est ista decuria iudicum? centurionum, inquit. quid? isti ordini iudicatus lege Iulia, etiam ante Pompeia, Aurelia non patebat? census præfiniebatur: inquit. non centurioni quidem solum, sed etiam equiti Rom. Itaque viri honestissimi, atque fortissimi, qui ordines duxerunt, res & iudicant, & iudicauerunt. non quæro, inquit, istos. quicunque ordinem duxit, iudicet. Atqui si ferretis, quicunque equo meruisset, quod est laudatius, nemini probaretis. in iudice enim spectari & fortuna debet, & dignitas.* Hæc ille. quibus satis perspicue demonstrat, non quicunque equo mereret, equestrem ordinem expleuisse. nam equester ordo

alteram iudicum decuriam obtinebat. cui tertiam centurionum cum addere Antonius vellet, inquit Cicero: *Atqui si ferretis, vt quicunque equo meruisset, nemini probaretis.* quod hercle non dixisset, si quicunque equo mereret, iudicia obtinuisset. ostendit idem Valerius, qui bello Punico II, *quadringentos iuuenes equestris magnam partem equis publicis spoliatos* scribit, cum tamen qui equo mererent, iis temporibus innumeri essent. Erant igitur Equites Rom. de quibus nunc disputamus, non quicunque equo mererent, sed qui publico & militari. quem equum eis a censore assignatum inuenio. sic enim Liuius libro XXXIX. *S. C. factum, vt tribuni pl. ferrent, vt P. Æbutio, cuius pater equo publico meruerat, emerita stipendia essent, ne inuitus militaret, neve censor ei equum publicum assignaret.* Quid autem fuerit equus publicus, parum compertum est. Varro in libris de lingua Latina *equum publicum mille assarium* vocat. quibus verbis stipendium fortasse aliquod vel alendi, vel emendi equi caussa de publico constitutum significat. Fuisse autem & hos in centurias diuisos, ostendit Cicero in Philippica septima. qui cum in sexta dixisset, *Triginta quinque tribus, equites Romanos equo publico, & tribunos militares L. Antonium patronum ascripsisse*, repetit ita in septima: *Sed, vt video, dominabitur Lucius est enim patronus XXXV. tribuum, patronus centuriarum equitum, patronus eorum, qui tribuni militares fuerunt.*

Atque

Atque ex his quidem puto satis intelligi posse, qui fuerint equites Romani illi, quos quærimus.

Vt autem senatores, sic etiam equites a censoribus lectos esse inuenio, eosque ex vtroque genere familiarum, patriciis, & plebeiis. primum enim C. Claudium Neronem patricium, & M. Liuium Salinatorem plebeium equum publicum habuisse, testis est in eorum censura Liuius; deinde vero, quod multo certius est, Ser. Sulpicii Rufi patrem, virum patricium equestri loco natum scribit Cicero in defensione Murenæ.

Præterea vt senatores ex censu legebantur, sic etiam equites. fuit autem equestris census, quantum ex veteribus monumentis, suspicari licet, senatorio minor, nimirum sestertium quadringentorum millium. Censum autem equestrem iam inde a primis etiam reip. temporibus celebratum, nemo est, qui reuocare in dubium possit, qui Liuium bello Veienti scribentem meminerit; *Repente quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, senatum adiisse, & equis se suis stipendia facturos dixisse.* quod idem memoria sua factum Cicero innuit libro nono epistolarum, cum ait: *Res familiaris alteri exigua est, alteri vix equestris.* Quadringenta porro millia equites esse censos ante initum ciuile bellum Suetonius testis est, apud quem ita legimus de Cæsare ad Rubiconem exercitum alloquente: *Existimatur etiam equestres census pollicitus singulis. quod accidit opinione falsa. Nam cum in alloquendo, exhortandoque sæpius digitum læuæ manus*

manus ostentans affirmaret, se ad satisfaciendum omnibus, per quos dignitatem suam defensurus esset, annulum quoque æquo animo detracturum sibi, extrema concio, cui facilius erat videre, concionantem, quam audire, pro dicto accepit, quod visu suspicabatur, promissumque ius annulorum cum millibus quadringentis dixit. Quod idem Augusto etiam imperante seruatum Horatius in prima epistola indicat, qui fuit eius æqualis, cum dixit:

Si quadringentis sex, septem millia desunt,
Plebs eris.

Ad hæc vero vt per censum equestrem ordinem impetrabant equestrem, sic eosdem consumpto patrimonio equestris dignitatis insignia perdidisse, licet suspicari. Huc autem, credo, respexit Cicero in Sextiana, cum dixit de quodam luxurioso: *Equestris ordinis nomen retinet, ornamenta confecit.* & Suetonius, cum in hunc modum scripsit: *Cum plerique equitum attrito bellis ciuilibus patrimonio spectare ludos e* XIIII. *non auderent metu pœnæ theatralis, Augustus pronunciauit, non teneri ea, quibus ipsis parentibusve equester census vnquam fuisset.*

Iam vero vt senatores non nisi ex iis fere, qui magistratus gessissent, legebantur, sic contra equites magistratus non capiebant; vbi vero cepissent, equites esse, aut vocari desinebant. Id quod, vt multa alia, egregie Cicero in Cluentiana ostendit his verbis: *Conuerte te nunc ad equestrem ordinem, atque in ceteros ordines. eadem*

asdem vitæ conditiones quas senatores, non perferent. putant enim minus multos sibi laqueos legum, & conditionum; ac iudiciorum propositos esse oportere, qui in summum locum ciuitatis aut non potuerunt ascendere, aut non petiuerunt. & de equitibus quibusdam paulo post: *Cum palam dicerent, se potuisse iudicio populi Rom. in amplissimum locum peruenire, si sua studia ad honores petendos conferre voluissent, sese vidisse in vita senatoria, qualis splendor inesset, quanta ornamenta, quæ dignitas, quæ se non contempsisse, sed ordine suo patrumque suorum contentos fuisse. & vitam illam tranquillam, & quietam remotam a procellis inuidiarum, & huiusmodi iudiciorum anfractu, sequi maluisse aut sibi ad honores petendos ætatem integram restitui oportere, aut, quoniam id non posset, eam conditionem vitæ, quam sequuti petitionem reliquissent, manere. iniquum esse, eos, qui honorum ornamenta propter periculorum multitudinem prætermisissent, populi beneficiis esse priuatos, iudiciorum nouorum periculis non carere. senatorem hoc queri non posse. propterea quod ea conditione proposita petere cœpissent. quodque permulta essent ornamenta, quibus eam mitigare molestiam posset, locus, auctoritas, domi splendor, apud exteras nationes nomen, & gratia, toga prætexta, sella curulis, insignia, fasces, exercitus, imperia, prouinciæ.* Hæc Cicero. Quam sententiam sequutus item Cornelius Nepos dixit de Attico: *Is contemptis honoribus, quos facillime*

lume consequi potuisset, perpetuo acceptam a maioribus dignitatem equestrem obtinuit. & Suetonius de Octauiano: *Duplex Octauiorum familia. alii functi sunt summis honoribus; alii in equestri ordine constitere vsque ad Augusti patrem. ipse Augustus se nihil amplius, quam equestri familia ortum scribit, in qua & primus senator pater suus fuerit.* & de Sulpitio Cicero in oratione pro Murena: *Tua nobilitas Sulpici hominibus litteratis notior, populo obscurior est. pater enim fuit equestri loco, auus nulla illustri laude celebratus. Quare ego te semper in nostrum numerum aggregare soleo, quod virtute, industriaque perfecisti, vt cum equitis Rom. esses filius, summa tamen amplitudine dignus viderere.* Hoc vero in genere fuit etiam Cicero. nam pater, & maiores eius equestri tantum dignitate contenti fuerunt, honores nullos ceperunt, vt ipse sæpe testatur. Quid plura? Hoc sensit Velleius, cum dixit, *Vinicium Calibus ortum, patre, atque auo consularibus, cetera equestri familia fuisse.* nimirum equestrem appellans familiam, in qua nulli honores extiterant. Veterem autem equitem vocarunt, cuius maiores equites fuerant. vt in Planciana: *Cum sit Cn. Plancius eques Rom. ea primum vetustate equestris ordinis, vt pater, vt auus, vt maiores eius omnes equites Rom. fuerint, deinde vt ipse in legionibus P. Crassi imperatoris inter ornatissimos homines equites Rom. summo splendore fuerit.*

Quod autem dixi, magistratu capto equites esse

esse desiisse, id refelli exemplis multis videtur posse, sed maxime Neronis, & Salinatoris censorum & Pompeii Magni consulis, quos in iis magistratibus equum publicum habuisse legimus. scribit enim ita Liuius: *Equitum deinde census actus est, & forte ambo censores equum publicum habebant. Itaquè Nero Liuium, Liuius Neronem equum vendere iussit.* & Valerius de iisdem: *Cum equitum centurias recognoscerent, & ipsi propter robur ætatis etiamnum eorum e numero essent, alter alterum equum vendere iussit.* Pompeium autem narrat Plutarchus, cum primum consul esset, ad censores Lentulum, & Gellium equum manu ducentem venisse, atque ab iis ex ordine interrogatum, legitima a se omnia stipendia se imperatore confecta, respondisse. Quæ exempla ita interpretari videmur posse, vt dicamus, facile euenire potuisse, vt aut propter robur ætatis post captos magistratus equum publicum tenuerint, & tamen senatores fuerint. si quidem inuenio apud Suetonium, *Augustum reddendi equi gratiam feciſſe eis, qui maiores annorum quinque, & quadraginta eum retinere nollent.* aut, quod malim, in senatum illi quidem, sed iure magistratus, non lectione censoria venerint. nam Salinatorem diserte scribit Liuius a censoribus L. Veturio, P. Licinio *in senatum venire coactum, sed tum aut verbo assensum, aut pedibus in aliorum sententiam esse profectum.* recte. neque enim legisse eum potuerunt, cum nullo senatu lecto abdicarint. Pompeium autem perspicuum est con-

consulem factum, cum adhuc eques Rom. esset, id est, vt inquit Dio, *cum nondum senator esset*. neque vero, quanquam quæsturam gesserat, legi in senatum ante consulatum potuit. cum per annos XVII. nulli censores fuissent, qui senatum legerent. neque ante dictatore Sylla legi propter ætatem potuisset. Fuisse autem hoc moris scribit Isidorus, *vt quamuis quis senatoria origine esset, tamen vsque ad legitimos annos eques Rom. esset, deinde ordinem senatorium iniret*. Itaque & Pompeius hic Magnus Pompeii Strabonis viri consularis, ac triumphalis filius eques tamen Rom. fuit. atque equestris ordinis homines sæpe senatorum filios apud Liuium fuisse animaduertimus. & in Verrem Cicero Cn. Calidii equitis Rom. filium senatorem, & iudicem nominat.

Postremo vero vt insigne senatorum, quo ab equitibus Rom. distinguerentur, fuit latus clauus, sic equitum Rom. quo a senatu discernerentur, angustus clauus, a plebe, annulus aureus. De angusto clauo Velleius loquens de Mæcenate equite Romano: *Quippe vixit angusto clauo pene contentus. nec maiora consequi non potuit, sed non optauit.* De annulo Plinius testis est, qui scripsit: *annulos medium ordinem, tertiumque plebi inseruisse, eosdemque, vbi celebres esse cæperunt, alterum ordinem a plebe distinxisse.* Idem primum vestigium annulorum in vrbe notauit P. Sempronio, P. Sulpicio cos. anno CCCCXLIV. cum Cn. Flauio libertini filio ædili curuli creato senatus, vel, vt alii prodiderunt, nobilitas annulos, &

phale-

phaleras indignatione commota depoſuit. quorum alterum ſenatorum, alterum equitum inſigne fuerit. ſecundum notat bello Punico II, cum Annibal tres modios annulorum, quos clade Cannenſi collegerat, Carthaginem miſit. ex quo Plinius tum promiſcui vſus annulos fuiſſe coniicit, quod aliter ſumma illa annulorum confici nequiuerit. At Liuius Magonem Pœnum eos annulos in curia Carthaginenſium effundentem dixiſſe refert, *neminem niſi equitem, atque eorum ipſorum primores aurei annuli ferre inſigne.* primores autem, credo, intellexit, qui equo publico militarent: hoc tamen glorioſe ab eo dictum iudicat Plinius, qui annulos etiam ſenatoribus cum equitibus fuiſſe communes ſcribit, ita vt ſenatores ab equitibus tunica diſtinxerit, equites a plebe annulus aureus. quanquam neque ſenatores omneis Druſi tempore, id eſt, Marſico bello, annulos geſtaſſe addit. Extat etiam in Dionis hiſtoria XLVIII, nemini quondam Romanorum non libertino ſolum, ſed ne ingenuo quidem annulis vti aureis, præterquam ſenatoribus, & equitibus fuiſſe permiſſum. Annulos autem equitum fuiſſe ornamentum poſſum etiam Liuiano teſtimonio comprobare, qui lib. IX. ait: *Extemplo ſine vlla publica auctoritate conceſſum in omnem formam luctus eſt Lati claui, annuli aurei poſiti.* & lib. XLIII: *Equites in conſpectu populi aureis annulis poſitis veſtem mutarunt.*

Ne autem temere omnes ferrent, video ſero tandem, nimirum dominante Tiberio, eſſe proui-

uisum. siquidem apud Plinium libro xxxiii. ita scriptum est; *Tiberii demum principatus nono anno in vnitatem venit equester ordo, annulorumque auctoritati forma constituta est, C. Asinio Pollione, C. Antistio Vetere cos. anno vrbis conditæ DCC. septuagesimo quinto, quod miremur, futili pæne de caussa, cum C. Sulpicius Galba, dum iuuenalem famam apud principem popinarum pœnis aucupatur, quæstus esset in senatu, vulgo institores eius culpæ defendi annulis hac de causa constitutum, ne cuiius id esset, nisi cui ingenuo ipsi, patri, auoque paterno H. S. quadraginta census fuisset, & lege Iulia theatrali in XIV. ordinibus sedendi.*

Cum ergo equestris dignitatis insigne annulus aureus esset, hinc factum est, vt is vulgo a magistratibus datus sit, non vt eos, quos donarent, equites Rom. facerent, quos a censoribus fieri equo publico attributo ostendimus, sed vt eos eo iure afficerent, quo quidem essent, si lecti equites a censoribus essent. quorum illud est præcipuum, vt lege Roscia in xiiii gradibus considerent. Hoc pacto L. Sullam dictatorem Q. Roscium comœdum, C. Verrem prætorem scribam suum, Cæsarem dictatorem D. Laberium annulo aureo donasse accepimus. De Laberio autem placet Suetonii verba subscribere: *Ludis D. Laberius mimum suum egit, donatusque quingentis H. S. & annulo aureo, sessum in quatuordecim e scena per orchestram transiit.* & Macrobii: *Cum Laberius in sine ludorum annulo aureo honoratus a Cæsare e vestigio in quattuordecim gradus ad spectandum*

dum transiſſet violato ordine, & cum detractus eſſet eques Romanus, & mimus remiſſus, ait Citero prætereunti Laberio ſedile quærenti: Reciperem te, niſi anguſte ſederem. Neque vero ſolum ingenui, ſed etiam libertini ſæpe aureo annulo ſunt donati, eo nimirum conſilio, vt eis non equeſtria modo ornamenta, ſed etiam ingenuorum iura ea largitione tribuerent. Vnde ſcriptum reliquit Vlpianus, capite de iure annulorum aureorum, *qui tali iure affectus eſſet, eum tanquam ingenuum viuere, tanquam libertum mori. nimirum, quod patronus præteritus aduerſus eius tabulas poſſeſſionem obtineret.* Quare cum dicat Dio, Menam Sex. Pompeii libertum poſt proditam patroni ſui claſſem annulo aureo ab Auguſto eſſe donatum, & in equitum cenſum aſcriptum, eo munere in ingenuitatem aſcitum interpretatur Suetonius, cum ſcribit, *Auguſtum neminem vnquam libertinorum cœnæ adhibuiſſe excepto Mena, ſed aſſerto in ingenuitatem.* Quo de iure hæc eodem in loco Dio adiicit; Nemini quondam Romanorum non libertino ſolum, ſed ne ingenuo quidem, annulos ferre aureos, præterquam ſenatoribus, & equitibus licuiſſe. eaque de re libertinos, quos imperator voluerit, quanquam alia de cauſſa aurum gerant, honoris tamen ergo, vt qui meliorem conditionem, quam quæ libertinorum eſt, nanciſcantur, & equites fieri poſſint, annulis aureis donari.

Ex quo intelligi poteſt, cum annulorum aureorum vſus propterea increbuiſſet, merito Tiberi-

um imp. constituisse, vt, quod apud Plinium est, ne cui id ius esset, nisi cui ingenuo, ipsi, Patri, auoque paterno H-S. quadraginta fuisset, & lege Iulia theatrali in quatuordecim ordinibus sedendi. qua de lege post agam, vbi de ordinum spectaculis agam.

Cap. IV.

De Publicanis.

NEque vero alienum est, quoniam de equitibus Rom. dicere cœpimus, de publicanis etiam, qui equites Rom. fuerunt, pauca subiungere. Sic igitur sentio, publicanorum ordinem equitum Rom. ordine constitisse, id est, publicanos nullos alios fere fuisse, quam equites Romanos. Hoc vero cum aliorum multorum testimoniis planum facere possum, tum maxime Plinii, qui scribit; *Iudicum appellatione separari equestrem ordinem, primi omnium instituere Gracchi, discordi popularitate in contumeliam senatus. mox ea debellata auctoritas nominis vario seditionum euentu circa publicanos substitit, & aliquando tertiæ vires publicani fuerunt. M. Cicero demum stabiliuit equestre nomen in consulatu suo, ei senatum concilians, ex eo ordine se profectum celebrans, & eius vires peculiari popularitate quærens.* & Ciceronis in Planciana qui ait: *Adiungam etiam, si vis, id quod tu etiam huic obesse putas, patrem publicanum. qui ordo quanto adiumento sit in honore, quis nescit? flos enim equitum Romanorum, ornamentum ciuita-*

uitatis, firmamentum reip. publicanorum ordine continetur. & pro Postumo: *C. Curius princeps equestris ordinis, fortissimus, & maximus publicanus.* & pro domo: *Proximus est equester ordo. omnes omnium publicanorum societates amplissima de me decreta fecerunt.* & Liuii libro XLIII, qui inquit: *Censores Gracchus, & Claudius, cum equis ademptis equestrem ordinem offendissent, flammam inuidiæ adiecere edicto, quo edixerunt, ne quis eorum, qui Q. Fuluio, A. Postumio censoribus publica vectigalia, aut vltro tributa conduxissent, ad hastam suam accederet, sociusve, aut affinis eius conductionis esset. sæpe id querendo veteres publicani, cum impetrare nequissent ab senatu, vt modum potestati censoriæ facerent, &c.* Erant ergo publicani equites Romani fere, qui publica vectigalia populi Romani & vltro tributa, quæstus sui caussa conducebant. ex quibus alii mancipes erant, alii prædes, alii socii, teste Polybio. Mancipem definit Festus, *quisquis a populo aliquid emit, conducitue, quia sublata manu significat se auctorem emptionis esse.* & Pædianus *mancipes principes publicanorum* esse ait, *qui quæstus sui caussa exigenda a sociis suo periculo exigant, & reip. repræsentent. Præs*, teste Festo, *est, qui populo se obligat, interrogatus a magistratu. & manceps etiam præs est. quia tam debet populo præstare, quod promisit, quam is, qui pro eo præs factus est. socii erant, qui in partem quæstus, & iacturæ a mancipibus, & prædibus vocabantur.* Hi ergo

omnes conducebant in foro a censoribus, quorum arbitrio hoc a senatu mandatum muneris erat, certa se obligantes pecunia, quam quæstoribus vrbanis repræsentabant. vnde dixit contra Rullum Cicero: *Censoribus vectigalia locare, nisi in conspectu populi Rom. non licet, X viris vendere vel in vltimis terris licebit?*

De tributis & vectigalibus ciuilibus, atque adeo etiam Italicis supra diximus; nunc & de Italicis, & de prouincialibus pauca restat vt adiungamus. horum autem duo genera fuerunt, vnum certum, alterum incertum. certum pecuniæ, incertum aliarum rerum. Quod voluit Cicero, cum dixit in V. in Verrem: *Inter Siciliam, ceterasque prouincias in agrorum vectigalium rationibus hoc interest, quod ceteris aut impositum vectigal est certum, quod stipendiarium dicitur, vt Hispaniis, & plerisque Pœnorum, quasi victoriæ præmium, ac pœna belli; aut censoria locatio constituta est, vt Asiæ lege Sempronia.* Quæ vero incerta fuerunt, ea multarum rerum fuerunt, vt frumentorum, quorum decumæ sunt exactæ, portoriorum, pascuorum, metallorum, & eiusmodi reliquorum, de quibus egregie Polybius libro VI. vbi de potestate Senatus disputat. *Cum in Italia*, inquit, *multa sint vectigalium genera, quæ censores in sumptus apparatusque publicos locare solent, ea vero non satis facile aliquis percensuerit, vt flamma, portus, hortos, metalla, atque vt paucis comprehendam, quæcunque sub Romanorum ditione sunt, hæc omnia populus exercere atque exigere,*

gere, & ferme, vt ita dicam, totus in his conducendis & curandis occupatus atque implicitus esse consueuit. Adiicit Appianus libro primo, Romanos, quos bello cepissent, agros, si culti essent, colonis, quos eo deduxissent, diuisisse, aut ciuibus Rom. vendidisse, aut locasse; si inculti, cuius generis erant multi, colendos iis, qui vellent, dedisse, imposito annuo vectigali, decima quidem frumentorum, quinta vero frugum, quin etiam ab iis, qui maiores & minores pecudes aluissent, certum vectigal exegisse, quod idem de Sicilienſibus, Gallicis, & Asianis factum esse perspicuum est.

De eiusmodi vero conductione ex censura Catonis, & Flacci cogn. scitur apud Liuium: *Censores vectigalia summis preciis, vltro tributa infimis locauerunt. quas locationes cum senatus precibus, & lacrymis publicanorum victus inducti, & de integro locari iussisset, censores edicto summotis ab hasta, qui ludificati priorum locationem erant, omnia eadem paululum imminutis preciis locauerunt.* & ex censura Claudii, ac Sempronii: *Edixerunt, ne quis eorum, qui Q. Fuluio, A. Postumio censoribus publica vectigalia, aut vltro tributa conduxissent, ad hastam suam accederet. contentione orta cum veteres publicani se ad tribunum contulissent, rogatio repente sub vnius tribuni nomine promulgatur: Quae publica vectigalia vltro tributa C. Claudius, & Ti. Sempronius locassent, ea rata locatio ne esset, de integro locarentur, & vt omnibus redi-*

mendi, & conducendi promiscue ius esset. In primis autem publicani in conducendis prouinciarum vectigalibus erant occupati. quæ perinde ac Italica, ex agris, & pascuis, & portubus publicis exigebantur. In agris enim publicis homines quidam colendi caussa collocati erant, qui aratores, atque agricolæ dicti decumam frumenti populo Rom. dabant, in pascuis alii, qui pastores appellati certum stipendium persoluebant, quod scripturam dicebant. publicani vero, qui decumas redimebant, decumani; qui pascua, pecuarii; qui portus, portitores; & vectigalia ipsa decumæ, scriptura, ac portorium vocabantur. Aratores autem, & pastores fere ciues Romani erant, qui & ipsi quæstum sequuti agros publicos colebant, aut pecora alebant. Vnde dixit Cicero in Verrem: *Siciliam ciues Rom. partim cum quæstu, compendioque dimittere, partim retinere, vt arare, pascere, vt negotiari libeat: vt denique sedes, ac domicilium collocare.* & in Fonteiana: *Referta est Gallia negotiatorum, plena ciuium Rom. vnum ex toto negotiatorum, colonorum, publicanorum, aratorum, pecuariorum numero testem producant.* item: *Omnes illius prouinciæ publicani, agricolæ, pecuarii, ceteri negotiatores Fonteium defendunt.* & in Verrem: *Pulsos aratores esse dico, agros vectigales vexatos, atque exinanitos a Verre.* item: *Magni, & naui aratores agros latos & fertiles desererent, totasque arationes derelinquerent.* De decumanis vero, & pecuariis, & portitoribus, qui ab arato-

ratoribus, & pastoribus, & mercatoribus decumas, & scripturas, & portoria, quæ redemerant exigebant, Asconius in Diuinationem *Mancipes*, inquit, *sunt publicanorum principes, qui quæstus sui causſa si decumas redimunt, decumani appellantur, si portum, portitores, si pascua publica, pecuarii, quorum ratio scriptura dicitur.* & Cicero in Maniliana: *Asia tam fertilis est, vt vbertate agrorum, & varietate fructuum, & magnitudine pastionis, & multitudine earum rerum, quæ exportantur facile omnibus terris antecellat.* & post: *Cum hostium copiæ non longe absint, etiam si irruptio facta nulla sit, tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum nauigatio conquiescit. Ita neque ex portu, neque ex decumis, neque ex scriptura vectigal conseruari potest. quare sæpe totius anni fructus vno rumore periculi, atque vno belli terrore amittitur. quo tandem animo esse existimatis, aut eos, qui vectigalia vobis pensitant, aut eos, qui exercent, & exigunt: cum duo reges cum maximis copiis prope adsint, cum vna excursio equitatus perbreui tempore totius anni vectigal auferre possit, cum publicani familias maximas, quas in syluis habent, quas in agris, quas in portubus, atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur?* & in Flacci defensione: *Mirandum vero est homines eos, quibus odio sunt nostræ secures, nomen acerbitati, scriptura, decuma, portorium, morti, libenter arripere facultatem lædendi.*

& libro II. ad Atticum: *Illa cauſſa publicanorum quantam acerbitatem afferat ſociis, intelleximus ex ciuibus, qui nuper in portoriis Italiæ tollendis non tam de portorio, quam de nonnullis iniuriis portitorum querebantur.*

Adde, quod Feſtus ſcriptuarium agrum definit, *in quo vt pecora paſcantur, certum eſt æs. quod publicanus ſcribendo confecit rationem cum paſtore, nam proprie ſcripturam pecuariorum rationem dici.* De paſcuis notum illud eſt Plinii: *Etiam nunc in tabulis cenſoriis paſcua dicuntur omnia, ex quibus populus redditus habet, quia diu hoc ſolum vectigal fuerat.* vnde Cicero contra Rullum de ſylua Scantia: *Vtrum tandem hanc ſyluam in relictis poſſeſſionibus, an in cenſorum paſcuis, inueniſti?*

Vt autem publicani, qui decumas redimebant, decumani, qui paſcua, pecuarii, ſic ii a quibus decumas exigebant, aratores atque agricolæ, cum quibus paſcuorum rationem conficiebant, paſtores appellati ſunt. Vnde illa ſunt in Fonteiana: *Referta eſt Gallia negotiatorum, plena ciuium Romanorum. vnum ex toto negociatorum, colonorum, publicanorum, aratorum, pecuariorum numero teſtem producant.* item: *Omnes illius prouinciæ publicani, agricolæ, pecuarii, ceteri negociatores Fonteium defendunt.* Aratores autem fere, & paſtores ciues Romanos fuiſſe ſatis ex actionibus in Verrem patet, ſed maxime ex IV. cum ait, Siciliam ciues Rom. partim cum quæſtu compendioque dimittere, partim retinere, vt arare, paſce-

pascere, vt negociari libeat, vt denique sedes ac domicilium colloeare. Addit Asconius mancipi pro frumento ab aratoribus pecunias accipere non licuisse.

Neque vero solum publicani vectigalia hæc, quæ diximus, publica redimebant, sed alia quoque præterea multa, quæ vltro tributa dicta sunt. vt bello Punico II, quæ ad exercitum Hispaniensem opus essent, auctore Liuio: *Prodeundum in concionem Fuluio prætori esse, indicandasque populo publicas necessitates, exhortandosque, qui redempturis auxissent patrimonia, vt reip. ex quæ creuissent, ad tempus commodarent, conducerentque ex lege præbenda, quæ ad exercitum Hispaniensem opus essent, vt cum pecunia in ærario esset, iis primum solueretur. hæc prætor in concione edixit, qua die vestimenta, frumentum, Hispaniensi exercitui præbenda, quæque alia opus essent naualibus sociis, esset locaturus. vbi ea dies venit, ad conducendum tres societates aderant hominum vndeuiginti: quorum duo postulata fuere; vnum, ne alii eo triennio publicani essent, alterum vt quæ in naues imposuissent, ab hostium, tempestatisque vi tuta publico periculo essent. vtroque impetrato conduxerunt.* & alibi: *Cethegum, & Tuditanum censores reficienda locasse, quæ circum forum incendio consumpta erant, VII. tabernas, macellum, atrium regium.* & de Catone, & Flacco censoribus: *Opera facienda ex pecunia in eam rem decreta, lacus sternendos lapide, detergendasque, quæ opus esset, cloacas in Auentino, & aliis partibus quæ non*

nondum erant, faciendas locauerunt, & vectigalia summis preciis, vltro tributa infimis locauerunt. Vocat autem vltro tributa sumptus operum publicorum. quorum locationem quinto quoque anno a censoribus factam Polybius, & Varro scripserunt. Quæ vero Liuius cum Varrone vltro tributa dixerunt, ea Plutarchus ἐργολαβίας, id est, operum redempturas vocauit, vbi de censura Catonis, & Flacci scribit.

Quod autem mentio facta est societatum publicanorum, intelligendum est, publicanos in multas societates diuisos conduxisse. Etenim, vt libro VI. narrat Polybius, alii conducebant, alii cum his societatem coibant, alii pro his bona fortunasque suas reip. obligabant. Vnde Tulliana illa sunt, ad Crassipedem; *Volo te existimare, me cum vniuerso ordini publicanorum multum semper liberalissime tribuerim, tum in primis amicum esse huic Bithynicæ societati, quæ societas ordine ipso hominum genere pars est maxima ciuitatis. constat enim ex ceteris societatibus. & casu permulti sunt in ea societate valde mihi familiares, inprimisque P. Rupilius P. F. Men. qui est magister in ea societate.* & in Plancia-na, de Cn. Plancio: *Maximarum societatum auctor, plurimarum magister.* & in Sextiana: *Nulla erat Romæ societas vectigalium, quæ non honestissime decreuisset de mea salute.* & pro Murena: *Quid si omnes societates venerunt, quorum ex numero multi hic sedent iudices.* & in Bruto: *Familia, & liberi societatis eius, quæ picearias de censoribus redemisset.* & in epistolis ad fratrem: *Non desistunt nobis quotidie agere grati-*

as

as honestissima, & maximæ societates. Ex his autem sociis vnus fuit, qui magister societatis dictus est, qui Romæ societati ita præerat, vt & socios, quasi senatum cogendi, & ad eos de societatis negotiis referendi potestatem haberet, curamque omnem gereret tabularum, & rationum, quæ vndique ab iis, qui publicanorum societati operas dabant, Romam mitterentur. Etenim, vt inquit Cicero in frumentaria, *ea est ratio decumarum, vt sine plurimis litteris confici non possit, singula enim nomina aratorum, & cum singulis pactiones decumarum litteris persequi, & conficere necesse est.* Hic porro quendam habuit pro magistro in prouincia quasi sui muneris vicarium, & societatis præfectum. vnde Cicero Plancii patrem dixit *maximarum societatum auctorem, plurimarum magistrum.* & in epistolis *P. Rupilium magistrum in Bithynica societate, Cn. Pupium in operis societatis.* & alio loco: *P. Terentius Hispo operas in scriptura pro magistro dat.* & de eodem ad Atticum: *Terentius magnas operas in portu, & scriptura Asiæ pro magistro dedit.* & in Verrem: *In scriptura Siciliæ pro magistro est L. quidam Carpinatius.* item: *L. Vibius eques Rom. vir primarius, quem reperiebam magistrum fuisse eo ipso anno.* & Valerius libro v: *P. Rupilius non publicanum in Sicilia egit, sed operas publicanis dedit. idem vltimam inopiam suam auctorato sociis officio sustentauit. ab hoc postmodum consule leges vniuersi Siculi acceperunt. & quem diurnas capturas exigentem animaduerterunt, eundem iura dantem, classesque, & exercitus regentem viderunt.* Cum ergo publicani

cani, quemadmodum ex his patet, equites fere fuerint, non tamen equites omnes publicani fuerunt, cuius rei argumento est id, quod extat apud Nepotem de Attico equite Romano: *Ad hastam publicam nunquam accessit, nullius rei neque præs, neque manceps factus est.* & apud Varronem libro primo de re rustica: *Offendi ibi C. Agrium equitem Romanum, & P. Agrasium publicanum.*

Atque hæc quidem de publicanis, & eorum operis. Factum est autem, vt summa publicanorum auaritia, & prope impudentia singulari non solum prouinciæ, in quibus vectigalia exercerent, sed etiam vrbs ipsa, in qua ea conducerent, turbaretur. Vnde Paulus Æmilius in Macedonia ordinanda, metalli Macedonici, quod ingens vectigal erat, locationesque prædiorum rusticorum tolli censuit, quod intelligeret, sine publicano ea exerceri non posse; & vbi publicanus esset, ibi aut ius publicum vanum, aut libertatem sociis nullam esse. Præterea P. etiam Rutilium, virum innocentissimum ab equitibus, qui tum soli iudicabant, condemnatum accepimus, quod legatus Q. Mucii procos. Asiam a publicanorum iniuriis defenderat. & Cicero ad fratrem scribens, ait: *Huic tuæ voluntati, ac diligentiæ difficultatem magnam afferunt publicani, quibus si aduersamur, ordinem de nobis optime meritum, & per nos cum rep. conjunctum, & a nobis, & a repub. disiungimus. sin autem omnibus in rebus obsequimur, funditus eos perire patiemur. quorum non modo saluti, sed etiam commodis consulere debemus.* & post: *Hic ita te versari, vt & publicanis satisfa-*

tufacias, præsertim publicis male redemptis, & socios perire non finas, diuinæ cuiusdam virtutis esse videtur. & post: *Potes etiam tu id facere, vt commemores, quanta sit in publicanis dignitas, quantum nos illi ordini debeamus; vt remoto imperio, ac vi potestatis, & fascium, publicanos cum Græcis gratia, atque auctoritate coniungas.* Atque hæc eadem auaritiæ vis causſam postremo attulit, vt ipsi a senatu equites Rom. alienarentur. Nam cum publicani, qui Asiana vectigalia Messala, & Pisone cos. a censoribus conduxerant, questi in senatu essent, auctore in epistolis ad Atticum missis Cicerone, se cupiditate prolapsos ea nimium magno conduxisse, atque, vt ea induceretur locatio, postulassent, neque id repugnante Catone assequi potuissent, a senatu disiuncti sunt, ægre ferente maxime, qui concordiam eorum ordinum consul reconciliarat, Cicerone, donec C. Cæsar consul eos remissionem petentes lege ad populum lata, tertia mercedum parte, testibus cum Suetonio, Dione & Appiano, releuauit. quam, credo, legem Cicero, cum pro Plancio diceret, intellexit, cum ita locutus est: *Nam quod primus sciuit legem de publicanis, tum cum vir amplissimus consul illi ordini per populum dedit, quod per senatum, si licuisset, dedisset, si in eo crimen est, qui suffragium non tulit, quis non tulit publicanus?* Atque de equitibus hactenus.

Cap. V.

De Plebe Romana.

REstat tertius ordo eorum, qui de plebe Romana dicti sunt. quos nescio an commodius

us describere possimus, quam si, qui neque senatores, neque equites Romani essent, dicamus. Et sane ita est, vt si ciuium Rom. omnium multitudinem trium horum ordinum descriptio est complexa, quos priores duo non comprehenderunt, eos necessario constitisse in tertio concludamus. Tertius autem plebs est dictus, non quo modo plebem patriciis opponi supra docuimus, vt gentem genti, sed quo modo senatoribus, & equitibus aduersatur, vt ordo ordini. itaque vt senatorium, ordinem; & equestrem tam plebeii, quam patricii expleuerunt, sic plebeium infimum non ex plebeiis solum, sed etiam patriciis aliquot constitisse, dicendum est; nempe eis, quos paupertatis caussa neque in senatum censores legerant, neque equo publico donauerant, nisi forte aut L. Tarquitium L. Cincinnati dictatoris equitum magistrum, quem pedibus stipendia propter paupertatem fecisse Liuius, ait, aut M. Scauri patrem, quem propter tenuissimas opes carbonariam fecisse in lib. de viris illustribus scriptum est, ambos patricios viros, aut senatores, aut equites fuisse existimemus. quos gradus qui assequi potuerunt si censores in vtroque legendo ordine censum, vt dixi respexerunt? Hunc autem ordinem in duas partes diuidimus, plebem rusticam, & plebem vrbanam. Rusticam vocamus, quæ agros, vrbanam, quæ vrbem inhabitet. de quibus rerum ordo postulat, vt sigillatim dicamus.

CAP.

Cap. VI.

De Plebe Rustica.

AGamus autem ante de plebe rustica, quæ vt simplicior, sic honestior, atque integrior fuit. hinc enim scitum est illud Catonis in principio librorum de re rust. *Ex agricolis, & viri fortissimi, & milites strenuissimi gignuntur, maximeque pius quæstus stabilissimusque consequitur, minimeque inuidiosus. minimeque male cogitantes sunt, qui in eo studio occupati sunt.* Rusticam autem, vt dixi, voco plebem, quæ rura teneat, idque agri colendi caussa. colat autem vel suum agrum, vel alienum, siue publicus is fuerit, siue priuatus. Neminem enim adeo rerum Romanarum rudem esse, & imperitum opinor, qui ignoret, quanto studio ab iis, primis temporibus, res rustica culta sit. Docet quippe hoc diserte Dionysius, qui Romulum instituisse scribit, vt ciues Romani artem militarem, & rem rusticam tantum tractarent. demonstrat non obscure Plutarchus, qui Numam summa diligentia populum Rom. ad agriculturæ, id est, ad pacis, & honestatis studium traduxisse ait, adeo vt solertes etiam in ea re homines præmiis excitarit, ignauos autem ignominiæ metu deterruit. ostendit Liuius, qui caritatem annonæ ex incultis per secessionem plebis in montem Sacrum agris ciuitatem inuasisse tradit, probat iterum Dionysius, qui M. Fabium, L. Valerium consules non audientes dicto ciues, qui fundos habebant, pecunia multasse, & eorum agros vastasse, & domos disturbasse; qui alienum

agrum colerent, eorum domesticam supellectilem & rustica ad colendam terram instrumenta corrupisse ait. Quin etiam idem L. Cincinnati, & T. Quinctii Claudi, hominum patriciorum, quos agrum manibus suis coluisse, memoriæ proditum est, præclarissimis, atque notissimis exemplis possumus confirmare. Nam quid Curium, Fabricium, Regulum, Serranum, consulares, ac triumphales viros, Tarentini, & Punici belli æquales commemorem? de quibus sic locutus est Cicero in Roscians: *Næ tu Eruci accusator esses ridiculus, si illis temporibus natus esses, cum ab aratro accersebantur, qui consules fierent: etenim qui præesse agro colendo flagitium putes, profecto illum Atilium, quem sua manu spargentem semen, qui missi erant, conuenerunt, hominem turpissimum, atque inhonestissimum iudicares at hercules maiores nostri longe aliter & de illo, & de ceteris talibus viris existimabant. Itaque ex minima, tenuissimaque rep. maximam, & florentissimam nobis reliquerunt. suos enim agros studiose colebant, non alienos cupide appetebant.* Hanc autem plebem Liuius intellexit, cum Sp. Postumium consulem de bacchanalium sacerdotibus his verbis populum Roman. alloquentem fecit. *Iam vbi vos dilapsi domos. & in rura vestra eritis, illi coierint.* & Appianus, cum scripsit, Ti. Gracchum rusticos ad comitia aduocasse, sed eos colligendis æstate fructibus occupatos non affuisse. Ceterum hoc studium ætate sua intermissum conqueritur M. Varro in libris de re rustica. *Igitur*, inquit; *quod nunc intra murum fere patresfamilia corre-*

correpserunt, relictis falce, & aratro, & manus mouere maluerunt in theatro, ac circo, quam in segetibus, ac vinetis, frumentum locamus, qui nobis aduehat. Hoc autem ait, quia quos agros senatores, equitesque Romani, & multi vrbana e plebe locupletes possidebant, eos ipsi non per liberos homines, sed per seruos fere colebant. quorum familias magnas in eum vsum alebant, eo consilio, vt inquit Appianus, ne aliquo ingruenti bello, delectus caussa, agri cultoribus desererentur, cum serui ad militiam non euocarentur. vnde illud præclare apud Liuium libro VI. vbi de fœcundissimo militum Volsco solo agit: *Simile veri est innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, quæ nunc vix seminario militum relicto seruitia Romana ab solitudine vindicant.* Neque tamen ita nouissimis temporibus agri cultura seruis erat commissa, vt non etiam liberi multi in agris vel priuatis, vel publicis colendi caussa versarentur. Id enim cum aliorum multorum docemur exemplis, tum maxime P. Nasicæ eius, qui cum Iugurtha bellum gessit. qui, vt a Valerio traditum est, *cum adilitatem curulem adolescens peteret, manumque cuiusdam rustico opere duratam, more candidatorum tenacius apprendisset, ioci caussa interrogauit eum, num manibus solitus esset ambulare? quod dictum a circumstantibus exceptum ad populum manauit, & caussam repulsæ Scipioni attulit. omnes namque rusticæ tribus paupertatem sibi ab eo exprobratam indicantes iram suam aduersus contumeliosam eius vrbanitatem distrinxerunt.* Quo loco rusticas

tribus vocat plebem rusticam, quæ manibus suis agros excoleret, ac maximas in tribubus rusticis opes haberet. quam eandem intellexit Liuius, cum apud eum milites Rom. ita loquuntur: *An æquum esse, Campanos dediticios illa fertilitate, atque humanitate perfrui, se militando fessos in pestilenti atque arido solo luctari?* & Cicero ad Brutum: *Dicique homines rusticos, sed fortissimos, viros, ciuesque optimos dementes fuisse. primum milites veteranos, deinde legionem Martiam, & Quartam.* & iterum Liuius: *Numerum auxit rustica plebs ex inculti diutino bello, infestisque agris egestate, & metu in vrbem compulsa.* Quocirca Marcus Cicero oratoris nostri filius per epistolam iocans cum liberto Tirone, qui rusticum prædium emerat, ait: *Rusticus Romanus factus es.* quasi vero eum agrum more maiorum manibus suis esset Tiro culturus. Hi autem agri plebi Romanæ vel a triumuiris lege fuerant assignati, vt quondam Licinia lege de quingentis iugeribus, post Sempronia; aut a censoribus erant ciuibus Romanis pauperibus fruendi dati, ita vt decumas frumenti annuas soluerent, quos supra aratores, & agricolas vocitatos diximus. Atque hoc quidem id est, quod scripsit Plutarchus in Tiberio; populum Rom. finitimorum agros bello partos alios vendidisse, alios publicatos fruendos pauperibus ciuibus assignasse, non admodum magna mercede reip. persoluta. Priores intellexit Liuius, cum Sp. Ligustinum ita loquentem fecit: *Sp. Ligustinus tribus Crustuminæ ex Sabinis sum oriundus. pater mihi agri iugerum*

gerum reliquit, & paruum tugurium, in quo natus, educatusque sum, hodieque ibi habito. & Pedianus, cum in Diuinationis commentario ita scriptum reliquit: *Plebs rustica partim agros, partim ius ciuitatis amisit, partim omnino proscripta est, victore Sylla, quod plebs Romana de Marianis partibus fuerat.* & Sallustius in Catilina: *Præterea iuuentus, quæ in agris manuum mercede inopiam tolerauerat, priuatis, & publicis largitionibus excita vrbanum ocium ingrato labori prætulerat.* & Cicero in agraria secunda: *Quæ est ista contumelia, vt ager ante rusticis detur, qui habent, quam vrbanis, quibus ista agri spes, & iucunditas ostenditur?* Posteriores idem intellexit, cum hoc modo subiecit: *Deinde in hac assignatione agrorum ne illud quidem dici potest, quod in ceteris, agros desertos a plebe, atque a cultura hominum liberorum esse non oportere, sic enim dico, si Campanus ager diuidatur, exturbari, & expelli plebem ex agris, non constitui. totus enim ager Campanus colitur, & possidetur a plebe, & plebe optima & modestissima. quod genus hominum optime moratorum, optimorum aratorum, & militum ab hoc plebicola tribuno funditus eiicitur.* & ad Atticum: *Multum mecum municipales homines loquuntur, multum rusticani, nihil prorsus aliud curant, nisi agros, nisi villulas suas.* item: *Municipia, & rustici Romani Cæsarem metuunt.* Atque de rustica quidem plebe hæc satis.

Cap. VII.

De Plebe vrbana.

PLebs autem vrbana est, quæ intra vrbem habita-

bitauit. Quam non eandem fuisse cum rustica, etsi satis ex iis, quæ dicta sunt, esse perspicuum potest, tamen exemplo etiam ex seditione Appuleiana petito planius faciam. de qua sic scriptum esse video apud Appianum: *Appuleius legi ferendæ diem edixit. atque eos, qui in agris versabantur, aduocauit. iis enim maxime, quod Mario imperatore stipendia meruissent, confidebat. maiores autem esse Italicorum opes populus ægre ferebat. ac die legis ferendæ, quicunque tribunorum legi intercedebant, ab Appuleio contumelia affecti se ex tribunali proiiciebant. vrbana vero turba clamorem sustulit, quasi tonitrum audisset. cum autem Appuleiani vim facerent, vrbani abiectis vestibus, atque arreptis lapidibus in rusticos se intulerunt. illi vero iterum ab Appuleio coacti, & ipsi cum fustibus in vrbanos impetum fecerunt. ac per vim legem iusserunt.* Huius autem plebis partes fuerunt, Tribuni ærarii, Scribæ, Mercatores & negotiatores, Argentarii & fœneratores, Artifices & opifices, Turba forensis, Libertini, & magistratuum apparitores quas partes plebis vrbanæ propterea voco, quoniam omnes fere, qui e plebe fuerint, in aliquo horum munerum occupatos fuisse comperio. Huius autem præceptionis quem locupletiorem, aut certiorem possum producere testem, quam Ciceronem? Is autem in quarta in Catilinam, in senatu ita agit: *Omnes adsunt omnium ordinum homines, plenum est forum, pleni omnes aditus huius loci, atque templi. quid ego hic equites Roman. commemorem? pari studio defendendæ reip. conueniisse video tribunos ærarios; scribas item vniuer-*

sos.

sos. quos cum casu hic dies ad ærarium frequentasset, video ad expectationem sortis, ad communem salutem esse conuersos. omnis ingenuorum adest multitudo etiam tenuissimorum. operæ precium est, libertinorum hominum studia cognoscere, quia sua virtute fortunam ciuitatis consequuti hanc vere suam patriam esse iudicant. Quod si auditum est, lenonem quendam Lentuli concursare circum tabernas, precio sperantem solicitari posse animos egentium, atque imperitorum, est id quidem cœptum, atque tentatum; sed nulli sunt inuenti tam aut fortuna miseri, aut voluntate perditi, qui non ipsum illum sellæ, atque operis, & quæstus quotidiani locum, qui non cubile, lectulum suum, qui denique non cursum hunc ociosum vitæ saluum esse velint. multo vero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt, immo vero genus hoc vniuersum amantissimum est otii. etenim omne eorum instrumentum, omnis opera, ac quæstus frequentia ciuium sustinetur, alitur otio. quorum si quæstus occlusis tabernis minui solet, quid tandem incensis futurum fuit? Loquitur ad senatum Cicero. omnium ordinum homines conuenisse, ait, primum equites Romanos, deinde tribunos, ærarios, scribas, libertinosque; opifices autem tentatos. Ergo tribuni ærarii, scribæ, libertini, & opifices plebis ordinem obtinuerunt. Confirmat hoc idem in Rabiriana, cum ait: *Quid dicam de equitibus Rom. qui vna cum senatu salutem reip. defenderunt; quid de tribunis ærariis, ceterorumque ordinum hominibus?* confirmat etiam Q. Frater in libello de petitione: *Primum*, inquit, *id, quod ante oculos est, senatores, equitesque Romanos,*

ceterorum ordinum homines nauos, & gratiosos complectere. multi homines vrbani, & industrii, multi libertini gratiosi in foro namque versantur. deinde aue oratores vrbis totius, collegium omnium pagorum, vicinitatem. ex iis principes ad amicitiam tuam si adiunxeris, per eos reliquam multitudinem facile tenebis. Pagorum autem collegium dixit, quoniam plebs vrbana in pagos est a Ser. Tullio, teste Dionysio, distributa. vnde illud est pro domo sua: *Nullum est collegium in hac vrbe, nulli pagani, aut montani, (quoniam plebi quoque vrbanæ maiores nostri conuenticula, & quasi consilia quædam esse voluerunt,) qui non amplissime de mea salute decreuerint.* Sed de singulis ordine disputemus.

Cap. VIII.
De Tribunis Ærariis.

TRibunos ærarios ordinem quendam apparet fuisse eorum, quibus, vt ait Varro, *attributa erat pecunia, vt militi redderent.* Pecuniam autem attributam definit in tertiam Vertinam Pedianus, *quæ in stipendium militum de ærario a tribunis ærariis adnumerari quæstori soleret.* Quæstores porro ærarii Varro dictos scribit, *qui pecunias conquirerent publicas.* Et certe in tabulas pecuniam publicam referendi quæstoris munus fuisse, multorum testimoniis planum fieri posset. ex quo intelligi licet, quæstores curasse pecuniam, quam in ærarium inferrent; tribunos ærarios, quam ex ærario sumptam quæ-

quæstori proconsulis, atque exercitui maxime erogarent. vnde Cicero procos. illud scripsit ad Caninium: *Pecunia, quæ mihi attributa est, a quæstore curatur.* Fuit autem horum ordo sane antiquus, quippe quorum meminerit etiam Cato, (auctore Gellio lib. VII) in primo epistolicarum quæstionum, his verbis: *Pignoris capio ob æs militare: quod æs a tribuno ærario miles accipere debebat.* Quamobrem satis constituere non possum, quod sit eorum consilium, qui ex sententia Ciceronis tribunos ærarios inter minores magistratus iccirco referunt, quod is in tertio de legibus ita scriptum reliquit: *Minores magistratus partiti iuris plures in plera sunto. militiæ quibus iussi erunt, imperanto, eorumque tribuni sunto, domi pecuniam publicam custodiunto.* quid ita? quia intelligo, hoc loco non tribunos ærarios, sed tribunos militum, & quæstores ærarii esse descriptos. Tribunos autem ærarios e plebe fuisse, non locus solum, quem ante protuli ex oratione Ciceronis in Catilinam ostendit, sed etiam lex Aurelia, qua communicata iudicia feruntur inter tres ordines, senatores, equites Rom. & tribunos ærarios. quos, cum hunc explicaret, perspicue e plebe fuisse Dio in historia scribit. Videntur autem a Cotta in iudices e plebe illi relati, qui honestiore in plebe ordine, ac loco essent commodiore, vt cum senatoribus, & equitibus apte conferrentur.

Cap. IX.
De Scribis.

TRibunorum porro ærarii ordini honore proximus scribarum ordo fuit. Hos Festus definit *librarios, qui rationes publicas scribunt in tabulis.* Apparuerunt autem singulis magistratibus eo nomine, vt rationes publicas in tabulas referrent, & leges, actaque omnia perscriberent. vnde dixit in v. in Verrem Cicero, scribarum ordinem esse honestum, *quod eorum hominum fidei tabulæ publicæ, periculaque magistratuum committantur.* & pro domo: *Scribæ, qui nobiscum in rationibus, monumentisque publicis versantur, non obscurum de meis in rempub. beneficiis suum iudicium, decretumque esse voluerunt.* & in Pisonem: *Rationes ita sunt perscriptæ scite; & literate, vt scriba ad ærarium, qui eas retulit, perscriptis rationibus, secum ipse caput perfricans, commurmuratus sit. ratio quidem hercle apparet. argentum ὄψεται.* Leges autem quodammodo in manibus scribas habuisse, & magistratibus ius suggessisse ostendit idem, cum in tertio de legibus extremo scribit: *Animaduerto quosque in magistratibus ignoratione iuris sui tantum sapere, quantum apparitores velint.* quod ipsum de scribis esse dictum, docet Plutarchus, vbi scribarum arrogantiam a M. Catone minore fractam, ac repressam esse narrat, in hæc verba: *Cato cum quæsturam iisset, ministros, & scribas coërcuit, qui publicas, tabulas legesque tractantes, cum adolescentes nacti essent, quibus magistratibus*

bus apparerent, quod ii propter inscientiam magistris egerent, potestate non cedebant, sed ipsi erant magistratus. Eos vero Cato apparitorum loco, vt erant, tractauit: cum alios fraudis, alios inscitiæ insimularet. cumque illi auxilio collegarum Catonis vsi resisterent, Cato primum eorum damnatum de fraudata hereditate ab ærario expulit, alterum vero de inertia postulauit. qui cum gratia Catuli censoris fultus euasisset, eo nunquam vsus est Cato. Addo illud, scribas fere a quæstoribus mercedem apparitionis accipere solitos. id quod ex fragmento veteris huius tabulæ intelligitur:

Q. VRB. QVEI. ÆRARIVM. PROVINCIAM. OPTINENT. EAM
MERCEDEM. DEFERTO. QVÆSTORQVE. QVEI. ÆRARIVM. PROVINCIAM
OPTINEBIT. EAM. PECVNIAM. EI. SCRIBÆ. SCRIBEISQVE. HEREDIVE
EIVS. SOLVITO. IDQVE. EI. SINE. FRAVDE. SVA. FACERE. LICETO. QVOD
SINE. MALO. PEQVLATV. FIAT. OLLEISQVE. HOMINIBVS. EAM. PECVNIAM. CAPERE. LICETO.

Quin etiam quæsitorum fuisse scribas indicat in Cluentiana Cic. inquiens: „Quid sibi illi scri„bæ, quid lictores, quid ceteri, quos apparere „huic quæstioni video, volunt?

Omnium autem, vt scribit Festus, minimæ dignitatis fuit scriba naualis, quod periculis quoque eius ministerium esset obiectum.

Cum ergo multi essent scribæ in ciuitate, factum est, vt in decurias multas sint translati, quæ-

quæstoriorum, ædiliciorum, prætoriorum, prout a quæstoribus, ædilibus, prætoribus essent lecti. nam hoc ius eorum magistratuum fuisse, non obscure innuit Cicero in Cluentiana: *Nuper hominem tenuem scribam ædilicium D. Matrinium cum defendissem apud M. Iunium, Q. Publicium prætores, & M. Plætorium, C. Flaminium ædiles curules, persuasi, vt scribam iurati legerent eum, quem iidem isti censores ærarium reliquissent.* & Liuius libro XL. *Q. Petillius prætor vrbanus eos libros a L. Petillio scriba sumpsit. & erat familiaris vsus, quod scribam eum, quæstor Q. Petillius in decuriam legerat.* Sed tamen aliquot etiam decurias precio emptas fuisse, apparet ex oratione quinta in Verrem, in qua ille ita disserit: *Ad eos me scribas reuoca, si placet; noli hos colligere, qui numulis corrogatis de nepotum bonis, ac de scenicorum corollariis, cum decuriam emerunt, ex primo ordine explosorum in secundum ordinem ciuitatis se venisse dicunt. eos scribas tecum disceptatores huius criminis habebo, qui istos scribas esse moleste ferunt. tametsi cum in eo ordine videamus esse multos non idoneos, qui ordo industriæ propositus est, & dignitati, mirabimur turpes aliquot in eo esse, quo cuiuis licet precio peruenire?*

Non admodum autem grauem, atque honestum fuisse Romæ scribarum ordinem, duæ res indicio sunt: vna quod Probus in Eumene, scribarum munus multo apud Græcos honorificentius fuisse, quam apud Romanos prodit, nam apud

pud Romanos re vera, sicut essent, mercenarios habitos, apud Græcos neminem, nisi honesto loco, & fide, & industria cognita admissum. altera, quod Piso apud Gellium de Cn. Flauio scriba ita scribit: *Cn. Flauius, patre libertino natus scriptum faciebat: isque in eo tempore ædili curuli apparebat, pro tempore ædiles subrogantur. eumque primæ tribus ædilem curulem renunciauerunt. atque ædilis, qui comitia habebat, negat accipere, neque sibi placere, qui scriptum faceret, eum ædilem fieri. Cn. Flauius dicitur tabulas posuisse, scriptu sese abdicasse. isque ædilis curulis factus est.* Non tamen aditum omnino scribis ad maiores honores fuisse intercluſum, Cicereii, qui Scipionis Africani maioris scriba fuerat, exemplum ostendit, qui auctore Valerio, *cum in campum Africani filium candidatum prætoriis comitiis deduxisset, seque omnibus centuriis Scipioni anteferri vidisset, e templo descendit.* quin etiam Cicero in libris de officiis, quendam memorat, qui cum in Sullæ dictatura scriba fuisset, post in Cæsaris prætor vrbanus fuit.

Cap. X.

De Mercatoribus, & Negotiatoribus.

SCribis nescio an alios e plebe honestiores homines adiunxerim, quam mercatores. Mercatores autem appello, qui iis rebus quibus abundamus, exportandis, & iis, quibus egemus, inuehendis quæstum faciunt. quem quæstum laudat Cicero in primo de officiis his verbis: *Mercatu-*

catura si tenuis est, sordida putanda est; si magna, & copiosa, multa vndique apportans, multisque sine vanitate impartiens, non est admodum vituperanda. atque etiam, si satiata quæstu, vel contenta potius. vt sæpe ex alto inportum, ex portu ipso se in agros, possessionesque contulerit, videtur iure optimo posse laudari. quid autem dixi Ciceronem? Cato ille senior tale de mercatoribus reliquit in principio librorum de re rustica testimonium: *Est interdum,* inquit, *præstare populo, mercaturis rem quærere, ni tam periculosum siet.* neque ita multo post: *Mercatorem strenuum, studiosumque rei quærendæ existimo; verum, vt supra dixi, periculosum, & calamitosum.* Quocirca Cicero etiam in Paradoxis, honestos quæstus eorum appellauit, *qui mercaturam facerent, operas darent, publica sumerent.* Horum vero duo genera fuisse inuenio, vnum eorum, qui proprio nomine mercatores appellati sunt; alterum, qui negotiatores & negotia gerentes. inter quos illud potissimum, ni me coniectura fallit, interfuit, quod mercatores Romæ domicilium, familiamque habuerunt, quanquam interdum quæstus caussa in prouinciis per aliquot mensium spacium versarentur: negotiatores vero eundem sequuti quæstum in prouinciis sedem, ac domicilium fortunarum suarum collocarunt; neque fere Romam, nisi censendi caussa decesserunt. itaque vt Romæ fuit mercatorum collegium, sic in prouinciis conuentus negotiatorum. Mercatorum vero collegium institutum esse anno CCLIX post Romam

Romam conditam, Claudio, Seruilioque cos. Liuii testimonio cognitum est, qui inquit: *Certamen consulibus inciderat, vter dedicaret Mercurii ædem. senatus a se rem ad populum reiecit. vtri eorum dedicatio iussu populi data esset, eum praesse annonæ, mercatorum collegium instituere, solemnia pro pontifice iussit suscipere.* Itaque Festus mercatorum diem festum Idus Maias appellat, quod eo die Mercurii ædes esset dedicata eosdem vero a Mercurio, quem coluerint, deo Mercuriales appellatos, iuuat suspicari, de quibus Ouidius in Fastis, vbi de Mercurii æde consecrata loquitur, ita scribit:

Te quicunque suas profitentur vendere merces,
Thure dato, tribuas vt sibi lucra, rogant.

& Cicero in epistolis ad fratrem, ita: *M Furium Flaccum, equitem Romanum, hominem nequam, Mercuriales, & Capitolini de collegio eiecerunt.* Nam Capitolinorum collegium a M. Camillo dictatore ludis Capitolinis, eodem teste Liuio, constitutum satis constat. Fuisse tamen aliquot etiam equites Rom. in Mercurialium collegio, ex iisdem Ciceronis verbis apparet.

Negotiatorum porro crebra apud Ciceronem est mentio. in epistolis ad fratrem: *Constat Asia ex eo genere ciuium, qui aut quod publicani sunt, nos summa necessitudine attingunt, aut quod ita negotiantur, vt locupletes sint; nostri consulatus beneficio, se incolumes fortunas habere arbitrentur.* in Maniliana: *Ac ne illud quidem negligendum est, quod ad multorum bona ciuium Rom. perti-*

pertinet. nam & publicani suas rationes, & copias in illam prouinciam contulerunt: deinde ceteris ex ordinibus homines naui, & industrii partim in Asia negotiantur, partim suas, suorumque in ea prouincia pecunias magnas collocatas habent. pro Fonteio: *A ciuibus Rom. qui negotiantur in Gallia, referta est Gallia negotiatorum, plena ciuium Rom. vnum ex toto negotiatorum, colonorum, publicanorum, aratorum, pecuariorum testem producant,* Item: *Nemo est ciuis Romanus, qui sibi vlla excusatione vtendum putet. omnes illius prouinciæ publicani, agricolæ, pecuarii, ceteri negotiatores Fonteium defendunt.* Vnde illa sunt etiam in Verrem de laudibus prouinciæ Siciliæ: *Quid, quod multis locupletioribus ciuibus vtimur, quod habent propinquam fidelem, fructuosamque prouinciam, quo facile excurrant, vbi libenter negotium gerant, quos illa partim mercibus suppeditandis cum quæstu, compendioque dimittit, partim retinet, vt arare, pascere, vt negotiari libeat; vt denique sedes ac domicilium collocare.* & alio loco: *Vexasti negotiatores. inuiti enim Romam, raroque decedunt.* Fuisse autem aliquot etiam equites Romanos e negotiatoribus, non est cur sit dubitandum, præsertim cum dicat idem in Verrem: *L. Pretius splendidissimus eques Romanus, qui Panormi negotiatur, & Q. Minucius eques Rom. qui Syracusis.* Nam quod de censendo dixi id scriptum est in epistolis ad Atticum, vbi adhortans

tans eum, vt aliquando se reuisat, concluſit: *Sub luſtrum autem cenſeri, germani negotiatoris eſt.*

Legi etiam conſueuiſſe iudices a prætoribus in prouinciis ex conuentu ciuium Rom qui in prouincia negotiarentur, ſignificat ſæpe idem in Verrinis.

Sed maxime in oratione de iurisdictione: *Ceterarum*, inquit, *rerum ſelecti iudices ex ciuium Rom. conuentu proponi ſolent.* & poſt: *Selecti e conuentu, aut propoſiti ex negotiatoribus iudices nulli.* & poſtea: *Habebat in conſilio homines honeſtos e conuentu Syracuſano, qui ſacerdotis prætoris quoque in conſilio fuerant, cum eſſet hic idem Sopater abſolutus.* item: *M. Petilium equitem Romanum, quem habet in conſilio, iubet operam dare, quod rei priuatæ iudex eſſet.* & in frumentaria: *Scandilius poſtulat de conuentu recuperatores. Verres negat, ſe de exiſtimatione ſua cuiquam, niſi ſuis commiſſurum, & plus exiſtimat apud rectiſſimos ſenatores pecuniam, quam apud tres recuperatores metum valere.*

Neque vero ſolum ex negociatoribus legi iudices ſoliti ſunt, ſed etiam patroni. quod exemplo Q. Minucii, equitis Romani, quem Syracuſis negotiatum ſcribit Cicero, poteſt confirmari, a quo eodem in loco Sopatrum Siculum apud Verrem prætorem defenſum narrat.

Negotiatores autem in prouinciis multo, quam mercatores, erant notiores. vnde maiora mercatoribus, quam negotiatoribus ad ea adeuntibus loca pericula impendebant. Id quod Cicero his

verbis contra Verrem conqueritur: *Haccine plebi Romanæ te prætore est constituta conditio? hæc negotii gerendi spes? hoc capitis vitæque discrimen? parum ne multa mercatoribus sunt necessario pericula subeunda fortunæ, nisi etiam hæ formidines ab nostris magistratibus, atque in nostris prouinciis impendebunt?* Item: *Homines tenues, obscuro loco nati nauigant, adeunt ad ea loca, quæ nunquam antea viderunt, vbi neque noti esse iis, quo venerunt, neque semper cum cognitoribus esse possunt. hac vna tamen fiducia ciuitatis non modo apud nostros magistratus, sed quocunque venerint, hanc sibi rem præsidio sperant futuram.*

Neque vero solum mercatores ciues Romani fuerunt, sed etiam institores mercis: qualem fuisse C. Terentium Varronem, qui consul exercitum ad Cannas pulcherrimum amisit, prodit Liuius. Institorem vero quæstuariæ negotiationis præfectum, vt procuratorem non quæstuariæ appellarunt. quos ambos eorum numero comprehensos patet, quos Cicero dixit, *operis dandis quæstum fecisse.*

Cap. XI.

De Argentariis, & Fœneratoribus.

IAm vero argentarios etiam fuisse, ac nummularios constat. Sunt, qui patrum, atque adeo nostra memoria litteris prodiderint, argentarios florente repub. eosdem fuisse cum mensariis. ad quam opinionem vnde illi, aut qua ratione venerint,

rint, satis constituere non possum. Ego enim inter illos, atque hos plurimum opinor interfuisse. id quod hoc loco non redarguendi alicuius studio ductus, sed rei illustrandæ cupiditate incensus, paucis ostendam. Res autem vno verbo patebit, si intellexerimus, mensarios publicam rationem confeciſſe, argentarios priuatam; illos rei nummariæ publicæ curatores fuisse, hos negotiationis priuatæ. Itaque eos Romæ, vt res tulit, modo quinqueuiros, modo triumuiros esse creatos; hos, vt etiam reliquos mercatores, nullius lectione, iudicio suo, quæstu tantum priuato inductos, rem nummariam iam inde ab initio vrbis exercuisse

Mensariorum autem prima, vt opinor, mentio fit apud Liuium P. Valerio Poblicola, C Marcio Rutilo cos. anno post vrbem conditam quadringentesimo primo. eos vero ille creatos leuandi fœnoris causa tradit: idque his verbis: *Inclinatis semel in concordiam animis, noui consules fœnebrem quoque rem, quæ destinere vnanimos videbatur, leuare aggressi, solutionem alieni æris in publicam curam verterunt, quinque viris creatis, quos mensarios ab dispensatione pecuniæ appellarunt: meriti æquitate, curaque sunt, vt per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, & Ti. Æmilius, qui rem difficillimam tractatu, & plerunque parti vtrique, semper certe alteri rauem, cum alia moderatione, tum impendio ma-*

gis publico, quam iactura sustinuerunt. tardã enim nomina, & impeditiora inertia debitorum, quam facultatibus, aut ærarium mensis cum ære in foro positis dissoluit, vt populo prius caueretur; aut æstimatio æquis rerum preciis liberauit, vt non modo sine iniuria, sed etiam sine querimoniis partis vtriusque exhausta vis ingens æris alieni sit. Alterum monumentum eorum extat L. Postumio, Ti. Sempronio cos. anno vrbis quingentesimo tricesimo octauo, bello Punico. quo anno idem ait, Romæ propter penuriam argenti triumuiros mensarios rogatione Minucii tribuni pl. factos. Quocirca quinquennio post, eodem bello, M. Valerius Leuinus cos. cum de conferendo in bellum promiscue omni auro, argento, atque ære in senatu ageret, dixit: *Ceterum omne aurum, argentum, æs signatum ad triumuiros mensarios extemplo deferamus.* & post: *Senatu misso pro se quisque aurum, argentum, æs in publicum conferunt, tanto certamine iniecto, vt prima inter primos nomina sua vellent in tabulis publicis esse, vt nec triumuiri accipiendo, nec scribæ scribendo sufficerent.* Quibus ex locis, patet, mensarios nihil, nisi publicæ rationis attigisse. quod etiam in Græcia, atque Asia factitatum ostendit Cicero ab iis, quos illi τραπεζίτας vocarent, ipse, cum de Asia diceret, mensarios Latino vocabulo appellauit in oratione pro Flacco: *Cum ciuitate*, inquit, *mihi res est conficientißima litterarum, in qua nummus moueri nullus potest sine quinque prætoribus, tribus quæstoribus, quat-*

tuor

tuor mensariis, qui apud illos a populo creantur. & post: *Si prætor dedit, vt scriptum est, a quæstore numerauit, quæstor a mensa publica, mensa aut ex vectigali, aut ex tributo.* Cum autem inquit, mensarios apud Asianos a populo esse creatos, tacite Romæ aliter obseruatum esse, nos admonet.

Argentarii vero fuerunt, qui argentariam fecerunt. sic enim pro Cæcina, de quodam dixit: *Romæ argentariam non ignobilem fecit.* erant autem dites & copiosi homines, qui quæstum faciebant aut permutandis pecuniis, aut fœnerandis. permutatio pecuniæ, vnde lucrum petebant, a Græcis collybus dicta est. quam vocem probauit in epistolis ad Atticum: *De Cælio*, inquit, *vide quæso, ne qua lacuna sit in auro, sed certa est in collybo detrimentum.* & in Verrem: *Ex omni pecunia, quam aratoribus soluere debuisti, certis nominibus deductiones fieri solebant. primum pro spectatione, & collybo, deinde pro nescio quo cerario. hæc omnia iudices non rerum certarum, sed furtorum improbissimorum sunt vocabula. nam collybus esse qui potest, cum vtantur omnes eodem genere nummorum?*

Argentarios porro fœneratores intellexit Plautus in Curgulione cum scripsit: *Sub veteribus, ibi sunt, qui dant, quique accipiunt fœnore.* Veteres enim intellexit argentarias tabernas, quod erant etiam nouæ. Tabernas autem argentarias in foro constituit L. Tarquinius Priscus rex, teste Dionysio, ex quo intelligere possumus, iam

tum negotiationem argentariorum nummariam Romæ esse factitatam. Earum vero tabernarum meminit post sæpe Liuius; vt bello Samnitico: *Eius triumpho longe maximam speciem captiua arma præbuere. tantum magnificentiæ visum in iis, vt aurata scuta dominis argentariarum ad forum ornandum diuiderentur.* & bello Punico: *Annibal vocato præcone tabernas argentarias, quæ circum forum tunc essent, iussit venire.* Et post: *Eodem tempore septem tabernæ, quæ postea, & quinque argentariæ, quæ nunc Nouæ appellantur, arsere.* Vnde Varro de lingua Latina: *Sub Nouis dicta pars in foro ædificiorum.* In hos ergo argentarios, eosdemque fœneratores respiciens Plautus iterum scripsit in Asinaria:

Quia triduum hoc vnum modo foro operam
assiduam dederim,
Dum reperiam, qui quæritet argentum in fœnus,

& Cicero æs circumforaneum æs in foro fœnore sumptum vocauit, cum ad Atticum scriberet: *Tusculanum*, inquit, *& Pompeianum valde me delectant, nisi quod me ipsum illum vindicem æris alieni ære non Corinthio, sed hoc circumforaneo obruerunt.* & in Maniliana: *Hæc ratio pecuniarum, quæ Romæ, quæ in foro versatur, implicita est cum pecuniis Asiaticis.*

Argentarii cuiusdam L. Fuluii bello Punico meminit Plinius libro XXI. cap. III. *L. Fuluius argentarius*, inquit, *bello Punico secundo cum corona rosacea interdiu e pergula sua in forum prospexisse*

xisse dictus ex auctoritate senatus in carcerem adductus, non ante finem belli emissus est.

Ad argentariorum autem tabernas auctiones fieri solitas Ciceronis, & Quintiliani testimonio patet. ille enim in oratione pro Cæcina ita ait: *Æbutio negotium datur. adest ad tabulam, licetur Æbutius. deterrentur emptores multi, partim gratia Cæcinæ, partim precio. fundus addicitur Æbutio. pecuniam argentario promittit Æbutius.* hic vero Institutionum lib. XI, hoc modo: *Et forsitan in hoc sunt adiuti, qui auctione dimissa, quod nunquam vendidissent, testibus argentariorum tabulis reddiderunt.* Ex qua etiam consuetudine coactores profecti sunt, quippe ministri argentariorum in auctionibus. qualem patrem suum Horatius fuisse memorat, in Sermonibus:

Nec timuit, sibi ne vitio quis verteret olim,
Si præco paruas, aut, vt fuit ipse, coactor
Mercedes sequerer.

Quem locum interpretans Acro ait, præcones dictos, qui starent ad hastam, nunciarentque precia oblata. coactores autem mercenarios eorum fuisse, qui argentariam, haberent, argentarios vero, qui haberent summam rerum venalium. dici enim, argentarium, qui habeat summam diuitiarum, a quo accipiunt forani. coactorem, qui exigit nummos a circumforaneis. aliter coactores dici argentarios in auctionibus, qui pecunias cogunt. Eorundem autem coactorum meminit Cicero in Cluentiana, cum dixit: *Quidam ex a-*

micis Saßiæ recordatus est, se nuper in auctione quadam vidisse in rebus minutis aduncam ex omni parte serrulam, qua illud potuisse ita circumsecari videretur. ne multa perquiritur a coactoribus. inuenitur ea serrula ad Stratonem peruenisse.

Argentariam autem artem parum honestam apud Romanos ciues habitam esse, inde existimari potest, quod, vt ait Suetonius, a M. Antonio Cæsari Octauiano auus argentarius in maledictis obiectus est, & quod eundem Cassius Parmensis nummularii nepotem ad contumeliam appellauit. Cuius rei caussam ego eam fuisse credederim, quod argentariam iidem, iidem fenerationem exercerent, quorum quæstus in odia hominum incurrisse, Cicero in libris de officiis tradidit. scite. tenebat enim memoria, maiores suos, Romanos, adeo fœnerationes pecuniarum improbasse, vt vsurarum licentiam multis legibus si non omnino frang rent, at certe valde reprimerent. quas leges nescio an breuius quisquam commemorare potuerit, quam Tacitus annalium quinto, in hunc modum: *Sane vetus vrbi fœnebre malum, & seditionum, discordiarumque creberrima caussa. eoque cohibebatur antiquis quoque & minus corruptis moribus. nam primo duodecim tabulis sanctum, ne quis vnciario fœnore amplius exerceret, cum antea ex libidine locupletum agitaretur, dein rogatione tribunicia ad semuncias redacta, postremo vetita versura. multisque plebiscitis obuiam itum fraudibus est.*

Quæ

Quæ verba placet fœnoris antiqui ostendendi causſa, pluribus explanare. Primum ergo inquit, ante XII tabulas fœnus pro libidine esse agitatum. idque seditionibus causſam præbuisse. egregie. probant enim hoc querelæ pauperis eis, cuius oratione successionem plebis in montem sacrum factam prodit Liuius. Sabino enim bello questus est, *se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruisset, sed villa incensa fuisset, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse. id cumulatum vsuris, primo se agro paterno, auitoque exuisse, deinde fortunis aliis postremo velut tabem peruenisse ad corpus. ductum se ab creditore non in seruitium, sed in ergastulum.* Deinde addit, XII tabulis cautum, *Ne quis vnciario fœnore amplius exerceret.* Vnciariam autem vsuram, si quis hoc fortasse requirat, dixerunt, respicientes centesimam, quam maximam vsuram æstimarunt. quæ est, cum pars sortis centesima singulis mensibus penditur, id est, cum quotannis duodeni pro centenis vsuræ nomine numerantur. Hanc vero quasi vsurarum assemquendam esse voluerunt. vnde aliæ minores vsuræ, quasi assis partes, aut particulæ fluxerunt; semis, cum dimidia pars centesimæ in menses singulos soluitur; quadrans, cum quarta; quincunx, cum quinta; triens, cum tertia; vnciaria, cum duodecima; semunciaria, cum vicesima quarta. Hac tamen lege non contenta plebs fuit. quin etiam C. Licinius, L. Sextius tribuni pleb. anno vr-

bis CCCLXXXVI, legem promulgarunt, eamque post decennium pertulerunt, auctore Liuio, *Vt deducto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset, id quod supereſſet, triennio æquis portionibus persolueretur.* Hanc tamen vnciariam legem nefaria libidine fœneratorum, atque auaritia, prævalente, post omnino obsoleuisse, ex eo existimari licet, quod eadem anno vrbis trecentesimo nonagesimo sexto relata est, C. Marcio, & Cn. Manlio, cos M. Duilio, & L. Mænio tribunis pleb. eam ferentibus. Quod autem addit, *versuram inde ab vnciario fœnore ad semunciariam redactam*, legem intelligit T. Manlio Torquato, & C. Plautio cos. post decennium latam, qua dicitur, eodem teste Liuio, semunciarium ex vnciario fœnus factum esse. Itaque cum Cato in principio librorum de re rustica scripsit, maiores in legibus posuisse, *fœneratorem quadrupli condemnari*, ego ea verba in hanc sententiam accipio, vt putem, non omnino aut decemuiros, aut tribunos pleb. legibus suis fœnerantes quadrupli condemnasse, sed cum adiunctione, qui fœnus vnciario, aut semunciario maius exercerent. me vero in hanc sententiam prope manu ducit Asconius, cum inquit, *quadruplatores vocatos, qui grauioribus usuris fœnerantes accusabant, & pœna lege constituta in quadruplum condemnari curabant.* Quod autem adiicit Tacitus, postremo vetitam esse versuram, legem fortasse Genuciam notauit, quam se in quibusdam annalibus inuenisse narrat Liuius. tulisse enim Q. Seruilio

lio, C. Marcio cos anno vrbis quadringentesimo primo L. Genucium tribunum pleb. ad populum, *Ne fœnerare liceret.* Itaque idem anno quadringentesimo quinquagesimo octauo, Fabio, & Decio cos. aliquot fœneratoribus ab ædilibus curulibus diem dictam, eosque multatos prodit; & anno DLXI iudicia in fœneratores multa seuere accusantibus priuatos ædilibus curulibus facta. Versuram autem hoc loco pro quocunque fœnerationis genere videtur Tacitus accepisse. eadem enim est re fœneratio, ac versura, ratione diuersa. fœneratur enim, qui dat; versuram facit, qui accipit mutuo, teste Festo. Vnde Cicero pro Fonteio: *Aiunt hoc prætore oppressam esse ære alieno Galliam a quibus versuras tantarum pecuniarum factas esse dicunt?* Quod autem idem concludit, multis plebiscitis obuiam itum esse fraudibus, nimirum inter cetera Sempronium etiam plebiscitum significat, cuius est mentio apud Liuium eodem loco, priore anno, L. Cornelio, Q. Minucio cos. hoc modo: *Instabat tum, quod ciuitas fœnore laborabat. & cum multis fœnebribus legibus constricta auaritia esset, via fraudis inita erat, vt in socios, qui non tenerentur iis legibus, nomina transcriberent. ita libero fœnore obruebant debitores. cuius cernendi cum ratio quæreretur, diem finiri placuit fœneralia, quæ proxime fuissent: vt qui post eam diem socii ciuibus Romanis credidissent pecunias, profiterentur. & ex ea die pecuniæ creditæ, quibus debitor vellet legibus, iur creditori diceretur. deinde,*

post-

postquam professionibus detecta est magnitudo æris alieni per hanc fraudem contracti, M. Sempronius tribunus pleb. ex auctoritate patrum, plebem rogauit, plebesque sciuit, vt cum sociis ac nomine Latino pecuniæ creditæ ius idem, quod cum ciuibus Romanis, esset. Cum ergo multæ essent de fœnore leges, atque aliis aut mitiores, aut acerbiores, fiebat, vt prætores vrbani modo hanc, modo illam in dicendo iure obseruarent, prout vel creditoribus vel debitoribus æqui essent, Itaque anno vrbis sexcentesimo sexagesimo quarto, Cn. Pompeio, L. Porcio cos. cum ære alieno oppressa esset ciuitas, prætor, quoniam secundum debitores ius dicebat, ab iis, qui fœnerabantur, in foro occisus est. Quod breuiter scriptum in epitoma Liuianorum septuagesima quarta, aliquanto magis libro primo Ciuilium Appianos dilatauit, in hanc sententiam: *Eodem tempore, creditores in vrbe seditionem fecerunt, cum creditas pecunias cum vsuris exigerent, antiqua lege vetante ne vsuras creditarum pecuniarum acciperent, & illos qui ea conditione dedissent, multante. Cum autem vsuras longa consuetudo firmasset, creditores quidem eas ex consuetudine repetebant, debitores vero partim vsuras negabant, partim mulctas etiam se ab iis, quod fœnerati essent, petituros minabantur. Asellio vero prætor, cuius hæc erat iurisdictio, dedit illis inter se iudicia, legis, & consuetudinis difficultate ad iudices reiecta. fœneratores autem ægre*

ferentes, legem ab eo veterem renouatam, ipsum in foro sacra facientem interfecerunt.

Contra autem post in coniuratos, Catilinæ socios, obseruatum est. qui apud Salustium queruntur, sibi more maiorum vti lege non licuisse, neque amisso patrimonio corpus liberum habere. tanta sæuitia fœneratorum atque prætoris fuit. Postero vero anno P. Sulpicius in tribunatu legem tulit, teste Plutarcho in Sylla, Ne quis senator plus sestertium duobus millibus deberet. Consules autem ipsi L. Sylla, & Q. Pompeius; Vt debitores decimam partem solverent. si modo recte apud Festum legitur ita: *Vnciaria lex dici cœpta est, quam L. Sylla, & Q. Pompeius tulerunt. qua sanctum. vt debitores decimam partem .....* Biennio vero interiecto L. Valerius Flaccus consul alteram, quam appellat Velleius turpissimam, qua creditoribus quadrantem solui iussit. post autem in consulatu Ciceronis ius aspere dictum in debitores coniurati ipsi indicant, qui apud Sallustium conqueruntur, *sibi more maiorum vti lege non licuisse, neque amisso patrimonio corpus liberum habere, tantam sæuitiam fœneratorum, & prætoris fuisse.* Vnde Dio tribunos plebis eodem anno de nouis tabulis promulgasse scribit, eamque rogationem a se antiquatam addit Cicero in Legibus: *Nunquam vehementius actum est, quam me consule ne solueretur. armis, & castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine, quibus ita restiti, vt totum hoc malum de republ. tolleretur. nunquam nec maius as alienum fuit,*

nec

nec melius, aut facilius dissolutum est. fraudandi enim spe sublata soluendi necessitas consecuta est. Quod idem postea dictator Cæsar videtur prouidisse, ne fieret, cum tulit, teste Suetonio, *Vt disiecta nouarum tabularum expectatione, quæ crebro mouebatur, debitores creditoribus satisfacerent per æstimationem possessionum, quanti quasque ante ciuile bellum comparassent; deducta summa æris alieni, si quid vsuræ nomine numeratum, aut perscriptum fuisset, qua conditione quarta fere crediti deperibat.* quam eandem rem idem ipse his verbis memoriæ mandauit in principio tertii libri de bello ciuili: *Cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ soluerentur, constituit, vt arbitri darentur. per eos fierent æstimationes possessionum, & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus traderentur. Hoc & ad timorem nouarum tabularum tollendum, minuendumque qui fere bella & ciuiles dissensiones sequi consueuit, & ad debitorum tuendam existimationem aptissimum existimauit.* Leges autem fœnebres labefactatas esse Ciceronis ætate, inde facile intelligitur, quod idem lib. VI. epistolarum ad Atticum vsuræ trientis, & bessis meminit; *Fœnus ex triente Idibus factum erat bessibus:* & quod ad Sextium scribens, semissis, inquiens; *Omnino semissibus magna copia est.* & iterum ad Atticum libro primo, centesimæ, cum inquit; *a Cæcilio nummum moueri ne a propinquis quidem minore centesimis posse.* quamuis fœnus adeo maiores im-

improbassent, vt senex Cato interrogatus quondam, quid de fœneratione sentiret, responderet, idem esse fœnerari, atque hominem interficere. adeo mores sensim praua consuetudo, atque peccandi licentia ipla corruperat.

Cap. XII.

De Opificibus, & Artificibus.

MErcatoribus autem, & argentariis aliquanto indigniores in ciuitate fuerunt opifices, artificesque. de quibus sequitur vt deinceps, quemadmodum proposuimus, differamus. Vt autem sordidæ & illiberales eorum artes habitæ sint, docet in primo de officiis Cicero; quem puto vtile esse loquentem audire: *Illiberales & sordidi quæstus mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur. est enim in illis ipsa merces auctoramentum seruitutis. sordidi etiam putantur, qui mercantur a mercatoribus, vt statim vendant. opifices quoque omnes in sordida arte versantur. nec vero quicquam ingenuum potest habere officina. minimeque artes probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum, cetarii, lanii, coqui, fartores, piscatores, vt ait Terentius. adde his, si placet, vnguentarios, saltatores, totumque ludum talarium.* Quibus verbis summa opificum, artificumque omnium genera perstrinxit, qui quin e plebe Romana, & maximè vrbana fuerint, non est, cur in dubium adducatur. Hi vero ex antiquissimo instituto erant in multa collegia distributi. cuius instituti auctorem inuenio, regem fuisse

isse Numam qui, quod est scriptum apud Plutarchum, *vt differentiam illam tolleret, quaciuium Romanorum alii Quirites, alii Romani, alii a Tatio, alii a Romulo dicebantur, artium diuisionem excogitavit tibicinum, aurificum, fabrum, tinctorum, sutorum, cerdonum, fabrum ærarium, & figulorum. reliquas vero artes in vnum redigens, vnum ex his collegium constituit, quibus cum sodalitates, & conventus, & sacra vnicuique generi aptata tradidisset, nomen Romanorum, Sabinorumque deleuit.* Hanc autem Plutarchi orationem confirmat quoque Valerius, qui capite de institutis collegii, *tibicinum* meminit; tuetur Plinius, qui libro XXXIII tertium fabrum ærarium collegium, & libro XXXV, septimum figulorum a Numa constitutum prodit. Quanquam Florus Ser. Tullium potius, quam Numam Pompilium horum, vt videtur, collegiorum auctorem asserit, cum de eo ita scribit; *Ab hoc rege populus Rom. relatus in censum, digestus in classes, decuriis, atque collegiis distributus. summaque regis solertia ita ordinata est respub. vt omnia patrimonii, dignitatis, ætatis, artium, officiorumque discrimina in tabulas referrentur, ac si maxima ciuitas minimæ domus diligentia contineretur.* Atque hæc quidem siue a Numa, siue a Seruio instituta artificum, opificumque collegia fuerunt. de quibus intellexit sine dubio Caius, cum leges XII tabularum interpretans ita scripsit: *Sodales sunt, qui eiusdem collegii sunt, quam Græci ἑταιρίαν vocant. his autem potestatem*

facit

facit lex, pactionem, quam velint, sibi ferre, dum ne quid ex publica lege corrumpant. Inde vero facta alia multa sunt, sed ea fere, quia aduersus remp. esse videbantur, sublata. quod his verbis prodit in Cornelianam Asconius: *Frequenter cœtus factiosorum hominum sine publica auctoritate, malo publico, fiebant. propter quod postea collegia senatusconsultis, & legibus pluribus sunt sublata præter pauca, atque certa, quæ vtilitas ciuitatis desiderasset, vt fabrum, fictorumque.* Hoc autem quando potissimum factum fit, inuenio scriptum apud eundem in commentario Pisonianæ. *L. Cæcilio*, inquit, *Q. Martio consulibus senatusconsulto collegia sublata sunt, quæ aduersus remp. videbantur esse. solebant autem magistri collegiorum ludos facere, sicut magistri vicorum faciebant compitalitios, prætextati. qui ludi sublatis collegiis discussi sunt. post nouem deinde annos, quam sublata erant, P. Clodius tribunus pleb. non solum lege lata restituit collegia,* (quod idem a Dione scriptum video libro XL) *sed etiam alia noua adiecit ex omni fece vrbis, ac seruitio*, vt testis est Cicero in Pisoniana. Quæ porro restituta a Clodio fuerant, ea iterum a Cæsare dictatore sublata, facile intelligere ex Suetonio possumus, si eum loquentem attendamus. inquit enim, *Cæsarem cuncta collegia præter antiquitus constituta detraxisse*, cuius lex cum in maximis reip. motibus postea ad nihilum recidisset, eandem ab Augusto repositam existimare debemus, siquidem idem Suetonius auctor est, *cum*

plurimæ societates titulo tenus collegii nouæ ad nullius non facinoris societatem coirent, Augustum collegia præter antiqua, & legitima dissoluisse. Timebant scilicet sapientissimi homines factiosorum hominum cœtus, ne iure collegii ad res nouandas, & remp. perturbandam abuterentur.

Quocirca Plinius ad Traianum de instituendo Nicomedensium fabrum ad ignes arcendos collegio ita scripsit: *Tu, domine, dispice, an instituendum putes collegium fabrorum duntaxat hominum CCL. ego attendam, ne quis nisi faber recipiatur, neve iure concesso in aliud vtatur, nec erit difficile custodire tam paucos.* Iura vero Collegiorum horum a Caio descripta sunt, XII. tabulas interpretante, cuius placet verba subiicere: *Neque societatem*, inquit, *neque Collegium, neque huiusmodi corpus passim omnibus habere conceditur. nam & legibus, & senatusconsultis, & principalibus constitutionibus ea res coercetur. paucis admodum in caussis concessa sunt huiusmodi corpora: vt ecce vectigalium publicorum sociis permissum est corpus habere, vel aurifodinarum, vel argentifodinarum, & salinarum. item Collegia Romæ certa sunt, quorum corpus senatusconsultis atque constitutionibus principalibus confirmatum est, veluti pistorum, & quorundam aliorum, & nauicullariorum, qui & in prouinciis sunt. quibus autem permissum est corpus habere collegii, societatis, siue cuiuscunque alterius nomine, eorum proprium est, ad exemplum reip. habere res communes, arcam communem*

nem, & actorem, siue syndicum, per quem tanquam in rep. quod communiter agi fierique oporteat, agatur & fiat. Hæc ille. Nunc illud addo, sodalitii, aut sodalitatis nomen varie esse apud veteres vsurpatum. vnde Cicero sodalitatum meminit in Catone, easque Catone ipso quæstore institutas scripsit, sacris Magnæ matris acceptis, & sodalitiorum in Planciana, quæ legem Liciniam coercuisse innuit. sed quoniam eæ ad sacra pertinuerunt, hæc ambitus crimen attigerunt propterea nobis hoc loco videntur relinquenda.

Si ergo antiqua iam inde a Numa instituta artificum, opificumque collegia, in quæ ille populum plebemve coniecit, vsque ad Augusti memoriam integra peruaserunt, quis est, qui negare, nisi plane rerum omnium rudis, possit, ciues Romanos, maxime qui de plebe erant, artes operosas, sordidas, humilesque tractasse? At duobus in locis repugnat Dionysius, atque artes eiusmodi longe a ciue Romano remouet. vnus est, vbi de Romuli institutis disputat: *Romulus*, inquit, *ciuibus Romanis agriculturam, & artem militarem commisit, seruis vero, & peregrinis artes sellularias, & sordidas, & turpium voluptatum ministras. quippe quæ non magis corpora, quam animos eorum, a quibus colerentur, læderent. at diu hæc artificia infamia flagrarunt apud Romanos, neque ab vllo indigena Romano sunt exculta.* alter est, vbi de septimo lustro differit, aliquot annis post reges exactos. *Ciuium*, inquit, *hoc lustro, qui tum puberes essent, supra centum*

millia censa. mulierum autem, seruorumque, & mercatorum, & sordidas artes exercentium, (siquidem Romanorum nemini cauponariam, aut operosim artem tractare licuit) triplo plus, quam turbæ ciuilis. Repugnat ille certe, & quæstionem ponit ad explicandum difficilem. est tamen opera danda, vt veritatem in re non minimi momenti quam certissimis possumus vestigiis persequamur. Ego igitur, qui artifices, atque opifices ciuium Rom. e numero fuisse censeo, Dionysio optimo in primis auctori ita occurrendum existimo. Primum Romuli, cuius ille meminit, institutum, aut Numæ, aut Seruii instituto fuisse abrogatum. non enim seruos, aut peregrinos illi in collegia digessisse dicuntur, sed ciues Romanos. probro tamen primis temporibus eiusmodi artium vsum fuisse, atque inde factum, vt a veris ciuibus, & germanis secernerentur, non negauerim. quoniam eiusmodi operibus occupati homines neque ad militiam propter ignauiam vocabantur, nec fere tributi onere vllo propter tenues ipsorum opes premebantur, propterea ne in censorum quidem ciuium numerum a censoribus fuisse relatos, perinde atque ne puerorum quidem, mulierumque, crediderim. siquidem census ad iuniorum copiam, qui ad bellum conscriberentur, & pecuniarum magnitudinem, quibus bellorum facultates sustentarentur, dispiciendam, est celebratus. at vero peregrinorum, atque seruorum prope alterum Romæ populum esse obuersatum qui his quæstibus operam dederit, agriculturam

vero

vero & rem militarem ciuibus liberis solis reliquerit, vix mihi consentaneum videtur; præsertim vero cum peregrini ciuitate, serui libertate, & ciuitate facile donari possent. quam, quid erat, cur tantopere expeterent, si lucrum ex arte antiqua amissuri essent? opifices autem, & sellularios a militia esse repulsos non lege, sed consuetudine, quod parum bello idoneum genus illud hominum putaretur, ex verbis ipsis Liuianis colligi mihi videtur posse, quæ sunt libro VIII; *Quin opificum quoque vulgus, & sellularii minime idoneum militiæ genus, exciti dicuntur, Veiosque ingens exercitus contractus, vt inde obuiam Gallis iretur.* & his Sallustianis, vbi de C. Mario consule bello Iugurthino loquitur; *Plebs sic accensa est, vt opifices omnes, agrestesque quorum res, fidesque in manibus sitæ sunt, relictis operibus frequentarent Marium.* Etenim quæro, an consules opificum turbam centuriassent, si serui, ac peregrini fuissent, quorum illi nunquam, hi non in legione, sed in auxiliis meruerunt? at raro hoc vsurpatum est; fateor. neque enim eiusmodi hominum genus conscribi, qui non idonei militaribus operibus viderentur, solebat; nisi aut asperis in rebus, aut ab ambitioso consule, vt a Mario, qui etiam capite censorum infimam plebem centuriasse fertur. Eosdem vero tributo conferendo vacasse, non quod ciuitatis, sed quod facultatis essent expertes, satis aperte demonstrat Plutarchus, qui scribit; Poblicolam cos. pauperes ciues tributi conferendi onere exolutos alacrius opificia sua tractare iussisse,

fisse. Cur igitur a censoribus, teste Dionysio, sint præteriti, dubii iam nihil relinquitur. Quod si quis non optimo eos iure ciuitatis vsos esse in prima illa siue regum, siue patriciorum repub. affirmarit, non repugnabo. quid enim id mirum, in ea republ. quæ non esset legibus temperata, sed humilibus neglectis, tota in principum, & diuitum esset potestate sita? At postquam plebi vniuersa est communicata respubl. tum & hanc plebis partem meliora iura, quam ante, sibi parasse, quis negare possit, nisi qui plane in tota antiquitate Romana peregrinetur? quæro enim; quod ius præstantius est suffragio? quod melius honore? At si postremis temporibus partem hanc ciuitatis ad tribus, & ad suffragia, & ad honores admissam doceo, nonne ciues Romanos etiam sordidis in artibus occupatos fuisse, probauero? De tribubus autem quid est, quod dubitemus, cum auctorem optimum T. Liuium habeamus? is autem *censores Lepidum, & Nobiliorem mutasse suffragia* scribit, *regionatimque generibus hominum; caussis & quæstibus tribus descripsisse.* nimirum enim *quæstus* cum dixit, collegia plebis intellexit. Vnde Cicero merito se collegiorum suffragiis in patriam reuocatum gloriatur. *Nullum est*, inquit, *in hac vrbe collegium, quod non modo de salute mea, sed etiam de dignitate decreuerit.* At vero cum idem pro domo ait de eadem re, *homines in campum non tabernis, sed municipiis clausis venisse*, nonne satis ostendit, opifices clausis tabernis in campum suffragii caussa ventitare solitos esse?

se? & cum Quinctus frater in libro de petitione ait: *Habes equestrem ordinem, multa municipia, multos abs te defensos cuiusque ordinis homines, aliquot collegia*, nonne significat, vt equites Rom. & municipes, sic opificum collegia suis eum suffragiis consulem facere posse? Iam vero cur hæc pars populi a seditiosis hominibus tantopere coleretur, nisi ipsa ponderis aliquid ad comitia afferret? Audiamus, quid in oratione pro domo idem noster ille in Clodio loquatur: *An tu populum Rom. esse illum putas, qui constat ex iis, qui mercede conducuntur, qui impellantur, vt vim afferant magistratibus, vt obsideant senatum, optent quotidie eadem, incendia, rapinas? quem tu tamen populum nisi tabernis clausis frequentare non poteras.* Itaque alio loco L. Sergium Clodii satellitem, *tabernariorum concitatorem* vocat. & Pedianus in argumento Milonianæ scribit, Plancum tribunum, pleb. cohortatum esse populum, *vt clausis tabernis postero die ad iudicium adesset, nec pateretur elabi Milonem.* & in Lucullo inquit noster, *seditiosos tribunos claudi tabernas iubere solitos esse.* cur ita? nimirum, vt plebem infimam, quæ in tabernis est, quæque facile impelli ad quodcunque facinus potest, secum habeant. Vnde illud est in Catilinam: *Quod si auditum est, lenonem quendam Lentuli concursare circum tabernas, precio sperantem solicitari posse animos egentium, atque imperitorum, est id quidem cœptum, atque tentatum: sed nulli sunt inuenti tam aut fortuna miseri, aut voluntate perditi, qui non ipsum illum velle, atque optare, & quæstus quotidiani*

locum, qui non cubile, ac lectulum suum, qui denique non cursum hunc ocioſum vitæ ſaluum esse velint, multo vero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt, immo vero genus hoc vniuersum amantissimum est ocii. etenim omne eorum instrumentum, omnis opera, ac quæstus frequentia ciuium sustinetur, alitur ocio. quorum si quæstus occlusis tabernis minui solet, quid tandem incensis futurum sit? Atque hæc quidem dicta sint de suffragio, Quid dicam de honoribus? nonne P. Rupilius ex operis publicanorum consulatum adeptus, imperium etiam in Sicilia gessit, idemque triumphauit? nonne Terentius Varro, qui cladem Cannensem cos. accepit, patrem lanium habuit, ipse vero institor mercis fuit? num vero hi minus ciues fuerunt, quia in sordido quæstu versati sunt, quam vnus quilibet e patriciis, cum etiam consulatum administrarint? quid M. Scaurus, vir patricius, qui consul, & censor fuit, nonne patrem habuit, qui carbonariam propter paupertatem, & C. Octauius, qui postea Augustus appellatus est, auum, qui argentariam fecit? an igitur Scaurus patre, Octauius auo geniti sunt, non, ciue, sed peregrino? quid? an vero Fabius ille qui quod pingeret, Pictor est appellatus, cuius non fuit, cum fuerit etiam patricius? de quo Cicero ita in prima Tusculana: *An censemus, si Fabio nobilissimo homini laudi datum esset, quod pingeret, non multos etiam apud nos futuros Polycletos?* At fuerunt hæ artes probro. non nego. plebs etiam vniuersa reliquis ordinibus minus honesta fuit, & in plebe commodiore alii aliis in causſa fuerunt,

erunt. siquidem histriones omnes, præter Attellanos, tribu motos, & a stipendiis militaribus repulsos fuisse ante diximus. vnde Q. Roscium comœdum Cicero dignum esse dixit, *qui aut semper in scena esset, aut eo nunquam veniret.*

Cap. XIII.

De Turba Forensi.

HVic autem plebi pars illa plebis adiuncta est; quam forensem turbam, & factionem Liuius, Cicero peculiari nomine vrbanam plebem solet vocare. in qua homines versati sunt non solum egentes, & rebus domesticis impediti, sed nocentes etiam, & furiosi. cuius de commodis lege sua agraria Ti. Gracchus tulit, cum diceret, *feras quidem, ac bestias lustrum, ac tectum, quo se reciperent, in Italia habere; qui vero assidue pro libertate pugnarent, præter aërem, lucemque nihil in Italia possidere: sed sine lare, sine sede, cum liberis, coniugibusque vagari. mentiri autem imperatores Rom. cum milites hortarentur, vt pro aris, focisque pugnarent. neque enim lares paternos, nec monumenta maiorum eos tenere, sed pro aliena luxuria dimicare, atque orbis terrarum dominos, verbo appellari, reuera autem ne glebam quidem terræ possidere.* Quam eandem legem cum in tribunatu L. Philippus ferret, dixit, teste in 11. de officiis Cicerone, *non esse duo millia hominum in ciuitate, qui rem haberent.* Quin etiam hæc illa plebs fuit, cuius studio P. Clodius tribunus plebis Ciceronem ex vrbe expulit, ac remp. diuexauit. de qua sic ille pro do-

mo: *P. Clodius consulari homini adimere potuit ciuitatem concilio aduocato, conductis operis non solum egentium, sed etiam seruorum, Cedulio principe, qui primus sciuit. quod facile potuit propter inopiam tecti in foro pernoctans.* & pro Milone: *Plebem, & infimam multitudinem, quæ P. Clodio duce fortunis vestris imminebat, eam quo tutior esset vita vestra, se fecisse commemorat, vt non modo virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis deliniret.* Neque vero alia est ea, quam intellexit Saluſtius, cum in Coniuratione ita scripsit: *Plebs coniuratione patefacta, Catilinæ consilia execrari, Ciceronem ad cœlum tollere, namque alia belli facinora prædæ magis, quam detrimento fore, incendium vero crudele, immoderatum, ac sibi maxime calamitosum putabat, quippe cui omnes copiæ in vsu quotidiano, & cultu corporis erant.* Hæc autem plebs vrbana agrorum inops, atque inanis, cum agros ex lege aliqua accipiebat, tum in agros deduci, siue in agris constitui ab ipso latore legis dicebatur. Neque vero solum, quos paupertatis humilitas depresserat, sed quos etiam flagitiosa, ac turpis vita signauerat, plebs hæc, vt dixi, vrbana complexa est. Quod idem Salluſtius eodem in libro demonstrat, cum inquit: *Sed vrbana plebs præceps erat multis de causis; primum omnium, qui vbique probro ac petulantia maxime præstabant; item alii, qui per dedecora patrimoniis amissis; postremo omnes, quos flagitium aut facinus domo expulerat, hi Romam sicuti in sentinam confluxerant.* Quo factum est, vt Ciceronis epistolarum ad Atticum primo, bonis sordem

fecer-

fecemque vrbis oppoſuerit, cum dixit: *Apud bonos idem ſumus, quos reliquiſti, apud ſordem, & fecem vrbis multo melius, quam reliquiſti.* Ergo cum hanc plebem vel ſentinam, vel ſordem, vel fecem vrbis vocarent, recte etiam cum de emittenda infima tenuiſſimorum hominum multitudine, atque in agros deducenda loquerentur, plebem exhaurire dicebant. vnde notum illud Ciceronis eſt in Rullum: *Et nimirum illud eſt, quod ab hoc tribuno pleb. dictum eſt in ſenatu, vrbanam plebem nimium in rep. poſſe, exhauriendam eſſe. hoc enim verbo eſt vſus, quaſi de aliqua ſentina, ac non de optimorum ciuium genere loqueretur.* Hanc autem forenſem turbam vocauit Liuius libro XL. credo, quod in foro ociosa, quaſi agrariis & frumentariis largitionibus inhians verſaretur, atque ſeditioſiſſimo cuique magiſtratui vel concionem habenti, vel cum populo agenti, facillime ſe dederet, eamque in quattuor vrbanas tribus concluſam ait. *Q. Fabius cenſor*, inquit, *ne humillimorum in manu comitia eſſent, omnem forenſem turbam excretam in quatuor tribus coniecit, vrbanasque has appellauit.* Ego tamen ex vrbanis tribubus quattuor eam exiſſe, atque in omnes diffuſam eſſe, inde ducor ad opinandum, quod nec Gracchi, nec Clodius, nec ceteri furioſi, amentesque tribuni pleb. quicquam in rep. moliri huius plebis ſuffragiis, & ſtudio potuiſſent, ſi quattuor tantum tribus in poteſtate habuiſſent; præſertim cum vni tribuni vnum ſuffragium concederetur, in quod maioris partis ex ipſa tribu ſententiæ inclinas-

clinassent. Neque vero ex alio etiam, quam ex hoc quasi corpore proletarios, & capite censos fuisse existimarim, quos in sextam classem, vltimamque centuriam reiecit Ser. Tullius, de quibus supra satis disputauimus, cum de centuriis diximus. postremo vero & hunc esse populum illum, quem *tunicatum* in Satyris *popellum* appellauit Horatius, quod non toga, sed tunica ex ipsa ciuitatis vteretur, existimo. vnde Tacitus in dialogo de oratoribus, vulgus imperitum *populum tunicatum* vocarit.

Cap. XIV.

De Libertinis.

SEquitur ordo libertinorum. quem in hunc locum iccirco reieci, quod quæ hactenus dicta sunt, omnia ad ingenuos pertinuerunt. libertinorum autem, vt supra dixi, iura multo, quam ingenuorum, fuerunt deteriora. Quod hoc etiam loco multo planius exponemus. Etenim cum priore libro, qui libertini vocarentur, docuerimus, in hoc quam ciuitatis, aut quam reip. partem habuerint, ac quot turbas iuris sui amplificandi caussa in rep. excitarint, demonstrabimus.

Satis igitur constat, qui cum libertate ciuitatem adepti essent, eos patroni quidem nomina, per quem erant liberati, esse assecutos; at iura non omnino eadem esse adeptos. Non solum enim qui a patricio erat manumissus, non patriciorum ius acquirebat, sed ne qui a plebeio quidem, prorsus plebeii hominis conditionem assequeba-

quebatur. Erant enim omnes libertini plebeii, & iure priuato, id est, iure Quiritium eodem vtebantur, ac illi, sed a tribubus rusticis, id est, ab optimo iure suffragiorum, & a stipendiis, & ab honoribus erant repulsi. vnde non admodum commoda eorum fuisse conditio intelligitur. quam vt meliorem redderent, sæpe, sed frustra, magistratuum Romanorum ope tentarunt. In quattuor autem tribus vrbanas primus is, qui libertinos etiam ciuitate donare instituit, Ser. Tullius coniecit. quæ cum propterea parum honoratæ haberi essent cœptæ, inde ab ingenuis, vt dixi, in rusticas frequenter est migratum, & rusticis eo nomine plurimum decoris, & ornamenti adiectum. Itaque libertini, quorum iam numerus in repub. percrebuerat, cum se eo contemni nomine intelligerent, quod vrbanas tribus ab ingenuis segregati tenerent, sæpius vt in omnes diuiderentur, pugnarunt. primus autem App. Claudius in censura, quam gesit anno vrbis conditæ CCCCXLI; eos ex quattuor vrbanis, in quas a Ser. Tullio translati fuerant, in omnes dispersisse, populari aura prouectus existimatur. vsque adeo, vt Plutarchus propterea in Poblicola Ap. Claudium primum libertinorum ordini suffragium dedisse dicat. Cuius factum cum ingenui, & tota nobilitas iniquissimo animo ferret, visum est Q. Fabio Rulliano censori nouem post annis eos excernere, atque iterum in quattuor vrbanas redigere: quam rem adeo gratis animis acceptam esse a tota ciuitate inquit Liuius, vt Maximi cognomen, quod

tot

tot victoriis non pepererat, eo facto inuenerit. Eos tamen post censorum, qui sequuti sunt, vel temeritate, vel negligentia ex iis exiisse, inde coniici potest, quod L. Æmilius Papus, & C. Flaminius censores, anno vrbis DXXXII. libertinos, qui in omnes tribus dispersi essent, in quattuor vrbanas, teste Liuio, reuocarint. Immutatam autem hanc etiam rationem esse postea inuenio; ita, vt quibus filius quinquenni maior esset, in rusticis censerentur, qui prædium, prædiave rustica pluris sestertium XXX. millium haberent, in quattuor vrbanis, reliqui tribubus omnibus excluderentur. Itaque Ti. Gracchus, censor, anno post Romam conditam quingentesimo octogesimo quinto, cum omnes libertinos omnibus pellere tribubus vellet, resistente C. Claudio collega, tandem eo descendit, vt in Esquilinam omnes referret. Hæc autem ex his Liuii verbis elici mihi videntur posse: *In quattuor vrbanas tribus descripti erant libertini præter eos, quibus filius quinquenni maior esset. ex S. C. eos, vbi proximo lustro censi essent, censeri iusserunt. & eos, qui prædium prædiave rustica pluris H-S triginta millium haberent, censendi ius factum est. Hoc cum ita seruatum esset, negabat Claudius suffragii lationem iniussu populi censorem adimere cuiquam homini, nedum vniuerso ordini posse. neque enim si tribu mouere posset, quod sit nihil aliud, quam iubere mutare tribum, ideo omnibus quinque & triginta tribubus emouere posset, id est, ciuitatem, libertatemque eripe-*

ripere, non vbi censeantur finire, sed censu excludere. Hæ inter ipsos disceptata. postremo eo descensum est, vt ex quatuor vrbanis tribubus vnam palam in atrio Libertatis sortirentur, in quam omnes, qui seruitutem seruissent, coniicerent. Esquilinæ sors exiit. in ea Ti. Gracchus pronunciauit, libertinos omnes censeri placere. Itaque huc intuens Cicero in primo de oratore, dixit: *Ti. Gracchus censor, Gracchorum pater, non accurata quadam orationis copia, sed nutu, atque verbo libertinos in vrbanas tribus transtulit. quod nisi fecisset, rempubl. quam nunc vix tenemus, tamdiu nullam haberemus.* significat autem eos, qui in rusticis essent, in vrbanos esse redactos. quam vnam ex quattuor Esquilinam fuisse scribit Liuius. Hoc autem decreto parum diu stetisse eos, inde intelligo, quod M. Scaurum consulem anno DCXLV. legem de libertinorum suffragiis tulisse, id est, vt ego opinor, in IIII. vrbanas dispersisse, in libro de viris illustribus scriptum est. cur autem ita putem; hæc causa est, quod ni hoc ille tulisset, P. Sulpicio tribuno pleb. legem ferre anno, DCLXV, necesse non fuisset, vt libertini in omnes tribus distribuerentur. id quod in epitoma Liuiana, & apud Asconium scriptum inuenitur. quam tamen legem eodem anno a L. Sulla consule, Mario, Sulpicioque aduersæ factionis ducibus vrbe per arma pulsis, vna cum ceteris eius legibus abrogatam, cum docet Appianus, tum inde etiam patet, quod C. Carbone iterum consule, Sullæ inimico triennio

nio post libertini in omnes tribus descripti in epitoma Liuiana traduntur. Verum & hanc legem haud ita multo post a Sulla dictatore sublatam, ex eo suspicari libet, quod C. Manilius tribunus pleb. anno DCXXCVI. eandem legem tulisse dicitur, quæ quia postridie, id est, Kalend. Ianuariis senatusconsulto, Dione & Pediano testibus, est sublata, propterea P. Clodius ferre in tribunatu suo illo turbulentissimo proposuerat, vt libertini, qui non plusquam in vrbanis tribubus suffragium ferebant, possent in rusticis quoque tribubus (sic enim loquitur Pedianus) quæ ingenuorum essent, fere. Quibus ex rebus illud efficitur, libertinos in tribubus vrbanis perpetuo fere esse censos, quod etiam memoria sua obseruatum prodit Dionysius, qui fuit Augusti æqualis.

Vt autem suffragiorum iure, sic etiam stipendiorum caruisse, ex eo suspicor, quod non ex ordine, sed difficillimis tantum reipub. temporibus conscripti sunt. neque enim credendum est, si ex ordine meruissent, ita de iis Liuium in bello Samnitico, & Etrusco exponendo scripturum fuisse: *Senatus iustitium indici, delectum omnis generis haberi iussit. nec ingenui modo, aut iuniores sacramento adacti sunt, sed seniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati.* Quod cum ait, quippe illud significat vt seniores, sic libertinos extra ordinem fuisse conscriptos. An vero idem bello Punico secundo scriptum reliquisset, *Libertinos etiam, quibus liberi essent, & ætas militaris in verba iurasse?* vnde scripsit Macrobius

crobius Saturnalium primo, post cladem ad lacum Trasimenum acceptam libertinos quoque in sacramentum vocatos. aut bello Liguſtino, litteris prodidiſſet, *rei naualis curam non omiſſam, duumuiros in eam rem conſules creare iuſſos, per quos viginti naues deductæ naualibus ſociis ciuibus Roman. qui ſeruitutem ſeruiſſent, complerentur, ingenui tantum iis præeſſent?* aut bello Perſico permiſſum tradidiſſet, *vt ſupplementum legeretur in claſſem ex libertinis?* Neque vero Appianus bello Marſico per libertinos oram a Cumis ad vrbem eſſe cuſtoditam, *libertinis tum primum propter ingenuorum inopiam merere incipientibus*, dixiſſet. quem locum attigit etiam, eodem, quem commemoraui, in loco Macrobius, cum addidit. *bello ſociali cohortum XII. ex libertinis conſcriptarum operam memorabilis virtutis apparuiſſe.* Quibus ex locis quid aliud admonemur, quam libertinos, niſi extra ordinem, aſperis reip. temporibus, non eſſe centuriatos?

At caruerunt ſuffragio, num vero honorum petitionem habuerunt? multo minus. hoc enim vix libertinorum filiis patuit. Docet hoc Liuius, cum de Cn. Flauio loquitur: *Eodem anno Cn. Flauius C F. ſcriba, patre libertino, humili fortuna ortus, ceterum callidus vir, & facundus, ædilis curulis fuit, tribunatu ante geſto, triumuiratuque nocturno, altero coloniæ deducendæ. ceterum Flauium ædilem dixerat forenſis factio App. Claudii cenſura vires nacta. qui ſenatum primus libertinorum filiis lectis inquinauerat.*

quam lectionem nemo ratam habuit. docet Appianus, qui P. Furium, eum, qui tribunus plebi Q. Metelli Numidici restitutioni se opposuit, libertino patre natum prodit. docet Tacitus, apud quem D. Claudius ita loquitur: *Libertinorum filiis magistratus mandati, non vt plerique falluntur recens, sed prioripopulo factitatum est.* demonstrat postremo diligens, atque assidua obseruatio antiquitatis, quæ constantissime libertinum ab honorum petitione repellit. nisi forte apparitiones magistratuum, in numero honorum habeamus, de quibus post dicemus.

Verum neque in senatum libertinos lectos esse inde apparet, quod ne libertinorum quidem filii lecti sint. vnde illud est in Cluentiana: *Lentulus censor Popillium, quod erat libertini filius, non legit. locum quidem senatorium ludis, & cetera ornamenta reliquit.*

Libertinorum autem numerum cum in omni tempore magnum fuisse inuenio, tum Sullanis temporibus maximum. Etenim L. Sulla recuperata repub. omnes eorum, qui in bello cecederant, seruos, atque in primis robustissimum quenque manumisit, atque eis plebis iura dedit. qui omnes ab eo Cornelii, auctore Appiano, sunt appellati. vnde Cicero in Corneliana prima dixit, *Cornelios tam multos esse, vt iam collegium esset constitutum.* Itaque cum post eorum numerus ferri in vrbe non posset, manumittendi modus ab Augusto imp. præscriptus est.

Etenim magni æstimans, vt est apud Suetonium,

um, *sincerum, atque ab omni colluuione peregrini ac seruilis sanguinis incorruptum seruare populum, & ciuitatem R. parcissime dedit, & manumittendi modum terminauit, seruos non contentos multis difficultatibus a libertate iusta remouisse, cum & de numero & de conditione, ac differentia eorum, qui manumitterentur, curiose cauisset, hoc quoque adiecit, ne vinctus vnquam, tortuve quis vllo libertatis genere ciuitatem adipisceretur.* Significauit autem tres, vt opinor, leges de seruorum manumissionibus Augusto imperante latas, vnam Iuliam, alteram Fusiam Caniniam, tertiam Æliam Sententiam. Iuliam Augustus ipse tulisse existimatur, vt cum seruum imperator manumittit, non vindictam imponit, sed simpliciter liberum esse iubeat. qua lege tam manumissoris, quam manumissi ætatem definiuit, iuraque quibus patroni aduersus libertos vterentur, constituit, cuius legis Paullus meminit lege XIV. de manumissionibus, Dio lib. LV. Furiam Caniniam, qui & quo anno tulerint, parum certum est. fuit autem, vt in testamento ex tribus seruis non plures, quam duos manumittere liceret: vsque ad decem, dimidiam partem. a decimo vsque ad triginta, tertiam partem, vt tamen adhuc quinque manumittere liceat, æque vt ex priori numero, a triginta vsque ad centum, quartam partem, æque vt decem ex priore numero liberari possint a centum vsque ad quingentos, partem quintam similiter, vt ex antecedenti numero viginti quinque possint fieri liberi, eademque præcipit, ne plures nume-

10 quam centum ex cuiusquam testamento fierent, & vt libertates seruis testamento nominatim darentur. sic enim scriptum est apud Vlpianum, & Caium in institut. Paullum sentent. IV. Æliam Sentiam videntur tulisse Sex. Ælius, C. Sentius cos. an. DCCLVI. Vt qui serui pœnæ caussa vincti a domino, quibusve inustæ notæ fuerant, quiue propter noxam torti, nocentesue inuenti, quiue traditi, vt ferro aut cum bestiis depugnarent, quique in custodia fuissent, ii si manumitterentur, non ciues Romani, sed deditiorum numero essent. id est, vt neque connubium, neque Commercium, neque testamenti factionem haberent. Vt minorem triginta annorum seruum vindicta, aut testamento, nisi caussa apud consilium probata, manumitteret. Vt seruus ab eo domino, qui soluendo non esset, testamento liber esse iussus, & heres institutus, etsi minor esset triginta annis, vel in ea caussa esset, vt dedititius fieri deberet, ciuis Rom. & heres sit, sitamen alius ex eo testamento nemo hæres sit. quod si duo, pluresue liberi heredesque iussi sint, primo loco scriptus liber & heres sit. Vt si patronus libertum inopem non aluerit, primum libertatis caussa impositis tam ipse, quam is, ad quem ea res pertinebit, multetur; dein ipsius hereditate, tum ipse, tum ipsius liberi priuentur, nisi heres institutus sit, postremo a bonorum possessione remouentur, præterquam secundum tabulas. Ne dominus in manumittendo seruo, seruare legem ei de contrahendo matrimonio, quæ ciuis

Rom.

Rom. libertatem imminuat, imponat, si secus fa-
xit, ad eius legitimam hereditatem ne admitta-
tur. quæ omnia in Vlpiani, Iuliani, & Paulli ve-
terum Iurisperitorum Commentariis scripta repe-
riuntur. Atque hæc quidem imperante Augu-
sto in libertinos constituta sunt. Inde Tiberio
imperante lex Iunia Norbana est lata a Consuli-
bus M. Iunio Silano, & C. Norbano Flacco, qua
media quædam libertinorum conditio introducta
est, qui neque ciues Romani essent, neque dedi-
titii; id est, qui neque optima, neque deterrima
conditione libertatis vterentur. Quo spectans Iu-
stinianus in Institutionibus, tripartitum libertino-
rum statum fuisse dixit: *Nam qui manumitteren-
tur modo maiorem & iustam libertatem consequutos
esse, & factos ciues Rom. modo minorem, & Lati-
nos ex lege Iunia Norbana factos; modo inferio-
rem, & factos lege Ælia Sentia dedititios.* Qui
locus vt certius intelligatur, non ignorandum est,
aliud fuisse ius ciuium Rom. siue ius Quiritium,
aliud Latinorum populorum. multas vero, ma-
gnasque inter vtrumque differentias interessisse,
sed quæ ad hunc locū pertineant, eas esse, quæ a Ca-
io Iurisconsulto in institutionibus attinguntur. cu-
ius non sententiam, sed verba ipsa libet adscribe-
re. *Ingenuorum*, inquit, *omnium vnus status est.
Libertorum vero ideo non vnus, quia tria sunt ge-
nera libertatum. quia liberti aut ciues R. sunt, aut
Latini, aut dedititii. Ciues Romani sunt, qui his
tribus modis aut testamento, aut in ade sacra, aut*

ante consulem fuerunt manumissi. Latini sunt, qui aut per epistolam, aut inter amicos, aut conuiuii adhibitione manumittuntur. dedititii vero, qui post admissa crimina suppliciis subditi, & pro criminibus cæli, aut in quorum facie vel corpore quacunque indicia aut igne aut ferro impressa sunt, & ita impressa, vt deleri non possint, hi si manumissi fuerint, dedititii appellantur. Sed inter hæc tria genera libertatum ideo Ciues Romani meliorem statum habent, quia & testamenta facere possunt, & ex testamento quibuscunque personis succedere. nam latini, & dedititii, nec testamenta condere, nec sibi ex testamento aliorum aliquid demissum possunt vllatenus vindicare. tamen Latini certis rebus priuilegia ciuium Romanorum libertorum consequi possunt; dediticii vero nulla ratione possunt ad ciuium Romanorum libertorum priuilegia peruenire. nam Latini patronorum beneficio, id est, si iterum ab ipsis testamento, aut in æde sacra, aut ante consulem manumittantur, ciuium Rom. priuilegia consequuntur. Hæc ille. Quod autem ait, qui ius Quiritium habebant, heredes fieri potuisse cuiusque, etiam Romani ciuis, intelligi oportet. vnde Cicero in III. in Verrem dixit. P. Trebonium libertum suum heredem fecisse, nimirum quia iusta libertate liberatus erat. Quod vero addit, Latinos libertos testamentum facere non potuisse, legibus Romanis accipiendum est, in quibus ius Quiritium continetur. Ex his autem non est difficile intellectu, vt Latini quondam populi deterius ius ciuitatis Rom. habuerunt, quam ciues Rom.

Rom. sic libertinos Latinos incommodiore in caussa fuisse, quam qui vindicta liberati ciues Rom. erant facti. illi enim optimum ius ciuitatis habebant, hi imperfectum. præterea vero, vt Latini populi optimum ius ciuitatis Romanæ lege Iulia adepti sunt, qua ciuitas Romana vniuerso Latio, bello Marsico, data est, sic libertinos Latinos tum optimum ius libertatis assecutos, cum noua concessione iuis Quiritium obtinuerunt. vnde Suetonius cum dixit, D. Claudium ciui vacationem legis Papiæ Poppææ, Latino ius Quiritium dedisse, Latinum libertinum intellexit. & Plinius, cum Traianum imp. in epistolis rogauit, vt daret ciuitatem Harpocrati, quod esset peregrinæ conditionis, manumissus a peregrina, & vt ius Quiritium largiretur libertis Antoniæ Maximillæ, ciuitatem Chrysippo Mithridatis, & vt indulgeret ius Quiritium L. Satrio Abascanto, & P. Cœsio Phosphoro, idque se volentibus Patronis petere addidit, satis significauit, peti ciuitatem peregrinis, ius Quiritium libertatis Latinis: qua in re quia ius Patronorum lædebatur, id est, si ex iure Quiritium libertis testandi potestas data esset, propterea addit, se volentibus Patronis, quorum res agebatur, id petere. neque vero aliud quicquam Tacitus libro XIII. intellexit, cum in oratione cuiusdam senatoris hæc verba posuit: *Manumittendi duas species a maioribus institutas, vt relinqueretur pœnitentiæ, aut noua beneficio locus, quos vindicta patronus non liberauit, velut vinculo seruitutis attineri.* Nimirum

enim voluit, qui vindicta libertati essent, eos seruitute omnino exemtos, ius ciuitatis optimum retinere; qui non vindicta, vt Latinos, eos respectum aliquem patronorum habere, neque enim heredem ex testamento alium, quam patronum poterant instituere. itaque tales libertos patroni constituebant, vt esset pœnitentiæ, aut nouo beneficio locus, nempe nouum beneficium iuris Quiritium largitionem appellantes.

Addo hoc etiam, quod scriptum apud Isidorum inuenio, nescio an satis in hac re auctorem idoneum lib. XLIX. nullis libertinis præter Romanos, non modo in vrbe, sed ne propius quidem vrbem septem millia passuum commorari licuisse.

Cap. XV.

De Apparitoribus Magistratuum.

Apparitores autem magistratuum dicebantur, qui magistratuum imperio præsto erant, vt scribæ, accensi, interpretes; præcones, viatores, lictores, serui publici, carnifices. Hæc autem munera libertis fere suis magistratus quisque more maiorum mandauit. Quod cum ex aliis multis locis colligitur, tum maxime ex oratione senatoris cuiusdam, apud Tacitum, de libertinorum ordine ita differentis, lib. XIII: *Hinc plerùnque tribus, decurias, ministeria magistratibus, & sacerdotibus, cohortes etiam in vrbe conscriptas, & plurimis equitum, plerisque senatoribus non aliunde originem trahi.* Quibus verbis

bis satis planum fecit, libertinis tribus, & decurias, credo, scribarum, & præconum, & viatorum, aliquando esse repletas. ex libertinis ministros esse magistratibus ac sacerdotibus datos. eosdem esse aliquando in cohortes ad bellum descriptos, atque inde plurimos equites, multos senatores originem deduxisse.

De scribis autem ante diximus, eosque ex hoc numero exemimus; non quod non apparitorum numero fuerint, sed quod eorum ordinem ex ingenuis potius, quam ex libertinis constitisse animaduertimus. siquidem & antiquus ille scriba pontificum Cn. Flauius non libertinus fuit, sed libertini filius, & Cicereius scriba Scipionis prætor legi non potuisset, nisi ingenuus fuisset. neque etiam stante rep. magistratus vlli libertinorum ordini patuerunt. Cicero tamen M. Tullio liberto suo scriba vsus est.

Accensos porro hoc loco intelligimus magistratuum ministros, qui accirent. sic enim Varro de lingua Latina: *Consul loquitur ad exercitum: Impero. quare conuenite ad comitia centuriata. Quare hic accenso, illic præconi dicit, hæc est caussa. in aliquot rebus item vt præco, accensus accieb at. a quo accensus quoque dictus. Accensum solitum ciere Bœotia ostendit. Vbi primum accensus clamarit meridiem.* Liuius de decemuiris consularibus: *Penes præfectum iuris duodecim fasces erant, collegis nouem singuli accensi apparebant.* & Cicero in epistola illa nobili ad fratrem: *His rebus nuper C. Octauius iucundis-*

simus fuit. apud quem primus lictor quieuit, tacuit accensus. quoties quisque voluit, dixit, & quam voluit, diu. Quo in loco cum de accenso: *Tacuit*, dixit, significat, accensi officium fuisse non solum, vt acciret ad prætorem, qui ius poscerent, sed, etiam vt molestis interpellatoribus silentium imponeret. Libertis autem hoc muneris datum esse, idem ille in eadem ostendit: *Accensus sit*, inquit, *eo etiam numero, quo eum maiores nostri esse voluerunt. qui hoc non in beneficii loco, sed in laboris, & muneris, non temere nisi libertis suis deferebant. quibus illi quidem non multo secus, ac seruis imperabant.* vnde ad Appium cum scribit, Pausaniam Lentuli libertum accensum suum vocat. Neque vero cum dixit in Verrem: *Homo ordinis sui frugalissimus, qui tum accensus C. Neroni fuit, P. Tettius*, alium ordinem, quam libertinorum, vt opinor, intellexit. in quibus vt in seruis frugalitas commendatur.

Interpretes fuerunt, quos inter exteras gentes, ad externorum populorum orationem interpretandam adhibuerunt. quos ex apparitorum, & libertinorum numero fuisse, Ciceronis verba, quæ sequuntur, ostendunt. primum ad Thermum, inquit, se pro cos. in Sicilia *in longa apparitione singularem, & prope incredibilem interpretis sui Marcilii fidem cognouisse*; deinde in Corneliana: *C. Publicium Menandrum, libertinum hominem, apud maiores legatos in Græciam proficiscentes interpretem secum habere voluisse.* Munus autem inter-

interpretis declarat in frumentaria, cum ait: *A. Valentinus in Sicilia interpres, quo iste interprete non ad linguam Græcam, sed ad furta, & flagitia vti solebat.*

Præconum in ciuitate vsus fuit varius, ac multiplex; in auctionibus, vt ad hastam starent, & precia oblata nunciarent; in concionibus, vt audientiam facerent: in comitiis magistratuum, vt tribus ad suffragia ineunda citarent, & eos, qui designati erant, renunciarent; in legibus ferendis, vs subiiciente scriba leges populo recitarent; in iudiciis, & quæstionibus, vt iudices, reos, & accusatores, & testes citarent. quod vnicuique planum esse potest, qui non cursim, sed attente antiquorum scripta perlegerit. Liberos autem fuisse præcones, exemplo sit Sex. ille Næuius, contra quem venit Cicero in Quinctiana defensione, cum dixit: *Neque parum facetus scurra Sex. Næuius, neque inhumanus præco est vnquam existimatus. quid ergo est? cum ei natura nihil melius, quam vocem dedisset, pater nihil præter libertatem reliquisset, vocem in quæstum contulit, libertate vsus est, quo impunius dicax esset.* quibus verbis eum libertini filium mihi videtur subinnuere. Vt autem præcones a consulibus ex ciuibus Romanis legerentur, & eorum multæ decuriæ essent, atque mercedem a magistratibus acciperent, post indicabo.

Lictoribus vsi sunt consules, prætores, interreges, & dictatores, & si qui alii magistratus non potestatem solum habuerunt, sed etiam imperi-

um,

um. viatoribus ii, quorum potestas potius, quam imperum extitit. Eorum munus erat, vt populum summouerent, fontes virgis cæderent, & securi ferirent. quæ ex Liuio eliciuntur: *Et summouere populum lictores iussi.* vnde alibi lictorem: *aditus summotorem* vocauit. *Assuetis*, inquit, *regio imperio formam terribilem præbuit tribunal, summotor aditus præco, accensus, insueta omnia.* & alio loco: *Lictor apparuit. summouente eo incesserunt. virgæ, & secures prælatæ.* & alibi: *Fuluius præconi imperauit, vt lictorem lege agere iuberet. ita de iis quoque, qui Calibus erant, sumptum supplicium.* inde: *Missique lictores ad sumendum supplicium, nudatos virgis cædunt, securique percutiunt.* Hos autem e plebe Romana fuisse idem libro secundo ostendit, apud quem nescio quis e plebe queritur, quattuor, & viginti lictores apparere consulibus,, & eos ipsos plebis homines. Punico autem bello confecto, qui magistratibus in prouincia apparerent, eos fere Bruttios fuisse, vnde Bruttianos dictos, tradit Gellius; qui caussam exponens cur quendam a Bruttianis verberatum Cato dixisset, ait: *Romanos ægre passos, Bruttios populos totius Italiæ ad Annibalem defecisse pulsis, victisque Pœnis, Bruttios ignominiæ caussa nec milites scripsisse, nec pro sociis habuisse, sed magistratibus in prouinciam euntibus parere, & præministrare seruorum vicem iussisse. quod autem e Brutiis essent, Bruttianos appellatos.*

Viatores alios a lictoribus fuisse, argumento est

est antiqua vtrorumque origo. Lictor enim a ligando, Viator a via, vnde accersebant, est appellatus. Testis est in Catone Cicero: *E via ad senatum accersebantur Curius, & ceteri senes, ex quo, qui eos accersebant, viatores nominati sunt.* Valgius tamen eosdem fere viatores cum lictoribus existimauit, vt est apud Gellium. Lictorem enim dicit a ligando appellatum esse, quod cum magistratus populi Romani virgis quempiam verberari iussissent, crura eius, & manus ligari, vincirique a viatore solita sint isque qui ex collegio viatorum officium ligandi haberet, lictor sit appellatus, vtiturque ad eam rem testimonio M. Tullii, verbaque eius refert ex oratione, quæ dicta est pro C. Rabirio. *Lictor*, inquit, *colliga manus.* Quod autem supra dixi, lictorem consulis fuisse, intelligendum est, ita fuisse, vt etiam viatorem habuerit; siquidem de consulibus loquens Liuius dixit; *Quibus in forum delatis, & ad viginti matronis, apud quas deprehensa erat, per viatorem accitis.* & alibi: *Consul viatorem misit, qui patri nunciare, vt sine lictoribus ad consulem veniret.* ex quibus tamen apparet, viatoribus eos vsos vocandi, & nunciandi caussa, non ligandi. Viatorum porro, vt etiam ante præconum, decurias fuisse, easque a consulibus lectas, & mercede affectas fuisse, testis est antiqua ea tabula, cuius supra memini, cum de scribis dicerem, cuius reliquum, quod ad præcones, & viatores pertinet, quoniam res est memoria digna, hic adscribam:

cos.

COS. QVEI. NVNC. SVNT. IEI. ANTE. K. DECEMBRIS. PRIMAS. DE. EIS. QVEI
CIVES. ROMANEI. SVNT. VIATOREM. VNVM. LEGVNTO QVEI. IN
EA. DECVRIA. VIATOR. APPAREAT QVAM. DECVRIAM. VIATORVM
EX. NONEIS. DECEMBRIBVS. PRIMEIS. QVÆSTORIBVS. AD. ÆRARIVM
APPARERE. OPORTET. OPORTEBIT. EIDEM. COS. ANTE. K. DECEMBR
PRIMAS. DE. EIS. QVEI. CIVES. ROMANEI. SVNT. PRÆCONEM. VNVM.
LEGVNTO. QVEI. IN. EA. DECVRIA. PRÆCO. APPAREAT. QVAM
DECVRIAM. PRÆCONVM. EX. NONEIS DECEMBRIBVS. PRIMEIS
QVÆSTORIBVS. AD. ÆRARIVM. APPARERE. OPORTET. OPORTEBIT
DEINDE. EIDEM. CONSVL. ANTE. K. DECEMBREIS. PRIMAS. VIATOREM
VNVM. LEGVNTO. QVEI. IN. EA. DECVRIA. VIATOR. APPAREAT. QVAM
DECVRIAM. VIATORVM. EX. NONEIS. DECEMBRIBVS. SECVNDEIS
QVÆSTORIBVS. AD. ÆRARIVM. APPARERE. OPORTET OPORTEBIT
EIDEMQVE. COS. ANTE. K. DECEMBREIS. PRIMAS. PRÆCONEM
VNVM. LEGVNTO. QVI. IN. EA. DECVRIA. PRÆCO. APPAREAT. QVAM
DECVRIAM. PRÆCONVM. EX. NONEIS. DECEMBRIBVS. SECVNDEIS
QVÆSTORIBVS. AD. ÆRARIVM. APPARERE. OPORTET. OPORTEBIT
DEINDE. EIDEM. COS. ANTE. K. DECEMBREIS PRIMAS, VIATOREM.
VNAM,

VNVM. LEGVNTO. QVEI. IN. EA. DECVRIA. VIATOR. APPAREAT
QVAM. DECVRIAM. VIATORVM. EX. NONEIS. DECEMBRIBVS. TERTIEIS
QVÆSTORIBVS. AD. ÆRARIVM. APPARERE. OPORTET. OPORTEBIT
EIDEMQVE. COS. ANTE. K. DECEMBREIS. PRIMAS. PRÆCONEM
VNVM. LEGVNTO. QVEI. IN. EA. DECVRIA. PRÆCO. APPAREAT. QVAM
DECVRIAM. PRÆCONVM. EX. NONEIS. DECEMBRIBVS. TERTIEIS
QVÆSTORIBVS. AD. ÆRARIVM. APPARERE. OPORTET. OPORTEBIT
EOSQVE. VIATORES. EOSQVE PRÆCONEIS. OMNEIS, QVOS. EO
ORDINE. DIGNOS. ARBITRABVNTVR. LEGVNTO. QVAM. IN. QVISQVE
DECVRIAM. ITA. VIATOR. LECTVS ERIT. IS. IN. EA. DECVRIA. VIATOR
ESTO. ITEM. VT. EI. CETERI. EIVS. DECVRIÆ. VIATORES. ERVNT
QVAMQVE. IN. QVISQVE. DECVRIAM. ITA. PRÆCO. LECTVS. ERIT
IS. IN. EA. DECVRIA. PRÆCO. ESTO. ITA. VT. EI. CETEREI. EIVS. DECVRIÆ
PRÆCONES. ERVNT. SIREMPSQVE. EIS. VIATORIBVS. DE. QVE
EIS. VIATORIBVSQ. OMNIVM. RERVM. IVVS. LEX. QVE. ESTO. QVASEI
SEI. EI. VIATORES. IN. EAM. DECVRIAM. IN. TRIBVS. VIATORIBVS
ANTEA. LECTEI. SVBLECTEI. ESSENT. QVAM. IN, QVISQVE. DECVRIAM
EORVM, EX. HAC. LEGE, VIATOR. LECTVS. ERIT, SIREMPSQVE. EIS

RÆ-

PRÆCONIBVS. DE. QVE. EIS. PRÆCONIBVS. QVÆ-
STORI OMNIVM
RERVM. IVVS. LEXQVE. ESTO. QVASEI. SEI. EI. PRÆ-
CONES. IN. EAM
DECVRIAM. IN. TRIBVS. PRÆCONIBVS ANTEA.
LECTEI. SVBLECTEI
ESSENT. QVAM. IN. QVISQVE. DECVRIAM. EORVM.
EX. HAC. LEGE
PRÆCO. LECTVS. ERIT
QVOS. QVOMQVE. QVÆSTORES. EX. LEGE. PLEBEI-
VE. SCITO. VIATORES
LEGERE. SVBLEGERE. OPORTEBIT. EI. QVÆSTO-
RES. EO. IVRE EA. LEGE
VIATORES. IIII. LEGVNTO. SVBLEGVNTO QVO.
IVRE. QVA. LEGE
QVEI. NVNC. SVNT. VIATORES. III. LEGERVNT.
SVBLEGERVNT. QVOSQVE
QVOMQVE. . QVÆSTORES EX. LEGE. PLEBEIVE.
SCITO. PRÆCONES
SVBLEGERE. OPORTEBAT EI. QVÆSTORES. EO. IV-
RE. EA LEGE PRÆCONES
IIII. LEGVNTO. SVBLEGVNTO QVO. IVRE. QVA.
LEGE QVÆSTORES QVEI
NVNC. SVNT. PRÆCONES III. LEGERVNT. SVBLE-
GERVNT. DVM NI. QVEM
IN. EIS. VIATORIBVS. PRÆCONIBVS. LEGVNDEIS.
SVBLEGVNDEIS. IN EIVS
VIATORIS. PRÆCONIS. LOCVM. VIATOREM. PRÆ-
CONEM LEGANT
SVBLEGANT. QVOIVS IN. LOCVM PER. LEGES. PLE-
BEIVE. SCITA. VIATOREM
PRÆCONEM. LEGEI. SVBLEGEI. NON. LICEBIT. ITA-
QVE. DE. EIS. QVATTVOR
VIATORIBVS. QVÆSTOR. QVEI. QVOMQVE. ERIT.
VIATORES. SVMITO
HABETO. VTEI. ANTE. HANC. LEGEM ROGATAM.
DE. TRIBVS. VIATORIBVS
VIATO-

VIATORES. HABERE. SVMERE. SOLITEI. ITAQVE.
DE. EIS. QVATTVOR
PRÆCONIBVS. QVÆSTOR. QVEI. QVOMQVE. ERIT.
PRÆCONES. SVMITO
HABETO. VTEI. ANTE. HANC. LEGEM. ROGATAM.
DE. TRIBVS. PRÆCONIBVS
PRÆCONES. HABERE. SVMERE. SOLITEI. SVNT. I-
TEMQVE. EIS. VIATORIBVS
PRÆCONIBVS. QVI. EX. HAC. LEGE. LECTEI. ERVNT.
VICARIVM. DARE
SVBDERE. IVS. ESTO. LICETO. QVE. VTI. CETEREIS.
VIATORIBVS. PRÆCONIBVS
QVA. IN. QVISQVE. DECVRIA. EST. VICARIVM. DA-
RE. SVBDERE. IVVS. ERIT
LICEBITQVE. ITEMQVE. QVÆSTORES. AB. IEIS. VI-
CARIOS. ACCIPIVNTO
VTEI. A. CETERIS. VIATORIBVS. PRÆCONIBVS. VI-
CARIOS. ACCIPEI. OPORTEBIT
VIATORFS. PRÆCONES. QVEI. EX. HAC. LEGE. LE-
CTEI. SVBLECTEI. ERVNT
EIS. VIATORIBVS. PRÆCONIBVS. MAGISTRATVS.
PRO. VE. MAG
MERCEDIS. ITEM. TANTVNDEM. DATO. QVANTVM.
EI. VIATORI
PRÆCONEI. DAREI. OPORTERET. SEI. IS. VIATOR.
DE. TRIBVS
VIATORIBVS. ISQVE, PRÆCO. DE. TRIBVS. PRÆCO-
NIBVS. ESSET
QVEI. ANTE. HANC. LEGEM. ROGATAM. VTEI. LE-
GERENTVR. INSTITVTEI. SVNT
QVAS. IN. DECVRIAS. VIATORVM. PRÆCONVM.
CONSVL. EX. HAC
LEGE. V ATORES. PRÆCONES. LEGERIT. QVORVM.
VIATORVM
PRÆCONVM. NOMINA. IN. EIS. DECVRIEIS. AD. Æ-
DEM. SATVRNI
IN. PARIETE, INTRA. CAVEAS. PROXVME. ANTE.
HANC, LEGEM.

Seruos autem publicos alios fuisse a lictoribus ostendit senatusconsultum vetus, quod ponitur a Frontino in libro de aquæductibus: *Placere Senatui, eos, qui aquis publicis præessent, cum eius rei caussa extra vrbem essent, lictores binos, & seruos publicos ternos, architectos singulos, & scribas, & librarios, accensos, præconesque totidem habere, quot habent ii, per quos frumentum pleibei datur.* Hi vero omnibus magistratibus apparuerunt. vt censoribus, de quibus Liuius: *Censores signatis tabellis publicis, clausoque tabulario, & dimissis seruis publicis negarunt se quidquam publici negocii gesturos;* & ædilibus de quibus Varro: *Ædiles stipati seruis publicis non modo prehendi non possunt, sed ei vltro summouent populum.* & quæstoribus, quos idem scripsit neque lictorem habuisse, neque viatorem.

Vnus fuit carnifex, qui non modo ciuis non fuit, sed ne domicilium quidem in vrbe habuit, si teste M. Tullio stamus in Rabiriana illa de perduellione ita loquente: *Sed moreretur prius acerbissima morte millies Gracchus, quam in eius concione carnifex consisteret. quem non modo foro, sed etiam cœlo hoc, ac spiritu censoriæ leges, ac vrbis domicilio carere voluerunt.* est autem fere carnifex is, per quem in crucem egerunt, vt lictor, per quem securi percusserunt.

Cap. XVI.

De Notis Ordinum.

HActenus de tribus ciuium ordinibus, qui fuerint,

erint, quas partes habuerint, quidque demum ad remp. momenti attulerint, disputatum sit. nunc de notis eorum, quod relinqui videtur, dicamus. Notas autem intelligo censorias. Etenim vt ciues a censoribus in ordines honoris caussa referebantur, sic ab iisdem ignominiæ caussa ex ordinibus pellebantur. Itaque vt tribu largienda plebeium, equo publico assignando equitem Rom. senatu communicando senatorem faciebant; ita tribu mouendo plebeium, equo adimendo equitem, senatu eiiciendo senatorem, cum essent magistri morum constituti, notabant. Neque vero equites, aut senatores ea nota solum afficere poterant, vt aut equo spoliarent, aut senatu exigerent, sed illa præterea etiam, vt tribu mouerent. vt enim omnes ciues, quod iam sæpius admonui, erant in tribu, sic eandem amittere omnes, & quod grauius esse existimabatur, in Cæritum tabulas referri, & ærarii relinqui poterant. Senatu autem mouere, erat in recitando senatu senatorem veterem præterire. equum adimere, equum vendere iubere, tradit hoc in Diuinationem Pedianus. *Censores*, inquit, *quinto quoque anno creari solebant. hi prorsus ciues sic notabant, vt qui senator esset, eiiceretur a senatu, qui eques Rom. equum publicum perderet, qui plebeius in Cæritum tabulas referretur.* ostendunt exempla multorum, quibus referta est Liuiana historia, vt Cethegi, & Tuditani censorum, qui senatum ita legerunt, vt octo præterierint; & Salinatoris, ac Neronis, qui septem senatu moue-

rint, neminem, qui sella curuli sedisset; & Flamininì, ac Marcelli, qui quattuor, neminem curuli honore vsum; & M. Catonis, qui septem, inter quos etiam L. Flamininus consularis. de nota vero equestri, Claudii, & Gracchi, quos ait idem in equis adimendis equestrem ordinem offendisse, & eorum, a quibus scribit Valerius, equestris ordinis magnam partem, quadringentos iuuenes, quia ad munitionum opus explicandum ire iussi, non iuerant, equis publicis spoliatos. Neque vero equites soli, qui equo publico, sed etiam, qui priuato merebant, a censoribus eo spoliabantur, si Liuiano testimonio stetur; qui scribit: *In equestrib. notis eadem seruata caussa. illis omnibus equi adempti, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant. addiderunt acerbitati etiam tempus, ne praterita stipendia procederent iis, qui equo publico meruerant, sed dena stipendia equis priuatis facerent.* significat enim omnibus equitibus tam priuato equo, qui publico equos ereptos: iis autem, qui publico stipendia fecerant, illud adiectum, vt priuatis facerent. Nam eos, qui publicum equum haberent, eo aperte priuatos fuisse cum Neronis, & Salinatoris exemplo patet, quorum alter alterum equum publicum, quem forte habebant, notæ caussa, teste Liuio, iussit vendere: tum ex eo perspici potest, quod narrat idem de iis, qui deferendæ Italiæ consilium ceperant, & qui nimis callidi exsoluendi iurisiurandi interpretes fuerant, quibus equos ademptos ait, qui equum publicum habebant.

Qui

Qui vero tertii ordinis erant, ii tribu mouebantur, in Cæritum tabulas transferebantur, & ærarii fiebant. Tribu mouere erat ex vna tribu in aliam notæ causſa transferre. Hoc tradit Liuius. *Negauit*, inquit, *Claudius censor ſuffragii lationem iniuſſu populi censorem cuiquam homini, nedum vniuerſo ordini adimere poſſe. neque enim ſi tribu mouere poſſet, quod nihil ſit aliud, quam iubere mutare tribum, ideo omnibus quinque & triginta tribubus mouere poſſe.* Ex quo apparet, mouere tribu esse, ex honestiore tribu in minus honestam transferre, vt ex rustica in vrbanam, aut ex rustica in rusticam. vnde dixit Plinius, in vrbanas tribus transferri ignominiosum fuisse. Accedit, quod Cicero de republica quarto ait, maiores Romanos, *Cum artem ludicram, scenamque totam in probro ducerent, genus id hominum non modo honore ciuium reliquorum carere, sed etiam tribu moueri censoria notatione voluisse.* quæ verba D. Augustinus enarrans, ait: *quisquis ciuium Romanorum esse scenicus elegisset, non solum nullum ei ad honorem aditum datum, verum etiam censoris nota tribum tenere propriam non permissum.* & post: *Romani hominibus scenicis nec plebeiam tribum, quanto minus senatoriam curiam dehonestari sinunt.* In Cæritum porro tabulas referre, erat suffragio spoliare. Nam Cæritibus beneficii loco, ob sacra Gallico bello seruata ciuitas sine suffragii latione fuerat data, vt apud Strabonem, & Gellium scriptum inuenimus. *Ærarium vero facere erat*, auctore Pedi-

ano, *nullum aliud ius ciuitatis in centuria, atque adeo in tribu relinquere, quam vt pro capite suo tributi nomine æra penderet*, ita vt, qui ærarius factus esset, is non solum suffragio vrbano, sed etiam stipendiis militaribus spoliatus esset. Vt autem grauior erat nota in Cærites referri, quam tribu moueri, sic ærarium relinqui, quam inter Cærites coniici. Nam ærarius etiam inter Cærites relatus erat. quare in annalibus nullam aliam notam reperiemus, nisi tribu motum, & ærarium factum. Quod autem ærarii a militaribus stipendiis essent repulsi, ex Liuii loco, qui est in principio septimi, cognoscitur, cum scribit, Attellanos histriones censoria nota vacuos fuisse, *quia neque tribu mouerentur, neque a militaribus stipendiis repellerentur.* Ergo senator non solum senatu eiici, eques equo exui, sed etiam tribu moueri, & in ærarios referri poterant. Quocirca est apud Liuium, *M. Æmilium dictatorem ob diminutum censuræ tempus censores tribu mouisse, octuplicatoque censu ærarium reliquisse.* Item: *Censores censum seuerius, quam ante habuisse multis equos ademptos, qui equum publicum haberent, tribuque motos, ærarios omnes factos. neque senatu modo, aut equestri ordine regendo curam censorum se tenuisse nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpsisse, qui quadriennio nō militassent. quibus neque vacatio iusta militiæ, neq; morbus caussa fuisset, & ea supra duo millia nominū in ærarios relata, tribuq; motos.* & alibi: *His equis censo-*

censoribus adempti, tribuque moti. ærarii omnes facti. atque etiam Cicero in Cluentiana scripsit: *Censores ipsi inter se tanti esse iudicia arbitrantur, vt alter alterius iudicium non modo reprehendat, sed etiam rescindat; vt alter de senatu mouere velit, alter retineat, & ordine amplissimo dignum existimet, vt alter in ærarios referri, aut tribu moueri iubeat, alter vetet.*

Cap. XVII.

De Iure Ordinum.

EXpositis ordinibus tribus, reliquum est, vt de iure eorum differam. iura enim ordinum quærere, nihil aliud est, quam iura ciuium, quatenus in ordines distributi sunt, indagare. Hæc vero iura plura fortasse fuerunt, sed quæ maxime excellerent, duo potissimum fuisse animaduerto. quorum alterum iudicia attingit, spectacula alterum. Etenim vt omnes ciues sedes in theatro spectandorum ludorum caussa habuerunt, sic omnes etiam & priuatas, & publicas caussas iudicarunt. quibus autem legibus, & quando, & quo modo, & quibus reip. motibus illud obtinuerint, aperiendum videtur. Agamus autem primum de iudiciis, deinde spectacula persequamur, atque, vtraque vt inter hos ordines vel diuisa, vel communicata fuerint, demonstremus.

Cap. XVIII.

De Iudiciis.

IVdicium est potestas de rebus aut priuatis, aut

publicis ex iure & legibus Rom. iudicandi. Iudicia porro obierunt ii, qui Iudices appellantur. quos a magistratibus fuisse diuersos, non minimo illa sunt argumento, quod magistratus iudicium darent, iudices caussa cognita iudicarent; illi iudices cogerent, hi in iudicium cogerentur; illi populi suffragiis, hi a prætoribus; illi ex vniuerso populo, hi ex certo plerunque ordine allegerentur; in iis, quid quisque decerneret, obseruaretur, in his quid plerique statuerent, spectaretur. iudices denique sententiam ferrent, magistratus iudicum sententiam pronunciarent. Quare in constituendo Romano ciue non omnibus in partibus Aristotelicam definitionem ciuis traditam possumus sequi. Ille enim ciuem magistratibus, & iudiciis circumscripsit, quod iudicia & omnibus ciuibus committi, suffragio mandari æque ac magistratus ipsos posse censuit; nos aliam rationem in legendis iudicibus, aliam in deferendis. Itaque si ciuem statuerimus eum, qui iudicia habeat, graui illo incommodo vrgebimur, vt vsque ad sexcentesimum tricesimum ab vrbe condita annum senatores solos ciues, quia soli iudicarunt, fuisse concludamus. deinde vero vna cum iudiciis ciuitatem a senatoribus ad solos equites esse translatam dicemus. quo quid potest dici peruersius? Quæ caussa fecit, vt ego ordines & iudicia ab honorum numero remouerim. cum honores suffragio ciuium tradi viderem, ordines autem lectioni censoriæ, iudicia prætoriæ esse commissa animaduerterim.

Sint

Sint ergo iudicia ab honoribus segregata, ordinibus autem adiuncta, & tanquam ordinum ornamenta. Eorum vero alia priuata fuerunt, alia publica. Priuata erant, in quibus ius suum priuatus quisque persequebatur; publica, in quibus iniuria, quæ reipublicæ facta erat, vindicabatur. Quæ vero essent iniuriæ, quibus res publica, siue populus vniuersus læderetur, in ipsius populi arbitrio erat positum.

Itaque non modo maiestatis aut peculatus, aut repetundarum aut similia crimina, quibus aperte resp. erat violata, publica, eorumque quæstiones caussæ publicæ dicebantur, verum etiam, quibus priuatorum res agebatur, vt furti, rapinæ, damni dati, iniuriæ, & omnia denique, quæ non sua sponte, sed prudentum interpretatione maleficia nominarentur. quod ex lege Lætoria perspicue intelligitur, quæ aduersus eos lata est, qui minorem circumueniissent. siquidem ea lege caussa, quæ priuata semper antea fuerat, publica facta est. vt in III. de nat. deo. significat Cicero. *Inde iudicium*, inquit, *publicum rei priuatæ, lege Latoria.* rem enim priuatam appellat, quæ semper antea priuata fuerat. Ergo quoniam caussa publica est, in qua quiuis e populo læsus est, propterea iudicia publica Iustinianus ea definiuit, in quibus cuiuis e populo agere liceret. Vt autem iudicia alia priuata, alia publica, sic iudices alii rerum priuatarum, alia publicarum fuerunt. priuatarum, vt arbitri, centumuiri, Xviri stlitibus iudicandis & recuperatores. publicarum, vt

duumuiri perduellionis, populus Rom. & decuriæ iudicum. Hoc ergo obseruatum est, vt, si actio esset priuata, videretur, de iure ne, an de facto, an de neutro controuersia esset. si de iure, dabantur vel arbitri, vel centumuiri, vel decemuiri. si de facto, recuperatores. si de neutro, edictum interponebatur. Iudicem autem hos primum dederunt reges, deinde consules, postremo prætores. siquidem iudices dare, est eius magistratus penes quem iurisdictio est. iurisdictio vero a regibus ad consules, a consulibus ad prætores translata est.

Quoniam autem illi modo arbitros dederunt, modo iudices, hinc vocabula longe inter se diuersa emanarunt, arbitrium, & iudicium. Arbitrium, siue actio arbitraria est, in qua, qui iudex datus est, non ad certam formulam ac summam, vt in iudicio, adstringitur, sed ei permittitur, ex æquo & bono, secundum cuiusque rei, de qua agitur, naturam, æstimare. quemadmodum actori satisfieri oporteat. Quid autem a iudicio differat, eleganter pro Q. Roscio Cicero docet, his verbis: *Aliud est iudicium, aliud est arbitrium. iudicium est pecuniæ certæ, arbitrium incertæ. ad iudicium hoc modo venimus, vt totam litem aut obtineamus, aut amittamus. ad arbitrium hoc animo adimus, vt neque nihil, neque tantum, quantum postulauimus, consequamur. eius rei ipsa formulæ verba testimonio sunt. quid est in iudicio? asperum, directum simplex. SI PARET H - S. IↃↃↃ dari oportere. hic nisi planum facit, H- S. ↃↃↃ* libel-

libellum sibi debere, causſam perdit. quid est in arbitrio? mite, moderatum. QVANTVM æquius & melius sit dari. Ex quo apparet arbitrium totius rei, habere arbitrium & facultatem; iudicem certa prætoris formula esse adstrictum. Arbitrorum porro duo sunt genera, vnum eorum, in quos est a litigatoribus compromissum; alterum eorum, qui a prætore dati sunt. Illis parendum est propter compromissum, his propter prætoris imperium. Qui vero a prætore sunt dati, iidem etiam sæpe iudices appellati. Vnde vulgatum illud est Ciceronis in Murenæ defensione: *Tot homines per tot ætates nondum constituere potuerunt, vtrum iudicem, an arbitrum dici oportet.* Hi vero erant iudices iis, quibus prætor liberam potestatem permiserat de re controuersa ex æquo & bono pro arbitratu iudicandi. quæ iudicia *bonæ fidei*, actiones sunt appellata. quod ex Topicis Ciceronis liquet, in quibus est: *Omnibus iudiciis, in quibus EX BONA FIDE EST ADDITVM, primus eorum vsus est.* & in III. de Officiis: *Q. Scæuola summam vim esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, EX FIDE BONA.* Nimirum enim intelligebat, in quibus eæ voces non essent, non licuisse iudici, siue arbitro a præscripta prætoris formula discedere. vt autem prætoris erat iudicem dare, sic rei accipere. quo in loco animaduertendum est, comprobatum more fuisse, vt actor, qui iudicem, a prætore peteret, formulam ipsam, in quam iudicium peteret, certis conceptisque verbis proferret. exempli causſa:

C. A.

C. AQVILLIVS iudex esto. si paret, Septimium Octauio centum debere, tum Septimius damnetur. quod verba illa Quinctianæ declarant: *Iudicium quin acciperet in ea ipsa verba, quæ Naeuius edebat, non recusare.* Et in Verrem quinta: *Agyrinenses iudicium se passuros esse dicebant. quærebant, quæ in verba recuperatores daret.*

Venio nunc ad centumuiros, atque decemuiros, quorum non admodum antiquam originem esse suspicor. Etenim cum Festus centumuiros dictos scribat, quod ex singulis XXXV. tribubus terni ad iudicandum legerentur, eosque quamquam centum & quinque essent, tamen, quo facilius appellarentur, centumuiros nominatos, sane ostendit, eos non nisi post annum DXII. quo demum triginta quinque tribus expletæ sunt, esse institutos, cui rei ne aduersantur quidem verba Pomponii, qui post binos prætores vrbanum peregrinumque institutos reip. centumuiris opus fuisse tradit. prætor autem peregrinus eodem tempore creari cœptus est, quo XXXV. tribus sunt expletæ. verba vero Pomponiana hæc sunt: *Post aliquot annos non sufficiente prætore vrbano, quod multa turba peregrinorum in ciuitatem veniret, creatus est & alius prætor, qui peregrinus appellatus est ab eo, quod plerumque inter peregrinos ius dicebat, deinde cum esset necessarius magistratus, qui hastæ præesset, centumuiri litibus iudicandis constituti sunt.* quanquam in aliis legitur *decemuiri.* sed & centumuiri & decemuiri de caussis priuatis cognos-

gnouerunt, de iure iudicarunt, & hastæ præfuerunt. vnde poeta ille dixit:

Seu trepidos ad iura decem citat hasta virorum,
Et firmare iubet centeno iudice caussas.

& Suetonius de Augusto: *Auctor fuit, vt centumuiralem hastam, quam quæstura functi consueuerant cogere, decemuiri cogerent.* & Valerius vbi de testamentis agit, centumuirale iudicium *hastæ iudicium* vocat. quibus autem de rebus centumuiri iudicarint, ex his Ciceronis in primo de Oratore verbis colligitur: *Volitare in foro, hærere in iure, ac prætorum tribunalibus, iudicia priuata magnarum rerum obire, in quibus sæpe non de facto, sed de æquitate & iure certetur, iactare se in caussis centumuiralibus, in quibus vsucapionum tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluuionum, circumluuionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum ruptorum aut ratorum, cæterarumque rerum innumerabilia iura versentur, cum omnino quid suum, quid alienum quare denique curis, an peregrinus, seruus, an liber sit, ignorent, insignis est impudentiæ.* Testamentum vero cum dixit, hereditates videtur intellexisse. quas in oratione pro Cæcina expressit, inquiens: *L. Crassius iudicio centumuirali hanc sententiam defendit, M. Curium, qui heres institutus esset ita, mortuo posthumo filio, cum filius non modo non mortuus, sed ne natus quidem esset, heredem esse oportere.* Leues autem habitas esse has caussas ætate Ciceronis ostendit Tacitus in Dialogo de Oratore, cum ait: *Lege Pompeia omnia apud prætor-*

prætores gerebantur, apud quos quod maiora olim negotia, exercere solita sunt, quod maius argumentum est, quam quod causſæ centumuirales, quæ nunc primum obtinent locum, adeo splendore aliorum iudiciorum obruebantur, vt neque Ciceronis, neque Cæsaris, neque Bruti, neque Cœlii, neque Calui, non denique vllius magni oratoris liber apud centumuiros dictus legatur, exceptis orationibus Asinii Pollionis.

Decemuiros porro iis iudiciis, quæ ad centumuiros sorte deferebantur, præfuisse, Dio scriptum reliquit libro LIV. de libertate autem ab iis potissimum iudicatum animaduerto apud Ciceronem in defensione Cæcinæ. *Cum Aretinæ*, inquit, *mulieris libertatem defenderem, & Cotta decemuiris religionem iniecisset, decemuiri prima actione non iudicauerunt.* & pro domo: *Si decemuiri sacramentum in libertatem iniustum iudicassent, tamen quotiescunque vellet quis, hoc in genere se rem iudicatam referre posse voluerunt.*

Atque hæc quidem ita vbi de iure erat controuersia. cum vero de facto lis incideret, tum a prætore aut iudex vnus dabatur, aut recuperatores minimum tres. qui porro iudex vnus erat datus, is vnum, aut plures iudicii socios sibi solebat adiungere, vt in causſa P. Quinctii videmus Quinctium sponsionem feciſſe, si bona sua ex edicto prætoris essent possessa. datum iudicem a prætore C. Aquillium treis Iurisperitos L. Lucullum, P. Quinctilium, M. Marcellum in consilium aduocaſſe. Ipsum sediſſe iuratum, alios iniuratos, non enim iudi-

iudicabant, sed consilium communicabant, quia non a magistratu potestatem acceperunt. videmus etiam pro Q. Roscio egisse Ciceronem apud C. Pisonem iudicem a Prætore datum, Pisoni vero M. Perpernam in consilio affuisse.

Recuperatores autem, vt ait Festus, primum dicti sunt, qui inter populum Rom. & ciuitates peregrinas de rebus priuatis reddendis recipiendisque cognoscebant. ea enim recuperatio dicebatur. Antiquissimum porro recuperatorum monumentum extat apud Liuium bello Punico secundo libro XXVI. vbi ait, recuperatores a Scipione imperatore datos, vter, cum murum prior ascendisset, murali corona donandus esset. verba eius hæc sunt: *Ea contentio cum prope seditionem veniret, Scipio tres recuperatores cum se daturum pronunciasset, qui cognita caussa, testibusque auditis iudicarent, vter prior in oppidum transcendisset, C. Lælio & M. Sempronio aduocatis partis vtriusque P. Cornelium Cautinum de medio adiecit, eosque tres recuperatores considere & causssam cognoscere iussit.* mentio est etiam bello Persico libro XLIII. quo loco scripsit ita: *Hispaniæ legati de magistratuum Romanorum auaritia superbiaque conquesti nixi genibus ab senatu petierunt, ne se socios fœdius spoliari, vexarique, quam hostes patiantur. cum & alia indigna quærerentur, manifestum autem esset pecunias captas, L. Canulejo prætori, qui Hispaniam sortitus erat, negocium datum est, vt in singulos, a quibus Hispani pecunias peterent, qui nos recuperatores ex ordine senatorio daret, patronosque*

quos

quos vellent, sumendi potestatem facerent. Quid plura? Meminit etiam Gellius libro XX. Cap. I. in hunc modum: *prætores legem XII. Tabularum, si iniuria alteri faxit, XXV. æris pœnæ sunto, abolescere & relinqui censuerunt, iniuriisque æstimandis recuperatores se daturos edixerunt.*

Animaduerto etiam Ciceronem pro A. Cæcina ad recuperatores egisse a P. Dolabella prætore vrbano datos de vi publica. quæ quoniam a iure ciuili pendebat, ad recuperatores reiecta est: cum alias prætor cum consilio de vi vt de crimine publico, cognoscere soleret. Eosdem vero etiam recuperatores in prouinciis a prætoribus vel e conuentu, vel e cohorte prætoris datos, Ciceronis ipsius testimonio patet, & in actionibus in Verrem & in Flaccii defensione in Verrem tertia: *iste recuperatores se de cohorte sua daturum minabatur, ingerebat Artemidorum medicum Cornelium, pictorem Tleptolemum, & eiusmodi recuperatores, quorum ciuis Rom. nemo erat.* & post: *Quærebant, in quæ verba recuperatores. respondebat, si pateret, aduersus edictum feciisse, quæ in iudicio dicturum esse dicebat.* & alio loco: *Quid prætor? iubet recuperatorem reiicere. Decurias scribamus. quas decurias? de cohorte mea reiicies, inquit. quid? ista cohors quorum hominum est? Volusii aruspicis, & Cornelii medici, & horum canum, quos tribunal meum vides lambere. nam de conuentu nullum vnquam iudicem, nec recuperatorem dedit.* item: *Quod esset iudicium, cum e Verris turpissimo flagitiosissimoque comitatu tres recuperatorum*

torum nomine assedissent, assectæ istius, non a patre ei traditi, sed a meretricula commendati? item: *Si ex omni copia conuentus Syracusani splendidissimorum hominum, honestissimorumque facteres potestatem aratori non modo reiiciendi, sed etiam sumendi recuperatores, tamen genus iniuriæ ferre nemo posset.* pro Flacco autem: *Inimicus M. Cœlius, quod cum in re manifesta putasset, nefas esse, publicanum iudicare contra publicanum, sublatus erat e numero recuperatorum.* item: *Hunc æstuantem, & tergiuersantem iudicio ille persequitur. a recuperatoribus caussa cognoscitur.*

Atque de priuatis quidem iudiciis hæc hactenus. Publicorum vero longe diuersa ratio fuit. Antiquissima iudicia his de criminibus constituta esse inuenio, maiestate, parricidio, peculatu. nondum enim leges de ambitu, de repetundis, de vi, & ceteris eius generis erant latæ, quibus postea forum sæpe Romanum incaluit, cum pœnarum tria genera essent proposita, mors, exilium, multa.

Maiestatis crimen esse constat, cum ea tolluntur, in quibus vel regis, vel magistratus, vel populi amplitudo versatur. Quoniam autem multis modis eorum lædi maiestas potest, id, quo grauissime violari poterat, proprio nomine perduellionis vocarunt. cum autem perduellis sit hostis, perduellio crimen erit hostilitatis, id est, cum quis se aduersus rempublicam hostili animo gerit. De maiestate autem tulisse Romulum puto

tum, cum de proditione legem tulit, cuius meminit Dionysius.

Tulit autem idem etiam, teste Plutarcho, de parricidio, cum parricidium non parentis, sed cuiusque hominis cædem appellaret. quam vocem vsurpasse quoque Numam video, cum in lege de cæde hæc verba posuit, *si quis hominem liberum dolo sciens morti duit, parricida esto.* parricidam nimirum vocans, auctore Festo, non qui parentem occidisse diceretur, sed qualemcunque hominem. vnde parici etiam quæstores dicti, qui creari solerent caussa rerum capitalium quærendarum. Itaque primum iudicium, quod Romæ de capite fuit, parricidii fuit, tum cum M. Horatius, sorore interfecta, in iudicium est adductus, quem lege Numæ de parricidio interrogatum aiunt Festus & Dionysius. vnde in Miloniana dixit Cicero: Romana ciuitas primum iudicium de capite vidit M. Horatii, qui nondum libera ciuitate, tamen populi Romani Comitiis liberatus est, cum sua manu sororem interfectam esse fateretur. Neque enim Liuium laudo, qui iudicium illud perduellionis vocauit. nisi forte perduellionem appellemus, non quod ille sororem, id enim parricidium erat, sed quod hominem in conspectu vel regis, vel populi Rom. interfecerat, in quo maiestatem ciuitatis diminuerat. de perduellione anquisitum esse crediderim in Iunios, Vitellios, & Aquillios, qui de prodenda regibus patria nefaria & scelerata consilia habuerunt. quos Brutus primus consul supremo supplicio affecit. Nam

non

non multis post annis Sp. Cassium Viscellinum, qui ter consul fuerat, cum in suspicionem tyrannidis affectatæ venisset, die dicta perduellionis ad populum, eiusdem iudicio condemnatum esse prodidit Liuius.

De peculatu vero, id est furto publico latum a regibus opinor, aut certe a primis consulibus, nam Coriolanum de peculatu postulatum, qui primis floruit liberæ ciuitatis annis, proditum est. quanquam Plutarchus accusatum eum a tribunis verbo quidem, quod prædam in Antiati agro partam in publicum non redegisset, re autem, quod plebis commodis, cum de frumento diuidendo ageretur, obsistens, maiestatem populi neglexisset. Itaque multa ab eo petita non est, vt in peculatu, sed vt in grauiori crimine perpetuum exilium irrogatum est. damnati autem post de peculatu sunt T. Romilius, & C. Veturius, viri consulares, quia prædam propter inopiam ærarii vendidissent, nec militi diuisissent.

Atque hæc quidem ita. Horum vero iudiciorum exercendorum vsque ad annum sexcentesimum quartum ab vrbe condita, quo perpetuæ quæstiones institutæ sunt, hanc fuisse formam inuenio. vt aut rex, aut duumuiri, aut populus, aut quæsitores de criminibus, prout res incideret, quærerent & cognoscerent. Reges rebus capitalibus cum consilio iudicum præfuisse, indicat Liuius, qui ita de Superbo rege loquitur: *Metum vt incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat. propterque eam caussam occidere*

cidere, in exilium agere, bonis multare poterat. ex quibus verbis apparet, si hoc Superbus nouo exemplo fecit, vt solus his iudiciis operam daret, contra ab illis ante regibus obseruatum esse.

Duumuiri in iudicio perduellionis tantum factitati. creauit autem eos primum Tullus rex, his, vt ait Liuius, verbis, in caussa Horatii: *Duumuiros, qui Horatio, perduellionem iudicent, facio, lex horrendi criminis erat: Duumuiri perduellionem iudicent, si a duumuiris prouocarit, prouocatione certato. si vincent, caput obnubito. infelici arbori reste sussendito. verberato vel intra pomœrium vel extra pomœrium.* Eorum vero post meminit etiam in iudicio M. Manlii de affectata tyrannide, cum ait: *Sunt qui duumuiros, qui de perduellione anquirerent, creatos auctores sint.* Hos certe cum raro creatos, tum postremo vetustate euanuisse comperio, nisi quod in Consulatu Ciceronis C. & L. Cæsares creati sunt, idque non a populo, sed, vt tum mos erat, a prætore, (sic enim narrat Dio) vt C. Rabirio, qui Saturninum tribunum pl. sua manu necarat, perduellionem iudicarent, a quibus damnatus, cum ad populum prouocasset, nobili, quæ extat, oratione a Cicerone Consule defensus est ac absolutus.

Populum sub regibus, nisi de perduellione iudicasse, cum quis ad eum a duumuiris prouocasset, non inuenio. anno autem post reges exactos idem publicorum iudiciorum dominus est constitutus, siquidem latum est, vt populus consulum decretum irritum posset facere, si quis a Consulibus

bus damnatus ad populum prouocasset. Itaque Brutus eam potestatem in coniuratos anquirendi & animaduertendi habuit, quia nondum lex hæc de prouocatione erat lata, quam post eodem anno collega eius P. Valerius Poblicola tulit. quanquam scribit Plutarchus, Brutum filios solos damnasse, de reliquorum supplicio suffragium populo permisisse. quasi vero in filios ille ius potius patrium, quam consulare exercuerit. Anno autem post reges exactos XVI. populi iudicium confirmatum est. Siquidem senatusconsultum insententiam M. Valerii est factum, vt quemadmodum populo ius datum erat magistratuum creandorum, & iubendarum atque antiquandarum legum, etiam iudiciorum potestas permitteretur, & maxime si quis Ciuitatem læsisse aut seditione conflanda; aut tyrannide paranda, aut ciuitate hostibus prodenda, aut aliquo eiusmodi facinore patrando, putaretur. Iudicium autem populi primum de Coriolano fuit, qui a plebe tributim tum primum suffragia ineunte in exilium pulsus est. ex quo, teste Dionysio institutum est, vt qui peccasse viderentur, ad populi iudicium adducerentur. vnde magnæ opes populi emanarunt. Cum autem sæpe ad populum rei fierent, obseruatum est, vt centuriatis comitiis de perduellione tantum iudicaretur, de ceteris autem omnibus, tributis. Quare cum Sp. Cassium ad populum de perduellione postulatum a quæstoribus K. Fabio, & L. Valerio, damnatumque populi iudicio, scribat Liuius, perduellionem autem tyrannidis crimen in-

terpretetur Dionysius, facile mihi persuadeo, a populo centuriatim, non tributim conuocato damnatum. neque enim tributis comitiis de supremo, quo Cassius affectus est, supplicio agebatur. M. Manlium certe tyrannidis affectatæ reum centuriatis comitiis a populo damnatum tradit Liuius, cum ait: *In Campo Martio cum centuriatim populus citaretur.* itaque subdit, fuisse, qui prodiderint, duumuiros, qui de perduellione anquirerent, creatos. & hic autem, vt ante etiam Cassius, de saxo Tarpeio deiectus est. Quin etiam Rabirianum iudicium de perduellione centuriatis Comitiis agitatum narrat Dio. Adde quod Gracchum & Neronem de perduellione postulatos, centuriatis Comitiis iudicatos refert Liuius libro XLIII. *Tribunus pl.* inquit, *Ti. Gracchi primum bona consecrauit, quod in multa pignoribusque eius, qui tribunum appellasset, intercessioni non parendo, se in ordinem coegisset: C. Claudio diem dixit, quod concionem a se auocasset, & vtrique Censori perduellionem se iudicare pronunciauit, diemque comitiis a C. Sulpicio prætore vrbano petiit.* hæc perduellionis crimen docent, centuriata vero Comitia illa, quæ sequuntur: *Prior Claudius caussam dixit. & cum ex duodecim centuriis equitum octo censorem condemnassent, multaque aliæ primæ classis.* Quod autem ait, tribunum pl. diem comitiis a prætore vrbano petiisse, hoc caussæ est, quod tribunus pl. centuriata comitia habere non potuit. Hoc tamen crimen maiestatis quidem, non tamen perduellionis esse crediderim, ita-

itaque sine centuriatis agi comitiis potuisse. Cicero etiam in Orat. pro domo, Cæsonem Quinctium & M. Camillum centuriatis comitiis damnatos in exilium ait profugisse. quod vix probare possum. primum, quod neque in eos de perduellione est anquisitum, deinde quod ne suprema quidem pœna affecti sunt, postremo quod rem tributis potius comitiis confectam, quam centuriatis innuere videtur Liuius. Verba Ciceronis sunt hæc: *Cæso ille Quinctius, & M. Furius Camillus, & C. Seruilius Ahala, damnati comitiis centuriatis, cum in exilium profugissent, rursum ab eodem populo placato sunt in suam pristinam dignitatem restituti.* Liuii vero hæc: *Cæsoni Quinctio, qui aduersus tribuniciam rogationem contenderat, & tribunos plebis exagitauerat, & multos interfeciſſe insimulabatur. A Virginius tribunus plebis diem capitis dixit. Virginius arripi iubet hominem, & in vincula duci, patricii vi contra vim resistunt. T. Quinctius clamitat, cui reo capitalis dies dicta sit, eum indemnatum indicta caussa non debere violari. tribunus negat, supplicium sumpturum se de indemnato. seruaturum tamen in vinculis esse ad diem iudicii, vt, qui hominem necauerit, de eo supplicii sumendi copia populo Rom. fiat. appellati tribuni medio decreto ius auxilii sui expediunt, in vincula coniici vetant. sisti reum, pecuniamque nisi sistatur, populo promitti placere pronunciant, summam pecuniæ, quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium. id ad senatum reiicitur. reus, dum consulerentur patres, retentus in publico est.*

vades dare placuit. vnum vadem tribus millibus æris obligarunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt, tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicos dedit. dimissus e foro nocte proxima iussu consulum in Tuscos in exilium abiit. iudicii die cum excusaretur exilii caussa solum vertisse, nihilominus, Virginio; Comitia habente, collegæ appellati dimisere concilium pecunia a patre exacta crudeliter. Hæc de Cæsone. de Camillo vero ita: *M. Camillus die dicta ab L. Apuleio tribuno pl. propter prædam Veientanam. cum accitis domum tribulibus & clientibus, quæ magna pars plebis erat, percontatus animos, cum responsum tulisset, se collaturos, quanti damnatus esset, absoluere eum non posse, in exilium abiit. absens quindecim millibus grauis æris damnatur.* Ex quibus apparet, Camillum in exilium sponte abiisse, non damnatum. multa enim ei irrogata est, non exilium. petebatur autem multa ab iis, qui peculatus rei fiebant, vt Sp. Tarpeio, A. Aterio consulibus dies dicta est T. Romilio ab C. Claudio Cicerone tribuno pl. C. Veturio, ab L. Halieno ædili plebis, quod anno priore consules prædam ob ærarii inopiam vendiderant. vterque damnatus est, Romilius X. millibus æris, Veturius XV. millibus. anno etiam Punici belli secundi primo M. Liuius Salinator ex inuidia peculatus ab omnibus tribubus, vt est scriptum in libro de vitis illustribus, est damnatus. multam autem ei fuisse irrogatam ex verbis hisce Liuii colligo: *M. Liuius erat*

rat multis annis ante ex consulatu populi iudicio damnatus. quam ignominiam adeo agre tulerat, vt & rus migraret, & per multos annos & vrbe & omni cœtu careret hominum. quod idem iudicandum est de iudicio M. Postumii Pyrgensis publicani, de quo ita Liuius: *M. Postumio publicano, quod naufragia mentibus erat cum detrimento populi Romani Sp. & L. Caruilii tribuni pl. ducentum millium æris multam dixerunt. cuius certandæ cum dies venisset, conciliumque tam frequens plebis adesset, vt multitudinem area capitolii vix caperet, concilium per publicanos vi disturbatum est. Itaque Caruilii omissa multæ certatione rei capitalis diem Postumio dixerunt, ac, ni vades daret prehendi a Viatore atque in Carcerem duci iusserunt. Postumius vadibus datis non affuit. tribuni vocauerunt plebem, plebesque sciuit, si M. Postumius ante K. Maias non prodisset, citatusque eo die non respondisset, neque excusatus esset, videri eum in exilio esse, bona eius venire, ipsi aqua & igni interdici.* P. autem Scipioni Africano cum a Petiliis tribunis pl. de peculatu dies dicta ad populum esset, isque excusaretur morbi caussa solum vertisse, remissa accusatio est, vt extat apud Liuium, libro xxxviii. Petebatur etiam ab iis multa, qui male pugnando maiestatem populi Rom. diminuerant. vt M. Postumio, & T. Quinctio tribunis militum consulari potestate, quod opera eorum male pugnatum ad Veios esset, dies dicta ab tribunis pl. est. Postumius X. millibus grauis æris damnatus, alterum omnes tri-

bus absoluerunt. id actum est anno CCCXXXII. C. Sempronio, Q. Fabio Cos. Quin etiam sequenti anno, cum L. Hortensius tribunus pl. diem dixisset C. Sempronio prioris anni Consuli, quod male in Volscos pugnasset, accusationem remisit. Bello etiam Punico II. *Claudia nouo more*, vt ait Suetonius in Tiberio, *maiestatis iudicium subiit ad populum, quod in conferta multitudine agre procedente carpento palam optauerit, vt frater suus Pulcher reuiuisceret, atque iterum Classem amitteret, quo minor turba Romæ foret.* Gellius libro decimo ob id multam ei grauis æris XXV. millia dixisse C. Fundanium & Ti. Sempronium ædiles plebis scribit. Irrogatam etiam multam esse iis, qui socios spoliassent, docet Liuius, cum scribit, *A. Attilio, A. Hostilio cos. C. Lucretium, qui prætor prouinciam spoliarat, vbi dies, quæ dicta erat, venit, tribuni pl. ad populum accusarunt, multamque decies centum millium æris dixerunt. Comitiis habitis omnes quinque & triginta tribus eum condemnauerunt.* Quibus ex locis intelligi illud præterea potest, nemini ad populum accusare nisi magistratui licuisse.

Atque iudicia quidem populi vsque ad annum sexcentesimum quartum vrbis hoc pacto celebrata sunt. Quæsitorum vero creandorum ratio fuit talis. Cum vsus postulabat, ex S.C. vel dictator, vel consulum alter, amboue, vel prætorum aliquis de crimine publico quærere iubebatur, qui iussus erat, is quæsitor dicebatur.

tur. quos quæsitores ante XII. tabularum leges latas creari cœptos significat Pomponius, cum inquit: *Quoniam de capite ciuis Rom. iniussu populi Romani non erat permissum lege consulibus ius dicere; propterea quæstores constituebantur a populo, qui capitalibus rebus præessent, & appellabantur quæstores parricidii quorum meminit lex XII. tabularum.* Laudo. siquidem Festus etiam scripsit, parricidii quæstores appellatos, qui solebant creari caussa rerum capitalium quærendarum. Nescio autem, an hæc iudicia Cicero in Bruto intellexerit, cum scripsit L. Brutum primum Consulem ciuitatem perpetuo dominatu liberatam, magistratibus annuis, legibus, iudiciis obstrinxisse. Quæ interea iudicia per quæsitores facta sint, deinceps videtur exponendum, vt ex multorum iudiciorum obseruatione facilius in huius antiquitatis cognitionem & notitiam veniamus. primum A. Cornelio Cosso, Furio Medullino cos. senatus consultum factum prodit lib. IV. Liuius, vt de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; plebesque præficeret quæstioni, quem vellet. a plebe consensu populi consulibus negotium mandatum. Quin etiam de iudicio C. Licinii Stolonis nonnihil libet suspicari, quem a M. Popilio Lænate sua lege X. millibus æris damnatum anno CCCXVIII. idem scribit, quod mille iugerum agri cum filio suo possideret, emancipandoque filium fraudem legi feciſſet. Quin etiam in hunc numerum illud refe-

referendum arbitror, de quo Liuius anno CCC XLIII. *De veneficiis primum quæsitum. CLXX. matronæ, quæ venena coquerent, damnata.* & illud anno CDXXXIX. C. Sulpicio, M. Poetilio cos. de quo idem ita: *cum omnia infida Romanis essent, Capuæ quoque occultæ principum coniurationes factæ. de quibus cum ad senatum relatum esset, quæstiones decretæ, dictatoremque quæstionibus exercendis dici placuit. C. Mænius dictus. Campanos, priusquam nominaretur, mors haud dubie ab ipsis conscita iudicio subtraxit. deinde vt quæstioni Campanæ materia decesset, versa Romam interpretando res, non nominatim qui Romæ, sed in vniuersum qui vsquam coissent, coniurassentue aduersus populum Ro. quæri senatum iussisse. & coitiones honorum adipiscendorum caussa factas aduersus remp. esse. inde dictator abdicat. ea inde quæstio consulibus ab senatu mandata. nobiles aliquot absoluuntur.* Accedit huc etiam iudicium L. Scipionis Asiatici, quod ab eodem his verbis expressum est: *Petillii tribuni pl. rogationem ad plebem ita tulerunt: Velitis, iubeatis, quæratur, quæ pecunia, capta, ablata, coacta ab rege Antiocho est; quod æs publicum relatum non est, vti de ea re Ser. Sulpicius prætor vrbanus ad senatum referat, quem eam rem velit senatus quærere de iis, qui prætores nunc sunt. omnes tribus, vti rogassent, iusserunt. Ser. Sulpicio deinde referente, quem rogationem Petillii quærere vellent, Q. Terentium Culleonem patres iusserunt. Ad hunc reus L. Scipio factus, & recepta nomina legatorum eius A. & L. Hostiliorum, & C. Furii quæstoris,*

storis. & vt omnia contacta societate peculatus viderentur, scribæ quoque duo, & accensus L. Hostilius. Et scribæ, & accensus prius, quam de Scipione iudicium fieret, absoluti sunt. Scipio, & A. Hostilius legatus, & C. Furius damnati. Iudiciis a Q. Terentio prætore perfectis Hostilius & Furius damnatus eodem die prædes quæstoribus dederunt. In bona L. Scipionis possessum publice quæstores prætor misit, neque in illis vestigium vllum comparuit pecuniæ regiæ, vertitque Scipionum inuidia in prætorem & consilium eius & accusatores. Hoc actum anno quingentesimo sexagesimo sexto ab vrbe condita, M. Lepido, C. Flaminio cos. Postero autem etiam anno quæstionem de bacchanalibus, sacrisque nocturnis, in quibus agi maiestas reip. videbatur, senatus extra ordinem, vt scribit Liuius, mandauit consulibus Marcio Philippo & Postumio Albino. Inde pergit: *Adducti aliquot ad consulem, fassique de se, nullam moram iudicio fecerunt. Ceterum tanta fuga ex vrbe facta erat, vt quia multis actiones & res peribant, cogerentur prætores T. Mænius, & M. Licinius, quorum ille inter ciues, hic inter ciues & peregrinos ius dicebat, per senatum res in tricesimum diem differre, donec quæstiones a consulibus perficerentur. Eadem solitudo, quia Romæ non respondebant, nec inueniebantur, quorum nomina delata erant, coegit consules circa fora proficisci, ibique quærere & iudicia exercere.*

Sp. Postumius quæstionibus cum summa fide curaque perfectis, comitia habuit. Eiusdem vero gene-

generis illa quoque, vt opinor, fuerunt, quæ anno sexcentesimo primo facta sunt. de quibus scriptum est ita in Epitoma XLIX: *De veneficiis quæsitum. Publicia, & Licinia nobiles feminæ, quæ viros suos necasse simulabantur, cognita caussa, cum prætori prædes vadesque dedissent, cognatorum decreto necatæ sunt.*

Atque hoc quidem pacto publicæ quæstiones vsque ad annum sexcentesimum quartum tractatæ sunt. Anno autem ipso sexcentesimo quarto, Censorino & Manilio cos. perpetuæ quæstiones sunt institutæ. ex verbis his Ciceronis, quæ sunt in Bruto, colligitur: *Carbone forum tenente plura fieri iudicia cœperunt. nam & quæstiones perpetuæ hoc adolescente constitutæ sunt, quæ ante nullæ fuerant. L. enim Piso tribunus pl. legem primus de pecuniis repetundis Censorino, & Manilio cos. tulit.* hæc ille. Quæstiones autem perpetuæ hanc vim habuerunt, vt cum eo tempore seni quotannis prætores crearentur, duo, qui ius de priuatorum controuersiis dicerent, quattuor qui in prouincias iuris dicundi caussa cum imperio mitterentur, post hæc ratio conuerteretur, atque quatuor illi, qui sortiri prouincias solerent, Romæ suas quisque quæstiones sortirentur, vt maiestatis, peculatus, interficarios, ambitus, repetundarum. adeo vt si quo de horum criminum esset quærendum, non nouo quæsitore, qui extra ordinem quæreret, opus esset, sed prætor ille, qui ei quæstioni præesset, adiretur, isque, vt ante, cum consilio de

eo

eo crimine cognoſceret. Quanquam autem iudicia fere omnia hoc modo poſtea ſunt facta, non eſt tamen omnino antiqua conſuetudo intermiſſa, quin & multi ad quæſitores extra ordinem a ſenatu decretos, ſiue a populo iuſſos, ſunt adducti. Ne autem, quod dico, temere videar affirmaſſe, primum afferam vtriusque generis iudicia aliquot & populi & quæſitorum qui extra ordinem cognoſcere ſunt iuſſi. deinde perpetuarum quæſtionum, quæ a prætoribus ex ordine exercebantur, formam aperiam. quo loco de conſilio etiam eorum, id eſt, de iudiciibus, quorum cauſſa hæc inſtituta oratio eſt, verba faciam. Quid igitur? nonne P. Scipio Æmilianus poſt ſecundum conſulatum & cenſuram, id eſt, vt ego reor, anno ſexcenteſimo vndecimo poſt Romam conditam, L. Cottam conſularem ad populum accuſauit? anno vero DCXXII. non ne P. Popilius legem tulit, vt quæreretur in eos, qui cum Ti. Graccho fuerant? idemque nono poſt anno lege C. Gracchi a populo vrbe eſt pulſus? neque ita multo poſt L. Opimius rogatione Beſtiæ tribuni pl. memorem, qui aliquot poſt annis incitato in Q. Cæpionem, quod male pugnaſſet, populo, ei imperium abrogauit? aut Cn. Domitium, qui in tribunatu M. Scauro diem dixit ad populum, & ei multam irrogauit, quod eius opera ſacra multa populi Romani eſſe diminuta diceret? aut Saturninum tribunum pl. qui de Q. Metello Numidico, quod in legem ſuam iurare noluiſſet,

luisset, tulit, vt ei aqua & igni interdiceretur? aut C. Cornelium tribunum pl. qui P. Furium, eum, qui restitutioni Numidici obstiterat, in iudicium vocauit? aut M. Virgilium, qui in tribunatu L. Syllæ imperatori diem dixit? aut P. Clodium tribunum pl. qui lege ad populum lata Ciceroni, quod ciues indicta caussa damnasset, aqua & igni interdixit? Aut quid exemplorum copiam quæram, quibus popularium iudiciorum consuetudinem nunquam intermissam esse confirmem, cum lex ipsa Cassia tabellaria, quæ populo in iudiciis tabellam dedit, satis magno huius rei esse argumento possit? Iudicia vero, quæ a quæsitoribus extra ordinem facta sunt, hæc fere fuerunt. narrat Cicero in libris de finibus, anno sexcentesimo vndecimo, P. Scæuolam tribunum pl. tulisse ad plebem, vellent ne quæri de L. Tubulo, qui prætor ob rem iudicandam pecunias ceperat; eoque plebiscito quæstionem consuli Cn. Cæpioni esse decretam. Anno vero sexcentesimo trigesimo nono (quod extat apud Asconium, & Ciceronem in Bruto, & in epitomis Liuianis,) Sex. Peduceus criminatus est, L. Metellum pontificem maximum, totumque Collegium pontificum male iudicasse de incestu virginum Vestalium, quod vnam modo Æmiliam damnauerat, absoluerat duas Marciam & Liciniam. populus L. Cassium creauit, qui de iisdem virginibus quæreret, isque & duas & plerasque alias nimis vsus asperitate damnauit. Quinquennio

quennio vero interiecto refert Saluſtius, C. Mamilium Limitanum, tribunum pl. rogationem ad populum promulgaſſe, vti quæreretur in eos, quorum conſilio Iugurtha ſenatns ſecreta neglexerat, quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepiſſent, qui elephantos, quique perfugas tradidiſſent, itemque qui de pace aut bello cum hoſtibus pactiones feciſſent; eamque a plebe acceptam. Quid quod anno ſexcenteſimo ſexageſimo tertio, (vt eſt apud Valerium,) Q. Varius tribunus pl. legem aduerſus collegarum interceſſionem perrogauit, qua iubebat quæri, quorum dolo malo ſocii ad arma ire coacti eſſent? Quo tempore, vt narrat Aſconius, Q. Cæpio vetus inimicus Scauri, ſperans ſe inueniſſe occaſionem opprimendi eius, egit, vt Q. Varius tribunus pl. belli concitati crimine adeſſe apud ſe Scaurum iuberet, anno ſeptuageſimo ſecundo. ille in forum venit, & accepto reſpondendi loco dixit: *Q. Varius Hiſpanus M. Scaurum, principem ſenatus ſocios in arma ait concitaſſe. M. Scaurus negat; teſtis eſt nemo. Viri vos, Quirites, conuenit credere? qua voce eſt ab ipſo etiam tribuno dimiſſus.* Quid opus eſt pluribus? peruulgatum eſt iudicium Clodianum. at de eo ſcribit ita Cicero in epiſtolis ad Atticum: *Credo te audiſſe, cum apud Cæſarem pro populo fieret, veniſſe eo muliebri veſtitu virum; idque ſacrificium cum virgines inſtauraſſent, mentionem a Q. Cornificio in ſenatu factam. poſtea rem ex S. C. ad virgines & pontifices relatam, idque*

ab iis nefas esse decretum. deinde ex S. C. consules rogationem promulgasse. in hac caussa Piso consul amicitia P. Clodii ductus operam dat, vt ea rogatio quam ipse fert, & fert ex S. C. & de religione, antiquetur. Quod idem iudicandum est de caussa Milonis de qua Pædianus scribit, Cn. Pompeium cos. tulisse, vt quæreretur de cæde facta in via Appia, & quæsitor suffragio populi crearetur ex consularibus; creatum L. Domitium Athenobarbum, eumque quæsiuisse.

Atque hæc quidem extraordinariarum quæstionum exempla sint. Primæ autem perpetuæ quæstiones hæ videntur fuisse, maiestatis, peculatus, ambitus, repetundarum. addo etiam inter sicarios. nam Cicero in libris de finibus L. Tubulum prætorem quæstionem inter sicarios exercuisse ait. quod haud ita multo post quæstiones perpetuas institutas factum est. Hæ vero postea a Sylla dictatore auctæ numerum etiam prætorum & quæsitorum vberiorem desiderarunt. tulit autem ille, Pomponio teste de falso, de paricidio, de sicariis, de iniuriis, & quattuor prætores, qui de his quærerent, adiecit. vnde Cicero in Cluentiana. quam multis post Syllam mortuum annis dixit, prætores, qui cognitiones rerum capitalium exercerent, nominat, Q. Nasonem de veneficio, M. Plætorium & C. Flaminium inter sicarios, C. Orchinium peculatus, se ipsum de repetundis, C. Aquillium ambitus. alias vero alios etiam prætores

tores quæstiones exercuisse significat, vt de maiestate & vi publica.

Fuit autem harum quæstionum hæc forma, vt a prætore, qui quæstionem sortitus esset, cum selectis iudicibus, aut a quæsitore editicio cum editiciis iudicibus exercerentur. quorum illud in cæteris criminibus, hoc in ambitu & sodalitiis obseruatum est. Dicamus autem primum de priore. erat igitur ita in more positum, vt & prætor adesset, qui quæreret, & princeps iudicum, qui iudex quæstionis appellabatur, & iudices ipsi sorte ex decuriis selectorum educti, quorum Cœtus consilium vocabatur.

Prætor ipse dicebatur quærere, & quæstionem ac iudicium exercere, & quæstioni præesse, & quæsitor esse. testis est Cicero pro Rabirio Postumo, cum ait: *Accusaui te pecuniis repetundis, iudex sedi, prætor quæsiui.* & Asconius: *Iudicium C. Cornelii de maiestate exercuit Q. Gallius prætor.* iterum Cicero in prima in Verrem actione: *Duo igitur consules & quæsitor erunt ex illius voluntate.* Item: *subsortiemur in M. Metelli locum, quoniam is huic quæstioni præfuturus est.* & iterum Asconius: *Scaurus postulatus est apud M. Catonem prætorem repetundarum.* & post: *M. Cato in iudicium exercebat.* & rursus Cicero de finibus: *L. Tubulus prætor quæstionem inter sicarios exercuit.* Quæsitoris autem quæ essent partes, docuit Asconius diligenter, qui exponens hos Vergilianos versus:

Quæsitor Minos vrnam mouet ille silentum:
Conciliumque vocat, vitasque & crimina discit.

ait Virgilium Minoem iudicem apud inferos, tanquam si prætor sit rerum capitalium, *quæsitorem* appellasse; dedisse sortitionem, cum *vrnam* nominat; electionem iudicum, cum ait, *conciliumque vocat*; Cognitionem facinorum, cum dicit: *vitasque & crimina discit* Quod idem ex verbis etiam Ciceronis in Vatinium colligi potest his: *Quæro ex te, edixerit ne C. Memmius prætor, vt ex lege Licinia & Iunia adesses die tricesimo? quæro ex te, num quis in hac ciuitate post vrbem conditam tribunos appellarit, ne caussam diceret? num quis reus in tribunal sui quæstoris ascenderit, eumque vi deturbarit, subsellia dissiparit, vrnas deleuerit? scias ne tum fugisse Memmium? accusatores esse nos de tuis, tuorumque manibus ereptos, iudices quæstionum de proximis tribunalibus esse depulsos.* & in Bruto: *Intelligens dicendi existimator videt oscitantem iudicem, loquentem cum altero, nonnunquam etiam circulantem, mittentem ad horas, quæsitorem vt dimittat rogantem.* & in quinta Philippica: *Quæro, si Lysiades citatus iudex non responderit, accipiet ne excusationem is, qui quæstioni præerit?* & in Cluentiana: *Quid est: Q. Naso, quod tu isto loco sedeas? quæ vis est, qua abs te hi iudices tali dignitate præditi coerceantur?* & in Rhetoricis ad Herennium: *Accusatoris officium est, inferre crimina; defensoris, diluere & propulsare; testis est, dicere, quæ scierit aut audierit; quæsitoris est, vnumquemque*

que eorum in officio suo continere. Quibus ex locis intelligitur, quæsitoris fuisse, sortiri iudices, cogere, dimittere, & crimen cognoscere.

Iudex autem quæstionis, quoniam a Cicerone & ab Asconio princeps iudicum appellatur, is fuisse iudicatur, qui primus iudicum sententiam ferret. Hominem certe fuisse priuatum, ostendit Cicero in Bruto, cum ait: *C. Visellius cum post ædilitatem curulem iudex quæstionis est mortuus.* Alium vero a prætore fuisse, docet Quinctilianus, cum scribit, prætorem impeditum fuisse in iis, quæ imperii erant; iudicem quæstionis in iis, quæ ad caussæ cognitionem pertinebant. Apparet etiam ex actione in Verrem, in qua M. Glabrio quæsitor fuit, Q. Curtius iudex quæstionis. de Glabrione notum. de Curtio, hæc verba sunt indicio: *Eiusdem modi subsortitionem homo amentissimus suorum quenque iudicium fore putauit per sodalem suum Q. Curtium iudicem quæstionis.* Iudicem tamen quæstionis pro quæsitore ipso poni video in Cluentiana, cum inquit: *Quid est, Q. Naso, cur tu isto loco sedeas?* & quæ sequuntur. & post: *Iubet ea lex, qua lege hæc quæstio constituta est, iudicem quæstionis, hoc est, Q. Voconium cum iis iudicibus, qui ei obuenerint, quærere de veneno.* Idcirco enim Q. Voconium eundem esse cum Q. Nasone prætore puto, quod neque iudices iudici obueniunt, sed prætor; nec iudex quærit, sed iudicat. Itaque quoniam in iudicem quæstionis, & principem iudicum ea verba conuenire non

possunt, iudicem quæstionis pro quæsitore dictum existimo. Quin etiam contra quæsitorem pro iudice quæstionis positum esse a Pædiano inuenio. satis enim patet, Iunium iudicem quæstionis, id est, iudicum principem fuisse, prætore Verre. ostendit Cicero in Cluentiana: *Quinctius tribunus plebis conuiuium C. Iunio iudici quæstionis maximum fecit.* item: *Princeps illorum iudicum damnatus est C. Iunius, quod diceretur alios supposuisse, qui reum damnarent, non eos, quos Verres prætor fuerat subsortitus.* & alibi: *Damnatus est C. Iunius, qui ei quæstioni præfuerat. adde etiam illud, si placet, tum est condemnatus, cum esset iudex quæstionis.* at in II. Verrinam inquit Asconius: *Iunius quæsitor fuit in Cluentii caussa Verre prætore. Est enim aperte iunius iudex, non quæsitor, vel quia Verres prætor adsit, vel quia ipse prætor non sit.*

Hoc loco occurrent fortasse nonnulli arbitrantes, iudicum sortitionem, quam ante quæsitoris fuisse admonui, non quæsitoris fuisse, sed prætoris vrbani, quod Cicero in caussa Oppianici, Verrem prætorem vrbanum sortitum esse dixerit. vt cum dixit: *Inuenti sunt senatores, qui C. Verre prætore vrbano sortiente exirent in eum reum, quem incognita caussa condemnarent.* Quibus ego respondeo, credere me, Verrem tum, non vt prætorem vrbanum, sed vt quæsitorem extra ordinem esse sortitum. Nam quanquam Verres prætor vrbanus fuit, tamen iudicium etiam publicum contra consuetudinem

nem exercuit. quod ni ita esset, cur hoc ei Cicero in tertia Verrina obiecisset? quod his verbis facit: *Atque etiam iudicium in prætura publicum exercuit. non enim prætereundum est ne id quidem, petita multa est apud istum prætorem a Q. Opimio, qui adductus est in iudicium verbo, quod cum esset tribunus pl. intercessisset, contra legem Corneliam.* Vt ergo huic Opimiano iudicio præfuit cum esset publicum, sic etiam videtur Oppianici alterum exercuisse, in quo Iunius iudex quæstionis fuit. Nam post hoc iudicium ita subdit: *Nam de subsortitione illa Iuniana iudicum nihil dico.* supra autem probauimus, Iunium iudicem quæstionis fuisse, Verre prætore. Vnde dixit idem: *Quod C. Verres prætor vrbanus subsortitionem eius in eo Codice non haberet.* & quoniam subiungit: *Eiusmodi sortitionem suorum quoque iudicum fore putauit per sodalem suum Q. Curtium iudicem quæstionis*, apparet, si Iunius iudex quæstionis respondet Q. Curtio, etiam Verrem prætorem respondere M. Glabrioni. quod enim fuit Curtius in caussa Verris rei, idem fuit Iunius in caussa Oppinianici. ex quo efficitur, vt quod valuit Glabrio in Caussa Verris, idem valuerit Verres in caussa Oppianici. ille autem quæsiuit, ergo & hic quæsiuerit necesse est. quare si iudices sortitus est, non vt prætor vrbanus, sed vt quæsitor sortitus est.

His de quæsitore & iudice quæstionis expositis, restat vt de consilio iudicum disseramus: Hi vero in decurias distributi feruntur fuisse,

quas prætores vrbani non sorte, sed iudicio iurati confecerunt. quoniam autem ex ordinibus iis, apud quos iudicia essent, seligebantur, selecti iudices appellati sunt. Hoc autem voluit Cicero, cum dixit in Cluentiana, prætores vrbanos iuratos optimum quenque in selectos iudices referre. innuit etiam Asconius in primam contra Verrem actionem, cum ita scriptum reliquit: *Cum multi iudices in consilio cum prætore suo iudicaturi essent, qui quæstor fuisset in caussa publica, necesse fuerat eos primum de curia senatoria conscribi, cum senatus iudicaret; deinde in vrnam sortito mitti, vt de pluribus necessarius numerus confici posset; tertio permitti accusatori ac reo, vt ex illo numero reiiciant, quos putauerint sibi aut inimicos, aut ex aliqua re incommodos fore.* Significat enim ante vulgatam quæsitoris, de qua dixi, sortitionem, decuriam esse conscriptam. quam quidem quotannis a prætore vrbano iurato ex ordinibus conscribi solitam fuisse intelligere possumus.

Vt autem iudicia alia priuata, alia publica, sic iudices alii rerum priuatarum, alii publicarum fuerunt. ac priuatarum quidem recuperatores, iudices & centumuiri, publicarum, qui proprie iudices sunt appellati. Præterea vero vt in litibus priuatis iudices a magistratu penes quem iurisdictio erat, dabantur, sic in caussis publicis a magistratu, qui quæstioni præesset, & quidem ex eo numero, qui selecti dicebantur.

Hi vero in decurias distributi feruntur fuisse, quas

quas prætores vrbani iurati confecerunt. quoniam autem ex ordinibus iis, apud quos iudicia essent, seligebantur, selecti iudices appellati sunt. Hoc autem voluit Cicero, cum dixit in Cluentiana, *prætores vrbanos iuratos optimum quenque in selectos iudices referre.* Ex ordinibus autem iccirco dixi, quia non ex omni populo prætor vrbanus, sed ex certis ordinibus iudices in selectorum numerum referebat, id quod, altius huius disputationis exordio repetito, cuiusmodi fuerit, demonstremus.

Satis igitur constat, iudicia primum penes senatores fuisse, id est, iudices, quorum esset consilium prætor aduocaturus, ex senatoribus primum tantum fuisse. Hoc probat cum Dionysius, qui iudicia patriciis a Romulo tributa esse dixit; tum Polybius, qui iudicia senatorum in potestate fuisse aperte lib. VI. litteris prodidit. Probat etiam illud, quod equites ante legem C. Gracchi non iudicasse satis perspicuum est. quod si non equites, multo minus plebs.

Ergo lex Sempronia initium huius totius mutationis attulit. Placuit enim C. Graccho, vt remp. quam multis aliis legibus perturbare instituerat, hac etiam in parte vexaret, a senatu, quem parum integra fide iudicare criminabatur, ad equestrem ordinem totam iudiciorum rationem, consuetudinemque transferre, idque, lata ad populum lege, non admodum aduersante senatu obtinuit. testis est huius historiæ Appianus, cuius verba subscribam: *C. Gracchus iterum tri-*

bunus creatus, conciliata, atque adiuncta sibi plebe, de equitum etiam, qui medii inter senatum, & plebem sunt interiecti, colligenda benuolentia cogitauit, hoc modo: Iudicia, quæ ob pecunias captas flagrabant infamia, ad equites a senatoribus transtulit, cum eis proximum quodque iudicium exprobraret, quod Aurelium Cottam, & Salinatorem, & MP. Aquilium, qui Asiam ceperat, captis aperte pecuniis absoluissent. quin etiam legati cum eo querelarum pleni per vrbem vagabantur. Quæ senatus veritus, legi non est aduersatus, ac plebs eam sciuit. atque ita ad equites a senatu iudicia sunt translata. narrant autem accepta lege, Gracchum dixisse, se funditus neruos senatorii ordinis incidisse, idque vere ab eo vsurpatum, rem ipsam postea comprobasse. Nam cum equitibus potestatem permisisset, vt de ciuibus Romanis, atque Italicis, & senatoribus ipsis indicarent, ac multa, ignominia, exilio damnarent, eos quasi dominos constituisse, senatores vero illis subiecisse vsus est. Itaque cum equites facta cum tribunis pl. conspiratione in comitiis adessent, atque ab iis, quæ vellent, omnia obtinerent, maximum senatoribus ipsis terrorem incutiebant: breuique apparebat fore, vt vniuersa reip. ratio peruerteretur, cum senatus dignitate sola, equester ordo potentia, opibusque præstaret. Eadem vero etiam Paterculus, eadem Pedianus, Gracchum a senatoribus ad equites iudicia transtuliſſe. Eadem Varro, cuius hæc verba ex libro de vita populi Romani

mani quarto profert Nonius: *Gracchus senatui iniquus, equestri ordini iudicia tradidit, ac bicipitem ciuitatem fecit, discordiarum ciuilium fontem.*

Anno deinde post decimo septimo, Q. Seruilius Cæpio consul ea inter vtrumque ordinem communicauit. Scriptum est hoc apud Obsequentem, & Cassiodorum, qui Cæpione, & Serrano cos. iudicia per Seruilium Cæpionem consulem equitibus, & senatoribus communicata notant. Vnde illa sunt etiam Ciceronis in Bruto: *L. Crassus Seruiliam legem suasit iis consulibus, quibus nati sumus.* & paulo infra: *Mihi quidem a pueritia quasi magistra fuit illa Crassi in legem Cæpionis oratio, in qua auctoritas ornatur senatus, pro quo ordine illa dicuntur, & inuidia concitatur in iudicum, & accusatorum factionem, contra quorum potentiam fuit populariter dicendum.*

& libro primo de oratore: *Et animos equitum Romanorum, apud quos tum, iudices, causa agebatur, ad Q. Cæpionis odium, a quo erant ipsi propter iudicia abalienati, reuocabam.*

Hanc autem mutationem necessariam fuisse propter equitum in iudicando superbiam, atque auaritiam, indicat etiam Appianus, qui eodem in loco ita pergit: *Equites non satis iudiciorum principatu contenti, aperte in senatores etiam extra iudicia insultabant. atque muneribus capti ea turpiter, atque immoderate accipiebant. & accusatores aduersus diuites comparabant, & captarum*

rum ob iudicandum pecuniarum quæstiones facta inter se conspiratione, & vi omnino sustulerant, ita vt cum hæc iudicii forma desideraretur, seditionem alteram ob iudiciarias leges haudquaquam priore leuiorem excitaret. a)

Ego tamen hanc legem Seruiliam aut non acceptam, aut non obseruatam, aut certe damnato Q. Cæpione latore abrogatam existimo. Siquidem inquit apud Ciceronem Crassus: *Et animos equitum Rom. apud quos tum caussa agebatur, ad Q. Cæpionis odium, a quo erant ipsi propter iudicia abalienati, reuocabam.* Significat enim seditionem a C. Norbano tribuno pl. excitatam, cum imperium Q. Cæpioni ob rem aduersus Cimbros male gestam abrogaret, quæ anno post Cæpionis consulatum exarsit. Itaque si caussa Norbani apud equites

a) *In plerisque editionibus hæc ita leguntur*: Deinde lex altera Seruilia lata est a C. Seruilio Glaucia, vt opinor, prætore. qua equitibus iudicia restituta sunt. de qua lege sic Cicero in Bruto: *C. Seruilius Glaucia in præturæ consul factus esset, si rationem eius haberi licere iudicatum esset. nam & plebem tenebat, & equestrem ordinem beneficio legis obstrinxerat.* & pro Scauro: *Reus factus est a Q. Seruilio Cæpione lege Seruilia, cum iudicia penes equestrem ordinem essent, & P. Rutilio damnato nemo tam innocens videretur, vt non timeret illa.* Atque hoc intellexit in primo de oratore Antonius, cum ita loquutus est: *Et animos equitum Rom. apud quos tum caussa agebatur, ad Q. Cæpionis odium, a quo erant ipsi propter iudicia ab alienati, reuocabam.* Seruiliam inde legem consequuta est Liuia. quam M. Drusus tribunus pl. tulit anno sexcentesimo sexagesimo secundo.

quites solos acta est, profecto apparet, iam tum legem Cæpionis abrogatam fuisse. Hoc vero eo etiam magis ita esse perspicuum est, quod ni iudicia ad solos equites, lege Seruilia abrogata, redacta fuissent, nihil causæ fuissent, vt M. Liuius Drusus anno DCLXII. de ea referret, quemadmodum omnium veterum, quorum verba in medium proferam, testimonio comprobatur.

de quo sic scribit Appianus: *Drusus senatorium, & equestrem ordinem maxime tunc ob iudicia dissidentes communi lege inter se conciliare conatus est. Itaque cum aperte iudicia senatui reddere non posset, hac arte ea inter vtrosque communicauit. cum senatores propter superiorum temporum discordias vix ad CCC essent, totidem ipsis ex ordine equestri, & optimum quemque vt cooptarent, auctor fuit. atque ex his omnibus in posterum iudices legi voluit. qua tamen lege neque senatoribus, qui secum tot equites admiscerí, neque equitibus, qui iudicia hoc pacto ad solos senatores referri videbant, gratificatus, in vtriusque ordinis offensionem cum incidisset, in ipso magistratu est interfectus.* Velleius autem ita: *Drusus cum senatui priscum restituere decus vellet, & iudicia ab equitibus ad eum transferre ordinem; (quippe eam potestatem nacti equites Gracchanis legibus, cum in multos clarissimos atque innocentissimos viros sæuissent, tum P. Rutilium virum non sæculi sui, sed omnis aui optimum interrogatum lege repetundarum maximo cum gemitu ciuitatis damnauerant.) in iis ipsis,*

qua

quæ pro senatu moliebatur, senatum habuit aduersarium. Quid quod in epitoma Liuiana, scriptum est? *P. Rutilius, vir summæ innocentiæ, qui legatus Q. Mucii proconsule a publicanorum iniuriis Asiam defenderet; inuisus equestri ordini, penes quem iudicia erant, repetundarum damnatus in exilium missus est. Senatus cum impotentiam equestris ordinis in iudiciis exercendis ferre nollet, omni vi niti cæpit, vt ad se iudicia transferrentur. M. Liuius Drusus tribunus pl. legem tulit, vt æqua parte iudicia penes senatum, & equestrem ordinem essent.* Hanc autem legem cum reliquis aliis Liuii legibus, tanquam aduersus auspicia latam, eodem anno Philippo cos. referente vno S. C. sublatam, testis est Cicero lib. III. de legibus. qua lege adductum in eam opinionem Plutarchum puto, vt C. Gracchum de legendis in senatum equitibus, & communicandis ea ratione iudiciis in tribunatu tulisse scripserit.

Cum igitur nec Cæpionis, nec Drusi lege senatores in partem iudiciorum, venire potuissent, tum M. Plautius Siluanus extitit, qui biennio post, Strabone, & Catone cos. in tribunato senatui satisfecit. tulit enim, auctore Pediano, vt singulæ tribus e corpore suo quindecim, qui per annum iudicarent, legerent. vnde dixit in oratione pro C. Cornelio Cicero: *Memoria teneo, cum primum senatores cum equitibus Rom. lege Plotia iudicarent, hominem diis, ac nobilitati perinuisum Cn. Pompeium caussam dicere lege Varia de maie-*

maiestate. quæ verba Pedianus interpretans ait M Plautium Siluuanum tribunum pl. Cn. Pompeio Strabone, L Porcio Catone cos. anno secundo belli Italici, cum equester ordo in iudiciis dominaretur, legem tulisse adiuuantibus nobilibus, eamque legem eam vim habuisse, quam Cicero significat. nam ex ea lege tribus singulas e suo numero quinos denos creasse, qui eo anno iudicarent. ex eo factum esse, vt senatores quoque in eo numero essent, & quidam etiam ex ipsa plebe. An vero hæc lex diu seruata sit, parum certum est.

Illud autem nullam habet dubitationem, septennio post L. Sullam dictatorem legem tulisse, vt soli senatores iudicarent. credo quod equitibus, & plebi esset infensus, quia aduersus se pro Marianis partibus steterant. cuius legis Pedianus, & Cicero meminerint.

Vndecimo deinde post anno, Cn. Pompeio, & M. Crasso cos. cum multos iam ante annos Sylla decessisset, Aurelius Cotta prætor legem ad populum tulit, vt senatores iam diu male de iudiciis audientes cum equitibus, & tribunis ærariis iudicarent, id est, vt tres ordines ad iudicia adnocarentur. siquidem tribuni ærarii ex plebe, vt dixi, fuerunt. de qua ita Pedianus; *L. Cotta lege sua iudicia inter tres ordines communicauit, senatum, equites & tribunos ærarios.* & Velleius: *Cotta iudicandi munus, quod C. Gracchus ereptum senatui ad equites, Sylla ab illis ad senatum transtulerat.*

tulerant, æqualiter inter vtrumque ordinem partitus est.

Inde lex Pompeia lata, quam Cn. Pompeius in secundo consulatu promulgauit, auctore in Pisonianam Asconio, nihil de tribus ordinibus immutauit.

Post Cæsar dictator iudicia ad duos solum ordines redegit, senatores, & equites. cuius rei caussam Dio ita reddidit: *Iudicia senatoribus, equitibusque commisit vt purissima pars ciuitatis iudicaret. ante enim ex plebe quidam etiam vna iudicia exercebant.* quod de tribunis ærariis dictum esse ostendit Suetonius, cum scribit: *Iudicia ad duo genera iudicum redegit, equestris ordinis, & senatorii, tribunos ærarios, quod erat tertium, sustulit.*

Inde M. Antonius cos. Cæsare interfecto, legem tulit, *Vt ad duas decurias senatorum, & equitum tertia adiungeretur centurionum, & manipularium militum legionis Alaudæ*, vt Cicero significat in prima Philippica, in qua hanc legem insectatur, atque exagitat.

Postremo Augustus quartam addidit ducenariorum, & imp. Caligula quintam.

Atque hæc quidem de ordinibus, vnde iudices lecti sunt, hactenus.

Censum autem in iudice etiam legendo, spectatum, non est dubium. id enim innuit Plinius libro XIII. in procœmio: *Posteris laxitas mundi & rerum amplitudo damno fuit, postquam senator censu legi cœptus, iudex fieri censu.* & Seneca:

ca: *Censu in foro iudex legitur.* & Cicero in Antonium: *In iudice spectari & fortuna debet, & dignitas.* An vero iam inde ab initio iudici census præfinitus sit, nihil habeo comperti. Lege quidem Aurelia, Pompeia, & Iulia præfinitum, satis aperte docet Cicero in prima Philippica, his verbis: *At quæ est ista tertia decuria? centurionum, inquit. quid? isti ordini iudicatus lege Iulia, etiam ante Pompeia, Aurelia non patebat? census præfiniebatur, inquit. non centurioni quidem solum, sed etiam equiti Romano.* Habet autem dubitationem, an idem fuerit ordinum census, ac iudicum, vt quo censu quis senator, eodem etiam iudex legi potuerit. qua de re quanquam certi nihil habeo, quod afferam, non recusabo tamen; quin, quo me coniectura ducat, exponam. Me igitur, vt diuersos eos fuisse sentiam, verba Asconii de lege Pompeia adducunt. qua sancitum ait, *Vt ex amplissimo censu ex centuriis aliter, quam ante lecti iudices, æque tamen ex tribus ordinibus iudicarent.* itemque Suetonii de lege Augusti, qua quartam decuriam additam ait: *ex inferiore censu, quæ ducenariorum vocaretur, iudicarentque de leuioribus summis.* Ex quibus omnibus possumus suspicari, non eodem censu ordines, ac iudices esse cooptatos. quid enim legibus vllis equiti Romano census ad iudicatum præscribendus fuisset, si omnes quocunque censu equites legi iudices, concessum esset? aut cur demum Antonius leges eas immutare tentasset, nimirum, vt quocunque censu cen-

curio iudicare posset, nisi certus census ante iudici centurioni constitutus fuisset? Atque hoc quidem ita fuisse, lex ipsa Pompeia ostendit, cum iudices ex amplissimo censu legi iubet. Significat enim, senatores legi potuisse, qui octingenta millia possiderent; equites, qui quadringenta, at iudices e senatorio ordine, aut equestri, nisi, qui amplissimo censu essent, id est, qui supra senatorium, aut equestrem censum possiderent, constitui non licuisse.

Postremo ætatis etiam ad iudicandum annum legitimum trigesimum quintum fuisse eodem in loco docet Suetonius, cum ita pergit: *Iudices a tricesimo ætatis anno allegit, id est, quinquennio maturius, quam solebant.*

Cum ergo (vt eo redeam, vnde digressus sum) hæc omnia constarent, cum prætor, vbi dixi, vrbanus, non ex cuncto populo, sed ex his ordinibus iuratus decurias selectorum in eum, vt puto, annum, quo ipse præturam gereret, conscribebat, ex quibus decuriis quæsitor numerum legitimum quæstioni suæ quisque sortiebatur, quemadmodum supra probatum est.

Editiciorum vero iudicum dissimilis multo ratio fuit. Editicii enim sunt, quos non quæsitor sortitus est, sed accusator edidit, neque ex certis, sed ex omni populo sumpsit. Quos Cicero in Planciana selectis siue delectis iudicibus videtur opposuisse, cum ait: *An vero nuper charissimi viri ciues nomen editi iudicis non tulerunt, cum ex CXXV. iudicibus, principibus equestris ordinis quin-*

que

que & septuaginta reus reiiceret, quinquaginta referret, omniaque potius permiscuerunt, quam ei legi, conditionique parerent. nos neque ex delectis iudicibus, sed ex omni populo, neque editos ad reiiciendum, sed ab accusatore constitutos ita feremus, vt neminem reiiciamus? & quorum similitudinem quandam fuisse retentam in Sicilia videtur innuere, in oratione de iurisdictione, inquiens: *Caeterarum rerum selecti iudices ex ciuium Rom. conuentu proponi solent, inter aratores, & decumanos lege frumentaria, quam Hieronicam appellant, iudicia fiunt.* Permittebatur autem, vt in crimine ambitus, & sodalitiorum, quae ad ambitum pertinent, iudices ederentur. Itaque cum Murenam & Plancium noster defenderet, editicios iudicum meminit. pro Murena ita, cum Sulpicium accusatorem alloqueretur: *idem editicios iudices esse voluisti.* pro Plancio ita: *Veniamus ad causam. in qua tu nomine legis Liciniae de sodalitiis omnes ambitus leges complexus es. neque enim aliud quicquam in hac lege nisi editicios iudices sequutus es. quod genus iudiciorum si est aequum nulla in re, nisi in hac tribuaria, non intelligo quamobrem senatus hoc vno in genere tribus edi voluerit ab accusatore. neque eandem editionem transtulerit in caeteras causas. de ipso denique in ambitu, de reiectione iudicium fieri voluerit alternorum.* ex quibus verbis (sunt enim obscura) nescio an intelligi possit, in sodalitiis ab accusatore tantum iudices editos esse, in cetero ambitu ab accusatore & reo. Reum certe non solum non

iudices sed ne quæsitorem quidem edidisse, post ostendit, cum ait: *Etenim si reus tribus ederet, Voltiniam fortasse Plancius propter vicinitatem non edidisset; si quæsitor dandus esset, C. Alfium, quem habet, cui notissimus sit. tribulem suum edidisset.* Accusatorem vero edidisse, cum addit: *Tu deligas ex omni populo aut amicos tuos aut inimicos meos.* item: *Nos neque ex delectis iudicibus, sed ex omni populo, neque editos ad reiiciendum, sed ab accusatore constitutos, feremus, vt neminem reiiciamus?* Atque hæc quidem de iudiciis, & iudicibus satis sint.

Sed de iudicibus multo pluribus in libris de iudiciis disseremus.

Pertinuisse autem hoc etiam ad ius ciuitatis, ex eo coniici potest, quod de se inquit Cicero: qui cum lege Clodia se ciuitatem omnium iudicio non amisisse, multis argumentis contenderet, ita demum intulit: *Me L. Cotta, homo censorius, in senatu iuratus dixit, se, si censor tum esset, cum ego aberam, meo loco senatorem recitaturum fuisse. quis in meum locum iudicem subdidit? quis meorum amicorum testamentum discessu meo fecit, qui mihi non idem tribuerit, quod & si adessem?*

Cap. XIX.

De Spectaculis Ordinum.

VT autem in iudicando, sic etiam in spectando proprio quodam iure singuli ordines fuerunt. Ceterum promiscuum spectandi in theatro

tro senatui fuisse, & populo ab initio locum, inde senatum a populo, post equites a plebe discretos, in monumentis rerum Romanarum notatum videmus. Quæ quia sine eorum ordinum offensione, qui deteriore in caussa ponebantur, fieri nequiuere, quo pacto res vniuersa ceciderit, verbis priscorum annalium recitatis ostendam. Liuius ita scribit: *Sex. Ælius Pætus, & C. Cornelius Cethegus censores gratiam ingentem apud ordinem senatorium pepererunt, quod ludis Romanis ædilibus curulibus imperarunt, vt loca senatoria secernerent a populo. nam antea in promiscuo spectabant.* & paulo post: *C. Atilii Serrani, L. Scribonii Libonis ædilium curulium ludis Rom. primum senatus a populo secretus spectauit. præbuitque sermones (sicut omnis nouitas solet) aliis tandem, quod multo ante debuerit, tributum censentibus amplissimo ordini, aliis demptum ex dignitate populi, quicquid maiestati patrum adiectum esset, interpretantibus. & omnia discrimina talia, quibus ordines discernerentur, & concordiæ, & libertatis æque minuendæ esse. ad quingentesimum quinquagesimum sextum annum in promiscuo spectatum esse, quid repente factum, cur non immisceri sibi in cauea patres plebem vellent? cur diues pauperem consessorem fastidierit? nouam, & superbam libidinem ab nullius ante gentis senatu neque desideratam, neque institutam. postremo ipsum quoque Africanum, quod consul auctor eius rei fuisset, pœnituisse ferunt.* Adiicit Valerius, quanquam ad hunc vsque an-

num promiscua subsellia fuerant, nunquam tamen quenquam ex plebe in theatro ante patres conscriptos spectare sustinuisse. De eodem autem etiam instituto Pedianus in Cornelianam, atque adeo ipse etiam Cicero ita in oratione: *P. Africanus ille superior, vt dicitur, non solum a sapientissimis hominibus, qui tum erant, verum etiam a se ipso sepe accusatus est, quod, cum consul esset cum Ti. Longo, passus esset tum primum a populari consessu senatoria subsellia separari.* Vt autem tum senatores ab equitibus, & plebe, sic postea equites a plebe secreti sunt: spectabant enim senatores in cauea, qui locus ad theatri radices scenæ proximus erat, inde proximi quattuordecim theatri gradus, vt commodiores, sic honestiores habebantur. in iis autem, & in ceteris altioribus plebs cum equitibus spectare solita erat.

Post autem lata lex est, vt iis equites vtique considerent, confuse tamen, Tacito, auctore, cum plebe. Hanc autem legem tulit L. Roscius Otho tribu. pl. vt est apud Dionem, M. Glabrione, & C. Pisone cos. Alienauit autem a se plebem, equites sibi adiunxit hac lege Roscius. Quo factum est, vt cum quinquennio post consule Cicerone, dum ludi ederentur, in theatrum veniret, a plebe maximo strepitu, ab equitibus ingenti plausu exceptus sit. cumque iterum plebs, & equites, vt quisque animo erat affectus, Roscium accepissent, paulatim ad verborum conuicia descenderunt, atque theatrum perturbarunt. id quod cum Cicero consul accepisset, statim, aduocata concione,

cione, populum castigauit qui in theatrum reuersus, & ipse cum equitibus de Roscii honoribus, Plutarcho auctore, contendit. Vnde merito Plinius ita in laudes Ciceronis erupit: *Te suadente Tribus Roscio theatrali auctori legis ignouerunt, notatasque se discrimine sedis æquo animo tulerunt.*

Inde lex Iulia ab Augusto lata est: Vt equitibus Rom. quibus ipsis, parentibusve equester census vnquam fuisset, in quattuordecim ordinibus lege Roscia theatrali constitutis considere liceret. cuius legis Suetonius testis est. astipulatur Plinius libro xxxiii. cum inquit, *a Tiberio imp. constitutum, ne cui ius annulorum esset, nisi cui ingenuo ipsi, patri, auoque paterno* H. S. cccc. *census fuisset, & lege Iulia theatrali in xiiii ordinibus sedendi.* Post autem Imp. Nero equitum Rom. locos sedilibus plebis antepositi, si Taciti auctoritate standum est, qui lib xv. ait: *Nam ad eam diem indiscreti ierant quia lex Roscia nihil, nisi de quattuordecim ordinibus sanxerat.*

Cap. XX.

De Nobilibus, Nouis, & Ignobilibus.

His expositis sane quæ prima fuerit ciuium Rom. a nobis constituta diuisio, ab omnibus intellectum existimo. nunc sequitur, vt de secunda, quemadmodum instituimus, differamus; cuius vt partes sunt minores, sic disputatio aliquanto erit angustior. Vt autem illam diuisionem ab ordinibus deduximus, sic hanc ab imagi-

nibus deriuamus. Nam qui maiorum suorum habuerunt imagines, ii nobiles; qui suas tantum, ii noui; qui nec maiorum, nec suas, illi demum ignobiles appellati sunt. Ex quo efficitur, ius imaginis nihil esse aliud, quam ius nobilitatis. Etenim vt imago a magistratu proficiscitur, sic nobilitas ab imagine, vnde etiam sæpe imagines pro nobilitate sunt positæ. Est autem imago, vt præclare lib. VI. Polybius, insignis alicuius viri simulacrum oris similitudinem artificiose effictam coloribus, pigmentisque adumbratam referens, quod in insigniori, & celebriori domus parte positum ligneo armario includebant. Imaginem autem sui ponere non temere omnibus licuit, sed iis tantum, qui magistratus curules gessissent, quorum primus fuit ædilitas. vnde Cicero dixit in Verrem, *se ædilem designatum, adeptum esse antiquiorem in senatu sententiæ dicendæ locum, togam prætextam, sellam curulem, ius imaginis ad memoriam, posteritatemque prodendam.* & pro Rabirio postumo, vbi loquitur de iis, qui propter magistratus in senatum lecti sunt; *Delectat*, inquit, *imago ipsa ad posteritatis memoriam prodita.* Imago vero iccirco valuit ad memoriam, posteritatemque prodendam, quia inde nobilitas familiæ ducta est. nobiles enim, vt dixi, fuerunt, qui maiorum suorum imagines ostendere potuerunt. Hoc indicat Liuius cum dixit, *Ancum Marcium nobilem vna imagine Numæ.* item: *Ap. Claudium honoratissimæ imaginis ad posteros, legumlatorem, conditoremque Romani iuris.* & Cicero cum

cum pro Plancio inquit: *Non dubitas, quin omnes, qui fauent nobilitati, qui imaginibus, qui nominibus vestris ducuntur, te ædilem fecerint.* & cum in Pisonem: *Obrepsisti ad honores commendatione fumosarum imaginum.* & Iuuenalis, cum in nobilitatem maiorum imaginibus partam ita Satyra sexta est inuectus:

Stemmata quid faciunt? quid prodest Pontice longo
Sanguine censeri, pictosque ostendere vultus
Maiorum? & stantes in curribus Æmilianos?
Et Curios iam dimidios? nasumque minorem
Corwini, & Galbam auriculis, nasoque carentem?
Quid fructus generis tabula iactare rapaci
Fumosos equitum cum dictatore magistros?

Has autem imagines primi patricii posuerunt, quod iis primis curules magistratus, vt consulatus, censura, patuerunt, vnde ius imaginis fuit. Itaque patricii etiam primi nobiles habiti sunt, vnde aliquando etiam nobilitas pro patriciorum factione est vsurpata vt apud Liuium libro VII: *Non patientibus tribunis, quod pro consule vno plebeio tres patricios magistratus curules sellis prætextatos, tanquam consules, sedentes nobilitas sibi sumpsisset.* & apud Sallustium libro de rep. ordinanda: *In duas partes ego ciuitatem diuisam arbitror, in patres, & plebem. antea in patribus summa auctoritas erat, vis multo maxima in plebe. Itaque sæpius in ciuitate secessio fuit. semperque*

perque nobilitatis opes diminutæ sunt, & ius populi amplificatum. & iterum apud Liuium libro II: *Occupant tribuni templum. postero die consules, nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt.* Post autem vbi plebs eosdem patricios magistratus est nacta, tum & ipsa imagines ponere, easque relinquere cum nobilitate posteris suis cœpit. quod demonstrant apud Liuium lib. VI. plebeii, cum de communicando consulatu agentes dicunt, *ex illo in plebem ventura omnia, quibus patricii excellant, imperium, atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, maiora liberis relinquenda.* Quocirca multis post vulgatos honores sæculis Asconius in commentario orationis in toga candida scriptum reliquit, sex competitores Ciceronem in consulatus petitione habuisse, duos patricios, quattuor plebeios, ex quibus plebeiis duos nobiles, duos, qui tantum non primi ex suis familiis magistratum adepti essent. solum Ciceronem equestri loco natum fuisse.

Vt autem nobiles dixerunt, qui maiorum imagines habuerunt, sic ignobiles, qui iis caruerunt. vt Suetonius in Vespasiano: *Flauia gens obscura, ac sine vllis imaginibus.* Iam vero qui primi ex familia sua magistratus curules ceperunt, ac imaginem sui prodiderunt, eos nouos homines, quasi generis, ac posteritatis suæ principes appellarunt, vt M. Catonem illum censorium. nam pater eius ignobilis, ipse nouus, posteri eius nobiles extiterunt. est enim nouitas inter nobilitatem, & ignobili-

bilitatem interiecta. cuius rei admonemur a Cicerone pro Cluentio, cum ait: *Et iam querimur, sæpe hominibus nouis non satis magnos in hac ciuitate esse fructus? nego vsquam vnquam fuisse maiores. vbi si quis ignobili loco natus ita viuat, vt nobilitatis dignitatem virtute tueri posse videatur, vsque eo peruenit, quo ad eum industria cum innocentia prosecuta est. si quis autem hoc vno nititur, quod sit ignobilis, procedit sæpe longius, quam si idem ille sit cum iisdem suis vitiis nobilissimus.* Itaque idem de se homine nouo ita dixit in Rullum ad populum: *Me hominem nouum consulem feciſtis:* item: *Mihi apud vos de meis maioribus dicendi facultas non datur, non quod non tales fuerint quales nos illorum sanguine creatos, disciplinisque institutos videtis, sed quod laude populari, atque honoris vestri luce caruerunt.* Item: *Quemadmodum cum petebam, nulli me vobis auctores generis mei commendarunt; sic si quid deliquero, nullæ sunt imagines, quæ me a vobis deprecentur.* Quibus verbis significat, hominem nouum eum esse, qui curuli magistratu parto aditum ad amplitudinem, & nobilitatem posteris suis patefaciat. quod etiam intellexit, cum ædilis curulis designatus dixit in Verrem, *ius se adeptum imaginis ad memoriam, posteritatemque prodendam.* & Plutarchus in Catone maiore, cum scripsit, *Nouos homines appellatos, qui non ex genere commendationem haberent, sed ex se cognosci inciperent.* Ex quo intelligi potest, cur Cicero in Catilinam dixerit, *se hom-*

hominem esse per se cognitum, nulla commendatione maiorum & pro Plancio: *Ego huc a me ortus, & per me nixus ascendi, istius egregia virtus adiuuabitur commendatione maiorum.*

Cum autem procedentibus temporibus multæ plebeiæ familiæ, prætoriæ, consulares, ac triumphales essent, factum est, vt plebs in duas quasi partes abierit. quarum vnam tuebatur nobilitas, quæ ex patriciis, & plebeiis nobilibus familiis constabat, alteram plebs, quæ obscurissima, & nullarum imaginum erat. ex qua fuit C. Terentius Varro Ianii filius, qui ad Cannas consul male pugnauit. Vnde ille de se loquens apud Liuium ait: *Romanos non habituros ante finem belli Punici, quam consulem vere plebeium, id est, hominem nouum fecissent. nam plebeios nobiles iisdem initiatos esse sacris, & contemnere plebem. ex quo contemni desierint a patribus.*

Atque hæc quidem de nobilibus, redeo ad imagines, vnde nobilitas ipsa fluxit. Has ergo qui habuerunt, eas summo studio coluerunt, & conseruarunt. Narrat enim eo, quem supra commemoraui, loco Polybius, festis eos diebus apertis armariis illas exornasse. cum vero ex domesticis quispiam esset mortuus, in funere extulisse, addito, vt magnitudine quam simillimæ apparerent, reliquo corporis trunco. vestibus autem exornatas, si consulares, aut cum imperio fuissent, prætextis; si censorii, purpureis; si triumphales, auro intextis; atque curru, fascibus, & securibus, aliisque magistratuum insignibus prælatis in rostra esse

esse perlatas. Hoc autem idem tradidit quoque Plinius libro xxxv: *Apud maiores in atriis imagines erant, quæ spectarentur, non signa externorum artificum, nec æra, aut marmora. expressi cera vultus singulis disponebantur armariis, vt essent imagines, quæ comitarentur gentilicia funera, semperque defuncto aliquo totus aderat familia eius, qui vnquam fuerat, populus. Stemmata vero lineis discurrebant ad imagines pictas, tabulina codicibus implebantur, & monumentis rerum gestarum. aliæ foris, & circa limina animorum ingentium imagines erant, affixis hostium spoliis, quæ nec emptori relinquere liceret. triumphabantque etiam dominis mutatis ipsæ domus, & hæc stimulatio ingens exprobrantibus tectis quotidie, imbellem dominum intrare in alienum triumphum. Extat Messallæ oratoris indignatio, qua prohibuit inseri genti suæ Leuinorum alienam imaginem. Similis caussa Messallæ seni expresit volumina illa, quæ de familiis condidit, cum Scipionis Africani transisset atrium, vidisseque adoptione testamentaria Salutionis, (hoc enim ei fuerat cognomen) Africanorum dedecore nota inrepentem Scipionum nomini. sed pace Messallarum dixisse liceat, etiam mentiri. clarorum imagines, erat aliquis virtutum amor, multoque honestius, quam mereri, nequis suas expeteret.* Cum his autem Plinianis verbis illa quoque Valerii de Torquato Silani patre mire conueniunt: *Videbat, se in eo atrio consedisse, in quo illius Imperiosi Torquati seueritate conspicua imago posita*

erat

erat. prudentissimoque viro succurrebat effigies maiorum suorum cum titulis suis idcirco in prima ædium parte poni solere, vt eorum virtutes posteri non solum legerent, sed etiam imitarentur. & illud Ciceronis in secundo de oratore: *Cum casu funere efferretur anus Iunia, tum Crassus: Brute quid sedes? quid illam anum patri nunciare vis tuo? quid illis omnibus, quorum imagines duci vides?* & pro Sulla: *Si quæris, qui sint Romæ regnum occupare conati, ex domesticis imaginibus inuenies.* intelligit enim M. Manlium Capitolinum, qui eo nomine de saxo deturbatus est. & pro Murena: *Domum ne se vertet? vt eam imaginem clarissimi patris sui, quem paucis ante diebus laureatam in sua gratulatione conspexit, eandem deformatam ignominia, lugentemque videat?* Addo etiam, idem intellexisse Martialem, idem Iuuenalem, illum, cum dixit; *Atrio Pisonum stabant cum stemmate toto:* hunc vero, cum cecinit:

Tota licet veteres exornent vndique cera
Atria, nobilitas sola est, atque vnica virtus.

Hanc autem eandem sententiam de virtute aduersus imagines protulit etiam in epistolis ad Hirtium Cicero: *Cum nobilitas*, inquit, *nihil aliud sit, quam cognita virtus, quis in eo, quem veterascentem videat ad gloriam, generis antiquitatem desiderat?* sed hæc quidem ex virtute ducta nobilitas tota philosophorum est, vt quæ ex imaginibus, populi Romani est vniuersa. vnde illud est notum Horatii,

Contra

Contra Leuinum Valeri genus, vnde Superbus
Tarquinius regno pulsus fuit, vnius assis
Non vnquam precio pluris licuisse, notante
Iudice quem nosti, populo, qui stultus honores
Sæpe dat indignis, & famæ seruit ineptus,
Qui stupet in titulis, & imaginibus.

Nobilitas autem ex virtute in nouis solum populis locum habuit, in quibus nullæ dum imagines parari potuerunt. quod significauit Liuius de Tarquinio loquens: *Roma est ad potißmum visa. in nouo populo, vbi omnis reventina, atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti viro.*

Cap. XXI.

De Optimatibus, & Popularibus.

Restat tertia ciuium diuisio, quam, vt dixi, neque gentium dissidium, neque ordinum inter se de iure, & dignitate certantium dissimilitudo, sed praua ipsa, quæ omni semper reip. nocuerunt, partium studia, in rempublicam intulerunt, vt alteri se optimates dici, & esse vellent, alteri populares. Quid autem optimates Romæ fuerint, adeo aperte docet Cicero in Sextiana, vt ex eorum descriptione, qui etiam populares fuerint, non difficile sit intelligere. Erit autem, vt opinor, non alienum, pulcherrimas eius voces, quibus in optimatibus, & popularibus non tam subtiliter distinguendis, quam acute circumscribendis est vsus, in medium proferre, ac diligenter considerare. *Duo genera*, inquit, *in hac ciuitate semper fuerunt eorum, qui versari in re-*

publi-

publica, atque in ea se excellentius gerere studuerunt. quibus ex generibus alteri optimates & haberi, & esse voluerunt. qui ea, quæ faciebant, quæque dicebant, multitudini iucunda esse volebant, populares; qui autem ita se gerebant, vt sua consilia optimo cuique probarentur, optimates habebantur. Quanquam autem ciuilis hæc dissensio, auctore Cicerone, semper in repub. est versata, tamen ea maxime post Ap. Cæci censuram, id est, post annum vrbis quadringentesimum quadragesimum primum videtur exarsisse. Is enim, vt inquit, Liuius, *primum senatum libertinorum filiis inquinauit. & posteaquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes vrbanas humilibus per omnes tribus diuisis, forum, & campum corrupit. quæ forensis factio dicta est. quæ cum Cn. Flauium patre libertino, humili fortuna ortum ædilem curulem dixisset, id adeo nobiles ægre tulerunt, vt plerique annulos aureos, & phaleras deponerent. ex eo tempore in duas partes discessit ciuitas. aliud integer populus, fautor, & cultor bonorum; aliud forensis factio tenebat. donec Q. Fabius censor simul concordiæ caussa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam in quattuor tribus coniecit, vrbanasque eas appellauit.* Hæc Liuius. Redeo ad Ciceronem, qui optimates definiuit, eos, qui ita se gerebant, vt quæ agerent, quæque dicerent, ea optimo cuique probari vellent. Quibus definiendis non longe ab Aristotelica, vt video, præceptio-

ceptione discessit, qui optimatum potestatem inde dictam tradidit, aut quia optimi in ea imperarent, aut quia eius rei caussa esset quæ maxime reip. expediret. Horum autem genera fuisse permulta, facile ex eodemmet Cicerone cognosci potest, qui in eadem oratione ita pergit: *Quis ergo est iste optimas? quis? de numero si quæris innumerabiles, neque enim aliter stare possemus. sunt principes consilii publici. sunt, qui eorum sectam sequuntur. sunt maximorum ordinum homines quibus patet curia. sunt municipales, rusticique Romani. sunt negotia gerentes. sunt etiam libertini optimates.* Quibus verbis partes potius persequitur quam formas optimatum. Etenim quod inter optimates refert *publici consilii principes*, consules intelligit, qui vt tribuni concionis popularis, sic ipsi senatus sunt duces ac principes. Inter hos autem magna semper discordia, sed aliis temporibus alia fuit. primis enim temporibus tribunis plebis consules restiterunt, vt patricius magistratus plebeio. nam tunc nulla alia, nisi ex familiarum patriciarum potentia plebeiis ipsis intoleranda audita contentio est. post autem vbi plebeiis etim familiis consulatus, & ceteri patricii honores communicati sunt, non ita contendit consulatus cum tribunatu, tanquam patricius cum plebeio, sed tanquam optimatum princeps cum popularium principe, in quo controuersiam fecit non generis dissimilitudo, sed voluntatum distractio Atque hoc est, quod inquit idem in secunda agraria: *Non natura, neque dissidio, neque odio*

penitus insito bellum nescio quod habet susceptum consulatus cum tribunatu, quia persape seditiosis atque improbis tribunis boni & fortes consules obstiterunt, quia vis tribunicia nonnunquam libidini restitit consulari. non potestatum dissimilitudo, sed animorum disiunctio dissensionem facit. Neque vero solum *principes consilii publici, sed etiam, qui sectam eorum sequuntur*, optimates Cicero appellat. hi vero multi, sed maxime nobiles homines fuerunt. nobiles dico tam plebeios, quam patricios, quorum maiores magistratus amplissimos administrassent, & ad eosdem posteris suis faciliorem aditum communissent. est enim æquum, vt qui reipublicæ partem maximam obtinent, ii glorioſam etiam, & incolumem esse rempublicam velint. Itaque pauci nobiles populares fuerunt. inter eos vero M. Æmilium Lepidum, cui Q. Lutatius Catulus restitit, referre possumus, de quo L. Philippus in senatu dixit, apud Sallustium: *M. Æmilius omnium flagitiosorum postremus, qui peior, an ignauior sit, deliberari non potest, exercitum opprimendæ libertatis habet.* & post: *Hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello Saturnini olim, post Sulpicii, dein Marii, Damasippique, nunc Lepidi satellites.* præterea vero adiungere licet etiam C. Cæsarem, cui Bibulus primum, post etiam duce Pompeio senatus, atque vniuersa optimatum factio occurrerunt. Nam P. Clodium non numero, quia optimates non ante oppugnauit, quam se nobilitate auita abdicauit, & adoptione se Fonteium pro Claudio reddi-

reddidit. Addit deinde Cicero, *optimates esse maximorum ordinum homines, quibus patet curia.* maximorum autem ordinum nomine senatorium, & equestrem complecti videtur. nam equites Romanos ipse senatui reconciliarat, atque cum optimatibus in consulatu coniunxerat. equitibus autem patebat curia, quod ex eo ordine fere in senatum sublegerentur. Itaque senatores & equites pro optimatibus stetisse innuit. Vnde tertium, qui plebis est, ordinem innuens, addit *municipales, & rusticos Romanos, & negotiatores, & libertinos.* municipales quidem appellans, qui ex municipiis erant ciues Romani. de quibus in libro de iure Italiæ disputabimus; rusticos autem eos, qui agros tenerent, aut colerent. quam rusticam plebem supra appellauimus; postremo etiam negotiatores, & libertinos, de quibus satis supra diximus. Atque hæc quidem de partibus optimatum. Formam vero, vimque eorum si quis requirat, is quid ille deinceps subiiciat, quæso diligenter attendat. *Numerus,* inquit, *optimatum late, & varie diffusus est. sed genus vniuersum (vt tollatur error) breui circumscribi, & definiri potest. omnes optimates sunt, qui neque nocentes sunt, nec natura improbi, nec furiosi, nec malis domesticis impediti. horum qui voluntati, commodis, opinioni in gubernanda republica seruiunt, defensores optimatum ipsique optimates grauissimi, & clarissimi ciues nominantur, & principes ciuitatis.* Quibus verbis eos, quos commemorauit, omnes ita fuisse optimates ad-

iungit, si neque nocentes essent, nec natura improbi, nec furiosi, nec malis domesticis impediti. quid ita? quia sæpe vel iudicii declinandi causa, vel scelere, vel amentia, vel angustiis rei familiaris impulsi consules etiam, & senatores, & equites; & ex plebe rustici, & negotiatores, & libertini populares euaserunt, ac statum reip. peruertere tentarunt. Etenim Tiberium Gracchum accepimus nulla alia de causa, quam iudicii de se futuri formidine ab optimatibus, quorum pater suus princeps, ac defensor perpetuo fuerat, defeciſſe. id quod video Ciceronem ipsum in oratione de aruspicum responsis scriptum reliquisse, his verbis: *Ti. Graccho inuidia Numantini fœderis, cui feriendo quæstor C. Mancini consulis cum esset, interfuerat, & in eo fœdere improbando senatus seueritas dolori, & timori fuit. istaque res illum a grauitate patrum desciscere coegit.* Ab optimatibus autem adeo improbitatem abesse debere Cicero intellexit, vt bonos sæpe pro optimatibus, cum de rep. loqueretur, vsurparit. Hinc enim dixit in epistolis ad Lentulum: *Non offendes eundem bonorum sensum Lentule, quem reliquisti, qui confirmatus consulatu nostro, nonnunquam postea interruptus, & afflictus ante te consulem, recreatus abs te totus est, nunc ab iis, a quibus tuendus erat, derelictus. idque non solum fronte, atque vultu, quibus simulatio facillime sustinetur, ii declarant, qui tum nostro illo statu optimates nominabantur, sed etiam sententia sæpe iam, tabellaque docuerunt.* Furiosos etiam

negat

negat esse optimates posse. furorem autem definiuit in Tusculanis mentis ad omnia cæcitatem. quo verbo non solum vesanos, atque amentes complecti voluit, sed etiam qui reip. ob detrimentum, aut ignominiam acceptam essent irati. siquidem, vt inquit poeta nobilis, *ira breuis furor est.* quo furore percitos fuisse C. Gracchum, & L. Saturninum accepimus. Etenim scriptum est apud Ciceronem in eadem oratione de aruspicum responsis, *C. Gracchum morte fraterna, pietate, dolore, magnitudine animi ad expetendas domestici sanguinis pœnas excitatum, Saturninum autem, quod in annonæ caritate quæstor a frumentaria procuratione a Senatu amotus esset, ei rei M. Scauro, præfecto, dolore factum esse popularem.* Ex iis autem, qui cum propter ceteras caussas, tum maxime propter magnitudinem æris alieni nouarum rerum studiosi fuerunt, L. Sergius Catilina, vir patricius & nobilis vna cum sociis eius coniurationis fuit, de quo in hunc modum scribit Sallustius: *In tanta, tamque corrupta ciuitate, Catilina omnium flagitiosorum, atque facinorosorum circum se, tanquam stipatorum cateruas habebat. nam quicunque impudicus, adulter, ganeo, ventre, manu, pene bona patria dissipauerat; quique alienum æs grande conflauerat, quo flagitium aut facinus redimeret; præterea omnes vndique parricidæ, sacrilegi, conuicti iudiciis, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc quos manus, aut lingua periurio, atque ciuili sanguine alebat; postremo omnes, quos fla-*

gitium, egestas, conscius animus exagitabat, hi Catilinæ proximi, familiaresque erant. & post: *His amicis, sociisque confisus Catilina, simul quod æs alienum per omnes terras ingens erat, & quod plerique Sullani milites largius suo vsi, rapinarum. & victoriæ veteris memores ciuile bellum exoptabant, opprimendæ reipubl. consilium cepit.* Postremo, quod huius disputationis est caput, de optimatibus ita concludit: *Quid est igitur propositum his reipubl. gubernatoribus, quod intueri, & quo cursum dirigere suum debeant, id quod est præstantissimum, maximeque optabile omnibus sanis, & bonis, & beatis? cum dignitate ocium.* Itaque in agraria altera, cum, quid populare esset, definiret, ita egit: *Dixi in senatu, in hoc magistratu popularem consulem futurum. quid est enim tam populare, quam pax, quam libertas, quam ocium? quod ita iucundum est, vt & vos, & maiores vestri, & fortissimus quisque vir maximos labores suscipiendos putet, vt aliquando in ocio possit esse, præsertim in imperio, ac dignitate. neque enim illud populare debet videri, largitio aliqua promulgata, quæ verbis ostentari potest, revera fieri, nisi exhausto ærario, nullo pacto potest.*

& in Epistola ad Lentulum: *Cum omnibus nobis in administranda rep. propositum esse debeat id, quod a me sæpissime dictum est, cum dignitate ocium, non idem semper dicere, sed idem semper spectare debemus.* & in proœmio dialogi de oratore: *Cogitanti mihi sæpenumero, & memoria vetera repetenti*

petenti perbeati fuisse, Quinte frater, illi videri solent, qui in optima rep. cum & honoribus & rerum gestarum gloria florerent, eum vitæ cursum tenere potuerunt, vt vel in negocio sine periculo, vel in ocio cum dignitate esse possent.

Quamobrem, si optimates hos esse perspicuum est, facile, qui his aduersentur, populares esse, intelligi licet. vt tribunos pl. & qui eorum sectam sequuntur, id est, humiles & nullorum maiorum homines, & turbam forensem, ceterosque eiusmodi, si nocentes, improbi, furiosi, egentes, atque ære alieno obstricti sint, quibus in rep. propositum sit nihil aliud, quam vis, & seditio, quibus nihil turpius, nihil ad tranquillitatem reip. disturbandam potest esse accommodatius. Itaque animaduertere etiam possumus, bonis sæpe plebem opponi, cum pro plebe populares homines humillimos, ac tenuissimos accipiant. vt Cicero in Sextiana: *C. Gracchus frumentariam legem ferebat. res erat iucunda plebi. repugnabant boni, quod ab industria plebem ad desidiam auocari putabant, & ærarium exhauriri videbant.* & in epistolis ad Atticum: *Quæ æstimatio non modo vehementer ab optimo quoque, sed etiam a plebe reprehenditur* & alio loco: *Apud bonos idem sumus, quos reliquisti, apud fecem, & sordem vrbis multo melius, quam reliquisti.* Et quoniam plebis numerus multo est, quam bonorum, vberior, hinc etiam multos bonis opposuit, vt in sexto de rep. cum dixit: *Et vero in dissensione ciuili, cum boni plus, quam multi valent,*

lent, expendendos ab his, non numerandos puto. His ergo prauis, vt dixi, partium ſtudiis, atque hac pernicioſa optimatum, ac popularium factione, antiquæ, quæ poſt bellum Tarentinum prorſus extinctæ erant, exſuſcitatæ ſunt in ciuitate ſeditiones. ſic enim P. Mucius conſul, Scipione Naſica auctore, cum Tib. Graccho tribuno plebis, quietum ſtatum ciuitatis legibus agrariis conuellente, atque tribuniciis rogationibus popularem auram aucupante adiuuantibus reliquis optimatibus decertauit; ſic cum C. Graccho Tiberii fratre eadem moliente L. Opimius, cum L. Saturnino C. Marius, cum M. Druſo L. Philippus, cum P. Sulpitio L. Sulla, cum Cinna Octauius, cum Carbone iterum Sylla, ſic Q. Catulus conſul cum collega ſuo M. Lepido, M. Cicero cum L. Catilina, M. Bibulus cum C. Cæſare popularem conſulatum adminiſtrante contenderunt. neque vero ante finem ciuilium contentionum fecerunt, quam rempublicam vnam omnium bello, paceque poſt hominum memoriam florentiſſimam iisdem armis, quæ ab ipſa pro ſua ſalute, & dignitate defendenda acceperant, deleuerunt. dum ſcilicet cum in duas partes diſtracta ciuitas, Cæſarem plebs tueretur, Pompeio optimates hærerent. Cæſare autem, qui victor vniuerſa ad ſe vnum translata rep. tyrannidem exercere putabatur, per optimates interfecto, Antonio ſe, atque inde Octauio populus adiunxiſſet, Brutum, & ceteros patriæ liberatores curia cum bonis omnibus ſectaretur.

Hæc

Hæc habui, quæ de vetere ciuium Romanorum iure ex antiquissimis annalium monumentis magna diligentia conquisita, atque arbitratu meo digesta, litteris hoc tempore proderem: in quibus, quoniam non me præterit, quantas interea per rerum, & temporum tenebras penetrauerim, quam crebro de recto pene tramite, itineris ipsius cæcitate, deflexerim, sæpe me leuiter offendere potuisse confiteor. neque vero eam industriam atque prudentiam mihi assumo, qua infinitas prope huius laboris difficultates omnes superare, vt a principio dixi, possim: sed si æquos quod maxime cupio laboris huius iudices nactus fuero, non dubito, quin omnes hanc iacturam, quæcunque erit, facillime sint passuri, atque non grauissimo damno non leuissimam vtilitatem, quam ex rerum pulcherrimarum cognitione accipient, prælaturi. Reliquum est, vt ciuitate Romana explicata, Italiam ipsam, quod est opus, vt ipse meditans sentio, aliquanto iucundius, persequamur.

CAROLI SIGONII DE ANTIQVO IVRE ITALIÆ, LIBRI TRES.

Ad Senatum Populumque Rom.

QVid causſæ ſit, quamobrem, cum innumerabiles prope ab hominibus artes ad hominum vſum inuentæ, ac poſteris proditæ ſint, nulla tamen vel præſtantior vnquam, vel nobilior habita ſit, quam quæ militaribus inſtructa præceptis varie ſe bellicis in ſtudiis apud homines commendauit, merito maximam ſemper habuit dubitationem. cuius qui acutius exitum expedire doctiſſimi, & prudentiſſimi viri voluerunt, eam potiſſimum afferre causſam ſoliti ſunt, quod ab hac vna vberiores perpetuo, atque illuſtriores, quam ab omnibus aliis, commodorum, & gloriæ fructus ad vitam hominum permanarint. Quod quidem vere traditum eſſe, nobis quoque cum rerum præſentium ſtatum, ac quotidianam vitæ conſuetudinem intuentibus, tum vero præteritorum temporum memoriam, atque antiquiſſimorum populorum præclara facta animo repetentibus plane

plane videtur. neque enim vllam aliam vim, ac facultatem, aut furentes finitimorum populorum impetus aliquando retardasse, aut sanctum libertatis patrimonium aduersus nefarios hostium conatus defendisse, aut denique pacis omnium virtutum, vnde nostra est perfecta beatitudo, alumnæ grauiorem vindicem, ac custodem fuisse inuenimus, quam ipsam armorum tractationem, omnemque rei militaris, ac bellicæ disciplinam. ex quibus tum diuturna incolumitas, tum sempiterna prope ad nominis commendationem fama huius laudis studiosis ciuitatibus comparata est. Quanquam autem ea fere conditio, ac natura hominum est, vt his duabus quasi facibus animi, mentesque eorum ad res omnes aggrediendas facile accendantur, & in id se alacrius intendant, vnde vtilitatis, aut dignitatis spem vberiorem ostendi sentiant; non æque tamen omnes homines huius vtriusque studii cupiditate afficiuntur, ac flagrant. alios enim animaduertere licet, totos in parandis opibus, & quouis modo congerendis diuitiis occupatos, alios nihil aliud, quam de decore, & honestate cogitantes, atque hoc toto de genere ita sentientes, vt nihil esse in vita vtile, quod a dignitate seiunctum sit, arbitrentur, cuius prope heroicæ virtutis magnitudine qui priscis temporibus

poribus excelluerint, haud sane multos numerare ex omni memoria possumus, ætate vero nostra, multo etiam pauciores. fit enim nescio quo modo, id quod grauius videtur esse dolendum, vt paulatim cum hominum ætate mirifica illa priscæ virtutis indoles consenescat, atque omnino antiqua laus illa sensim deficiens prope in dies vehementius contabescat. Ac mihi quidem hac de re sæpius cogitanti cum vestri maiores Romani multis in rebus magni, atque admirabiles fuisse, tum vero in hoc studio omnem superasse hominum naturam, & conditionem videntur, quod ita bellicam disciplinam, & militaria studia tenuerunt, ac pertractarunt, vt qui gentes pæne, ac nationes omnes singulari quadam consilii, atque animi præstantia ad suum imperium adiunxerint, iidem ne in ipsa quidem victoria, qua nihil insolentius esse, atque superbius solet, aliud quiddam, nisi laudem, dignitatem, & gloriam spectauerint vnquam, atque secuti sint. Neque vero quæ quoquo tempore ab iis vel fortitudinis, vel prudentiæ, vel moderationis, vel iustitiæ exempla edita sint, commemorare hoc loco necesse est. nota hæc omnium iam historiis, testata vocibus adeo sunt omnia, vt facilius humani generis interitus vniuersus, ipsarumque terrarum exustio consequi, quam Romanæ

manæ virtutis obliuio, atque silentium possit. illud autem illustre in primis, & ad perpetuam hominum memoriam insigne non prætermittam, eam fuisse quondam populi Romani magnitudinem, ac domi, forisque disciplinam, vt in hodiernum vsque diem non modo Italia, sed, quod mirabile videatur, extrema fere terrarum sola, & nationes vltimæ stent præclaris eius institutis, ac legibus obseruandis. Quibus de rebus cum sæpe alias accidit, vt ipse mecum accuratius quærerem, tum proxime, cum de antiquo iure Italiæ scriberem. sensi enim tum aperte id, quod multo etiam ante facile animaduerteram, nullam vnquam gentem, nullam nationem fuisse, quæ vel belli, vel pacis studia, quam populus Romanus, coluerit diligentius, vel vtrumque artis genus tractauerit excellentius. cuius ille rei documentum dedit certissimum, primum, cum rebellantis, atque imperium recusantis Italiæ audaciam constantissime profligauit: deinde, cum eandem in fidem redeuntem, & auctoritatem suam se adiungentem humanissime in eadem ciuitatis, & reipublicæ iura asciuit. Quamobrem incredibilem profecto cepi laboris mei, ac diligentiæ fructum, cum eodem tempore populi omnium, qui fuerunt, futurique sunt, præstantissimi virtutem veterem, & antiqua Italiæ,

liæ, quibus in societatem Romani peruenit imperii, ornamenta renouaui. quin etiam valuit multum ad voluptatem animi mei augendam, quod intellexi, futurum, vt ego hoc studio non tam præsentem Latinarum laudem litterarum, quibus non nihil opis, ac luminis mea allatum industria exoptabam, quam veterem eius soli memoriam, in quo ego natus, & educatus essem, (quanquam non obscura fidelissimæ senatui Romano coloniæ Mutinæ fama est) tuerer, ac custodirem. Nec vero dissimulandum, aut obscure ferendum est, omnem me ab incunte ætate eo curam, atque operam contulisse, vt populi Rom. res gestas, leges, & instituta, non a silentio hominum, a quo quidem ipse sua se virtute, rerumque magnitudine vindicauit, sed ab obscuritate fortasse, quæ plerisque veteribus monumentis amissis, mirabiliter iam mentes nostrum inuoluerat omnium, educerem, quoad studio meo consequi, ac diligentia possem. vt si mihi laus esset aliqua ingenii requirenda, eam ex historiæ omnium nobilissimæ pertractatione colligerem; si pietatis, conditori, parenti, ac tutori prope nostro legitimo debitam officii gratiam quoquo modo possem, referrem. Itaque vix dici, aut omnino cogitari satis potest, quantum lætitiæ, quantum voluptatis animo aliquando

quando capiam meo, cum veteris populi Rom. vt nomen, sic imaginem in vobis adhuc, & in vestris magistratibus residere animaduerto, & in summo dolore, quem ex Rom. euersione imperii haurire soleo, quo sæpe solatio fruar, cum vetera aliquot Romanæ insignia reipub. adhuc Romæ, & in Capitolio apparere intelligo. quid enim aliud, quæso, conseruatores vestri, quam augustam illam veteris consulatus speciem, quid aliud, qui Capita regionum dicuntur, quam sacrosanctum illum plebis tulerunt tribunatum? præterea consilia publica, oppida, & castella etiamnum in vestra, id est, in senatus, populique Rom. fide, & potestate posita, nonne antiquam etiam nescio quam Romanæ repræsentant faciem reipublicæ? Quamobrem feci equidem libentissime, vt cum iura vetera ciuium Rom. eruta ex obscurissimis tenebris vetustatis, pontifici maximo, atque optimo, Pio IIII, cuius nunc nutum Romana ciuitas grauissimum intuetur, dedicassem; deinceps Italiæ iura, quod consequi videbatur, populo Rom. potissimum, a quo vno quondam accepta essent, consecrarem. Cuius populi quando vos vt hereditatem virtutis amplissimam, ac splendidissimam creuistis, sic personam honestissimam geritis, date mihi hanc, obsecro, veni-

veniam, vt vos hoc ſtudii, atque officii nouo fortaſſe, ſed vt puto, a veſtra dignitate non alieno munere proſequar. quod quidem eo nunc fungor alacrius, quod intelligo, eos in magiſtratu homines eſſe, ac publicæ gubernacula rei tractare, quos cum hæc ſtudia mirifice delectant, quæ omnium pulcherrima, & nobiliſſima perpetuo vt haberentur, & eſſent, admirabili veterum veſtrorum virtute patrum, effectum eſt, tum imitatio in primis antiquæ virtutis, & diſciplinæ, quam in ſuo munere obeundo ſumma eos audio diligentia, curaque retinere. Quam ad laudem cumulandam hos de vetere Italia commentarios, qui mirum in modum Rom. nomen, cuius opera Italia eſt hunc honorem conſecuta, illuſtrant, haud parum arbitror allaturos, ſi ad ea, quæ maiores ſui pro dignitate, & ſalute Italiæ geſſerint, contemplanda cogitationes ſuas aliquando excitarint. Mihi vero ad lætitiam animi mei ſat erit, ſi antiqua Italiæ iura mea diligentia reſtituta veterem ſenatus populique Romani, cuius nomini ſint inſcripta, longe, lateque patentem poteſtatem oſtendant. Sed ad rem reuertamur.

LIBER

LIBER PRIMVS
DE IVRE
POPVLORVM ITALIÆ
ab vrbe condita vsque ad bellum Italicum A. V. C. 602.

ARGVMENTVM.

*Postea*quam *duobus* libris *iura vetera ciuium Rom. aperuit*, *TRIBVS deinceps de* antiquo iure Italiæ *disputat. vt cum in PRIMO* populorum, *in SECVNDO* ciuitatum iura *tradiderit*, *in TERTIO demum*, *quemadmodum toti Italiæ Romana sit* ciuitas impertita, *doceat. ad hunc autem finem ab his fere principiis peruenit. Primum Italiam ab antiquis duobus modis ostendit esse acceptam: vno, vt naturæ finibus terminaretur: altero, vt iuris natura, alpibus, & mari contineri ait: iure, Rubicone, Arno, & mari. Ius autem a populo Rom. victore esse præscriptum. a quo item tria iura Italiæ esse deducta, vnum Latinorum, alterum Italicorum, tertium prouinciæ Galliæ. gradus enim hos fuisse præmiorum, quæ optime de rep. Rom. meritis data sint, ciuitatem Rom. ius Latii, ius Italicum, & ius prouinciæ: ex quibus vt iure Latii ciuitas Rom. sic Italico Latinitas, & Italicum prouinciali commodius fuerit. Quemadmodum autem ius ciuium Rom. ex legibus, & senatusconsultis, & edictis proficisci alio libro ostendit, sic in hoc hæc iura ex iis legibus, quæ in societate iungenda conscriptæ sint, manare demonstrat. Itaque quoniam societatis, qua se*

populus Rom. cum aliis populis obstrinxit, iura tria fuisse reperit, sponsionem, pactionem, & fœdus, propterea quid sponsio esset, ac quomodo fieret, quid pactionis vocabulo præcipue intelligeretur, ac qua ratione celebraretur, quid fœdus esset, & quomodo feriretur, & tria demum fuisse fœderum genera, iniquum, æquum, & æquissimum, planum facit. ex quo concludit, cum iure omne a fœderis, & societatis legibus effluat, leges autem aliæ aliis datæ sint meliores, fieri, vt alii aliis commodiore conditione vtantur: optimam autem esse ciuium Rom. aliquanto deteriorem Latinorum, infra Latinos Italicorum, durissimam vero prouinciarum. quo iure donatam esse Italiæ partem illam, qua vltra Vmbriam, & Etruriam vsque ad alpium crepidinem est porrecta (a). *His ergo fundamentis iactis, cum primo libro populorum iura sibi tradenda esse proposuerit, Latinorum, Italicorum, & Galliæ, ob eam rem statim Latinos aggreditur, atque ab eorum definitione reliquam omnem de iis disputationem deducit. Itaque cum eos Latii incolas, populi Rom. fœderatos iure Latii donatos, definiat, singularum huius definitionis partium deinceps rationem reddit* (b). *Quoniam autem ius omne e fœdere proficiscitur, fœdus autem ex victoria parta, & pace concessa indagatur, propterea, vt commodius fœdera Latinorum inueniat, bella quoque eorum cum Romanis gesta, & clades vltro, citroque illatas exponit. quod quia sine agri descriptione præclare consequi non potest, ob eam rem ab agro exorsus ad bella, a bellis ad fœdera, a fœderi-*

(a) Cap. 1. de Triplici iure Populorum Italiæ. (b) C. 2. de Latinis.

fœderibus ad iura Latinorum patefacienda delabitur. Latium autem duplex, vetus, & nouum ex veterum sententia circumscribit. populos vtriusque enumerat. qui proprie Latini dicti sint, aperit, & de eorum concilio ad lucum Ferentinæ, & feriis Latinis in monte Albano disputat. Volscos, & Æquos, quanquam intra Latii fines inclusos, Latinos tamen tum non habitos docet. Inde fœderibus Latinorum expositis (c), quod tandem ius Latii, vel Latinitas fuerit, prodit. nempe, vt Latini iuris Quiritium essent expertes, quod quale fuerit, ex libro de iure ciuium Rom. repetit, id est, vt neque libertatis, neque gentilitatis, neque sacrorum, neque connubiorum, neque patriæ potestatis, neque legitimi dominii, nec testamentorum, nec tutelarum iura eadem vsurparent, quæ ciues Rom. nisi fundi facti essent, id est, iura aliquot priuata populi Rom. asciuissent. tales enim fundos populos fuisse ostendit. in ceteris autem rebus propius ad ciuium Rom. iura accederent, vt in censu, & tributis: militarent tamen in auxiliis, non in legione, nec suffragium, nisi legum iubendarum caussa, si inter magistratus conuenisset, Romæ ferrent, & quod caput est, qui domi ædilitatem, & quæsturam gessissent, ii Romæ se pro ciue Romano gerere possent (d). Æquorum inde, Volscorumque bella persequitur. atque vt ad internecionem deleti, & in eorum agrum immissi Latini sint, docet (e). Deinde Hernicorum (f), Oscorum, Ausonum-

(c) Cap. 3. de Agro Latino, & Fœderibus Latinorum. (d) C. 4. de Iure Latii. (e) C. 5. de Fœdere & Iure Volscorum & Æquorum. (f) C. 6. de Agro Fœdere & Iure Hernicorum.

que agrum describit, iisdemque victis ius, & nomen Latii noui concessum esse demonstrat (g), *atque ita primo Italorum iure enucleato ad alterum eorum, qui Italici dicti sunt, explanandum confert orationem. Italicos autem definit reliquæ ad Rubiconem, & Arnum Italiæ habitatores, populi Rom. fœderatos, iure Italico præditos* (h). *inter Italicos autem refert Etruscos* (i), *Campanos* (k), *Lucanos* (l), *Bruttios, Messapios, Sallentinos* (m), *Apulos* (n), *Frentanos* (o), *Picentes* (p), *Senones* (q), *Vmbros* (r), *Sabinos* (s), *Marsos, Vestinos, Marrucinos, Pelignos* (t), *& Samnites* (u), *atque eorum segillatim agros, bella, & fœdera paucis indicat. ex quibus fœderibus ius illud hausturn esse concludit, quod est Italicum appellatum, quod in ceteris rebus cum Latinitate fere par esse inuenit, præterquam in suffragio, cuius nullam Italici partem adepti sunt; & ciuitate, ad quam nullum iidem aditum habuerunt. non tamen prætori Rom. eos obtemperasse, vt prouincia Gallia, docet. ex his tamen alios aliis afflictiore con-*

(g) Cap. 7. de Agro Fœdere ac Iure Oscorum & Ausonum. (h) C. 8. de Italicis. (i) C. 9. de Agro Etrusco & Fœderibus Etruscorum. (k) C 10. de Agro & Fœderibus Campanorum. (l) C. 11. de Agro & Fœderibus Lucanorum. (m) C 12. de Agro Bruttio, Messapio, & Sallentino, & fœderibus Bruttiorum, Messapiorum & Sallentinorum. (n) C. 13. de Agro & Fœderibus Apulorum. (o) C. 14. de Agro & Fœdere Frentanorum. (p) C. 15. de Agro Piceno, & Fœderibus Picentum. (q) C. 16. de Agro Gallico, & Gallis Senonibus. (r) C. 17. de Agro & Fœderibus Vmbrorum. (s) C. 18. de Agro Sabino, & Fœderibus Sabinorum. (t) C. 19. de Agro & Fœderibus Vestinorum, Marsorum, & Pelignorum (u) C. 20. de Agro & Fœderibus Samnitium.

conditione esse potuisse, non negat (x). *Postremo Galliam citeriorem aggressus* (y) *populos profitetur Ligures* (z), *Gallos Cispadanos, vt Boios, Transpadanos, vt Insubres, & Cænomanos* (a), *&, præter Gallos, Venetos etiam, & Carnos* (b), *eademque qua in aliis ratione, agrum eorum, & oppida prodit. quibus bellis singuli victi, atque in prouinciæ formulam redacti sint, ac quod ius prouinciæ Galliæ datum, cur Togatæ nomen impositum sit, & in quo reliquis ipsa prouinciis excelluerit, declarare contendit* (c).

(x) C. 21. de Iure Italico. (y) C. 22. de Gallia Citeriore. (z) C. 23. de Agro & Fœderibus Ligurum. (a) C. 24. de Agro & Fœderibus Gallorum. (b) C. 25. de Agro & Fœderibus Venetorum & Carnorum. (c) C. 26. de Iure Prouinciæ Galliæ.

CVm multis locis eximiam Italiæ virtutem, & excellentem in omni genere præstantiam licet admirari, tum vero in eo maxime, quod olim cunctis & belli & pacis artibus vna inter omnes omnium terrarum gentes excelluit. etenim, si vetera tempora recordari, atque ex priscis litterarum repetere monumentis velimus, facile Italos, animi magnitudine & robore, nullis gentibus concessisse; constantia vero, fide, humanitate, semper fere omnibus præstitisse, reperiemus. cuius originem laudis accuratius indaganti, haud scio, an satis probabilis illa ratio afferri iure possit, excellens quædam in hoc cœlo soloque vis a natura insita, quæ vel sola aspiratione, quicunque hanc regionem insideant, homines agrestes, & se

ros ad humanitatem traducere, barbaros & imperitos omni doctrina possit excolere. nisi si quis huius rei prope admirabilis occultam caussam ad eorum, qui hanc terram primis temporibus tenuerunt, præclaram institutionem, & egregiam moderationem referre malit. cur enim delectam a diis, quam incolerent, antiquitas existimauit? credo, quod, vbi fides, vbi iustitia vigeret, ibi deos aliquando præfuisse, ac præclara tantarum virtutum fundamenta iecisse, consentaneum videretur. Ex eadem opinione fluxit altera, qui postea diis homines simillimi eadem loca sanctissimis legibus, optimis institutis temperarunt, eos diuinam quantam progeniem esse, deorumque sapientiam, a quibus ortum ducerent, iure optimo referre. Porro, quid credi aliud æquum fuit de illis viris, qui humana omnia inferiora virtute ducerent, qui summum bonum in beneficentia ponerent, regionem oppidis & coloniis ad aspectum pulcherrimis frequentarent, legibus & moribus ad imperii æternitatem firmissimis instituerent? Atque inter hæc populis vtilia ac salutaria, cœlesti prope virtute sese extulit, quasique solum alterum, vnde diu lucem ac salutem semper homines peterent, Romana ciuitas ostendit. cuius admirabilem, & certe diuinam originem singularis ac diuina consecuta virtus breui facile vel armorum metu, vel iustitiæ admiratione omnium in se gentium ac populorum animos oculosque conuertit. Romanæ vero gentis præclara vestigia vsque adeo reliqua semper est imitata Italia,

vt

vt cum populo ipso Romano orbis terrarum virtute & gloria principe, de omni honestatis laude contenderit. quo in genere cum alia sane quam multa, mihi admirabilia, atque perpetuam ad commemorationem insignia videri solent, tum illud inprimis, quod cum ipsa per quingentos ferme annos infestissimis eius armis acerrime restitisset, diuturnis tandem fracta bellis non modo singularem ei fidem præstitit, operamque in exteris subigendis gentibus nauauit egregiam, sed, iustissimo demum etiam bello suscepto, dignam se, quæ, vt antea in omnium laborum ac periculorum societatem, sic parta victoria, in ciuitatis atque imperii communionem vocaretur, ostendit. quo factum est, vt multo ampliorem, atque illustriorem ex Romani iuris societate, quam ex pristina imperii æmulatione laudem tulerit. Quamobrem, cum ego de vetere populi Romani iure alio volumine, quantum res ferre videbatur, copiosissime scripserim, maxime conuenire iudicaui, vt deinceps antiquo de iure Italiæ, cuius fideli admodum, ac forti opera exteræ bellicosissimæ gentes diuersis temporibus victæ imperium, ac leges acceperunt populi Romani, quantum ipse consequi possem, accurate dissererem. Quamquam mihi sæpe venit in mentem subuereri, ne quibusdam, quorum industria in aliarum fortasse artium ac studiorum laude sit occupata, parum, recte facere videar, qui in rebus antiquissimis, & propter vetustatem ab omnium hominum, vt ipsi putant, vtilitate remotissimis nimium operæ, cu-

ræque consumam: cum præsertim, quæ ipse post quadriennium vel ingenii vel studii monumenta ediderim, quæ fuisse non pauca satis constat, ad vnius populi Romani res, tempora, ac iura vetera instauranda spectauerint. Quibus etsi res ipsa cognita satisfacere abunde potest, videtur tamen faciendum esse, vt hoc loco, quantum instituti ratio mei permittit, breuissime respondeam. Primum igitur, si me dicam populi Romani magnitudine, & rerum ab eo gestarum splendore commotum, ad veterem eius & multis incognitam memoriam renouandam, atque ab hominum obliuione, & silentio vindicandam esse aggressum, neminem puto fore, qui me iure, nisi plane agrestis, ac veræ laudis ignarus, possit reprehendere. cur enim, quod sexcentis quondam factu honestissimum & glorioſissimum fuit, id mihi vitio, aut omnino cuiquam nunc denique tribuatur? præsertim vero qui & ea litteris mandem hoc tempore, quæ neque ex veteribus quisquam omnia sit complexus, neque nostra aut patrum, auorumque memoria docti homines attigerint, & in hac tamen disputatione ita versor, vt nihil nisi ex antiquorum, quos in tanta solos quæstione sequor, fontibus vberrimis hauriam. Quare, si maximi, atque omnium olim terra, marique potentissimi populi præclara facta, atque instituta vel ad cognoscendum admirationis, vel ad legendum vtilitatis afferre quidquam possunt: quis est, qui nos in alio malit studio laborare, quam in eo, in quo populi orbis terrarum victoris vniuer-

sa

sa reip. ratio plurimis errorum & ignorationis inuoluta difficultatibus explicatur? Sin autem obsoletos iam nimia vetustate Romanos cum suo quanquam latissimo imperio seponendos, & relinquendos putemus: an vero latinæ orationis, cuius studio totam adhuc Europam cernere flagrantem possumus, cognitionem repudiabimus? Minime vero, dicet aliquis: at aliud est, populi facta; aliud populi verba perquirere. Non dico, quam ridiculum sit, facta, quibus ad similis imitationem virtutis accendi possumus, reiicere, sermonem, qui glorioſa facta consequitur, curiosius indagare. illud dico, orationem Romanorum, nisi cognita penitus omni tum domestica, & forensi, tum bellica & militari eorum disciplina, percipi & cognosci vix quidem posse. vt, si quid studii atque operæ ad latinæ orationis intelligentiam conferri deceat, par prope, ac multo fortasse etiam maior industria in populi Romani rep. perdiscenda videatur esse collocanda. quid enim latinis litteris aliud, quam populi R. bella, ac victoriæ continentur? quid aliud, quam leges & instituta, quæque ex iis manant, præclare facta traduntur? Quæ me ratio impulit, vt artem per se cognitione nobilissimam, vsufructuosissimam, his temporibus obscurissimam, latinis litteris tractandam, ac, quoad ipse possem, illustrandam susciperem: nimirum vt non solum populi Rom. veteris, quasi parentis nostri, memoriæ pro virili parte consulerem, sed etiam, vt Latini sermonis, cuius antiquam gloriam, multis affecta

calamitatibus, adhuc tamen conseruat Italia, studium adiuuarem. Ac video quidem a) Italiæ vt non vnam totius olim appellationem, sic nec vnam communem fuisse possessionem.

nam Hesperia, Ausonia, Oenotria, Saturnia, & demum etiam Italia partium tum fuerunt nomina, non totius. quas partes, vt in monumentis rerum gestarum traditum videmus, ab initio alii alias tenuerunt, Siculi, Tyrrheni, Vmbri, Ligures, Oenotrii, Peucetii Aborigines, Pelasgi. quorum alii huius regionis indigenæ fuisse, alii aliunde in hanc terram omnium iam tum rerum copiis affluentem, sed plerique ex Græcia creduntur traiecisse. Verum, vt eorum quisque venerit, vt bella pacemque cum finitimis fecerit, nobis hoc loco non est consilium scribere. nam nec eorum temporum satis est explorata memoria, & quæ de iis antiqui prodiderunt, ea fabulis similiora videntur, quam historiæ. Adde, quod illi parum consentanea, atque adeo etiam inter se pugnantia sæpe loquuntur, vt ne probabile quidem, quod in tantis rebus afferas, facile quidquam inuenias. Hanc scribendi gloriam æquo animo cum aliis, tum præsertim eruditissimo M. Catoni, illi veteri relinquemus, & temporibus illis multo, quam nos sumus, propinquiori, & optimorum annalium copia magis instructo. cuius doctissimæ Origines hoc tempore, magna rerum

a) *Reliquæ editiones omissis præcedentibus caput I. ordiuntur verbis sequentibus*: Italiæ vt non vna totius olim appellatio, sic nec vna communis fuit omnino possessio,

rum Italicarum iactura, desiderantur. nobiscum autem præclare actum iri putabimus, si, qui fuerit antiquus Italiæ status a Romulo rege vsque ad Augustum Cæsarem, & quo singuli Italiæ populi bello a populo Rom. domiti, quo cum eo fœdere iuncti, quo demum iure donati fuerint, quam poterimus, verisime demonstrabimus.

Est hoc quidem magnum, ac nescio an dicam maximum, quod profitemur: tanta est vel antiquitatis obscuritas, vel temporum vetustas, vel priscorum annalium paucitas: sed has omnes difficultates, atque angustias vna, quæ maxima ex veteribus temporibus renouandis capitur, facile superare vtilitas potest.

Quorum quidem temporum rationem cum complector animo, tria potissimum ea fuisse comperio; vnum a Romulo rege vsque ad primum Punicum bellum, tum cum tota, quæ tum dicebatur, Italia, assiduis bellorum afflicta contentionibus, in ditionem, potestatemque populi Rom. peruenit: alterum a bello Punico vsque ad Italicum, siue Sociale, siue Marsicum; quo tempore Italici a Romanis sociorum loco habiti, mirum in modum opes eorum, & imperium adauxerunt: tertium a bello Italico vsque ad Augusti imperium, quo lege Iulia, atque Pompeia ciuitatis Romanæ iura late Italis omnibus impertita sunt. Itaque omnem hanc in tres libros disputationem contulimus; duos, in quibus singulorum populorum, oppidorumque Italiæ statum ab ortu vrbis vsque ad exitum belli Marsici; tertium, in quo eorun-

eorundem iura a bello Marsico vsque ad occasum reip. explanamus.

Huius autem disputationis cum bonis ominibus hinc capiamus exordium.

Cap. I.

De triplici Iure populorum Italiæ.

a) Italia omnis cuius vetera in his libris iura inuestigamus. duobus ab initio est finibus terminata, vno naturæ, altero iuris. Natura fines mare, atque alpes dedit, quibus, præter ceteros, Ligures etiam, & Gallos, & Venetos, & Carnos comprehendit. populus autem Romanus a mari supero quicquid intra Rubiconem, ab infero, quicquid intra Arnum est conclusum, proprio nomine Italiam appellauit; Ligures autem, Gallos, Venetos, & Carnos ob eam caussam excluſit, quod eos in prouinciæ formam redegerat, ac multo deteriore, quam reliquam Italiam, iure affecerat. Prioris descriptionis cum multos alios auctores habemus, tum neminem certe aut ætate antiquiorem, aut auctoritate grauiorem, quam Polybium, qui & P. Scipionis eius, qui Carthaginem deleuit, fuit æqualis & res Romanas omnium, vt res ipsa docet, diligentissime scripsit. is autem historiarum lib. II his Italiam terminis definiuit: *Tota* inquit, *Italia in trianguli speciem est formata. eius latus vnum quod ad orientem solem spectat, Ionio, ac deinceps Adriatico mari terminatur; alterum vero*

a) *Pleræque editiones præmittunt*; Ceterum

vero, quod ad meridiem, Siculo, & Tyrrheno, ex quibus inter se coeuntibus apex trianguli efficitur, vbi est in meridiem proiectum promontorium, quod Cocinthus b) appellatur, & Ionium a Siculo mare distinguit. tertium vero, quod septentrionem, & mediterraneam regionem intuetur, deinceps alpium crepidine circumscribitur, quæ a Massilia, & iis, quæ supra Sardoum mare c) sunt, locis initium ducit, & continenter vsque ad intimum Adriæ sinum extenditur. apud ipsam autem, de qua dixi, crepidinem alpium, quam etiam quasi basem trianguli licet appellare, a meridie ad septentrionem subiecti sunt campi totius Italiæ vltimi, qui bonitate & magnitudine omnibus iis, qui in Europa sunt, antecellunt. Vniuersa vero ea linea, qua hi campi definiuntur, speciem trianguli format. cuius apex ab alpium, & Apennini montis concursu non longe a Sardonio mari supra Massiliam figuratur. Laterum autem vnum a septentrione, vt supra dixi, alpes sunt, quæ ad ducenta septuaginta quinque millia passuum porriguntur; alterum vero a meridie Apenninus, qui ad quadringenta quinquaginta. basim autem totius figuræ littus Adriatici sinus effingit; cuius magnitudo est a Sena oppido in intimum fere sinum vltra CCCXII. millia passuum, adeo vt horum camporum ambitus non multum a mille ducentis quinquaginta millibus passuum abſit. Hæc, vt dixi, Polybius. ex quibus satis in-

in-

b) *Francofurtenſes malæ ſcribunt*: Corinthus c) *Vulgo habetur*: Maſſiliam.

intelligi potest, Italiæ terminos eos, quibus ad alpes vsque est propagata, a natura esse, omnium rerum parente antiquissima, constitutos. quibus autem Arno est, & Rubicone concluſa, eos non naturæ fuisse, sed iuris, quod est a populo Romano, omnium gentium victore, præscriptum post commodiore loco probabitur. Quocirca si priorem illam naturæ diuisionem sequamur, hos Italiæ populos numerabimus, Ligures, Gallos, Venetos, Carnos, Etruscos, Latinos, Campanos, Lucanos, Græcos, Apulos, Frentanos, Picentes, Vmbros, Sabinos, Vestinos, Marsos, Marrucinos, Pilignos, & Samnites; si posteriorem, Italos populos in tres tantum partes tribuemus, Latinos, Italicos, & prouinciam Galliam. Quas diuisiones si quis diligenter ratione, animoque lustrauerit, facile intelliget, illam esse vt totius in partes, hanc vero quasi generis in species. Etenim cum Italiam in suas regiones locorum inter se interuallo distinctas describimus; quid aliud, quam totum quodammodo in sua, ex quibus constat, tanquam membra partimur? cum autem eandem non spatiis, aut locis, sed iure, aut lege distinguimus, nonne generis in suas formas diuisionem instituimus? genus est enim ius vetus Italiæ; species, ius Latii, ius Italicum, & ius prouinciæ Galliæ. Quæ quidem nomina, ac iura Italica non a populari loquendi consuetudine, sed ab ipsa victoriæ lege obtinuit. vt enim optime se quisque in populum Rom. gessit, ita maxima fidei, ac virtutis suæ præmia est adeptus. Etenim,

vt

vt scite Flaccus Siculus, *cum quidam populi aduersus Romanos bella gessissent, quidam experti virtutem eorum seruassent pacem, quidam, cognita pace & iustitia, se illis addixissent, & frequenter aduersus hostes eorum armatulissent; pro suo quisque merito leges acceperunt. neque enim erat æquum, iis qui toties admisso periurio, rupissent pacem, ac bellum intulissent Romanis, idem præstari, quod fidelibus sociis.* recte etenim caput illud XII. tabularum, quo permittebatur, *Vt idem iuris esset Sanatibus, quod fortibus, id est, bonis, & qui nunquam defecerant a populo Rom. lege Æbutia abrogatum*, prodit Gellius. Sanates autem, teste Festo, appellarunt, *qui supra, infraque Romam habitauerunt; qui cum desciuissent a Romanis, breui post in amicitiam, quasi sanata mente, rediissent.*

Gradus autem præmiorum, per quos optime meritis ad summum in imperio fastigium fuit ascensus, hi, quos dixi, fuerunt, prouincialium, Italicorum, Latinorum, & postremo ciuium Romanorum. ex quibus vt iure Latii ciuitas Romana, sic Italico Latinitas, & Italicum prouinciali honestius, ac commodius fuit. quos quidem gradus cum alios, tum præcipue imp. Claudium apud Tacitum video in oratione quadam significasse, cum dixit, *plebeios magistratus post patricios, Latinos post plebeios, ceterarum Italiæ gentium post Latinos, exterorum post Italos extitisse.* Hæc autem iura maxime vsque ad legem Iuliam bello Italico, anno vrbis DCLXII. latam, in ipsa

ipsa deuicta iampridem, & nutum populi Rom. intuente Italia celebrata sunt. post legem vero Iuliam, cum vniuersa in ciuitatem Romanam accepta, atque in tribus coniecta esset Italia, exteris etiam populis tribui cœpta sunt, vt aliis quidem ciuitas, aliis Latium, aliis ius Italicum pro sua cuiusque erga rempub. fide concederetur. id quod e Ciceronis, Suetonii, & Plinii nobilissimis perspici monumentis potest. Cicero quidem in epistolis ad Atticum, inquit: *Siculis multa Cæsar, neque me inuito. etsi Latinitas erat non ferenda. veruntamen. ecce autem Antonius fixit legem a dictatore comitiis latam, qua Siculi ciues Romani.*

Vt autem ius ciuium Romanorum docuimus, ex popularibus rogationibus, plebeive scitis, & senatus consultis, & edictis esse profectum, item de iure Italiæ existimamus: omnia enim hæciura leges illæ intulerunt, quæ in fœdere feriendo, atque omnino societate iungenda a populo Rom. conscriptæ sunt. Itaque ius omne ex fœdere, fœderis æquitas ex lege, lex ex populi Roman. voluntate fluxit. quæ quidem pro suis in quenque aut victum, aut amicitia impetentem populum meritis inclinauit.

Iam vero tria amicitiæ, ac societatis, qua se populus Rom. cum Italis, ceterisque populis obstrinxerit, iura fuisse, sponsionem, pactionem, & fœdus, ostendit in defensione Balbi Cicero, cum ait: *Vt quæque ciuitas nobiscum maxime societate, amicitia, sponsione, pactione, fœdere coniuncta*

cta est, ita maxime communionem beneficiorum, & præmiorum continere. & Liuius cum scribit: *Ocriculanos sponsione, Lucanos fœdere, in amicitiam susceptos.*

Non esse porro idem sponsionem, pactionem, & fœdus, ex eo intelligi licet, quod fœdus pactione, pactio sponsione firmior, ac stabilior fuit. Nam sponsio neq; populi iussu, neq; senatus auctoritate, quod in fœdere accidebat: sed arbitrio magistratuum & imperatorum, fiebat, atq; deditione eorum, per quos facta essent, infirmabatur. Hoc autem adeo aperte docet Liuius, vbi de pace Caudina disputat, vt de eo nulla dubitatio relinquatur. si quidem ita agit: *Itaque non, vt vulgo credunt, fœdere pax Caudina, sed per sponsionem facta est. quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset, aut obsidibus, vbi precatione res transigitur: per quem populum fiat, quo minus dictis legibus stetur, vt eum ita Iupiter feriat, quemadmodum a fecialibus porcus feriatur? spoponderunt consules legati, quæstores, tribuni militum, nominaque omnium, qui spoponderunt, extant. vbi si ex fœdere acta res esset, præterquam duorum fecialium, non extarent.* Deinceps pacem eam a populo Rom. consulibus, & ceteris, qui spoponderant, deditis, irritam esse iussam addit. Sæpe tamen euenit, vt quod imperator iniussu populi, & sine auctoritate senatus pepigerit, id fœdus vocatum sit d) quidem, sed tamen non seruatum. quod ostendit princeps quidam Carthagi-

d) *Communiter additur*: illud

nienſium apud Liuium, cum ad Romanos legatos de fœderis ratione ſecum agentes ita verba fecit: *Vos, quod C. Lutatius conſul primo nobiscum fœdus icit, quia neque auctoritate patrum, nec populi iuſſu ictum erat, negaſtis vos eo teneri. itaque aliud de integro fœdus publico conſilio ictum eſt.* Tale autem etiam fuiſſe Numantinum, facile inde apparet, quo id C. Mancini conſulis deditione eſt diſſolutum. Quocirca ſcriptum reliquit in tertio libro de officiis Cicero, *C. Mancinum, vt Numantinis, quibuscum ſine ſenatus auctoritate fœdus icerat, dederetur, rogationem ſuaſiſſe eam, quam L. Furius, & Sex. Atilius ex S. C. ferebant: eaque accepta, eſſe hoſtibus deditum.* Numantinum autem fœdus, vt Caudinum ſponſionem appellari poſſe, niſi Antias annalium libro XII. prodidiſſet, calamitatis certe ſimilitudo id nos doceret. vt enim ad Caudium quæſtores, qui ſpoponderunt, dediti ſunt, ſic ad Numantiam Ti. Gracchum, Mancini quæſtorem, fœderis eius auctorem, dedere voluerunt.

Pactionem præterea aliud eſſe a fœdere, demonſtrat ſatis, vt opinor, Cicero in defenſione Cæcinæ, cum inquit: *Quod edictum magiſtratus, quod fœdus, aut pactio?* Nam pactionis nomine etſi omnia, quæ cum hoſtibus paciſcerentur, continebantur, quo etiam modo fœdus pactio nominari poteſt, tamen hoc in loco præcipuam paciſcendæ amicitiæ rationem ſignificatam exiſtimo, vt inducias. De induciis porro elegans illud eſt Varronis, *inducias pacem caſtrenſem paucorum dierum,*

dierum, vel belli ferias esse. quas tamen descriptiones Gellius lepidas magis, atque iucundas, quam plenas, aut probas esse arbitratur. probabilius enim multo illud esse, inducias sic dictas, *quasi inde vt iam.* etenim pactum induciarum esse eiusmodi, vt in diem certum non pugnetur, nihilque incommodi detur, sed ex eo die postea vti iam omnia belli iure agantur. Laudo. inducïis enim pax non in perpetuum, vt fœdere, sed in certum temporis spacium dabatur aut dierum, aut mensium, aut annorum. Quare sæpe factum animaduertimus, vt populus R. hostibus fœdus petentibus inducias dederit. hinc enim illa Liuii: *A Perusia, Cortona & Arretio, quæ ferme capita Etruriæ populorum erant, legati pacem petentes, inducias in triginta annos impetrauerunt.* item: *Falisci cum in induciis essent, fœdus a senatu petierunt.* Inducïarum ergo ea ratio fuit, vt eo tempore, quo præfinitæ erant, nihil hostile gereretur, sed summa a bello quies esset, atque aliqua etiam societatis cum iis, quibuscum pactæ erant, species, & imago, quas qui violassent, ius gentium violasse existimabantur. vnde illud est apud eundem: *Omnes portas concionabundus ipse imperator circumiit, & quibuscunque irritamentis poterat, iras militum acuebat, nunc fraudem hostium incusans, qui pace petita induciis datis, per ipsum induciarum tempus, contra ius gentium, ad castra oppugnanda venissent.* Itaque eosdem etiam a Cicerone iure vituperari videmus in primo de officiis, cum ait, existere iniurias

sæpe calumnia quadam, & nimis callida, sed malitiosa iuris interpretatione, *vt ille qui, cum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ, non noctium induciæ.*

Quæ cum ita sint, non est dubium, quin fœdus (iam enim ad hoc oratio mea delabitur) pactio quædam sit societatis, non ex imperatoris arbitrio, sed iussu populi, aut senatus auctoritate firmata, neque ad tempus, sed in perpetuum, neque per sponsores, datis obsidibus, sed per fecialem publicum populi R. nuncium, solemni precatione adhibita: *per quem populum fiat, quominus dictis legibus stetur, vt eum Iupiter ita feriat, quemadmodum a fecialibus porcus feriatur.* Quod extremum ex formula etiam ipsa fœderum feriendorum nobis a Liuio tradita potest cognosci, qui primo libro de fœdere Albano ita scriptum reliquit: *Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt. tum ita factum accepimus. fecialis regem Tullum ita rogauit: iubes ne me rex cum patre patrato populi Albani fœdus ferire? iubente rege, sagmina inquit te rex posco. rex ait: pura tollito. fecialis ex arce graminis herbam puram attulit. postea regem ita rogauit. rex facis ne me tu regium nuncium populi Romani Quiritium? vasa, comitesque meos? rex respondit: quod sine fraude mea, populique Rom. Quiritium fiat, facio. Fecialis erat M. Valerius. is patrem patratum Sp. Furium fecit, verbena caput, capillosque tangens (pater patratus ad iusiurandum patrandum, id est, sanciendum fit) fœdus multis verbis, quæ longo*

longo effata carmine non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis, audi, inquit, Iupiter audi pater patrate populi Albani, tu populus Albanus, vt illa palam prima, postrema ex illis tabulis, cerave recitata sunt, sine dolo malo, vtique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus R. prior non deficiet. si prior defexit publico consilio, dolo malo, tum ille diespiter populum R. sic ferito, vt ego hunc porcum hodie feriam. tantoque magis ferito, quanto magis potes, pollesque. Id vbi dixit, porcum silice percussit. sua item carmina Albani, suumque iusiurandum per suum dictatorem, suumque sacerdotem peragunt. Ad hunc autem priscum feriendi porci ritum probe alluſit Virgilius, cum dixit: *Et cæsa iungebant fœdera porca.* & Suetonius, cum scripsit, *Imp. Claudium cum regibus in foro fœdus iciſſe, cæsa porca, ac vetere fecialium precatione adhibita.* nam illatam post aliam esse feriendi fœderis rationem, vt sæpe non porcus feriretur, sed lapis abiiceretur, existimo. si quidem Polybius auctor valde bonus cum Pœnis hoc modo ictum fœdus exponit: *Feciales lapidem tenens ita ait. si sine dolo malo ago, bonis afficiar: si sciens fallo, ceteris omnibus saluis in suis ciuitatibus, legibus, laribus, delubris, sepulchris, solus ego concidam, vt lapis e manibus meis decidet, nec plura locutus manu lapidem abiicit.* Cuius iurisiurandi video post etiam Plutarchum in Sylla meminisse, & eiusdem Festum etiam antiquam formulam adiunxisse, cum scripsit, *lapidem silicem tenuisse iuraturos per Iouem, hæc verba dicentes: Si sciens fallo, tum me diespiter,*

salua vrbe arceque, bonis eiiciat, vti ego hunc lapidem.

Fœdere, cuiusmodi fuerit, cognito, iam illud ab huius sermonis officio non videtur abhorrere, vt, quam multa fœderum genera fuerint, exponamus. Tria autem ea fuisse docet apud Liuium Menippus Anciochi regis legatus, *vnum, cum bello victis darentur leges. vbi enim omnia ei, qui armis plus posset, dedita essent, quæ ex iis habere victos, quibus multari velit, ipsius ius, arbitriumque esse; alterum, cum bello pares æquo fœdere in pacem atque amicitiam venirent: tunc enim repeti reddique per conuentionem res. & si quarum bello turbata possessio sit, eas aut ex formula iuris antiqui, aut ex partis vtriusque commodo componi: tertium, cum, qui hostes nunquam fuerint, ad amicitiam sociali fœdere inter se iungendam coëunt, eos neque dicere, neque accipere leges, id enim victoris, & victi esse.* Quibus verbis nihil profecto docetur aliud, nisi fœdera alia aliis æquiora esse.

Iniquissima autem fœderis conditione vsi sunt dediticii, adeo vt non in fœdere, sed in ditione esse dicerentur. ex quo fluxit Latinorum illud de Campanis apud eundem: *Campanorum aliam conditionem esse, qui non fœdere, sed per deditionem in fidem veniissent: Itaque Campanos seu velint, seu nolint, quieturos: fœdere Latino nihil esse, quo bellare, cum quibus ipsi velint, prohibeantur.* & illud Samnitium de Sidicinis: *Sidicinos nec in fide, nec in ditione populi Rom. esse, id est, neque æquo fœdere, vt se, neque deditione, id est, iniquissimo fœdere, vt Campa-*

nos,

nos, in amicitiam populi Rom. esse susceptos. & tertium illud de Apulis: *ita in societatem eos esse acceptos, vt non æquo fœdere, sed vt in ditione populi Rom. essent.* Iam vero qui dediticii dicti sint, facile ex formula ipsa deditionis intelligi posse arbitror. cuius vestigia hæc extant apud Liuium lib. primo ad memoriam omnium sempiternam impressa. *Rex interrogauit: estisne vos legati, oratoresque missi a populo, vt vos, populumque dederetis? sumus. est ne populus in sua potestate? est. deditis ne vos, populumque, vrbem, agros, aquam, terminos, delubra, vtensilia, diuina humanaque omnia in meam, populique Rom. ditionem? dedimus. & ego recipio.* Itaque idem libro XXVIII. morem vetustum fuisse ait Romanis, cum quo nec fœdere, nec æquis legibus iungeretur amicitia, non prius imperio in eum, tanquam pacatum vti, quam omnia diuina, humanaque dedidisset, & obsides accepti, armaque adempta, & præsidia vrbibus imposita forent. vnde Campanos etiam apud eundem se populo Rom. dedidisse his verbis videmus: *Populum Campanum, vrbemque Capuam, agros, delubra deum, diuina, humanaque omnia in vestram patres conscripti ditionem dedimus. quidquid deinde patiemur dediticii vestri passuri.*

Æquius autem aliquanto erat illud fœdus, cui hæc verba erant adiuncta: *Maiestatem populi Rom. comiter conseruent.* Quam iniquam tum conditionem fuisse probauit Cicero, cum Balbume de ciuitate defendit: *Primum*, inquit, *verbi genus hoc conseruandi, quo magis in legibus, quam in fœderibus*

vti solemus, imperantis est, non precantis: deinde cum alterius populi maiestas conseruari iubetur, de altero siletur, certe ille populus in superiore conditione, caussaque ponitur, cuius maiestas fœderis sanctione defenditur. Quod autem in hoc genere dixit Cicero *Comiter*, id videtur dixisse Liuius sine dolo malo, in exponendis conditionibus pacis Ætolis datæ. sic enim scriptum est: *Imperium maiestatemque populi Rom. gens Ætolorum conseruato sine dolo malo.*

Extremum præceptum est æquissimi fœderis, cuius formula fuit, cum ab vtraque parte cauebatur, & pari iure societas vtrinque, & amicitia stabiliebatur. quale illud fuit Annibalis cum Locrensibus, de quo idem scribit hoc modo: *Locrensibus iussu Annibalis pax data, vt liberi suis legibus viuerent, vrbs pariter, & portus in potestate Locrensium essent: societas eo iure staret, vt Pœnus Locrensem, Locrensis Pœnum bello, ac pace iuuaret.* quo in genere fœdera fuerunt, quæ populus Rom. cum Carthaginiensi, antequam armis inter se decertarent, fecit quorum meminit Polybius libro tertio; vt iniqua, quæ post consecuta sunt, omnia. In omnibus autem fœderibus sanciendis, aut fœderum legibus conscribendis illud erat sollemne, ac prope translatitium, vt legibus, libertati, agris, locis, ædificiis publicis, priuatisque, & ceteris præter hæc rebus publicis, priuatisque, liberis, seruisque bello amissis, iuri, consuetudini & portoriis exigendis eius populi caueretur, quo cum amicitia iungebatur. quod ex veterum monumentorum diligenti obseruatione colligitur.

Ergo

Ergo cum ius omne, vt ab initio dixi, manet a fœdere; fœdera autem alia aliis sint æquiora: profecto iam patet, cur non eadem omnes populi iuris conditione sint vsi, sed alii meliore, alii deteriore, optima autem, vt dixi, fuit ciuium Romanorum, aliquanto incommodior Latinorum, infra Latinos Italicorum, durissima vero prouinciarum. quo iure donata est Italiæ pars illa, quæ vltra Vmbriam, & Etruriam vsque ad alpes est porrecta, atque a reliqua Italia, quia deteriore fuit caussa, quodam modo seuocata. Quod quidem post patebit illustrius, cum qui Latini, qui Italici, quæ prouincia Gallia, quod demum ius Latii, quod italicum, quod prouinciæ Galliæ fuerit, expositum erit.

Cap. II.

De Latinis.

DE Latinis autem, atque Italicis disputaturus, maxime ad rem pertinere existimo, vt formulas ante quasdam dicendi antiquas Romanis in hoc genere vsitatas exponam. Hoc enim & doctissimi homines in rebus obscurissimis illustrandis faciendum esse præcipiunt; &, ni fiat, innumerabiles post in disputando obiiciantur errores, oportet. Sic igitur intelligendum est, populos hos non semper a Romanis Latinos, atque Italicos appellatos, sed quod ab iis in societatem recepti essent, varie esse *socios* nominatos. Nam & *socii*, & *Latini socii*, & *socii nominis Latini*, & *socii*, *nomenque Latinum*, & *socii ab nomine*

Latino, & *socii*, *ac Latium* dicti sunt. Quarum formularum cum multa proferre testimonia possim, singulis contentus ero. Liuius, *Sociis*, inquit, *imperare prætor iussus quattuor millia peditum, & trecentos equites.* Item: *Et exquiri ab interrogantibus, Romanus ciuis sis, an Latinus socius?* Item: *Fremitus inter Latinos, sociosque in conciliis ortus.* Et: *Imperata quina millia peditum socium nominis Latini.* & alibi: *Donec & ipse quinque millia socium, ac nominis Latini effecit.* Item: *Milites socii, nominique Latino imperati.* Et: *Delectu perfecto consules paucos dies morari, dum socii ab nomine Latino venirent.* Et: *Sociis e nomine Latino imperata septem millia peditum.* Sallustius autem: *Sociorum*, inquit, *& Latii magna vis ciuitate per Syllam prohibentur.* Item: *Vti ex Latio, & sociis cogeret exercitum.* Sed tamen cum hoc ita constet, vt de eo nulla suboriri quæstio possit, sæpe etiam Italicos de Latinis, & Latinos de Italicis dictos inueni. Nam Sallustius dixit, *Turpilium ex Italicis capite pœnas soluisse, quod ciuis esset ex Latio.* & Valerius, *Vibius*, inquit, *Peligna cohortis præfectus vexillum trans Punicum vallum proiecit, se ipsum, suosque commilitones, si hostes eo potiti essent, execratus. & ad id petendum subsequente cohorte primus impetum fecit. quod vt Flaccus tribunus tertiæ legionis aspexit, conuersus ad suos, absit, inquit, istud dedecus a sanguine nostro, vt Romani gloria Latinis cedere velint.* Latinos enim dixit pro Italicis, quandoqui-

doquidem Peligni Latini non erant. Quin etiam idem Valerius Q. Popedium ducem Latinorum vocat, qui fuit Marsorum; & Latinos de ciuitate bello Sociali ait certasse, quos pro Roman. contra Italicos stetisse, inter omnes rerum Romanarum scriptores constat. Postremo Liuius etiam socios Latini nominis Latinos tantum intellexit, cum dixit: *Legatis socium Latini nominis, qui toto vndique ex Latio conuenerant, senatus datus.* at cum inquit, *Annibalem captiuos, qui Latini nominis essent sine precio dimisisse, Romanos in vincula dedisse*, in nomen Latinum videtur etiam Italicos inclusisse; quippe cum post subiiciat, inter multitudinem sociorum Italici generis, qui ad Trasimenum capti ab Annibale, dimissique fuerant, tres Campanos equites fuisse. Nam quid dicam, vt Latini sæpe pro vtrisque sint vsurpati, veluti, cum idem Hieronem, Syracusarum regem, populi Rom. amicum loquentem fecit? *Scire se milite, atque equite, nisi Romano, Latinique nominis non vti populum Romanum.*

Sed de varia ac multiplici Romanorum loquendi consuetudine, qui locus late patet, alii fortasse accuratius: nos de populis Latinis hoc tempore, quemadmodum propositæ disputationis ordo postulat, disseramus. Quod autem eo libro feci, in quo ciuium Rom. iura aperui, vt omnem eam disputationem ex ciuis Romani definitione deriuarem, idem hoc loco mihi faciendum esse censeo, vt a Latinorum definitione profectus ad eorum iura explicanda perueniam. itaque vt tum

ciues

ciues Romanos homines liberos, vrbis, agrique Romani habitatores, qui cum tribu ius honorum haberent, diximus: sic nunc Latinos Latii incolas, populi Rom. fœderatos, iure Latii donatos definimus. Latium enim eos secreuit ab Italicis, qui non erant in Latio; fœdus ab iis ciuibus Romanis, qui agrum Romanum possidebant, aut colebant iu Latio; ius Latii ab iis Latinis, qui cum agrum Latinum tenerent, & non tamen Latii iure fruebantur. Quoniam autem, vt supra ostendimus, ius eorum omne e fœdere proficiscitur, fœdus autem ex victoria parta, & pace concessa, quædam quasi per vestigia indagatur: propterea, vt commodius fœdera singulorum populorum inueniam, bella quoque, & clades vltro citroque illatas, paucis exponam. atque hoc non in Latinis solum, sed in Italicis etiam, & Gallia prouincia institutum tuebor, vt ab agri descriptione exorsus ad bella, a bellis ad fœdera, a fœderibus ad iura singulorum populorum explananda nostra continenter oratio delabatur.

Cap. III.

De Agro Latino, & Fœderibus Latinorum.

IN describendo autem Latio, si veteres, qui in hoc studio magna cum laude versati sunt, Strabonem, Plinium, ac Ptolemæum, sequar, haud optime hercle de antiquitate Romana merebor. illi enim vltima Latii tempora respexerunt, ego antiquiora considero: illi Romana iam pace florentis, ego bellum gerentis rationem habeo. eos igitur

igitur si quis audiat, facile sentiat, Latio comprehensos, ac Latinos fuisse, Volscos, Æquos, Rutulos, Hernicos, Oscos, & Ausones. siquidem & ea in Latio oppida persequuntur, quæ Volscorum quondam, Æquorum, Hernicorum, & aliorum fuerunt: & eis Latinos finibus includunt, quibus, spoliato iam, non armato Latio, septos eos constat fuisse. sic enim illi, & quidem, vt mea fert opinio, non pessime disputant: Latium duplex fuisse, antiquum & nouum. antiquum a Tiberi ad Circeios, nouum a Circeiis producunt ad amnem Lirim. Quorum si intimum excutere sensum potui, profecto Latium vetus his est finibus circumscriptum, ab occasu fere Tiberi, & Etruscis; a septentrione Aniene, & Sabinis; Vfente fluuio cum Volscis ab oriente, Tyrrheno pelago a meridie. nam vtrinque ad occidentem obiectus est Tiberis, ad septentrionem Anio cum Sabinis, & Marsis, ad ortum Samnites, & Campani ad meridiem mare. Quod si quis, qui vtrumque insederint Latium populi, fortasse roget; nihil est, quod tam facile expedire posse videamur. cui enim obscurum est, vetus Latium Albanos, Rutulos, Volscos, & Æquos; nouum Oscos, Ausones, & Hernicos a solitudine vindicasse?

Agamus igitur de vtroque: sed prius de priore. Primis temporibus angustissima fuit appellatio Latinorum. non enim solum Hernici, ceterique, qui in nouo erant Latio, Latini nominis expertes fuerunt, sed ne omnes quidem, qui Latium vetus incoluerunt, Latini sunt vocati: quando qui-

doquidem neque Volſci, neque Æqui Latinorum in numero habiti. Ac Volſci quidem fere mare verſus, citra, & vltra Vfentem oppida tenuerunt Antium, Circeios, Anxur, ſiue Tarracinam, Ecetram, Velitras, Suesſiam Pometiam, Longulam, Poluſcam, Coriolos, Cenonem, Signiam, Artenam Satricum, Fabrateriam, Priuernum, Fregellas, Arpinum, & Soram. Æqui vero mediterranea ſupra Volſcos tenentes ad Anienem, Algidum, Corbionem, Lauicos, Volas, & Vitelliam poſſederunt. Quibus adiuncti erant Æquicolæ, quos Diodorus libro XIII. eosdem eſſe cum Æquis, atque eorum caput Volas fuiſſe, memoriæ prodidit. Plinius autem, qui aliquanto, quam Diodorus, minor natu fuit, inter Æquicolas Cliterninos refert, & Carſeolanos. Nam Liuius, vt poſt apparebit, vtriusque populi meminit. Quibus ex rebus ſatis aperte cognoſci poteſt, reliquos fere antiqui Latii habitatores ſolos tum Latinorum nomine inſignitos, Medullinos, Tellenios, Ficanenſes, Ficulnenſes, Politorianos, Corniculanos, Camerinos, Tolerinos, Querquetulanos, Bolanos, Scaptienſes, Bubentanos, Gabinos, Bouillanos, Caruentanos, atque his fama, & rerum geſtarum gloria illuſtriores Tiburtes, Prænestinos, Tuſculanos, Albanos, Aricinos, Lanuuinos, Laurentes, Ardeates, Setinos, Coranos, Pedanos, Norbanos, & ceteros eiusdem generis alios. Volſci autem, & Æqui, quanquam veteris Latii finibus ſepti, tamen in Latinis illis temporibus non ſunt numerati. cuius rei facilis eſt, & expe-

expedita ratio. neque enim aut commun. Latinorum concilium inierunt, aut ad Latinas ferias vocari se cum ceteris Latinis, paucis quibusdam exceptis, permiserunt. quod aperte in Græca Dionysii historia scriptum reperitur.

Concilium autem, de quo dixi, Latinorum tale fuit, quale in Græcia Amphyctionum. sic enim ab initio erat traditum, vt omnes Latini nominis rerum communium caussa ad lucum Ferentinæ, qui erat sub monte Albano, coirent, ibiq; de summa republica consultarent, ac duobus prætoribus rem vniuersam Latinorum committerent hoc ostendit Dionysius in Anco, cum ait, Latinorum ciuitates separatim responsum nullum Anci regis legatis reddidisse, sed, conuocato ad lucum Ferentinæ concilio, communi consensu decreuisse, non esse imperio cedendum Romanis, ac protinus prætores duos pacis, bellique arbitros legisse, Ancum Poblicium ex Cora, & Sp. Vecilium ex Lauinio. Confirmat Liuius libro octauo, cum inquit, *Prætores duos bello Latino secundo Latinos habuisse, L. Annium Setinum, L. Numicium Circeiensem, ambos ex coloniis Romanis, per quos etiam Volsci ad arma sint exciti.*

Feriarum autem Latinarum recentior aliquanto fuit memoria, quippe quæ a Superbo rege sint institutæ. Harum ea fuit caussa, vt, quemadmodum Latini rerum publicarum caussa ad lucum Ferentinæ conuenirent, sic sacrorum gratia in montem Albanum cogerentur. Fuit autem locus, vt proditum est a Dionysio, in monte Albano, in quem populus Roman. & Latini fœderati XLVII,

(tot

(tot enim ille profitetur) conuocabantur, vt Ioui Latiali communi consensu sacrificium facerent; cumque eorum alii agnos, alii caseum, alii lac, alii alia domo attulissent, tauro immolato, suam quisque carnis partem acciperent. Hoc solemne Latiar etiam appellatum ad extrema vsque reip. tempora est conseruatum. neque enim ante consules exire paludati in prouincias consueuerant, quam ferias Latinas indixissent, atque iis in monte Albano cum Latinarum ciuitatum magistratibus operam dedissent. Quem ritum, quanquam satis superiore Dionysii auctoritate notum, placet nobilibus præterea aliquot etiam e Liuio, Tullioque testimoniis illustrare. Hinc enim est, quod scripsit Liuius libro XXXII, *Latinas ferias instauratas, quod legati ab Ardea questi in senatu essent, sibi in monte Albano Latinis carnem, vt assolet, datam non esse.* & libro XXXVII. *Latinas instauratas, quod Laurentibus carnis, quæ dari debet, data non erat.* & libro XLI: *Latinas fuisse ante diem III Non. Maii, in quibus, quia in vna hostia magistratus Lanuuinus precatus non erat, populo Rom. Quiritium religioni fuisse; instauratisque Latinis, placuisse, Lanuuinos, quotum opera instaurarentur, hostias præbere: Q. Petillium consulem Latinas in ante diem III idus Sextiles edixisse.* hinc est, quod Cicero dixit in Planciana, *e Lauicano, Bouillano, & Gabino municipio vix qui carnem Latinis peterent, sua ætate inuentos esse.* & cum Attico iocans: *auiameius mortuam, quod verita esset, ne Latinæ in officio non mane-*

manerent, & in montem Albanum hostias non adducerent. Atque his feriis vnum diem dicauit Superbus. exactis autem regibus alter additus est; post fœdus cum Latinis a Sp. Cassio consule ictum, tertius; anno demum vrbis trecentesimo nonagesimo sexto composita, quæ diu ciuitatem turbauerat, de plebeio consulatu seditione, quartus. id quod apud Dionysium, Liuium, & Plutarchum in Camillo scriptum reperio.

Ergo, vt eo mea reuertar, vnde discessit oratio, primis temporibus, dum integræ Volscorum, Æquorumque opes fuerunt, Latini cum dicebantur, ceteri omnes ex vetere Latio, his duobus populis exceptis, intelligebantur, quod se communibus his aliorum Latinorum consiliis non committerent. quo fiebat, vt seorsum a Latinis, quasi ex eorum corpore non essent, vulgo nominarentur. si quidem Sex. Tarquinius, Superbi filius, inter Gabinos ait apud Liuium, se, nisi ab Gabinis recipiatur, *pererraturum omne Latium, Volscosque inde, & Æquos, & Hernicos petiturum.* & alio loco scriptum est apud eundem: *Latinos, Hernitis assumptis, Volscos, & Æquos in agro Latino castra ponentes, sine Romano duce fudisse.* & alibi Numicius Circeiensis, prætor Latinorum, *se ex Latinis, & Volscis populis iuuentute propere excita, rediturum infesto exercitu Capuam esse,* professus est. Vt omittam, quod idem ipse inter socios populi Rom. Latium omne cum Sabinis, Volscis, Æquis, Hernicis, quorum auxiliis Alexandro Magno, si in Italiam irrupisset, resi-

stere potuissent, numerauit. Nam quid Ciceronem laudem auctorem, qui pro Balbo dixit, ex Latio multos, vt Tusculanos, & Lanuuinos, & ex ceteris generibus gentes vniuersas in ciuitatem esse receptas, vt Sabinorum, Volscorum, & Hernicorum? Neque vero solum Æqui, Volscique seperatim a Latinis sunt appellati, sed priuato etiam nomine, vniuerso quiescente Latio, plerunque in armis fuerunt. id quod postea cum res illorum tractabo, perspicue demonstrabo. nunc de iis, qui proprie Latini & dicti & habiti sunt, disputandum.

Horum fœdera multa cum populo Rom. eaque alia aliis meliora fuisse, comperio. sed antiquissimum omnium fuit Albanum. siquidem magna fuit populo Rom. iam inde a primordio vrbis cum populo Albano necessitudo, non solum voluntatum, & sanguinis, sed fœderum quoque & societatis vinculo colligata; quod, vt scribit Strabo, ambo Latini essent, & eodem ambo sermonis genere vterentur, & cum proprium vterque regem haberet, connubia tamen, & sacra, & cetera iura ciuilia communia vsurparent. Primum cum iis fœdus a Romulo rege ictum est, quo est cautum, ne bellum inter se gererent: alioquin quæ bellum intulisse ciuitas diceretur, ea iudicium alterius, & multam subiret. Secundum a Tullo Hostilio, nobili illa per Tergeminos Horatios parta victoria: *ea lege, vt iuuentutem in armis Albani haberent: vsurum se regem ea, cum res postularet.* cum autem idem, anno post Albæ excidium

dium quinto decimo, legatis ad triginta vrbes, quæ in Albanorum ditione fuerant, circummisſis, petiiſſet, vt, quo modo Albanis, item ſibi, a quo Albanorum fractæ opes eſſent, dicto audientes eſſent; idque illæ ſe facturas abnuerent; bellum vtrinque ſuſceptum eſt, prætoribus in communi Latinorum concilio creatis Anco Publicio Corano, & Sp. Vecilio Lauinio. Eo vero bello in quintum annum mutuis potius agrorum populationibus, quam iuſtis prœliis extracto, fœdus tertium eſt percuſſum. Poſt autem cum Tulli morte Latini ſublatis animis agrum Romanum populabundi iniſſent, ab Anco rege, bello ad ſingulas vrbes circumlato, ad pacem petendam, & fœdus renouandum ſunt compulſi. Quo mortuo; Apiolani, & ceteri Latini ſoluta eſſe morte eius fœdera rati, cum in fines Romanos excurſiones feciſſent, multo maiore conatu a L. Tarquinio Priſco rege bello domiti pacis conditiones acceperunt; *vt agros ac leges ſuas haberent, ac ſocii populi Rom. dicerentur illi quidem, ſed ad regis tamen Romani mandata præſto eſſent.* ab eo omne nomen Latinum domitum, Corniculum, Ficulneam veterem, Cameriam, Ameriolam, Medulliam, Cruſtumeriam, Nomentum de priſcis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, oppida capta, prodit Liuius. Hoc autem fœdus poſt a Superbo rege, cum principatum Latinorum ſibi callide aſciuiſſet, renouatum eſt, Latinis etiam feriis, quas Romanus, Latinusque populus communiter in monte Albano celebraret, vt ſupra diximus, inſtitutis. Atque

hæc quidem omnia Dionysius. neque vero multo aliter Liuius. quanquam ipse vt breuius, sic obscurius in huius antiquitatis pertractatione versatur. Horum autem fœderum meminit fere apud eum inter Latinos rex Superbus. *Posse se quidem*, inquit, *vetusto iure cum illis agere, quod, cum omnes Latini & Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium. ceterum se vtilitatis id magis omnium caussa censere, vt renouetur id fœdus, secundaque potius fortuna populi Rom. vt participes Latini fruantur, quam vrbium excidia, vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante perpessi sint, semper aut expectent, aut patiantur.* Haud difficulter persuasum Latinis, pergit Liuius, *quanquam in eo fœdere superior Romana res erat, ita renouatum fœdus, indictumque iunioribus Latinorum, vt ex fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent.* Cum hoc igitur societatis iure Latini cum populo Rom. essent iuncti, quid est, cur miremur in primo fœdere, quod, expulso rege Superbo, ac vindicata in libertatem rep. Bruto, & Collatino, consulibus, cum Pœnis ictum est, Romanos Latinis sociis, qui maritimam oram accolerent, Ardeatibus, Antiatibus, Laurentibus, Tarracinensibus, quod scriptum est apud Polybium, prospexisse? Post hæc autem A. Postumio, T. Virginio consulibus anno post reges exactos XIIII, post vrbem conditam CCLVII. Latinos Octauo Mamilio Tuscu-

sculano, Superbi regis genero, rebellasse comperimus. Fuerunt autem Ardeates, Aricini, Bolani, Bubentani, Corani, Caruentani, Gabini, Laurentes, Pedani, Querquetulani, Satricani, Scaptionenses, Setini, Tiburtini, Tusculani, Tolerini, Tellenii, Veliterni, Lanuuini, Lauicani, Nomentani, Norbani, & Prænestini, quibuscum ab A. Postumio dictatore ad lacum Regillum in agro Tusculano debellatum, ac triennio post fœdus percussum inuenio Sp. Cassio iterum, & Postumo Cominio iterum consulibus. Quo de fœdere hæc Dionysius: *Eodem tempore ictum fœdus cum omnibus Latinis ciuitatibus, de societate, atque amicitia maxime, quod in secessione plebis nihil mouerant, eamque tandem in vrbem recessisse gratulabantur, bellumque aduersus deficientes ciuitates vna susceptura videbantur. verba autem fœderis hæc fuerunt: Inter Romanos, & Latinorum ciuitates omnes æterna pax esto: neque ipsæ inter se bellanto, neque aliunde hostes inducunto, neque hostibus tutos transitus præbento, sed bello oppressis opem omnibus viribus ferunto: spoliorum, ac prædæ partem æqualem habento: priuatarum litium iudicia illi, quibus mandata cognitio fuerit, intra decem dies peragunto: his legibus nihil addi, demiue possit, nisi si Romanis, Latinisque ita placuerit.* Meminit huius quoque fœderis Liuius libro secundo; meminit & in Corneliana Cicero. quin etiam profert ex fœdere Latino Festus hæc verba: *Pequuniam, qui nancitor, habeto, &, si quid pignoris nanci-*

scitur, sibi habeto. Quæ causa fecit, vt Liuius, post aliquot annos Torquatum consulem ita ad Latinos loquentem fecerit: *Hæccine fœdera Tullus Romanus rex cum Albanis patribus vestris Latini, hæc L. Tarquinius vobiscum fœdera postea fecit? non venit in mentem pugna ad lacum Regillum? adeo & cladium vestrarum, & beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis?* Atque hi quidem populi, nisi si qui priuato forte nomine, ac priuatis opibus interea bellum intulissent, vt Prænestini, Tusculani, & Tiburtes sæpe fecerunt, in amicitia populi Rom. manserunt vsque ad annum CCCLXIII. quo anno perculsam ciuitatem scribit Liuius defectione Latinorum, Hernicorumque, qui post pugnam ad lacum Regillum factam per annos prope centum nunquam ambigua fide in amicitia populi Rom. fuerant. Cum ergo Latini desciuissent, ac milites ex formula per aliquot inde annos negassent, tum anno demum CCCXCV. C. Plautio cos. in amicitiam redierunt. sic enim post scriptum inuenio apud eundem: *Inter multos terrores solatio fuisse pacem petentibus Latinis datam, & magnam vim militum ab iis ex fœdere vetusto, quod multis intermiserant annis, acceptam.* Neque vero hæc diu culta fides est. Nam, eodem teste Liuio, anno CCCCIII, *concilia Latinorum ad lucum Ferentinæ habita; responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis, datum, absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent. Latinos pro sua libertate potius, quam pro alieno imperio laturos arma.* Itaque

taque anno ipso cccxli, cum eo superbiæ adducti essent, vt alterum e Latio Romæ consulem fieri, Romam a consulibus prætores eorum euocati respondissent, bellum Rom. aduersus se concitarunt. quo ad Veserim in Campania victi sunt, T. Torquato, & P. Decio, qui se in acie deuouit, consulibus. Adeo vero eorum opes accisæ sunt, vt, quod scriptum reliquit Liuius, *Torquato consuli victorem exercitum ad populandos agros eorum ducenti dederent se omnes Latini. Latium agro multatum: extra pœnam fuere Laurentes, quia non defciuerant. cum iis renouari fœdus iussum. renouaturque quotannis post diem decimum Latinarum.* deinceps Latinos, ob iram agri amissi rebellantes, fusos, atque in deditionem acceptos a Q. Publilio Philone consule, inde Aricinos, Lauinios, Veliternos, cum in armis essent, a C. Mænio, Pedanos & Tiburtes a L. Camillo, idem auctor est. *Placuit deinde*, inquit, *maiore conatu a Pedi expugnatione ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum. nec quieuere consules, antequam expugnando, aut in deditionem accipiendo singulas vrbes Latium omne subegere. Camillo autem in senatu de populis Latinis referenti responsum, cum aliorum alia causa esset, ita expediri posse consilium, vt pro merito cuiusque statueretur, si de singulis nominatim referrent. relatum igitur de singulis, decretumque Lanuuinis ciuitas data. Aricini, Nomentanique, & Pedani eodem iure, quo Lanuuini in ciuitatem accepti. Tusculanis seruata ciuitas, quam habebant. Ve-*

litris, quia sæpius defecerant, senatus abductus, in agrum senatorum coloni missi. Antium nouæ colonia deducta. mare interdictum Antiati populo, & ciuitas data. (hæ duæ enim Volscorum ciuitates huic bello interfuerunt.) Tiburtes, Prænestinique agro multati. ceteris populis Latinis commercia, & concilia inter se ademerunt. Atque hoc tempore Latini ad lucum Ferentinæ rerum communium causſa conuocari desierunt, quod ex Cincianis commentariis perspici potest, vnde hæc hausit Festus: *Prætor*, inquit, *ad portam nunc salutatur is, qui in prouinciam proprætore, aut proconsule exit. cuius rei morem ait fuisse Cincius in libro de consulum potestate talem. Albanos rerum potitos vsque ad Tullum regem. Alba deinde diruta vsque ad P. Decium Murem consulem populos Latinos ad caput Ferentinæ, quod est sub monte Albano, consulere solitos, & imperium communi consilio administrare. Itaque quo anno Romanos imperatores ad exercitium mittere oporteret, iussu nominis Latini complures nostros in Capitolio a sole oriente auspiciis operam dare solitos. vbi aues addixissent, militem illum, qui a communi Latio missus esset, illum, quem aues addixerant, prætorem salutare solitum, qui eam prouinciam obtineret prætoris nomine.* Atque hæc quidem de pace reddita Latinis, deque præmiis, & mulcta eorum inuenimus. Quam quidem pacem ab iis post in perpetuum sanctissime custoditam, nullis vnquam aduersus populum Romanum, publico præsertim nomine, captis armis, anim-

animaduerto. Quod cum ita fit, sane dubitari non potest, quin aut hoc tempore, aut non ita multo post, vetustum fœdus secum a Cassio consule ictum recuperarint. Etenim Cicero, qui trecentos post annos floruit, Latinos fœderatos in Balbi defensione appellat *eo fœdere, quod cum Latinis omnibus Sp. Cassio, Postumo Cominio consulibus ictum est.*

Cap. IV.

De Iure Latii.

EX fœdere autem, quod cum Latinis est percussum, ius illud emanauit, quod est ius Latii, vel Latinitas appellatum. quod supra dixi iure quidem ciuium Romanorum esse deterius, Italico vero aliquanto commodius. Huius, vt etiam illius, multas partes fuisse, neminem puto fore, qui non intelligat, si in veterem memoriam paulo diligentius oculos quasi mentis intendat. quæ autem hæ fuerint, nobis etiam, atque etiam quærendum existimo. Quæremus autem iisdem vestigiis ius Latinorum, quibus alio libro ius ciuium Romanorum inuestigauimus. Ita quoniam iura ea in duo genera digessimus, quorum vnum priuatam rationem attigisse diximus, alterum publicam, eandem in hac disputatione distributionem tuebimur. Sic igitur statuo, Latinos priuato iure longe alio vsos esse, quam ciues Romanos. ne longius argumenta petam, hoc vnum satis valeat, quod ius Latii iuri Quiritium opponeretur, adeo vt, qui Latinitate donati essent, iidem,

si meliore in caussa ponendi essent, iure Quiritium augerentur. Ius autem Quiritium caussam priuatam, vt dixi, complexum est, libertatis, gentilitatis, sacrorum, connubiorum, patriæ potestatis, legitimi dominii, testamentorum, & tutelarum. cum enim hæc omnia iure ciuili essent constituta, ius autem ciuile Quiritium esset, non Latinorum: profecto Latini nulla huius parte sunt vsi: nisi a) quidam ex iis populis fundi essent facti. quid est autem fundus quidquam aliud, quam auctor? quod ostendit Plautus in Trinummo: apud quem ita est:

Nunc mihi is propere conueniendus est, vt
quæ cum eius
Filio egi, ei rei fundus pater sit potior eo.

Cui opinioni conuenienter Festus etiam prodidit, fundum dici populum rei, quam alienat, hoc est, auctorem. Ex quo translate populos fundos appellatos esse intelligere possumus, qui ipsi auctores essent, vt iure ciuili Romano se obstringerent. quo modo accepit accusator Cornelii Balbi, quod indicat Cicero, cum in defensione eius ait: *Negat ex fœderato populo, quenquam potuisse, nisi is populus factus esset, in hanc ciuitatem venire.* Item: *Potuit magis fundus populus Gaditanus fieri, si tum sit fundus, cum scita, ac iussa nostra sua sententia comprobat, quam cum hospitium fecit.* Quanquam Cicero ipse, qui ei respondit, aptius ad caussæ victoriam, quam ad veritatis rationem locutus, populum ita fieri fundum dixit:

si cum

a) *In aliis editionibus additur:* si

si cum iussisset populus Romanus aliquid, si id asciuissent socii populi, ac Latini, & si ea lex, inquit, *quam nos haberemus, eadem in populo aliquo, tanquam in fundo resedisset, vt tum lege eadem populus is teneretur; non vt de nostro iure aliquid minueretur, sed vt illi populi aut iure eo, quod a nobis esset constitutum, aut aliquo commodo, & beneficio vterentur. tulit,* inquit, *apud maiores nostros legem C. Furius de testamentis, tulit Q. Voconius de mulierum hereditatibus. innumerabiles aliæ leges de iure ciuili sunt latæ quas Latini voluerunt, asciuerunt.* Ex quibus verbis patet, omnino Romanos Latinis ius ciuile suum non communicasse, sed eos tamen vti legibus aliquot esse passos, & partem iuris Quiritium sæpe concessisse, eosque populos fundos appellasse. Ex quo scitum est apud Gellium libro XVI, *municipes nulla populi Rom. lege astrictos esse, cum nunquam populus eorum fundus factus esset.* Ergo quoniam aliud erat, vt dixi ius Quiritium, aliud ius Latii; atque illud proprium ciuium Rom. hoc Latinorum: alio iure priuato Latini vsi sunt, alio ciues Romani. Neque vero, si iura priuata libertatis Romanæ, gentilitatis, sacrorum, ceterarumque rerum, quas alio volumine persecuti sumus, memoria retinentur, hic locus vllam habere dubitationem poterit. non enim si per leges Romanas ciuis Romanus neque a priuato verberari, neque a magistratu cædi potuit, propterea etiam Latinus non potuit: nec si quid iuris patricii, aut plebeii Romæ habue-

buerunt, idem etiam Latini vsurparunt. nam sacrorum iura quædam, & connubiorum, & patrum in liberos, & legitimi dominii, & testamentorum, & tutelarum propria ciuium Romanorum fuisse ita, vt nullis aliis, nisi iure Quiritium impertito, communicata sint, ita ex eadem disputatione perspicuum est, vt longiorem orationem non desideret. Quod autem ius, aut quæ consuetudo harum rerum obeundarum apud Latinos fuerit, equidem vix inueniri, aut pro certo afferri posse crediderim. Quod tamen de sponsalibus eorum proditum sit, hoc loco apponere non grauabor. *Sponsalia*, inquit Gellius, *in ea parte Italiæ, quæ Latium appellatur, hoc more, atque hoc iure solita fieri scripsit Ser. Sulpicius in libro, quem scripsit de dotibus. Qui vxorem*, inquit, *ducturus erat, ab eo, vnde ducenda erat, stipulabatur, eam in matrimonium ductum iri, qui daturus erat, itidem spondebat. Is contractus stipulationum sponsionumque dicebatur sponsalia. Tum quæ promissa erat, sponsa appellabatur; qui spoponderat ducturum, sponsus. Sed si post eas stipulationes vxor non dabatur, aut non ducebatur, qui stipulabatur, ex sponsu agebat, iudices cognoscebant, iudex quamobrem data, acceptave non esset vxor, quærebat. si nihil iustæ caussæ videbatur, litem pecunia æstimabat, quantique interfuerat, eam vxorem accipi, aut dari, eum, qui spoponderat, aut qui stipulatus erat, condemnabat. Hoc ius sponsaliorum obseruatum dicit ad id tempus, quo ciuitas vniuerso Latio lege Iulia data*

data est. Hæc eadem Neratius scripsit in libro, quem de nuptiis composuit. Ex quibus rebus intelligi potest, Latinos ante ciuitatem Romanam acceptam alio iure sponsaliorum esse vsos; postquam in ciuitatem accepti sunt, ius in eo Quiritium esse secutos.

Age vero priuatum ius fuit diuersum. quid publicum, census, militiæ, tributorum, & vectigalium, suffragiorum, & honorum? nec omnino quidem idem habuerunt, sed tamen in eo ad ciuium Rom. conditionem propius accesserunt. censos autem Romæ Latinos non inuenio, nisi si qui aut furtim eo nomine ciuitatem Rom. assequi voluissent, aut iam municipes facti essent. Municipibus autem & coloniis aliquot & Romæ, & in suis ciuitatibus censeri licuit: quod post illustrius apparebit. Quod si hoc in municipiis, & coloniis, quæ leges Romanas, non suas habuerunt, est obseruatum, quanto magis in fœderatis, & liberis ciuitatibus valuisse verisimile est? Quæret aliquis: quid de tributis? de his nihil habeo, quod affirmem: non deest, quod opiner. Mihi vero videtur prope ad veri similitudinem accedere; si ciues Rom. tributum contulerunt, ac vectigalia pependerunt, nec Latinos, qui deteriore erant in caussa positi, ab his oneribus vacuos fuisse. præsertim vero cum scriptum inueniam apud Liuium libro nono: *Latinos, postquam stipendiarii facti sint, scuta pro clypeis vsurpasse:* & apud Appianum libro primo: *Italos questus, se militando, & tributo conferendo fessos esse.* & Dio adiiciat

iiciat: *lege Metelli Nepotis vectigalia vrbi, & Italiæ molesta esse sublata;* in Ambracensium autem fœdere, Liuio auctore, illud etiam positum fuerit, *vt portoria, quæ vellent, caperent, dum modo eorum ciues Rom. & Latini socii immunes essent.* Militasse porro Latinos pro Romanis, non est dubium. hoc enim & aliis ante fœderibus, & maxime Cassiano est prouisum, vt Latini Romanorum arbitrio copias pedestres, & equestres, darent, quarum opera ipsi in bello vterentur. Vnde illud est Liuii in tertio, vt alios, quos supra commemoraui, locos multos omittam: *Hernici, & Latini iussi milites dare ex fœdere: duæque partes sociorum in exercitu, tertia ciuium fuit.* & illud in sexto: *Cum quæsitum ab Hernicis, & Latinis esset, cur per eos annos militem ex instituto non dedissent, responsum datum, terrorem assiduum a Volscis caussam attulisse.* Neque vero, quanquam cum Romanis Latini militarunt, propterea in legione, nisi fortasse municipes facti, meruerunt, sed in auxiliis. fuit enim legio ciuium Romanorum, auxilia sociorum. Quocirca scripsit Vegetius probe libro secundo, apud omnes se auctores inuenisse, singulos consules aduersus hostes copiosissimos non amplius, quam binas legiones adduxisse, additis auxiliis sociorum. Numerus tamen eorum nec semper idem, nec iisdem semper ciuitatibus est imperatus, sed aut pro rei magnitudine a senatu decretus, aut arbitrio consulum, quibus id negotii datum erat a senatu, est permissus. Quod docet Liuius, cum libro

libro vigesimo primo ita scribit: *Sex in eum annum decretæ legiones, & sociorum quantum consulibus videretur. quattuor & viginti peditum Romanorum millia sunt scripta, mille & octingenti equites. sociorum quadraginta quattuor peditum, & quatuor equitum.* Item libro quadragesimo primo: *Additum decreto, vt consules binas legiones scriberent, & trecentos equites, & dena millia peditum sociis nominique Latino, & sexcentos imperarent equites.* & libro quadragesimo tertio: *Quattuor legiones scribi iussæ, quæ, si quo opus esset, educerentur. sociis nominis Latini sexdecim millia peditum, & mille equites imperati.* Ex quo intelligi potest, variasse sæpe id, quod perpetuum fuisse significare videtur Paterculus, cum ait: *quæstos esse Italicos, quod cum duplici peditum, equitumque numero fungerentur, ciuitatis tamen Romanæ expertes essent.* Eodem accedit Polybius, qui peditum numerum plerunque Rom. legionibus parem, equitum duplicem datum esse admonuit, cuius verba placet afferre, quia mirifice hunc locum, & hanc totam de sociorum militia quæstionem possunt illustrare. Sic igitur ille libro sexto, postquam de Romana legione locutus est, scribere de sociorum auxiliis pergit: *Eodem tempore consules præfectis ciuitatum sociorum Italiæ ostendunt, ex quibus velint ad se auxilia mitti, numero, & die, & loco, in quem conuenire debeant, indicto. ciuitates autem delectu simili Romano delectui habito, & iureiurando simili dato, mittunt, præfecto, & tribuno*

ærario

ærario addito. Vbi vero socii conuenerunt, diuisionem eorum adhibent ii, qui a consulibus præpositi sunt, qui præfecti nominantur, numero duodecim. Hi primum ex omnibus aptissimum quenque ad bellicos vsus equites peditesque consulibus legunt, quos extraordinarios vocant. numerus autem vniuersus sociorum, peditum quidem est plerunque Romanis legionibus æqualis. equitum vero duplex, ex his equitum tertiam partem legunt in extraordinarios, peditum vero quintam. reliquos autem in duas diuidunt partes, quarum alteram dextrum cornu appellant, alteram sinistrum. Hactenus Polybius. Quanto vero maiora legionum commoda fuerint, quam auxiliorum, satis in iis libris ostendimus, quos de iure ciuium Rom conscripsimus. Habeo auctorem Plutarchum legem a M. Liuio Druso tribuno pleb. C. Gracchi collega ex auctoritate senatus latam, ne quis Latinus in castris cædi virgis posset. quam legem postea non obseruatam esse ab seueris imperatoribus, qui remoto virgarum metu exercitum in officio continere se vix posse videbant, ex eo adducor ad suspicandum, quod de Italico præfecto quodam prodit in Iugurthino bello Sallustius: *Turpillius, quem præfectum oppidi vnum ex omnibus profugisse supra ostendimus, iussus a Metello caussam dicere, postquam parum se purgat, condemnatus, verberatusque, capite pœnas soluit. nam is ciuis ex Latio erat.* Sed de Latinorum militia hactenus

Relinquuntur duo, quibus ius optimum maxime

me ſtabiliri ſolet, ſuffragia, & honores. quæ qualia Latini habuerint, deinceps videamus. nam vt, nulla habuiſſe eos, negari non poteſt; ſic non optima lege habuiſſe, aſſeri poteſt. ſuffragiorum autem latione ea vſi ſunt, vt, quantum ex annalium veterum monumentis, & populi R. actionibus colligi poteſt, nec tribum certam, in qua ſuffragium ferrent, habuerint, nec niſi ad leges iubendas, & iudicia facienda vocati ſint, nec intercedente vel conſule, vel tribuno plebis ius vllum ſuffragii ferendi habuerint, ſed ſæpe vrbe, in quam ſuffragiorum cauſſa venerant, abire ſint iuſſi. hoc autem Caſſiano etiam fœdere impetratum apparet. ſiquidem Caſſius ipſe conſul tertium, is, quem fœdus cum Latinis percuſſiſſe ſupra diximus, apud Dionyſium in concione gloriatur, ſe in primo conſulatu Sabinos ſubegiſſe, in ſecundo plebem in vrbem reduxiſſe, Latinosque Romanorum conſanguineos illos quidem, ſed gloriæ tamen eorum inuidentes ad amicitiam adduxiſſe, atque æquo iure ciuitatis donaſſe, vt non amplius Romam aduerſariam, ſed patriam appellarent. Ciuitatem tamen neque omnino cum ſuffragio, neque prorſus ſine ſuffragii latione datam, ſed ad arbitrium magiſtratuum, ex verbis, quæ addit Dionyſius, intelligitur, inquit enim: *Cum Caſſius Hernicos iisdem fœderis conditionibus, quibus Latinos, obſtrinxiſſet, atque agrum Hernicis ademptum, plebi Romanæ, Latinis, Herniciſque diuiſurus eſſet, eique rogationi intercederetur; Latinos, & Hernicos, quam plurimos potuit, ad ſuffragium*

ferendum acciuit. qui cum frequentes veniſſent, vrbem hoſpitum turba repleuerunt. quod cum ad Virginium collegam eius delatum eſſet, per compita edici iuſſit, vt qui in vrbe domicilium non haberent, intra certam diem exirent. Caſſius autem contra edixit, vt, qui ciuitate donati eſſent, donec lex accepta eſſet, manerent. Quibus ex verbis, quis eſt, qui non intelligat, niſi Latini ciuitatem, ac ius ſuffragii habuiſſent, eos Sp. Caſſium ad legem ſuffragiis ſuis iubendam aduocaturum non fuiſſe, nec, ſi illi lege Caſſia optimum ius ciuitatis habuiſſent, ab eius collega Virginio vrbe pelli ante inita ſuffragia potuiſſe, verum incertam ſuffragiorum rationem magiſtratuum arbitrio Latinis eſſe permiſſam? neque enim hoc ſemel factum eſt, vt Latini ante legem Iuliam ad ſuffragia ſint acciti. ex hoc enim iure illud eſt, quod Liuius ſcribit contigiſſe anno vrbis DXLI, Ap. Claudio, Q. Fuluio cos. Italia bello Punico ſecundo flagrante, in iudicio M. Poſtumii Pyrgenſis ad populum: *Teſtibus*, inquit, *datis tribuni populum ſummouerunt, ſitellaque allata eſt, vt ſortirentur, vbi Latini ſuffragium ferrent.* Neque vero, niſi ius ſuffragii aliquod habuiſſent, ſortitione tribuum opus fuiſſet, in quibus ſuffragium ferrent; nec, ſi tribum, vt iure optimo ciues, obtinuiſſent, vbi ſuffragium dicerent, ſortiendum fuiſſet. Nam cum conſulum arbitratu Latini, qui ſuffragiorum cauſſa venerant, alias aut in vrbe retinerentur, aut exire iuberentur, tum tamen eos credo ad ſuffragium ineundum maxime a conſulibus

libus esse adhibitos, vt grauissimis, ac periculosissimis Punici belli temporibus, in magna totius Italiæ defectione Latinum nomen honoris eius beneficio sibi arctius deuincirent. Qua de caussa eodem bello triennio ante Sp. Caruilius in senatu etiam pro magna re se suadere dixerat, *vt ex singulis populis Latinorum binis senatoribus, si patres censuissent, ciuitas daretur. eiusque rei vt aliena mentio oppressa est.* Itaque idem post tranquillatis rebus Italiæ, in tribunatu C. Gracchi non est concessum. qui anno DCXXXI, multis legibus aduersa nobilitate promulgatis, cum Latinos ad eas suffragio suo iubendas in vrbem aduocasset, & C. Fannius consul ex S. C. eos exire ex vrbe iussisset, Gracchus iis manentibus auxilio futurum professus, incœpto tamen, cum a lictoribus consularibus Latinos duci videret, teste Plutarcho, destitit. Quare duodecimo post anno in rogatione Mamilia ferenda idem occulte dicitur esse tentatum. Sic enim scribit in Iugurthino Sallustius: *Interea Romæ C. Mamilius Limitanus tribunus pleb. rogationem ad populum promulgat, vti quæreretur in eos, quorum consilio Iugurtha senatus decreta neglexisset, quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepissent, huic rogationi partim sibi conscii alii ex partium inuidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, occulte per amicos, & maxime per homines Latini nominis, ac socios Italicos impedimenta parabant.* Hoc autem ius cum in Sextiana Cicero intueretur, dixit: *nihil acerbius socios Lati-*

nos ferre solitos esse, quam id, quod perraro accidit, a consulibus iuberi ex vrbe exire. Habuerunt ergo ante legem Iuliam, bellumque Italicum, ex fœdere Cassiano ius suffragii Latini, aut certe speciem quandam suffragiorum, cum id potius precarium esset magistratuum beneficium, quam optimum ius suffragiorum.

Extremum fuit ius magistratuum Romæ petendorum, & capiendorum, in quo tantum momenti est constitutum, vt hoc vnum Latii ius appellatum sit: quippe, quia qui hoc habebat, reliqua superiora haberet omnia. sunt ergo qui ius Latii fuisse scribant, vt petendi magistratus gratia ciuitatem Romanam adipiscerentur. hic est autem eximius interpres Ciceronis Asconius, qui in commentario Pisonianæ scriptum reliquit, *Cn. Pompeium Transpadanis colonis ius dedisse Latii, vt possent habere ius, quod ceteræ Latinæ coloniæ, id est, vt petendi magistratus gratia ciuitatem Romanam adipiscerentur.* Quid autem sit, *petendi magistratus gratia ciuitatem Romanam adipisci*, magnam merito habere potest quæstionem. quid est enim? an vt ciues Romani fierent tantummodo, vt Romæ honores peterent? non videtur. qui enim credibile est omnes Latinos ius petendorum Romæ magistratuum habuisse, qui ne suffragium quidem, nisi quo modo demonstratum est, ferrent? est enim ius magistratus magnificentius multo quam suffragii. an vt qui ius Latii haberent, præter cetera ciuitatem etiam Rom. assequerentur, vbi apud Latinos magistratum petissent,

tissent, vel potius gessissent? equidem arbitror. id enim aperte tradit Appianus libro II. cum inquit: *Nouum Comum Cæsar ad ius Latii redegit, apud quos qui annuum gessissent magistratum, ciues Rom. fiebant. hanc enim vim habuit Latinitas. Marcellus autem consul Nouocomensem quendam, & qui apud Nouocomenses magistratum gesserat, ac Romæ se propterea pro ciue gerebat, in Cæsaris contumeliam virgis cædi iussit, vt intelligeret, se ciuem Rom. non esse.* Adiicit Strabo, magistratus hos ædilitatem & quæsturam fuisse, sic enim & ipse scribit libro quarto: *Nemauso in Gallia ius Latii datum, vt qui Nemausi ædilitatem, & quæsturam adepti essent, ii ciues Romani essent. eaque de caussa populus ille Romanis prætoribus non paruit.* Quibus ex verbis cum illud perspici non obscure potest, quod iam diu quærimus, ius Latii fuisse, vt qui Latino in oppido, vel iure Latii donato ædilitatem, aut quæsturam gessisset, ciuis Romanus esset, tum Latinos ipsos ne magistratuum quidem Romanorum edictis, sed suorum prætorum obtemperasse. Tale autem ius post etiam imperatorum temporibus vsurpatum, verba ea indicant, quæ sunt in Panegyrico Pliniano ad Traianum, diuum Neruam iis, quibus per Latium ciuitas patuisset, indulsisse. Hoc vero ius Latii populi vsque ad annum DCLXII. vsurparunt, quo ex lege Iulia ciuitas vniuerso Latio est concessa, paucis quibusdam oppidis exceptis, quibus ciuitatis, & suffragii iura singularia populi Romani benignitate ante fuerant permis-

sa. Quod, opinor, Liuius intellexit, cum libro xxvi scripsit, *iam inde a maioribus traditum morem Romanis colendi socios, ex quibus alios in ciuitatem, atque æquum secum ius accepissent, alios in ea fortuna haberent, vt socii esse, quam ciues, mallent.*

Cap. V.

De Fœdere, & Iure Volscorum, & Æquorum.

His expositis, quale fuerit ius Latii veteris, intellectum puto. Sequitur, vt de Volscis, & Æquis disseramus, quos Latio quidem inclusos, in Latinis tamen, vt supra ostendimus, antiqui non numerarunt. Hi vero vel potentiores vel ferociores ceteris, qui Latium incolerent, populis diu Romani molem belli sustinuerunt, vt eos merito dicat Florus peruicacissimos Latinorum, ac quotidianos prope hostes Romanorum fuisse. Quas ipsi ciuitates in Latio habuerint, & quam regionem tenuerint, supra dictum est. nunc, quod rem magis continet, vt victi, deletique sint, demonstremus. Volscos primus, vt placet Dionysio, bello persecutus est Ancus rex, populationibus eorum, quibus Romanum agrum infestum reddebant, commotus; atque Velitris, eorum oppido, circumsessis, ad pacem petendam compulit. At Liuius secus, qui Volscis, & Æquis a Superbo rege arma primum illata scribit, Volscis quidem non dissimulanter, Æquis autem subobscurius: inquit enim, *eum primum Volscis bellum in ducentos amplius post suam ætatem annos mouisse,*

Suess.

Suessamque Pometiam ex his vi cepisse: excepisse deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam vrbem, adortus est. & paulo post: *Gabiis receptis pacem cum Æquorum gente fecisse, ac Signiam, & Circeios in agrum Volscorum colonias deduxisse.* Cum autem quarto decimo post reges exactos anno, bello Latino Volsci auxilia comparassent, quæ Latinis mitterent, placuit, vt sequentes consules Ap. Claudius, & P. Seruilius, anno vrbis CCLVIII, aduersus eos exercitum ducerent. Volsci subita re perculsi primum obsides trecentos a Cora, & Pometia tradiderunt; deinde ad arma conuersi, & prælio victi Pometiam oppidum amiserunt. Ecetrani, Pometia capta, rebus suis timentes cum senatum adissent, agri parte adempta pacem impetrarunt. Postero anno cum Æqui Volscis adiuncti Latinum agrum populabundi inissent, castris relictis in valles desiluere. Volsci, Velitris amissis, colonos Romanos acceperunt. Exarsit deinde vehementius bellum, adeo vt tria ab insequenti consule Postumo Cominio Volscorum oppida in potestatem sint redacta. Longula, quo Antiates fusos, fugatosque compulerat, Polusca, & Corioli. Norbam in montem colonia, quæ arx in Pomptino esset, deducta. Quietos inde Volscos, & pace Romana contentos triennio post C. Iulio, P. Pinario consulibus, Tullus Atticus rex, & Coriolanus Romanus exul ad arma perpulerunt, atque Æquis assumptis Circeios insequenti anno Romanam coloniam occuparunt. Ex quo tempore Volsci, Æ-

quique continentia fere cum Romanis bella gessere, quæ per consules quotannis, sed nulla illustri re gesta, administrata. memorabile illud, Antium oppidum anno CCLXXXIIII. ex Volscis, a T. Quinctio Capitolino iterum consule captum, Romanis colonis esse firmatum; anno autem, post pacem Æquis sub ea conditione datam, *vt legibus suis vtentes priuatis stipendiis pro Romanis iussi militarent* quam pacem cum haud diu seruassent, meritas statim pœnas dederunt. Siquidem anno CCCXCV. cum duce Cloelio Graccho in Lanuuinum agrum, inde in Tusculanum hostili populatione incurrissent, plenique præde in Algido regionis suæ loco, vt inquit Dionysius, castris locatis L. Minucium consulem, aduersus se profectum, cum exercitu obsiderent, a T. Quinctio Cincinnato dictatore victi, & sub iugum missi etiam Corbione oppido decedere sunt iussi; & cum Corbione præsidio interfecto Ortanam Latinorum cepissent, a C. Horatio consule non ex Algido modo, sed a Corbione, Ortanaque deiecti. Quietas inde res in Æquis Lauicani noui hostes turbarunt, quos cum veteribus hostibus consilia iungere anno CCCXXXV. Romam est allatum. Et hi quoque, cum insequentibus consulibus, Æquorum exercitu adiuncto, agrum Tusculanum depopulati, castra in Algido posuissent, acie superati, non solum Lauicos oppidum amiserunt, sed colonos etiam Romanos receperunt. tertio post anno in Lauicanum excursiones factæ, nouisque colonis bellum, Liuio teste, illatum, quam noxam cum Volani

lani se consensu omnium Æquorum defensuros speraſſent, deserti ab iis & oppido, & finibus deturbati sunt. Post quadriennium arx Caruentana, quam illi occuparant, a Romanis recepta est; Verrugo, & Ferentinum ex Volscis captum. cumque tripartito ad depopulandos fines Volscorum esset discessum, Antium Ecetras Anxur, extremum hoc captum est, ac direptum, & biennio post Artena occupata. Æqui anno CCCLX. cum Vitelliam coloniam Romanam in agro suo expugnassent, a L. Lucretio consule pulsi ad extremum vero quadriennio interiecto M. Camillus dictator tertium exercitu in Volscos ducto, non procul ab Lanuuio (ad Mæcium is locus dicitur) castra oppugnare adortus, fusos, cæsosque eos persecutus, cum omnem illorum agrum depopulatus esset, ad deditionem septuagesimo demum anno, quod extat apud Liuium libro sexto, subegit. inde victor ex Volscis in Æquos transiit, & ipsos bellum molientes exercitu eorum ad Volas, quod oppidum recuperarunt, oppresso, non castra modo, sed vrbem etiam aggressus impetu primo cepit. Inclinatis ergo iam in Volscis rebus anno CCCLXVIII Antiates obsessi vrbem, agrosque dediderunt. Latini a Volscis deserti Satricum vrbem igne concremarunt, quæ anno CCCCVI. ab Antiatibus restituta, & colonia deducta, post biennium, cum eo Volsci compulsi essent, in ditionem Romanam peruenit. In Veliternos inde, & Antiates Volscos, qui bello Latino interfuerant, animaduersum. anno CDXXIII. legati ex Volscis Fabraterni Romam

venerunt, orantes, vt in fidem reciperentur. & cum iampridem Æquorum arma quieſcerent, anno CDXLIX, P. Sempronius Sophus conſul ad ſingulas eorum rebellantium vrbes bello circumferendo vnum, & quinquaginta oppida omnia expugnando cepit. quorum pleraque diruta, atque incenſa, nomenque Æquorum prope ad internecionem deletum Liuius, omnem Æquorum gentem in ditionem redactam Diodorus auctor eſt. Itaque poſtero anno Soram, atque Albam deductæ coloniæ. Albam in Æquos, Sora agri Volſci fuerat, ſed poſſederant Samnites. Æqui inde coloniam ægre paſſi, cum arma cepiſſent, a C. Iunio dictatore ſubacti. interiecto autem triennio bellum vltimum, ſed parum memorabile aduerſus rebellantes Æquos, cum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, geſtum.

Atque hæc quidem bella ſunt, quibus Volſci tandem, Æquique in Latio ſunt perdomiti. Quos vt antiquis temporibus Latinorum & concilio, & iure excluſos inuenio, ſic poſtea propter affinitatem in eadem iura eſſe aſcitos opinor. neque enim vt ſingulorum Italicorum, ſic Volſcorum, Æquorumque nomen poſtea eſt celebratum; ex quo intelligi poteſt, omnes Volſcos, Æquosque, aut funditus a Romanis eſſe deletos, aut, ſi qui tot bellis, cladibusque ſuperfuerunt, vno Latinorum vt iure, ſic nomine eſſe deuinctos. Cicero quidem, cum Balbum de ciuitate defenderet, dixit, *ex Latio Tuſculanos, & Lanuuinos, ex ceteris generibus vniuerſas gentes in ciuitatem eſſe receptas,*

ceptas, vt Volſcorum, Sabinorum, & Hernicorum.

Cap. VI.

De Agro, Fœdere, & Iure Hernicorum.

PRoximi Latinis Hernici, vt dixi, fuerunt: quorum oppida Alatrium, Anagnia, Verulæ, Capitulum, Cernetum, Fruſino, & Ferentinum. Hos primus Superbus rex ſocietate deuinxit, ac Latinarum feriarum participes fecit. deinde C. Aquillio, T. Sicinio cos. anno vrbis CCLXVII. quod contra fœdus agrum Romanorum populati eſſent, bello petiti, a Sp. Caſſio tertium conſule, cum pacem petiiſſent, fœderis conditiones easdem, quibus Latinos ille in ſecundo conſulatu obſtrinxerat, magna cum populi Roman. querimonia acceperunt. cuius fœderis ſummam fuiſſe ex Dionyſio diximus; *Vt ſocii populi Rom. vocarentur, vt belli cauſſa auxilia mitterent, vt tertiam prædæ partem referrent, & ius ferendorum, ſi inter magiſtratus conueniſſet, Romæ ſuffragiorum haberent.* Quanquam autem eodem, quo Latini, fœdere erant deuincti, non tamen e Latinorum tum corpore habebantur. neque enim Liuius ſeorſum Latinorum, Hernicorumque auxilia a Romanis accita, Hernicis, Latinisque milites ex formula imperatos, Latinos, aſſumptis Hernicis, Volſcorum Æquorumque copias ſine duce Romano fudiſſe ſcripſiſſet; neque Dionyſius Latinos Romanorum cognatos, Hernicos alienigenas iis temporibus vocaſſet.

Seruæ-

Seruarunt ergo Hernici, Latinique pacem vsque ad annum CCCLXIII, quod ostendit Liuius, cum scribit, *eo anno Latinos, Hernicosque defeciſſe, qui poſt pugnam ad lacum Regillum factam per annos prope centum nunquam ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant:* itaque anno CCCXCI. Hernicis poſt res nequidquam repetitas bellum indictum; L. Genucium conſulem in hoſtes profectum, & inſidiis eorum circumuentum interiiſſe. Poſtero autem anno Ferentinum eorum oppidum a C. Licinio conſule vi captum, deinceps a M Fabio Ambuſto, & C. Plautio conſulibus pluribus præliis victos. Cum autem concilium omnium populorum habentibus Anagninis, præter Aletrinatem, Ferentinatemque, & Verulanum, omnes Hernici nominis cum populo Rom. bellum ſuſcepiſſent, anno CCCCXLVII. a Q. Marcio Tremulo conſule acie ſuperati ſunt, atque in deditionem accepti. Hernicorum tribus populis, quia maluerunt, quam ciuitatem, ſuæ leges redditæ, connubiumque inter ipſos, quod aliquandiu ſoli Hernicorum habuerunt. *Anagninis, quique arma Romanis intulerant, ciuitas ſine ſuffragii latione data, concilia, connubiaque adempta, & magiſtratibus præter quam ſacrorum curatione interdictum.* Atque hoc quidem ſcriptum apud Liuium inuenio. nam Diodorus Romanos Anagninis bellum intuliſſe, ac Fruſinone expugnato agrum reddidiſſe ait. quam hiſtoriam nec Liuius præterit, qui poſt biennium Fruſinates tertia agri parte multatos narrat, quod Hernicos

ab

ab eis solicitatos esse, compertum esset. Et hos autem, vt Volscos, Æquosque ad Latinorum iura post adiunctos opinor. neque enim Hernicorum seorsim a Latinis post in Italicis auxiliis commemorandis, aut in alia actione referenda mentio vsurpatur. Itaque anno DXXXVIII. Ferentinates, qui Hernici quondam fuerant, Latinos Liuius vocat, cum eos tentasse ait, *vt Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, ciues Romani essent.* Hernicorum certe gentem in ciuitatem fuisse receptam, Cicero in Corneliana de ciuitate scriptum reliquit.

CAP. VII.

De Agro, Fœdere, ac Iure, Oscorum, & Ausonum.

LAtium duplex fuisse, vetus vnum a Tiberi vsque ad Circeios, siue ad amnem Vfentem; nouum alterum ab Vsente vsque ad Lirim, omnes prope memoriæ prodiderunt, qui populos, regionesque Italiæ litteris persecuti sunt. at quo modo, aut qua occasione, aut quo tempore hi termini sint constituti, omnes, vt rem vel valde obscuram, vel nimis perspicuam, silentio præterierunt. nos vero rationem huius mutationis quæremus, &, quæ maxime probabilis videbitur esse, reddemus. Primum autem Strabonis verba de nouo Latio recitabimus, deinde Plinii: ex quibus apparebit, Latium nouum iam tum ab Augusti temporibus, cuius Strabo fuit æqualis, fuisse appellatum. ea vero sunt hæc: *Hoc quidem tempore maritima ipsa ora ab Ostia vsque ad Sinuessam vocat*

vocatur Latium, ante vero vsque ad Circeios porrigebatur. ac mediterranea quidem loca prius non admodum magna, post autem vsque ad Campaniam, & Samnites, & Pelignos, & alios Apennini incolas est producta. & eodem libro: *In mediterraneo Latio sunt Campi Pomptini. his agrum continentem antea Ausones tenuerunt, iidem, qui etiam Campaniam coluerunt. Post hos Osci, & hi etiam Campaniæ partem habuerunt. nunc vero omnia Latinorum sunt vsque ad Sinuessam.* Plinius autem ita scribit: *Vltra Circeios Volsci, Osci, Ausones. vnde nomen modo Latii processit vsque ad Lirim amnem. a Circeiis palus est Pontina, deinde flumen Vfens. supra quod Tarracina oppidum lingua Volscorum Anxur dictum, Caieta portus, oppidum Formiæ. vltra fuit oppidum Piræ, colonia Minturnæ Liri amne diuisa, Glanico appellato. oppidum Sinuessa extremum id adiecto Latio, quam quidam Synopem dixerunt vocitatam. hinc felix illa Campania est.* Quis est ergo, qui ex his verbis non intelligat, hanc regionem primum Volscorum, Oscorum, & Ausonum, deinde Latinorum fuisse? in qua oppida floruerunt Tarracina, Fundi, Caieta, mons Cæcubus, Formiæ, Vescia, Ausona, Minturnæ, Fregellæ, Arpinum, Sora, & terminus regionis Liris amnis, quem ex Apennini collibus, & Vescino agro in mare ad Minturnas deferri prodit Strabo. vnde dixit etiam Lucanus libro secundo:

Et vmbrosæ Liris per regna Maricæ
Vescinis impulsus aquis.

Tem-

Templum autem deæ Maricæ in ripa fluminis dicatum non longe a Minturnis intelligit. De Tarracina ante dictum est. Fregellas modo Sidicinorum, modo Volscorum, modo Samnitium fuisse inuenio apud Liuium. Cicero in Bruto Fregellanos inter Latinos extremis temporibus refert, cum L. Papirium Fregellanum ex Latio nominat. Arpinum & Volscorum, & Samnitium fuit. illud ostendit Iuuenalis, cum ait Satyra VIII de C. Mario Arpinate:

Arpinas alias Volscorum in monte solebat
Poscere mercedes, alieno fessus aratro.

Hoc Liuius, cum Arpinum de Samnitibus captum scribit. De Fregellis, & Arpino, quoniam e Samnitibus capta sunt, in Samnitibus dicemus. Minturnæ, Vescia, & Ausona Ausonum fuerunt. Ausones autem proprie dictos in Tzetzis Græca inuenio historia Auruncos inter Volscos, & Campaniam sitos. Minturnas tamen etiam Samnitium fuisse, prodit Stephanus. Has Liris interfluit; supra eas Fregellæ, supra Fregellas Arpinum, supra Arpinum Sora, omnes ad Lirim, teste Strabone. Soram agri Volsci fuisse, ac a Samnitibus possessam prodit Liuius. quare de his omnibus in Samniticis bellis, & fœderibus exponendis dicemus. Aquinum vltimum oppidum Latinorum esse prodit Strabo inter Lirim, & Casinum flumina, quod rectius a Plinio in Campania collocatur. Fundanorum, & Formianorum mentio fit bello Latino anno vrbis CDXIII, *quibus datam ciuitatem*, scribit Liuius, *sine suffra-*

fragio, quod per fines eorum tuta, pacataque semper fuisset via. & paulo post: *Fundanis, quod Priuernatis belli socii fuissent, arma illata, atque veniam petentibus datam addit.* Oscos autem, & Ausones ex his locis esse dimotos narrat Strabo, quod idem etiam de Volscis factum intelligere debemus, atque omnia hæc in vnum Latii nomen esse comprehensa, quod nouum Latium dictum sit. Hoc autem quando factum sit, parum liquet. illud quidem dubium non est, neque bello Punico primo, neque Gallico Cisalpino, neque ipso bello Punico secundo omnium difficillimo mentionem vllam vsurpari auxiliorum, quæ a Volscis, Oscis, & Ausonibus missa sint, cum tamen aliorum omnium populorum, quibus Latium cingitur, apud Polybium, & Liuium memoria celebretur, Marsorum, Pelignorum, Samnitium, Campanorum, Sabinorum, Vmbrorum Picentum, Etruscorum. Ex quo coniici potest, his populis iam tum ad internecionem deletis in hanc regionem Latinorum gentem esse immissam, atque inde Latium nouum appellatam. quod ego quidem inter Tarentinum, & Punicum bellum factum esse crediderim.

An vero vt nomen Latinum, sic etiam iura Latii veteris tum adepti sint, in tanta rerum obscuritate nec affirmare ausim, nec negare. video enim Latinos omnes, vtpote qui meliore conditione essent, quam Italici, belli Punici temporibus in fide manere; & bello Italico Latinos a Tiberi vsque ad Lirim, vt inquit Appianus, armis pro populi

populi Romani libertate, atque imperio aduersus reliquam Italicam decertare. quod profecto non feciſſent, niſi commodiore in cauſſa, quam qui bellum mouebant, fuiſſent.

Cap. VIII.
De Italicis.

HActenus de prima Italorum parte, qua Latinos contineri ſtatuimus, atque illorum iure ſit diſputatum: nunc de altera, quam Italici obtinuerunt, eorumque iure diſſeramus. Vt autem Latinos Latii incolas, populi Rom. fœderatos, iure Latii donatos definiuimus: ſic Italicos, reliquæ ad Rubiconem Italiæ habitatores, populi Roman. fœderatos, iure Italico præditos commode definiri poſſe cenſemus. Italiæ enim domicilium eos ſecernit a Gallis & prouincialibus, fœderis communio ab iis vel ciuibus Roman. vel peregrinis, & exteris, qui quacunque de cauſſa in Italiæ oppidis verſarentur; ius Italicum ab iis Italis, qui, cum Italiam tenerent, non iure tamen Italico fruebantur.

Italicorum porro numerum expleuerunt ad mare Tyrrhenum trans Tiberim Etruſci, poſt Latinos vltra Lirim Campani, Lucani, in Siculo Brutii, in Ionio Meſſepii, & Sallentini, ad Adriaticum Apuli, Frentani, Picentes, & Senones. mediterranei Vmbri, Sabini, Marſi, Veſtini, Marrucini, Peligni, & Samnites. quorum ſigillatim agros, bella, & fœdera deinceps breuiter exponere inſtitui, vt ex hac diſputatione quodnam

tandem ius fuerit Italicum, quod ex eorum fœderibus fluxit, intelligamus.

Cap. IX.

De Agro Etruſco, & Fœderibus Etruſcorum.

ETruſcos autem (ab his enim Italicos exordimur) Polybius a Piſis oppido Romam vsque perducit, id eſt, vt ego interpretor, inter Arnum, Tiberimque flumina concludit. ex quo patet, eos, qui a Macra amne Etruriæ initia ducunt, quanquam recte, non tamen ad Romanæ reip. tempora apte inſtituere qua florente, Luca etiam inter Ligures eſt numerata. Itaque idem Polybius Arretium quoque primum in mediterraneis oppidum Etruriæ collocat. vnde alio loco C. Flaminium conſulem Annibali ex Gallia in Etruriam irrumpenti ad Arretium ait occurriſſe. Quod tamen ita accipiendum eſſe opinor, non quod omnino ab Arretino agro tum Etruria principium ceperit, ſiquidem Fæſulæ ante occurrunt, quam Arretium; ſed quod ille firmius eſſe oppidum Arretium ad Annibalis impetum excipiendum exiſtimarit. Fæſulas autem iam tum in Etruria numeratas, cum Polybius eo loco oſtendit, tum præcipue Liuius, cum de eadem re ita agit: *Regio erat Italia in primis fertilis. Etruſci campi, qui Fæſulas inter Arretiumque iacent.* Item: *Pœnus læua relicto hoſte, Fæſulas petens Etruriæ agros prædatum profectus, quantam maximam vaſtitatem poteſt, cædibus, incendiisque procul conſuli oſtendit.* Neque vero a Fæſulis initium vide-

videtur habuisse Etruria, sed a Pistorio, cum scribat Sallustius, Catilinam exercitum in agrum Pistoriensem adduxisse, ac sub ipsis radicibus montium consedisse, qua illi descensus erat in Galliam properanti. Etruriæ porro partes tres ab antiquis factas accepimus, quarum vnam Maritimam appellarunt, alteram Ciscimininiam, tertiam Transciminiam. Maritimæ oppida a Tiberi ad Arnum progredientibus hæc aut ad mare, aut non longe a mari obiiciuntur, Phregenæ, Alsium, Cære, Pyrgi, Sabate oppidum cum lacu, Castrum nouum, Tarquinii, Grauiscæ, Cossa, Volcæ, Telamon promontorium, Labro, Populonia, Volaterræ, & Pisæ. Ciscimininia omnem regionem cis Ciminium montem continet, quæ est inter Tiberim, regionem maritimam, & Ciminia iuga quo in spacio erant Veii, Falerii, Capena, Nepet, & Sutrium, lacus Ciminius, & Vadimonis. Transciminia, vt est in epitomis rerum Italicarum antiquis, a Ciminiis iugis ad Pistorium pertinuit, atque oppida habuit Ferentinam, Trossulum nouem millia passuum citra Volsinios, teste Plinio, Bleram, Cortnossam, Cortenebram, Salpinates, Clusium, Rusellas, Senam, Fluentinos, qui & Arnienses, Fæsulas, Pistorium, Stellates, Arretium, Cortonam, lacum Trasimenum, & Perusiam. Quemadmodum autem Latinorum, sic Etruscorum commune quondam consilium fuit, ad fanum Volturnæ, quo in loco XII. Etruriæ tum principes populi de summa rerum consultare, ac de bello, pace que statuere soliti sunt. fuerunt autem, vt accepi-

mus, hi: Veientes, Cærites, Faliſci, Vulſinienſes, Cluſini, Peruſini, Arretini, Ruſſellani, Volaterrani, Populonienſes, Piſani, & Fæſulani.

Vt autem ex his proximi quique Romæ vrbi fuerunt, ita primi Romano bello, tanquam continenti quondam incendio, conflagrarunt. Proximi autem Veientes, quorum agrum Tiberis a Cruſtumino, & Fidenate, qui in Sabinis ſunt, vt ait Plinius, diuidit duodecim millia paſſuum procul a Roma. Cum his ergo primum acie decertauit Romulus, cum pro Fidenatibus illi conſanguineis ſuis arma cepiſſent, eosque prælio fuſos agri parte, quæ Tiberim attingebat, & Septempagi dicebatur, ceterisque, quæ ſunt ad fluminis oſtium, locis, Dionyſio auctore, mulctauit. Eosdem deinde ſæpe rebellantes omnes prope, qui ſecuti ſunt, reges deuicerunt, Tullus, Ancus, reliqui. Illud memorabile de Anco apud Liuium; *Sylua Mæſia Veientibus adempta cum vsque ad mare imperium prolataſſe, atque Oſtiam in ore Tiberis condidiſſe.* Inde vero regnante Priſco reliquam Etruriam belli Romani contagione arſiſſe, in Dionyſii hiſtoria ſcriptum inuenio, cum quinque Etruriæ populi arma cum Latinis tum populi Roman. hoſtibus communi conſilio coniunxiſſent, Cluſini, Arretini, Volaterrani, Ruſellani, Vetulonienſes. Hi vero ad Eretum in agro Sabinorum, prælio victi legatis ex ſingulis ciuitatibus miſſis, pacem his conditionibus impetrarunt, *vt in neminem animaduerteretur, nulli oppido tributa, atque præſidia imponerentur, ſuæ cuique leges red-*

redderentur. ciuitatum principatus penes regem Romanum esset, quem ipsi suis etiam insignibus augustiorem reddiderunt. sic enim cum alii, tum præcipue in historia Florus; *Non pace Tarquinius, quam bello promptior. Duodecim namque Tusciæ populos frequentius armis subegit; inde fasces, trabeæ sellæ curules, annuli, phaleræ, paludamenta, prætextæ; inde quod aureo curru quattuor equis triumphatur: togæ pictæ, tunicæque palmatæ, omnia denique decora, & insignia, quibus imperii dignitas emineret, sumpta sunt.* Seruio deinde regnante cum Veientes rebellantes reliqui fere omnes Etrusci essent secuti, vigesimo anno XII. populi communi consensu pace petita fœdus antiquum a Prisco datum præter Veientes, Cærites, & Tarquinienses, recuperarunt, quibus vt belli auctoribus agri pars est adempta. pulsis autem regibus cum Tarquinienses, & Veientes Superbum regem in regnum reducerent, victi abierunt. Quod idem Porsena rex Clusinus anno post conatus, cum vrbem obsidione cinxisset, & ipse nihil profecit. Anno vero vrbis CCLXXI. C. Iulio, Q. Fabio cos. Veientibus populantibus, nec res reddentibus, bellum est indictum, idque per octo annos continuos gestum. quo spacio Fabii CCCVI. qui sibi hostem illum depoposcerant, ad Cremeram amnem deleti. A. autem Manlio, & L. Furio cos. inducię in annos XL. petentibus, stipendio, & frumento imperato, datæ. Post autem anno vrbis CCCXVII. L. Quinctio, M. Æmilio, L. Iulio tribunis mil. consularibus, Fidenates le-

gatis Romanorum interfectis ad Lartem Tolumnium Veientium regem defecere. Veientibus arma capientibus socios se Falisci adiunxerunt. Itaque insequenti anno A. Cornelius Cossus, re bene gesta spolia quoque opima de Tolumnio rege a se occiso rettulit. tertio autem anno Fidenates, & Veientes (non enim perduci Falisci potuerunt) cum in agrum Romanum trans Anienem impressionem fecissent, ab A. Seruilio dictatore haud procul Nomento fugati, & Fidenas compulsi, oppidum quoque amiserunt. Inde vsque ad annum CCCXXVII. otium ab Etruria. tum vero rem ita actam prodit Liuius: *Iras aduersus Veientes post diem induciarum rebellantes in insequentem annum C. Seruilio Ahala, L. Papirio Mugillano cos. esse dilatas. ne bellum confestim indiceretur, neve exercitus mitterentur, religionem obstitisse; feciales prius mittendos ad res repetendas patres censuisse; nec eorum, cum more patrum iurati repeterent res, verba audita; bellum iussu populi indictum, atque a tribunis militum parum prospero anno insequenti gestum: Cum Fidenates, colonis interfectis, defeciissent, M. Æmilium dictatorem cum magistro equitum A. Cornelio Cosso sexto decimo die oppidum cepisse, & Veientes vicisse, iisque postero anno XX annorum inducias datas.* Anno inde CCCXLIX, quia tempus iuduciarum cum Veienti populo exierat, per legatos, fecialesque res repeti cœptæ. Veii circunsessi, adeo vt continuandæ obsidionis caussa nouo exemplo hibernacula fierent. Venere inde Veientibus

tibus auxilio Capenates, & Falisci, quia proximi regione erant, deuictis Veiis, bello quoque se proximos fore credentes. Itaque triplici loco bellum constitit, ad Veios, ad Capenam, ad Falerios. decimo tandem anno M. Camillus in agro Nepesino cum Falisci, & Capenatibus acie congressus eos fundit, ac castris exuit, Veios cuniculo in vrbem acto capit, ac diripit. P. Cornelius Scipio, & Cossus Falisci bellum, M. Valerius, & Q. Seruilius, tribuni militares consulari potestate, Capenas sortiti, non vrbes vi, aut operibus tentarunt, sed agro depopulato, & prædis rerum agrestium actis, Capenatem populum subegerunt, ac pacem petentibus dederunt. Deincep M. Camillus tribunus militum Falerios exemplo iustitiæ memorabili, proditore filiorum magistro in vrbem remisso, in fidem recipit. Falisci pax data; in stipendium militum eius anni pecunia impetrata. Ante vero quam Veii caperentur, Tarquinienses arma mouerant, quia multis simul bellis Volscorum ad Anxur, Æquorum ad Lauicos, Veienti, Falisco, & Capenati districtos videbant Romanos. Eos L. Iulius, & A. Postumius tribuni militares prope voluntariorum coacta manu per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi redeuntes a populationibus, grauesque præda oppresserunt, omnesque impedimentis exuerunt. Captis autem Veiis anno CCCLXIII, L. Valerio Potito, M. Manlio Capitolino cos. nouum bellum cum Vulsinienſibus exortum. quo propter famem, & pestilentiam exercitus duci nequiuit. ob

quæ Vulsinienses Salpinatibus adiunctis superbia elati vltro agros Romanos incursauere. itaque duobus inde populis bello indicto cum Vulsinienſibus pugnatum. fusa primo concursu in fugam acies. octo millia armatorum ab equitibus inclusa positis armis in deditionem venerunt. eius belli fama effecit, ne se pugnæ committerent Salpinates. mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim & ex Salpinati agro, & ex Vulsinienſi. nemine eam vim arcente egerunt: donec Vulsinienſibus fessis bello, ea conditione, vt res populo R. redderent, in viginti annos induciæ datæ. Postero anno Clusini Gallorum Senonum bello oppressi, quanquam cum Romanis nullum ius societatis, amicitiæve habebant, nisi quod Veientes consanguineos aduersus populum R. non defendissent, legatos Romam, auxilium a senatu petitum, misere. de auxilio nihil impetratum; legati missi, qui senatus, populique Roman. nomine agerent cum Gallis, ne a quibus nullam iniuriam accepissent, socios populi Rom. atque amicos oppugnarent. Eodemque tempore, recepta e Gallis Roma, cum Cæritibus hospitium publice iunctum inuenio, quod sacra populi Rom. bello Gallico custodierant. post biennium vero, cum ab Etruria prope omni armata Sutrium socii populi Rom. esset occupatum, eodem die a Camillo dictatore recuperatur. Deinde exercitus in agrum Tarquinienſium ductus Cortnossam, & Cortenebram oppida cepit. duobus inde post annis, dum Camillus in Volscis rem gerit, legati

ab

ab Nepet, & Sutrio auxilium aduersus Etruscos petentes veniunt, breuem occasionem auxilii ferendi memorantes. Itaque cum ea loca opposita Etruriæ, & velut claustra inde, ac portæ essent, & illis occupandi ea, cum quid noui molirentur, & Romanis recuperandi, tuendique cura erat. Camillus autem a Volscis auersus, Etruscis ab oppugnatione Sutrii depulsis, Nepet, quod per proditionem acceperant, recuperauit. Nepesinorum defectionis auctores securi percussi. innoxiæ multitudini dediti res, oppidumque cum præsidio relictum. Pacatæ inde per multos annos res erant in Etruria, cum anno CCCXCVII Tarquinienses populabundi fines Romanos, maxime qua ex parte Etruriam adiacent, peragrauere, rebusque nequicquam repetitis consules C. Fabius & C. Plautius iussu populi bellum indixere. Fabius inconsulte aduersus Tarquinienses pugnauit. CCCVI. milites Romanos captos Tarquinienses immolauerunt. Insequenti anno C Marcio, Cn. Manlio cos. Falisci hostes exorti duplici crimine, & quod cum Tarquinienſibus iuuentus eorum militauerat, & quod eos, qui Falerios profugerant, cum male pugnatum est, repetentibus fecialibus non reddiderant. Manlius, cui ea prouincia euenerat, nihil memorabile gessit. Postero anno, Falisci, Tarquinienſesque M. Fabium Ambustum consulem prima pugna fuderunt. concitatur inde omne nomen Etruscum, & Tarquinienſibus, Faliscisque ducibus ad Salinas perueniunt. aduersus eum terrorem dictator C. Marcius Rutilus dictus, profectus

ctus ab vrbe vtraque parte Tiberis ratibus exercitu, quocunque fama hostium ducebat, traiecto, multos populatores agrorum vagos, palantesque oppressit. castra quoque nec opinato aggressus cepit, & VIII millibus hostium captis, ceteris aut cæsis, aut agro Rom. fugatis, sine auctoritate patrum, populi iussu triumphauit. Anno autem CD Tarquiniensium agri a C. Sulpicio consule sunt vastati. deinde multis in acie cæsis, ex ceteris captiuis, quorum numerus ingens fuit, CCC XVIII delecti, vt nobilissimus quisque Romam mitteretur. vulgus aliud trucidatum. nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit. medio in foro omnes virgis cæsi, & securi percussi, insequenti deinceps anno in bellum Etruscum intentam ciuitatem, quia Cæritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adiunctum, fama ferebat, legati Latini ad Volscos conuertere. inclinauit deinde pars maior curæ in Etruscum bellum, postquam litteris C. Sulpicii consulis, cui Tarquinii prouincia euenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas salinas, prædæque partem in Cæritum fines auectam, & haud dubie iuuentutem eius populi inter prædatores fuisse, ex autoritate patrum, & populi iussu T. Manlius L. F. dictator bellum Cæritibus indixit. Cærites, quam non suarum virium ea dimicatio esset, cernentes, legatos de pace miserunt. ob vetus beneficium, quo bello Gallico sacra Romana pie custodiuerant, pacem impetrarunt. & inducias in centum annos factas in

sena-

senatusconsultum referri placuit. in Falisços eodem noxios crimine vis belli conuersa, sed hostes nusquam inuenti Anno CDIII terror vanus Etrusci belli, cum coniurasse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coegit. dictus in castris C. Iulius. postero anno T. Quinctius consul ad Falisçum bellum, C. Sulpicius ad Tarquiniense profecti, nunquam acie congresso hoste, cum agris magis, quam cum hominibus, vrendo, populandoque gesserunt bella. cuius lentæ tabis senio victa vtriusque populi pertinacia est, vt primum a consulibus, deinde permissu eorum ab senatu inducias peterent, in XL annos impetrauerunt.

Atque his quidem victoriis nihil aliud effectum est a Romanis, nisi vt partem Etruriæ sibi adiungerent. siquidem Liuius in anni quadringentesimi trigesimi quinti rebus exponendis, vbi de Alexandro Macedonum rege ait, inter socios populi Roman. quibus resisti potuisse Alexandro, si Italiam inuasisset, ait, partem Etruriæ refert. ex quo intelligi licet, reliquos deinde continentibus bellis afflictos in societatem esse ascitos. bella vero hæc gesta accepimus. Primum anno CDXLIIII omnes Etruriæ populi præter Arretinos ad arma isse dicuntur, ab oppugnando Sutrio, quæ vrbs socia Romanis, velut claustra Etruriæ erat, bellum ingens orsi. Ita non solum ad Sutrium a Q. Æmilio consule cæsi sunt, sed etiam deinceps a Q. Fabio ad Sutrium obsidione liberandum profecto trans Ciminiam siluam tum inuiam fugati, colla-

collatis non longe a Perusia signis deuicti. a Perusia, Cortona, & Arretio, quæ ferme capita populorum Etruriæ erant, legati pacem a Romanis, fœdusque petentes inducias in triginta annos impetrauerunt. eodemque anno ad Vadimonis lacum cum Etruscis, qui lege sacrata exercitum coegerant, acerrime dimicatum. fractæ opes, cæsum in acie quod roboris fuit, castra capta, direptaque: quin etiam cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quæ & ipsa inducíarum fidem ruperat, idem Fabius nec dubia, nec difficili victoria dimicat. ipsum oppidum (nam ad mœnia victor acceſſit) cepisset, ni legati dedentes vrbem exissent. Præsidio Perusiæ impositio legationibus Etruriæ amicitiam petentibus præ se Romam ad senatum missis triumphauit. Ita quidem Liuius, nec longe secus Diodorus, Etruscos Sutriam coloniam populi Roman. obsidentes inde a consulibus esse depulsos. eosdem ad Perusiam a Fabio superatos, Fabium multorum cæde facta reliquis terrorem intulisse, cum primus Romanorum in ea loca cum exercitu penetrasset. eundem cum Aretinis, Cortonensibus, & Perusinis inducias pepigisse, & oppido Castula expugnato Etruscos ab obsidendo auocasse. Fabium deinceps P. Decius est consecutus, cui secunda admodum belli fortuna fuit. Tarquinienſem metu subegit frumentum exercitui præbere, atque inducias in XI annos petere. Vulsinienſium castella aliquot vi cepit, quædam ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent, circumferendoque passim bello, tantum terrorem

sui

sui fecit, vt nomen omne Etruscum fœdus peteret. de quo tamen nihil impetratum. induciæ annuæ datæ. stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum numeratum, & binæ tunicæ in militem exactæ, ea merces induciarum fuit. Anno inde CDLII, M. Liuio, C. Æmilio cos. Etruriam rebellare, ab Arretinorum seditionibus motu orto, nuntiatum. M. Valerius dictator, castra in agrum Rusellanum promouit. prælio commisso, acciſæ iterum Etruscorum vires, & pacto annuo stipendio, & duum mensium frumento, permissum ab dictatore, vt de pace legatos mitterent Romam. pax negata. induciæ biennii datæ. Sunt qui (vt ait Liuius) sine vllo memorabili prælio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantum Arretinorum compositis scribant. post biennium ab Etruscis aduersus induciis paratum bellum, qui Gallos etiam sibi socios aduersus Romanos adiunxerant, quos M. Valerius consul compressit, vt nemo extra munitiones egredi auderet, timorque ipsorum obsidioni similis esset. Cum autem postero anno L. Scipioni consuli ad Volaterras occurrissent, victi abierunt. Romanus vacuis castris potitus in Falisscum agrum copiis reductis cum impedimenta Valeriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad populandos hostium fines incedit. omnia ferro, ignique vastata. castellis etiam, vicisque illatus ignis. Post biennium bellum ingens multis ex gentibus conflatur. cuius auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere

omnes

omnes conſciuerant bellum. tacti contagione proximi Etruriæ populi, & Gallica auxilia mercede ſolicitata. conſules L. Volumnius, & Ap. Claudius in eos profecti commiſſo prælio caſtra eorum ceperunt, ac diripuerunt, & ſeptem millia, & trecenta hoſtium occiderunt. duo millia, & centum viginti ceperunt. Itaque ſequentes conſules Q. Fabius, & P. Decius ad bellum Etruſcum miſſi, Cn. Fuluius, & L. Poſtumius Megellus proprætores cum duobus exercitibus haud procul vrbe Etruriæ oppoſiti, vnus in Faliſco, alter in Vaticano agro. Conſules ad hoſtes, transgreſſo Apennino, in agrum Sentinatem peruenerunt. Fuluius, & Poſtumius in agrum Cluſinum conſulum iuſſu transeuntes Etruſcos ex agro Sentinate ad ſuos fines tuendos reuocarunt. Galli, & Samnites a Fabio acie fuſi, cum ſe Decius collega in prælio deuouiſſet. Cn. Fuluius, præter ingentem illatam populationibus agrorum hoſti cladem pugnauit etiam egregie. Peruſinorum, Cluſinorum cæſa amplius tria millia, & ſigna militaria ad viginti capta. Sunt qui, teſte Liuio, pugnæ in Sentinate agro Tuſcos etiam, & Vmbros affuiſſe dicant. Poſtero anno L. Poſtumius Megellus conſul, in Etruriam traducto exercitu, primum peruaſtauit Vulſinienſium agrum, deinde cum egreſſus ad tuendos fines haud procul mœnibus ipſorum depugnat. duo millia cc. Etruſcorum cæſi. ceteros propinquitas vrbis tutata eſt. in Ruſellanum agrum exercitus traductus. ibi non agri tantum vaſtati, ſed oppidum etiam expugnatum

tum, capta amplius duo millia hominum. minus duo millia circa muros cæsa. tres validissimæ vrbes, Etruriæ capita, Vulsinii, Perusia, Arretium, pacem petiere, & vestimentis militum frumentoque pacti cum consule, vt mitti Romam oratores liceret, inducias in XL. annos impetrauerunt. multa præsens quingentum millium æris in singulas ciuitates imposita. Insequenti anno legati sociorum ex Etruria questi sunt, vri, & vastari agros a finitimis Etruscis, quod descisscere a populo R. nollent. allatum est etiam, Falisscos, qui per multos annos in amicitia fuerant, arma Etruscis inexisse. Falisscis res non reddentibus bellum indictum. Caruilius Trossulum primum oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos pecunia grandi pactos, vt abire inde liceret, dimisit: ceteram multitudinem, oppidumque ipsum vi cepit: inde quinque castella locis sita munitis expugnauit. cæsa ibi hostium duo millia quadringenti. minus duo millia capti. & Falisscis pacem petentibus annuas inducias dedit, pactus centum millia grauis æris, & stipendium eius anni militibus. Sequenti anno Falisscos, Romanorum opibus, vel ob pestilentiam, qua ciuitas laborabat, vel propter consules, quos, vt pacatis temporibus, non ex virtute delegerant, contemptis, mouisse tradit Zonaras; D. Brutum consulem ad eos missum, Falisscis victis, & ipsorum, & aliorum Tuscorum agros esse depopulatum. Extremum inde bellum, quod cum Etruscis interneciuum sit gestum, anno CDLXX est concitum, cum Gal-

li etiam arma consociassent. Quos omnes ad lacum Vadimonis a P. Dolabella consule occidione esse occisos inuenio apud Eutropium, Florum, & Polybium. Cuius victoriæ mentio quoque vsurpatur in Originum Catonis epitomis. his verbis: *Turrenus patre Elbio Volterreno, regum Etruscorum vltimo, ad lacum Vadimonis cæso, ad dedendam Vrbem Etruriæ anno secundo Olympiadis* CXXIIII *allici potuit, sed ad recipiendas Latinas litteras nunquam persuaderi potuit.* Neque tamen post quieuisse Etruriam, ex bellis apparet, quæ sequentes consules gesserunt, Q. Fabricius Luscinus, Q. Marcius Philippus, & Ti. Coruncanius, quorum illos de Etruscis, hunc de Vulsinienſibus, & Vulcientibus triumphasse, scriptum est in fragmentis tabularum Capitolinarum. victoriam autem Coruncanii comprobat etiam Zonaras, qui eum triennio post in consulatu rem cum Etruscis gessisse, & fœdus cum iis percussisse scribit.

His ergo bellis, cladibusque fractæ tandem, atque euersæ opes Etruriæ sunt, ipsaque in societatem a Romanis accepta. Quibus vero fœderum conditionibus singuli populi in amicitiam venerint, quis est tanta ingenii magnitudine præditus, qui amissis earum & rerum, & temporum monumentis, possit aut coniectura consequi aut omnino diuinatione complecti? non easdem tamen omnibus leges datas esse, cum per se satis intellectu probabile est, tum vero post alio loco apertius ostendetur.

Cap

Cap. X.

De Agro, & Fœderibus Campanorum.

ETruscis orientem versus Latini, Latio Campania est adiuncta. Campaniam a Liri amne ad Vulturnum, a Vulturno ad Sarnum, inde ad Silarim antiqui produxerunt. quare tres Campaniæ partes institutæ, vna, quam Ausones, Aurunci, Sidicini, & Capuani tenuerunt: altera, quam Cumani, & Opici: tertia, quam Nucerini. Prima ad mare clarissimis his est oppidis frequentata, Sinuessa, & Vulturno: intus autem Gauro, Massico, & Falerno montibus, Stellate campo, Suessa Aurunca, Calibus, Cassino, Teano Sidicino, Venafro, Calatia, Callicula, Trebula, Cassilino cum sylua Gallinaria, & capite ipso regionis Capua. Secunda ad mare Liternum oppidum cum flumine habuit, Cumas, quam in Opicis collocat Dionysius libro primo, Misenum, Baias, sinum Lucrinum, & Auernum, Puteolos, Neapolim, Heracleam, omnia in sinu, qui Crater dicitur, intus Atellam, Abellam, Suessulam, Acerras, montem Vesuuium, Nolam, Pompeios. Tertia ad mare oppida habuit Stabias, Surrentum, Mineruæ promontorium, intus Salernum, & Nuceriam. In his Vulturnus amnis ex Venafrano labens per mediam Campaniam Vulturnum oppidum, Casilinum, & Capuam attulit. Liuius Casilinum vrbem Vulturno flumine diremptam Falernum a Campano agro diuisisse prodidit. Pompeios alluit Sarnus. Campania ipsa veterum omnium litteris adeo celebrata, vt eorum consen-

su victus Florus eam omnium non modo Italia sed toto orbe terrarum pulcherrimam plagam appellet. *Nihil mollius cælo*, inquit: *nam bis floribus vernat. nihil vberius solo. ideo Liberi Cererisque certamen dictum. nihil hospitalius mari. hic illi nobiles portus Caieta, Misenus, & tepentes fontibus Baiæ, Lucrinus, & Auernus. hic amicti vitibus montes Gaurus, Falernus, Massicus, & pulcherrimus omnium Vesuuius. admare vrbes Formiæ, Cumæ, Puteoli, Neapolis, Herculaneum, Pompeii, & ipsa Caput vrbium Capua, quondam inter tres maximas Romam, Carthaginemque numerata.*

In hac autem regione res primum geri cœptæ sunt anno vrbis CDX, M. Cornelio, M. Valerio cos. Tum vero Sidicini (hos Oscorum e gente fuisse putat Strabo) armis Samnitium oppressi, cum ad Capuanos se contulissent, bellum excitarunt, quod cum Samnitibus pro Campanis est gestum, cum Capuani ab iis in agro Sidicino acie fusi ipsi se, vrbem agrosque in fidem populi Romani dedidissent. Primi autem, qui bellum intulerint, consules fuerunt Valerius, & Cornelius. quorum ille in Campaniam ad montem Gaurum, hic in Samnium ad Saticulam profectus rem bene gessit. prospere etiam ad Suessulam a Valerio tertia pugna certatum. Capuanis, Suessanisque precantibus datum, vt præsidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. Biennio post cum Samnites icto cum Romanis fœdere Sidicinis arma intulissent, Sidicini

ad

ad Latinos se contulerunt, qui tum bellum populo Rom. parabant. neque iis armis Campani se abstinuere. pugnatum est cum Latinis haud procul radicibus Vesuuii montis, qua via ad Veserim ferebat. fugatus hostium exercitus. Latini ex fuga se Minturnas contulere. castra secundum prælium capta: multique viui oppressi, maxime Campani. qui Latinorum fugæ superfuerant, multis itineribus dissipati cum se in vnum conglobassent, Vesciam in vrbem se receperunt. Latinis bellum instaurantibus Torquatus consul ad Trisanum (inter Sinuessam, Minturnasque locus est) occurrit, & acie congressus adeo res eorum contriuit, vt ei victorem exercitum ad depopulandos agros ducenti Latini omnes se dederent, deditionemque eam Campani sequerentur. *Latium, Capuaque agro multati. Latinus & Falernus ager, qui populi Campani fuerat, vsque ad Vulturnum flumen plebi Romanæ diuiditur. bina in Latio iugera, terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adiectis. extra pœnam fuere Latinorum Laurentes, Campanorumque equites, quia non defciuerant. equitibus Campanis data ciuitas. vectigal quoque eis Campanus populus iussus pendere in singulos quotannis (fuere autem mille, & sexcenti:) denarios nummos quadringenos quinquagenos.* Hæc Liuius. Torquatum eundem de Campanis, Sidicinis, & Auruncis triumphasse, scriptum est in Capitolinis triumphalibus tabulis. Campanos enim pro Capuanis veteres vsurparunt. Post autem anno CDXIII, L. Furio, C. Mœnio consuli-

bus, cum de pœna Latinorum, quos consules ad deditionem subegerant, referretur, de Campanis sociis eorum ita decretum est; *vt Campanis equitibus, quia cum Latinis rebellare noluissent, ciuitas sine suffragio daretur. Cumani, Suessulanique eiusdem iuris, conditionisque, cuius Capua essent.* Postero anno C. Sulpitio, P. Ælio consulibus inter Sidicinos, Auruncosque bellum ortum. Aurunci a Torquato consule in deditionem accepti, nihil deinde mouerant. eo petendi auxilii a Romanis caussa iustior fuit. sed priusquam consules ab vrbe (iusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur, Auruncos oppidum deseruisse, profugosque cum coniugibus, & liberis Suessam commeasse, quæ post Aurunca appellata, mœnia eorum antiqua, vrbemque a Sidicinis deletam. Sequenti anno L. Papirio, K. Duilio consulibus Ausonum magis nouum, quam magnum bellum excitatum. ea gens Cales vrbem incolebat: Sidicinis finitimis arma coniunxerant. vno prælio duorum populorum exercitus fusus. Postero anno M. Valerio Coruo consuli bellum aduersus Calenos decretum. Ausones cum vrbe haud maiori certamine capti, quam acie fusi erant. Deinde Ti. Veturio, Sp. Postumio consulibus Cales colonia deducta. consules ingressi Sidicinorum fines populando vsque ad mœnia, atque ad vrbem peruenerunt. Sequenti vero anno exercitum aduersus Sidicinos missum, Acerranis ciuitatem sine suffragio datam, tradit idem, qui cetera, Liuius. Velleius altero anno

anno, qui fuit Ti. Veturio, Sp. Postumio consulibus, Campanis ciuitatem sine suffragii latione datam prodit. Anno inde CDXXII, Lentulo, & Philone consulibus Palæpolitani (horum vrbs haud procul inde fuit, vbi deinde fuit Neapolis, quam inter Opicos refert Stephanus) Cumis oriundi Samnitium infida aduersus Romanos societate freti, siue pestilentia, quæ Romanam ciuitatem adorta nuntiabatur, fidentes multa hostilia aduersus Romanos agrum Campanum, Falernumque incolentes fecerunt. ea causa bellum iis indictum. Nolani Palæpolitanis affuerunt. Philoni imminenti hostium muris in alterum annum propagatum imperium est. Palæpolitani se ei dedidere. Nolani ex vrbe Palæpoli Nolam effugerunt. Fœdus cum Neapolitanis ictum. eo enim deinde summa rei Græcorum venit. Anno inde CDXXXIX C. Sulpicius, M. Pœtelius consules ab Sora profecti in agros, atque vrbes Ausonum bellum intulerunt. mota namque omnia aduentu Samnitum, cum ad Lautulas dimicatum esset, fuerunt; coniurationesque circa Campaniam passim factæ. nec Capua ipsa crimine caruit. At vero gens Ausonum proditione vrbium in potestatem venit. Ausona, & Minturnæ, & Vescia vrbes erant, ex quibus principes iuuentutis duodecim numero in proditionem vrbium suarum coniurati ad consules veniunt. & eos consensisse cum Samnitibus exponunt. admotis castris tria oppida capta, deletaque Ausonum gens vix certo defectionis crimine, perinde ac si interneciuo certasset bello.

C. Mænius dictator quæstionem de Campanorum coniurationibus habuit. Ita quidem Liuius. At Diodorus Campanos prodit, antequam Samnites prœlio victos audissent, defeciſſe, C. Mænium dictatorem aduersus eos missum, castris non longe a Capua positis primum decertare acie voluisse, post Samnitum clade accepta, cum Romanis pepigisse defectionis auctoribus traditis. fœdus antiquum vrbibus esse redditum. Postero anno L. Papirio, C. Iunio consulibus, C. Pœtelius dictator receptis Fregellis in Campaniam profectus est maxime ad Nolam armis repetendam. Nola siue a dictatore, siue a C. Iunio consule (nam vtrunque teste Liuio traditur) capta est. Qui captam Nolam a consule produnt, adiiciunt, Atinam, & Calatiam ab eodem captas. Suessa tum Auruncorum colonia deducta. Post triennium Q. Fabio, C. Marcio consulibus classis Romana, vt scribit Liuius, a P. Cornelio maritimæ oræ præfecto in Campaniam acta, cum appulsa Pompeios esset, socii inde nauales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, vnde reditus tutus ad naues esset, dulcedine, vt fit, prædæ longius progressi exciuere hostes. palatis per agros nemo obuius fuit, cum occidione occidi possent. redeuntes agmine incauto haud procul nauibus assecuti agrestes exuerunt prædam, partim etiam occiderunt: quæ superfuit cædi, trepida multitudo ad naues compulsa est. Post quinquennium autem L. Postumio, Ti. Minucio consulibus Samnites Stellatem campum

agri

agri Campani, vt ait Liuius; Falernum, vt scribit Diodorus, populati sunt. an. autem CDLVII Samnites per Vescinos in Campaniam, Falernumque agrum transcendunt, ingentesque prædas faciunt. L. Volumnius consul in Calenum agrum veniens populantes repressit. de præsidio regionis depopulatæ a Samnitibus agitatum. Itaque placuit, vt duæ coloniæ circa Vescinum, & Falernum agrum deducerentur. vna ad ostium Liris fluuii, quæ Minturnæ appellata, altera in saltu Vescino Falernum contingente agrum, vbi Synope dicitur Græca vrbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis appellata.

Hæc fere in Campania gesta comperio. ex quibus intelligi potest, Campaniæ populos omnes, sed alios alio bello ac fœdere, in societatem a Romanis esse acceptos. vnde eosdem videmus postea Pyrrhi bello, tanquam populi Rom. socios arma aduersus eum cepisse, ac pro Romanis stetisse. De fœdere autem, & ciuitate Capuanis data sic loquitur apud Liuium C. Varro consul ex Cannensi clade doloris, ac lacrymarum plenus ad Campanos: *Vobis fœdus æquum, & leges nostras, & magnæ parti vestrum ciuitatem dedimus, communicauimusque vobiscum.* & Regulus, qui eodem tempore in senatu dixit: *Per senatum agi de Campanis, qui ciues Rom. sunt, iniussu populi non video posse.* Tum vero regionem Campaniæ tertiam, quæ inter Sarnum, & Silarim est interiecta, Picentinorum factam esse, facile credidcrim, siquidem scriptum est in commentariis Stra-

bonis, aliquot ex Picentibus iis, qui Hadriam oppidum tenebant, a Romanis in hæc loca traductos omnia vsque ad Silarim, antiquæ Campaniæ finem, insedisse. vnde illud etiam extitit Plinii, *A Surrento ad Silarim amnem xxx millia passuum agrum Picentinum fuisse, intus oppidum Salerni, & Picentiam.*

Cap. XI.

De Agro, & Fœderibus Lucanorum.

INde a Silari ad Laum flumen tenuerunt Lucani ad mare Pæstum, siue Posidoniam, Palinurum, Veliam, & Buxentum. intus autem Volscos, Compsam, Potentiam, Blandam, Grumentum, & Lucaniæ caput Pœteliam. Atque hæc quidem Strabo, & Ptolemæus. neque vero longe aliter Plinius. *A Silario*, inquit, *ager Lucanus incipit, oppida Pæstum, Græce Posidonia, sinus Pæstanus, oppidum Helia, quæ nunc Velia, promontorium Palinurum, flumen Melphes, oppidum Buxentum, Laus amnis.* Idem mediterraneos Lucanorum nominat Asinates Bantinos, Eburinos, Grumentinos, Potentinos, Sontinos, Sirinos, Tergilanos, Vrsentinos, Volcentanos, quibus Numestratos iungit: præterea Thebas Lucanas interiisse, Catone auctore, prodit, & Pandosiam, Theopompo.

Ceterum Lucani Pœtelio, & Papirio cos. qui fuit annus ab ortu vrbis CDXXVII, cum ad eam diem nihil rei cum populo Roman. habuissent, in fidem venerunt, arma, virosque ad bellum pollicentes. fœdere ergo in amicitiam accepti, quod cum

cum eodem anno rupissent, factum est, vt anno CDXXXVI Apulia perdomita in eos sit perrectum; vnde, vt ait Liuius, repentino aduentu Q. Æmilii consulis Nerulum vi captum. Post autem cum anno CDLV oratores Lucanorum ad consules L. Cornelium, Cn. Fuluium veniissent; questum, quia conditionibus se perlicere nequiuerint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare, belloque ad bellum cogere; iidemque adderent, sibi satis superque eratum quondam, nunc ita obstinatos animos esse, vt omnia ferre, ac pati tolerabilius ducant, quam vt vnquam postea nomen Romanum violent; orarent autem patres, vt & Lucanos in fidem acciperent, & vim, atque iniuriam ab se Samnitium arcerent: decreuit senatus, vt cum Lucano populo fœdus iungeretur. in quo mansisse videntur vsque ad annum CDLXIII, quo cum Samnitibus, & Bruttiis, & Tarentinis tum populi Rom. hostibus iunctis armis pluribus a Romanis præliis victi sunt. triumpharunt de iis consules M. Curius an. CDLXIII C. Fabricius anno CDLXXV. Postero anno C. Iunius Brutus, insequenti Q. Fabius Gurges, deinceps L. Lentulus, & C. Claudius Canina, & demum an. CDLXXXI. Sp. Caruilius, & L. Papirius.

Quo anno Lucanis, & sociis eorum pacem datam esse facile adducor, vt credam. Fœderis tamen conditiones vna cum rebus eorum gestis obscuratæ prorsus euanuerunt.

Cap. XII.

De Agro Bruttio, Messapio, & Sallentino, & Fœderibus Bruttiorum, Messapiorum, & Sallentinorum.

LVcaniam regio attingit ea, quam Græci insederunt. ea in tres partes diuisa est, Bruttios, Messapios, & Sallentinos. Bruttii Græcis expulsis occuparunt eam partem, quæ quondam Oenotriæ nomen tulit a Lao flumine vsque ad Metapontum oppidum, sicuti Strabo ex Antiochi sententia tradit. Nam ab antiquis Oenotros, & Italos solos vocatos ait, qui Isthmum habitarent; Isthmum autem esse, quidquid agrorum inter duos sinus includeretur, a Tyrrheno mari Hipponitatem, siue Napitinum, a Siculo Scyllatieum. Deinceps occurrit regio quæ Isthmo est inclusa a Tarento ad Brundisium, quam Messapiam, & Iapygiam, & Calabriam, & Sallentinam variis nominibus signarunt. quanquam alii in duas eam partes distribuerunt, teste Strabone, vnam in qua Tarentum, quam Calabriam, & Messapiam; alteram, in qua Brundisium, quam Sallentinos, siue vltimam Iapygiam appellarunt.

Bruttios narrat Diodorus M. Popillio Lænate, & Cn. Manlio Imperioso cos. an. vrbis CCCXCV. primum in his regionibus apparuisse, homines agrestes, & fugitiuos atque propterea domestica eorum locorum lingua Bruttios appellatos. occupasse autem eos Terinam, Hipponem, Thurios, aliaque oppida complura, ac reip. genus ab aliis

aliis separatum instituisse. Crotonem quidem etiam Græcis a Bruttiis esse ademptum, inuenio in Liuiana historia, in qua eadem Rhegini, qui Bruttii erant, Græci appellantur. Quod si veros Bruttiorum fines assignauimus, profecto vero etiam traditum est, maritima eorum fuisse Tempsam, Terinam, Metaurum fluuium, Scylæum promontorium, Rhegium, Leucopetram, Herculeum promontorium, Alecem flumen Rheginorum agrum dirimens a Locrensi, Locros, Caulonem, Scyllacium, Lacinium, Crotonem, Sybarim, Thurias, Legariam, Acirim, & Sirim flumina, postremo Metapontum, intus Numistrum, Consentiam, Hipponem, Heracleam, quæ & Siris vocata, &, vt placet Straboni, Pandosiam. Nam in altera regione flumen fuit Galesus, Tarentum, Gallipolis, Iapygium promontorium, in quo Leuca, Hydruntum, & Brundisium. Qua de regione ita video scripsisse Plinium: *Latitudo peninsulæ a Tarento Brundisium terreno itinere* XXXII. *millia passuum patet, multoque breuius a porta Sasina. oppida per continentem a Tarento Vria, Messapia, Aletium. in ora vero Senonum Gallipolis, quæ nunc est Anxa,* LXII. *millia passuum a Tarento. inde xxxii. millia passuum promontorium, quod Acram Iapygiam vocant. ab eo Basta oppidum, & Hidruntum. qua in Græciam breuissimus transitus. ab Hydrunte Soletum, dein Fratuertium, portus Tarentinus. statio militum Lupia, Balesium, Cœlium, Brundisium,* L. *millia passuum ab Hidrunte.* His adde mediterranea Man-

Manduriam, Rhudias, Vxentum, & Neritum. Vretum sunt qui idem esse putent cum Vria, Aletium cum Lupiis. Plinius quidquid esset a Locris vsque ad Tarentum Magnam Græciam vocitatam scripsit.

Ac qui res quidem cum his populis gestas memoriæ mandarit, ex veteribus extat nemo. quantum autem ex iis, quæ habemus, monumentis colligi suspicione potest, cum Tarentinis ante bellum, quam cum ceteris, est initum, an. vrbis CDLXXII, cum illi classem Romanam diripuissent, & legatos Romanorum, qui ea de re missi fuerant questum, contumeliis affecissent. Bellum autem, cum Pyrrhi Epirotarum regis, & Bruttiorum, ac Lucanorum, & Samnitum societate opes suas firmassent, in decimum vsque annum est protractum, Sp. Caruilio, L. Papirio cos. quo anno Tarento a Romanis capto Tarentinis pax, & libertas est concessa. Triumpharunt de Tarentinis. & Bruttiis C. Fabricius anno CDLXXV, C. Iunius CDLXXVI. Q. Fabius Gurges CDLXXVII. triennio post C. Claudius, de vtrisque Sp. Caruilius, & L. Papirius anno CDLXXXI. quemadmodum a me pluribus verbis in fastorum consularium commentariis est demonstratum. Bruttiis Hipponem esse ademptum Strabo, Crotonem Liuius, Tarentinos fœderatos esse dimissos, Zonaras memoriæ prodiderunt.

In numerum autem fœderatorum Bruttios quoque existimo referendos, siquidem de ambobus ita apud Liuium loquitur Minio Antiochi regis lega-

legatus: *Quid magis Smyrnæi Lampsacenique, Græci sunt, quam Rhegini, & Tarentini, a quibus stipendium, a quibus naues ex fœdere exigitis?* cui respondit P. Sulpicius imperator: *Ab Rheginis, & Tarentinis. ex quo in nostram venerunt potestatem vno, & perpetuo tenore iuris semper vsurpato, nunquam intermisso, quæ ex fœdere debent, exigimus.* Cum Heraclea vero Pyrrhi bello fœdus æquissimum ictum esse scripsit Cicero in oratione pro Balbo, ad quam Heracleam pulsos a Pyrrho fuisse Romanos legimus, quibus ex verbis forma fœderum data satis, vt puto, perspicui potest.

Sallentinis autem anno CDLXXXVI. M. Atilio Regulo, L. Iulio Libone consulibus arma primum sunt illata. Zonaras Calabriæ bellum indictum scribit, cum crimini darent, quod Pyrrhum regem recepissent, & sociorum suorum agros populabundi inissent, re autem vera quod Brundisinam sibi vrbem adiungere cuperent propter portus opportunitatem. inde enim in Illyricum, & Græciam facile traiici poterat, quod eodem vento & soluere, & redire liceret. Eutropius his item consulibus bellum cum Sallentinis susceptum scribit, captosque esse cum ciuitate simul Brundusinos. idem est in Flori historia. Ambos autem consules de Sallentinis triumphasse tabulæ Capitolinæ demonstrant. Cum Sallentinis porro simul etiam Messapios esse domitos, indicant aperte triumphi consulum D. Iunii Peræ, & N. Fabii Pictoris, insequenti anno de Sallentinis, & Messapiis acti.

quos

quos eosdem in iis, quas commemorauimus, tabulis descriptos videmus. Nec de his aliud quicquam comperti habemus.

Cap. XIII.

De Agro, & Fœderibus Apulorum,

POst Sallentinos Apuli a Brundisio ad amnem Fiternum agrum tenuerunt. Et horum autem duo apud veteres genera fuisse inuenio, vnum, quos Peucetios, & Iapygas, & Pediculos vocarunt; alterum, quos Daunios, & Mesapygas. Peucetiorum ad mare fuerunt Egnatia, Barium, Ausidus amnis. Dauniorum Salapia, Sipus, Apeneste, Garganus mons, Hyrium, inde Fiternus. illorum mediterranea Venusia, Cælia; horum Teanum cognomine Apulum, Luceria, Vidarnum, Arpi, Canusium. Quod cum testimonio Ptolemæi certum habemus, tum vero etiam Plinii, cuius placet illustrandi huius studii gratia, ipsa quoque hac de regione verba recitare: *Brundisio*, inquit, *conterminus Pediculorum ager, quorum oppida Rhudia, Egnatia, Barion, amnes Pactius, Ausidus ex Hirpinis montibus Canusium præfluens. hinc Apulia Dauniorum. in qua oppidum Salapia, Sipontum, Vria, amnis Cerbalus Dauniorum finis, portus Agasus, promontorium montis Gargani, portus Garnæ, lacus Pantanus, flumen portuosum Frento, Teanum Apulorum, itemque Larinum, Cliternia, Tifernus amnis. inde regio Frentana. ita Apulorum genera tria, Teani a duce Gares, Lucani subacti a Calchante,*

quæ

quæ loca nunc tenent Atinates. Dauniorum præter supra dicta coloniæ Luceria, Venusia, oppida Canusium, Arpi. Hæc ille. Adiicit Strabo, qui sinum ad montem Garganum accolerent, proprio nomine Apulos appellatos.

Sed de Apulorum agro satis, nunc de fœderibus. Apuli, quod extat in annalibus Liuii, anno vrbis CDXXVII. amicitiam petentes, eodem, quo Lucani, fœdere in amicitiam sunt susceptι. bellum autem post triennium commouerunt C. Sulpicio, Q. Aulio consulibus. Itaque sequenti anno Q. Fabius Maximus consul in Apuliam progressus, maximas inde prædas egit: deinde C. Publilius biennio post ad peragrandam Auliam profectus aliquot expeditione vna populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. L. Papirius Cursor, collega eius Luceriam, quam Samnites tenebant, pressit. biennio post Teanenses, & Canusini populationibus fessi obsidibus L. Plautio consuli datis in deditionem venerunt. Dioporus tum regionem omnem Dauniorum Apulorum populatam, & Canusinos in fidem acceptos scribit. *Inclinatis*, vt placet Liuio, *in Apuli ad nouos consules C. Iunium Bubulcum, C. Æmilium Barbulam fœdus petitum venerunt. Pacis per omnem Apuliam præstandæ populo Rom. auctores, id audacter spondendo, impetrauerunt, vt fœdus daretur, neque vt æquo tamen fœdere, sed vt in ditione populi Rom. essent. Apulia per domita (nam Ferento quoque valido oppido Iunius potitus erat) in Lucanos perrectum.* nec de

Apu-

Apuliæ rebus quidquam aliud scriptum inuenimus Addit Diodorus, sequentes consules, Sp. Nautium, & M. Popillium Ferentum vrbem Apuliæ vi cepisse. qui vero Nuceriam Alphaternam colebant, a Romana societate ad Samnites defeciſſe. anno vero CDXLVIII. L. Postumium, Ti. Minucium consules adductis in Iapygiam legionibus Siluium oppidum obsidione cum hominum amplius quinque millibus in potestatem redegisse. Quibus ex rebus quid aliud colligitur, quam Apulos alios aliis conditionibus ad societatem Romanorum esse adductos? quarum monumenta certa in litteris nulla extant.

Cap. XIV.

De Agro, & Fœdere Frentanorum.

POst flumen Fiternum, quod Apulis obiici diximus, sequuntur ad mare Frentani vsque ad Aternum amnem, a quo inde Picentes sunt, adeo vt inter Apulos, & Picentes nulli alii populi sint interiecti, quam Frentani. Hoc & Mela ostendit, qui hos populos ita enumerat, vt post Daunios continenter Frentanos collocet, post Frentanos Picentes; & Plinius, qui ita scribit: *Flumen portuosum Frento, Teanum Apulorum, itemque Larinum, Cliternia, Tifernus amnis. inde regio Frentana.* & alio loco: *In ora Frentanorum a Tiferno flumen Trinium portuosum. oppida Histonium, Buca, Ortona, Aternus amnis. intus Anxatini, cognomine Frentani, Carentini supernates, & infernates, Lanuenses.* Strabo quoque

quoque Aternum Picentibus esse finitimum scribit. Ptolemæus item Frentanorum maritimam numerat Bucam, & Histonium, mediterranea vero Anxanum, & Larinum. vnde inquit Cæsar, bello ciuili se Corfinio per fines Marrucinorum, Frentanorum Larinatium in Apuliam contendisse. Pari modo Strabo citra Aternum collocat Ortonem Frentanorum nauale, & Bucam item Frentanorum, quam Teano Apulo ait esse proximam.

Maneat ergo hoc, inter Apulos, & Picentes solos fuisse Frentanos. de quorum fœderibus vix quid scribam habeo. Illud enim tantummodo extat apud Liuium, Q. Aulium consulem anno CDXXXIIII. vno secundo prælio cum Frentanis debellasse. anno vero CDXVIII. Frentanos Æquorum clade commotos legatos Romam de pace, & amicitia misisse; iisque fœdus petentibus datum esse. vnde post Pyrrhi bello Frentani, vt socii Romanis affuerunt. siquidem eo bello Frentanæ turmæ præfectus egregie se gessisse commemoratur a Floro, & bello Gallico Cisalpino inter cetera Italicorum auxilia, etiam Frentanorum a Polybio numerantur.

Cap. XV.

De Agro Piceno, & Fœderibus Picentum.

VLtimi tum Italiæ erant Picentes, qui deinceps oram tenebant ab Aterno amne ad Æsim. in qua oppida veterum scriptorum testimonio celebrata sunt, Castrum, Cupra maritima, Trumentum, Numana, Ancona; intus vero Se-

ptempeda, Cupra montana, Firmum, & Asculum vtrunque cognomine Picenum, Hadria; inde Matrinus amnis, Auximum, Iguium, Pnæuentia. Plinius Prætutianam regionem modo cum Piceno coniunctam, modo ab eo separatam significat, cum de Piceno ita loquitur: *Picentes tenuere ab Aterno amne, vbi nunc ager Hadrianus, & Hadria colonia a mari septem millia passuum, flumen Vomanum, ager Prætutianus, Palmensisque, item Castrum nouum, flumen Batinum, Truentum cum amne. Flumina Albulates, Suinum, Heluinum, quo finitur Prætutiana regio, & Picentum incipit, Cupra oppidum, Castellum Firmanorum, & super id colonia Asculum, intus Nouana, in ora Cluana, Potentia, Numana, Ancona. intus Auximates, Veragrani, Cingulani, Cuprenses cognomine Montani, Falarienses, Pausulani, Plenienses, Ricinenses, Septempedani, Tollentinates, Triacenses, vrbs Saluia Pollentini.* Stephanus item Prætutianum agrum non procul ab Hadria locat. vnde Annibalem narrat Polybius, itemque Liuius Hadrianum, Prætutianumque agrum, inde Marsos, & Marrucinos, Pelignosque deuastasse. Prætutianis oppida Beretram, & Interamnam assignat Ptolemæus. Inuenio præterea apud Strabonem, Picentes agros habitasse a montibus vsque ad mare in longitudinem, quam in latitudinem ampliorem: latitudinem autem a montibus ad mare interuallis fuisse disparibus, longitudinem vero centum millium passuum.

Iam vero cum Picentibus anno CCLIII. T. Man-

Manlio Torquato, M. Fuluio Pætino cos. fœdus primum ictum esse, apud Liuium scriptum est his verbis: *Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruscum adiecti. & minus cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo est.* & paulo post: *Cum Etruscum bellum segnius opinione esset, alterius belli fama Picentium nouorum sociorum indicio exorta est; Samnites arma, & rebellionem spectare, seque ab eis solicitatos esse. Picentibus gratiæ actæ.* Mansisse autem eos in hoc fœdere vsque ad annum vrbis CDLXXXIIII. inde licet suspicari, quod eo demum anno Q. Ogulnio Gallo, Q. Fabio Pictore consulibus Picentes bellum commouisse, & ab insequentibus cos. P. Sempronio, Ap. Claudio victos esse, tradidit Eutropius. Quo de bello non est alienum Orosii verba, quando Liuiana amisimus, recitare. *Sempronius consul aduersus Picentes duxit exercitum. & cum directe intra iactum teli vtraque acies constitisset, repente ita cum horrendo fragore terra tremuit, vt stuporem miraculi vtrunque pauefactum agmen hebesceret. diu attoniti vtrique populi hæsitauere. præiudicata incœpti conscientia tandem procursu concito iniere certamen. Romani, qui admodum pauci eo prælio remanserunt, vicerunt.* Idem autem in Flori est scriptum historia: *Domiti sunt post Tarentinos Picentes, & caput gentis Asculum Sempronio duce. qui tremente inter prælium campo Tellurem deam promissa æde placauit.*

His etiam victis pacem hoc tempore datam

esse inuenio in epitoma Liuianorum. verum quibus conditionibus parum compertum habeo, agris autem multatos eos, inde facile coniici potest, quod C. Flaminius tribunus pl. anno DXXV. legem tulit, quod extat apud Ciceronem in Catone, de agro Piceno viritim diuidendo, & quod Firmum, & Hadriam in eorum agrum colonos tum Romani deduxerint. Hic autem ager fortasse ille fuit, vnde dimoti Picentes illi feruntur, qui a Romanis in Campiam, quæ est inter Sarnum, & Silarim, sunt traducti, ac Picentini, teste Strabone, postea, vt supra diximus, appellati.

Cap. XVI.

De Agro Gallico, & Gallis Senonibus.

ERat ergo, vt dixi, non Picentum solum, sed etiam Italicorum terminus Æsis. vltra Æsim enim tenuerunt Galli Senones, vt opinor vsque ad Vitim. Hanc regionem, vt ex Catonis, & Plinii perspici monumentis potest, primi coluere Liburni, & Siculi, quos expulere Vmbri, quos Etrusci. Post Senones ex transalpina profecti Gallia in his locis, Tuscis exactis, consederunt. quod intellexit libro v. Liuius, cum dixit, Senones recentissimos omnium Gallorum, qui in Italiam transcenderint, ab Vite ad Æsim fines habuisse. Itaque hæc regio ab iis Senogallia, Catone teste, est appellata. in qua hæc oppida floruerunt, Sena, Fanum Fortunæ, Pisaurum, & Arimium; flumina vero Metaurum, Crustumium, & Ariminum.

Hi

Hi sunt, qui, vt scriptum est apud Polybium, vna cum Gessatis Gallis Romam quondam præter Capitolium captam incenderunt, atque terroris semper, vbi mouerunt, (mouerunt autem sæpissime) populo Rom. tantum intulerunt, vt in lege de vacatione militiæ, quæ senibus, & sacerdotibus permittebatur, illud ascriberetur, nisi si tumultus Gallicus excitetur, cuius rei Appianus libro II, & Plutarchus in Camillo meminerunt. Qui quanquam a Romanis longius, quam Picentes aberant, tamen ante in ditionem, quam Picentes, venerunt, cum manentibus in antiquo fœdere Picentibus vltro populo Rom. arma sæpius intulissent. Nam cum anno CCCLXIII. fusis ad Alliam amnem Romanis vrbem ipsam primo impetu cepissent, atque inde a M. Camillo dictatore exacti, atque occidione occisi essent, tantæ tamen cladis obliti, anno CCCLXXXVI. reuersi iterum in Albano agro ab eodem Camillo dictatore, & post anno CCCXCII. a T. Quinctio Capitolino ad tertium lapidem Salaria via castra habente, tertium ad Anienem amnem vinci voluerunt. quo in bello T. Manlius, prouocatore Gallo occiso, ac torque, quem ei detraxerat, sibi imposito, Torquati cognomen inuenit. Neque vero post triumphorum Gallicorum materia defuit; siquidem & sequenti anno C. Pœtelius consul, cum ad portam Collinam armati stetissent, & tertio post anno, cum Præneste venissent, atque inde circa Pedum consedissent, C. Sulpicius dictator, & anno CDIII. cum in agro Latino castra

posuissent, M. Popilius Lænas eos prælio deuicerunt. quin etiam L. Furius Camillus, Camilli dictatoris filius, consul, postero anno paternis auspiciis eosdem in agro Pomptino prælio fusos in Apuliam compulit: quo tempore M. Valerius pugna cum altero Gallo Romanos milites per contumeliam ad singulare certamen vocante commissa, ex corui alitis Galli os in pugna lacerantis omine Corui sibi cognomen peperit. Post autem cum aliquot annos quieuissent, ac pene priorum immemores facti malorum, Etruscis se, & Vmbris, & Samnitibus tum Romanorum hostibus infestissimis adiunxissent, a Q. Fabio Maximo quinctum consule anno CDLVII. in Sentinati agro acie fusi sunt. quo in prælio P. Decius Fabii collega se pro salute populi Rom. exemplum patris imitatus deuouit. Postremo vero, cum anno CDLXX. inita cum Lucanis, Bruttiis, Samnitibus, & Etruscis societate, bellum grauissimum intulissent, atque Arretium Etruriæ oppidum, quod in societate populi Rom. perstabat, obsiderent, Romanos occurrentes, primum L. Cæcilio imperatore exuerunt, atque acie pepulerunt, post ab iisdem nouo delectu in fines suos eo vsque bello Romano intactos irrumpentibus magno prælio victi, ac profligati sunt. Qua clade finitimi Galli Boii perterriti (ii trans Rubiconem confederant) cum Etruscis in auxilium aduocatis, exercitum aduersus Romanos adduxissent, a P. Dolabella consule ad lacum Vadimonis in Etruria superati, vix domum incolumes reuerterunt.

runt. Atque hæc quidem hoc modo Polybius. Nam Florus non Boios, sed Senones ad Vadimonem deletos prodit, his verbis: *Post aliquod annos omnes reliquias Senonum ad lacum Vadimonis Dolabella deleuit. ne quis extaret in ea gente, qui incensam a se Romam gloriaretur.* Pulsos autem ex agris Senones, & ciues Romanos eo esse translatos, multis mihi argumentis, ac coniecturis est persuasum. primum quod video Catonem, vt scriptum est apud Plinium, memoriæ prodidisse, in hoc tractu Senones, qui Romam incenderant, funditus interiisse; deinde, quod colonias duas in eorum agro a Romanis collocatas intueor, Senam quidem pulsis statim Gallis, vt ait Polybius, Ariminum vero anno CDLXXXV. P. Sempronio, & Ap. Claudio cos. Huc accedit, quod rogante Caio, de quo dixi, Flaminio tribuno pl. anno DXXI. latum est ad plebem de agro Gallico cis Ariminum diuidendo, & quod post annos duodecim idem C. Flaminius censor viam Flaminiam munuit, testibus Liuio, Cassiodoro, & Festo, quæ a Roma Ariminum est producta. Nam quid dicam, vt inde hæc regio Togata Gallia nominata sit, nimirum a togæ vsu, qui ciuium Romanorum fuit præcipuus?

Cum autem hanc regionem Romani reliquo iuri Italiæ adiunxissent, placuit, vt Italiæ, quæ eo vsque Æsi flumine septa fuerat, vsque ad Rubiconem produceretur, id quod ex Strabone cognosci facile potest, qui ante Æsim, post Rubi-

conem Italiæ terminos fuisse memoriæ prodidit. Quin etiam post omni prorsus Galliæ, Gallorumque nomine extincto eandem propter affinitatem esse Vmbriæ attributam, facile crediderim. siquidem video Strabonem Vmbriam Æsi, & Rubicone fluminibus, Ancone, & Arimino oppidis terminasse, atque in ea Ariminum, Senam, Fanum, & Metaurum, quæ Senonum ante ad mare fuerant, numerasse; & Valerium Asdrubalem a Nerone, & Salinatore in Vmbria interfectum tradere, quos ad Senam, & Metaurum pugnasse, inter omnes constat. Quæ autem iis, qui in his collocati sunt sedibus, præcipue fœderum conditiones sint datæ, nondum assequi potui.

Cap. XVII.

De Agro, & Fœderibus Vmbrorum.

HActenus eos populos persecuti sumus, qui oram Italiæ insederunt, ac siue Tuscum, siue Siculum, siue Ionium, siue Adriaticum mare attigerunt. reliquum est, vt deinceps disputationem ad eos exponendos, qui mediterranea Italiæ tenuerint, conferamus; primi autem citra Rubiconem fuerunt Vmbri. quos cum Sempronius a fontibus Tiberis vsque ad Narem flumen perducit, antiquiorum videtur habere rationem temporum; cum Strabo ab Arimino ad Ocriculos, recentiorum, quibus ager Gallicus Vmbriæ est, vt diximus, attributus. Horum ergo oppida fuisse feruntur Ocriculi, Nequinum, siue Narnia, Mæuania, Fulginum, Nuceria, Interamna, Spoletium

letium, Æsium, Camarinum, Ameria, Tuder, Hispellum, Vrbinum, Arna, Sentinum, Sassina. quod veterum Strabonis, Plinii, Ptolemæi, Silii testimonio confirmare, non puto esse necesse.

Vmbros primum populi Romani socios a Liuio inuenio dici anno CDXXXIV. dum comparans Alexandri Magni vires cum viribus populi Rom. omnem Campaniam cum Vmbria pro Romanis aduersus Alexandrum pugnaturam fuisse ait. Ceterum hi primi annos post nouem bello se Romano implicuerunt, tum cum Q. Fabius Maximus consul iterum Etruscorum exercitum insecutus trans Ciminiam siluam penetrauit. Cum Camertibus amicitia est inita. reliqui fusi potius, quam cæsi. neque enim cœptam acriter tolerarunt pugnam. post autem cum iidem repente defecissent, prælio ab eodem in tertio consulatu deuicti, se dediderunt. Ocriculani sponsione in amicitiam accepti. Post autem cum Nequinatibus quoque, & cum Sassinatibus pugnatum est. cum Nequinatibus anno CDLIII. ab Q. Appuleio consule, qui Nequinum oppidum circumsedit, & sequenti anno a M. Fuluio Pætino qui illud cepit colonia eo a pop. Rom. deducta, ac Narnia a Nare flumine appellata. cum Sassinatibus autem anno CDLXXXVII, quod & epitomæ Liuianæ testantur, & triumphi consulum Capitolini, D. Iunii Peræ, & N. Fabii Pictoris.

Quæ autem societatis fœdera acceperint, ea post vsque ad extremum perpetuo tenore vsurparunt. quæ tamen ea fuerint, parum explicatum

est. illud minime dubium, non eadem omnibus fœdera esse concessa.

Cap. XVIII.

De Agro Sabino, & Fœderibus Sabinorum.

DEinde sequuntur Sabini inter Vmbros ab occidente, & Latinos ab oriente siti. etenim quidquid agri inter Narem, & Anienem flumina contineretur, id totum Sabinorum fuisse quibusdam e veteribus video placuisse. Strabo eos angustum agrum illum quidem incoluisse scribit, sed in longitudinem porrectum a Tiberi fluuio, & Nomento oppido per centum viginti quinque millia passuum vsque ad Vestinos. Quem agrum tradit Dionysius libro I. ex sententia Catonis xxxv. millia passuum a mari Adriatico abfuisse, xxx. a Tyrrheno, longitudinem vero paulo minus cxxv. millibus passuum patuisse. Florus autem hunc vsque ac Adriaticum fere mare peruenisse ostendit, cum scripsit, Curium omnem eum tractum, quem Nar ambit, fontesque Velini, Adriatico tenus mari igne, ferroque vastasse. Atque hunc eundem agrum Strabo alio loco inter Latium & Vmbros vsque ad Samniticos montes concludit. Dionysius libro v. historiarum Anienem amnem ex Tiburtinis montibus per campos Sabinorum, & Romanorum deferri, atque vtrumque agrum disterminare memoriæ prodidit. Addit Plinius, Tiberim citra XII. millia passuum vrbis Veientem agrum a Crustumino, ac Fidenate, vt Latinum a Vaticano dirimere. Sabinorum oppida nume-

numerat Strabo Nomentum, Amiternum, Interocream, Reate, Forulos, Cures, Treburam, Eretum; Plinius Amiterninos, Curenſes, Fidenates, Interamnates, Nurſinos, Nomentanos, Reatinos, Trebulanos, qui cognominentur Mutuſcæi, & qui Suffenates, Tarinates. quo de agro Silius vbi de Nerone Sabino:

Hunc Amiterna cohors, & Bactris nomina ducens
Caſperula, hunc Foruli, magnæ Reate dicatum
Cælicolum matri, nec non habitata pruinis
Nurſia, & Tetrica comitantur rupe cohortes.

Hoc etiam terrarum in ſpacio fuerunt Cruſtumerium, Cæcina, Antemnæ, & Collatia, quæ vna cum Momento, & Fidenis, aliquando ad Latinos referuntur. vnde illud extitit apud Virgilium de Albanis regibus:

Hi tibi Nomentum, & Gabios, vrbemq; Fidenam,
Hi Collatinas imponent montibus arces.

& Liuius de Priſcis Latinis ſcribens, capta a Priſco rege ait Nomentum, & Cruſtumerium. His adde Regillum oppidum, vnde Claudii Romam commigrarunt. Trebulæ Mutuſcæ, vnde Trebulani Mutuſcæi apud Plinium, meminit Obſequens, Suffenæ Dionyſius.

Agro Sabino cognito dicendum eſt de fœderibus eorum. Vt autem Sabini cum Romanis primi armorum contentione decertarunt, ſic primi etiam ſe cum iis fœdere obſtrinxerunt. Nam Cruſtumerium, Antemnæ, & Cænina in regione Sabinorum fuerunt, ſed bellum ſeorſum a reliquis Sabinis, quorum principes Curenſes, & rex eorum

rum T. Tatius fuit, Romulo regi fecerunt, vt raptas repeterent virgines, & acceptam in vrbe per speciem amicitiæ vlciscerentur iniuriam. Narrat Plutarchus, Romulo Sabinos ad societatem vocante Acronem Cæninensium regem, reliquis cunctantibus arma mouisse: eo victo Antemnates & Crustumerinos, dum alii se compararent, facta conspiratione, aduersus Romanos exercitum, adduxisse. quos cum reliqui Sabini fusos, superatosque molestè ferrent, T. Tatium Curensium regem imperatorem delegisse. Atque hos quidem postea reconciliatis inter pugnandum animis, ac fœdere icto, in amicitiam, & in ciuitatem a Romulo esse susceptos constat. Tullus inde Hostilius cum Sabinis bellum suscepit, cum vtrinque iniuriæ factæ, ac res nequicquam essent repetitæ. Qui haud parum memores, suarum virium partem Romam ab T. Tatio rege fuisse translatam, ad Veientes cum confugissent, ad siluam Malitiosam acie congressi profligantur. id quod prodidit memoriæ T. Liuius. deinde eosdem ab Anco Marcio rege, cum a populationibus bellum exortum esset, victos tradit Dionysius. L. etiam Tarquinium Priscum regem vrbem muro lapideo circumdare parantem bellum Sabinum auocauit, cum ea adeo subita res fuisset, vt prius Anienem transirent, quam obuiam ire, ac prohibere exercitus Romanus posset. iis trans Anienem fugatis rex in agrum populabundus incursat. iterumque ibi fusi, perditis iam prope rebus pacem petiere. Collatia, & quidquid circa Collatiam

latiam agri erat, Sabinis ademptum. Collatini dediti sunt. Sic Liuius. Dionysius autem nullo Collatiæ verbo facto Sabinos sex annorum inducias impetrasse ait. post autem in eos iterum esse bellatum, ac singulos populos oppidorum deditione facta fœdere eodem, quo Etruscos, a rege in amicitiam & societatem esse ascitos. quin etiam eosdem Tarquinio Superbo regnante multis præliis deuictos legatis de pace missis tributum in posterum pactis, eam impetrauisse. Animaduerto etiam anno post reges exactos quinto, M. Valerio, P Postumio cos. Sabinos aliquot cum Romanas opes bello Etrusco Porsenæ accisas rati, in agrum Rom. impetum fecisse acie pulsos, victosque esse. consulum vtrunque triumphasse. Postero vero anno, P. Valerio quartum, T. Lucretio cos. iidem soluta esse fœdera, quæ cum Superbo rege postremum percusserant, arbitrati, quod ille exactus imperio esset, communi consensu habito omnium ciuitatum concilio bellum grauius intulerunt: cumque a Sex. Tarquinio Superbi filio impulsi Fidenas, & Cameriam a Romanis abalienassent, iterum a Romanis sunt cæsi consules ambo triumpharunt; Fidenis in auctores defectionis animaduersum. ager ademptus, atque iis, qui in prælium missi sunt datus. Tertio anno idem in Sabinos dimicatum. Agrippa Menenius cos. triumphans P. Postumius, quod minus prospere rem gessisset, primus ouans vrbem ingressus est. quarto anno Sp. Cassius cos. cum iis non longe a Curibus congressus ad x. millia,

lia, & trecentos cæcidit, ad tria millia cepit, qua clade compulsi ad consulem, atque inde ad senatum legatos de pace miserunt. quam non nisi frumento, & stipendio in milites, & decem agri iugeribus datis impetrare potuerunt. Obiter autem Virginius exercitu ad Cameriam adducto receptam euertit defectionis auctoribus interfectis & reliquis venundatis. Dionysius eos Ap. item Claudio, & P. Seruilio cos. cum mouissent, victos prodit, & sequenti an. A. Virginio, T. Vetusio cos. cum se cum Æquis, & Volscis iunxissent, a MP. Valerio Maximo dictatore esse subactos. P. inde Valerio, C. Nautio cos. motus eorum quidam, sed parum memorabiles, fuerunt. quin etiam aliquot post annos L. Valerio, Ti Æmilio cos. cum iis pugnatum est, & Virginio cos. cum ad portas vrbis populantes incessissent, plus cladium, quam intulerant, acceperunt. & cum P. Quinctio, Q. Seruilio cos. Crustuminos campos citato agmine transgressi, cædes, & incendium circa Anienem flumen fecissent, porta prope Collina, mœnibusque pulsi ingentes tamen prædas hominum, pecorumque egere. quos Seruilius cos. infesto exercitu insecutus, cum ipsum agmen adipisci locis æquis nequiret, populationem adeo effuse fecit, vt nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta præda rediret. post autem cum anno CCCIII. in agrum Rom. cum Æquis incursassent, sequentibus cos. M. Horatio, & P. Valerio pœnas dederunt. Neque eos postea mouisse inuenio, nisi anno CCCLXXIII, quo accisas

sas prorsus eorum opes esse a MP. Curio Dentato cos. præter ceteros memoriæ prodidit Florus; cum ita scripsit: *Populus Rom. a Latinis aggressus est gentem Sabinorum, qui immemores factæ sub T. Tatio affinitatis, quodam contagio belli se Latinis adiunxerant. sed Curio Dentato consule omnem eum tractum, quam Nar ambit, fontesque Velini, Adriatico tenus mari igne ferroque vastauit. qua victoria tantum hominum, tantum agrorum redactum in potestatem, vt in vtro plus esset, ne ipse quidem existimare posset, qui vicerat.* Velleius addit, eodem anno Sabinis sine suffragio ciuitatem datam, post autem Sempronio, Claudioque cos. suffragium etiam esse permissum. & Cicero cum Balbum de ciuitate, quæ in dubium vocabatur, defenderet, vniuersas sæpe gentes, vt Sabinorum, & Hernicorum, in ciuitatem esse ascitas dixit. Itaque Liuius bello Punico II. inter alios socios populi Rom. qui milites sint polliciti, Nursinos numerat, Reatinos, & Amiterninos, Sabinumque agrum omnem. Bello certe Marsico pro Romanis contra Italicos, ciuitatis iura postulantes steterunt. Romanorum victoriæ testimonio sunt Forum Decii, & Forum nouum, quæ in Sabinis a Plinio memorantur.

Cap. XIX.

De Agro, & Fœderibus Vestinorum, Marrucinorum, Marsorum, & Pelignorum.

Deinceps sequuntur populi quattuor, vt non admodum latis, sic nec satis certis finibus ab anti-

antiquis circumscripti, Vestini, Marrucini, Marsi, & Peligni. Illud tamen dubitationem non habet, hos populos inter Picentes, Frentanos, Sabinos, Latinos, & Samnites medios consedisse. quod etsi ad iura Italiæ demonstranda satis valere deberet, adiungam tamen, quid & ipse de singulorum situ ex veterum monumentis in mentem veniat suspicari, ne quem locum patiar huius artis sine lumine aliquo vel veritatis, vel probabilis coniecturæ iacere. Vestinos opinor Sabinis adhæsisse. Me vero in hanc sententiam rationes multæ adducunt. primum, quod Strabo Sabinos vsque ad Vestinorum regionem perducit: deinde, quod Silius Fiscellum montem inter Vestinos ponit, vnde Naren amnem Sabinorum terminum labi Plinius scribit. Valet etiam apud me plurimum, quod Amiternum oppidum modo in Sabinis numerari inuenio, modo in Vestinis. quin etiam aliquid ad hanc quæstionem arbitror pertinere, quod Aternus amnis, teste Strabone, Vestinum agrum a Marrucino secreuerit. manasse enim in Adriaticum eum ait ex Amiternino, ac per Vestinos ad dextram Marrucinis relictis ponte traiectum esse. Quibus auctoritatibus mihi persuasum est, Vestinos fere ab oriente Aternum flumen habuisse cum Marrucinis; at vero ab occidente Sabinos, a Septemtrione Picentes. vsque adeo, vt qui Vestinos cum Campanis coniungant, Velcinorum, qui populi Campaniæ sunt, nominis similitudine ductos putem errare, quod nomen vbique in Liuianis annalibus esse inue-

inuenio deprauatum. quorum errorem si nulla alia auctoritas coargueret, ipsa, quæ dicuntur Vestinorum fuisse, oppida certe conuincerent, Pinna, Auia, Amiternum, & Angulum apud Ptolemæum; Angulani, Pinnenses, & Peltuinates apud Plinium; quorum his versibus meminit item Silius:

Haud illo leuior' bellis Vestina iuuentus
Agmina densauit venatu dura verarum,
Quæ Fiscelle tuas arces, Pinamque virentem,
Pascuaque haud tarde redeuntia tondet Auella.

Vestinos autem eis Aternum sequuntur Marrucini, quorum caput constanti omnium testimonio Teate fuisse fertur. ex quo apparet, Marrucinos Frentanis non admodum procul a mari fuisse subiectos.

Marrucinos porro supra Pelignos fuisse cum aperte tradit Strabo, tum indicat non obscure Cæsar, cum ait, se a Corfinio, quod Pelignorum est, per Marrucinos, & Frentanos in Apuliam peruenisse.

Pelignorum autem Corfinium, & Sulmonem clarissima oppida fuisse Strabone, & Ptolemæo testibus notum est. quæ septem inter se millia passuum abfuisse in Cæsaris commentariis video esse notatum, vt Pelignos a Frentanis flumine Sangro, quod est inter Aternum oppidum, & Ortonem, discretos, in Strabonis. Sangro autem suspicor ne terminati fuerint Marrucini, vt ad mare primi fuerint Frentani, Marrucini sub Frentanis inter Aternum, & Sangrum amnes, sub

Marrucinis Peligni iisdem vtrinque fluminibus cincti.

Iam a) Marsi supra se videntur habuisse Vestinos a septentrione, ab occasu Sabinos, ab oriente Pelignos, a meridie lacum Fucinum, & Æquos populos attigisse. Eorum oppida obscura fuerunt, & nulla re memorabili celebrata Æx,& Alfabucelis apud Ptolemæum, Milonia, Plestinia, & Fresilia apud Liuium. Adiiciunt multi Albam, quæ propter finium vicinitatem modo fuit Æquorum, modo Marsorum ad lacum Fucinum, vnde inter Marsos retulit Plinius Anxatinos, Atinates, Fucentes. Lucenses, Maruuios, & Albenses, & de Marsis loquens dixit Silius:

Maruuium veteris celebratum nomine Marri,
Vrbibus est illis caput, interiorque per vdos
Alba sedet campos, pomisque rependet aristas.
Cetera in obscuro famæ, & sine nomine vulgi,
Sed numero castella valent.

Horum autem populorum vicinitatem ostendit Cicero in Cluentiana, cum dixit, *adesse primum municipes Larinates, deinde vicinos Frentanos, Marrucinos, & pari dignitate Teano Apulo, atque Luceria equites Romanos;* & Liuius, cum ait, *Neronem ex Apulia in Vmbriam ad Senam exercitum per agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, & Prætutianum duxisse.* & item, cum scribit: *Annibalem ex Campania in Samnium, inde in Pelignos accessisse, præterque oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse, inde Albensi agro*

a) *Alia edit.* Nam

gro in Marsos, hinc ad Amiternum, Foruloſque vitum veniſſe.

De rebus autem a populo Rom. cum his populis geſtis, quos exiguos quidem, ſed bellicoſos tamen fuiſſe narrat Strabo, hæc a Liuio accepimus. Anno CDXXVII. L. Camillo, D. Bruto cos. cum ſatis per ſe ipſum Samnitum bellum, & defectio repens Lucanorum ſolicitos haberent patres, acceſſit, vt Veſtinus populus Samnitibus ſeſe coniungeret. & quaquam res noua erat, tamen tanta cura patres inceſſit, vt pariter eam ſuſceptam, neglectamque timerent, ne aut impunita eorum laſciuia, ſuperbiaque, aut bello pœnæ expetitæ metu propinquo, atque ira concirent finitimos populos. & erat genus omne abunde bello Samnitibus par Marſi, Pelignique, & Marrucini, quos, ſi Veſtinus attingeretur, omnes habendos hoſtes. Ita bellum aduerſus Veſtinos ex auctoritate patrum populus iuſſit, idque Bruto mandatum. ab eo in Veſtinis multiplex bellum, nec vsquam vario euentu geſtum eſt. nam & peruaſtauit agros, & populando, atque vrendo tecta hoſtium, ſataque, in aciem inuitos extraxit; & ita prælio vno accidit Veſtinorum res, haudquaquam tamen incruento milite ſuo vt non in caſtra ſolum refugerent hoſtes, ſed, iam ne vallo quidem ac foſſis freti, dilaberentur in oppida, ſitu vrbium, mœnibusque ſe defenſuri. poſtremo oppida quoque vi pugnare adortus, primo Cutinam ardenti ardore militum, aut vulne-

rum ira fcalis cepit, deinde Cingiliam, vtriusque vibis prædam militibus conceſſit.

Anno deinde CDXLV, Q. Fabio, P. Decio conſulibus, cum Samnitibus acie dimicatum. haud magno certamine hoſtes victi, neque eius pugnæ memoriæ tradita foret, ni Marſi eo primum prælio cum Romanis certaſſent. Secuti Marſorum defectionem Peligni eandem fortunam habuerunt. Poſt triennium L. Poſtumio, Ti. Minucio cos. Liuius Æquorum nomen prope ad internecionem deletum ſcribit; exemploque eorum cladem fuiſſe, vt Marrucini, Marſi, Peligni, & Frentani mitterent Romam legatos oratores pacis petendæ, amicitiæque iis populis fœdus petentibus datum. Diodorus autem Pelignos armis ſubactos & agro multatos narrat. aliis vero, qui amici eſſe videbantur, ciuitatem eſſe communicatam. Sequenti anno Æquos deletos, cum Marſis, Pelignis, & Marrucinis ſocietatem initam. At vero anno CDLI. M. Liuio, & M. Æmilio cos. cum Veſtinis petentibus amicitiam fœdus ictum eſt eodemque anno nunciatum, a Marſis agrum viteneri, in quem Carſeoli deducta colonia erat (erat autem in agro Æquicolarum.) ea cauſſa fecit, vt Marſis arma inferrentur. M. Æmilius Paulus dictator profectus cum exercitu prælio vno eos fudit. compulſos deinde in vrbes munitas, Miloniam, Pleſtiniam, & Freſiliam intra paucos dies cepit, & parte agri multatis fœdus reſtitui. Nec de iis aliud præterea quidquam compertum habemus.

CAP.

Cap. XX.

De agro, & fœderibus Samnitium.

Restant Samnites populi, quorum regio Samnium appellata, in longitudinem plus patens, quam latitudinem; habuit a septentrione Frentanos & Apulos, a meridie Campanos, & Lucanos, ab occasu Ausones cum Pelignis, ab oriente item Apulos cum Lucanis. Populi in his claruerunt præter ceteros Pentri, Caraceni, & omnium vltimi Hirpini. quorum tanta fuit belli gloria, vt separatim a Samnitibus, quasi ab eorum corpore essent auulsi, nominarentur. vnde illud est apud Liuium, vbi Cannensem cladem describit, defeciſſe ad Pœnos in Italia Atellanos, Calatinos, Hirpinos, Samnites præter Pentros, & apud Appianum, bello Marsico, Samnites, & Hirpinos arma aduersus populum Rom. tulisse. Samnitium porro capita, quantum ego intelligere possum, fuerunt Saticula, Caudium, Æsernia, Allifæ, inde minora alia multa, Callifæ, Rufrium, Plistia, Cluuia, Tifernus mons, Aufidena, Cimetra, Murgantia, Romulea, Ferentinum, Milonia, Aquilonia, Amiternum, Duronia, Sepinum, Velia, Palumbinum, Telesia, Maronea, Pentrorum Bouianum, Caracenorum Cominium, Hirpinorum, vt ait Plinius, Beneuentum, Cossa, & Herculaneum. Plinius autem inter Samnites collocat Bouianum, Aufidenates, Æserninos, Fagos, Fugulos, Ficolenses, Sepinates, Treuentinates, de quibus plerisque sic Silius:

Affuit & Samnis, nondum vergente fauore
Ad Pœnos, sed nec veteri purgatus ab ira.
Qui Batulum, Mucrasque colunt, Bouiania quique
Exercent lustra, aut Caudinis faucibus hærent.
Et quos aut Rufræ, aut quos Æsernia, quosve
Obscura incultis Herdonia misit ab agris.
Bruttius haud dispar, animorumque vna iuuentus
Lucanis excita iugis, Hirpinaque pubes.

Hirpinos proditum est a Strabone Samnites fuisse, qui Lucanis adhæserint iis, qui mediterranea tenent. Aufidum autem amnem, qui Canusium præterfluit, & Dauuiam terminat, ex Hirpinis montibus esse delatum, retinuisse autem eos vel extremis temporibus nomen, bellum ipsum Italicum anno vrbis DCXII. gestum, est documento, quo Hirpinorum præcipue egregia opera celebratur. Ferociſſimam autem inter omnes Italicas Samnitum gentem fuisse, ex eo intelligi potest, quod cum eis per annos octoginta quotidianis prope armis est dimicatum. Quocirca apud Florum in hunc modum scriptum inuenimus: *Samnites inuasit populus Rom. gentem, si opulentiam quæras, aureis, & argenteis armis discolore veste, vsque ad ambitum armatam; si insidiarum fallaciam, saltibus fere, & montium fraude grassantem; si rabiem, ac furorem sacratis legibus, humanisque hostiis in exitium vrbis agitatam; si pertinaciam, sexies rupto fœdere, cladibusque ipsis animosiorem.*

De his autem pugnis, ac cladibus præcipue hæc accepimus. Narrat Liuius M. Fabio, M. Po-

Popillio cos. anno post vrbem conditam CCCXXXIX. Samnites petentes primum fœdere in amicitiam esse acceptos. anno vero DCX, populum Rom. cum eis bellum iniisse, vt Campanos dedititios suos aduersus eorum arma defenderet: pugnatum autem esse a M. Valerio consule in Campania ad Gaurum montem, ab A. Cornelio collega eius in Samnitio ad Saticulam, iterumque a Valerio ad Suessulam. hostibus vbique pulsis, cæsisque biennio post fœdus cum eis esse percussum. post autem cum anno CDXXV defeciissent, quia Fregellas Volscis ademptas in agro suo populus Rom. coloniam collocasset, sequentes consules C. Pœtelium, & L. Papirium, indicto bello, tria eorum oppida in potestatem redegisse, Allifas, Callifas, & Rufrium, aliumque præterea agrum longe, lateque vastasse. inde a L. Papirio dictatore subactos pacem petiisse, ac pactos, vt singula vestimenta militibus, & annuum stipendium darent, cum ad senatum, ad quem reiecti erant, veniissent, infecta pace, inducias retuliisse. Postero autem anno siue ab A. Cornelio Aruina dictatore, siue a consulibus Q. Fabio, & L. Fuluio (vtrunque enim tradit) victos, cum defectionis auctores dediissent, non tamen pacem impetrare potuisse. Itaque ad arma conuersos Ti. Veturium, & Sp. Postumium, qui secuti sunt, consules sub iugum ad Caudium missos ad turpe fœdus feriendum compulisse. quo sequenti anno ipsorum deditione consulum infirmato, bello vehementius a Romanis, L. Papirio consule duce, renoua-

to, eosdem ad Luceriam in Apulia victos, & sub iugum missos esse. Inde Satrico, quod ad eos defecerat, capto, ipsos a Papirio prælio deletos, petentibus fœdus negatum, inducias biennii datas. Post autem anno CDXXXV. Sp. Nautio, L. Æmilio cos. L. Æmilium dictatorem Saticulam oppugnare adortum illis causſam rebellandi dedisse. Fusos in castra spe abiecta Saticulæ tuendæ Plistiam socios Romanorum circumsedisse. sequenti anno Q. Fabium dictatorem Saticulam proditione, Samnites Plistiam vi cepisse. inde traducto Soram exercitu, quæ colonia Romana ad Samnites defecerat, cum Samnitibus ad Lautulas ancipiti prælio dimicatum. Soram cum insequentes consules M. Poetelius, C. Sulpicius cepissent, & supplicium de defectionis auctoribus sumpsissent, cum Samnitibus qui in Campaniam Capuæ Romanis adimendæ causſa venerant, depugnasse. eo prælio ad triginta millia cæsa, aut capta: reliquos Beneuentum profugisse. Inde Samnitium clades multæ. Nam & consules Q. Fabius per Soranum, P. Decius per Sidicinum agrum in Samnium legionibus ductis, eos ad Tirfernum cæciderunt. & cum Apulis auxilio occurentibus Decius se ad Maleuentum obiecisset, Samnium vastarunt, Cimetram, Murgantiam & Romuleam ceperunt. Ferentinum validissime oppugnarunt. deinde cum iidem reparato exercitu per fines Vescinos in Campaniam, Falernumque agrum transcendentes ingentes prædas fecissent, atque eos L. Volumnius consul, ex Etruria in Calenum agrum profectus

ctus, præda onustos ad Vulturnum flumen sedere audisset, prælio cæcidit, ac prædam eripuit. inde sequentes consules Q. Fabius, & P. Decius cum Samnitibus, Gallis, & Vmbris, qui arma consociauerunt, pugnarunt in agro Sentinate Vmbriæ, quo prælio nobilissima victoria Decii deuotione est parta. Samnitium agmen cum per Pelignos fugeret, circumuentum est a Pelignis. ex millibus quinque ad mille cæsi L. Volumnius pro cos. Samnitium exercitum in Tifernum montem compulsum fundit, fugatque. Pugnatum est etiam prospere in agro Stellate ab Ap. Claudio consule, & L. Volumnio pro consule. Sequenti anno Samnites cum M. Atilio consule non infeliciter congressi, cum non modo castra inde proferre, sed ne pabulari quidem Romanos paterentur, & retro in pacatum Soranum agrum populabundi irent, L. Postumius collega Atilii exercitu Soram inducto, inde in Samnium ad castra collegæ perrexit, ac Miloniam, & Ferentinum cepit. Atilius ad Luceriam in Apulia vario euentu pugnauit. Samnites Interamnam coloniam, quæ via Latina est, occupare conati vrbem non tenuerunt, agros depopulati cum retro redirent, in victorem delapsi hostem ab Luceria redeuntem, cæduntur. Postero anno Samnitum exercitus lege sacrata coactus ad Aquiloniam consedit. Sp. Caruilius consul Amiternum vi cepit. Papirius Duroniam expugnauit. Inde peruagati Samnium maxime depopulato Atinate agro Caruilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam, vbi summa rei Samniti-

um erat, peruenit. vtrobique res bene gesta, oppidum captum, direptum ac concrematum est. Post Caruilius Veliam, Palumbinum, & Herculaneum cepit. Papirius Sepinum expugnauit, exercitumque in agrum Vescinum, quia ea regio infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Atque hæc quidem omnia in Liuianis annalibus scripta sunt. Cum autem Q. Fabius Gurges, qui consul est subsecutus, ab iis fusus, fugatusque summa apud omnes infamia flagraret, patris Q. Fabii Rulliani, qui legatus ei datus est, consilio vsus rem prospere pro consule gessit, atque hostes, Zonara, & Orosio testibus, sub iugum misit. Cum Samnitibus autem debellatum a P. Cornelio Rufino, & M. Curio cos. qui secuti sunt, inuenio, & cum iis petentibus fœdus quartum esse percussum; inde per annos vndecim ab iis otium fuisse; anno vero CDLXX, P. Dolabella, & Cn. Domitio cos. eosdem cum Gallis, & Lucanis, & Etruscis arma rursus cepisse, atque de iis L. Æmilium Barbulam pro consule triumphasse. Neque vero his solum, sed post etiam Pyrrho regi in Italiam venienti Samnites se adiunxerunt; quo factum est, vt de iis C. Fabricius consul triumphum nobilissimum egerit. Post autem cum Pyrrhus Italia cessisset, C. Iunius, & P. Cornelius Rufinus consules in Samnium legiones duxerunt, agrisque vastatis castella quædam ceperunt. cumque hostes in montem compulsos adoriri statuissent, detrimentis quibusdam acceptis, populatione contenti fuerunt. Inde aliis ducibus continenter est bellatum.

latum. siquidem de iis & Q. Fabius Gurges pro cos. iterum triumphauit, & post etiam M. Curius, & L. Lentulus. a quo Samnitium etiam oppidum captum esse prodidit Plinius. & post etiam C. Claudius Canina, &, qui bello diuturno finem imposuerunt, Sp. Caruilius, & L. Papirius Cursor. Itaque per eosdem Samniticum bellum est confectum, per quos etiam Tarentinum. Victis autem Tarentinis, & Samnites, quæ populo Rom. placuerunt, conditiones pacis acceperunt. vnde iidem apud Liuium sic ad Annibalem victorem loquentes sunt, bello Punico: *Hostes populi Rom. fuimus, primum per nos ipsi, quoad nostra arma, nostræ vires non tutari poterant. posteaquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adiunximus, a quo relicti pacem necessariam accepimus.* Pacis autem conditiones, vt multa alia vetustate obsoleta, nobis parum compertæ sunt.

Cap. XXI.

De Iure Italico.

EX his autem, quæ diximus, neminem esse puto, quin intelligat, populum Rom. cum populis Italicis ita societatem iniisse, vt alios deditione, alios sponsione, quosdam pactione, omnes demum fœdere aliquo in amicitiam acceperit. fœdera tamen alia aliis æquiora pro meritis eorum, & senatus, populique Rom. liberalitate esse concessa. quibus autem legibus pax cuique data sit, silentibus in tanta re priscis annalibus, non est, cur vehementius a nobis, vt dixi, sit hoc

hoc tempore postulandum. Ex his ergo fœderibus ius vnum manasse intelligo, quod, quia plerique Italici in eo conuenerunt, ius est Italicum appellatum; Latinitate quidem deterius, prouinciæ vero Galliæ iure commodius. Huius autem partes multæ numerantur, sed pleræque Italicis fuere cum Latinis, de quibus ante dixi, communes. primum enim, vt Latini iure Quiritium caruerunt, sic Italici; ita vt non eadem libertatis, sacrorum, gentilitatis, legitimi dominii, testamentorum, ac tutelarum iura, quæ ciues Rom. habuerint. nisi forte præcipua lege aliqua, vt municipes, & coloni aliquot, iuris eius partem aliquam impetrassent. Deinde, quod de censu, de tributis, & vectigalibus Latinorum est dictum, idem de Italicis censeo iudicandum; omnes in ciuitatibus suis per censores suos esse, omnesque tributa, & vectigalia, quo modo in fœderibus cuiusque cautum esset, persoluisse. vnde tritum illud est Minionis legati regis Antiochi apud Sulpicium consulem: *Quid magis Smyrnæi, Lampsacenique Græci sunt, quam Neapolitani, & Rhegini, & Tarentini, a quibus stipendium naues ex fœdere exigitis?* Cui respondit Sulpicius: *Ab Rheginis & Neapolitanis, & Tarentinis, ex quo in nostram venerunt potestatem, vno & perpetuo tenore iuris semper seruato, nunquam intermisso, quæ ex fœdere debent, exigimus.* Quin etiam Italicos tributis persoluendis afflictos narrat Appianus in primo, item Liuius in XXVII, cum fremitum inter Latinos, sociosque in consiliis ortum scribit,

quod

quod se decimum annum delectibus, & stipendiis exhaustos esse, & quotannis ferme magna clade pugnare dicerent. Nam partem Italiæ vectigalem fuisse, Cicero demonstrat in Verrem; *cum in omnibus*, inquit, *vectigalibus ipsius Italiæ, quæ vectigalis sit, publicanus petitor, ac pignorator non ereptor neque possessor soleat esse.* quæ quidem vectigalia, quippe Italiæ vniuersæ molesta Cæcilia tandem lege sublata, libro I. de iure ciuium Rom. ostendimus. Augustus inde cum vectigalia omnia prouinciarum sustulisset, tributa ordinaria instituit, alia in agros, alia in caput. Itaque censum in toto imperii Rom. orbe indixit, vt capitum, fortunarumque summam, quæ in Imperio esset, cognosceret. cum autem prouincias alias tributo in caput, alias tributo in solum oneraſſet, Italiam tamen immunem vtriusque reliquit, idque ius Italiæ dictum. de censu vniuersæ terræ instituto ita D. Lucas in Euangelio: *Exiit edictum a Cæsare Augusto, vt describeretur vniuersus orbis. Hæc descriptio prima facta est a præside Syriæ Quirino.* & Isidorus libro V. Etymologiarum, cap. XXXVI. *Augustus censu excogitato Romanum descripsit orbem.* Higenus Augusti libertus: *Nunc multi agri pecuniam præbent, & hanc per soli æstimationem.* Ius autem Italicum hanc vim habuisse, quam dixi, ostendit Paulus D. de censibus: *Laodicea in Syria, & Berytos in Phœnice iuris Italici sunt, & solum earum eiusdem iuris & Tyriorum ciuitas a Diuis Seuero, & Antonino facta est. D. Antoninus Antiochenses*

colo-

colonos fecit ſaluis tributis. Imp. noſter Antoninus ciuitatem Emiſenorum coloniam, & iuris Italici fecit. D. Veſpaſianus Caſarienſes colonos fecit, non adiecto, vt & iuris Italici eſſent, ſed tributum his remiſit capitis, ſed D. Titus etiam ſolum immune factum interpretatus eſt. Hinc etiam Plinius ſcripſit: *in Hiſpania, Foroaugustanæ ciuitati ius Italiæ datum, Caſtulonenſes oppidanos Latii veteris factos.*

Iam vero eodem militiæ iure Italicos fuiſſe, ac Latinos obſtrictos, ſatis perſpicuum eſt; nempe vt in auxiliis non in legione merentur, atque ex fœderis formula numerum militum, quem iuſſi eſſent, darent eo modo, quo ſupra in Latii iure explicando oſtendi. Huius autem iuris teſtis eſt locupletiſſimus Polybius, qui bello Gallico Ciſalpino, quod non ita multo ante, quam cum Annibale pugnaretur, eſt geſtum, maximas ſociorum copias præter Latinorum auxilia ait affuiſſe, Sabinorum, Etruſcorum, Vmbrorum, Saſſinatum, Samnitum, Marſorum, Marrucinorum, Frentanorum, Veſtinorum, Iapygum, Meſſapygum, Lucanorum, & Campanorum. Itaque Plinius L. Æmilio Papo, C. Atilio Regulo cos. Italiam nunciato Gallico tumultu ſolam ſine externis vllis auxiliis equitum LXX. millia, peditum DCC. armaſſe prodidit, & Liuius bello Punico duarum turmarum Samnitium meminit, & bello alio Gallico Marſorum cohortis & bello Perſico cohortium Firmanæ, & Veſtinæ, & turmæ equitum Æſerninæ, & idem, cum res tulit, ad legiones Romanas

manas ſocium, Latinorumque auxilia tum peditum, tum equitum adiuncta ſcribit. Quod autem Hiero rex Syracuſanorum, amicus populi Rom. apud eundem tertio anno ſecundi belli Punici, cum ſagittarios ad Romanos mitteret, iccirco ſe eos miſiſſe ait, *quod ſciret, milite, atque equite, niſi Romano, Latinique nominis non vt populum Romanum*, id ita, vt dixi, accipiendum eſt, vt Latino nomine etiam Italicos complectamur: præſertim vero cum eodem tempore idem Liuius tradat, *ad ſocios, Latinumque nomen ad milites ex formula accipiendos permiſſum.* Non omnes tamen Italicos dare milites debuiſſe, hinc ego ducor ad opinandum, quod ſcriptum inuenio libro XXXIIII. apud eundem, *ſociis, ac Latini nominis magiſtratibus, legatisque eorum, qui milites dare debebant, conſulem edixiſſe, vt in Capitolio ſe adirent. ex iis* XV. *millia peditum, & quingentos equites pro numero cuiusque iuniorum deſcripſiſſe.* in quo mire dixit, *Legatis eorum, qui milites dare debebant*, quaſi vero non omnes deberent. atque etiam libro XXXVIII. extremo, quo loco, quæ a quoque populo in claſſem P. Scipioni præbita ſint, narrat. vbi quæ Cærites, Populonienſes, Tarquinienſes, Volaterrani, Arretini, Peruſini, Cluſini, Ruſſellani, Vmbri, Nurſini, Reatini, Amiternini, Sabinusque omnis ager, Marſi, Peligni, Marrucini ſe daturos eſſe polliciti ſunt, expoſuit, ſubdit: *Camertes cum æquo fœdere cum Romanis eſſent, cohortem armatam ſexcentorum hominum miſerunt,* nimi-

nimirum hoc significans, ceteris populis exiguam, Camertibus, qui propter æquitatem fœderis nihil deberent, maximam laudem, quod enixe populum Rom. adiuuissent, fuisse tribuendam.

Si ergo in his omnibus eodem iure Italici sunt vsi, atque Latini, restat, vt, quo Italicis Latini superiores fuerunt, suffragii fuerit potestas, & magistratus. Neque enim Italicis ciuitas data est, quo modo fœdere Cassiano Latinis; neque Italicos nisi post legem Iuliam Romæ suffragia iisse comperimus; eademque ratione neque Italicis per magistratum aditum ad ciuitatem Romanam patuisse certum est, in quo summum Latinitatis ius supra diximus constitisse. Loquor autem de Latinis atque Italicis in vniuersum. nam aliquot ex vtroque nomine sigillatim ciuitate, atque suffragii latione donatos, satis ex eo loco perspicuum est apud Liuium: *Iam inde a maioribus traditum morem Romanis colendi socios. ex quibus alios in ciuitatem, atque æquum secum ius accepissent, alios in ea fortuna haberent, vt socii esse, quam ciues mallent.* Quod si quis fortasse requirat, quo potissimum iure Italici Galliam prouinciam superarint, non dubitabo respondere, quod magistratibus suis, non prætori Romano, vt prouincia, obedirent. neque enim Appiano, quanquam auctori bono, assentior, qui belli Marsici temporibus Italiam ita a Romanis administratam scribit, vt plures essent proconsules, qui partes eius cum imperio obtinerent. siquidem prætoribus, aut proconsulibus, nisi grauioris alicuius belli caussa, Italiam vnquam esse decretam non inuenio. quod &

Puni-

Punico, & Marsico bello, & post bellis sæpe ciuilibus factum est. Nam Q. Seruilium, quem tum in Piceno proconsulem fuisse obiicit Appianus, satis constat extra ordinem ad motus illos inspiciendos, sedandosque esse missum. siquidem inquit Orosius, *Q. Seruilium prætorem, & legatum eius ad se missum ab Italicis apud Asculum esse occisum.* legatus autem fuit Fonteius.

Hoc ergo iure fuit Italia a Tarentino fere bello vsque ad cladem Cannensem. cuius ictu adeo est perculsa, vt qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tum labore cœperint, atque ad Pœnum victorem defecerint, Campani quidem, vt ait Liuius, Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites præter Pentros, præter Petellinos Bruttii omnes, Lucani, Surrentini, & Græcorum omnis ferme ora, Metapontini, Crotonienses, & Locrenses. Itaque cum melioribus postea populi Rom. rebus iidem in fidem populi Rom. aut voluntate, aut vi redierint, credibile est, alios alias fœderis conditiones pro suis cuiusque meritis impetrasse; & vt qui fidem non seruarant, grauissime sunt multati; sic qui firmi steterant, vt Latinis, Sabinis, & Vmbris, aliisque cum antiquum fœdus conseruatum, tum nouo fortasse aliquo etiam beneficio auctum. Ac Campanorum quidem constat disparem conditionem fuisse. Nam de trecentis equitibus Campanis, qui in Sicilia cum fide stipendiis emeritis, alienata Capua, Romam venerant, latum ad populum narrat Liuius, vt ciues Romani essent, item vt municipes Cumani

essent pridie, quam populus Campanus a populo Rom. defeciſſet. Capua vero recepta, Atella, & Calatia in deditionem acceptis in ſenatores, ceterosque, qui capita rerum fuerant, animaduerſum eſſe, Capuæ agrum, & tecta publica populi Roman. facta. præfectus vt quotannis eo ad iura reddenda mitteretur, decretum. quin etiam adiicit alio loco Liuius, Campanos omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam qui eorum aut ipſi, aut parentes eorum apud hoſtes eſſent, liberos eſſe a populo Romano iuſſos, ita vt nemo ciuis Romanus, aut Latini nominis eſſet. Poſtremo pulſo Italia Annibale, cum P. Sulpicius Galba dictator anno quingenteſimo quinquageſimo poſt vrbem conditam, Italiæ vrbes, quæ bello alienatæ fuerant, circumiſſet, ac ſingularum cauſſas, quod extat apud Liuium, quæ aut aperte defecerant, aut auxilia populo Roman. denegauerant, cognouiſſet, veriſimile videtur, aliis alias conditionibus eum ſibi obnoxias reddidiſſe, ita vt vniuerſis nominis Italici non idem ius reliquerit, quod ante defectionem habuerant, ſed quarundam ciuitatum conditionem, fortunamque magis afflixerit. inter quos Bruttiorum, qui primi ad Annibalem defecerant, valde ius eſt imminutum. eos enim poſt ignominiæ cauſſa non milites ſcripſerunt, nec pro ſociis habuerunt, ſed magiſtratibus in prouincias euntibus parere, & præminiſtrare ſeruorum vice, vt ſcribit Gellius, iuſſerunt. Strabo non Bruttios ſolum, ſed etiam Picentinos, & Lucanos depreſſos tradit, ſiquidem pro militibus

tibus eos, vt viatores publicos, aut tabellarios scripsisse, & Salernum oppidum aduersus eos communisse; Lucanorum vero res adeo perditas fuisse, vt ne tum quidem sedes eorum distingui potuerint, cum nullum commune gentis concilium reliquum esset, & sermonis, & habitus, & armaturæ ratio defeciſſet; Apulorum autem Peucetiorum, & Dauniorum nomina, quæ primis temporibus floruerunt, ætate sua prorsus euanuisse, propterea que certos eorum fines tradi non posse. Pediculorum autem, & Iapygum, vt etiam Picentinorum, & Lucanorum bello Italico Appianum video in historia meminisse. Quod si quo beneficio nouo Latinos, sociosque, qui a populo Romano dubiis in rebus non recesserant, vt mihi quidem probabile coniectura videtur, affecerunt, profecto iis legem illam dederunt, cuius post meminit in anni quingentesimi septuagesimi sexti rebus exprimendis Liuius, vt qui socium, ac Latini nominis stirpem ex sese domi relinquerent, ciues Roman. fierent. qua lege simul & sociorum voluntati est satisfactum, qui Romanæ ciuitatis cupiditate maxime post Punicam victoriam erant incensi, & Italiam a solitudine vindicarunt, cum eos, qui ciuitatem mutare vellent, stirpem domi relinquere cogerent. Ac de Italicis quidem hactenus.

Cap. XXII.

De Gallia citeriore.

SEquitur, vt, quoniam de duobus Italorum generi-

neribus, Latinis atque Italicis, quorum diuersa inter se fuisse iura docuimus, satis est disputatum, deinceps de tertio; nempe de citeriore Gallia, differamus. cuius multo, quam vel Latinorum, vel Italicorum, ius deterius fuisse comperimus. quo explicato, triplex, quod ab initio proposuimus, ius nobis erit Italiæ demonstratum. Galliæ autem nomine hoc loco ad Romani potius iuris consuetudinem, de qua post dicam, quam ad veritatis rationem apte appello quidquid montium, camporumque mari Liguſtino, fluminibus Arno, Rubicone, Formione, Adriatico sinu, & connexa ipsa prope Alpium crepidine continetur. mare est enim a meridie, alpes a Massilia prope in orbem per vada Sabatia Taurinos, Salassos, Rhætos, Comum, Brixiam, Veronam, Vicetiam Opitergium, Aquileiam, & Tergeste vsque in sinum Adriaticum ductæ occidentis, & septentrionis partes tuentur, sinus ipse cum duobus, quæ dixi, fluminibus partem orientis definit. Hanc mediam fere discriminat Apenninus, & flumen maximum Padus. Apenninus ab eodem fere, vnde Alpes, initio exurgens vsque ad mare Adriaticum, & Senam oppidum porrigitur. Padus ex Alpino quodam in Vagiennorum Ligurum finibus Vesuli montis fonte erumpens longo per medios campos tractu multis in sinum Adriaticum ostiis influit. In eum vero ex Apennino multa flumina deferuntur. quorum hæc in primis video celebrari, Iactum, Tanarum, Niciam, Gabellum, Scultemnam, & Rhenum. ex alpi-

alpibus Sturam, Morgum, Durias duos, Sessilem, Ticinum, Lambrum, Aduam, Ollium, Mincium; atque ex his quidem Ticinus ex Verbano lacu fluit, Lambrus ex Eupili, Aduas ex monte Adua Rhætorum in Larium lacum, atque inde in Padum, Ollius ex Sabino, Mincius ex Benaco. quæ scripta in Strabonis, & Plinii commentariis extant.

Quoniam autem in multas nationes est hæc regio distributa, Ligures, Gallos, Venetos, & Carnos, admonet institutæ disputationis ratio, patriique soli caritas hortatur, vt sigillatim, quem quisque eorum agrum tenuerit, quibus imperatoribus, & quo tempore quisque deuictus, quo fœdere in amicitiam acceptus fuerit, planum faciam, vt his demum expositis facilius, qualenam eorum ius ante bellum Italicum fuerit, cognoscamus. ordiamur autem a Liguribus.

Cap. XXIII.

De Agro, & Fœderibus Ligurum.

Ligurum, vt ait Dionysius, & natio antiquissima, & regio latissima fuit, quippe quæ ante Gallos Italiam insederit, nec solum Italiæ, sed etiam Galliæ vlterioris partem non modicam obtinuerit, in qua Salyes, Deceates, Oxybii & Vocontii Ligures habitarunt. vnde autem in Italiam, aut in Galliam venerint, ille pro incomperto reliquit. Inuenio porro, qui cis alpes Ligures coluerunt, in duas partes diuisos Transapenninos, & Cisapenninos. Transapennini fines a meridie

mare Liguſtinum, a ſeptentrione Apennini iugum, ab oriente primum Macram amnem, poſt impetu in Etruriam facto Arnum, ab occaſu eiusdem Apennini, & alpium congreſſum ad Nicæam habuerunt; eorumque alii Montani, alii Maritimi appellati. Montani, vt eſt in veteribus rerum Italicarum commentariis, a Nicæa, vnde Apenninus attollitur, vsque ad fontes Macræ pertinuerunt, a Macra vero vsque ad Arni Ligures Apuani. Maritimi a Maſſilia, vt ait Polybius, vsque ad Piſas. quod primum oppidum ex Liguribus in Tuſcos eunti occurrit; quamquam illud etiam Trogus in Liguribus collocauit. Quæ ora oppida habuit Herculis fanum, Lucum Feroniæ, Lunam, & poſt Macræ fluminis oſtium Erycis, ac Veneris portum, Tigulliam, Genuam, Vada Sabatia, Albigaunum, Albium Intemelium, Monœciporum, Herculis portum, Nicæam, & finem Italiæ flumen Varum. intus caſtella plurima. oppida, pauca; in iis Luca, quod ante Etruſcorum ſcribit fuiſſe Liuius, poſt Ligurum, & Apua. Qui cis Apenninum fuerunt. ii Trebia, & Pado fluminibus & Apennini, atque alpium parte concluſi hæc, vt prodit Plinius, oppida tenuerunt, Libarnam, Derthonem, Triram, Barderatem, Induſtriam, Polentiam, Carream, quod Potentia cognominetur, Haſtam, Aquas Statiellorum. Strabo cum Derthone Statellam, & Claſtidium edit, Liuius cum Claſtidio Litubium, & Cariſtum. Claſtidium autem modo Ligurum, modo Inſubrium fuit ad Padum. Liuius Ligures quondam etiam

trans

trans Padum, & citra Ticinum incoluisse, verum ab Insubribus Italiam inuadentibus pulsos fuisse prodit. Inuenio etiam in eiusdem annalibus multa alia populorum Liguſtinorum nomina, vt Briniatum, Celelatum, Cerdiciatum, Epanteriorum, Friniatum, Garulorum, Hercatum, Iluatum, & Lapicinorum item montes Baliſtam, Suismontium, Letum, Anidum, Auginum. Addo illud, quoniam Piſæ vltimum tum erat Etruriæ oppidum, idque Liguribus hoſtibus proximum, Piſas tum pro Ligurum prouincia esse vſurpatas, vt apud Liuium libro XXXIV: *P. Porcius Læca prætor*, inquit, *ſortitus eſt Piſas, vt ab tergo Liguribus eſſet.* Hactenus de Ligurum agro ſit dictum, nunc reliqua perſequamur.

De bello Liguſtino inito non omnes ſcribunt vno modo. Zonaras bellum ſuſceptum cum iis anno vrbis DXV. Ti. Sempronio Graccho, P. Valerio Faltone conſulibus, & Gracchi ductu proſpere pugnatum tradit. Eutropius anno ſequenti, L. Lentulo, Q. Flacco conſulibus. Adiicit Florus, bellum a latrociniis Ligurum Etruriam populi Rom. prouinciam incurſantium esse commotum. Poſt triennium vero, cum iidem iterum arma cepiſſent, primum a L. Poſtumio Albino victi, deinde a Q. Fabio Maximo conſulibus ita cæſi ſunt, vt, quod ſcripſit Plutarchus, finem iam facerent populandi. Sed ne tum quidem diu quieuerunt. Nam anno DXXIII. ambos conſules M. Æmilium, & M. Iunium aduerſus eos cum exercitu profectos, & anno DXXX. de iisdem P.

Furium Philum triumphasse in Capitolinis tabulis scriptum est. Polybius tum Anamaros populos non longe a Massilia incolentes ad amicitiam Romanorum a consulibus ait esse traductos. Inde anno DXXXV. ad Annibalem Pœnum in Italiam irrumpentem se contulerunt, eumque auxiliis aduersus populum Roman. iuuerunt. Quam iniuriam, quanquam iniquo animo ferebant Romani, non tamen ante annum DLVI. sibi armis vindicandam putarunt. Tum vero Punico terrore leuati, Q. Minucio consuli, vt eos bello persequeretur, mandarunt. Qui exercitu Genuam, vt ait Liuius, adducto oppida eorum Clastidium, & Litubium, & duas eiusdem gentis ciuitates Celelates, Cerdiciatesque ad deditionem perpulit. Iam omnia cis Padum præter Gallorum Boios, Iluates Ligurum sub ditione erant. quindecim oppida, hominum viginti millia, quæ se dediderant, esse dicebantur. post Clastidium incensum in Liguslinos Iluates, qui soli non parebant, legiones duxit, eosque ad deditionem compulit. Neque vero post tantam cladem acceptam Ligurum bella defuerunt. Rem autem cum iis gessit anno DXL. Q. Minucius Thermus consul, cum XX. millia Ligurum, armatorum coniuratione per omnia conciliabula vniuersæ gentis facta, Lunensem primum agrum depopulati, Pisanum deinde finem transgressi, omnem oram maris peragrassent, nunciatumque præterea esset, etiam Ligurum XX. millia in agrum Placentinum veniisse, & eum vsque ad ipsa coloniæ mœnia, & Padi ripas cum cædi-

cædibus, & incendiis perpopulatos esse. Is ergo Pisas a Liguribus circumsessas suo aduentu seruauit, atque primum acie congredi non ausus vix a populationibus eos continuit. post autem in agro Pisano commisso prælio nouem millia hostium occidit, ceteros fusos, fugatosque in castra compulit. inde ex agro Pisano in eorum fines ingressus castella eorum, vicosque igni, & ferro vastauit. Minucium inde L. Quinctius consul est consecutus, qui agro eorum late populato castella etiam aliquot occupauit. eodemque anno Q. Minucium pro cos. rem prospere gessisse, hostibus supra quattuor millia cæsis prodit Liuius. Deinde M. Valerius Messala in eos profectus, nulla memorabili re gesta, bellum insequentibus consulibus C. Flaminio, & M. Lepido tradidit. quorum C. Flaminius cum Friniatibus in agro eorum pugnauit, ac pluribus præliis secundis factis in deditionem gentem accepit, & arma ademit. & quia non sincera fide tradebant, cum castigarentur, relictis vicis in montem Auginum confugerunt. confestim secutus est consul. Verum effusi rursus per loca, qua sequi Romanus hostis non posset, trans Apenninum abierunt. qui castris se tenuerant, circumsessi expugnati sunt. inde trans Apenninum ductæ legiones. ibi montis, quem ceperant, altitudine paulisper se tutati, mox in deditionem venerunt. tum conquisita cum intentiore cura arma, & omnia adempta. translatum deinde ad Apuanos Ligures bellum, qui agrum Pisanum, & Bononiensem ita incursauerant, vt col-

non posset. his quoque perdomitis pacem dedit finitimis. & quia, a bello quieta vt esset prouincia, effecerat, ne in otio militem haberet, viam Bononia perduxit Arretium. M. Æmilius agros Ligurum, vicosque, qui in campis, aut vallibus erant, ipsis montes duos Baliſtiam, Suismontiumque tenentibus, exussit, & populatus est. deinde eos, qui in montibus erant, adortus, primo leuibus præliis fatigauit, postremo coactos in aciem descendere, iusto prælio deuicit. Subactis eis Apenninum omnibus, tum transmontanos adortus, in his & Briniates Ligures erant, quos non adierat Flaminius, omnes Æmilius subegit, armaque ademit, & de montibus in campos multitudinem deduxit. Pacatis Liguribus in agrum Gallicum exercitum duxit, viamque ab Placentia, vt Flaminiæ committeret, Ariminum perduxit. postero anno Q. Marcius Philippus consul in Ligures Apuanos profectus, dum penitus in abditos saltus, quæ latebræ, & receptacula illis semper fuerant, persequitur, in præoccupatis angustiis loco iniquo est circumuentus. saltus, vnde conſulem Ligures fugauerant, Marcius est appellatus. Deinde M. Sempronius Tuditanus consul a Pisis profectus in Apuanos Ligures vastando agros, vrendoque vicos, & castella eorum, aperuit saltum vsque ad fluuium Macram, & Lunæ portum. Hostes montem antiquam sedem maiorum suorum ceperunt, vnde superata locorum iniquitate deiecti sunt. & Ap. Claudius Pulcher felicitatem, virtutemque collegæ in Liguribus Ingaunis æquauit secundis aliquot

liquot præliis, sex præterea eorum oppida expugnauit, multa millia hominum in iis cepit, belli auctores tres, & quadraginta securi percussit. biennio post a Q. Fabio Labeone consule memorabile nihil gestum. Insequenti anno, cum Ligures consulibus ambobus L. Paulo, & Cn. Bæbio essent decreti, a Q. Fabio litteræ acceptæ, Apuanos ad rebellionem spectare, periculumque esse, ne impetum in agrum Pisanum facerent, consules ambo in Ligures profecti prospere pugnarunt. Ligurum duo millia fere ad extremum finem prouinciæ Galliæ, vbi castra Marcellus habebat, cum venissent, vt reciperentur, orantes, Marcellus per litteras senatum consuluit. senatus ad consules vt mitterentur, censuit. nec quicquam aliud postea gestum. recessérant enim Ligures primum in deuios saltus, deinde dimisso exercitu passim in vicos, castellaque sua dilapsi sunt. postero anno L. Paulus prorogato ex consulatu imperio in Ligures Ingannos cum exercitum adduxisset, rem bene gessit. triduo Ligurum Ingaunorum omne nomen obsidibus datis in deditionem venit. Insequenti anno P. Cornelio Cetsiego, & M. Bæbio Tamphilo prorogatum est ex consulatu in Liguribus imperium; iussique prouincias obtinere, donec consules venissent. Hi vero cum in consulatu memorabile nihil gessissent, hoc anno in Apuanos exercitum induxeruut. Ligures, qui ante aduentum consulum in prouinciam non expectassent bellum, improuiso oppressi ad duodecim millia hominum dediderunt se. Eos consulto

sulto prius per litteras senatu, deducere ex montibus in agros campestres, procul ab domo, ne reditus spes esset, Cornelius, & Bæbius statuerunt, nullum alium ante finem rati fore Liguſtini belli. ager publicus populi Roman. erat in Samnitibus, qui Tauraninorum fuerat. in eum cum traducere Ligures Apuanos vellent, edixerunt, Ligures ab Anido..... montibus descendere cum liberis, coniugibusque, sua omnia secum portarent. traducti sunt publico sumptu, ad quadraginta millia liberorum capitum cum feminis, puerisque. argenti data centum, & quinquaginta millia sestertium, vnde in nouas compararent, quæ opus essent. agro diuidendo, dandoque iidem qui traduxerant, Cornelius, & Bæbius propositi. atque hi sunt quos in Samnitibus Plinius Ligures Bæbianos, & Ligures Cornelianos appellat. Eodemque anno consules ambo A. Postumius & Q. Fuluius in Ligures exercitus diuersis partibus induxerunt. Postumius prima, & tertia legione Baliſtam, Suismontiumque montes obsedit, & premendo præsidiis anguſtos saltus eorum, commeatus intercluſit, inopiaque omnium rerum eos perdomuit. Fuluius secunda, & quarta legione adortus a Pisis Apuanos, qui eorum circa Macram flumen incolebant, in deditionem acceptos ad septem millia hominum in naues impoſita præter oram Etruſci maris Neapolim transmiſit, inde in Samnium traducti. agerque his inter populares datus est. Montanorum Ligurum ab A. Postumio vineæ cæsæ, frumentaque deusta, donec

nec cladibus omnibus belli coacti in deditionem venerunt, armaque tradiderunt. Bellum inde Q. Fuluius Flaccus consul excepit. qui profectus per inuios montes, vallesque, saltus cum exercitu transgressus, signis collatis cum hoste pugnauit, neque tantum acie vicit, sed castra quoque eodem die cepit. tria millia ducenti hostium, omnisque ea regio Ligurum in deditionem concessit, consul deditos in campestres agros deduxit, præsidiaque montibus imposuit ab altero consule L. Manlio in Liguribus nihil dignum memoria gestum est. biennio post C. Claudius Pulcher consul victor ex Istria in Ligures mouentes s. c. exercitum traduxit. ad Scultemnam flumen in campos progressi castra habebant ibi cum iis acie dimicatum xv. millia cæsa. Ligures reliquiæ cladis in montes refugerunt passim, populantique campestres agros consuli nulla vsquam apparuerunt arma. eodem anno Lucam colonia deducta. de Liguribus captus is ager erat. Etruscorum ante, quam Ligurum, fuerat. Ligures postquam senserunt, non consularem tantum exercitum Romam adductum, sed legionem ab Ti. Claudio Pisis dimissam, soluti metu clam exercitu indicto, per transuersos limites superatis montibus in campos degressi, agrum Mutinensem populati, repentino impetu coloniam ipsam ceperunt. Itaque postero anno C. Claudius procos. exercitum ad Mutinam admouit; atque ante triduum, quam oppugnare cœperat, receptam ex hostibus colonis restituit. VIII. millia ibi Ligurum intra muros

ros cœsa, Q. autem Petillius consul, cum audisset, Ligures rebellasse, tumultus eius caussa legionem tertiam, ac C. Claudium procos. in Galliam proficisci iussit, & duumuiros nauales cum classe Pisas ire, qui Ligurum oram maritimam, quoque terrorem admouentes circumuectarentur. eodem & ipse ad conueniendum exercitui diem edixerat. & C. Claudius audita rebellione Ligurum præter eas copias, quas secum Parmæ habebat, subitariis collectis militibus, exercitum ad fines Ligurum admouit. hostes sub aduentum C. Claudii, a quo se meminerant ad Scultemnam flumen victos, fugatosque, locorum magis præsidio aduersus infeliciter expertam vim, quam armis se defensuri, duos montes Letum, & Balistam ceperunt. muroque insuper amplexi, tardius ex agris demigrantes, oppressi ad M. & D. perierunt. Q. Petillius, ne absente se debellaretur, litteras ad C. Claudium misit, vt cum exercitu ad se in Galliam veniret. campis Macris se eum expectaturum. Litteris acceptis Claudius ex Liguribus castra mouit, exercitumque ad campos Macros consuli tradidit. Eodem paucis post diebus consul alter venit. Ibi diuisis copiis, priusquam digrederentur, communiter ambo exercitus lustrauerunt. tum sortiti, quia non ab eodem vtrunque parte aggredi hostem placebat, regiones, quas peterent. Profecti inde in diuersas regiones. Petillius aduersus Balistæ, & Leti iugum, quod eos montes perpetuo dorso inter se iungit, castra habuit. Ibi adhortantem eum pro concione milites

tes immemorem ambiguitatis verbi, ominatum ferunt, se eo die Letum capturum esse. duabus subinde partibus subire in aduersos montes cœpit. ea pars, in qua ipse erat, impigre succedebat. alteram hostes cum pepulissent, vt restitueret rem inclinatam, consul equo aduectus suos quidem a fuga reuocauit, ipse dum incautus ante signa obuersatur, missili traiectus cecidit. multitudo peditum equitumque deturbatis hostibus montes sine duce cepere. ad quinque millia Ligurum occisa. ex Romano exercitu duo, & quinquaginta ceciderunt. Hæc iisdem verbis de Liguribus hactenus Liuius. Sequenti anno tumultum item in Liguribus nouum exortum, atqua a consulibus M. Lepido, & P. Mucio compressum docuit ille quidem libro XLI, at iniuria temporum rerum a Lepido gestarum memoria excidit. quæ vero ex tanto quasi naufragio euaserunt, hæc sunt. Loquebatur enim, credo, de Lepido, cum ita scripsit..... *deduxit, cis Apenninum Garuli, & Lapicini, & Hercates, trans Apenninum Briniates fuerant.* Quibus verbis hos omnes Ligurum populos victos ex montibus in campos deductos a Lepido, vt alios ante ab aliis consulibus, significari existimo. Inde pergit de altero consule ita scribere: *P. Mucius cum iis, qui Lunam, Pisasque depopulati erant, bellum gessit, omnibusque, in ditionem redacti arma ademit. ob eas res in Gallia, Liguribusque gestas duorum consulum ductu, auspicioque senatus in triduum supplicationes decreuit,* & XL. *hostiis sacrificari iussit.*

sit. & tumultus quidem Gallicus, & Liguſtinus, qui in principio eius anni exortus fuerat, haud magno conatu oppreſſus erat. Inde anno DLXXX, in agro Statellati, ad oppidum Cariſtum, quo ſe magnus exercitus Ligurum contulerat, eſt pugnatum. primo ſub aduentum M. Popillii conſulis mœnibus ſeſe continebant, deinde poſtquam oppidum oppugnaturum Romanum cernebant, progreſſi ante portas aciem ſtruxerunt. nec moram conſul certamini fecit. cum amplius quattuor horas ita pugnatum eſſet, vt neutro inclinaret ſpes, conſul equites immiſit, qui impreſſione facta hoſtem pepulerunt. Ligures in fuga paſſim cæſi ſunt, decem millia hominum cæſa traduntur. amplius DCCC. paſſim capti. poſt hanc pugnam ex diuerſa fuga in vnum collecti Ligures cum maiorem multo partem ciuium amiſſam, quam ſupereſſe cernerent (nec enim plusquam decem millia hominum erant) dediderunt ſeſe. nihil quidem illi pacti. ſperauerant tamen non atrocius, quam ſuperiores imperatores conſulem in ſe ſæuiturum. at ille arma omnibus ademit, oppidum diruit. ipſos, bonaque eorum vendidit, litterasque ſenatui de rebus ab ſe geſtis miſit. quas cum A. Atilius prætor in curia recitaſſet, atrox res viſa ſenatui Statellates, qui vni ex Ligurum gente non tuliſſent arma aduerſus Romanos, tum quoque oppugnatos non vltro bellum inferentes, deditos in fidem populi Rom. omni vltimæ crudelitatis exemplo laceratos, ac deletos eſſe, tot millia capitum innoxiorum fidem implorantia populi Rom. ne

quis

quis vnquam se postea dedere auderet, pessimo exemplo venisse, & distractos passim, iustis quondam hostibus populi R. pacatis seruire. Quas ob res s. c. factum est, placere senatui, M. Popillium consulem Ligures precio emptoribus redditio ipsos restituere in libertatem, bonaque vt iis, quicquid eius recuperari possit, reddantur, curare arma primo quoque tempore ferri in ea gente, consulem de prouincia decedere, cum deditos in sedem suam Ligures restituisset. Sequenti anno M. Popillius procos. iterum cum Statellatibus Liguribus pugnauit, ac decem millia eorum occidit. propter cuius iniuriam belli ceteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt. consules C. Popillius, & P. Aelius in Ligures profecti. s. c. factum vt qui Ligurum post Q. Fuluium, L. Manlium consules hostes non fuissent, eos C. Licinius, Cn. Sicinius prætores in libertatem restituendos curarent, agrumque iisque trans Padum consul Popillius daret. Multa millia hominum hoc s. c. restituta in libertatem, transductisque Padum ager assignatus est. Ita per aliquot annos otium in Liguribus fuit. anno autem DLXXXVII, consules ambos M. Claudium Marcellum, & C. Sulpicium Gallum cum iisdem rem prospere gessisse ex mutilatis ipsorum triumphis, qui in Capitolinis extant tabulis, apparet. a quibus iisdem alpinos Gallos, & Ligures subactos, deletosque esse in Liuianorum epitomis, & apud Obsequentem est scriptum. postremo vero anno vrbis quingentesimo nonagesimo quinto in iisdem tabulis

inuenio, M. Fuluium Nobiliorem pro cos. de Liguribus Veleatibus triumphasse. qui annus est a primo huius belli octogesimus. siquidem anno vrbis DXV. initum scripsimus. Hæc est autem nobilis illa victoria, de qua scribit, vt opinor, Strabo libro IIII. his verbis: *Salies primus ex transalpinis Gallis populus Rom. in ditionem redegit, cum diuturnum aduersus eos, & Ligures bellum gessissent, quod iter per oram maritimam in Hispaniam impedirent. etenim & terra, & mari latrociniis infesta reddebant omnia, atque iis opibus erant, vt vix magnis exercitibus viam præberent. octogesimum autem demum annum bellum gerentes Romani effecerunt, vt iis, qui publice iter facerent, ad stadia duodecim via pateret.* Nescio autem an hunc Fuluium Florus intellexerit, (nam multi cum Liguribus Fuluii ante bellum gesserunt) cum dixit: *Tandem Ligurum latebras Fuluius igne sepsit.* vnde Forum Fuluii cognomine Valentinum nomen accepit apud Plinium. Quo vero anno Ligures in potestatem ita concesserint, vt parere prætori populi Ro. coacti sint, parum liquet. Strabo quidem post hoc tempus Romanos, Liguribus deletis, & tributo impositio, eorum remp. descripsisse tradit, quod est aliud nihil, quam eos in prouinciæ formulam redegisse. Quæ verba mecum ipse contemplans, & cum bellis, quæ post in Liguribus gesta sunt, comparans in eam adductus sum opinionem, vt putem, Ligures aliquot post annis prouinciæ formam M. Æmilius Scauri consulis victoria, anno

no DCXXXVIII. accepisse. quam sententiam intelligo præterea multis posse me argumentis non leuissimis confirmare. primum enim hic de Liguribus Gatiscis triumphasse in libro de viris illustribus fertur; deinde eundem etiam in certum vltimæ quasi victoriæ argumentum Æmiliam in Liguribus viam strauisse refert Strabo, quam per Pisas, & Lunam vsque ad Sabata, & inde per Derthonem perduxit. postremo, quod caput est, post hoc temporis Ligurum, vt sociorum, in bellis Romanis fieri mentionem inuenio. Atque de Liguribus quidem hæc hactenus.

CAP. XXIV.

De Agro, & Fœderibus Gallorum.

EXpositis bellis, ac fœderibus Ligurum, ordo postulat, vt deinceps Gallorum res persequamur. Hi ex transalpina Gallia profecti, Tuscis, veteribus incolis, per arma pulsis, in his locis sedes posuerunt. Polybius quidem auctor est, loca prima, quæ ad fontes Padi sunt, Laos, & Lebecios, secunda vero Insubres, tertia apud fluuium Cænomanos insedisse. cis Padum vero, qui ad Apenninum agri pertinent, primum Ananes, post Boios, deinceps ad Adriam Lingones, vltimos vero ad mare Senones occupasse. Liuius autem aliquanto illustrius, *Tuscorum*, inquit, *ante Romanum imperium late terra, marique opes patuere. mari supero, inferoque quantum potuerint, nomina sunt argumento: quod alterum Tuscum communi vocabulo gentis; alterum A-*

driaticum mare ab Adria Tuscorum colonia vocauere Italicæ gentes. Ii in vtrunque mare vergentes, incoluere vrbibus duodenis terras, prius cis Apenninum ad inferum mare, postea trans Apenninum, totidem, quot capita originis erant, coloniis missis. quin trans Padum loca omnia, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, vsque ad alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Rhætis, quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo præter sonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent. Hinc Tarquinio Prisco regnante, Gallos alpes in Italiam transcendisse ait, Bituriges, Aruernos, Santones, Æduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, qui fusis acie Tuscis haud procul Ticino flumine, cum in quo consederant, agrum Insubrium appellari audissent, cognomine Insubribus pago Æduorum, ibi omen loci secuti vrbem condiderint, eamque Mediolanum appellarint. aliam subinde Germanorum (Cænomanorum sunt, qui legi malint) manum vestigia priorum secutam traiectis alpibus, vbi nunc Brixia, & Verona vrbes sunt (locos tenuisse Lebuos) consediſſe. Post hos Saluios veniſſe; qui præter antiquam gentem Læuos, Ligures incolentes citra Ticinum amnem expulerint. Boios inde, Lingonesque transgressos cum inter Padum, atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus traiecto, non Etruscos modo, sed etiam Vmbros agro exegisse. tenuisse se tamen intra Apenninum. tum Senones recentissimos aduenarum ab Vite flumine

vsque

vsque ad Æsim fines habuisse. Atque hic quidem post Gallorum irruptionem antiquus huius regionis status fuit, vt ea trans Padum a Laiis, & Lebeciis, siue, vt est apud Liuium, Læuis, & Lebuis, præterea ab Insubribus, & Cænomanis, cis Padum autem ab Ananibus, Boiis, Lingonibus, & Senonibus teneretur. Ego vero Ananes, & Lingones, quorum nullam in bellis Romanis fieri mentionem inuenio, a Boiis accolis hostibus sedibus suis euersos, ac latius Boiorum fines propagatos facile existimarim. siquidem & Ligurum cum Gallis, & Gallorum cum Venetis, & ipsorum inter se bella grauissima constat fuisse. Quo fit, vt incerti eorum etiam fines pro victoriæ ac temporis ratione reperiantur. Quocirca ego in agro, & fœderibus Gallorum Cisalpinorum exponendis, Boiorum tantum, & Insubrium, & Cænomanorum meminero; quo reliqui, quantum ipse coniectura consequi possum, iampridem ab his, vt Senones a Romanis, bello deleti fuissent. Boii vero ab orto solis Senonibus. teste Polybio, ab occasu Liguribus cispadanis ad Trebiam amnem adhæserunt, a meridie quidem Apennino, a septentrione vero Pado concluſi. Quod cum ita sit, profecto apparet, oppida eorum fuisse vltra Rubiconem ad mare Rauennam, intus Cæsenam, Fauentiam, Claternam, Bononiam, Mutinam, Macros campos, Nuceriam, Tanetum, Parmam, Brixillum, Fidentiam, & Placentiam: vltra eam enim est Trebia. Cænomanorum incerti feruntur fines. quoniam autem Veronam, quam inter-

fluit Atheſis, modo in Venetis, modo in Cænomanis collocari ab antiquis animaduerto, ſit, vt ab oriente Cænomanos Atheſi flumine terminatos putem, ab occidente Ollio amne, a quo non longe abeſt Cluſius, cuius Polybius meminit, cum inquit, Romanos ex Inſubribus, Cluſio fluuio traiecto, in Cænomanos veniſſe, atque iis ſociis aſſumptis in Inſubres infeſto agmine rediiſſe; a ſeptentrione Rhætis, & ceteris, qui eas alpes inſidebant, barbaris, a meridie Pado. quo in ſpacio ſunt Verona, Brixia, Mantua, Tridentum, & Butrium, auctore Ptolemæo. Inſubres inde, vt ipſe coniectura auguror, intra Ollium, & Ticinum flumina, Alpes, & Padum ſe tenuerunt. de Ticino ſignificat Liuius, cum ſcribit, *Inſubres traiectis alpibus præter antiquam gentem Læuos, Ligures citra Ticinum amnem incolentes expuliſſe, eamque regionem occupaſſe.* oppida hi coluerunt Cremonam, Bergomum, Mediolanum, Ticinum, Acerras, & Nouariam. Vltra Ticinum, & Inſubrum regionem fuerunt Lebecii, vt ait Polybius, ſiue Lybici, vt Ptolemæus, ſiue Lebui, vt Liuius, quos & ipſos Gallos aliquando appellat, quibus Vercellas oppidum aſſignat Ptolemæus. Nam Leui gens, vt ait Liuius, antiqua citra Ticinum habitauit, immo vero Ticinum oppidum, auctore Plinio condidit. Vltra hos erant Ligures Alpini, & Salaſſi, aliique Galli Alpes Italiæ incolentes, de quibus alio loco differam, nunc, quod inſtat, agendum.

Ex Gallis ciſalpinis primi poſt Senones, quos ſupra

supra funditus euersos scripsimus, Boii infesta Romanorum arma senserunt. Nam quo anno antiquis sedibus Senones sunt exturbati, eodem, vt scribit Polybius, Boii, cum rebus suis timentes, solicitatis Etruscis, graui Romanos bello prouocassent, ad lacum Vadimonis a P. Dolabella consule sunt deuicti, qui fuit annus, vt dixi, vrbis CDLXX. inde permultos annos otium a Gallis fuit. Quo deinde anno Liguribus, eodem etiam Boiis arma illata esse inuenio Ti. Sempronio Graccho, & P. Valerio Faltone cos. cum quibus Valerio duce dubio euentu pugnatum scribit cum Zonara Orosius. Postero autem anno primum trans Padum legiones missæ, & cum Insubribus acie dimicatum est, tertio Boii cum multitudine sua terrorem se Romanis incussuros putassent, ac per legatos Ariminensem agrum, vnde paucis ante annis pulsi Senones fuerant, vt suum repetentes, Romanos Arimino excedere iussissent, sua sponte deleti sunt a sociis ipsis suis, quos ex transalpina Gallia euocauerant, conuersis in se armis oppressi. Inde ab iis per aliquot annos quies. post anno DXXIII, M. Æmilio Barbula, M. Iunio Pera cos. Boiis, aliisque Gallis pecuniam facientibus, veriti Romani, ne eam belli in se inferendi caussa pararent, edixerunt, ne quis homini Gallo mutuam pecuniam daret. Galli comperto, consules in Ligures exercitum adduxisse, dum se, vt Romam versus contendant, comparant, improuiso a consulibus opprimuntur. Cum autem post biennium, Q. Fabio Maximo iterum

consule, C. Flaminius tribunus pleb. (quod scriptum est in Catone Tulliano,) aduersus senatus auctoritatem legem pertulisset, vt ager Picenus, & Gallicus viritim diuideretur (Gallicum autem intelligebat eum, vnde exacti Senones cis Ariminum fuerant) factum est, vt Boii Senonum calamitate edocti, cum se iniuriæ esse proximos cernerent, inita cum finitimis Insubribus societate, Gallis etiam transalpinis accitis, qui ad Rhodanum accolebant, & a mercede, qua conducti militabant, Gessatæ dicebantur, quiescentibus Cænomanis in Etruriam, quæ iam tum in ditione Romanorum erat, irruperint, anno vrbis DXXVIII. aduersus quos cum consules L. Æmilius Papus, C Atilius Regulus maximum, si quando vnquam alias, ex vniuersa Italia exercitum adduxissent, (ea centum millia armatorum fuisse traduntur) ingentes eorum copias ad Fæsulas profligarunt. XL. millia cæsa, decem capta, agrum Boicum ab Æmilio vastatum accepimus. Postero anno Romani ex re priore anno bene gesta in spem adducti, Gallos ex regionibus circumpadanis eiiciendi, Q. Fuluium, T. Manlium consules in Galliam miserunt. qui cum legionibus fines Boiorum ingressi ad deditionem eos compulerunt, imbrium, & pestilentiæ, vt placet Polybio, deterriti magnitudine, ne reliquias belli persequerentur. Zonaras tamen Boiorum regionem ab hoc tempore in potestate fuisse populi Rom. tradit. Anno insequenti P. Purius, & C. Flaminius consules per Ligurum quorundam, quos sibi socios asciuerant,

fines

fines Insubrium gentem adorti, nobilem victoriam rettulerunt. Quietæ iam res in Gallia futuræ videbantur, nisi Insubres pacem petentes a M. Marcello, & Cn. Scipione cos. occasionem belli quærentibus ad arma capienda fuissent compulsi. Hi vero Gessatarum armis adiunctis cum in aciem prodiissent, Acerris, & Mediolano, quod eorum caput erat, & Como oppidis amissis, cum frustra traiecto Pado Clastidium obsediissent, deditionem fecerunt, pecuniis, & agrorum parte multati. Marcellus triumphauit, & tertia opima spolia Virdumaro rege Gessatarum interfecto rettulit. Atque hoc pacto Galliæ Cisalpinæ pars, quam Boii, & Insubres tenebant, in potestatem, ditionemque populi R. concessit. Tum vero prouinciam hanc factam, inde apparet, quod sequentibus deinceps annis prætores, qui eam regerent, eo cum imperio missi sunt. Itaque triennio post Scipione, & Longo cos. coloniæ duæ, Placentia, & Cremona in agrum, vt scriptum est in Liuianorum epitomis, de Gallis captum, sunt deductæ. eaque clastra aduersus Gallicos tumultus, si qui cis, aut trans Padum excitarentur, oppositæ. ex quo intelligi sine dubio potest, vt Placentia fuit Boiorum, sic Cremonam tum fuisse, non, vt tradit Ptolemæus, Cænomanorum, sed Insubrium: neque enim bello dum Cænomanos populus R. attigerat, immo vero socios tum, & quidem constantes habebat. Cum autem Boii, & Insubres subito defeciissent, vix post multos annos perdomari armis potuerunt. eodem enim

anno, vt inquit Liuius, Boii solicitatis Insubribus ad Annibalem in Italiam venientem se contulerunt, non tam ob veteres in populum Rom iras, quam quod nuper circa Padum, Cremonam, Placentiamque colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. quo factum est, vt triumuiri agrarii diffisi Placentiæ mœnibus Mutinam confugerint. Itaque post biennium L. Postumius Albinus prætor e prouincia decedens Boiorum fraude in Litana silua cum exercitu est oppressus. Cannensi inde clade cum omnes Cisalpini Galli populum Rom. deseruissent, Cremona tamen, & Placentia coloniæ in fide manserunt. Bellum interea Gallicum ardente Punico bello in Italia omissum, & in annum vrbis quingentesimum quinquagesimum quartum est dilatum. quo Anno P. Ælius consul Galliam sortitus, cum audisset, a Boiis ante suum aduentum incursiones in agrum sociorum factas, C. Oppium præfectum socium per Vmbriam, agrum Boiorum inuadere iussit. Postero autem anno cum Insubres, Cænomanique & Botii excitis Salybus, Iluatibus, & ceteris Ligustinis populis, Amilcare Pœno duce Placentiàm inuasissent, a L. Furio Purpurione prætore magno prælio victi. Furium inde C. Cornelius Cethegus consul secutus, qui decreto a senatu Gallico bello, ad Insubres, qui in armis erant, Cænomanis assumptis, profectus, Boios, Insubres, & Cænomanos cæcidit. Cethego autem cum M. Claudius Marcellus successisset, Comenses prælio profligauit, atque oppido capto, duo

de

de triginta castella in fidem recepit, & cum L. Furio Purpureone collega Boiorum agrum vsque ad Bononiam oppidum populabundus peragrauit. ea vrbs, ceteraque castella, & Boii fere omnes præter iuuentutem, quæ prædandi causſa in armis erat (tunc in deuias ſiluas receſſerat) in ditionem venerunt. Biennio interiecto P. Africano, Ti. Sempronio Longo conſulibus L. Valerius Flaccus pro conſule circa Mediolanum cum Inſubribus, & Boiis, qui Dorulace duce ad concitandos Inſubres Padum traiecerant, ſignis collatis depugnauit. x. millia hoſtium cæſa. eodemque anno a Ti. Longo conſule cum Boiis res varie geſta. Quem ſecutus L. Cornelius Merula conſul commiſſo ad Mutinam prælio Boiorum XIV. millia concidit. Poſtero anno Boii adeo quieuerunt, vt etiam ſenatus eorum Cn. Domitio conſuli cum liberis, & præfecti cum equitatu (ſumma omnium mille, & quingenti) ſe dediderint. Inſequenti anno P. Cornelius Scipio Naſica ſummo cum Boiis prælio congreſſus, eos ad deditionem compulit, ac primo obſidibus ab eorum gente acceptis agri parte fere dimidia multauit, quo ſi vellet, populus Rom. colonias mittere poſſet. Itaque ſequenti anno decretum, vt eo duæ coloniæ nouæ deducerentur. & poſtero Bononia deducta eſt. Anno inde DLXVI. M. Furius prætor inſontibus Cænomanis in pace ſpeciem belli quærens ademit arma. Id Cænomani conqueſti Romæ apud ſenatum, reiectique ad conſulem M. Æmilium Lepidum, cui, vt cognoſceret, ſtatueretque ſenatus

tus permiserat, magno certamine cum prætore habito, tenuerunt. reddita arma Cænomanis. M. Æmilius ducto ex Liguribus in Galliam exercitu viam Æmiliam per prouinciam ab Arimino Bononiam, & Placentiam, atque inde Aquileiam prope Alpium crepidinem strauit, ducto, vt ait Strabo, circum paludes opere: cuius viæ ambitum diligenter per singula oppida apud Antoninum video esse descriptum. Ab hoc Galliam citeriorem in prouinciæ formam iterum esse redactam, via Æmilia, & oppidum Regium Lepidi ab ipso appellata satis magnum dare documentum possunt. Quibus addere etiam colonias duas possumus Mutinam, & Parmam in agro Boiis adempto non ita multo post constitutas.

Hæc sunt bella, quibus Boii, Insubres, & Cænomani domiti post Romana pace contenti in perpetuum quieuerunt. Strabo auctor est, Boios ex finibus suis in loca Danubio vicina translatos cum Taurisci contra Dacos bellum gerentes radicitus esse sublatos. eosdem etiam funditus interiisse, ex Catone refert Plinius, cum eorum centum duodecim tribus fuissent. Polybius Gallos omnes Padi accolas e campis dimotos, præter eos, qui sub Alpibus sunt, tradit. Recte. neque enim post hæc tempora vlla in Italia aut Boiorum, aut Cænomanorum memoria celebratur. Insubres autem sua etiam ætate in Italia fuisse Strabo prodidit. vnde illud est apud Ciceronem in Pisonem: *Insuber quidam fuit, id est, mercator, & praco.* Quidquid autem Gallorum ab Alpi-

Alpibus ad Rubiconem fuit, id totum in cispadanam, & transpadanam regionem est diuisum. Pulsis autem, vt dixi, Gallis pleraque Romani ciues occuparunt. declarant frequentes eorum coloniæ Bononia, Mutina, Parma, Placentia, & Cremona. ostendit nomen Togatæ Galliæ (sic enim est hæc regio postea appellata) quod ab eo ductum videtur, quia ei prouinciæ Romana toga sit concessa. vnde dixit Martialis:

Gallia Romanæ nomine dicta togæ.

Togatam autem dictam scribit Dio vel ab vsu togæ, vel quod multo, quam Transalpina Gallia, pacatior esset. Hoc autem nomen ea, vt dixi, regio primum tulit, quam Senones tenuerant. nimirum enim eam Galliam primum Togatæ nomine ornarunt, quæ primum imperio populi Rom. paruit, ac ciues, moresque Romanos cum vsu togæ Romanæ prima accepit. inde autem Boiis, qui finitimi fuerant Senonibus, vt dixi, exturbatis hoc nomen esse communicatum puto, postquam ad hos etiam victus, cultusque Romanus est translatus. siquidem Ptolemæus Galliam Togatam a Placentia Rauennam perducit. quo fortasse respexit quoque Festus, cum scripsit, *Boicum agrum dici, qui fuit Boiorum Gallorum, esse autem in Gallia citra alpes, quæ Toga dicitur.* Argumento est etiam hanc regionem ciuibus Romanis fuisse refertam, sermo ipse Latinus, quo ea vsa esse fertur adeo, vt etiam e Gallia Romæ fuerint oratores. Itaque quærenti Bruto in libro de claris oratoribus, quis esset vrbanitatis color,

re-

respondit Cicero: *Id tu Brute iam intelliges, cum in Galliam veneris. audies tu quidem verba quædam non trita Romæ. sed hæc mutari, dediscique possunt. illud est maius, quod in vocibus nostrorum oratorum recinit quiddam, & resonat vrbanius, nec hoc in oratoribus modo apparet, sed etiam in ceteris. Ego memini T. Tincam Placentinum hominem facetissimum cum familiari nostro Q. Granio præcone dicacitate certare. sed Tincam non minus multa ridicule dicentem Granius obruebat nescio quo sapore vernaculo.* Sed de Gallis Italicis hactenus. nunc transeamus ad Venetos.

Cap. XXV.

De Agro, & Fœderibus Venetorum, & Carnorum.

SVpra Cœnomanos erant Veneti, supra Venetos Carni. Venetos alii ex transalpina Gallia ab vltimis Oceani partibus, alii, quibus ego potius assentior, ex Paphlagonia, post Troiæ excidium, cum Antenore Troiano in Italiam venisse, atque ad sinum Adriatici maris, pulsis inde antiquis incolis Euganeis, sedes posuisse, litteris prodiderunt. Quidquid autem agri ab occidente Athesi, ab oriente sinu Adriatico, a septentrione, vt ait Strabo, Natisone flumine, a meridie Pado est comprehensum, id totum fuit Venetorum, eaq; regio vniuersa est Venetia nominata. oppida in hoc tractu nobiliora fuerunt, Adria, vnde sinus nomen cre-

creditur inueniſſe, Patauium, Altinum, Ateſte, Opitergium, Vicetia, Acedum, Belunum, vt auctor eſt, & quidem, vt puto, idoneus, Ptolemæus. Nam Carni a Natiſone flumine vsque ad Formionem, quantum ex Strabonis, & Plinii perſpici monumentis poteſt, oppida tenuerunt Aquileiam, quam aperte extra Venetos fines transamnem fuiſſe narrat Strabo, Concordiam, & Tergeſte. Vnde illud commode, vt alia multa, Mela, *in oris Italiæ proximam eſſe a Tergeſte Concordiam. interfluere Timauum, deinde Natiſonem non longe a mari Aquileiam attingere; vltra eſſe Altinum.* Flumina Venetiæ numerat Plinius Medoacos duos, & Togiſonum per agrum Patauinum fluentes, Silim per Tauriſanum, Liquentiam per Opiterginum, Romatium, Tillauemptum maius, minusque, Anaſſum, quo Varranus defluit, Alſam, Natiſonem cum Turro præfluentes Aquileiam, XII. millia paſſuum ab ea, vltra quam VII. millia paſſuum Formionem eſſe.

Quo tempore Veneti a Romanis victi, aut omnino bello vllo petiti ſint, adhuc eruere ex tanta annalium vetuſtate non potui. ſocietatem eos quidem cum Romanis iniſſe ante Annibalis in Italiam aduentum, tradit Polybius. ex quo exiſtimari poteſt, nulla eos occaſione, vel nullo potius rerum Italiæ motu poſt fidem ſemel datam violaſſe, ſed amicitiam bonis populi Romani rebus iunctam in perpetuum caſtiſſime coluiſſe. neque enim ipſos ſe vllo aut Cænomanorum, aut Carno-

Carnorum finitimorum bello implicuisse, sed sponte se fidei, ac potestati Romanorum permisisse accepimus. paruisse tamen & ipsos prætori, qui Galliam cum imperio obtineret, id est, in prouinciæ formam esse redactos, & credo, & cur credam, multas causas afferre possum. maxime autem, quod anno DLXVI. M. Æmilius Lepidus, cum prouinciam Galliam, etiam tum arma retinentem, quanquam assiduis prope bellis afflictam ac perditam esset sortitus, dicitur Æmiliam viam strauisse per prouinciam ab Arimino, Bononiam, ac Placentiam, atque inde circumducto opere Mediolanum, Bergomum, Veronam, & Patauium vsque ad Aquileiam tum illius, vt puto, prouinciæ finem, præsertim vero Carnis adhuc bello Romano intactis. quod ille certe non feciſſet, nisi Venetos quoque prouinciam habuisset. Alterum argumentum est, quod sequenti anno, cum Galli quidam transalpini in Venetia, vt inquit Liuius, ædificare oppidum conarentur, id sine prætoris, qui prouinciæ præesset, concessu factum moleste tulit senatus. Qua de re placet, quid ille ad verbum scripserit recitare. *Sp. Postumio*, inquit, *Q. Marcio consulibus, Galli transgressi in Venetiam sine populatione, aut bello, haud procul inde, vbi nunc Aquileia est, locum oppido condendo ceperunt. triennio post, Q. Fabio Licino, M. Claudio Marcello cos. cum ædificarent, Iulio prætori Galliæ mandatum, vt id prohiberet, quoad eius sine bello posset. si armis prohibendi essent, consules certiores faceret. ex his placere*

alterum aduersus Gallos duceree legiones. Marcello consuli aduenienti cum legionibus Galli se dediderunt. XII. millia armatorum erant, arma omnibus adempta. id legatis eorum in senatu querentibus, responsum, ne illos recte feciſſe, cum in Italiam venerint, oppidumque in alieno agro, nullius Romani magiſtratus, qui prouinciæ præesset, permiſſu ædificare conati ſint. neque senatui placere deditos ſpoliari. Aquileia vt colonia deduceretur, decretum. Tertio loco moueor, quod an. DLXXIII. conſuli, qui prouinciam Galliam obtinebat, a ſenatu negotium datum eſſe idem teſtis eſt Liuius, vt Patauinorum in Venetia ſeditionem comprimeret, quos certamine factionum ad inteſtinum bellum exarſiſſe, ipſorum legati attulerant. Patauinis ſaluti aduentum conſulis fuiſſe neque aliud, quod ageret in prouincia, cum habuiſſet, Romam rediiſſe poſtremo, quod Cæſar, & poſt Cæſarem D. Brutus, cum hanc Galliam cum imperio regerent; Patauinos quoque & Vicetinos in imperio habuiſſe, veterum litterarum monumenta declarant.

Vt autem de Venetis, ſic etiam de Carnis obſcurum eſt. quando vel vi, vel voluntate in amicitiam venerint. credo, quod rerum cum his geſtarum vna cum veteribus annalibus memoria prorſus exciderit. integris autem eos viribus ad annum DLXXII fuiſſe, ſatis plane demonſtrat Liuius, cum ita ſcribit: *C. Caſſius conſul in Gallia, quam ſortitus erat, memorabile nihil geſſit. & per Illyricum ducere legiones in Macedoniam va-*

no incæpto est conatus. Aquileienses questi in senatu Romæ, coloniam suam nouam, & infirmam, nec dum satis munitam inter infestas nationes Istrorum, atque Illyriorum esse. senatus Carnis, aut Istris bellum a Cassio illatum credere. postero anno Carnorum, Istrorumque, & Iapudum legati venerunt: duces sibi ab consule Cassio primum imperatos, qui in Macedoniam ducenti exercitum iter monstrarent, pacatum ab se tanquam ad aliud bellum gerendum abisse, inde ex medio regressum itinere hostiliter peragrauisse fines suos, passim rapinas, & incendia facta, nec se ad id locorum scire propter quam caussam consuli pro hostibus fuerint. Ac de iis quidem aliud nihil accepimus. Carnos tamen siue armis, siue voluntate se ad amicitiam Romanorum contulerint, in prouinciæ formam relatos, & Gallis, Venetisque adiunctos, crediderim. siquidem Cæsar cum Galliam hanc proconsule administraret, Aquileiensium, & Tergestinorum, vt populorum ad suum imperium pertinentium, meminit in libris, quos de Gallico bello conscripsit. Factum est autem, vt postea Carni Venetis, quorum nomen late patebat, attributi eorum etiam sibi nomen asciuerint, & Venetiam regionem vsque ad Istriam sibi finitimam propagarint. quod video sine dubio intellexisse Catonem in epitomis Italicarum originum, cum Venetiam scripsit ab Istria vsque ad Padi ostia pertinere. quibus epitomis tantam ego tribuo auctoritatem, quanta incorruptis veteribus monumentis merito tribuenda est. Venetos

netos autem vsque ad extrema reip. tempora nomen retinuisse, præter ceteros ostendit Velleius, cum de M. Antonio ait: *Pollio Asinius cum septem legionibus diu retenta in potestate Antonii Venetia magnis, speciosisque rebus circa Altinum, aliasque eius regionis vrbes editis, Domitium iunxit Antonio.*

nec mirum, cum iidem his temporibus soli fere non modo antiquum nomen, sed pristinum etiam Italici imperii gloriam, siue pacis, siue belli artibus decertandum sit, tueantur, atque in perpetuum pro optima rep. institutione & ipsorum incredibili prudentia ac moderatione, retenturi esse videantur.

Cap. XXVI.

De Iure prouinciæ Galliæ.

CVm igitur alio bello Ligures, alio Boii, alio Insubres, & Cænomani, alio Veneti, & Carni aut vi, aut voluntate ad amicitiam, & societatem sint traducti, est tamen vna omnium horum, vt iam sæpe significaui, prouincia facta, eaque vno nomine citerior, ac Togata Gallia appellata. in qua hi populi floruerunt, Ligures, Galli, & Veneti. nam ex Gallis Boii, & Cænomani adeo iam tum afflicti erant, & perditi, vt patriis euersi sedibus ne agro quidem, quem amiserant, nomen reliquerint. Insubrium autem non late admodum memoria patuit. illud enim celebrius, vt omnes Galli, aut Cispadani dicerentur, aut Transpadani. Carni enim Venetis vi-

dentur attributi. Termini autem huius, vt dixi, prouinciæ fuerunt a mari supero Rubico, ab infero Arnus, ab alpibus Liguſtinis Varus, a Carnicis Formio flumina. cis Rubiconem primum oppidum erat Ariminum, quod iuris Italici fuit, non prouinciæ Gallicæ, cis Arnum Piſæ, vltra Rubiconem in Ciſpadanis Gallis Rauenna, vltra Arnum in Liguribus Luca, ambo vltima prouinciæ Galliæ oppida. Quo factum eſt, vt Cæſar, cum Galliam pro conſule obtineret, modo Rauennam, modo Lucam, vt in extrema prouinciæ ſuæ oppida, ventitarit; & Cicero Bruto Galliam pro conſule adminiſtranti Pætum quendam ex municipio vt ait, Lucenſi commendarit. De Rubicone, Galliæ fine, multa teſtimonio ſunt, verum illud nobiliſſimum Ciceronis in Antonium: *An ille*, inquit, *faciat, vt exercitum citra flumen Rubiconem, qui finis eſt Galliæ, educeret?* Cæſarem autem intellexit, qui cum cohortes ſuas eſſet, vt ait Suetonius, ad Rubiconem prouinciæ ſuæ terminum conſecutus, reputans ſecum, quantum moliretur, conuerſus ad proximos, *Etiam nunc*, inquit, *regredi poſſumus: quod ſi ponticulum tranſierimus, omnia armis agenda erunt.* quod idem multis poſt annis verſibus elegantiſſimis Lucanus eſt perſecutus in hunc modum:

Fonte cadit modico, paruisque impellitur vndis
Puniceus Rubicon, cum feruida canduit æſtas,
Perque imas ſerpit valles, & Gallica certus
Limes ab Auſoniis diſterminat arua colonis.

At-

Atque etiam Ariminum primum oppidum e Gallia in Italiam venientibus occurrisse, eundem video satis diserte ostendisse, cum Ariminenses secum ita conquerentes fecit:

O male vicinis hæc mœnia condita Gallis,
O tristi damnata loco. vax alta per omnes
Et tranquilla quies populos: nos præda furentum,
Primaque castra sumus. melius fortuna dedisses
Orbe sub Eoo sedem, gelidaque sub arcto.
Nos primi Senonum motus, Cimbrumque ruentem
Vidimus, & martem Libyes, cursumque furoris
Teutonici. quoties Romam fortuna lacessit,
Hac iter est bellis.

Quæ causa fecit, vt primis temporibus, quemadmodum Pisas pro Liguria, sic Ariminum pro Gallia communi sermone vsurparint, quod tradit lib. XXVIII. Liuius, cum scribit: *vrbana prouincia Seruilio obtigit, Ariminúm (ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio.* Neque vero Luca tantum, id est, finitima Tuscis Ligurum regio, prouinciæ est Galliæ finibus comprehensa, sed etiam prima, & remotissima, in qua Monœci portus fuit. hinc enim de Cæsare ex Gallia prouincia in Italiam irrumpente dixit Virgilius:

Aggeribus socer Alpinis, atque arce Monœci.

Quod autem eadem Gallia Venetos, & Carnos inclusi, id non leuissimis ductus coniecturis feci. Venetorum enim, vt dixi, Vicetia, Patauium,

& Opitergium fuit; Carnorum Aquileia, & Tergeſte. At Cicero in Philippicis ait: *Vt omittam alias partes Galliæ, Patauini alios excluſerunt, alios eiecerunt, miſſos ab Antonio.* & Dio Patauium primum Galliæ, poſt Italiæ fuiſſe oppidum ſcripſit. & D. Brutus huius Galliæ prætor de Vicetinis in epiſtolis, vt de iis, qui ſuo ſubiecti eſſent imperio, loquitur. & Cæſar, vt dixi, libro primo, atque octauo de bello Gallico Opiterginorum, Aquileienſium, & Tergeſtinorum, vt qui ad ſe, & ad ſuam prouinciam Galliam pertinerent, meminit. Iam vero vniuerſa hæc regio Gallia Togata, quod nomen antea partium eius tantum fuerat, eſt appellata. oſtendit hoc Hirtius, indicat Cæſar, demonſtrat Dio, res prope loquitur ipſa. Hirtius, cum ſcribit, Cæſarem omnes regiones Galliæ Togatæ percurriſſe, T. Labienum ei præfeciſſe; Cæſar, cum ſe libro VII. ait legionem XII. in Galliam Togatam miſiſſe, ad colonias ciuium Roman. tuendas, ne quod ſimile incommodum accideret, de incurſione barbarorum, ac ſuperiore æſtate Tergeſtinis acciderat; Dio, qui cunctam citeriorem Galliam Togatæ Galliæ nomine appellatam ſcribit. Itaque probe Mela, & docte, qui Galliam Togatam Carnos, & Venetos incoluiſſe prodidit, non quod ea Veneti ſoli, & Carni tenerentur, ſed quod præter Ligures, & Gallos, & hi Galliæ huius finibus clauderentur. In hanc porro prouinciam tres ab vrbe viæ duxerunt, Flaminia per Ariminum, Caſſia per Arretium, Aurelia per Piſas, vnde

vnde Cicero in Philippicis, *Tres viæ sunt ad Mutinam, a supero mari Flaminia, ab infero Aurelia, media Cassia.* Hanc ergo regionem armis, quo modo demonstraui, deuictam iniquioribus, quam reliquam Italiam, in amicitiam fœderibus esse susceptam constat. vnde tertio quodam iuris genere est affecta, quod & Latinorum, & Italicorum iure deterius fuit. Visa est autem quodammodo a reliqua Italia segregari, quia non quo modo Italia, sed quo modo exteræ regiones solerent, est administrata. quo illa Tulliana referenda sunt in octaua in Antonium: *Maiores nostri tumultum Gallicum, quod erat Italiæ finitimus, nominabant.* & in decima: *Habet inimicissimam Galliam, etiam eos, quibus confidebat, alienissimos Transpadanos, Italia omnis infesta est.* Galliæ autem administrandæ ratio ab ipsa prouinciæ, de qua sæpe supra dixi, formula est petita. Redigere vero in prouinciæ formam nihil erat aliud, nisi leges domesticas adimere, & Romanas dare, ac prætorem, qui quotannis prouinciam ex legibus datis administraret, instituere. Neque vero sola tributi impositio prouinciam efficit, cum id multis sit etiam Italicis, & exteris imperatum, qui tamen in prouinciæ formam non sint relati, sed legum domesticarum, & patriæ libertatis ademptio, & prætoris, qui eos regat, institutio. regat autem ita, vt & ius in conuentibus dicat, & imperium belli gerendi causa habeat, vt in libris de antiquo iure prouinciarum accuratius ostendemus. Ius autem in Gallia di-

ctum Aquileiæ, Mediolani, Rauennæ, & Lucæ, ibique conuentus actos non leuissimis adductus coniecturis opinor. Hanc vero interea aut tumultuantem per consules, & prætores, aut pacatiorem per proprætores, & proconsules rexerunt. donec quotannis aut consularibus, aut prætoriis ordine mandari est cœpta. siquidem extremis reip. temporibus L. Murena, & Q. Metellus Celer ex prætura, L. Afranius, & C. Cæsar ex consulatu eam administrarunt, postremo M. & D. Bruti a Cæsare acceperunt, & M. Antonius in consulatu obtinuit. Verum, vt aliquando summum huius prouinciæ ius aperiam, ac, quid inter hoc, & Latinorum, Italicorumque interfuerit, ostendam, dico, Latinos partem Romanæ ciuitatis, aut certe aditum ad Romanam ciuitatem aliquem habuisse: legibus suis, non Romanis magistratibus paruisse; inter auxilia meruisse; Italicos nec Romanæ ciuitatis partem, nec vllum ad Romanam ciuitatem aditum esse adeptos, sed legibus suis, vt Latinos, obtemperasse, & pariter in auxiliis militasse; Gallos vero nec ciuitatis Romanæ vllo modo participes, nec legum, aut libertatis suæ compotes fuisse, sed in auxiliis tamen stipendia fecisse. Gallicorum auxiliorum meminit Liuius: *M. Iunius consul bello Istrico transire in Galliam, & ab ciuitatibus, quantum quæque posset, militum exigere iussus.* & post: *Remissis auxiliis, quæ Gallis imperauerat.* & post: *auxiliis protinus per ciuitates Galliæ, coloniasque imperatis.* Ligustinorum bello Iugurthino Sallusti-

us,

us, cum scribit: *Missæ sunt eo cohortes Ligurum quattuor, & C. Annius præfectus.* deinde: *Forte quidam Ligus ex cohortibus auxiliariis miles gregarius castris aquatum egressus.* quid quod Cicero ad Caninium scribit, M. Bibulum Syriæ prætorem alarios Transpadanos populo remisisse? Huc adde Plin. cum inquit lib. tertio: *L. Æmilio C. Atilio cos. Italia nunciato Gallico tumultu sola sine externis vllis auxiliis, atque etiam tunc sine Transpadanis equitum* LXXX. *millia, peditum* DCC. *millia armauit.* Cænomanos autem, iam tum populi Rom. socios Transpadanorum nomine intellexit, quorum tamen viginti millia cum ceteris Italicis auxiliis bello Gallico affuisse, tradit Polybius. Ex quo intelligi potest, hoc ceteris Galliam citeriorem prouinciis præstitisse, quod ex ea auxilia, vt etiam ex reliqua Italia legionibus Romanis ex ordine sint accersita, Siculorum vero, aut Sardorum, aut Hispanorum, aut Asiaticorum, aut reliquorum prouincialium, nisi quid forte extra ordinem acciderit, non sint accepta.

Ac de Gallis quidem, & reliquis Italiæ populis in vniuersum hæc dicta sunt.

DE ANTIQVO IVRE ITALIÆ, LIBER SECVNDVS, DE IVRE CIVITATVM

ab vrbe condita vsque ad bellum Italicum A. V. C. 602.

ARGVMENTVM.

EXplicatio vniuerſo populorum Italiæ iure in primo libro, ciuitatum iura aggreditur in ſecundo. ciuitates autem duobus modis conſiderari ait poſſe, ex arte, alia oppida, alia caſtella, alia vicos dici: ex iure, alias colonias, alias municipia, alias præfecturas, alias fœderatas ciuitates, alias fora, alias conciliabula nuncupari (a). Itaque priore diuiſione, quæ non ſit huius temporis, prætermiſſa, in ſecunda ita verſatur, vt primum de coloniis, deinde de aliis diſputet. Colonias autem tractat hoc ordine. primum quid coloniæ ſint, & a quo inſtitutæ, & quibus, & quot de cauſſis deductæ, oſtendit. quoniam autem deductas eas aut ſenatusconſulto, aut rogatione populari inuenit, quæ rogatio lex agraria dicta eſt, de lege agraria pluribus agit, & eius capita perſequitur omnia, de agro, qui diuidendus eſſet, quibus, & quam multis hominibus, per quos, & quo modo, & quibus limitibus diuidi oporteret, qua de cauſſa

(a) C. 1. de Multiplici Iure Ciuitatum Italiæ.

sa leges etiam agrarias omnes quæ aut latæ, aut tantum promulgatæ sint, a primordio vrbis enumerat, ac quem quisque agrum diuiserit, & cui generi hominum, aperit. Deinde vero colonos in agrum deductos per curatores agrarios, docet, qui modo triumuiri, modo quinqueuiri, modo septemuiri, modo decemuiri, modo vigintiuiri crearentur. Iam vero iugerum singulis assignandorum, & limitum quoque rationem in lege præfinitam docet, ac leges omnes de limitibus latas exponit, ac varia limitum nomina interpretatur. Legis agrariæ capitibus enodatis, quemadmodum coloniæ curatoribus agrariis sub vexillo in coloniam deducerentur, vt ab iisdem vrbs, & ager circumscriberetur, vt omnia hæc denique auspicato fierent, docet (b). *Deinde ad iura coloniarum explananda descendit, quo loco colonias tradit alias ciuium Rom. dictas, alias Latinas. ciuium Rom. fuisse, quibus ius Quiritium esset concessum, Latinas, quæ iure Latii essent ornatæ. Inde vero de censu, tributis, militia & vacationibus vtriusque generis disserit* (c). *Qua disputatione confecta, remp. earum aggreditur, id est, de senatu, populo, magistratibus, sacerdotibus, & legibus agit, ac qualia hæc omnia in colonia fuerint, aperit* (d). *Tum demum nomina singularum, quæ ordine temporum custodito ab vrbe condita vsque ad bellum Italicum sint deductæ, persequitur* (e). *Quam eandem disputationis rationem deinceps in municipiis seruat. nam & quid municipia fuerint, & a quo constituta, & quo modo*

(b) C. 2. de Coloniis. (c) C. 3. de Iure Coloniarum. (d) C. 4. de Republica coloniarum. (e) C. 5. de Coloniis ante bellum Italicum deductis.

modo, ostendit, (f) *quin etiam duo eorum genera affert, vnum sine suffragio, alterum cum suffragio, ac quo vtrunque fuerit iure, declarat* (g). *Remp. autem tractans municipiorum: pariter consilia, magistratus, sacerdotes, ac ius legum in iis ferendarum exquirit,* (h) *& quæ ante bellum Italicum constituta municipia sint, prodit* (i). *atque hoc idem quæstionum genus deinceps in præfecturis quoque,* (*quarum conditionem*) (k), *ius* (l), *remp.* (m) *& ante bellum Italicum constitutarum nomina* (n) *exponit,*) *& ciuitatibus fœderatis* (o) *tractandis exercet. Fora autem ostendit fuisse loca, in quibus non solum nundinæ haberentur, sed etiam ius diceretur. conciliabula enim ius tantum habuisse nundinarum. Qua quæstione liberatus, propter nominis similitudinem, de foris aliis disputat, vt Foro Appii, Cassii, Cornelii, vt vnde dicti, a quibus, & quare constituta sint, quid ipse sentiat, testatum apud omnes relinquat* (p).

(f) C. 6. de Municipiis. (g) C. 7. de Iure Municipiorum. (h) C. 8. de Republica municipiorum. (i) C. 9. de Municipiis ante bellum Italicum constitutis. (k) C. 10. de Præfecturis. (l) C. 11. de Iure Præfecturarum. (m) C 12. de Republica præfecturarum. (n) C. 13. de Præfecturis ante bellum Italicum constitutis. (o) C. 14. de Fœderatis Ciuitatibus, & earum Iure, ac Republica. (p) C. 15. de foris & Conciliabulis.

Cap. I.

De multiplici Iure Ciuitatum Italiæ.

QVi status populorum Italiæ fuerit ab vrbe condita vsque ad annum sexcentesimum secundum, quo Sociale bellum Itali-

talici Romanæ ciuitatis causſa conflarunt, ſuperiore libro ſatis arbitror explicatum. huic libro non populorum, ſed ciuitatum iura mandare inſtitui. qui locus quo vberior, ac fructuoſior, eo mihi ad tractandum, ornandumve difficilior eſt. ſum enim de coloniis, municipiis, præfecturis, & foris verba facturus. & ſingulorum inter ſe differentiam traditurus, quarum rerum & cognitio ſemper vtiliſſima, & diſputatio nunquam non obſcuriſſima fuit; quippe quam ne ſua quidem ætate ſatis expeditam, & facilem fuiſſe tradidit Gellius, auctor iis, quæ tracto, temporibus aliquanto ille quidem ætate inferior, ſed ingenii tamen, & doctrinæ elegantia, omnium conſenſione, prope æqualis. ſapienter id quidem, intellexit enim, credo, vir iudicio acutiſſimus, omnem antiquitatis quæſtionem multis inuolutam obſcuritatibus eſſe; quæ autem tradendis in ſingularum rerum præceptis cernitur, quæ & multitudine infinitæ, & temporum inclinationibus variæ, ac diuerſæ eſſe poſſunt, innumerabilibus prope errorum eſſe, & inſcitiæ tenebris circumfuſam.

Me autem vt ſeparatim de ſingulis ciuitatibus agerem, easque ab vniuerſa populorum diſputatione ſecernerem, ea ratio mouit, quod non vt omnes populi ius aut Latii, aut Italicum, aut prouinciæ Galliæ ſunt adepti, item omnes ciuitates, aſſecutas reperiebam. Quod vt planius intelligatur, illud repetito aliquanto altius huius orationis exordio conſtituendum videtur, duplicem iam tum ciuitatum Italiæ inſtitutam eſſe diuiſionem,

nem, vnam artis, alteram iuris. artis, cum earum alias oppida, castella, & vicos dixerunt; iuris, cum easdem in colonias, municipia, præfecturas, fœderatas ciuitates, fora, & conciliabula tribuerunt. De oppidis Italiæ, neminem puto expectare, dum scribam. neque enim obscura res est, sed veterum omnium testimonio patet. Multos autem vicos, multaque item in Italia castella fuisse, ne dubitandum quidem est, cum & Marsos, & Pelignos vicos, castellaque quamplurima tenuisse, Strabo in Italiæ descriptione posuerit; Samnitium multa castella, vicosque bello deletos, Boios, Liguresque a Romanis acie fusos in sua castella, vicosque sæpe dilapsos, Liuius in historiis suis scriptum reliquerit. Oppida autem illi, vt hoc quoque addam, frequentiores, & ampliores quosdam hominum conuentus esse voluerunt, castella minores, atque angustiores, sed murorum tamen vtrosque ambitu septos, vicos sine muris. sic enim Isidorus: *Vici, & castella, & pagi sunt, quæ nulla dignitate ciuitatis ornantur, sed vulgari hominum conuentu incoluntur & propter paruitatem sui maioribus ciuitatibus attribuuntur. vicus dictus est a vicinis habitationibus, vel quod vias habeat sine muris. castrum antiqui dicebant oppidum loco altissimo situm, quasi casam altam, a quo castellum; sine quod castrabatur ibi licentia habitantium, ne passim vagarentur.* Sed de oppidis, & castellis quæ sunt artis, alias erit differendi locus. nunc quod huius instituti sermonis est, de iis, quæ ex iure

iure ducta sunt, nominibus differamus. Hæc autem coloniæ, municipia, præfecturæ, fœderata oppida, fora, & conciliabula sunt. de quibus nisi certum, & graue antiquorum attulero testimonium, non recuso, quin omnes hanc vt inanem & commentitium docendi rationem repudient. quid est autem certius, & grauius Cicerone? at ille, cum totam oratorie complecti vellet Italiam, dixit in Sextiana: *Nullum erat Italiæ municipium, nulla colonia, nulla præfectura, quæ non honorificentissime decreuisset de salute mea.* & in Pisonem: *Nulla fuit regio, nullum municipium, neque præfectura, aut colonia, ex qua non publice ad me venerint, gratulatum.* & in secunda in Antonium: *Horum flagitiorum iste vestigiis omnia municipia, præfecturas, colonias, totum denique Italiam impresit.* Adiungamus Marco Quinctum fratrem, qui in libro de petitione consulatus ita præcepit: *Totam Italiam fac vt in animo ac memoria tibi distributam comprehensamque habeas, ne quod municipium, coloniam, præfecturam, locum denique Italiæ esse patiare, in quo non habeas firmamenti, quod satis esse possit.* Neque vero aliunde sumpta esse putandum est ea, quæ in libris de limitibus ex priscis hausta legibus extant: *Quæ colonia hac lege deducta, quodve municipium, præfectura, forum, conciliabulum constitutum erit.* Oppidorum autem fœderatorum nulla in his iccirco mentio facta est, quia ciuitatem adepta lege Iulia, omnia municipiorum iam in numerum erant relata. quod post di-

dilucidius apparebit. hoc autem tempore, quoniam de iure Italiæ scribere instituimus, hunc in primis locum purgemus, atque hanc quæstionem præ ceteris expediamus, vt, quid coloniæ, quid municipia, quid præfecturæ, quid oppida fœderata, quid fora, quid conciliabula fuerint, quæ iura a populo Romano obtinuerint, & quænam ex his potissimum in Italia ante bellum Sociale floruerint, explicemus; ac tertium librum temporibus post bellum Italicum exquirendis, atque illustrandis relinquamus.

Cap. II.
De Coloniis.

COloniæ igitur (ab his enim placet ordiri) oppida fuerunt, quo populus Romanus ciues suos ad incolendum deduxit. Harum antiquissima origo. quippe quæ iam inde a Romulo rege teste Dionysio, repetatur. Is autem, vt apud eundem est scriptum, quæ oppida bello cepit, ea neque seruitute multauit, sed fere in agrum de eis captum colonos ab vrbe deduxit. qua re vel ad libertatem firmandam, vel ad propagandum imperium fingi accommodatius nihil potuit, ex quo apparet, vere quodam in loco scripsisse Gellium, *colonias fuisse ciuitates ex ciuitate Rom. quodammodo propagatas.* Romuli deinde vestigia ceteri reges, atque exactis regibus senatus, populusque, ac postremo senatus, populique auctoritate, & potestate infirmata dictatores sunt ecuti. siquidem penes hos omnes aliis atque aliis

liis temporibus ius deducendarum fuisse coloniarum inuenio.

Cur autem illi hunc morem semel vsurpatum nunquam postea intermiserint, vt aut quotidie nouas colonias deducerent, aut veteres renouarent, causas potissimum sex reddi posse reperio dum mecum diligenter veterum annalium verba considero: vnam, ad priores populos coërcendos: alteram, ad hostium incursiones reprimendas; tertiam, stirpis augendæ caussa; quartam, plebis vrbanæ exhauriendæ; quintam, seditionis sedandæ; sextam, vt præmiis milites veteranos afficerent. Hæc autem omnia nobilissimis antiquorum monumentis adeo perspicua sunt, vt de iis nihil sit, cur laborandum esse videatur. Nam & Flaccus in libro de conditionibus agrorum, colonias dictas scripsit, quod populus Rom. in ea municipia colonos misisset, vel ad ipsos priorum municipiorum populos coercendos, vel ad hostium incursus repellendos. & Liuius Ecetras Volscis, Nequinum Vmbris, Sinuessam Samnitibus hostibus colonias oppositas prodidit. idemque Placentiam etiam, & Cremonam velut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus obiecta alio loco scripsit. & Cicero in agraria altera dixit: *Hoc in genere, sicut in ceteris reipub. partibus, diligentiam maiorum esse spectandam, qui colonias sic idoneis in locis contra suspicionem periculi collocassent, vt non oppida Italiæ, sed propugnacula imperii esse viderentur.* & in Fonteiana, *Narbonem Marcium coloniam ciuium Rom.*

speculam populi Roman. & propugnaculum Gallis oppositum dixit, *atque obiectum.* Nam de augenda stirpe nescio, cur soliciti simus, cum Liuius magistratus Romanos his verbis colonias, quæ bello Punico imperium detrectabant, appellantes indicat: *Meminerint, se Romanos, inde oriundos, inde in colonias, atque in agrum bello captum stirpis augendæ caussa missos, omnia, quæ parentibus debentur, præstare debere.* Plebis autem vrbanæ exhauriendæ, & seditionis sedandæ caussa sæpe colonias esse decreta, facile cum Plutarcho in Coriolano & Dionysio libro VII. senserim, qui Velitras ea de caussa colonos missos litteris prodiderunt. quanquam quid Græcorum testimonium quærimus, cum nostrorum habeamus? Liuius hoc idem scripsit libro III. cum senatum Antium coloniam dixit decreuisse, vt sine querelis possessorum plebs in agros iret, ciuitas in concordia esset. & libro V. patres seditionis leniendæ caussa coloniam in Volscos, quo tria millia ciuium Rom. deducerentur, deducendam censuisse. & libro X, Romæ plebem quietam, & exoneratam deducta in colonias multitudine. Vnde merito dixit in senatu, cum de ferenda agraria lege contenderet, P. Rullus tribunus pleb. *plebem vrbanam nimium in rep. posse, exhauriendam esse.* & Cicero in primo epistolarum, ad Atticum, se lege Flauia agraria, quæ promulgabatur, ita censuisse scribit, *vt emptione agrorum constituta sentina vrbis exhauriretur, & Italiæ solitudo frequentaretur.* Postremis autem etiam tem-

temporibus illa deducendarum coloniarum causa celebrari est cepta, vt emeriti milites iu agros deducerentur; quæ militares inde coloniæ sunt appellatæ, de quibus sequenti libro disputabo.

Quacunque autem de causa deducerentur, omnino aut senatusconsulto opus fuit, aut rogatione aliqua populari. quorum vtrumque vno legis nomine video comprehensum, quæ lex agraria appellata est. de qua, quoniam lubricam quæstionem continet, & ad explicandum difficilem, pluribus nobis verbis est disputandum. Habuit ergo lex agraria multa capita. nam & agrum definiuit, qui esset diuidendus, & quibus, ac quam multis hominibus, & per quos, & quo modo, & quibus limitibus esset diuidendus, præscripsit.

quibus de singulis nisi diligentius agam, vix tueri me susceptæ disputationis pro dignitate officium posse putem.

Agri igitur diuidendi ratio, quantum e veterum monumentis suspicari licet, fuit bipartita. nam aut sine vlla coloniæ mentione plebem Romanam in agris constituerunt, aut eidem ita agros assignarunt, si ex vrbe in coloniam, cuius agrum diuisuri esset, proficisceretur. Vtrumque autem agrum multiplicem fuisse inuenio, nempe aut de hostibus captum, neque dum in publicum redactum, aut publicum populi Rom. & a populo Roman possessum, aut publicum quidem, sed furtim a priuatis potentibus vsurpatum, aut denique publico ære diuidendi gratia emptum. Ac reliquæ quidem leges agrariæ omnes, quæ

agros vel hostium, vel publicos, vel pecunia publica emptos diuidebant, facile, ac sine motu aliquo ciuitatis sunt perlatæ. quæ vero priuatos diuites possessione pellebat, ac plebem in agris nobilium collocabat, ea nunquam sine maxima turbatione reip. est promulgata. quæ quidem a Sp. Cassio consule primum proposita, deinde quotannis fere per tribunos plebis iactata, ac semper a nobilium factione variis artibus eluſa, atque impedita, a L. Sextio, & C. Licinio tribunis pleb. comitia magistratuum haberi prohibentibus ad extremum est perlata. Quæ res vt pateat illustrius, placet nobilissimam quanque agrorum diuidendorum legem, quam ego inuenire potui, hoc loco ordine recitare.

Primum igitur Romulum regem ex agro publico viritim diuiso bina iugera singulis assignasse inuenio. testis est huius diuisionis præter Dionysium Varro, cuius hæc verba sunt in libro de re rustica primo: *Antiquus noster ante bellum Punicum pendebat bina iugera, quod a Romulo primum diuisa dicebantur viritim, quæ, quod heredem sequerentur, heredium appellarunt.*

Numam inde agri a Romulo bello parti, itemque publici partem; Tullum agrum quem Romulus primum, post Numa possederant, ac priuatis regiæ familiæ sumptibus destinarant; Seruium agros Veientibus, Cæritibus, & Tarquiniensibus ademptos nouis ciuibus diuisisse, auctor est Dionysius.

Exactis autem regibus, satis constat, agrum Tar-

Tarquinii Superbi præter campum, qui Martius dictus est, senatusconsulto plebi fuisse concessum.

Post autem, cum perpetuis bellis aliquid quotidie reip. hostilis agri accederet, eum fere vel colonis explerunt, vel publicum reliquerunt donec Sp. Cassius tertium consul, anno ab exactis regibus XXIIII. legem, de qua dixi, promulgauit, vt agri Hernicis adempti pars Latinis, pars plebi Romanæ diuideretur. quam quoniam adiiciebat muneri agri aliquantum, quem, vt ait Liuius, publicum possideri a priuatis criminabatur possessoribus, & senatu aduersante perferre non potuit. Quo circa addidit Liuius, tum primum legem agrariam promulgatam, nunquam deinde a) ad suam memoriam sine maximis motibus rerum agitatam. Cum Liuio autem non dissentit Dionysius. siquidem agrum, de quo diuidendo Cassius promulgauit, fuisse publicum populi Rom. incuria magistratuum a diuitibus occupatum prodit. ac Cassio rem ex sententia fuisse processuram, si plebem tantum Romanam, non etiam Latinos, & Hernicos a se paulo ante ciuitate donatos, in agros deduxisset. multis super hac re in senatu sententiis dictis, s. c. tale esse perscriptum: *Decemuiri creati e consularibus natu maximi, terminato agro publico, pronuncianto, quantum eius locandum sit, quantum populo diuidendum. ceterum si quis ager communi militia partus erit, is cum sociis in ciuitatem ascriptis diuidi possit ex fœdere. electionem autem*

a) *Vulgo additur*: vsque

decemuirum & agrorum diuisionem, & cetera, quæ huius negotii erunt, futuri consules curanto.

Quod si hæc prima lex fuit agraria, profecto lex de septem iugeribus post reges exactos viritim plebi diuisis post hanc lata sit, necesse est; siquidem ea a tribuno pleb. est lata; qui magistratus vix octo ante annis in rempub. erat inductus. eius autem legis meminit lib. XVIII. Plinius, in hunc modum: *M. Curii post triumphos, immensumque terrarum adiectum imperio, nota concio est, perniciosum intelligi ciuem, cui septem iugera non essent satis. hæc autem mensura plebi post exactos reges assignata est.* & Columella libro primo, *Post exactos*, inquit, *reges, Liciniana illa septem iugera, quæ plebis tribunus viritim diuiserat, maiores quæstus antiquis rettulere, quam nunc nobis præbent amplissima vernacla.*

miror tamen hac de lege nihil me in Liuianis, aut Dionysianis annalibus reperire.

Inde post annos XVII. in consulatu Ti. Æmilii, & L. Valerii vehementius de agrorum, quos diuites possidebant, diuisione per tribunos pleb. agi est cœptum cui cum App. Claudius esset acerrime aduersatus, die a tribunis pleb. dicta, antequam caussa ageretur, diem obiit.

Triennio post tribuni pleb. rem agrariam aduersus possessores rursus commouerunt. tum vero atrox, vt inquit Liuius, fuisset certamen, ni Q. Fabius consul consilio neutri parti acerbo rem expediisset: *T. Quinctii ductu, & auspiciis agri capti*

capti priore anno aliquantum a Volscis esse, Antium propinquam, opportunam, & maritimam coloniam deduci posse. ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, ciuitatem in concordia fore. hæc sententia accepta est.

Anno inde CCCXXXVI. L. Sergio, M. Papirio, C. Seruilio, tribunis militum consulari potestate, captis Lauicis, senatus, priusquam ab tribunis pleb. agrariæ seditiones, mentione illata de agro Lauicano diuidendo, fierent, censuit frequens, coloniam Lauicos deducendam.

Post biennium tribuni pleb. Sp. Mecilius, & Metilius ciuitatem turbarunt, cum rogationem promulgassent, vt ager ex hostibus captus viritim diuideretur, magnæque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ. neque enim ferme quidquam agri, vt in vrbe alieno solo posita, non armis partum erat; nec, quod veniisset, assignatumve publice esset, præterquam plebs habebat, hæc lex consilio App. Claudii per paratos intercessores impedita est.

Sequenti anno *tentatum ab L. Sextio tribuno pleb.* (sic enim pergit Liuius) *vt rogationem ferret, qua Volas quoque, sicut Lauicos, coloni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus, passuros se perferri ostenderunt, discussum est.*

At vero anno CCCLX. L. Lucretio, Ser. Sulpicio cos. S. C. factum, vt agri Veientani, qui paulo ante, Veiis captis, in potestatem venerat, septena iugera plebi diuiderentur, nec patribus fa-

miliæ tantum, sed vt omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur. Quod senatus consultum nihil ad legem illam de septem iugeribus aut Plinii, aut Columellæ pertinere, ex eo liquet, quod ea tribunicia rogatio fuisse dicatur.

Post quadriennium autem agrarios narrat Liuius Pomptinum agrum tum primum post accisas Volscorum res a Camillo possessione haud ambigua affectasse: cum criminarentur, multo eum infestiorem ab nobilitate esse, quam a Volscis fuerit: in possessionem agri publici nobiles grassari, nec, nisi, antequam omnia præcipiant, diuisus sit, locum ibi plebi fore. Anno CCCLXXXV, L. Sextius, & C. Licinius tribuni pleb. quos ante commemoraui, legem Cassii. agrariam tandem pertulerunt, ne qui plus quingenta iugera agri, centum maioris pecoris capita, quingenta minoris possideret, cuius inter alios Liuius, & Appianus testes sunt. Quid autem quærerentur agrarii, ostendit eo in loco Liuius, cum a tribunis primores patrum interrogatos prodit: *auderentne, postulare, vt cum bina iugera agri plebi diuiderentur, ipsis plus quingenta habere liceret? vt singuli prope trecentorum ciuium possiderent agros, plebeio homini vix ad tectum necessarium, aut locum sepulturæ pateret ager?* Neque vero ira multo post Licinius ipse sua lege damnatus est, quod filium emancipando mille iugera agri possideret. Ita perlata lege agraria, quæ possessores vetere possessione deturbabat, quieta post ab hac lege vsque ad Gracchos ciuitas fuit. Nam si

qua

qua est interea agri diuisio facta, ea non a priuatis possessi, sed ex hostibus capti, aut publici populi R. est constituta. nam & anno CDXIII. Latinus ager, quo Latini victi multati fuerant, Priuernati addito agro, & Falernus, qui populi Campani fuerat, vsque ad Vulturnum flumen plebi Romanæ diuisus est. bina in Latio iugera, ita vt dodrantem ex Priuernati complerent, data, terna in Falerno, quadrantibus pro longitudine adiectis.

Anno CDLXIII, Sabinum agrum victoria M. P. Curii aliqua ex parte plebi diuisum inuenio apud Valerium cap. de abstinentia. si quidem ille in hunc modum scripsit: *M. P. Curius decretis a senatu septenis iugeribus agri populo, sibi autem quinquaginta, popularis assignationis modum non excessit, parum idoneum reip. ciuem existimans, qui eo, quod reliquis tribueretur, contentus non esset.* quam tamen septem iugerum assignationem aliquanto post reges exactos, & quidem rogante tribuno plebis, non senatu largiente factam, supra Plinii, & Columellæ testimonio non omnino contemnendo planum fecimus.

Eadem ratione ager Gallicus & Picenus anno DXXV. C. Flaminii tribuni plebis rogatione est diuisus. cuius meminit libro primo Polybius, & præterea post Polybium Cicero, cum in Catone maiore scripsit, Q. Fabium Maximum consule iterum Sp. Caruilio Collega quiescente, quoad potuit, C. Flaminio tribuno pl. restitisse, agrum Picenum, Gallicumque contra senatus auctoritatem diuidenti. Quam eandem diuisionem intellexit

Varro, cum in primo rerum rusticarum libro ita scripsit. *Ager Gallicus Romanus vocatur, qui viritim cis Ariminum datus est.*

Quid quod anno DLII, Cn. Cornelio, P. Ælio cos. cum de agris veterum militum relatum esset, decreuerunt patres, vt M. Iunius prætor vrbanus, si ei videretur decemuiros agro Samniti, Apuloque, quod eius publicum populi R. esset, metiendo, diuidendoque crearet? Itaque postero anno decretum, vt quot quisque P. Africani militum annos in Hispania, aut in Africa militasset, in singulos annos bina iugera acciperet, eum agrum decemuiri assignarent.

Anno vero DLXXIX, L. Postumio, M. Popillio cos. cum agri Ligustini, & Gallici, quod bello captum erat, aliquantum vacaret, s. c. factum vt is ager viritim diuideretur. Decemuiros in eam rem ex s. c. creauit A. Atilius prætor vrbanus. diuiserunt dena iugera in singulos, sociis nominis Latini terna.

Iam lex Licinia de quingentis iugeribus libidine diuitum obsoleuerat. cuius rei multa testimonia habemus, & quidem grauissima omnia, Catonis, Liuii, Ciceronis, Appiani. vnde post Ti. Graccho tribuno pl. in mentem venit, eam renouare. quo facto seditiones veteres iampridem conticescentes exsuscitauit, quibus ipsa demum resp. concidit. Catonis hæc sunt verba in oratione pro Rhodiensibus, quam anno DLXXXVI. habuit in senatu: *Quid nunc, ecquâ tandem lex est tam acerba, quæ dicat, si quis illud facere noluerit,*

erit, mille nummi dimidium familiæ mulcta esto: si quis plus quingenta iugera habere voluerit, tanta pœna esto. si quis maiorem pecudum numerum habere voluerit, tantum damni esto. atqui nos omnes plura habere volumus, & id nobis impune est. Liuius autem anno DLXXIX. placuisse senatui tradit L. Postumium consulem ad agrum publicum a priuato terminandum in Campaniam ire, cuius ingentem modum possidere priuatos paulatim proferendo fines constabat. Narrat etiam Tullius in agrariis, P. Lentulum, qui fuit princeps senatus, horum temporum æqualis, a senatu in Campaniam missum, vt priuatos agros, qui in publicum Campanum incurrebant, pecunia publica coemeret. Addit Appianus, nobiles homines ac locupletes partim agrum publicum occupando, partim pauperum coemendo, & possessionibus continuandis agros ad se omnes Italiæ conuertisse, ac sensim plebem ex agris expulisse. quæ causa Ti. Gracchum accendit, vt in tribunatu legem Liciniam referret an. vrbis DCXX, P. Mucio, L. Calpurnio cos. *Ne quis plus quingenta iugera possideret;* illud præterea adiiciens: *vt filiis quidem eorum dimidium habere, non tamen coemi agros, aut vendi liceret; & vt si quis latius agrum patefaceret, triumuiri quotannis ad id creati iudicarent, qua publicus ager esset, qua priuatus.* Lex autem, quanquam nobilitate, quæ patriis sedibus mouebatur, aduersante, perlata est. vnde iure dixit Cicero in Sextiana: *Ti. Gracchus legem ferebat agrariam. grata res erat populo.*

nite-

nitebantur contra optimates, quod ea discordiam excitari videbant: & cum locupletes diuturnis possessionibus mouerentur, spoliari remp. propugnatoribus arbitrabantur. Cum autem triumuiri Tiberius ipse cum Caio fratre, & Ap. Claudio socero creati agros diuidere, atque assignare cœpissent, Tiberius, quod iterum tribunus fieri vellet, ab optimatibus, qui eius se audaciam, si magistratum continuaret, frangere nullo modo posse videbant, est necatus. Quies interea per decennium Tiberio interfecto, & Appio mortuo in rep. fuit. inde M. Flaccus, & C. Carbo triumuiri agro diuidundo creati rursus ocium ciuile perturbarunt, cum seuerius ex lege Tiberii agrorum diuisionem exercerent. quibus cum P. Scipio Africanus Æmilianus Italorum, quorum agri diuiderentur, precibus fatigatus aduersaretur, domi & ipse, incerto auctore, est interfectus.

Quin etiam C. Sempronium aliquid rei agrariæ in tribunatu anno DCXXX. attigisse ostendit Plutarchus, cum scribit, senatum non leges Caii, sed Caium ipsum infirmare, ac tollere voluisse. Caio enim duas colonias scribenti aduersatos esse, Liuio vero Druso collegæ eius duodecim promulganti affuisse, atque illum ita pauperibus agros diuidenti, vt vectigal imponeret, ferre non potuisse; hunc vero vectigal illud etiam remittentem complexos esse in æneis etiam legibus agrariis fit mentio rogationis C. Sempronii, qua cau-

cautum, exceptumque scribitur, nequidem ager diuideretur.

Post autem Caio ipso, quod, vt ait Cicero, agrarios concitaret, & Flacco triumuiris per optimates anno DCXXXII. occisis, variis artibus a diuitibus lex Tiberii primum eluſa, post abrogata est. siquidem haud ita multo post, teste Appiano, est latum, vt quod lege Tiberii prohibebatur, agros vendi liceret. Hic autem fuit vt opinor, M. Bæbius tribunus plebis, idemque triumuir coloniæ deducendæ, qui tulit ne agri amplius diuiderentur, sed possessores in iis relinquerentur, vectigal pro iis populo Romano soluentes, eaque pecunia plebi diuideretur.

Neque ita multo post Sp. Thorius tribunus pl. legem aliam tulit, ne quis vectigal vllum agrorum quos possideret, solueret. cauitque de pastione pecoris. Vnde Cicero scripsit in Bruto: *Sp. Thorius agrum publicum inutili lege, vectigali leuauit.* & in secundo de oratore: *Cum in senatu ageretur de agris publicis, & de lege Thoria, & premeretur Lucilius ab iis, qui a pecore eius depasci agros publicos dicerent.* Huius autem legis frágmenta duo in nobilissimo Petri Bembi Cardinalis Musæo Patauii reperiuntur, in tabulas æneas incisa, verum manca admodum, atque exesa. Hoc ita esse argumento est, quod in iis & possessores in agris confirmantur, & iidem vectigali publicanis persoluendo liberantur, & de pastione pecoris agitur. fitque mentio consulum P. Mucii, & L. Calpurnii, quibus Tiberius agrariam

riam legem tulit, C. Sempronii, & M. Bæbii, qui item. & postremo M. Liuii, & L. Calpurnii consulum, qui post eos anno DCXLI. consulatum administrant. Ea fragmenta, vt ad multas res vtilia his commentariis attexere visum est.

LEGIS THORIÆ FRAGMENTA DVO ex Æneis Tabulis prope vetustate consumptis exscripta, & suppleta. *

Narrat etiam Appianus L. Saturnium trib. pl. legem agrariam tulisse anno DLIII. Mario sextum consule, vt quem agrum Marius consul in Gallia Cimbris pulsis ademptum in ditionem populi R. diuideretur; iussisseque, vt senatores in eam legem iurarent.

Dicitur etiam Sex. Titius in tribunatu legem agrariam post biennium tulisse, cui M. Antonius se consulem restitisse, inquit apud Ciceronem in secundo de oratore, his verbis: *Testimonium sæpe dicendum est, ac nonnunquam etiam accuratius, vt mihi necesse fuit in Sex. Titium, seditiosum ciuem, & turbulentum. explicaui in eo testimonio dicendo omnia consilia consulatus mei, quibus illi tribuno pl. pro rep. restitissem. quæque ab eo contra remp. facta arbitrarer, exposui.* de lege autem agraria tulisse eum, satis perspicue ostendit Valerius libro octauo, cum ait, *Sex. Titium innocentem, agraria lege lata apud populum gratiosum, quia imaginem Saturnini domi habuerat,*

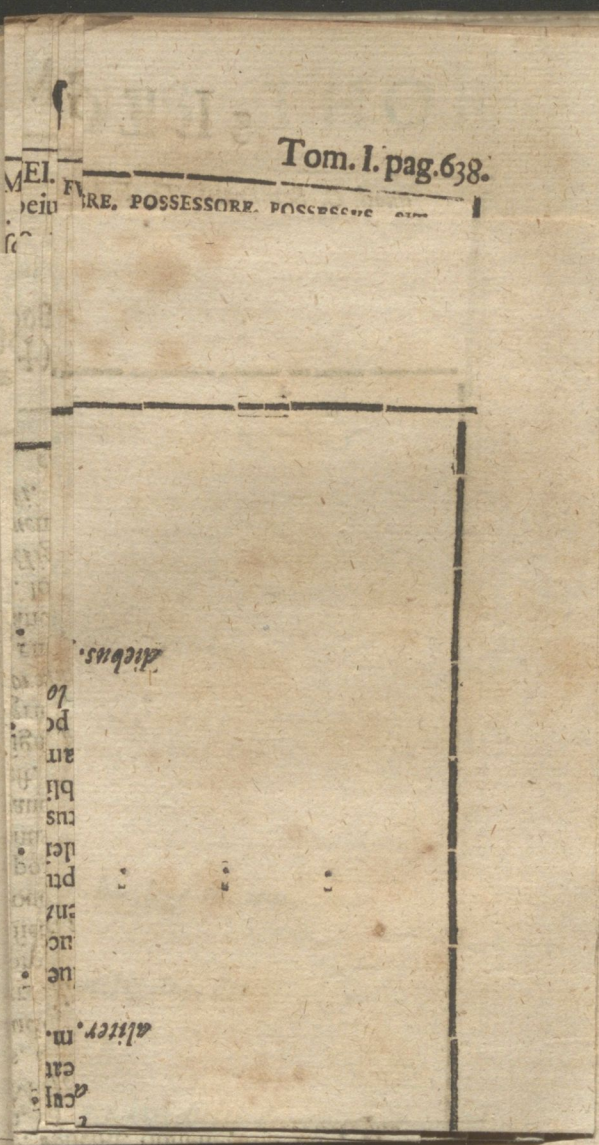

* 1LEGIS THORIÆ 2FRAGMENTVM VNVM.

SP. THORIVS. . . F. TR. PL. PLEBEM. IVRE. ROG. PLEBESQVE. IVRE. SCIVIT. TRIBVS. . . . PRINCIPIVM. FVIT. PRO. TRIBV. Q. FABIVS. Q. F. PRIMVS. SCIVIT. QVEI. AGER. POPLICVS. POPVLI. ROMANEI. IN. TERRAM. ITALIAM. P. MVVCIO. L. CALPVRNIO. COS. FVIT. EXTRA. EVM. AGRVM. LOCVM. [QVEI. EX. LEGE. PLEBEIVE. SC. A. VETERE. POSSESSORE. POSSESSVS. SIT.
de. eo. agro. loco. quem. quis. sibi. agrum. locum. sumpsit. reliquitue. quod. non modus. maior. fiet. quam. quantum. vnum. hominem. ex. lege. plebeiue. sc. sibei. sumere. *relinquereue. oporteat*
quod. quoi. eique. de. eo. agro. loco. ex. L. plebeiue. sc. III. vir. sortito. ceiue. Romano. dedit. adsignauit. quod. non. in. eo. agro. loco. est. quod. v*ltra. fineis. eius. agrei. loci. est*
redditus. est. Quei. ager. publicus. populi. Romanei. in. terra. Italia. P. Muucio. L. Calpurnio. cos. fuit. extra. eum. agrum. quei. ager. ex. lege. plebeiue. sc. *a. vetere. possessore. possessus. sit*
Ager. locus. ædificium. omnis. qui. supra. scriptus. est. quod. ve. agri. locei. publicei. in. terra. Italia. quod. eius. extra. vrbem. Romam. est. quod. eius. in. vrbe. oppido. vico. est. quod. eius. III. vir. dedit. adsignauit. quod. *eius. agrei. loci. neque. possessor. ipse. abalienauit. abalienaueritve* . . . . . .
extra. eum. agrum. locum. quei. ager. locus. ex. lege. plebiue. scito. quod. C. Semproni. Ti. F. tr. pl. rog. exceptum. cauitumue. est. nei. diuideretur. quod. quoi. eique. de. eo. agro. loco. agri. locei. ædificii. *datum. assignatum. est.*
quod. eius. agri. loci. extra. eum. agrum. locum. quem. locum. agrum. in. terra. Italia. III. vir. dedit. adsignauit. reliquit. inue. formas. tabulasue. retulit. referriue. iussit. Ager. locus. ædificium. omnis. quei. supra. scriptus. *est*
o. ita. vtei. ceterorum. locorum. agrorum. ædificiorum. priuatorum. est. esto. censorque. quei. quomque. erit. facito. vtei. is. ager. locus. ædificium. quei. *supra. scriptus. est. eius. sit. cuius. ex. Lege. plebeive. scito. esse. oportet.* . . . . . .
Quei. ager. locus. ædificium. datus. assignatus. est. neiue. quis. facito. quo. quoius. eum. agrum. locum. ædificium. possessionem. ex. lege. plebeiue. scito. esse. oportet. oportebitve. eum. agrum. l*ocum. ædificium. alius. habeat. possideat. vtatur. fruatur*
neive. queis. de. ea. re. ad. senatum. referto. Senator. iudexue. neiue. sententia. deicito. neiue. ferto. quo. quis. eorum. quoium. eum. agrum. locum. ædificium. possessionem. ex. lege. plebeive. scito. esse. oportet. *oportebitve. eo. agro. loco. ædificio. possessione. spolietur*
Quem. agrum. locum. in. viaseis. vicaneis. quei. in. terra. Italia. sunt. dederunt. adsignauerunt. reliquerunt. nei. quis. facito. quo. minus. ei. oetantur. fruantur. habeant. *possideant*
eumque. non. aliter. vendere. dare. reddereue. ius. esto. atque. eum. agrum. quem. ex. H. L. venire. dari. reddiue. oportebit. Quei. ager. locus. ædificium. ei. quem. in. viaseis. vicanisve. ex. S. C. esse. oportet. oportebit. *venditus. erit*
Quo. minus. quod. in. hoc. capite. scriptum. est. ita. vtei. est. fiet. ex. H. L. N. R. Quei. ager. locus. publicus. populi. Romanei. in. terra. Italia. P. Muucio. L. Calpurnio. cos. fuit. extra. eum. agrum. quei. ager. ex. lege. plebeive. *scito. a. vetere. possessore. possessus. sit*
cuius. rei. causa. in. eum. agrum. agri. iugra. non. amplius. xxx. possidebit. habebitue. S. ager. priuatus. esto. Quei. in. agrum. compascuom. pecudes. maiores. non. plus. x. pascet. quai. *ex. eis. minus. annum. gnatæ. erunt. posteaquam. gnatæ. erunt*
nihil. populo. neiue. publicano. neiue. dato. neiue. soluito. Ager. publicus. populi. Romanei. quei. in. Italia. P. Mucio. L. Calpurnio. cos. fuit. quod. eius. agri. III. vir. A. D. A. ex. lege. plebeive. scito. sortito. quoi. ceiui. Rom*ano. dedit. assignauit. eius. sit. cuius. ex. hac. lege. plebeive. scito. esse. oportet.*
Pr. consulue. quo. de. ea. re. ex. H. L. in. ius. aditum. erit ious. dicito. decernitoque. vtei possessionem. secundo. eum. heredemue. eius. det. quoi. sorti. is. ager. datus. adsignatusve. fuerit. quod. eius. agri. non. abalienatum. erit. ita. vtei. S. S. est. *esto.*
Quei. a. possessoribus. queiue. ab. eorum. quei. emit. quei. eorum. de. ea. re. ante. eidus. Martias primas. in. ious. adierit. ad. eum. quem. ex. H. L. de. eo. agro. ius. deicere. oportebit. is. de. ea re. ita. ius. decito. dec*ernitoque. vtei. ius. suum. consequatur.*
qui. quom. que. ex. eo. agro. quei. ager. S. S. est. ex. possessione. vi. eiectus. est. quod. eius. is. quei. eiectus. est. possederit. quod. neque. vi. neque. clam. neque. precario. possederit. ab. eo. quei. eum. ea. possessione. vi. eiec*erit. ius. suum. persequi. liceto*
quod. agri. locei. adjcit. ex. plebiscito. exue. H. L. priuatum. factum. est. eritue. pro. eo. agro. loco. ædificio. proque. scriptura. pecoris. quod. in. eo. agro. pascitur. postquam. vectigalia. constiterint. quæ. post. H. *L. rog. primum. constituerint. nei. quis. facito. quo*
quid. ob. eam. rem. populo. Ro. debeatur. quoue. quid. ob. eam. rem. populo. aut. publicano. detur. exsigneturue. neiue. quis. quid. postea. quam. vectigalia. consistent. quæ. post. H. L. rog. primum. constiterint. ob. eos. agr*os. locos. ædificia. nomine. populi. aut. publicani. exigat*
E. A. D. XI. K. Octobris. Quom. agrum. quei. trans. curione. est. locauerint. quei. in. eo. agro. loco. ceiuis. romanus. sociumve. nominisve. Latini. quibus. ex. formula. togatorum. *ibei. esse. licet. sunt. nei. quis. eo. agro. loco. moueat*
quod. oppidum. coloniamue. ex. lege. plebeiue. sc. constituit. deduxsitue. conlocauitue. que m. agrum. locumve. pro. eo. agro. locove. de. eo. agro. loco. quei. publicus. populi. Romanei. f*uit. dedit. assignauit*
quoiue. ab. eo. heredeue. eius. is. ager. locus. testamento. hereditati. deditioniue. obuenit. obueneritve. emit. emeritve. queive. ab emptore. eius. emit. emeritve. S. ager. priuatus. esto. quam. *sei. is. ager. P. Mucio. L. Calpurnio. cos. fuit.* *Pr. consulve. quo. ex. hac. lege. in. ious.*
aditum. erit. ius. dicito. facitoque. vtei. possessionem. secundum. eum. heredemue. eius. det. quoi. III. vir. eum. agrum. locum. pro. eo. agro. loco. quo. coloniam. deduxit. dedit. reddidit. adsignauitve. facitoque. is. pr. consol. ve. quo. de. ea. re. in. ious. aditum. erit. *vtei. ius. suum. consequantur*
neiue. is. ager. compascuos. esto. neiue. quis. in. eo. agro. agrum. oupatum. habeto. neiue. defendito. quo. minus. quei. velit. compascere. liceat. sei. quis. faxsit. quotiens. faxit. in. agri. iugra. singula. . . . *H. S. pendat*
numerus. pecudum. in. H. L. scriptus. est. liceto. neiue. quis. quoi. ob. eam. rem. vectigal. neiue. *scripturam. dare.* debeto. Quot. quisque. pecudes. in. calleis. viasue. publicas. itineris. causa. indux*erit. neiquid. populo. neiue. publicano. pecuniam. scripturam. vectigalue. det*
Quem. agrum. ex. publico. in. priuatum. commutauit. quo. pro. agro. loco. ex. priuato. in. publicum. tantum. modum. agrei. locei. commuta*uit. is. ager. locus.* omneis. priuatus. ita. vtei. qui. optima. lege. priuatus. est. esto. Quei. ager. ex. priuat*o. in. publicum. commutatus. erit.*
quem. alii. a. cens. redemptum. habent. censores. quecumque. post. hac. factei. erunt. ei. faciunto. *vtei. quei.* volent. tantidem. pro. patrito. redemptum. habeant. PP. subsignent. II. virum. qu.
quod. ex. H. L. ita. vtei. S. S. est. in. agreis. quei. in. Italia. sunt. quei P. Mucio. L. Calpurnio. cos. publicei. populi. Rom*anei. fuerunt. ceiui.* romano. facere. licebit. item. Latino. peregrinoque. quibus. M. Liuo. L. Calpurnio. cos. *consultum. est. facere. liceto*
quis. quis. quod. eum. ex. H. L. facere. oportuerit. non. fecerit. quod. ve. quis. eorum. ex. H. L. omiserit. *mag.* proue. mag. quo. de. ea. re. in. ious. aditum. erit. quod. ex. H. L. petetur. item. iudicium. iudic*em. recuperatoresve. dato.* I. V. E. E. R. P. F. V. S. V. E. *ius. dicito. decernitoque*
seiue. quei. pro. moincipieis. colon*eis.* sociisue. nominisue. latini publice. deue. senati. sententia. ager. fruendus. datus. est.
quiue. ab. eo. heredeue. eius. is. ager. locus. testamento. hereditate. deditione. obuenit. obueneritue. quibus. ante. H. L. *rog. redemptum. con*ductum. habere. frui. possidere. defendere. licuit. extra eum. agrum. locu*m. ædificium. quem. agrum. locum.*
quei. ager. locus. publicus. pop*uli. Romanei. in.* terra. Italia. P. Mucio. L. Calpurnio. cos. fuit. quod. eius. agri. loci. ex. lege. *plebeiue. sc.*
*de. eo. agro. loco. nei. ious. dicito. neiue. decer*nito. neiue. iudicium. neiue. *iudicem. neiue.* recuperatores. lato. nisei. cos. pr. ve. quod. vadimonium. eius. re.
sei. quid. de. eo. agro. loco. ambigetur. cos. pr. cens. quei. quom*que. erit. de. ea. re. iu*ris. dictio. iudici. iudicis. recuperatorum. datio. esto. I. V. E. E. R. P. F. S. V. E. *ius. dicito. decernitoque* . . . .
esse. videbitur. quo. *minus. huic.* L. intercedat. E. H. L. N. R. Quoi. publicano. E. H. L. pequnia. debebitur.
solui. dariue. oportere. *decretum. erit. Cos.* pr. proue. pr. quo. in. ious. adierint. in. diebus. X. proxsumeis. *queibus. hac. res. delata. erit. decretum. indicatum. habeto*
quæ. res. soluta. *non. erit. ea. decreta.* non. fiet. iudicatave. non. fiet. quod. eius. præuaricationis.
sententia. rei. ioudicandæ. maxsume. verum. esse. comperrit. facitoque. *vtei.*
habere. possidere. frui. vetet. quasue. in. leges. pl. ve. sc. de. ea. re. *relatum. erit*
nei. magistratum. quem. minus. petere. capere. gerere. habereque. liceto. neiue. *quid*
Quod. ei. facere. ex. lege. plebei. sc. exque. fœdere. licuit. sed. fraude. sua. facere. liceto. in. que. eas. leges. pl. sc. de. ea. re. quod. ex.
us. est. dedit. adsignauitue. quemue. agrum. locum. de. eo. agro. loco. *quei. publicus. populei. Romanei.* . . .
adsignatum. esse. fuisseue. ioudicauerit. vtei. in. H. L. sc. est. quei. l.
agrum. locum. quem. ex. H. L. colonei. eiue. quei. in. colonei. numero. *sunt.*
præuides. prædiaque. soluti. sunto, eaque, nomina. mancup*is.*
emit. is. pro. eo. agro. loco. pequnia. neiue. præuides. nei*ue. prædia.*
manceps. præsue. factus. est. quodque. *prædium.* ob. . . . .
ager. locus priuatus. vectigalisque.
vectigalia. imperare. solent. eis. p.
quem. agrum. locum. in.
Quei. age. locus. publ*icus. populei. romanei.*
erit.

†

Plagula hæc Tomo. I. pag. 638. inseri debet altera, quæ duplici cruce (††) insignitur, glutine adiuncta.
Dieser Bogen gehöret in den ersten Tom. p. 638. und muß an den andern Bogen †† geleimet werden.

††

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:1-1192015415-219100187-19/fragment/page=0736

quod. C. Sempronii. Ti. F. tr. pl. rog. exceptum. cautumque. est. nei. diuidertur.
inuicio. eum. quoiusm.
neiue. quis. de. ea. re. ad. senatum. referto.
habeat. possideatque. quoue. possessio. inuito. mor
agrum. non. abalienauerit. extra. eum.
.s.o. ager. locus. aedificium. priuatus. fuit. quoue. ma
extraque. eum. agrum. quem. vetus. possessor. ex. lege. plebeiue. *fuit. habuit. possedit. vlus. fructus. que. est.*
paiset. quoque. ex. eis. finibus. aruum. grauze. ereunt. post. ea. quam.
neque. ipse. abalienauit. abalienauerue. neque. heres. eius. abalienauerit. ve
eret. possessionem. dedit. adsignauit. reddidit. quodque. eius. agri. III. *vir. colonia. decemenda. dedit. adsignauit.*
quoi. is. ager. vetere. prouat. vetere. possessore. datus. adsignatusque. queue.
ante. eidus. martias. quæ. post. H. L. rog. primæ. erunt. facito. vtei. is. quei. ita. ri. electus. *erit. restituatur.*
neiue. populo. neiue. publicano. pequnia. scripturam. vectigalue. det. dareue. debeat. neiue. quis.
quei. paiscetur. populo. aut. publicano. dare. debeat. Ager. locus. publicus. *populi. Romanei.*
agrum. iuxum. publicum. populi. Romanei. de. ea. possessione. vetus. possessor. prouc. verere. possessore.
extra. eum agrum. locum. quei. ager. locus. ex. lege. plebeiue. sc. quod C. Sempronii. Ti. F. tr. pl. rog. *exceptum. cautumque. est. nei. diuidertur.*
. quo. colginam. dedusit. ita. vtei. s.s. efl. agrum. locum. aedificium. dedit. reddidit. *agrauit.* quei.
agri. locus. ques. supra. scripsus efl. quod. eius. agrei. locei. post. H. L. rog. publicum. populei. romanei. erit. extra cum. *quei.*
mihi. dare. debeto. ei. quei quoiusque. id. publicum. fruendum. redemptum. coodactumue. habebit. boues quoi.
quei. ager. ex. publico. in. praiatum. commutatus. est de. eo. agro. fireuos jec. eho. quaesei. is. ager P. Mucio. L. *Calpurnio. cos.*
per. terram. Italiam. P. Mucio. L. Calpurnio. cos. fuerint. eas. faciunto. pateate. vacuoque. *fieto.*
ex. lege. plebeiue. fc. eusu. fuderei. liceit. fod. fraude. fia. facerue. liceto. Quod. ea. H. L. ita. vtei. s. s. efl. in. agreis. quei.
et. in. eum. fudicium. iudicem. recuperatoresue. ex. H. L. dare. oporteit. feiquis. de. ea re. iudicium.
neiue. pro. colonia. moinicipioue. proue. moinicipiois fruentur. quei. in. trientabulteis
dare. oporteiit. id. vtei quisquis. quoiusque. esset. H. L. R. luit. ita. ei. habere. *liceat.*
.fei. quid. de. eo. agro. loco. ambigetur. cos. pr. quisquomque. erit. de. ea. re. *iurisdicito. iudici. iudicia. recuperatorum. datio. esto.*
3. causa. decernant. eius. H. L. N. R. Quod iudicium. iudex. recuperatiue. *reddidesue. id. ius. ratumque. esto.*
Pr. consulue. nei. de. eo. agro. loco. intu. dicito. neiue. decernito. neiue. iudicium. *neiue. iudicem. neiue. recuperatores. dato.*
em. facito. quo. quis. pro. agro. minus. alteruue. scripturam. *vectigaluc. det.*
oubus. L. quei. classis. prime. fient. ei. dato. inde. alternos. *dicito.*
decretum. sudicumue. factum. rem. fieri. eis maior. pars. eorum. recuperatorum, *non. consensserit.*
ris. fedulo. ma. vtei. is. quei. iudicatus. erit. dare. oportet.
alter. habebit. possidebit. fruetur. quam. ex. H. L. licebit. eum. agrum. quem.
fique. ies. plebeiue fc. eft. quæ. mas. quem. ex. H. L.
decernere. oporteiit. fed. fraude. fea. nei. iourato. neiue.
ex. pl. fc. quod. M. Barbius. tr. pl. III. vir. colonia. *deducendæ. fecit.*
extra. eum. agrum. locum. quei. ager. locus. in. *ea. ceturiis*
oportet. oportebitue. quod. eius. agri. locei. quoiusque. empium. efl.
quæstor. quei. ærarium. prouinciam. obtinebit. in tabulis. *publicei. referat.*
in. eum. rem. quod. prei. factus. efl. populo. obligatus. efl.
quei. ager. locus. in. Africa. efl. quei. Romæ. publice. *venit. veuerutue.*
datus. adsignatus erit quod. eius. agri. locei. extra. terran. Italiam. efl.
ue. agrum. locum. quoiusquoue. habebit. possidebit.
quei. ager. locus. in. Africa. efl. quod. eius. agri. *locei.*
diebus. proxsumis. quibus. factus. ceaturua. *erit. facito.*
protinusque. cognito.
æqui. ipse.

erat, suffragiis concionis oppressum. hanc autem abrogatam vt putem, me ea verba Ciceronis adducunt, quæ sunt apud eum in secundo de legibus: *Quid religiosius quam leges non iure rogatas tollere, vt Titiam decreto collegii?*

Eodemque tempore L. Marcium Philippum legem agrariam Cracchanæ similem promulgasse in tribunatu idem ostendit in secundo de officiis, cum ait: *In primis videndum erit ei, qui remp. administrabit, vt suum quisque teneat, neque de bonis priuatorum publice diminutio fiat. pernicioſe enim Philippus in tribunatu, cum legem agrariam ferret, quam tamen antiquari facile passus est, & in eo vehementer se moderatum præbuit; sed cum in agendo multa populariter, tum illud male: non esse in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent: capitalis omnino oratio est ad æquationem bonorum pertinens. quæ peste quæ potest esse maior?*

Anno autem vrbis DCLXII, L. ipso Philippo, de quo diximus, consulatum gerente, M. Liuius Drusus tribunus pl, legem de coloniis in Italia deducendis tulit; quæ iampridem decretæ, nondum tamen deductæ fuerant. qua lege, scriptum est apud Appianum, vehementer animos Italorum esse offensos, quod se per eam viderent agris orbatum iri, quos vt nunquam diuisos alii vi, alii furto possiderent, & proprios præterea, atque hereditarios amissuros. Druso autem domi, incerto auctore, interfecto, Liuias omnes leges decreto Philippi consulis, auguris, vno vetsiculo senatus

natus esse sublatas, traditum est a Cicerone in secundo de Legibus.

Post aliquot annos L. Sulla dictator legem tulit, vt agri eorum, quos ipse proscripsisset, publici essent.

Inde in consulatu Ciceronis P. Seruilius Rullus legem promulgauit, *Vt qui agri, quæ loca, quæ ædificia, aliudve quid, quod publicum populi Rom. factum esset L. Sylla, & Pompeio consulibus, id venderetur. item vt omnia venirent, de quibus vendendis s. c facta erant M. Tullio, & Cn. Cornelio cos. & ea pecunia agri in Italia emerentur, in quos coloniæ a Xuiris deducerentur. vt Campanus ager, & Stellas publicus populi Rom. diuideretur, Capuam coloni ascriberentur.* quæ lex dissuadente consule Cicerone magno plebis est consensu repudiata

Triennio vero post lex a L. Flauio tribuno pl. est promulgata, de qua in hunc modum Cicero scripsit in primo epistolarum ad Atticum: *Agraria lex a Flauio tribuno pl. vehementer agitabatur, auctore Pompeio, quæ nihil populare habebat præter auctorem. ex hac ego lege, secunda concionis voluntate, omnia illa tollebam, quæ ad priuatorum incommodum pertinebant. liberabam agrum eum, qui P. Mucio, L. Calpurnio publicus fuisset. Syllanorum hominum possessiones confirmabam. Volaterranos, & Arretinos, quorum agrum Sylla publicarat, neque diuiserat, in sua possessione retinebam, vnam rationem non reiiciebam, vt ager hac aduenticia pecunia emeretur,*

quæ

quæ ex nouis vectigalibus per quinquennium reciperetur. huic toti rationi agrariæ senatus aduersabatur, suspicans Pompeio nouam quandam potentiam quæri. Pompeius vero ad voluntatem perferendæ legis incubuerat. ego autem magna cum agrariorum gratia confirmabam omnium priuatorum possessiones. is enim est noster exercitus, hominum, vt tute scis locupletium; populo autem Pompeioque satisfaciebam emptione, qua constituta diligenter, & sentinam vrbis exhauriri, & Italiæ solitudinem frequentari posse arbitrabar. sed hæc tota res interpellata bello refrixerat. Factum autem eodem anno s. c. ait Dio, vt Pompeii, & Metelli militibus agri diuiderentur, quorum ille e bello Mithridatico, hic ex Cretico reuerterat.

Postero autem anno lex Iulia a C. Cæsare consule est lata, optima in primis, vt inquit Dio, & nulla ex parte reprehendenda. quippe qua ciuium Rom. turba, quæ prope in immensum creuerat, ac sæpius iam seditionibus materiam præbuerat, ad laborem, & ad agriculturam traducebatur; solitudines autem quæ tum erant per Italiam plurimæ, frequentabantur, vt iam non solum qui confectis erant stipendiis, sed & alii omnes satis victus haberent, neque ciuitate quidquam in eorum sumptum erogante, nec locupletibus iacturam facientibus. Etenim omnem agrum, qui publicus populi Rom. erat, excepto agro Campano, (hunc enim ob præstantiam exemptum reip. relinquendum censuit) diuisit. re-

liquum nec inuitis dominis ademit, nec precium arbitrio diuisorum constituit, sed emi eum a volentibus iussit, ac tantum numerari pecuniæ, quantum in proscriptionibus iudicaretur. magnam autem eius adesse copiam asserebat, partim ex præda, quam Pompeius inuexerat, partim ex tributis, & vectigalibus iam ante constitutis. Lege hac perlata addit illud quoque, vt ager Campanus iis, qui ternos, pluresve liberos haberent, diuideretur. Quo de agro Suetonius breuiter ita scripsit: *Campum Stellatem consecratum, agrumque Campanum, ad subsidia reipub. vectigalem relictum diuisit extra sortem viginti millibus ciuium, quibus terni pluresve liberi essent.* Non omnem tamen Campanum agrum in consulatu Cæsaris, aut certe lege Cæsaris esse diuisum, non obscure mihi videtur Cicero significare in epistola ad Lentulum, cum ait de se ita: *Quin etiam Marcellino, & Philippo cos. Nonis Aprilibus, mihi est senatus assensus, vt de agro Campano idibus Maiis frequenti senatu referretur. non potui magis in arcem illius caussæ inuadere, aut magis obliuisci temporum meorum, & meminisse actionum.* & paulo post addit: *Pompeium ad se Vibullium misisse cum mandatis, vt integrum sibi de caussa Campana ad suum reditum reseruaret.* & multo apertius Cœlius, cum scribit ad Ciceronem, Ser. Sulpicio, & M. Marcello cos. *Illud addo, actiones C. Curionis de agro Campano. de quo negant Cæsarem laborare, sed Pompeium valde velle, ne vacuus aduenienti Cæsari pateat.*

Agros

Agros etiam ab eodem dictatore, & post necem eius a M. Antonio consule, indea triumuiris reip. & postremo ab Imp. Augusto diuisos, satis constat. cuius rei testimonia in tertium librum mihi putaui reiicienda, vbi de coloniis militaribus differam. Atque ex his quidem legibus satis, vt opinor, intelligi potest id, quod in lege agraria primum quæsitum diximus, vt ager definiretur, quem diuidi oporteret, siue de hostibus modo captus, siue publicus populi Rom. esset, siue a priuatis possessus, siue publico ære de priuatis emptus. Quæ res impulit Appianum, vt M. Brutum veteranos milites ita post necem Cæsaris in Capitolio alloquentem feceret, vt diceret, *ciues Romanos quondam in agros esse deductos, aut publicos, aut de hostibus captos, aut publica pecunia emptos, postremo autem ciuibus per vim ereptos diuidi esse cœptos.* Quanquam Cicero disputans in consulatu aduersus legem agrariam Rulli, negat a maioribus traditum, vt agri emerentur. sic enim inquit: *Hic ego iam illud, quod expeditissimum sit, ne disputo quidem Quirites, non esse hanc nobis a maioribus relictam consuetudinem, vt emantur agri a priuatis, quo plebs publice deducatur.* & addit: *Antea, cum erat a tribuno pl. mentio legis agrariæ facta, continuo qui agros publicos, aut qui possessiones inuidiosas tenebant, pertimescebant.* Inde concludit, oportere definire, qui agri sint emendi. *Libet,* inquit, *agros emi? primum quæro, quos agros? & quibus in locis? nolo suspensam, & incertam*

plebem Roman. obscura spe, & caca expectatione pendere.

Alterum caput fuit legis agrariæ, quo præscribebatur, cui generi, & cui numero hominum agrorum assignatio constitueretur. cuius præcepti satis facilis, atque expedita ratio est. Nam, quod ad genus pertinet, satis constat, agros aut vniuerso populo viritim diuisos, aut plebi Romanæ, aut patribus liberorum, aut militibus, iisque vel peditibus, vel equitibus, vel ciuibus, vel Latini nominis sociis, vnde scitum illud est apud Higinum, *finitis ampliorum bellorum operibus, augendæ reip. caussa, illustres Romanos viros vrbes constituisse, quas aut victoribus populi Rom. ciuibus, aut emeritis militibus assignarent.* Ac plebis quidem deducendæ caussam inopia atque angustiæ rei familiaris attulerunt, vt agrorum aliquid darent iis, qui nihil possiderent. vnde dixit Liuius: *Etsi belli pars cum Sidicinis restabat, tamen vt beneficio præuenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales rettulerunt.* Videntur autem ab diuidendo agro ordinem seruasse tribuum, nimirum vt ab vrbanis exorsi ordine inde rusticas persequerentur. quæ res locum Ciceroni dedit Rullum reprehendendi, qui se a Romilia tribu, id est, a rusticis initium facturum esse dixerat. *Quæsiui*, inquit, *in concione, ex eo Kal. ianuariis, quibus hominibus, & quemadmodum illum agrum esset distributurus. respondit, a Romilia tribu se initium esse facturum. primum quæ est ista superbia, & contumelia, vt populi pars am-*

pu-

putetur, ordo tribuum negligatur; ante rusticis detur ager, qui habent, quam vrbanis, quibus ista agri spes, & iucunditas ostenditur? Quod autem dixi, modo pedites, modo equites in agros esse deductos, Liuii testimonio adductus scripsi, qui in hunc modum loquitur de Thuriis: *Tria millia peditum iere, trecenti equites. numerus exiguus pro copia agri.* & de Vibone: *Quadragena iugeri agri data in singulos pedites sunt. duplex equiti.* & de Aquileia: *Tria millia peditum, quibus data quinquagena iugera, centurionibus centena; centena quadragena equites acceperunt.* mouit me præterea Pedianus, cuius hæc in commentario Pisonianæ verba reperi: *Placentiam, & Cremonam sex millia hominum sunt deducta, in quibus equites deducendi caussa fuit, vt opponerentur Gallis, qui eam partem Italiæ tenebant.* Ex his autem, qui agri cupiditate tenebantur, ii nomina in coloniam dabant. testis est Liuius libro I. cum scripsit: *Plures inuenti, qui propter vbertatem agri in Crustuminum nomina darent.* & libro III. *Iussi nomina dare, qui agrum accipere vellent.* Quem ad morem respiciens, credo, Virgilius dixit in quinto: *Transcribunt vrbi matres, populumque volentem.* Sæpe etiam numerus eorum, qui deducendi essent, lege est præfinitus. ostendit Liuius: *Senatus censuit coloniam Lauicos deducendam. coloni ab vrbe mille, & quingenti missa bina iugera acceperant.* & alio loco: *Senatus Satricum coloniam duo millia ciuium Rom. deduci iussit.* & alibi; *Factum* s. c. ut

vt duo millia, & quingenti homines Cales scriberentur. Quod si aut plures, aut pauciores, quam lege præscriptum erat, nomina in coloniam essent professi, tum ad sortem confugiebant, vt ex omnibus educerentur sorte, qui agro accepto exirent. Hoc enim Dionysius, & Plutarchus in deductione Velitrarum obseruatum scribunt, iidemque, qui sorte educti essent a senatu exire coactos adiiciunt. declarat Liuius, qui in alia re tradit, ex senatus decreto consulem colonorum numerum conscripsisse. Numerus autem colonorum pro agri amplitudine, in quem deducebantur, scribebatur. quo factum est, vt modo bina, modo terna, modo quaterna millia, atque amplius scriberentur. Quo in genere Cicero Rullum quoque reprehendit, cum dixit: *Tu non definias quot colonias, in quæ loca, quo numero colonorum deduci velis?* post autem de Capua loquens ait: *Quinque millia colonorum Capuam scribi iubet. ad hunc numerum quingenos sibi singuli sument.* De emeritis autem militibus deducendis, in quibus etiam Italici erant, post dicemus.

Deinceps sequitur, vt, per quos hæc diuisio fieret, exponamus. neque vero dubium est, quia per curatores agrarios, vel triumuiros, vel quinqueuiros, vel septemuiros, vel decemuiros, vel vigintiuiros; qui triumuiri, vel Xuiri agris dandis, assignandis vel coloniæ deducendæ sunt dicti. Triumuirum frequens mentio est. meminit Liuius libro tertio, vbi de Antio loquitur: *Triumuiros*

uiros agro dando creant, T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium. & de Calibus: *Tresuiros coloniæ deducendæ, agroque diuidendo creauerunt K. Duilium, T. Quinctium, M. Fabium.* Quinqueuirum lib. III. *Ad militiam, quo paratior esset plebs, quinque viros Pomptino agro diuidendo creauerunt.* Septemuiros lege sua creauit M. Antonius consul. vnde illa sunt Ciceronis in eum: *Sed hæc agrorum assignatio paulo ante L. Cæsaris sententia dissoluta est. huic enim assensi septemuirum acta sustulimus.* Decemuiros tum creatos prodidit Liuius, cum Samnitem, Apulumque, & Ligustinum, Gallicumque agros s. c. diuisos scripsit, cuius rei ante mentionem fecimus. atque eosdem post etiam lege sua restituit Rullus. viginti viros Cæsar intulit in primo consulatu, cum legem agrariam tulit. quod inter omnes video conuenire. Hi vero curatores modo per consulem, modo per prætorem vrbanum sunt creati. per consulem, vt est apud Liuium, anno post v. c. DLIV. *L. Cornelius consul creauit triumuiros Narnienſibus colonis supplendis.* per prætorem vrbanum, cum de Samnite Apuloque agro est actum. *Decreuerunt patres, vt M. Junius prætor vrbanus, si ei videretur, decemuiros agro Samniti, Apuloque quod eius publicum populi Romani esset, metiendo, diuidendoque crearet.* & de Gallico: *Decemuiros agro dando creauit, A. Atilius prætor vrbanus.* Creabantur autem comitiis tributis omnibus tribubus aduocatis. Quare Rullo vitio vertit Cicero, quod decemuiros suos per

xvi. tribus sorte eductas crearet. *Toties*, inquit, *legibus agrariis curatores constituti sunt triumuiri, quinqueuiri, decemuiri. quæro a populari tribuno pl. ecquando nisi per* xxxv. *tribus creati sint?* Quin etiam ex eadem Rulli lege eosdem multis ministris fuisse ornatos apparet, quippe cum dicat Cicero, Rullum tulisse, vt Xuiri auspicii coloniarum deducendarum caussa pullarios haberent eodem iure, quo habuerunt tresuiri lege Sempronia. *deinde ornat*, inquit, *eos apparitoribus, scribis, librariis, præconibus, architectis, mulis, tabernaculis, supellectili. ianitores ex equestri loco ducentos in annos singulos stipatores corporis constituit.* quæ tamen vt noua in iis Cicero videtur improbare.

Iam vero modus etiam iugerum agri singulis assignandorum in lege est præfinitus. cuius rei testimonio verba sunt Liuii, qui de Satrico ait: *Duo millia deducta, bina iugera, & semisses agri assignati.* item alio loco: *Anxur trecenti in coloniam missi bina iugera agri acceperunt.* & alibi: *Coloniam Latinam in agrum Thurinum deduxerunt. triamillia peditum ire*, CCC. *equites, numerus exiguus pro copia agri. dari potuere quadragena iugera in pedites, sexagena in equites. Apustio auctore tertia pars agri dempta. quo postea, si vellent, nouos colonos adscribere possent. vicena iugera pedites, quadragena equites acceperunt.* non est opus pluribus, addo tantum Ciceronem, qui ait, *Seruilium Rullum Campani agri*

gri iugera dena, campi Stellatis duodena singulis lege sua assignasse.

Neque vero solum iugerum, sed limitum quoque ratio agraria lege est præscripta. Huius rei cum alia multa documento sunt, tum illud in primis, quod ager coloniarum, vt scriptum est apud Frontinum, *diuisus*, & *assignatus* dictus sit, idemque duas conditiones habuisse feratur, vnam, qua plerunque limitibus contineretur; alteram, qua per proximos possessionum rigores. Limitum vero multa genera erant, decumani, kardines, prorsi, transuersi. decumanus erat ab oriente in occidentem, a meridie in septentrionem: kardo, ab occidente ad orientem: prorsi, a septentrione ad meridiem: transuersi, & a situ regionum maritimi, & montani, qui ad mare, vel ad montes spectarent. præter hos erant limites actuarii, & linearii. *actuarius erat*, vt ait Higinus, *qui primus actus erat ab eo quintus quisque, quem si numerares cum primo, erat sextus, quoniam quinque centurias sex limites clauderent. reliqui medii limites linearii appellabantur in Italia subruncini. Per rigores autem*, vt scribit Frontinus, *duobus fiebat modis: si in longitudinem esset aelimatus, per strigas appellabatur; si in latitudinem, per scamna. strigatum autem agrum* definit Higinus, *qui a septentrione in longitudinem in meridianum decurrit; scamnatum, qui eodem modo ab occidente in orientem crescit.* erant etiam alia genera multa, de quibus in libris de limitibus disputatur. verum his nos hoc loco contenti erimus, vt

illud demum doceamus, aliarum coloniarum agrum alia ratione esse diuisum, atque assignatum, prout in lege erat comprehensum.

Celebrantur autem in hoc genere leges quædam, Sempronia, Mamilia, Cornelia, Iulia. quarum Sempronium Ti. Gracchus tulit, Mamiliam C. Mamilius is, qui propterea Limitanus vocatus est, tribunus pl. bello Iugurthino, vt proditum est a Sallustio. Cornelia, & Iulia a Sylla, & Cæsare dictatoribus latæ sunt. quibus legem etiam Augusti imp. adiicere possumus. Vnde scriptum est apud Higinum hoc modo: *Actuarii limites extra terminos* D. & K. *latitudinem habent pedum* XII. *per eos iter populo, sicut per viam publicam debetur. ita enim cautum est lege Sempronia, Cornelia & Iulia. quidam ex his latiores sunt* XII. *pedibus, vt ii, qui sunt per viam militarem acti. habent enim latitudinem viæ publicæ. lineares limites mensuræ tantum dissterminandæ caussa sunt constituti, & si finitimi interueniunt, latitudinem secundum legem Mamiliam accipiunt.* Fuit autem lex Mamilia, quæ in finibus agrorum quinque, aut sex pedum latitudinem præscriberet, quos, vt XII tabulis ante cautum fuerat, vsucapi vetaret. cuius rei meminit Aggenus his verbis: *De fine lex Mamilia quinque, aut sex pedum latitudinem præscribit. quoniam hanc latitudinem, vel iter ad culturas accedens occupat, vel circumactus aratri, quod vsucapi non potest. iter enim, non qua ad culturas peruenitur, capitur vsu, sed id, quod in vsu biennio fuit.* Eadem lege singulos arbitror regendis

dis finibus datos ostendit Cicero, cum ita loquitur in primo de legibus: *Ex hac autem non rerum, sed verborum discordia controuersia nata est de finibus, in qua, quoniam vsucapionem XII. tabulæ inter quinque pedes esse noluerunt, depasci veterem possessionem Academiæ ab hac acuto homine non sinemus, nec Mamilia lege singuli, sed ex XII. tres arbitri fines regemus.* Factum est autem sæpe, vt noua lege, & nouis limitibus colonia deduceretur, sæpe vt antiqua lege, & antiquis limitibus. antiquas autem leges voco Semproniam, Corneliam, Iuliam, Augustanam; antiquos limites Gracchanos, Sullanos, Iulianos, Augusteos. Itaque Frontinus in libro de coloniis *Æserniam lege Iulia deductam* ait, *agrum limitibus Augustei assignatum, Nuceriam lege Augustana limitibus Iulianis, Velitras lege Sempronia, Suessulam lege Sullana, Aretium, & Verulas limitibus Gracchanis.* Termini autem Augustei, vt est in libro vetere de limitibus, in locis montanis termini erant rotundi ea ratione, quod Augustus eos recensuit, & vbi fuerunt lapides alios constituit, & omnem terram suis temporibus iussit remensurari, ac veteranis assignari. Cum ergo tanta in limitibus constituendis opera poneretur, caussa apparet, cur Rullus, vt obiicit Cicero, Xuiros suos agrarios finitoribus, atque architectis ornauerit, cur Liuius in triumuiros agrarios Placentinum agrum metantes impetum a Boiis factum esse prodiderit, & alio loco Xuiros Samniti agro metiendo, ac diuidendo creatos scripserit.

Vt

Vt autem magis hæc tota de limitibus quæstio illustretur, placet hoc loco verba quarundam etiam legum, quas ante Augustum latas esse facile, nisi veteri testimonio reuinctus, crediderim, recitare, ex quibus omnino, quæ limitum obseruatio esset, intelligatur. sunt autem lex Peducea, Allienа, & Flauia. quorum memoria extat in libro de limitibus agrorum, hoc modo:

KAPVT LEGIS PEDVCEÆ: *Quæ colonia hac lege deducta, quodve municipium, præfectura, forum, conciliabulum constitutum erit, qui ager inter fines eorum erit, qui termini in eo agro statuti erunt quo in loco terminus non extabit, in eo loco is ager erit, terminum restituendam curato vtque rectè factum esse velit, idque magistratus, qui in ea colonia, municipio, præfectura, foro, conciliabulo iure dicundo præerit, facito vt fiat.*

KAPVT LEGIS ALLIENÆ: *Qui limites decumani hac lege deducti erunt, quæcunque fossæ in eo agro erunt, qui ager hac lege datus, assignatus erit, ne quis eos limites decumanos ne obsepito, neve eos arato, neve eas fossas obturato neve quis sepito, quo minus aqua ire, fluere possit. si quis aduersus ea quid fecerit, IIII. colonis, municipibusve eius, in quorum agro id factum erit, dare damnas esto.*

KAPVT LEGIS FLAVIÆ: *Qui hac lege coloniam deduxerit, municipium, præfecturam, forum, conciliabulum constituerit, in eo agro, qui ager intra fines ita eius coloniæ municipii, fori, conciliabuli, præfecturæ erit, limites decumani vt fi-*

ant

ant curato. quique fines ita statuerit. si fines eorum sunt, dum ne extra agrum colonicum, territorium fines ducat, quique termini hac lege statuti erunt, ne quis quem eorum eiicito; neve, commoueto, sciens dolo malo. si quis aduersus ea fecerit, is in terminos singulos, quos eiecerit, locove mouerit, sciens dolo malo xxv. in publicum eorum, quorum intra fines is ager erit, dare damnas esto. deque ea re curatoris, qui hac lege erit, iurisdictio, recuperatorumque datio, addictio esto. cum curator hac lege non erit, tunc quicunque magistratus in ea colonia, municipio, praefectura, foro, conciliabulo iure dicendo praerit, eius magistratus de ea re iurisdictio, iudicisque datio, addictio esto. inque eam rem is, qui hac lege iudicium dixerit, testibus publice duntaxat in res singulas decem denunciandi potestatem facito, itavt e rep. fideque sua videbitur. Et si is, vnde ea pecunia petita erit, condemnatus erit, eam pecuniam ab eo, deve bonis eius primo quoque die exigito eiusque pecuniae quod receptum erit, partem dimidiam ei, cuius vnius opera maxime is condemnatus erit, partem dimidiam in publicum redigito. quo ex loco terminus aberit, si quis in eum locum terminum restituere volet, sine sua fraude liceto facere, neve quid cui is ob eam rem hac lege damnas esto. Ac de legis quidem agrariae capitibus haec hactenus. nunc reliqua, quae ad coloniarum deductionem pertinerent, persequamur.

Lege

Lege accepta, aut S. C. facto, curatores, qui ex lege, aut S. C. coloniæ deducendæ, agrisque dandis erant creati, colonos, qui vel sua sponte nomina dederant, vel sorte exierant, in agros lege definitos, atque in coloniam sub vexillo, quasi exercitum aliquem deducebant. dux autem deductionis, credo, aliquis e curatoribus agrariis erat. Docet hoc non obscure Appianus lib. II. cum de coloniis loquens ait; multitudinem quondam in fanis, & lucis sub vno vexillo, & vno duce collocatam. ostendit Plutarchus, cum C. Graccho IIIviro coloniæ ad Carthaginem deducendam profecto portentum factum ait, quod vexillum laceratum sit. quin etiam ex eodem fonte illa Ciceronis in Antoninm fluxerunt: *Casilinum coloniam deduxisti, vt vexillum tolleres.* & in Rullum: *Nisi forte maiultis, relictis his rebus, atque hac luce reipublicæ in Sipontina siccitate, aut in Salpinorum pestilentiæ finibus Rullo duce collocari.* qua in oratione post etiam vexilli meminit, cum a Capua colonos aduersus Romam reductum iri prædicit, his verbis: *Tum illud vexillum Campanæ coloniæ vehementer huic imperio timendum, Capua a Xuiris inferetur, tunc contra hanc Romam, communem patriam omnium nostrum, illa altera Roma quæretur.* Signa autem cohortium in antiquis nummis, quibus coloniæ alicuius deductio significatur, impressa adhuc etiam cernere possumus.

Vbi vero colonos in agris, quo deducendi erant, collocarant, tum aratro vrbem, & agrum circumscribebant. de vrbe testis est Varro, Dionys.

nysius, Plutarchus, alii; de agro vnus, quod sciam, Cicero. Varronis hæc in lib. de lingua Latina quarto verba sunt: *Oppida, quæ prius erant circunducta aratro, ab orbe vrbes & ideo coloniæ nostra in litteris antiquis scribuntur vrbes, quod item conditæ, vt Roma. & ideo coloniæ, vt vrbes conduntur, quod intra pomœrium ponuntur.* Romulum porro tauro, & vacca iunctis vrbi condendæ locum circumaraſſe, ac deſignaſſe tradit Dionyſius. quin etiam terminos Carthaginis coloniæ, quos C. Gracchus triumuir deſcripſerat, a lupis eſſe diſſipatos refert Plutarchus. Nam de agro ſic agit in Antonium Cicero: *Caſilinum coloniam deduxiſti, vt vexillum tolleres, & aratrum circumduceres. cuius quidem vomere portam Capuæ pæne perſtrinxiſti, vt florentis coloniæ territorium minueretur.* Significat enim, Antonium Caſilini agrum ita dilataſſe, vt eum vsque ad Capuæ portam perduxerit, atque ea ratione Campanum ipſum territorium imminuerit. Vt autem ſignis militaribus, ſic etiam aratro coloniæ deductionem in nummis veteribus demonſtrari, ita notum eſt, vt teſtimonium res non deſideret.

Vrbe agroque, quo modo dixi, circumſcripto, tum vero eos agri diuiſionem, ac ſuæ cuique partis aſſignationem opinor eſſe aggreſſos. vnde agros coloniarum diuiſos, & aſſignatos dici notauit Frontinus. Quod munus difficillimum, ac moleſtiæ ſæpe pleniſſimum videtur fuiſſe propter odium colonorum. in quod illi facile, poterant aſſignationis eius cauſſa incurrere. Qua de re, quo-

quoniam difficile est plus intelligere, quam quantum vetera monumenta significent, nullum verbum prorsus feciſſem, niſi me grauiſſima ad id T. Liuii auctoritas adduxiſſet, qui de triumuiris Ardeæ coloniæ deducendæ ita ſcripſit: *Triumuiri ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M. Æbutius, Elua, qui per minime populare miniſterium agro aſſignando ſociis, quem populus Romanus ſuum iudicaſſet, cum plebem offendiſſent, ne primoribus quidem patrum ſatis accepti, quod nihil gratiæ cuiusquam dederant, vexationes ad populum, iam die dicta ab tribunis, coloni aſcripti, remanendo in colonia vitauere.*

Erit iam huius loci finis, ſi hæc, quæ dixi, omnia auſpicato facta fuiſſe oſtendero. Quod vt omnibus videatur, id ſatis magnum argumentum debet eſſe, quod ſcriptum eſt apud Ciceronem in Antonium; *Negaui in eam coloniam, quæ eſſet auſpicato deducta, dum eſſet incolumis, coloniam nouam iure deduci.* Nequid interea de pullariis repetam, qui cum agrariis curatoribus, vt ſupra docui, ſint dati, certe niſi auſpiciorum cauſſa non ſunt dati. Huc autem eodem luſtratio etiam coloniæ referenda eſt, cuius auctorem Ciceronem habemus in libris, quos de diuinatione reliquit, cum ſcripſit, *in luſtranda colonia ab eo, qui eam deduceret, bonis nominibus, qui eam deducerent, fuiſſe electos.* Quocirca ſcriptum quoque apud Plutarchum legimus, C. Gracchum in Carthagine deducenda, extis aris impoſitis tempe-

pestate direptis, ac trans fines coloniæ latis valde esse commotum. Qui mos si quis, vnde acceptus sit, roget, respondebo, me arbitrari a Romulo, a quo multa eiusmodi alia, ne dicam, omnia, ap posteros permanarunt. ab eo enim Romam coloniam & auspicato & lustratione adhibita esse deductam, diligentissimus rerum Romanarum scriptor litteris prodidit Dionysius.

Cap. III.

De Iure Coloniarum.

EX hac disputatione iam omnes intelligere posse arbitror, id quod paucis adhuc patuit, quid coloniæ essent, qua de caussa, a quibus, per quos, & quo modo deducerentur; nunc, si quis quam multa earum genera extiterint, & in qua inter se illæ varietate fuerint constitutæ, exquirat, is si paulo diligentius sequentem disputationem attenderit, non multa, vt opinor, quæ in tanta desideret antiquitate, habebit. Est enim mihi deinceps de iure coloniarum quærendum. (siquidem non eadem coloniarum, ac municipiorum, ceterorumque Italiæ oppidorum iura fuisse comperio) cuius ignoratione multos adhuc in maximos, & turpissimos errores video esse prolapsos. Primum igitur constituendum est, ius coloniarum duplex fuisse; vnum earum, quæ ciuium Romanorum; alterum illarum, quæ Latinæ coloniæ dicerentur. Nota diuisio est, quippe quæ sit Liuii clarissimis consignata monumentis, veluti cum de Aquileia loquitur: *Illud agitabant, vt colonia*

Aquileia deducerentur; nec satis constabat, vtrum Latinam, an ciuium Romanorum deduci placeret. postremo Latinam potius deducendam patres censuerunt. & alio loco: *Salernum, Buxentumque coloniæ ciuium Rom deductæ sunt.* & post: *Q. Ælius tribunus plebis tulit ad plebem, plebsque scisuit, vt Latinæ coloniæ duæ, vna in Bruttios, altera in Thurinum agrum deducerentur.* & alibi: *Bononia Latina deducta, Parma, & Mutina ciuium Romanorum.* Hoc cognito, iam illud sequitur, vt quæratur, quæ potissimum eas inter se dissimilitudo secreuerit. Sunt, qui nostra memoria scripserint, Latinas esse, in quas homines ex Latio essent adscripti; alii, quæ in Latium essent deductæ. quarum opinionum vtraque ita vacillat, & claudicat, vt nulla possit esse infirmior. quid est enim, cur vlla sententia delectemur, quæ aperte Liuiana auctoritate redarguatur? an coloniæ Latinæ sunt, quo Latini adscripti sunt? imo vero quo ciues Romani. siquidem Liuius senatum Roman. ad XII. colonias Latinas, quæ bello Punico II. defectionem spectabant, ita loquentem inducit: *Meminerint, se Romanos, inde oriundos, inde in coloniam stirpis augendæ causſa missos.* an quæ in Latium sunt deductæ? imo vero, quæ quocunque quod Bononiæ, & Aquileiæ commemorato exemplo, quæ in Galliam, & Carnos sunt deductæ, facile comprobatur. Vnde autem huius ignoratio iuris manauit? vnde, nisi ab ignoratione Latinitatis? Etenim, si, quid inter ciuem Romanum, & Latinum interesset, cognouissent,

uissent, facile etiam, quid coloniæ ciuium Romanorum a Latinis differrent, intellexissent. Supra autem diximus, ius Latii esse, vt suffragiorum potestatem, magistratu permittente, haberent; & si in Latina ciuitate, aut latii iure donata, magistratum gessissent, ciues Romani vt fierent. vnde notum, ac iam tritum est illud Asconii, *Strabonem Transpadanis ius dedisse, quod haberent ceteræ coloniæ, id est, vt petendi magistratus gratia ciuitatem Romanam adipiscerentur.* Ergo Latinæ coloniæ erant, quæ ius Latii siue Latinitatis acceperant. Quoniam autem ius Latii iuri Quiritium, & Latinæ coloniæ ciuium Rom. coloniis opponuntur, ob eam caussam fit, vt probe concludi possit, si Latinæ coloniæ sint, quæ ius habent Latii, Romanas esse, quæ donatæ sunt iure Quiritium. Qui autem ius habet Quiritium, is non plenam ciuitatem Rom. sed partem tantum ciuitatis adeptus est. iure enim Quiritium quid aliud continetur, nisi, vt alio libro docui, ius priuatæ libertatis, connubiorum, patrium, ius legitimi dominii, vt hereditatis, mancipii, & nexus, vsucapionis, & reliquorum, itemque ius testamentorum, & tutelarum? Ergo Romanæ coloniæ fuerunt, quæ ius priuatum ciuium Romanorum habuerunt, quod his rebus est comprehensum. Hæc autem iura omnia colonis Romanis concessa, Latinis interdicta, in veteribus monumentis perscriptum animaduertere possumus. Nam & Boetius in expositione Topicorum dixit, *deductione in Latinas colonias ciues Romanos mediam capitis*

diminutionem consecutos esse, & Romanam ciuitatem amisisse, hoc est, vt idem interpretatur, *neque connubii, neque testamenti, neque mancipii, aut nexus, aut patriæ potestatis ius, quod erat proprium ciuium Romanorum, habuisse.* & Vlpianus in Institutionibus scriptum reliquit, *Libertinos Latinos neque connubii, neque patriæ potestatis, neque tutelæ recipiendæ ius habuisse.* Neque vero aliud sensisse Liuium puto, cum Antium coloniam missam, atque Antiatibus, si ipsi ascribi vellent, ciuitatem datam ait, aut cum Veliternos colonos veteres ciues Romanos appellauit, quam eis coloniis ius esse Quiritium impertitum. Nam quod Tullianum testimonium proferam? qui aliquot colonias hoc iure fuisse præditas non obscure in oratione pro Cæcina ostendit, cum dixit, *L. Sullam dictatorem, cum de ciuitate Volaterranis adimenda ferret, ita tulisse, vt non sustulerit eorum nexa, & hereditates, sed eo iure reliquisse, quo essent Ariminenses, quos neminem ignorare, XII. coloniarum fuisse, & a ciuibus Romanis hereditates capere potuisse.* erant ergo, vt eundem locum diutius vrgeam, coloniæ ciuium Rom. ciuitatis Romanæ iure donatæ illæ quidem, verum non optimo. neque enim iura publica ciuitatis habebant, sed priuata tantum. Quare qui eo ascripti coloni erant, nomine quidem erant ciues Romani, reo vero coloni. testem postulatis? non longe abiero. præsto est Liuius, qui lib. XXXIV. scribit, *Puteolos, Salernum, & Buxentum ciuium Roman. colonias ascripti*

pti coloni, qui nomina dederant, cum ob id se pro ciuibus ferrent, senatum iudicasse, non esse eos ciues Romanos, & alio loco narrat, *Ferentinates nouum ius tentasse, vt Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, ciues Romani essent*, id est, vt ego quidem existimo, ius Quiritium adipiscerentur. Neque enim probabile, atque vlla ex parte consentaneum rationi videtur, Latinos in coloniam Romanam deductos plenum ius ciuitatis assequi voluisse, cum satis constet ciues Romanos eo profectos id amisisse. Quoniam autem illud nouum, & ante inusitatum ius vocat Liuius, facile, quid ante in more, ac instituto positum fuerit, intelligere possumus.

Quod si coloniæ ciuium Rom. partem tantum habuerunt ciuitatis, non integram ciuitatem, profecto dubitandum non est, quin Latinæ omnis expertes fuerint ciuitatis. Id quod cum ipsa suadet ratio, tum exempla vetera non obscure demonstrant. An enim, si Latini coloni ciues essent Romani, Cicero pro Balbo dixisset, *T. Matrinium Spoletinum ex colonia Latina ciuitate esse donatum?* & in Bruto, *Q. Fuluium Nobiliorem, cum triumuir coloniam deduceret, Q. Ennium ciuitate donasse?* & in orat. pro Cæcina, *ciues Rom. si in colonias Latinas proficiscerentur, Romanam ciuitatem amisisse?* & pro domo, *qui ciues Rom. in colonias Latinas proficiscebantur, fieri non potuisse Latinos qui non erant auctores facti, nomenque dederant?* quid opus est pluribus? lex Appuleia, quam idem ille in Balbi defensione com-

memorat, satis ostendit, nullas omnino colonias optimo iure ciuitatis Rom. fuisse affectas. cur enim Saturninus ille Appuleius in tribunatu tulisset, *Vt C. Marius in singulas colonias ternos ciues Rom. facere posset, si coloniis ciuitas antevatuisset?* Si ergo coloniæ omnes aut ius Quiritium tantum habuerunt, aut ius Latii, profecto nec census, nec tributorum, nec stipendiorum, nec suffragiorum, nec magistratuum ius idem, quod ciues Romani, adeptæ sunt. De censu testimonium res non postulat. siquidem in quaque colonia colonici censores fuerunt, a quibus, vt infra ostendam, ex coloniæ instituto census peragebatur. Tributum tamen eos pependisse, & milites ad bellum ex formula misisse, non est dubium. Hoc enim XII. coloniarum exemplo confirmatur, quæ bello Punico II. negauerunt esse, vnde milites, & pecuniam darent; & XVIII. aliarum, ex quibus, vt inquit Liuius, cum quæreretur, ecquid milites paratos haberent, responderunt, & milites paratos ex formula esse; &, si pluribus opus esset, plures daturas; & quidquid aliud imperaret, velletque pop. Rom. enixe facturas. ad id sibi neque opes deesse, animum etiam superesse. Adde quod XII. coloniis, quæ imperium abnuerant, eodem bello aliquot post annis ex S. C. imperatum est, quantum quæque earum coloniarum militum primum dedisset pop. Rom. ex quo hostes in Italia essent, duplicatum eius summæ numerum peditum daret, & equites centenos vicenos: si qua eum numerum equitum explere non posset, pro

pro equite vno tres pedites liceret dare. pedites, equitesque quam locupletissimi legerentur, mitterenturque vbi extra Italiam supplemento opus esset. si quæ ex iis recusarent, retineri eius coloniæ magistratus, legatosque mandatum. neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fecissent. stipendium præterea iis coloniis III. millia æris, asses singulos imperatum, vt quotannis exigeretur. Habuisse tamen aliquot colonias militiæ vacationem, Liuii testimonio est cognitum, cuius hæc sunt verba: *Diis rite placatis delectum consules habebant acrius intentiusque quam prioribus annis quisquam meminerat habitum. nam & belli terror duplicatus noui hostis in Italiam aduentu, & minus iuuentutis erat, vnde scriberent milites. Itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant. quibus recusantibus edixere in diem certam, vt quo quisque iure vacationem haberet, ad senatum deferret. ea die hi populi ad senatum venerunt, Ostiensis, Alsiensis, Antias, Anxuras, Minturnensis, Sinuessanus, & a supero mari Senensis. cum vacationes suas quisque recitaret, nullius, cum in Italia hostis esset, præter Antiatem, Ostiensemque vacatio obseruata est. earumque coloniarum iuniores iureiurando adacti, supra triginta dies non pernoctaturos se extra mœnia coloniæ suæ, donec hostis in Italia esset.* Prætereo, quod bello Antiochino cum eædem maritimæ coloniæ, eodem teste Liuio cogerentur in classem, trib. pl. appellarunt, a quibus

ad senatum reiectis, senatus decreuit, vacationem rei naualis non esse. Quin etiam colonias immunitates aliis alias maiores habuisse, indicat Cicero in Verrem, cum ait: *Quæ colonia est in Italia tam bono iure, quæ per hos annos tam commoda vacatione vsa sit omnium rerum, quam Mamertina ciuitas per triennium?* De iure autem suffragiorum ferendorum, aut magistratuum Romæ petendorum, quoniam in hoc vetera prope muta sunt monumenta, facile adducor, vt credam, nullum colonis vllis ante legem Iuliam patuisse, nisi, quo modo Latini id, vt supra diximus, per magistratum domi gestum adepti sunt.

Cap. IV.

De Republica Coloniarum.

VTrum igitur hactenus ad iura coloniarum aperienda est satis? aliis fortasse, mihi nequaquam. neque enim de earum republica, & ciuitatis ratione aliquid dictum est, in quo maxime coloniarum ius est versatum. Explicemus igitur, quoad possumus, hanc etiam quæstionem, aut certe vias quasdam eius tractandæ optimis ingeniis demonstremus. Omnis coloniarum respublica in legibus, & legum curatoribus, meo iudicio, fuit posita; leges vel a populo Rom. acceperunt, vel ipsæ sibi per senatum, aut populum condiderunt; legum curatores aut magistratus, aut sacerdotes fuerunt, humanarum illi, hi diuinarum. Leges autem suas quæque colonia habuit præcipuas, a Romanis quidem legibus separatas,

ratas, sed tamen a Romanis triumuiris datas. vt enim legati a senatu decreti prouincias ordinabant, iisque leges, ac iura præscribebant, sic curatores coloniarum coloniis. Huius autem antiquitatis multi sunt testes, sed maxime Gellius, qui scripsit, colonias omnes iura, institutaque non sui arbitrii, sed populi Rom. habuisse; & Cicero, qui de Puteolis, quo deducere coloniam Rullus statuerat, dixit: *Puteolos, qui nunc sunt in potestate sua, suo iure, libertateque vtuntur, totos nouo populo, atque aduenticiis copiis occupabunt.* & Liuius, qui scriptum reliquit, *Veliternos, & Circeienses colonos repetisse captiuos suos a Romanis, vt in eos legibus suis animaduerterent.* Nam quid Flaccum memorem, omnium disertissime ita loquentem? *Territoria inter ciuitates, id est, inter municipia, colonias, ac præfecturas alia fluminibus finiuntur, alia summis montium iugis, ac diuergiis aquarum, alia etiam lapidibus positis præsignibus, alia inter binas colonias limitibus perpetuis diriguntur. de quibus territoriis si quando quæstio mouetur, respiciuntur leges ciuibus datæ, id est, coloniis, municipiis, ac præfecturis.* Item: *Ergo fit, vt plura territoria confusa vnum faciem limitationis accipiant. aliquibus vero auctores diuisionis reliquerunt aliquid agri eis, quibus abstulerunt, quatenus haberent iurisdictionem, aliquos intra muros cohibuerunt. itaque leges datæ colonis, municipiisque intuendæ erunt.* Fuisse quoque præter hæc alias leges ab ipsis colonis latas, argumen-

to illud est quod in coloniis consilium erat & senatus & populi. Senatores autem in coloniis, vt etiam in municipiis, decuriones vocabantur, quod docet Cicero, cum ita loquitur in Sextiana de Capua colonia deducta, cum ante esset præfectura: *Qua de caussa & tum conuentus ille Capuæ, qui propter salutem illius vrbis consulatu conseruatam meo, me vnum patronum adoptauit, huic apud me P. Sextio maximas gratias egit, & hoc tempore iidem homines, nomine commutato, coloni, decurionesque beneficium P. Sextii testimonio declarant. recita quæso, quid decreuerint Capuæ decuriones.* Significat autem, qui conuentus Capuæ, cum præfectura erat, dicebatur, eundem decuriones post deductam a Cæsare consule coloniam, esse appellatum. Hinc Suetonius in Augusto, *Corpus*, inquit, *decuriones municipiorum, & coloniarum a Nola Bouillas vsque deportarunt.* & in eodem libro: *Quæ de magistratibus vrbicis decuriones colonici in suam quisque coloniam ferrent.* & in multis veteribus lapidum monumentis adhuc inuenimus, DEC. COL. quod valet, *Decurio coloniæ.* Ceterum Pomponius decuriones dictos existimauit, quod initio, eum coloniæ deducerentur, decima pars eorum, qui deducerentur, consilii publici gratia conscribi solita sit. Numerus vero decurionum nescio an in omnibus coloniis idem fuerit. centum quidem eos certe fuisse in colonia Capua, Cicero in secunda agraria prodidit. Denique vt in senatore Romano, sic in decurione colonico legendo censum esse obseruatum, qui fuerit

erit centum millium, satis aperte ex lib. I. epistolarum Plinii perspicitur, cum ait: *Esse autem tibi centum millium censum, satis indicat, quod apud nos decurio es. igitur vt te non decurione solum, verum etiam equite Romæ perfruamur, offert tibi ad implendas equestres facultates* CCC. *millia nummum.* Magistratus coloniarum præcipuos fuisse inuenio duumuiros, censores, ædiles, & quæstores. Duumuiratus magistratus erat prope consulatui, aut præturæ compar. vnde scite illud in agrariis Cicero de Capua colonia dixit; *Cum in ceteris coloniis duumuiri appellentur, Capuæ se prætores appellari volebant.* &Pomponius de albo scribendo: *In albo lex proponi iubet, qui maximo honore in municipio functus est, vt qui duumuiratum gessit.* Item alibi: *Is, qui non sit decurio, duumuiratu, vel aliis honoribus fungi non potest.* Atque hos quidem esse opinor, qui etiam duumuiri iure dicundo appellabantur, quorum celebrem adhuc in veteribus lapidibus extare memoriam animaduertere licet, hac scriptura breui: II VIR. I. D. inueni tamen etiam III virum coloniæ Auximatis, & IIII virum coloniæ Signinæ in exemplis his veterum inscriptionum ad me delatis, III VIR. IN COL. AVXIM. BIS.

Item:

L. VOLVMIO L. F. POMP. IVLIANO SEVERO. IIII VIRO COL SIG. PATRONO COLONIÆ SVÆ SENATVS, POPV LVSQVE SIGNINVS.

Censores censum in coloniis egerunt, perinde atque Romani censores Romæ. id quod testimonio

nio cognoscitur Liuii ita scribentis in libris de bello Annibalis: *Decretum est, vt census XII coloniis, quæ imperium abnuerant, ageretur ex formula ab Romanis censoribus data. dari autem placuit eandem, quam populo Rom. deferrique Romam ab iuratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent.* Itaque Nero, & Salinator Romani censores earum coloniarum, quod nunquam antefactum erat, deferentibus coloniarum censoribus, censum receperunt, vt quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta extarent. quibus ex verbis apparet etiam, quid in censu coloniarum agendo a censoribus colonicis obseruatum sit. Inuenio etiam in antiquis marmoribus mentionem ÆDIL. COLONIARVM PVTEOLANORVM. Illud præterea non prætereundum, quod ad omnes coloniarum magistratus pertinet, etiam in colonia magistratus prætexta vsos esse, quod scriptum est in oratione L. Valerii tribuni pl. apud Liuium. Sacerdotes porro, vt augures, & pontifices in coloniis cooptatos, indicat Cicero in secunda agraria, vbi de Capua loquitur: *Hinc isti decemuiri, cum numerum colonorum ex lege Rulli deduxerint, centum decuriones, decem augures, sex pontifices constituerint, quos illorum animos, quos impetus, quam ferociam fore putatis?* An vero certus numerus sacerdotum fuerit, an pro coloniæ magnitudine variauerit, vt etiam magistratuum, parum habeo explicati, quid aut tradam, aut sentiam.

Præ-

Præter magistratus fuerunt parroni coloniarum. Hos Romulus in remp. induxit. vt enim ciues patricios plebeiorum tutores constituit, sic colonis, ac sociis populi Rom. quos vellent, ex ciuibus Rom. sibi patronos deligendi, copiam fecit, quorum opera in ciuitate vterentur, siquid esset, quod sua interesset, ac Romæ curandum esset. Horum patronorum tum Dionysium in Romulo video meminisse, tum Ciceronem in oratione pro Sylla, cum ait: *Primum omnis Pompeianorum, colonorumque dissensio delata ad patronos est, cum iam inueteraſſet, ac multos annos esset exagitata, deinde ita a patronis res cognita est, vt nulla in re a ceterorum sententiis Sylla dissenserit.* & in Philippicis, cum inquit, *Antonium vexasse Puteolanos, quod C. Cassium, quod Brutos patronos adoptassent.* & Suetonium in Augusto, cum ait, *Bononienses antiquitus in Antoniorum clientela fuisse.* In lapidibus autem veteribus adeo crebra patronorum coloniæ mentio est, vt nihil possit esse celebrius.

Cap. V.

De Coloniis ante bellum Italicum deductis.

Quæ de coloniis, & iure, & rep. earum ex veterum annalium memoria repetere, aut ipse coniectura, iudicioue complecti potui, ea fere sunt, quæ supra scripsi. reliquum est, vt earum nomina litteris mandem, ac quo quæque anno, & qua lege, quo iure, quoque loco deducta sit, explicem: ne quid a me, quod ad antiquum Italiæ statum pertineat, prætermissum esse videatur. Initium

nitium autem ducam a Romulo, ac singulas deinceps vsque ad bellum Italicum persequar. Romulus rex coloniarum deducendarum auctor, sex, quod in monumentis rerum ab eo gestarum notatum videmus, colonias condidit, CÆNINAM, ANTEMNAS CRVSTVMERIVM, MEDVLLIAM, CAMERIAM, ET FIDENAS. quarum reliquæ in Sabinis; Medullia, & Cameria in Latio fuerunt. Cæninam, & Antemnas Aborigines, pulsis inde Siculis, tenuerant. in singulas treceni homines missi, cum ipsæ ciuitates tertiam agri partem obtulissent. Crustumerium, Cameria, & Fidenæ Albanorum coloniæ fuerant. ex quibus Crustumerium post cum regnante Tarquinio Prisco ad Latinos defeciſſet, armis in potestatem redactum, colonos iterum Romanos accepit. Cameria vero, cum regnante Romulo colonos suos partim interfeciſſet, alios eieciſſet, dimidiam agri partem amisit. Hæc fere Dionysius, qui idem multas alias colonias a Romulo deductas, cum se multæ ciuitates initio a Medullia facto eius potestati permisissent, scribit. Liuius tamen Fidenarum tantum meminit, quas Plutarchus Idibus Aprilis deductas, duobus millibus, & quingentis eo missis, litteris consignauit. anno inde CCCXXVI. colonorum numerus additus, teste Liuio, agerque iis bello interemptorum est assignatus, qui post biennium a Fidenatibus sunt occisi. Deinde OSTIA in ore Tiberis ab Anco Marcio condita, eademque colonia est deducta, vt Liuius in primis, ac Dionysius memoriæ prodiderunt. SIGNIAM, & CIRCEIOS in Volscis deduxit rex Superbus, illam casu, hanc

hanc consilio. Cum enim bello Volscis illato, ac Suessa Pometia capta, in Sabinos profectus praesidium in Volscis reliquisset, idque per hiemem in agro Signino castra in oppidi modum communisset, Signiae oppido originem dedit. Circeios autem consulto colonos misit, quod id oppidum & agro Pomptino, omnium, qui in Latio sunt maximo, & mari, quod attingebat, esset opportunissimum. Atque ita quidem Dionysius. Nam Liuius Signiam, Circeiosque colonos missos, praesidia vrbi futura terra, marique tantum scripsit. quin etiam idem Ap. Claudio, P. Seruilio cos. anno CCLIX, Signiam suppleto numero colonorum iterum deductam prodidit; Circeios L. Lucretio, Ser. Sulpicio cos. anno CCCLX. Diodorus. Anno autem eo, de quo dixi, CCLIIX, ECETRAS in Volscis item deductas, significauit Dionysius, cum scripsit, Aruncos postulasse a senatu, vt agro, quem Romani ademerant Volscis Ecetranis, atque in eum colonos deduxerant, qui praesidio gentis essent, decederent, alioquin se armis eos moturos. Anno CCLIX A. Virginio, T. Veturio cos. *Volscis deuictis Veliternus ager ademptus.* VELITRAS *coloni ab vrbe missi, colonia deducta.* sic Liuius: neque vero aliter, nisi quod aliquanto negligentius, Dionysius: MR. Valerium dictatorem triumphasse, ac dimisso exercitu in agrum Volscis ademptum colonos misisse, lectis pauperibus, qui agrum hostilem custodirent, & seditiosam vrbis plebem leuarent. biennio post cum pestilentiae vis vix decimam partem ciuium reliquisset, Veliternos

nos vastitatem coloniæ questos colonos a Romanis postulasse: itaque triumuiros creatos, qui nouos colonos deducerent. plerisque pestilentiæ metu ire recusantibus, sorte ductos, qui irent, eosdemque ire compulsos esse. atque hoc idem in Coriolano quoque apud Plutarchum est scriptum. Hanc autem coloniam ciuium Romanorum. deductam, significat Liuius libro III, cum ait, *In Veliternos veteres ciues Romani quod cum Latinis rebellassent, acerbe sæuitum.* Anno CCCLXI T. Geganio, P. Minucio consulibus NORBAM in montes deductam, vt arx esset in Pomptino, Liuius; vt seditio sedaretur, Dionysius prodidit. Anno CCLXXXVI, Ti. Æmilio, Q. Fabio consulibus Fabius rettulit; T. Quinctii ductu, & auspicio agri capti priore anno aliquantum a Volscis esse: ANTIVM propinquam opportunam maritimam vrbem coloniam deduci posse. ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, ciuitatem in concordia fore. ea sententia accepta triumuiros agro dando creant T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium. iussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim, vt fit, fastidium copia, adeoque pauci nomina dedere, vt ad explendum numerum coloni Volsci adderentur. post autem anno CCCCXV, L. Furio, C. Mænio cos. subactis, qui defecerant, Antiatibus, Antium noua colonia missa cum eo, vt Antiatibus permitteretur, si & ipsi ascribi coloni vellent. & ciuitas, teste Liuio, data. M. vero Fabio, Postumo Æbutio consulibus, an. CCCCXIII, S. C. factum est, vt quoniam

niam ciuitas Ardeatium inteſtino tumultu redacta ad paucos eſſet, coloni eo præſidii cauſſa aduerſus Volſcos ſcriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, vt plebem tribunosque fallerent, iudicii reſcindendi conſilium initum; conſenſerant autem, vt multo maiore parte colonorum Rutulorum, quam Rom. ſcripta, nec ager vllus diuideretur niſi is, qui interceptus infami iudicio erat, nec illi prorſus Romano ibi, quam omnibus Rutulis diuiſus eſſet, gleba vlla agri aſſignaretur. ſic ager ad Ardeates rediit. triumuiri ad coloniam ARDEAM deducendam creati Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M. Æbutius Elua, qui coloni aſcripti in colonia remanſerunt. Deinde anno CCCXXXVII, L. Sergio Fidenate, M. Papirio, C. Seruilio tribunis militum conſulari poteſtate, opportune captis ex Æquis LAVICIS, ſenatus priusquam ab tribunis pl. agrariæ ſeditiones, mentione illata de agro Lauicano diuidendo, fierent, cenſuit frequens coloniam Lauicos deducendam. coloni ab vrbe mille, & quingenti miſſi bina iugera acceperunt. Anno etiam CCCLX, L. Lucretio, Ser. Sulpitio conſulibus Liuium video VITELLIÆ coloniæ meminiſſe, nec tamen, quando deducta fuerit, aperire: ſic enim tantum inquit: *Vitelliam coloniam Romanam in ſuo agro Æqui expugnant.* nec tamen de ea dubitandum eſt, ſiquidem ita de eadem ſcribit in Vitellio Suetonius: *Vitellia ab Ianiculo vsque admare, colonia eiusdem nominis, quam gentili copia Vitellii aduerſus Æquicolas tutandam olim depopoſciſſent*

Anno vero CCCLXVIII. cum haud procul seditione res esset, ecce tibi, vt inquit Liuius, eius leniendæ caussa, postulante nullo, largitor voluntarius repente senatus factus, SATRICVM coloniam duo millia ciuium Rom. deduci iussit bina iugera, & semisses agri assignati. Triennio vero interiecto, L. Valerio, A. Manlio, & collegis tribunis militum consulari potestate, SVTRIVM in Etruria colonos missos, mihi Velleii auctoritate est persuasum; quippe qui eam coloniam septem post Romam captam annos notat. Diodorus tamen anno post Romam captam Sutrinæ coloniæ meminit, vt Liuius post punico bello. Eo certe anno, & Liuii, & Velleii testimonio certum est NEPET in Etruria esse deductam. siquidem Liuius ait, quo ad Veliternam militiam paratior plebs esset, triumuiros Nepet coloniæ deducendæ creatos. Anno CCCLXXVII, L. Æmilio, Ser. Sulpicio tribunis mil. consulari potestate, inuenio apud eundem SETIAM, ipsis querentibus penuriam hominum, nouos colonos esse ascriptos. itaque anno CCCCXIII, Priuernates Norbam, & Setiam finitimas colonias esse depopulatos. Velleius tamen Setiam post annum, quam Sutrium, deductam scribit. Anno inde CDXIX, Ti. Veturio, Sp. Postumio consulibus, etsi belli pars, vt ait Liuius, cum Sidicinis restabat, tamen vt beneficio præuenirent desiderium plebis, de colonia deducenda CALES rettulerunt. factoque S. C. vt duo millia quingenti homines eo scriberentur, tresuiros coloniæ deducendæ agroque diuidendo creauerunt K. Duilium, T. Quin-

T. Quinctium, M. Fabium. Cales Ausonum fuit. eius item hoc anno deductæ meminit Velleius. Post quinquennium vero L. Æmilio, C. Plautio cos. ANXYR trecenti in coloniam missi bina iugera agri acceperunt. Insequenti vero anno FREGELLAS (Sidicinorum is ager; deinde Volscorum fuerat) colonia deducta. Vtriusque cum Paterculo auctor est Liuius. Anno inde CCCCXXXIX, C. Sulpicio, M. Pœtelio cos. cum Lucerini in Apulia ad internecionem essent cæsi, eo ira processit, vt, cum de coloniis mittendis LVCERIAM consuleretur senatus, multi delendam censerent. præter odium, quod execrabile in hos captos esset, longinquitas quoque abhorrere a relegandis tam procul ab domo ciuibus inter tam infestas gentes cogebat. vicit tamen sententia, vt mitterentur coloni. duo millia, & quingenti missi. meminit huius non Liuius solum, cuius hæc verba sunt, sed Polybius quoque, Diodorus, & Paterculus. Postero anno SVESSA, & PONTIÆ coloniæ sunt deductæ. Suessa Auruncorum fuerat. Volsci Pontias insulam sitam in conspectu littoris sui incoluerunt. Ita quidem Liuius, num vero aliter Velleius? etiam. nam Suessam Aruncam triennio post deductam ait, quam Luceriam. Addit præterea eodem anno SATICVLAM in Samnio esse deductam, de cuius deductione apud Liuium scriptum nihil inuenio. cum tamen idem ille post lib. XXVII. Saticulanorum colonorum meminerit. ex Festinis porro commentariis apparet, Saticulam deductam esse a triumuiris M. Valerio

Coruo, Iunio Scæua, P. Fuluio Longo ex S. C. K. Ian. L. Papirio Cursore, C. Iunio iterum consulibus. Iisdem autem consulibus, vt ait Liuius INTERAMNAM, & CASSINVM vt perducerentur coloniæ, S. C. factum est. sed triumuiros creauere, ac misere colonorum quattuor millia insequentes consules M. Valerius, P. Decius. Interamnæ idem post etiam meminit L. Postumio, M. Atilio cos. cum ait: *Samnites Interamnam coloniam, quæ via Latina est, occupare conati sunt.* Diuersus tamen est ab eo in hoc quoque Velleius, quod Interamnam biennio post deductam ait, quam Saticulam. Anno CCCCL, L. Genucio Ser. Cornelio cos. SORAM, atque ALBAM coloniæ deductæ. Albam in Æquos sex millia colonorum scripta, Sora agri Volsci fuerat, sed possederant Samnites. eo quattuor millia hominum missa. Hunc quidem in modum Liuius. Paterculus autem has tantum decennio post Interamnam deductas notat. Post quadriennium, M. Fuluio, T. Manlio cos. NEQVINVM in Vmbris in deditionem populi Rom. venit. colonia eo aduersus Vmbros missa, a flumine Narnia est appellata. Post autem anno DLIV, P. Villio, L. Cornelio cos. Narnienſium legatis querentibus ad numerum sibi colonos non esse, immistos quosdam non sui generis pro colonis se gerere, earum rerum causſa triumuiros creare L. Cornelius consul iussus, creati P. & Sex. Ælii Pæti, & C. Cornelius Lentulus teste Liuio. Qui idem anno CCCCLV. a consulibus L. Cornelio, Cn. Fuluio CARSEOLOS in agrum Æqui-

quicolarum colonos missos scribit, cum tamen sui, vt puto, oblitus, ita in anni CCCCLI. rebus exponendis scripsisset: *Nuntiatum a Marsis agrum vi teneri, in quem Carseoli colonia deducta erat.* Anno idem CDLVII, Ap. Claudio II. L. Volumnio II consulibus, cum de præsidio regionis depopulatæ a Samnitibus agitaretur, placuit, vt duæ coloniæ circa Vescinum, & Falernum agrum deducerentur: vna ad ostium Liris fluuii, quæ MINTVRNÆ appellata; altera in saltu Vescino Falernum contingente agrum, vbi Synope dicitur Græca vrbs fuisse, SINVESSA deinde ab colonis appellata. tribunis pl. negotium datum est, vt plebiscito iuberetur P. Sempronius prætor triumuiros in ea loca coloniis deducendis creare, Nec qui nomina darent, facile inueniebantur, quia in stationem se prope perpetuam infestæ regionis, non in agros mitti rebantur. Hæc Liuius. qui idem post bello Punico II. narrando Sinuessam Romanam coloniam Samniti oppositam scribit. Velleius autem aliquanto secus, Fabio quintum, Decio Mure quartum cos. vtroque colonos esse deductos. Quadriennio interiecto VENVSIAM in Apulia colonia missa est, teste Paterculo. Itaque Liuius anno DLIII. P. Galba, C. Cotta cos. triumuiros creatos scribit ad supplendum Venusinis numerum colonorum, quod bello Annibalis attenuatæ vires eius coloniæ essent, C. Terentium Varronem, T. Quinctium Flamininum, P. Cornelium Cn. F. Scipionem. Anno CCCCLXXI. C. Fabricio, Q. Æmilio cos. SENA in agrum de

Gallis Senonibus captum deducta. quantum ex verbis Polybii, & epitome XI. Liuii suspicari licet. Fabio autem Dorsone, Claudio Canina cos. qui fuit annus ab V. C. CDLXXX, COSSAM, & PÆSTVM coloni ascripti, teste eadem epitoma cum Paterculo. Pæstum, quæ & Possidonia Lucanorum, Cossa Tuscorum fuit, vtraque ad mare, post autem anno DLVII. L. Furio, M. Claudio cos. Cossanis postulantibus, vt sibi colonorum numerus augeretur, mille ascribi iussi, dum ne quis in numero esset, qui post L. Cornelium, & Ti. Sempronium cos. hostis fuisset. Plutarchus Narniam, & Cossam a T. Quinctio Flaminino ante consulatum deductas scribit. Inde quinquennio post P. Sempronio, Ap. Claudio cos. ARIMINVM in Gallia, & BENEVENTVM in Samnio deductas inuenio apud Velleium, & Eutropium, & Liuium, & Polybium: de quo illud memorabile narrat Festus, *Beneuentum, cum colonia deduceretur appellari cæptum esse melioris ominis caussa, cum eam vrbem Græci incolentes ante Maleuentum appellarent.* vnde notum illud est apud Plinium: *Herpinorum coloniam Beneuentum auspicatius mutato nomine, quæ quondam appellata Maleuentum.* Inde HADRIAM in Picenum coloni missi, vt scriptum legimus in epitoma XI, credo anno, postquam Picentes deuicti sunt, M. Atilio, L. Iulio consulibus. Hadriam Vomano flumine humectatam tradit Silius, eandem in mediterraneis non longe a Matrino amne collocat Strabo. Ab hac nomen inueniſſe mare Adriaticum putat P. Victor

in

in Hadriano, cum id ab Adria potius Venetorum ductum constantior fama sit. Deinde FIRMVM, & CASTRVM NOVVM coloni ascripti initio Punici belli, vt ait Velleius, quod anno CDLXXXIX. est initum Ap. Claudio, M. Fuluio cos. Castri certe memoria extat etiam in epitoma Liuianorum XI. Firmum Picentum, Castrum Tuscorum fuit, vtrunque maritimum. Quocirca Liuius lib. XXXVI. inter colonos maritimos Ostiam, Fregenas, Castrum nouum, & Pyrgos numerauit. postero anno ÆSERNIAM, in Samnitibus deductam apud Liuium libro XVI. & Velleium primo inuenio. Eodemque Velleio teste post annum XVII, ÆSVLVM, & ALSIVM, colonos esse deductos video. Alsium Etruscorum est ad mare. Post biennium vero FREGENAS ad mare Tyrrhenum deductas. Et insequenti anno Torquato, & Sempronio cos. in Sallentinis BRVNDISIVM, narrat Velleius. neque aliter est in epitoma XIX. Cicero natalem diem Brundisinæ coloniæ Nonas Sextilis fuisse in epistolis ad Atticum scriptum reliquit. Triennio vero interiecto SPOLETIVM in Vmbria est deducta. Et post biennium VALENTIA Velleio teste. Spoletium Latinam coloniam fuisse ostendit Cicero in defensione Balbi, cum ait, *T. Matrinium Spoletinum ex colonia Latina a C. Mario ciuitate donatum.* Anno inde DXXXV, P. Cornelio, Ti. Sempronio cos. CREMONA in Insubribus, PLACENTIA in Boiis deducta. Cremonam tradit Tacitus lib. XIX. propugnaculum aduersus Gallos trans Padum agentes, si qua alia vis per alpes irrueret

constitutam. de Placentia ita scriptum inuenio in commentario Pediani: *In annalibus eorum, qui bellum Punicum secundum scripserunt, tradi video Placentiam coloniam deductam pridie Kal. Ian Ti. Sempronio, & P. Cornelio consulibus, primo anno eius belli. sex millia hominum noui coloni deducti sunt in quibus equites deducendi fuit caussa, vt opponerentur Gallis, qui eampartem Italiæ tenebant. deduxerunt triumuiri P. Cornelius Asina, P. Papirius Maso, Cn. Pompeius, alias Cn. Cornelius Scipio eamque coloniam* LIII. *deductam esse meminimus. deducta est autem Latina.* Neque vero secus est in epitoma xx, Placentiam, & Cremonam in agro de Gallis capto deductas. itemque apud Polybium lib. III. vtrasque autem velut clausstra ad cohibendos Gallicos tumultus opposita alio loco refert Liuius. Inde vero anno DLXII, L. Cornelio, C. Lælio cos. decreuit, senatus, vti C. Lælius, si ei videretur, sex millia familiarum conscriberet, quæ Placentiæ, & Cremonæ diuiderentur, & vt L. Aurunculeius prætor triumuiros crearet ad eos colonos deducendos. creati M. Atilius Serranus, L. Valerius P. F. Flaccus, L. Valerius C. F. Tappus. consul in supplementum Cremonæ, & Placentiæ colonos scripsit. Quoniam autem Placentiam LIII. coloniam fuisse deductam prodit Asconius, placet hoc loco, quæ ex tam multis coloniis per bellum Punicum floruerint, quæque iacuerint, recitare. Liuium enim tantum quadraginta commemorare inuenio, triginta quidem lib. XXVII,

xxvii, alias vero in aliis. *Triginta*, inquit *tum coloniæ populi Rom. erant. ex his duodecim, cum omnium legationes Romæ essent, negauerunt consulibus, esse vnde milites, pecuniamque darent. eæ fuere Ardea, Nepet, Sutrium, Circeii, Alba, Carseoli, Suessa, Sora, Setia, Cales, Narnia, Interamna. reliquæ xvii. se, ad quidquid opus esset, præsto futuras responderunt, Signini, Norbani, Saticulani, Brundisini, Fregellani, Lucerini, Venusini, Adriani, Firmani, Ariminenses, & ab altero mari Pontiani, Pæstani, Cossani, mediterranei Beneuentani, Æsernini, Spoletini, Placentini, Cremonenses.* lib. autem xxvii, *colonos maritimos, qui sacrosanctam vacationem habere dicebantur, ad senatum ait venisse, Ostiensem, Alsiensem, Antiatim, Anxuratem, Minturnensem, Sinuessanum, & a supero mari Senensem.* & lib. xxxvi, *colonis maritimis vacationem rei nauali negatam. quæ erant Ostia, Fregenæ, Castrum nouum, Pyrgi, Antium, Tarracina, Minturnæ, Sinuessa.* ex quo apparet prætermissas ab eo Cassinum, Æsulum, & Valentiam, haud scio an quia Annibalis partium essent. nam reliquas Cæninam, Antemnas, Crustumerium, Medulliam, Fidenas, Cameriam, Ecetras, Velitras, Lauicos, Satricum, & Vitelliam aut afflictas crediderim, aut certe non admodum magnis tum fuisse opibus præditas. in his autem illud est obseruatione dignum, Pyrgos coloniam nominari, cuius deductio ignoretur. Quos autem hoc loco xii. colonias imperium ait abnuisse, eas alio loco Latinas colo-

nias vocat. Anno inde DLIIII. L. Cornelio, P. Villio cos. CASTRORVM PORTORIVM, inquit Liuius, *quo in loco nunc oppidum est, censores fruendum locarunt, colonosque eo trecentos (is numerus a senatu finitus erat) ascripserunt.* Post biennium vero, C. Cornelio, C. Minucio cos. C. Acilius tribunus pl. tulit, vt quinque coloniæ in oram maritimam deducerentur, duæ ad ostium fluminis VVLTVRNI, LITERNIQVE, vna ad PVTEOLOS, vna ad castrum SALERNI, his BVXENTVM adiectum. tricenæ familiæ in singulas colonias iubebantur mitti, iis deducendis triumuiri ii, qui per triennium magistratum habent, creati M. Seruilius Geminus, C. Minucius Thermus, Ti. Sempronius Longus. Triennio vero interiecto, P. Scipione, Ti. Longo cos. coloniæ sunt deductæ, Puteolos, Vulturnum, Literum, treceni homines in singulas: item Salernum, Bruxentumque omnes ciuium Rom. deduxere triumuiri Ti. Sempronius Longus, qui consul erat, M. Seruilius, C. Minucius Thermus. Ager qui diuisus est, Campanorum fuerat. Eodemque anno SIPONTVM in agrum, qui Arpinorum fuerat, coloniam ciuium Rom. deduxere triumuiri D. Iunius Brutus, M. Bæbius Tamphilus, M. Heluius. Iisdemque cos. TEMPSAM, & CROTONEM ciuium Rom. coloniæ deductæ sunt. Tempsanus ager de Bruttiis captus erat. Bruttii Græcos expulerant. Crotonem Græci habebant. triumuiri C. Octauius, L. Æmilius Paulus, C. Plætorius Crotonem, Tempsam L. Cornelius Merula, C. Salonius * deduxerunt.

anno

anno vero DLXIII. Sp. Postumio, C. Marcio cos. triumuiri ad colonos scribendos Sipontum supero mari, Buxentum infero, desertas colonias, ab T. Mænio prætore vrbano creati sunt L. Scribonius Libo, C. Tuccius, Cn Bæbius Tamphilus, Ante vero triennium, in consulatu L. Cornelii, & C. Minucii M. Ælius Tubero trib. plebis tulerat ad plebem, plebesque sciuerat, vt Latinæ duæ coloniæ, vna in Bruttios, altera in Thurinum agrum deducerentur. iis deducendis triumuiri creati, quibus in triennium imperium esset, in Bruttios Q. Næuius, M. Minucius Rufus, M. Furius Crassipes: in Thurinum agrum A. Manlius, Q. Ælius, cuius lege deducebatur, L. Apustius. ea bina comitia prætor vrbanus Cn. Domitius in Capitolio habuit. Itaque insequenti anno coloniam Latinam in agrum THVRINVM deduxerunt. tria millia peditum iere, ccc. equites numerus exiguus pro copia agri dari potuere quadragena iugera in singulos pedites, sexagena in equites. Apustio auctore tertia pars agri dempta. quo postea, si vellent, nouos colonos ascribere possent. vicena iugera pedites, quadragena equites acceperunt. Postero vero VIBONEM coloni ascripti ex S. C. plebeique scito. mille septingenti pedites ierunt, trecenti equites. triumuiri deduxerunt Q. Næuius, M. Minucius, M. Furius Crassipes. quina dena iugera agri data in singulos pedites sunt, duplex equitibus. Bruttiorum proxime fuerat ager. Bruttii ceperant de Græcis. Strabo Hipponem a Locrensibus conditum, atque Bruttiis a Romanis

nis ademptum Vibonem Valentiam nominatum prodit. Anno DLXIII, C. Lælius cos. cum ex Gallia Romam rediſſet, vt nouæ coloniæ duæ in agrum, qui Boiorum fuiſſet, deducerentur, & rettulit, & auctore eo patres cenſuerunt. Itaque poſtero anno ante diem III. Kal. Ian. BONONIAM Latinam coloniam ex S. C. L. Valerius Flaccus, M. Atilius Serranus, L. Valerius Tappus IIIuiri deduxerunt. tria millia hominum ſunt deducta. equitibus ſeptuagena iugera, ceteris colonis quinquagena ſunt data. ager captus de Gallis Boiis fuerat. Galli Tuſcos expulerant. confirmat hoc extremum Plinius, qui Bononiam Felſinam vocitatam tradit, cum princeps Etruriæ eſſet. Anno DLXIX, P. Claudio, L. Porcio cos. coloniæ duæ POTENTIA, ſiue POLLENTIA in Picenum, PISAVRVM in Gallicum agrum deductæ ſunt. ſena iugera in ſingulos data: diuiſerunt agrum, coloniasque deduxerunt iidem triumuiri Q. Fabius Labeo, M. & Q. Fuluius Flaccus, & Nobilior, vt prodidit cum Paterculo Liuius. Anno vero DLXX, D. Claudio, Q. Fabio cos. cum agitaretur, vt colonia AQVILEIA deduceretur, nec ſatis conſtaret, vtrum Latinam, an ciuium Rom. deduci placeret, poſtremo Latinam potius coloniam deducendam patres cenſuerunt. triumuiri creati ſunt P. Scipio Naſica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. poſtero anno deducta eſt in agro, qui fuerat Gallorum transalpinorum. tria millia peditum, quinquagena iugera, centuriones centena, centena quadragena equites acceperunt,

Sed

Sed ecce in manibus patria MVTINA, itemque PARMA. Hæ eodem anno, quo Aquileia Latina decreta est, ciuium Rom. coloniæ sunt deductæ. bina millia hominum in agrum, qui proxime Boiorum, ante Tuscorum fuerat, octona iugera Parmæ. quina Mutinæ acceperunt. deduxerunt triumuiri M. Æmilius Lepidus, T. Æbutius Carus, L. Quinctius Crispinus. meminit post Mutinæ Cicero in Philippicis, ad laudem inquiens: *Quid interest, vtrum hanc vrbem Antonius oppugnet, an huius vrbis propugnaculum, coloniamque populi Rom. præsidii caussa constitutam?* Quo fit, vt in hoc erratum esse Polybii putem, qui Mutinam coloniam initio alterius Punici belli commemorat. Eodem anno SATVRNIA in agrum Caletranum est deducta. deduxerunt triumuiri Q. Fabius Labeo, C. Afranius Stellio, Ti. Sempronius Gracchus. Iugera in singula dena data. Ptolemæus Saturniam coloniam inter mediterraneas Tuscorum refert. Anno DLXXII, P. Cornelio, M. Bæbio cos. GRAVISCAS colonia in agrum Etruscum de Tarquinienſibus quondam captum est missa. quina iugera agri acceperunt. triumuiri deduxerunt C. Calpurnius Piso; P. Claudius Pulcher, C. Terentius Istra. hæc quidem Liuius. cum quo dissentit Paterculus, qui Grauiscas eodem anno, quo Aquileiam, deductas placet. Postero anno PISANIS agrum pollicentibus, quo Latina colonia deduceretur, gratiæ ab senatu actæ. triumuiri, teste Liuio, creati ad eam rem C. Fabius Buteo, M. & P. Popillii Lænates. meminit eius & Ptole-

mæus

mæus. Post triennium autem LVCAM coloniam duo millia ciuium Rom. sunt deducta. triumuiri deduxerunt P. Ælius, L. Ægidius, Cn. Sicinius. quinquagena & singula iugera, & semisses agri, in singulos data sunt. De Liguribus captus is ager erat. Etruscorum ante, quam Ligurum, fuerat. Ita quidem Liuius. Nam Velleius quadriennio post Aquileiam hanc deductam scribit. Quo ex eodem Cn. Cornelio, M. Fuluio Nobiliore cos. an. CXCIIII, AVXIMVM in Picenum colonos esse missos cognoscitur. Eodemque temporum interuallo RHVDIAS in Messapicis deductas significare videtur Cicero, cum scribit in Bruto, Q. Fuluium Nobiliorem, cum triumuir coloniam deduceret, Q. Ennium (fuit ille Rhudinus) ciuitate donasse. Fuluius autem consulatum anno vrbis sexcentesimo gessit. Inde C. Cassio Longino, & C. Sextio Caluino cos. anno DCXXIX. FABRATERIA in Latio, Velleio auctore, est deducta. Postero autem, quo Q. Metellus, & T. Flamininus consules fuerunt, multas colonias a C. Sempronio Graccho, trib. pl. deductas accepimus. siquidem ita in epitomis Liuianæ historiæ scriptum extat: *C. Gracchus tribunus pl. continuato in alterum annum tribunatu, legibus agrariis latis effecit, vt complures coloniæ in Italia deducerentur, & vna in solo dirutæ Carthaginis, quo idem triumuir creatus coloniam deduxit.* Inuenio autem in Plutarchi, & Appiani historiis, Gracchum in secundo tribunatu de duabus tantum

tum coloniis deducendis Capua, & Tarento tuliſſe. M. autem Liuium Druſum Gracchi collegam ex S. C. legem de duodecim coloniarum deductione & tribus millibus in ſingulas aſcribendis pertuliſſe. Capuam tamen non eſſe deductam ſatis aperte indicat Cicero, cum in agrariis ait, Gracchos Campanum agrum attingere non eſſe auſos. Ergo ſi vel Gracchi, vel Druſi lege multæ in Italia coloniæ deductæ ſunt, profecto ex eo numero illæ fuerunt, quas poſt annum, quam Fabrateria, deductas narrat Velleius, SCYLLATIVM, MINERVIVM, TARENTVM, NEPTVNIAM, & DERTHONAM, de qua tamen idem ambigi ait. Sunt qui coniecturam ſecuti in hunc numerum Nolam etiam, Ariciam, & Lauinium referant, quarum poſt Marſico bello, & ciuili Sullano mentio in epitomis vſurpatur hoc modo; *Nola colonia in poteſtatem Samnitium cum L. Poſtumio prætore venit.* item: *Marius Antium, Ariciam, Lauinium colonias deuaſtauit.* verum non XII. eſſe deductas, cum alia indicant, tum vero id, quod, eſt apud Appianum de M. Druſi filio, legem eum de coloniis in Italia deducendis tuliſſe, quæ iampridem decretæ, nondum tamen deductæ fuerant, quam legem poſt S. C. ſublatam diximus.

Vltima autem ex iis, de quibus ante bellum Italicum deductis aliquid accepimus, fuit EPOROEDIA, C. Mario VI, & L. Flacco cos. Velleio teſte, deducta, vt eſſet præſidio aduerſus Salaſſos, auctore Strabone, tumultuantes. neque poſt hanc

vllam

vllam ferme aliam nisi militarem, coloniam deductam esse, eidem placet, quas militares in tertium librum reiecimus. Atque de coloniis quidem hactenus expositum sit.

Cap. VI.
De Municipiis.

SEquitur altera quæstio de municipiis, nobilis illa quidem in primis, & cognitione dignissima, verum tam multis tenebris vel vetustatis, vel inscitiæ occultata, vt nos vix vetera eius indagandæ vestigia in tanta siue rerum, siue temporum, siue monumentorum quasi caligine videamus. Sed ingredienti quid susciperem, fuit videndum, nunc quo me incerta plerumque & fallax aura coniecturæ prouexerit, vela danda sunt. Municipia autem in eo præcipue a colonis diuersa fuisse reperio, quod, vt traditum est apud Gellium, coloniæ ex ciuitate Romana quasi propagarentur, municipia in ciuitatem extrinsecus vocarentur. Etenim, quod in primo libro de iure ciuium Romanorum docuimus, ciuitas aut singulis, aut vniuersis alicuius, oppidi incolis impertita est: vniuersis autem ita, si aut Romam commigrarent, aut in patria sua, id est, in municipio remanerent. quorum primi, & secundi ciues Romani, tertii proprio municipum nomine sunt signati. atque ille quidem a Romulo traditus, vt dixi, mos post sæpissime est vsurpatus. Hanc vero consuetudinem pop. Rom. post vrbem a Gallis captam in remp. induxit, siquidem pri-

primi municipes fuisse feruntur Cærites, quos ob custodita bello Gallico Romana sacra ciuitatis Romanæ honore affectos accepimus. Municipes autem ex eo nominarunt, quod ius adepti essent cum populo Rom. munera capiendi. Quocirca præclare Vlpianus municipes proprie dictos prodidit, *qui in ciuitatem Romanam accepti, munerum participes fierent.* egregie etiam Paulus, *qui municipes appellatos, quod munera ciuilia caperent*, dixit. Munera vero illi nihil aliud, quam officiorum ciuilium iura vocarunt. Itaque municipes possumus ducere homines iuris ciuium Romanorum participes & municipium, oppidum iure ciuium Romanorum donatum. quod, credo, alio nomine oppidum ciuium Romanorum vocauit Plinius, cum in Hispania citeriore esse dixit *colonias XII. oppida ciuium R. XIII. Latinorum veterum XVII.* & post: *in ora coloniam Barcinonem, oppida ciuium R. Betulonem, & Illuronem.* Municipii porro constituendi multo expeditior, atque procliuior ratio fuit, quam coloniæ deducendæ. quippe cum ad largiendam ciuitatem satis senatusconsulto fuerit, & plebiscito, id est, vt ex auctoritate senatus de ea ferretur ad populum: vnde illa sunt apud Liuium de Priuernatibus; *Ex auctoritate patrum latum ad populum, vt Priuernatibus ciuitas daretur.* & de Campanis equitibus: *latum ad populum, vt ciues Romani essent.* ciuitatis tamen communicandæ arbitrium penes populum ita fuisse, vt etiam sine patrum auctoritate, cui

liberet, ciuitatem dare posset, nescio an apertius ab aliquo tradi possit, quam a Liuio traditum est alio loco, cum ait de Formianis, Fundanisque municipibus, *C. Valerium Tappum tribunum plebis promulgasse, vt iis suffragii latio esset; ei rogationi quattuor tribunos plebis, quia non ex auctoritate senatus ferretur, cum intercederent, edoctos, populi esse, non senatus ius, suffragiumque, quibus vellet, impertiri, destitisse incæpto.* Quæret forsitan aliquis, an vero rogatione de ciuitate perlata, confecta res erat? non equidem arbitror. Etenim si ciuitas cum suffragio data esset, præterea vt a censoribus in certam ex xxxv. tribubus conferrentur requirebatur. Quæ quia ipsa per se satis aperta res est, vno mihi tantum confirmanda videtur exemplo. *Eo anno*, inquit Liuius, *census actus, nouique ciues censi, tribus propter eos additæ Macia & Scaptia. censores addiderunt Q. Publilius Philo, Sp. Postumius.* Hi vero Lanuuini, Aricini, Nomentani, & Pedani fuerunt, quos ciues bello Latino populus R. asciuerat. An vero hoc perpetuum ius censorium fuerit, vt addubitem, verba illa Liuii faciunt, cum ait, *rogationem esse perlatam, vt Fundani in Æmilia tribu ferrent. atque in hac tributum primum ex Valerio plebiscito a censoribus T. Quinctio, M. Claudio censos esse.* Hac enim lege tribus expressa est, in qua noui ciues suffragium ferrent, non arbitrio censorum permissa. ex quo intelligi potest, ius ac beneficium ciuitatis, totum a populo Romano esse

esse profectum. atque hi quidem proprie municipes dicuntur fuisse, qui ciuitatis Romanæ compotes erant facti.

Cap. VII.

De Iure Municipiorum.

VT autem Coloniarum duo genera fuisse comperimus, item municipiorum, quam diuisionem non aliunde, quam a iuris dissimilitudine video emanasse. quandoquidem non eodem omnia municipia iure donata sunt. Etenim quanquam omnibus municipibus ciuitas est tributa, tamen quia ciuitatis, vt diximus, munera, siue iura diuersa fuerunt, nec omnes municipes eodem modo omnia obtinuerunt, varietas iuris dissimilitudinem quandam pepererit ciuitatis, necesse est. Quæ autem hæc iuris diuersitas fuit? nempe, quod alii ius tantum legionis, alii præter legionem reliqua omnia iura sunt consecuti. quam differentiam antiquos rerum Romanarum scriptores his verbis video expressisse, vt illis sine suffragio ciuitatem communicatam dicant. suffragium enim pro optimo iure ciuitatis acceperunt. nempe, quia nec suffragium est sine tribu, & qui suffragii ius habet, fere magistratus etiam habet. Primum autem municipum genus his mihi verbis prope depinxisse videtur Gellius, cum dixit, *municipes esse ciues Roman. ex municipiis suo iure, & legibus suis vtentes, muneris tantum cum populo Roman. honorarii participes; a quo munere capessendo appellatos videri, nullis aliis necessitatibus,*

tibus, neque vlla populi Roman. lege astrictos, cum nunquam populus eorum fundus factus esset. primos autem municipes sine suffragii iure Cærites esse factos, concessumque illis, vt ciuitatis Romanæ honorem quidem caperent, sed negotiis tamen, atque honoribus vacarent pro sacris bello Gallico receptis, custoditisque. hinc tabulas Cærites appellatas versa vice, in quas censores referri iubebant, quos notæ caussa suffragiis priuarent. Quibus ex verbis perspicuum est, hoc genus municipiorum neque ius Quiritium habuisse, neque alias populi Rom. leges obseruasse, quod in his sit, *nulla populi Rom. eos fuisse lege astrictos, cum populus eorum nunquam fundus factus esset.* siquidem fundi populi erant, qui ius Quiritium asciuerant. caruisse autem eosdem suffragio, & negotiis, atque oneribus ciuilibus vacasse, ex eo cognoscitur, quod idem scriptum est, *muneris eos honorarii tantum cum populo Roman. fuisse participes*, id est, tantum honoris causa in Romanam ciuitatem venisse. vnde illud est Liuianum; *Campanis equitibus quia cum Latinis rebellare noluissent, honoris caussa ciuitatem sine suffragio datam.* honorem autem hoc loco non magistratum vocant. neque enim qui suffragii non sunt compotes honorum esse participes possunt, sed quendam dignitatis gradum, quod & ciues Romani dicerentur, & in legione tanquam ciues Romani non in auxiliis, vt socii, militarent. Quod extremum quanquam est a Gellio prætermissum, habet tamen aliorum veterum satis graue testi-

monium

monium. hinc enim extiterunt illa iam trita Festi: *Municipes, qui ex aliis ciuitatibus Romam veniſſent, quibus non licebat magiſtratum capere, ſed tantum honoris partem. at Seruius filius aiebat initio fuiſſe. qui ea conditione ciues Romani fuiſſent, vt rempublicam ſemper ſeparatim a populo Rom. haberent, Cumanos videlicet, Acerranos, Atellanos, qui aque ciues Rom. erant, & in legione mererent, ſed dignitates non capiebant. Municipium id genus hominum dicitur, qui cum Romam veniſſent, nec ciues Rom eſſent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum vna cum ciuibus Romanis, praterquam de ſuffragio ferendo, aut magiſtratu capiendo, ſicuti fuerunt quondam Fundani, Formiani Cumani, Acerrani, Lanuuini, Tuſculani qui poſt aliquot annos ciues Rom. effecti ſunt.* Patefactus eſt igitur locus, vt non difficile ſit, videre, vnum, vt dixi, genus fuiſſe municipum, qui ciues Rom. eſſent ea conditione, vt nec ſuffragium ferrent, nec magiſtratus caperent, ſed munus tantum honorarium obirent, id eſt, honoris cauſſa in legione ſtipendia facerent, vt ciues, non vt ſocii in auxiliis. & quod de Cæritibus Strabo dixit, nomine, non re ciues Romani eſſent. qui iidem quod ſuo iure vterentur, & magiſtratum Romæ neque alteri ſuffragio ſuo dare, neque ipſi alieno conſequi poſſent, propterea dicuntur, rempublicam a Romana ſeparatam habuiſſe.

Alterum genus municipum fuit, quibus cum ſuffragii latione ciuitas eſt data. quod intellexit

item Festus, cum ad ea, quæ recitauimus, addidit: *Altero modo municipium dicitur, cum id genus hominum definitur, quorum ciuitas vniuersa in ciuitatem Romanam venerunt, vt Aricini, & Anagnini.* his enim verbis eos notatos esse arbitror, qui in ciuitatem cum suffragii iure essent recepti, vt Tusculanos, Aricinos, Lanuuinos. ex quibus municipiis, antiquissimis etiam temporibus, honores Romæ amplissimos cepisse Coruncanios, Iuuentios, Catones, Murenas, Voconios, Scantinios accepimus. Vt autem quibus suffragium non dabatur, suæ leges permittebantur, sic qui suffragio ornabantur, legibus suis spoliabantur, Romanis vero obstringebantur. cuius rei nos inter alios videtur admonere Liuius, cum ait, *Hernicorum tribus populis Aletrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt, quam ciuitatem, suæ leges redditæ.* & post: *Tentationem aiebant esse Æqui, vt terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur, quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse, cum quibus licuerit, suas leges Romanæ ciuitati præoptauerint, quibus legendi, quod mallent, copia non fuerit, propæna necessariam ciuitatem fore.* Quanquam quid dico Liuium? nonne aperte idem ostendit Cicero in defensione Balbi, inquiens, *Cum sociis, & Latinis lege Iulia ciuitas data est, magnam contentionem Heraclienſium, & Neapolitanorum fuisse, cum magna pars in iis ciuitatibus iuris sui libertatem ciuitati anteferret?* Qua ex re iudicari potest, si illi populi leges suas Romanæ ciuita-

uitati antetulerunt, eos accipienda ciuitate legum ac iuris sui detrimentum feciſſe. Vnde illud etiam priſcis eſt litteris conſignatum, Latinos vsque ad legem Iuliam, id eſt, ciuitatem acceptam, ius quoddam ſponſaliorum vſurpaſſe; nempe, quia municipes facti, ciuitatis Roman. in quam aſcripti eſſent, iura ſequi eſſent coacti. Habebant ergo iura omnia municipes hi, quæ ciues Rom. iure domicilii excepto. domicilium autem curiæ, curias ſacra, & iura curiarum ſunt conſecuta. neque iniuria. nam ſi curiæ tantum fuerunt in vrbe, profecto qui extra vrbem habitarunt, curiarum expertes fuerunt. vt in libro etiam de iure ciuium Rom. primo eſt dictum. Si autem curiis vacarunt, profecto neque ſacra habuerunt curiarum, ſed municipalia. quæ tanta videntur confecta & culta eſſe religione, vt ea, ne ſi Romæ quidem, quod pro arbitrio poterant, ſedem, ac domicilium collocaſſent, propterea deſerere poſſent. Itaque Feſtus probe, & docte municipalia ſacra definiuit, *quæ ab initio habuerunt ante ciuitatem Romanam acceptam, quæ obſeruare eos voluerunt pontifices, & eo more facere, quod aſſueuiſſent antiquitus.* Neque vero ſacris tantum curialibus caruerunt, ſed iure quoque ſuffragii curiatis comitiis ferendi vacarunt, quam diu in municipio, non Romæ domicilium habuerunt. Commodiſſima tamen horum fuit conditio, ac fortuna municipum. nimirum quod duas prope habuerunt patrias, vnam naturæ, alteram iuris, ex quo illa nota ſunt Ciceronis in Legibus: *Ego o-*

mnibus municipibus duas esse censeo patrias, vnam naturæ, alteram iuris. vt ille Cato, cum esset Tusculi natus, in populi Roman. ciuitatem susceptus est. ita cum ortu Tusculanus esset, ciuitate Romanus, habuit alteram loci patriam, alteram iuris. Item: *Auus quidem noster Cicero in municipio Arpinati restitit M. Gratidio ferenti legem tabellariam. quæ cum res esset ad se delata, Scaurus consul, vtinam, inquit, M. Cicero isto animo, atque virtute in summa rep. nobiscum versari, quam in municipali maluisses.* Quod autem patriam vnam iuris eos habuisse ait, nimirum ciuitatem Romanam intelligit, cuius eos iura, & priuata, & publica vsurpasse perspicuum est. primum enim legum de libertate beneficio sunt vsi. quod ostendit idem, cum de Gauio Compsano, municipe a Verre prætore cæso, ita exclamauit: *Cædebatur in foro Messanæ ciuis Romanus: ô nomen dulce libertatis, ô ius eximium nostræ ciuitatis, ô leges Porciæ, legesque Semproniæ.* deinde etiam connubiorum Romanorum iura sunt assecuti. id quod ex eo perspici potest, & quod sponsaliorum ratio apud Latinos, vt diximus, ciuitate accepta, sit commutata, & quod multi ciues Romani, iidemque nobilissimi municipum filias in matrimonio habuerint. Quod si hæc duo, vt apparet, iura possederunt, quis dubitet, quin reliquas etiam iuris Quiritium partes sint adepti, patriæ potestatis, hereditatum, mancipiorum, vsucapionum, testamentorum, & tutelarum? Nam de

de publico iure nullus prope relinquitur controuersiæ locus. Neque enim quenquam dubitaturum esse opinor, quin, si tribum habuerint, censeri etiam in ea potuerint. Quod me, cum ratio impellit, vt credam, tum etiam Liuii auctoritas, qui scripsit, Formianos, & Fundanos in tribum Æmiliam coniectos in ea a censoribus Romanis Romæ eo anno esse censos. Quod si sunt censi, ad id certe sunt censi, vt cognita ex censu pecuniarum, & iuniorum multitudine, in vtroque officii genere reip. satisfacerent. Nam suffragii ferendi, ac magistratus petendi Romæ adeo certum ius municipes habuerunt, vt iidem & in municipio, & in vrbe magistratus interdum gesserint, quod non obscure declarat Suetonius, cum de Octauiis Veliternis municipibus differens ait, *proauum Augusti tribunum militum Punico bello fuisse, auum contentum municipalibus magisteriis, patrem Romæ præturam gessisse.* quid autem dico Suetonium? Cicero T. Annium Milonem Lanuuii dictatorem fuisse ait, tum cum Romæ consulatum petebat, & M. Cœlium, qui Romæ ædilis curulis, & prætor fuit, *summa omnia absentem Puteolis esse adeptum*: & alio loco, *se Marcum filium in Arpinati municipio ædilem creari voluisse ad constituendum municipium* inquit, cum ambo Romæ consulatum administrarint. Cum autem municipia iura hæc non sui arbitrii haberent, sed Romani, intelligendum est, non iccirco tamen eadem omnium municipiorum iura fuisse. adeo vt vere illud scripserit idoneus

auctor Aggenus, antiqua municipia suum priuilegium habuisse, vt alia iniquiore iure vterentur, alia solutiora essent, alia plus pensitarent. ex quo fonte illud Tullianum manauit in Verrem: *Quoa tam immune municipium est, quod per hos annos commoda vocatione sit vsum?*

Cap. VIII.

De Republica Municipiorum.

Deinceps sequitur, vt de republica municipiorum agendum esse videatur. Etenim quemadmodum in coloniis, eodem modo in municipiis quandam reip. speciem, atque imaginem fuisse animaduertimus. Quæret aliquis, quæ municipalis reip. forma fuerit? difficile est de singulis dicere. vniuersum autem genus temperatum ex omnibus prope rebus publicis, & pæne Romanæ simile videtur fuisse. Nam si ordines quæramus, decuriones, equites, & plebem inueniemus; si consilia publica, in senatum, & populum; si magistratus, & sacerdotes, in dictatorem, II viros, IIII viros, censores, ædiles, & quæstores, & flamines municipiorum incidemus. quæ tamen vtrum omnia in omnibus fuerint municipiis, ego haud pro certo vnquam posuerim. agamus autem de his sigillatim. Quod ad amplissimum ordinem municipalem attinet, perfacile iudicium est, nisi a Tulliana recedamus auctoritate. sic enim ille egit, cum Cœlium aduersus crimina inimicorum defendit, *Quod obiectum est, municipibus esse adolescentem non probatum suis, nemini vnquam*

quam præsenti Puteolani maiores honores habuerunt, quam absenti M. Cœlio, quem & absentem in amplissimum ordinem cooptauerunt, & ea non petenti detulerunt, quæ multis petentibus denegarunt. Summus autem ordo decurionum fuit, quorum insignis apud eundem extat memoria in Cluentina, cum inquit: *Ex lacrymis horum existimare potestis, omnes hæc decuriones municipii Larinatis decreuisse lacrymantes.* & apud Cæsarem libro primo belli ciuilis, cum ait, *decuriones e municipiis a Domitio euocatos.* Ergo qui fuit senatus Romæ, idem in municipiis decurionum consilium. In quibus legendis video summam curam esse adhibitam. video autem apud idoneum omnis antiquæ memoriæ testem Ciceronem in epistola quadam ad Leptam: *Quæsiui e Balbo, quid esset in lege; rescripsit, eos, qui facerent præconium, vetari esse in decurionibus; qui fecissent, non vetari. quare bono animo sint tui familiares. neque enim erat ferendum, cum qui hodie haruspicinam facerent, in senatu Romæ legerentur, eos, qui aliquando præconium fecissent, in municipiis decuriones esse non licere.* Ex decurionum autem ordine decemprimi legebantur, qui, vt scriptum est apud Hermogenianum, tributorum exactioni ita præerant, vt si qua detrimenta fiscus mortuorum caussa contraheret, ipsi suis sumptibus resarcirent. neque vero hos tacitus præteriit Cicero; siquidem in Rosciana dixit: *Decretum sit decurionum, vt decemprimi statim proficiscantur ad Syllam.* Cum autem equitum

Roma-

Romanorum Puteolis, & Teani Apuli, & Lucretiæ, & Arpini mentionem in Cœliana, in Cluentiana, & in epistolis apud eundem inueniam, facile eo me adduci patior, vt credam, equitum etiam Romanorum ordinem in municipiis fuisse celeberrimum. cuius antiquitatis ne qua dubitatio in animis residere posset nostris, fecit idem, qui in Cluentiana equitem Romanum quendam in municipio suo nobilem commemorauit. Iam vero magistratuum summorum memoriam vsurpat Spartianus, cum Imp. Hadrianum ait per Latina oppida dictatorem, & ædilem, & duumuirum fuisse. Nam Milonem in municipio Lanuuino dictaturam gessisse, quis iam ignorat? An vero obscuri esse Quattuoruiri possunt, qui sint Ciceronis memoria, & litteris consecrati? *Antonius consul*, inquit, cum scribit ad T. Pomponium, *euocauit litteris e municipiis denos, & quattuoruiri venerunt ad villã eius mane. cum esset nunciatum venisse Neapolitanos, & Cumanos, postridie redire iussit.* & in defensione Cluentii: *Oppianicus per Syllæ vim, atque victoriam Larinum cum armatis aduolauit. Quattuoruiros, quos municipes fecerant, sustulit, se a Sylla, & alios præterea treis factos dixit.* quin etiam idem ad Quattuoruiros, & decuriones Fregellanos scripsit petens, vt quam possessionem Valgius Hippianus ab iis in agro Fregellano emerat, eam immunem, & liberam esse vellent. Neque vero quattuoruiros solum, sed duumuiros quoque in municipiis fuisse inuenio. hoc autem apud Cæsarem belli

belli ciuilis primo, cum se *duumuiris municipiorum omnium* ait *imperasse, vt naues conquirerent.* & alio loco, *aurum allatum ab duumuiris Corfinienſibus Domitio reddidisse.* Cenſores item in municipiis creatos, argumento ſunt tabulæ municipiorum cenſoriæ, quas Cicero in Cluentiana commemorauit, cum dixit; *Oppianicum tabulas publicas Larini cenſorias corrupisse, decuriones vniuerſi iudicauerunt.* Larinum enim fuiſſe municipium indicat, cum addit; *grauiter id decuriones Larinatium, cunctosque municipes tulisse.* Quod idem in ceteris omnibus municipiis fuiſſe ſeruatum, facile exiſtimauerim, niſi forte inſigni, ac præcipuo aliquo crimine eiusmodi iure fuiſſent ſpoliata. Neque vero, quando me in hunc locum deduxit oratio, illud tacitus præteribo, in municipio ita cenſos eſſe municipes, vt ſi eis commodum eſſet, Romæ cenſeri etiam in tribubus poſſent, quas ab initio obtinuiſſent, quod ad ſpeciem duntaxat, & iuris vſurpationem interdum fecerunt, vt poſt bellum Italicum ciuitate nuper accepta, in cenſura Gellii, & Lentuli. quo anno cuiuscunque modi multitudinem inquit Aſconius ex municipiis conueniſſe, aut propter comitia ſuffragiorum cauſſa, aut vt cenſerentur apud cenſores. Iam ædiles in municipiis creatos docet Suetonius, qui de claris diſputans dicendi magiſtris, in Nouarienſi municipio ædiles tradit fuiſſe. Nam quæſtorum meminit C. Gracchus in oratione, cuius memoria apud Gellium vſurpatur, de legibus promulgatis;

Fla-

Flaminis Lanuuini Cicero in Miloniana. Atque his quidem magistratibus, vt in coloniis, item in municipiis vti prætextis permissum inquit Valerius aduersus Catonem differens de lege Oppia abroganda apud T. Liuium. Age vero decurionum consilium senatus speciem retulit, quorum etiam decreta veteribus litteris, quod ex superioribus intelligi auctoritatibus potest, celebrantur, quid plebs, nonne populi? equidem arbitror. Huius enim summum fuisse ius video in legibus ferendis, & magistratibus municipalibus creandis. vnde peruulgata iam illa sunt Ciceronis in Legibus, *M. Ciceronem auum suum M. Gratidio in municipio legem tabellariam ferenti acerrime restitisse.* & in Cluentiana, *Oppianicum quattuoruiros, quos municipes fecissent, sustuliſſe.* & in epistolis, *Transpadanos a Cæsare proconsule quattuoruiros creare iussos esse.* Ergo cum corpus quoddam esset municipalis reip. etiam vnde aleretur, & sumptus in repub. necessarii sustinerentur, publico vectigali opus fuit. Quocirca Cicero ad Cluuium de agro vectigali municipii Attellani, qui esset in Gallia, scripsit, & ad Brutum, de Arpinatis. sic enim dixit: *Arpinatum municipum meorum omnia commoda, omnesque facultates, quibus & sacra conficere, & sarta tecta ædium sacrarum, locorumque communium tueri possint, consistunt in iis vectigalibus, quæ habent in prouincia Gallia. adeas visendas, pecuniasque, quæ debentur a colonis exigendas, legatos equites Romanos misimus.* Hic est autem

ager,

ager, de quo, vt opinor, scripsit Liuius lib. XLII. *terna iugera agri Gallici, & Ligustini sociis nominis Latini esse diuisa.*

CAP. IX.

De Municipiis ante bellum Italicum constitutis.

DEinceps nomina municipiorum litteris persequamur, quæ ante bellum Italicum floruerunt, ac quod fecimus in coloniis, id in municipiis quoque exponendis retineamus. Exordiamur autem a CÆRITIBVS, quos primos municipes prodit Gellius. Hi cum sacra populi Romani pie, casteque bello Gallico custodissent, merito anno CCCLXIII. in ciuitatem, sed sine suffragii ratione asciti sunt. cuius rei nomine populum Romanum accusat Strabo, quod optime meritos socios nomine tantum ciuitatis, non iure ornauerit. Liuius autem nullo ciuitatis verbo facto, hospitium iis tantum publice iunctum scribit. Anno inde CCCLXXIII. M. Furio Camillo sextum tribuno militum consulari, TVSCVLANIS datam ciuitatem, his verbis idem tradidit: *Tantum fere verborum a Tusculanis in senatu factum. pacem in præsentia, non ita multo post ciuitatem impetrauerunt.* & post: *Incensos Latinos ea rabies impetus Tusculum tulit ob iram, quod deserto communi concilio Latinorum non in societatem modo Romanam, sed etiam in ciuitatem se dedissent.* post anno CCCCXIV. *Tusculanis*, inquit, *seruata ciui-*

ciuitas, quam habebant. Habuisse autem eos ciuitatem cum suffragio, indicat post libro nono, cum narrat, *neminem ex tribu Pollia candidatum Papiriam ferre solitum, quod Tusculani a tribu Pollia vna condemnati essent.* ex quo apparet, eos in tribu Papiria tulisse suffragium. Quod cum ita sit, satis liquere iam potest, iure Tusculum a Cicerone municipium antiquissimum dictum sic enim inquit in Planciana: *Tusculani, quia refertum est municipium consularibus, nunquam de M. Catone, nunquam de Ti. Coruncanio municipe suo gloriantur.* Item: *Tu es ex municipio antiquissimo Tusculano, ex quo plurimæ familiæ sunt consulares, in quibus est etiam Iuuentia, quot e reliquis municipiis omnibus non sunt.* & in Fonteiana: *Generis antiquitatem Fonteii ex Tusculo clarissimo municipio profectam in monumentis rerum gestarum notatam videmus, tum autem continuas præturas.* Anno CCCCXV. L. Furio, C. Mænio cos. Latinis deuictis relatum de singulis est, & pro cuiusque meritis decretum LANVVINIS ciuitas data, sacraque sua reddita, cum eo, vt ædes, lucusque Sospitæ Iunonis communis Lanuuinis municipibus cum populo Romano esset. ARICINI, NOMENDANI, & PEDANI eodem iure quo Lanuuini, in ciuitatem recepti. Hæc Liuius. datam autem his esse cum suffragii latione ciuitatem, apparet ex verbis, quæ post subiicit; *eodem anno censum actum, nouosque ciues censos, tribus propter eos additas Mæciam, & Scaptiam. censores addidisse Q. Publilium, & Sp. Postumium.*

um. cum enim in tribus eos coniectos ait, suffragiis iure affectos ostendit. Quod autem est apud Liuium de Aricinis, idem scriptum est etiam a Paterculo. vnde Cicero Aricinum municipium antiquissimum in tertia in Antonium dixit: *Quis contemnat*, inquit, *Aricinum municipium, vetustate antiquissimum, iure fœderatum? inde Voconiæ leges, inde Scantiniæ, multæ sellæ curules & patrum memoria, & nostra, hinc equites Roman. lautissimi plurimi.* & Suetonius in Augusto: *M. Atius Balbus paterna stirpe Aricinus multis in familia senatoriis imaginibus functus honore præturæ est.* Quin etiam L. Licinium Murenam Cicero ex Lanuuio municipio antiquissimo in eius defensione ait fuisse. & T. Milonem in Miloniana. Eodem autem etiam anno FVNDANIS, FORMIANISQ. quod per fines eorum tuta, pacataque fuisset via, ciuitatem sine suffragio datam, suffragium autem anno DLXV, M. Valerio, C. Liuio cos. impertitum, narrat Liuius, cuius hæc verba sunt: *De Fundanis, Formianisque municipibus C. Valerius Tappus tribunus plebis promulgauit, vt iis suffragii latio, (nam ante sine suffragio habuerant ciuitatem) esset. huic rogationi quattuor tribuni pl. quia non ex auctoritate senatus ferretur, cum intercederent, edocti, populi esse, non senatus ius, suffragiumque quibus vellet, impertiri, destiterunt incepto. rogatio perlata est, vt in Æmilia tribu ferrent. atque in hac tribu tum primum ex Valerii plebiscito a censoribus T. Quinctio Flaminino, & M. Claudio Marcello censi sunt.*

Eodemque anno CCCCXV. CAMPANIS EQVITIBVS honoris causſa, quia cum Latinis rebellare noluiſſent, ciuitas ſine ſuffragio data. CVMANOS, SVESSVLANOSQVE eiusdem iuris, conditionisque, cuius Capuam eſſe placuit, vt Liuius ſcriptum reliquit: nam in Velleii hiſtoria eſt, Campanis, & parti Samnitium ciuitatem ſine ſuffragio poſt quadriennium datam, Sp. Poſtumio, T. Veturio conſulibus. Anno inde CCCCXXI, A. Cornelio, Cn. Domitio conſulibus ACERRANOS Romanos factos lege a L. Papirio prætore lata, qua ciuitas ſine ſuffragio eſt communicata, inuenio. Velleius tamen ſuffragium etiam conceſſum videtur ſignificare, cum eos a cenſoribus Sp. Poſtumio, & Philone Publilio in ciuitatem receptos ait. ſuffragium certè eos aliquando impetraſſe, tradit Feſtus. Poſt triennium vero PRIVERNATES in ciuitatem cum ſuffragii latione aſcitos, mihi videor ex Liuianis poſſe verbis affirmare, quæ ſunt libro nono. *In hanc maxime ſententiam, conſul inclinauit animos identidem ad principes ſententiarum conſulares, vt exaudiri poſſet a pluribus, docendo eos demum, qui nihil præterquam de libertate cogitent, dignos eſſe, qui Romani fiant. itaque & in ſenatu cauſſam obtinuere. & ex auctoritate patrum latum ad populum eſt, vt Priuernatibus ciuitas daretur.* Eos autem in tribum Vfentinam coniectos docet Feſtus, cum ait: *Vfentina tribus initio cauſſa fuit nomen fluminis Vfens. quod eſt in agro Priuernati inter mare, & Tarracinam.* Lucretius: *Priuerno Vfentina venit fluuioque Vfente poſtea dein-*

deinde a censoribus alii quoque diuersarum ciuitatum eidem tribui sunt ascripti. Q. autem Marcio, P. Cornelio consulibus, anno CCCCXLVII, Hernicorum tribus populis Aletrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt, quam ciuitatem, suæ leges redditæ, connubiumque inter ipsos, quod aliquandiu soli Hernicorum habuerunt, permissum. AN GNINIS, quique arma Romanis intulerant, ciuitas sine suffragii latione data; concilia, connubiaque adempta. Et triennio post, L. Genucio, Ser. Cornelio consulibus, ARPINATIBVS TREBVLANISQVE ciuitas impertita, sed sine suffragio. Itaque Arpinatibus, post suffragium eodem plebiscito, quo Fundanis, Formianis, est concessum. ipsique in tribum Corneliam sunt translati, in eaque a censoribus censi. Quo factum est, vt C. Marius Arpini natus, & altus ante legem Iuliam sex Romæ gesserit consulatus. Anno vero CCCCLXVIII, M. Curio, & P. Cornelio consulibus SABINIS ciuitatem sine suffragio datam, narrat Paterculus, at vero CCCCLXXXV. in consulatu P. Sempronii, & Ap. Claudii ius quoque suffragii esse communicatum. an vero tum in Sergiam tribum conjecti sint, haud hercle affirmauerim. in ea certe suffragium Sabinos tulisse Cicero ostendit in oratione in Vatinium, cum ait: *Ob hasce res scias, te seueriſsimorum hominum Sabinorum fortiſsimorum virorum, Marſorum, & Pelignorum tribulium tuorum iudicio notatum, nec post Romam conditam præter te tribulem quenquam tribum Sergiam perdidiſse.* Bello inde Pu-

nico secundo de trecentis equitibus, qui in Sicilia cum fide stipendiis emeritis Romam venerant, latum ad populum, vt ciues Romani essent; item vt municipes Cumani essent, pridie quam populus Campanus a populo Romano defeciſſet. Possumus etiam suspicari TEANVM Sidicinum, CALES, & FERENTINVM ante legem Iuliam ciuitate fuisse donata, ac municipia facta. siquidem C. Gracchus in ea oratione, quam de legibus habuit promulgatis, inter municipia Italiæ hæc omnia rettulit, atque municipes ipsos a magistratibus Romanis verberatos, tanquam ciues Romanos est conqueſtus.

Atque hæc quidem de municipiis ante bellum Italicum comperi. Addo ad extremum, municipii vocabulum etiam ante legem Iuliam varie esse acceptum, siquidem & coloniæ, & fœderatæ ciuitates municipia dicta sunt. Hinc enim illud manauit Liuii bello Punico: *Ipse per Appia municipia, quæque propter eam viam sunt, Setiam, Soram, Lauinium præmisit.* Et Ciceronis illud in Epistolis de Neapoli: *Erat ascriptus in id municipium ante ciuitatem sociis, & Latinis datam.* & tamen tum Setia, & Sora coloniæ, Neapolis fœderata ciuitas erat. ex quo intelligi potest, vere scriptum esse a Gellio hoc modo: *Municipes, & municipia verba sunt dictu facilia, & vsu obuia, & neutiquam reperias, qui hæc dicat, quin scire se plane putet, quid dicat. quotus enim fere nostrum est, qui cum ex colonia populi Romani sit, non & se municipem esse, & populares*

suos

ſuos municipes eſſe dicat? quod eſt a ratione, & veritate longe auerſum.

Cap. X.

De Præfecturis.

Sed quoniam de coloniis, & municipiis dictum eſt, deinceps de præfecturis, quarum perdifficilis, ac perobſcura quæſtio eſt, diſputandum videtur. perſequemur autem iisdem veſtigiis veterem præfecturarum memoriam, quibus coloniarum, & municipiorum antea indagauimus. Inter omnes Italicas ciuitates præfecturarum conditio fuit, ac fortuna duriſſima. ſic enim a maioribus erat traditum, vt quæ ciuitates iniquæ, ingratæve erga populum Rom. fuiſſent, ac fidem datam ſemel, atque iterum fefelliſſent, vbi in poteſtatem, ditionemque eſſent adductæ, in præfecturæ formulam referrentur. Formula vero præfecturæ non longe a prouinciæ formula, de qua ſupra dixi, videtur abfuiſſe. vt enim quotannis in prouincias prætores Roma mitti ſoliti, ſic in præfecturas præfecti, qui eas adminiſtrarent, ac ius dicerent. vnde illæ quoque inſigne hoc præfecturæ nomen hauſerunt. Inuenio tamen antiquiorem multo præfecturæ fuiſſe originem, quam prouinciæ. ſiquidem prima præfectura fuit Collatia iam inde a L. Tarquinio Priſco rege conſtituta. Quam deditione facta in fidem veniſſe Liuius; non eadem æquitate, qua Cruſtuminos, Nomentanosque hoſtes, tractatam, ſed armis ſpoliatam, ac pecuniis mulctatam præſidium etiam

cum profecto accipere iussam, Dionysius auctor est. Hoc autem ius totum non populi, sed senatus fuisse comperio, nimirum, vt quemadmodum præmia, eodem modo pœnas ciuitatibus pro meritis illarum decerneret. quem morem non tam in præfecturis, quam in prouinciis constituendis diligenter obseruatum, plurimis veterum exemplis, atque auctoritatibus admonemur. Quod si quis, quæ omnino fuerint præfecturæ, requirat, paucis ego rem expediam. auctorem quippe adhibebo Festum, qui præfecturas prodit vocatas, *in quibus & ius dicebatur, & nundinæ agebantur & erat quædam earum respublica, neque tamen magistratus suos habebant, & in quas legibus præfecti mittebantur quotannis, qui ius dicerent.*

Neque vero laudanda magni cuiusdam hominis, & plurimum sibi in his litteris tribuentis sententia est, qui paullo ante in suo quodam aureo duarum pagellarum de prouinciis Commentario præfecturarum conditiones tantum esse prodidit duas: vnam, vt ibi ius diceretur, alteram vt nundinæ agerentur. hoc enim est forum, non præfecturam describere. cuius ratio tum demum plene, cumulateque perfecta erit, cum non Iurisdictionem solum, aut nundinationem dederimus, sed pro magistratibus præfectos ad ius dicendum concesserimus, & formam tamen aliquam liquerimus reipublicæ. Quod quidem aliter esse non posse, post planius, vbi tractare de earum rep. cœpero, demonstrabo.

CAP.

Cap. XI.

De Iure Præfecturarum.

EX hac autem definitione satis apparet, præfecturas iure fuisse incommodissimo vsas. Primum enim quid est, quod minus probari possit, quam præfecturas iure Quiritium esse donatas, quo multæ etiam coloniæ, multaque municipia caruerunt? deinde vero, qui possumus ius Latii, aut Italicum integrum eas retinuisse, existimare. cum præfectus Roma eo missus sit, qui ius pro arbitrio diceret, non præfecturæ legibus astrictus esset? nisi vero consentaneum alicui videtur, ciues Romanos annuis prætoris vrbani edictis deuinctos fuisse; præfectos in præfecturis, qui locum prætoris obtinuerunt, ius liberum non dixisse. Nam quid dicam, præfecturam ne Latii quidem, aut Italici iuris partem obtinere potuisse, cum speciem similitudinemque prouinciæ gesserit, cuius iura longe a sociorum nominis Latini iure fuere diuersa? Ius ergo, vt puto, priuatum omne ab edictis præfectorum Romanorum est profectum quorum duo genera fuerunt, auctore Festo, *vnum quattuoruirum, vel sexuirum qui Romani populi suffragio creabantur; alterum, quos prætor vrbanus in quæque loca mittebat legibus.* Publicum autem vniuersum est a senatu petitum, nempe census, tributorum, vectigalium, & militiæ. quibus grauissimis præfecturas oppressas esse muneribus, verisimillimum mihi videtur. Nam suffragiorum, aut honorum vllam eas partem attigis-

tigisse, quæ præmia ciuitatum benemeritarum haberentur amplissima, suspicari vix possumus. Neque vero nego, præfecturam ciuitate Romana potuisse donari. illud dico, ad ius præfecturæ ius suffragiorum non pertinuisse, fieri tamen potuisse, vt aliqua præfectura in ciuitatem sit accepta, confirmo. quod de Arpino in primis libet suspicari, hoc enim & in præfecturis a Festo numeratur, & ciuitate donatum esse perhibetur. recte autem hercle vtrunque. Nam & Cicero, cum inquit in epistolis, *solum ædilitatis magistratum Arpini creatum*, conditionem præfecturæ designat. quis enim ius dicit? ædilis? non videtur. an vt in municipiis quattuoruiri? at, eo teste, non creantur. an præfecti Roma missi? ergo forma est præfecturæ, & cum ciuitate Romana affectum videmus, municipale ius ipsum statim agnoscimus. Licuit enim idem oppidum & præfecturam, & municipium esse, præfecturam quidem, quatenus eo præfectus iurisdictionis caussa mitteretur, nec in ea magistratus ad ius dicendum crearentur, municipium vero, quatenus iure ciuitatis, vel cum suffragio, vel sine suffragio vteretur. quemadmodum etiam coloniam in ciuitatem ascitam, & coloniam dictam inuenimus, quia forma reipublicæ colonicæ vtebatur, & municipium, quia suffragii ius Romæ ferendi erat adepta. vnde illa profecta sunt in Antonium, *Lautissimum oppidum, nunc municipium, honestissimorum quondam colonorum Suessam fortissimorum militum sanguine repleuit.*

Cap.

Cap. XII.

De Republica Præfecturarum.

IAm vero, quod ait Festus, præfecturarum quandam fuisse rempublicam, ne incommode quidem dictum videtur. nam in præfecturis & consilia publica fuerunt, nec magistratuum aliquot ornamenta desiderata sunt. Neque vero hanc doctrinam quisquam ad Capuæ normam, aut exemplum dirigere vniuersam debet. in quo multos errare animaduerto. Etenim Capua, cum in præfecturæ formam est redacta, asperius multo est, quam ceteræ solerent præfecturæ, tractata. si quidem ita scriptum de ea inuenio in annalibus Liuianis: *Habitari tantum, tanquam vrbem, Capuam, frequentarique placuit corpus nullum ciuitatis, nec senatus, nec plebis concilium, nec magistratus esse. sine publico consilio, sine imperio multitudinem nullius rei inter se sociam, ad consensum inhabilem fore præfectum adiura reddenda ab Roma quotannis missuros.* Atque hoc idem etiam ante Liuium tradiderat in agrariis Cicero, cum de Capua disputaret. *Statuerunt*, inquit, *homines sapientes, si agrum Campanis ademissent, magistratus, senatum, publicum ex illa vrbe consilium sustulissent, imaginem reipub. nullam reliquissent, nihil fore, quod Capuam timeremus. itaque hoc perscriptum in veteribus monumentis reperietis, vt esset vrbs, quæ res eas, quibus Campanus ager coleretur, suppeditare posset, vt esset locus comparandis, condendisque fructibus, vt aratores cultu agrorum defessi vrbis*

domiciliis vterentur, idcirco illa ædificia non esse deleta. Hæc isti. Id autem ita esse, vt dixi, perspicuum est ex eo, quod progredientibus temporibus Capuæ consilium aliquod publicum videtur esse permissum, qui est conuentus appellatus. id quod ostendit noster idem in Sextiana, cum ait; *Qua de caussa & tum conuentus ille Capuæ, qui propterea salutem illius vrbis consulatu conseruatam meo me vnum patronum adoptauit, huic apud me P. Sextio maximas gratias egit, & hoc tempore iidem homines nomine commutato, coloni, decurionesque beneficium P. Sextii testimonio declarant.* patet item ex eo, quod multa post Campanis beneficii loco, quasi ad pristinam leuandam calamitatem videntur esse concessa. quale illud est, quod anno DLXIIII. condonatum esse, prodit Liuius. *Cum Campani, vbi censerentur, senatum consuluissent (nam antea incertum hoc fuerat,) decretum, vt Romæ censerentur.* Itaque postero anno cum censores M. Marcellus, T. Quinctius ex hoc senatus consulto eos Romæ censeri coegissent, petierunt, vt sibi ciues Romanas ducere vxores liceret, & si qui prius duxissent, vt habere eas, & ante eam diem nati, vt iusti sibi liberi, heredesque essent. vtraque res impetrata. Neque vero summus solum ordo, qui est conuentus dictus, in præfecturis eluxit, sed etiam equester medius. quod vno Planeii exemplo planum fieri potest. qui, vt inquit Cicero, *in Atinati præfectura ea vetustate equestris ordinis fuit, vt pater, auus, vt maiores eius omnes equi-*

equites Romani fuerint, summum in præfectura honestissima gradum tenuerint. Nam quid dicam de tertio plebis ordine? de quo ille eodem in loco ita pergit: *Atinas præfectura, plena virorum fortissimorum, sic vt nulla tota Italia dici frequentior possit. quam quidem nunc multitudinem videtis iudices in squalore, & luctu supplicem vobis, hi tot equites Romani, tot tribuni ærarii (nam plebem a iudicio dimisimus, quæ cuncta comitiis affuit.) quid roboris, quid dignitatis huius petitioni attulerunt?* & pro Rabirio de perduellione: *Quid propinqui vestri equites Romani, quid omnis præfectura?* Atque hæc quidem de summis præfecturarum consiliis, & ordinibus hactenus. Magistratus autem alios eo Roma missos fuisse constat, alios e præfectura creatos; Roma missos, qui ius dicturi essent, quos præfectos appellarunt; creatos, qui publicæ curationi alicui præessent, vt ædiles, & quæstores. Ac præfectos quidem Festus quattuoruiros, aut sexuiros dictos tradit. Quos nescio an recte eosdem esse dixerimus, ac sexprimos, quorum meminit Cicero in tertio de natura deorum, cum dixit, *L. Alenium ex agro Piceno chirographum sexprimorum imitatum esse*: an potius sexprimos in præfecturis decemprimis municipalibus respondisse putabimus.

Quin etiam Fundanum præfectum prætorem ab Horatio nominari inuenio in his versibus:

Fundos Aufidio Fusco prætore libenter
Linquimus, insani ridentes præmia scribæ,

Præ-

Prætextam, & latum clauum, prunæque catillum. Neque enim audiendus est Acro, qui ibi prætorem pro duumuiro accipiendum censet, siquidem præfecturas duumuiros habuisse non est proditum.

Ædilem autem ad publica vrbis loca sarta tecta tuenda, & quæstorem ad pecuniam præfecturæ publicam curandam in præfecturis esse creatum, valde probauerim. cum autem Festus, aut Liuius magistratibus interdictum scribit, non quoscunque intelligere, sed eos, qui iuredicundo præessent, crediderim.

Eiusmodi fere ferme reip. forma hodierno die Italicæ pleræque ciuitates vtuntur. vt cum præfectum a domino ad iura dicenda accipiant, qui, quod cum potestate sit, vulgo potestas appellatur, ipsæ tamen ædiles, quæstoresque suos e suo corpore creent, & in magnis sæpe tenebris seruitutis, speciem tamen aliquam reip. lucemque libertatis aspiciant, quæ partim in consiliis publicis habendis, partim in quibusdam ciuitatis vectigalibus pro arbitrio & colligendis ac in vsus ciuitatis conferendis, est collocata.

Cap. XIII.

De Præfecturis ante bellum Italicum constitutis.

VErum præsentem Italiæ statum exquirere, nihil sane ad hoc tempus, illud autem est institutæ scriptionis, atque sermonis, vt his cognitis, nunc quæ potissimum oppida a senatu Romano in præfecturæ quondam formulam sint redacta, exponamus. Huius autem antiquitatis

tatis indagandæ grauiorem nobis curam ademit Feſtus, qui duo fuiſſe præfecturarum genera docuit, *vnum, in quas præfecti irent a pop. Rom. creati, Capuam, Cumas, Caſilinum, Vulturnum, Liternum, Puteolos, Acerras, Sueſulam, Atellam, Calatiam; alterum, in quas proficiſcerentur, quos prætor vrbanus miſiſſet, Fundos, Formas, Cære, Venafrum, Allifas, Priuernum, Anagniam, Fruſinonem, Reate, Saturniam, Nurſiam, Arpinum, aliaque complura.* Cuius pulcherrimum viri præceptum video egregia aliorum præterea multorum auctoritate, ac teſtimonio confirmari. Nam de Capua quæ non loquitur hiſtoria? Atellanos autem, & Calatinos, quod grauiſſime multatos, quia Annibalem armis defendiſſent, prodat Liuius, eandem fere, quam Campanos, pertuliſſe fortunæ conditionem poſſumus ſuſpicari. Quod idem de Cumis etiam, & Vulturno, & ceteris Campaniæ oppidis ego facile exiſtimauerim. Nam de Anagnia, & Fruſinone ſuſpicionem iniicit Liuius, cum inquit, *Anagninis, quique arma Romanis intulerant, ciuitatem ſine ſuffragio datam, & magiſtratibus, præterquam ſacrorum curatione, interdictum.* neque enim inter ſe pugnant, ciuitate donari, & magiſtratibus interdici, quorum alterum ad municipii, alterum ad præfecturæ ius pertinet; alterum præmii fere loco datur a populo, alterum pœnæ a ſenatu: id quod ſupra de Arpino diximus, & de Fulgino etiam iudicamus. quippe cum Ciceronem in oratione pro Vareno Fulginum modo præfecturam, modo munici-

nicipium videam nuncupare. Quin etiam *Reatinæ præfecturæ* extat apud eundem memoria in libris, quos scripsit de natura deorum, & *Atinatis* in Planciana. Neque vero paucas etiam in Piceno fuisse præfecturas, ostendit libro primo de bello ciuili Cæsar, cum inquit, *Piceni cunctæ præfecturæ*, & Cicero, cum in Rabiriana illa nobili ait: *Quid propinqui vestri equites Romani, quid omnis præfectura, regio, vicinitas vestra, quid ager Picenus vniuersus?* Ac de præfecturis quidem hæc vix e veteribus eruere litteris, ac priscis annalium monumentis potuimus.

Cap. XIV.

De fœderatis Ciuitatibus, & earum Iure, & Rep.

An igitur, quæret aliquis, præter colonias, municipia, & præfecturas vllum aliud oppidi genus in Italia extitit, quod cum populo Rom. alicuius iuris societate deinctum fuerit? equidem opinor multa. sed ea fere ante bellum Italicum, & ciuitatem Romanam acceptam omnia. Hæ sunt ciuitates fœderatæ, quæ & oppida fœderata dicuntur. quas nescio an commodius describere possumus, quam si oppida, quæ neque coloniæ, neque municipia, neque præfecturæ essent, dicamus. Etenim, si verum quærimus, fœderata ciuitas aliquid ex fœdere populo Rom debuit, in ceteris libera fuit. atque hoc intellexit quoque, vt opinor, Plinius, cum in Hispania citeriore describenda dixit, fuisse in iis colonias, oppida ciuium Romanorum, Latinorum veterum fœderatorum, stipen-

stipendiaria. hoc enim idem valet, ac si dixisset colonias, municipia, fœderata oppida, & præfecturas. cuius libertatis satis argumento sit, quod & suam rempublicam, & leges suas, & suos magistratus habuerunt. Itaque senatus, populique in iis oppidis, vt in liberis ciuitatibus memoriam vsurpari videmus. quod ne frustra singula persequar, vno exemplo Capuæ confirmabo, de qua, cum adhuc fœderata, nec dum in præfecturæ formam esset relata, ita scriptum est apud Liuium: *Annibal Capuam flectit iter, luxuriantem longa felicitate, atque indulgentia fortunæ. maxime tamen inter corrupta omnia licentia plebis sine modo libertatem exercentis, senatum & sibi, & plebi obnoxium Pacuuius Calauius fecerat. is cum forte eo anno in summo magistratu esset, iam diu infestam senatui plebem, ratus magnum auspicium facinus, vt, si in ea loca Annibal cum exercitu venisset, trucidato senatu traderet Capuam Pœnis, cum mallet incolumi, quam euersa rep. dominari, nullam autem esse incolumem orbatam publico consilio crederet, rationem iniit, qua & senatum seruaret, & obnoxium sibi, ac plebi faceret.* Quibus ex verbis & Campanam fuisse remp. & senatus, plebisque consilium, & summum in ea magistratum versatum esse cognoscitur. Quod idem de ceteris iudicium faciendum est, quibus victis libertas a Romanis concessa fuisse dicitur, vt Tarentinis. Itaque animaduertere possumus, in ciuitates fœderatas exilii caussa commigrare ciuibus Romanis fuisse permissum, vt quæ liberæ essent

sent, ac suam remp. in potestate haberent Quod cum res ipsa testatur, & exempla exulum Romanorum, quæ in hoc genere colligi multa possunt, ostendunt, tum maxime Polybius libro sexto docet, quo loco formam Romanæ exprimit reipublicæ, addens, Tibur, Prænestę, Neapolim, vt in libera ciuitate, ciues Rom. exilii caussa solum vertere solitos. quanquam illi non in oppida fœderata solum se contulerunt, sed sæpe in colonias etiam Latinas, id est, Latii, vt dixi, iure donatas. quippe quæ longius a ciuium Rom. iure abessent, quam Romanæ. hinc etiam scitum illud est Ciceronis pro Cæcina: *In colonias Latinas sæpe nostri ciues aut sua voluntate, aut legis multa profecti sunt. quam multam si sufferre voluissent, tamen manere in ciuitate potuissent.* Legum porro, ac magistratuum, quibus quæque ciuitas vteretur, ratio exquiri fortasse potest, inueniri vero in tanta vetustate qui potest? aliarum tamen alias leges, aliosque magistratus pro rerum, ac temporum ratione, & cuiusque reip. genere fuisse, non est difficile intelligere. nam Tusculi dictator, & consul, antequam Tusculani in ciuitatem reciperentur, fuisse traditur. dictatoris meminit Liuius libro VIII, & præter Liuium Cato Originum libro secundo, cum ait, *Lucum Dianium in nemore Aricino Ægerium Lesbium Tusculanum dedicauisse, dictatorem Latinum;* consulis Plinius, cum scripsit libro septimo: *L. Fuluius inter insignia Tusculanorum rebellantium consul, eodemque honore, cum transisset, exornatus confestim a populo Roma-*

Romano, qui ſolus eodem anno, quo fuerat hoſtis, Romæ triumphauit ex iis quorum conſul fuerat. Narrat etiam Liuius Capuæ, antequam deficeret ſummum magiſtratum mediaſtuticum fuiſſe. alioque loco prætorem Capuæ Marium Bloſium profitetur. quid quod Præneſtinum prætorem commemorat, id eſt, vt ego interpretor, in bello præfectum. *Præneſtinus*, inquit, *prætor per timorem ſegnius ex ſubſidiis ſuos duxerat in primam aciem.* & libro XXIII. *Præneſtini cum ſuo prætore Manitio (ſcriba is antea fuerat) Præneſte incolumes redierunt.* Quin etiam de cenſoribus licet aliquid ſuſpicari ex eo, quod apud eundem eſt ſcriptum in hiſtoria anni DXXC. referenda. *L. Poſtumius conſul*, inquit, *edixit, qui ſocium nominis Latini ex edicto C. Claudii conſulis redire in ſuas ciuitates debuiſſent, ne quis Romæ, ſed omnes in ſuis ciuitatibus cenſerentur.* Adiungamus his etiam ædilem, & quæſtorem, quos a Latinis creatos, declarant ea Strabonis verba, quibus ius Latii definiuit, vt qui ædilitatem, aut quæſturam apud Latinos geſſiſſent, ii ciues Romani eſſent. Quod autem ſupra dixi, fœderatos nullam fere populi Rom. rationem duxiſſe, id vere dictum eſſe, ex eo efficitur, quod ne magiſtratui quidem Romano apud ſe diuertenti ex antiquo fœdere quidquam darent. quod ex hac Liuiana narratione perſpicitur, quæ eſt libro XLII. *L. Poſtumius conſul iratus Præneſtinis, quod cum eo priuatus ſacrificii in templo Fortunæ faciendi cauſſa profectus eſſet, nihil in ſe honorifice neque publice,*

neque priuatim factum a Prænestinis esset, priusquam ab Roma proficiscerentur, litteras Prænestæ misit, vt sibi magistratus obuiam exiret, locum publice pararet, vbi diuerteretur, iumentaque cum exiret inde, præsto essent. ante hunc consulem nemo vnquam sociis in vlla re oneri, aut sumptui fuit. ideo magistratus malis, tabernaculisque, & omni alio instrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent sociis. priuata hospitia habebant. ea benigne, comiterque colebant. domusque eorum Romæ hospitibus patebant, apud quos ipsis diuerti mos esset. legati, qui repente aliquo mitterentur, singula iumenta per oppida, iter qua faciendum erat, imperabant. aliam impensam socii in magistratus Romanos non faciebant. iniuria consulis etiam si iusta, non tamen in magistratu exercenda, & silentium nimis aut modestum, aut timidum Prænestinorum ius velut probato exemplo magistratibus fecit grauiorum in dies talis generis imperiorum.

Atque hæc quidem tum erat Italicorum, Latinorumque oppidorum conditio. num autem eadem etiam Gallicorum? non, opinor. Nam cum Gallia prouincia fuerit, profecto Gallica oppida præter magistratus suos quosdam prætorem etiam Romanum habuerunt, cui, vt præfecturæ præfecto, non ius solum dicenti, ac quæstiones exercenti, sed imperium etiam habenti, vt supra diximus, obedirent.

Caruisse autem fœderata oppida omnia iure ciuitatis Romanæ, illud argumento est, quod mul-

multos ex fœderatis ciuitatibus nominatim ciuitate donatos legimus. Age enim. Heraclienſes fœderati erant, & quidem, vt inquit Cicero pro Archia, *aquiſſimo fœdere:* quod ictum eſſe C. Fabricio conſule, Pyrrhi temporibus, ſcribit in Corneliana; itemque Camertes. Itaque bello Italico Heraclienſium legionem, & Camertium cohortes duas P. Craſſus ciuitate donauit. & P. Cæſium, qui viuebat Rauennæ, fœderato ex populo, Cn. Pompeius, & Aletrinenſem fœderatum M. Craſſus ciues fecerunt. quæ omnia ad Balbi defenſionem Cicero exempla adhibuit. vt etiam illa: *C. Coſſinium Tiburtinum fœderato ex populo, damnato Cœlio, ciuem Rom. eſſe factum. & Cereris ſacerdotes aut Neapolitanas fuiſſe, aut Velienſes fœderatarum ſine dubio ciuitatum.* at vero ante ciuitatem Velienſibus datam nominatim ad populum latum de Caliphana Velienſe, vt ea ciuis Romana eſſet.

Finis erit huius loci, ſi hoc addidero, fœderatarum ciuitatum aliquanto vberiorem, quam aliorum oppidorum, numerum extitiſſe. ſiquidem omnia Italiæ oppida præter colonias, municipia, & præfecturas, quas iam commemorauimus, in hunc numerum aſcribenda ſunt.

Cap. XV.

De Foris, & Conciliabulis.

EXtremum præceptum eſt de foris, & conciliabulis, quorum certam inter ſe differentiam vix in tam obſoleta rerum antiquiſſimarum

memoria inueniri posse existimo; quærere tamen, atque indagare, vtile admodum esse puto Sic igitur statuendum est, fori significationes, quæ multæ a Festo colliguntur, duas videri præcipue hanc disputationem attingere; vnam, cum pro iuris loco; alteram, cum pro nundinationis accipitur. Prioris significationis item mentio fit in commentariis Nonii de sermone Latino, cum ait, *Fora locos fuisse, in quibus ius diceretur.* Quod præceptum notis illis dicendi generibus video comprobari, *forum indicere, & forum agere.* Forum enim indicere prætores dicebantur, cum locum iurisdicundi, qui conuentus dicebatur, designabant.

quod & intellexit, Virgilius, inquiens: *Iudicitque forum, & partibus dat iura vocatis*, & eum versum interpretans scriptum reliquit Seruius: *Forum autem agere, cum conuentum in prouincia iurisdicundi caussa habebant.*

Quæret aliquis: quem istum Romani conuentum appellarint, respondebo, quemadmodum nuper Ioanni Sario Zamoscio Polono eximiæ doctrinæ, excellentisque ingenii iuueni, de me quærenti respondi, conuentum fuisse, vt institutionum libro primo apertissime demonstrauit Theophilus, certum tempus, ac statum litium dirimendarum caussa inuentum. Cum enim tempus omne anni Romani prætores bello gerendo consumerent, tum hieme ac tempestatibus eius ab armis recedere coacti iudiciis operam dabant, multis ad id iudicibus, qui controuersias eas decide-

rent,

rent, constitutis, qui Recuperatores sunt appellati. dictus est autem conuentus, quod eo iudices, & litigatores conuenirent. extremo autem conuentus die consilium habebatur. in quo procedebat prætor in proprio sedens tribunali, eique viginti viri, qui peregrini recuperatores dicebantur, assidebant. Itaque quod Cæsar se ex vlteriore Gallia in citeriorem ad Conuentus peragendos venisse scribit, interpretatur Hirtius is, quæ Cæsarianam suppleuit historiam, ad ius dicendum, Cæsarem scribens superiore anno ius in Gallia citeriore dixisse. Hoc autem dicendi genus frequentauit Cicero in epistolis, conquerens, Ap. Pulchrum Ciliciæ Proconsule forum egisse Tarsi, statuisse, decreuisse, iudicasse, cum ipse successor eius iam prouinciam attigisset. & alio loco, narrans, se egisse forum Laodiceæ omnium diœcesium præter Ciliciæ. quod est aliud nihil, quam ius dixisse. vnde alibi dixit, se Q. Volusium in Cyprum misisse, vt ibi pauculos dies esset, ne ciues Romani pauci, qui illic negotiantur, ius sibi dictum negarent.

Iurisdictio autem ad priuatas controuersias, & omnino ad ius Quiritium tuendum pertinuit. Itaque cum in foris ius dictum tradimus, prorsus quæstiones publicas remouemus, quas non in foris Italicis, sed Romæ cognitas fuisse, nisi quid forte extra ordinem factum sit, arbitramur. id quod in Bacchanalium quæstione vsu veniisse narrat Liuius. *Eadem solitudo*, inquit, *quia Romæ non respondebant, nec inueniebantur, quorum*

nomina delata erant, coegit, consules circa fora proficiſci, ibique quærere, & iudicia exercere. Altera, vt dixi, fori ſignificatio locum nundinationis amplectitur, quem prætores in prouinciis indicere, Seruio teſte, ſoliti erant. Atque hoc idem ius video ad prædia etiam priuata interdum translatum. ſiquidem inquit Suetonius, *Claudium imperatorem ius nundinarum in priuata prædia a conſulibus petiiſſe;* & Plinius in epiſtola ad Valerianum ſcribit, *virum prætorium a ſenatu contendiſſe, vt ſibi inſtituere in agris ſuis nundinas permitteretur.* Hæc autem loca proprio vocabulo non fora, ſed diſtinctionis gratia conciliabula dicta eſſe inuenio. nimirum, vt tradit Feſtus, *quod eo in concilium veniretur.* vnde eſt illud Liuii libro ſeptimo, *legem latam ne ambiendi magiſtratus gratia nundinas, & conciliabula obire liceret.* nempe enim intelligebant, ciues Romanos, qui in agris verſarentur, eo frequentes mercandi, ac vendendi cauſſa conuenire ſolere. Fuiſſe vero loca eiusmodi, in quibus ius diceretur, alia, in quibus nundinæ tantum agerentur, oſtendit idem aperte, eum ait alio in loco, *ex vicis partim habuiſſe rempublicam, & ius dictum, partim nihil eorum, & tamen ibi nundinas actas.* Quo fit, vt hæc duo coniuncta ſæpe a veteribus proferantur, vt a Liuio lib. XL: *Decemuiri ſupplicationem in biduum valetudinis cauſſa in vrbe, & per omnia fora, & conciliabula edixerunt.* & libro XXV. *Senatus triumuiros binos creari iuſſit, alteros, qui citra, alteros, qui vltra quinquageſimum*

simum lapidem in plateis, forisque, & conciliabulis, omnem copiam ingenuorum inspicerent. In conciliabulis tamen aliquando æque, atque in foris ius dictum, veteres leges indicant, vna in libris de limitibus: *cum curator hac lege non erit, tunc quicunque magistratus in ea colonia, municipio, præfectura, foro, conciliabulo iuredicundo præerit, eius magistratus de ea re iurisdictio esto.* altera ænea: *In oppideis foris, conciliabulis, vbi iuredicundo præesse solet.* nam quæstiones ibi extra ordinem exercitatas, Liuius indicat libro xxxix. cum C. Mænium pr. quæstiones veneficii per municipia, conciliabulaque habuisse, scribit. Vt autem colonias, & præfecturas, item fora, & conciliabula ad ius municipiorum redigi potuisse, non obscure Frontinus in libro de limitibus declarauit, cum ita scripsit: *Quod si ad hæc reuertamur, hoc conciliabulum fuisse fertur, & postea in municipii ius relatum. nam omnia antiqua municipia suum habent priuilegium.* & Aggenus, *Sunt loca publica coloniarum, vbi prius fuere conciliabula, & postea sunt in municipii ius relata.* Atque hæc quidem, quod ad ius Italiæ pertinet, de foris, & conciliabulis dicta sint.

Nunc quoniam multa in Italia oppida fuerunt, quæ Fori nomen tulerunt, vt Forum Appii, Forum Cassii, Forum Liuii, Forum Cornelii, & alia generis eiusdem, nihil alienum me ab huius disputationis officio arbitror esse facturum, si hoc loco, quid de toto hoc genere sentiam, aperuero. Quod igitur quædam huius nominis, & appel-

pellationis in Italia oppida fuerint, id totum e more, institutoque Romanorum est repetitum. de quo neminem arbitror esse dubitaturum, qui tritas aures veterum nominum Romanorum vsu ac consuetudine habeat. Cur autem, aut quando singula eorum sint constituta, vix equidem adhuc nisi leui suspicione attingere potui. Nam, quoniam forum & iuris, & nundinationis sedes fuit, factum est, vt ad credendum adductus sim omnia eiusmodi fora, aut quia negotiorum domicilia fuerint instituta, id nominis inuenisse. Hoc autem ita esse, probatur etiam exemplo Regii Lepidi, Galliæ citerioris oppidi, quod ita dictum prodit Festus, qua ibi forum habuerit Lepidus. Regium autem cum dicebant, quid aliud, quàm basilicam intelligebant, id est, locum, in quo ius, vt Romæ in Basilicis, dicebatur? Quocirca Strabo Rhegium Bruttiorum oppidum ambigit, an ab eo nuncupatum sit, quod esset quasi regia, siue, vt Græco verbo vtar, basilica. Cum ergo hoc constet, iam nullam illud habet dubitationem, Forum Appii ab Appio, Cassii a Cassio, Cornelii, a Cornelio esse vt appellatum, sic etiam constitutum. at a quo Appio, Cassiove (nam plurimi eius nominis Romæ fuerunt) nihil præter coniecturam afferre possum, quam nunc non inuitus exponam. Me igitur ad hanc opinionem diuturna, ac diligens Romanæ obseruatio antiquitatis adduxit, vt credam, eiusmodi pleraque fora aut a censoribus, aut a prætoribus Romanis condita esse: censoribus, cum vias in-

Italia

Italia sternerent; prætoribus, cum bellum gererent, aut prouincias obtinerent. Cur enim cum in Appia via Appii forum, in Flaminia Flaminii, in Aurelia Aurelii, in Æmilia Lepidi fuisse, teste Antonio inueniam, aut aliter possum existimare, aut non ab eodem, a quo via strata est, Forum esse instructum putare? Viam autem Appiam Ap. Claudius Cæcus censor, quod inter omnes constat a porta Capena vsque ad oppidum Capuæ muniuit anno vrbis CDXLI. Nam Flaminiam Liuius, Cassiodorus, & Festus a C. Flaminio censore anno DXXXIII. stratam litteris prodiderunt. ea vero a porta Flumentana per Vmbriam Ariminum vsque perducta est. vt qui Flaminius agrum Gallicum cis Ariminum in tribunatu diuiserat, Gallos cisalpinos in consulatu deuicerat, idem in censura ad finem vsque eiusdem agri viam perduxerit. aliam inde Flaminiam viam C. Flaminius huius filius in consulatu strauit a Bononia vsque Arretium, eaque cum Æmilia adBononiam est coniuncta. quod in Annalibus Liuianis est scriptum. nam aliter est apud Strabonem, qui eam ab vrbe Ariminum vsque perducit. Viam Aureliam ab vrbe per Etruriam vsque ad Pisas deducit Antonius. in eaque Forum Aurelii collocat, ea vero a censore C. Aurelio Cotta (loquor, vt opinor. neque enim præter coniecturam quidquam habeo) anno DXII. est strata. M. autem Æmilius Lepidus is, qui bello Gallico confecto viam Æmiliam ab Arimino Placentiam muni-

uit, cum forum, teste Festo, in agro, qui est inter Mutinam, Parmamque haberet, Regium Lepidi in via Æmilia suo insigne cognomine reliquit. Atque hoc idem de Foro Claudii, & Foro Cassii possumus suspicari, quippe cum viam Claudiam, Cassiamque per Etruriam ductas, & Forum Claudii, Cassiique Etruriæ fuisse oppida liqueat, & aliquot Claudii, Cassiique censores fuerint, a quibus vt vias munitas, sic fora condita esse, consentaneum sit. Iam vero Forum Cornelii a Cornelio Sylla constitutum scribit Prudentius: *Sylla forum statuit Cornelius, hoc Itali vrbem vocant ab ipso conditoris nomine.* Conditum autem existimo bello ciuili, tum Sylla Carbonem, exercitu eius ad Fauentiam cæso, Italia expulit; vt Liuius, & Appianus prodidit. vt autem Forum Cornelium a Cornelio, sic Forum Sempronii a Sempronio Sopho, qui Picentes in ditionem populi Rom. redegit, Forum Liuii a M. Liuio Salinatore, qui eam prouinciam aduersus Asdrubalem tenuit, Forum Fuluii in Liguribus ab aliquo eorum Fuluiorum, qui cum iis populis bellum gesserunt, esse constituta, nisi si quis grauem veteris alicuius scriptoris auctoritatem opposuerit, facile opinione mihi patiar persuaderi. Forum autem Iulii in Carnis a C. Iulio Cæsare conditum crediderim, tum cum Galliam vlteriorem, citerioremque pro consule obtinuit. quod idem de Foro Iulio Galliæ Narbonensis existimo. neque enim eos audire possum, qui

qui hæc Cæsaris esse Augusti monumenta putant. quorum ab auctoritate cur discedam, id est causs-æ, quod Forum Iulium Narbonense in epistolis Planci, multo ante, quam Cæsar Augustus imperio potiretur, inuenio celebrari. Adde quod quæ Augustus monumenta reliquit, ea non Iulii, sed Augusti nomine signauit, vt in Hispania Foro Augustanam ciuitatem, & Augustam Emeritam, in Italia Augustam prætoriam, Augustam Taurinorum, nulla alia de caussa, nisi vt ea a patris Iulii monumentis secerneret. Cæsar autem duobus in extremis prouinciæ suæ finibus duo fora videtur constituisse, vnum in vlteriore Gallia, alterum (vt diserte scribit in secundo de Longobardis Diaconus) in citeriore. Cur autem hoc ipse, vel ceteri Romani factitarint, equidem honestam quandam laudis, & gloriæ cupiditatem mihi videor afferre posse, qua præter ceteras gentes populus Romanus semper flagrauit. vt qui armis, atque assidua bellorum contentione gentes omnes deuicerant, iidem in terris non solum nobilissima victoriæ monumenta posteris proderent, sed suo etiam, per quos egregii aliquid gestum esset, nomine libenter ad æternitatem ornarent. hinc viæ, hinc aquæ, hinc thermæ, hinc arcus, hinc fornices extiterunt. quæ qui curarunt, ac construxerunt, eximio quodam immortalitatis amore, ac studio ducti suo nomine insignita in perpetuum esse voluerunt. Quod idem de foris etiam conditis videtur esse iudicandum. quæ

a prin-

a principio ad vsum vel iuris, vel nundinarum instituta. post incolarum numero aucta tectis frequentata oppidi formam accepisse, ac fori tamen nomen, pristino iure amisso, ac meliore alio parto videntur vsurpasse.

Quibus ex rebus breuiter disputatis intelligi potest, non solum quod ius singulorum & oppidorum, & locorum Italiæ fuerit, sed etiam Italiam nullo modo per proconsules vt tradidit Appianus, fuisse administratam. Neque enim cum a coloniis, municipiis, præfecturis, fœderatis ciuitatibus, foris & conciliabulis recesserimus, vlla alia in Italia loca reperiemus, quæ ipsa iam nulli proconsulum imperio, aut potestati fuisse permissa ostendimus.

Hæc autem administrationis ratio vsque ad Imp. Hadrianum videtur integra permanasse. cuius instituto Italiæ regiones præsidum, consulariumque, & correctorum imperio regi sunt cœpta. Quo de iure nobis non est his libris propositum disputare.

DE

DE ANTIQVO IVRE ITALIÆ, LIBER TERTIVS, DE IVRE ITALIÆ post bellum Italicum A. V. C. 602.

ARGVMENTVM.

Omni iure, quo ante bellum Italicum vsa Italia est, duobus libris breuiter explicato, hoc libro reliqua post bellum Italicum tempora vsque ad Augustum Imperatorem expendit. Primum autem quantopere Italici ad ciuitatis Rom. cupiditatem exarserint, & quam crebro ius eius tentarint, & quibus senatusconsultis, ac legibus eorum libidini, quidam permigrationem & censum in eam irreperent, obuiam itum sit, tradit. quo loco leges Claudiam, Papiam, Seruiliam, Muciam, Liciniam aduersus Italicos latas, itemque Semproniam, Fuluiam, Liuiam pro Italicis promulgatas interpretatur. Deinde vt, M. Liuio Druso, cuius se ope Italici ciuitatem adepturos esse, in spem erecti erant, occiso, de interficiendis in monte Albano Consulibus conspirauerint, eaque re patefacta, Q. Seruilio proconsuli ad motus suos comprimendos accurrenti Asculi manus intulerint, ac bellum, quod Italicum, & Marsicum, & sociale est dictum, concitauerint, prodit. Cuius belli eum fuisse exitum tradit, vt post varia vtrinque prælia facta, cum Etrusci, Vmbrique, qui nihil

nihil dum mouerant, defectionem & arma spectarent, lex a L. Iulio Cæsare consule lata sit, vt, qui nondum a populi Rom. auctoritate desciuissent, aut post defectionem in fidem eius rediissent, ita in ciuitatem Rom. reciperentur, vt in tribus octo nouas conicerentur. qua lege ciuitatem sociis, & Latinis communicatam tantum esse demonstrat (a). *Quare postero anno Gallis cispadanis, Liguribus, & Venetis ciuitatem, transpadanis Latinitatem Cn. Pompeii Strabonis lege impertitam docet. cumque transpadani post sæpe ciuitatem a senatu flagitassent, nunquam tamen, nisi dictatore Cæsare, cui carissimi fuerunt, ab iis impetratam esse ita ostendit, vt interea quemadmodum multi Sullana victoria ciuitatem amiserint, eamque post mortem eius recuperarint, & quos in vrbe Sulpicius motus conciuerit, quos Cinna, quos alii, vt Italos in XXXV tribus, id quod illi magnopere expetebant, redigerent, non prætereat* (b). *Neque vero populis singulis ciuitatem datam demonstrasse contentus, idem quoque ius coloniis, præfecturis, fœderatis oppidis, foris & conciliabulis concessum, ac, in quam ea collocata tribum sint, qui est totius disputationis, & doctrinæ finis* (c), *postremo quid militares coloniæ, & quæ fuerint, & a quibus deductæ sint, aperit earumque auctores Syllam, Cæsarem, Antonium, Triumuiros Reip. constituendæ, & Augustum prodit* (d). *Et quoniam hactenus de Italia, quæ Formione terminabatur amne, locutus erat, inde vt*

vsque

(a) C. 1. de Ciuitate Latinis atque Italicis data. (b) C. 2. de Iure Ciuitatis Galliæ prouinciæ dato. (c) C. 3. de Iure Ciuitatis Coloniis, Præfecturis, fœderatis Ciuitatibus, Foris, & Conciliabulis dato. (d) C. 4. de Coloniis militaribus.

vsque ad Arsiam, Istria prouincia comprehensa, ab Augusto sit propagata, cum vniuersa ante Gallia a Triumuiris esset liberata, demonstrat (e). *Vltimo autem loco eximio quodam vetustatis aperiendæ studio adductus, alpes quoque Italiam intuentes attingit, ac bella in iis gesta, & fœdera, iuraque Alpinis populis tradita narrat* (f), *vsque adeo, vt nullum veteris Italiæ ius, nullam rem illustrem, nullam memoratu dignam actionem, quæ quidem erui ex antiquorum monumentorum memoria possit, silentio prætermittat; sed conseruatis notatisque temporibus vno in conspectu omnia ponat.*

(e) C. 5. de Istria ad Italiam adiuncta. (f) C. 6. de Alpibus, ac fœdere, iureque gentium Alpinarum.

Cap. I.

De Ciuitate Latinis atque Italicis data.

Ingredienti mihi eam disputationem mandare litteris, quam de vniuerso Italiæ post bellum Marsicum iure me hoc tertio libro expositurum esse professus sum, iucunda sane cogitatio alacritatem mihi perficiendæ rei attulit incredibilem. Etenim quoad respicere longissime poterã, inde vsq; memoriam præteriti temporis repetens videbam, hoc studium quod ab omnibus olim desertum iam penitus obsoleuerat, tanta nuper celebrari, atque excoli diligentia esse cœptum, facile vt sperandum sit, breui fore, vt vetus Romanarum rerum notitia, quæ diu terris exterminata omnibus, prope in tenebris iacuit, in antiquas tandem sedes tanquam postliminio restituta, pristinum & splendorem

dorem, & veterem gradum dignitatis obtineat. Quod si iis, qui in hoc rectissimum studium, atque in hanc honestissimam curam incubuerunt, laus aut gratia est aliqua tribuenda, ego in primis Octauio Pantagatho, & Paullo Manutio, viris summo ingenio, & excellenti doctrina præditis, maximam sane tribuendam esse censuerim: quod cum artis huius præstantiam admirati ad eam animum adiunxissent, alter doctissimis sermonibus Romæ vberrimum huius doctrinæ seminarium fuit, alter Venetiis ornatissimis ingenii sui monumentis non modo nostrorum hominum, sed exterorum etiam studia commouit. neque enim parum multos hodie in Italia, atque adeo in tota Europa esse intelligo, qui huius disciplinæ pulchritudine capti omne suum in ea studium, omnem operam, atque industriam ponant. quorum si quando monumenta laborum, vigiliarumque prodierint, nihil erit, opinor, causse, cur in hoc facultatis genere, quæ nobis a veteribus tradita sunt, maxime requiramus. Quo ergo tam præclaro doctorum hominum iudicio confirmatus, eo erectiore atque alacriore, vt dixi, animo ad hæc ipsa, quæ institui, persequenda aggredior. neque eum vereri possum, quenquam tam iniquum iudicem in me futurum, vt, quanquam intelligat, plus me sustulisse oneris, quam meæ imbecillæ sustinere vires possunt, plus tamen a me postulet, quam vel ipse per me consequi possim, vel huius ratio ac natura disciplinæ concedat. Sed ad propositum reuertamur.

Italiæ

Italiæ ſtatum a bello Italico vsque ad Auguſtum imperatorem hoc tertio libro mihi propoſui demonſtrandum. quo tempore melius aliquanto ius ipſa, quam antea obtinuerat, eſt adepta. Vt autem ſuperiora iura ex legibus fœderum, fœdera ex bellis fluxerunt, ſic hoc quoque, quod optimum ius Italiæ voco, lex Iulia peperit, qua ciuitas Latinis, atque Italicis eſt conceſſa. Ad largiendam vero his ciuitatem populus Romanus Italici belli difficultate, periculoque compulſus eſt. Quod cum ita ſit, relinquitur profecto, vt cauſſam eius belli, ipſumque bellum, & fœdus, & fœderis conditiones exponam, ni ab inſtituto diſcedere ſuſceptæ diſputationis velim. ſic enim facilius, quo modo Latini, Italicique in ciuitatem, qui eſt huius ſermonis, ac doctrinæ finis, aſciti ſint, apparebit.

Cum ergo, vt rem altius repetam, hoc iure Latini, atque Italici eſſent, quod, quemadmodum dixi iam toties, ciuitatis Romanæ iure incommodius erat, propterea de eo amplificando, atque ad optimum ius ciuium Romanorum redigendo iterum, ac ſæpius agitarunt, idque a ſenatu negatum ad extremum aperta defectione vi, & armis extorſerunt. Hoc autem ipſum quantopere concupiſcerent, atque adeo rationibus ſuis accommodatum exiſtimarent, iam inde ab anno DLVIII. maximum, ac certiſſimum illi documentum dederunt, cum, M. Catone, L. Flacco conſulibus, nouum ius Ferentinates tentarunt, *vt Latini*, quod ſcriptum eſt apud Liuium, *qui*

in coloniam Romanam nomina dedissent, ciues Romani essent. Puteolos autem, Salernumque, & Buxentum ascripti coloni, qui nomina dederant, cum ob id se pro ciuibus Romanis ferrent, senatus iudicauit, non esse eos ciues Romanos. Itaque cum vulgo per migrationem, & censum, quod præcaueri consilio non potuerat, sedibus, ac penatibus suis furtim Romam traductis clam in ciuitatem irreperent, visum est faciendum senatui, vt tantæ licentiæ quasi fræna quædam inficerentur, atque vt in suas quique sedes redigerentur. Quare cum an. DLXVI, Lepido, & Flaminio consulibus, legati socium Latini nominis, qui toto vndique ex Latio conuenerant, magnam multitudinem ciuium suorum Romam commigrasse, ibique censos esse quererentur, Q. Terentio Culeoni prætori negocium, eodem teste Liuio, datum est, vt eos conquireret, & quem C. Claudio, M. Liuio censoribus, postve eos censores ipsum, parentemve eius apud se censum esse, probassent socii, vt redire eo cogeret, vbi censi essent. qua conquisitione duodecim millia Latinorum domos redierunt, iam tum multitudine alienigenarum vrbem onerante. Neque vero mirum videri cuiquam debet, his legibus, atque edictis ad Italicorum, qui Romam commigrarent, multitudinem cohibendam tum opus fuisse. Nam cum recentibus victoriis, Punica, Macedonica, atque Asiatica, omnium gentium consensu, vniuersi terrarum orbis imperium Romæ esset constitutum, nusquam se Itali melius, atque honestius,

s, quam in ipso imperii domicilio fore arbitrabantur.

Itaque cum vulgo oppida, agrique deserentur, tum, anno demum DLXXVI, C. Claudio, Ti. Sempronio consulibus legationes, vt idem inquit Liuius, socium nominis Latini, quæ & censores, & priores consules fatigauerant, tandem in senatum introductæ, questæ sunt, ciues suos Romæ censos, plerosque Romam commigrasse. quod si committeretur, perpaucis lustris futurum, vt deserta oppida, deserti agri nullum militem dare possent. Fregellas quoque quattuor millia familiarum transisse ab se Samnites, Pelignique questi sunt. neque eo minus aut hos, aut illos in delectum milites dare. Genera autem fraudis, vt idem addit, duo mutandæ ciuitatis inducta erant. Lex sociis, ac nominis Latini, qui stirpem ex sese domi relinquerent, dabat, vt ciues Romani fierent. ea lege male vtendo alii sociis, alii populo Romano iniuriam faciebant. Nam & qui stirpem domi relinquerent, liberos suos quibuscunque Romanis in eam conditionem, vt manumitterentur, mancipio dabant, libertinique ciues essent: & quibus stirps deesset, quam relinquerent, vt ciues Romani fiebant. postea his quoque imaginibus iuris spretis, promiscue, sine lege, sine stirpe, in ciuitatem Romanam per migrationem, & censum transibant. Hæc ne postea fierent, petierunt legati, & vt redire iuberent in ciuitates socios, deinde vt lege cauerent, *ne quis quem ciuitatis mutandæ caussa suum faceret, neve alienaret, & si*

quis ita ciuis Romanus factus esset, ciuis non esset. Hæc impetrata ab senatu. legem C. Claudius sociis ex s. c. tulit, & edixit, qui sociis, ac nominis Latini ipsi maioresve eorum M. Claudio, T. Quinctio censoribus, postque ea apud socios nominis Latini censi essent, vt omnes in suam quisque ciuitatem ante Kalend. Nouembris redirent. Quæstio, qui ita non rediisset, L. Mummio prætori decreta est. Ad legem & edictum consulis adiectum est, vt dictator, consul, interrex, censor, prætor, qui tunc esset apud forum, darent operam, vt qui manumitteretur, iusiurandum daret, qui eum manumitteret, ciuitatis mutandæ caussa manu non mittere. qui non iuraret, eum manumittendum non censuerunt. Hæc in posterum caussa, iurisdictioque C. Claudio consuli decreta est. Quo tempore L. Papirium Fregellanum orationem pro Fregellanis, & colonis Latinis in senatu habuisse, Cicero prodit in Bruto. Itaque cum quadriennio post censores Q. Fuluius, A. Postumius censum agerent, minorem aliquanto, quam superiore lustro, numerum inuenerunt, quia L. Postumius consul pro concione edixerat, qui socium nominis Latini ex edicto C. Claudii consulis redire in suas ciuitates debuissent, ne quis eorum Romæ, sed omnes in suis ciuitatibus censerentur. Has autem insidias, atque aucupandæ Romanæ ciuitatis fraudes nimirum intellexit noster idem, cum de Balbo ciuitatis reo dixit: *Non furatus esse ciuitatem, non genus suum ementitus, non in aliquo impudenti men-*

mendacio delituisse, non irrepsisse in censum dicitur.

Post legem Claudiam non multis annis lata est Papia de ciuitate. quæ tamen quo potissimum anno sit lata, cum eorum temporum vna cum veterum annalium monumentis memoria euanuerit, nobis parum compertum est. Hæc autem lex hoc amplius videtur habuisse, quam Claudia, quod Claudia non nisi sociis nominis Latini esset lata, Papia etiam peregrinis, cum eodem illi fortasse ciuitatis Rom. adipiscendæ studio, atque hi, efferrentur. si quidem Mamertini, quod oppidum in Sicilia est, huius legis beneficio M. Crassum, qui se Romæ pro ciue ferebat, Messanam reuocare sunt conati. cuius rei Cicero, cum Balbum defenderet, exemplum adhibuit. *Cum iudices*, inquit, *præ se ferrent, palamque loquerentur, quid essent lege Papia de M. Crasso Mamertinis repetentibus iudicaturi, Mamertini publice suscepta caussa desiterunt.* Quid quod hac etiam lege damnatum M. Perpernæ eius, qui anno DCXXIII. consul fuit, patrem prodit Valerius? *M. Perperna*, inquit, *consul ante quam ciuis. cuius enim vita triumphauit, mors Papia lege damnata est. namque patrem illius nihil ad se pertinentia ciuis Romani iura complexum, Sabelli iudicio petitum, redire in pristinas sedes coëgerunt.*

Eodem ergo tempore, cum hunc rerum statum Italia obtineret, Ti. Gracchus tribunatum pleb. adeptus est anno vrbis DCXX. in quo etsi alia parum fortasse e republ. promulgauit, illud tamen

ad imperium constituendum aptissime. quod animos Italicorum, ac sensus intimos perscrutatus, ciuitatem Italiæ, quod extat apud Paterculum, est pollicitus. quam tamen legem, ante ab optimatibus interfectus, ferre non potuit.

Anno DCXXVII, M. Iunius Pennus (hic Lepido, & Oreste consulibus, teste in Bruto Cicerone, ad tribunatum plebis accessit) legem tulit, quæ non ad ciuitatem, & socios, id quod nunc quærimus, sed ad peregrinos vrbe eiiciendos, & vsu eius prohibendos pertinuit. Quam quidem legem commemorat Festus. quippe a quo testis citatur C. Gracchus in ea, quam scripsit de lege Penni de peregrinis, vituperat autem Cicero in tertio de officiis. *Male*, inquit, *qui peregrinos vrbibus vti prohibent, eosque exterminant, vt Pennus apud patres nostros. vsu enim vrbis prohibere peregrinos, sane inhumanum est.*

Hoc vero tempore palam atque aperte Italicos ius ciuitatis Rom. tentare cœpisse, neque ante, quam id obtinuerunt, conquieuisse inuenio. Etenim cum agraria Ti. Gracchi lege se vetere agrorum suorum possessione euerti viderent, & P. Scipionem Æmilianum, quo vno patrono eos se retenturos esse confiderent, insidiis inimicorum e medio sublatum esse, ipsi vna cum locupletibus Romanis omnibus indignissime ferrent: non defuerunt, qui Romæ ad incitandam ad agros defendendos Italiam, dandæ illis ciuitatis auctores essent. Quod Italici alacri, atque libenti animo acceperunt, atque oppidorum nomina, M. Fulu-

uio

uio Flacco consule legem scribente, professi sunt. verum indignante, atque aduersante senatu, ac misso, & prope amandato in prouinciam M. Fuluio, nihil, vt inquit Appianus, effectum est. Huius autem legis Fuluiæ meminit, vt video, Valerius, vbi superbiæ exempla proponit. *M. Fulvius Flaccus consul*, inquit, *M. Plautii Hypsæi collega, cum perniciosissimas reip. leges introduceret de ciuitate danda, de prouocatione ad populum eorum, qui ciuitatem mutare vellent, ægre compulsus est, vt in curiam veniret.* Eodem autem etiam anno Fregellæ a Romanis in Latio defecerunt, Latinis, vt vulgo suspicabantur homines, a M. Fuluio concitatis. Plutarchus C. Gracchum suspectum fuisse tradit, ne socios solicitasset, ac coniurationis Fregellanæ particeps fuisset. Fregellas quidem L. Opimium prætorem cepisse, atque ita ceteros quoque Latini nominis socios male animatos repressisse, scribit in commentario Milonianæ Asconius.

Triennio post C. Gracchus tribunus pleb. legem, quam Tiberius frater ferre in animo habuerat, Flaccus promulgarat de ciuitate Italis danda, rettulit. Atque hoc quidem tradit Appianus, cuius præter alia hæc etiam verba sunt: *Gracchus multas leges promulgabat de iudiciis, de viis, de coloniis, & ad omnes Romanorum res Latinos aduocabat, quasi vero senatus hominibus consanguineis honeste repugnare non posset. reliquis vero sociis, quibus ius suffragii non erat, suffragium in posterum dabat, vt & hos in feren-*

dis legibus suffragatores haberet. Quo facto senatus perturbatus consules edicere iussit, ne quis eorum, quibus suffragii ius non esset, in vrbe obuersaretur, neque propius vrbem quinque millia passuum esset. Plutarchus item præter ceteras hanc etiam legem a C. Graccho in primo tribunatu promulgatam scribit, qua Italis idem atque ciuibus Romanis, ius suffragiorum communicabat. in secundo autem cum ad propositas reliquas leges iubendas suffragium plebi, cuius ex cuncta vrbis fece maximus ad se concursus factus fuerat, daturus esset, Fannium consulem ex auctoritate senatus socios præter ciues Rom. omnes edicto exire ex vrbe iussisse; Gracchum professum se manentibus eis auxilio futurum, & cum familiares quosdam suos a lictoribus consulis trahi videret, destitisse. Quibus ex verbis satis aperte intelligi potest, Gracchum, vt ait Appianus, Latinos ad omnes res Romanorum sciscendas vocare, quippe qui nisi ad leges iubendas non accerserentur. Italis autem, auctore Velleio, ciuitatem largiri voluisse; at Fanniano edicto omnes ex vrbe exire iussos, quæ res Ciceronem impulit, vt in Bruto scriberet, *C. Fannium vnam orationem de sociis, & nomine Latino contra Gracchum reliquisse.* Quod autem scriptum est apud Sallustium in Iugurthina, nobilitatem per socios, ac Latinum nomen Gracchorum actionibus obstitisse, id ad leges eorum agrarias repudiandas, quibus Italiæ potissimum res, vti diximus, agebatur, referendum videtur. quam tamen

men rogatione Sempronia de ciuitate promulgata cum Gracchis in gratiam rediſſe, opinor.

Neque vero dubium eſt, quin Flacci, & Gracchi, qui primi de ciuitate legem intulerant, nece cognita, vehementius (& hoc enim tradit etiam Appianus) Italia dolore exarſerit. Vniuerſos tamen poſtea omni ciuitatis cogitatione, ſpeque abiecta placatos, licet ſuſpicari; Latinos quidem, quòd anno DCXLIII. nobilitati, vt ſcribit Salluſtius, ad Mamiliam rogationem occulte impediendam aſtuerint. & quod interea legis Seruiliæ, (hæc quo potiſſimum anno lata ſit, eſt obſcurum) beneficium tulerint, qua dabatur, vt ſi quis Latinus ſenatorem Roman. accuſando condemnaſſet, is ciuis Romanus eſſet. cuius legis Cicero memoriam vſurpauit, tum cum Balbum de ciuitate defendit; Italicos vero, quod non niſi triceſimo poſt Gracchum, & Flaccum interfectos anno ad ciuitatis petitionem accenſendi fuerint. id quod iniuria legis Muciæ Liciniæ coacti videntur primum cogitaſſe.

Nam cum illi ſumma, vt eſt apud Pedianum, cupiditate ciuitatis Rom. flagrarent, & ob id magna pars eorum pro ciuibus Rom. ſe gereret, L. Licinius Craſſus orator, & Q. Mucius Scæuola pont. max. conſules legem de ciuibus regundis tulerunt, vt in ſuæ quisque ciuitatis ius redigeretur. quæ lex eandem fere habuiſſe vim videtur, quam Claudia primum, poſt Papia, quæ vetuſtate fortaſſe iam ſua negligebantur. Huius autem legis meminit primum Cicero in III. de officiis, cum

dixit: *Esse pro ciue qui non sit ciuis, rectum est non licere. quam legem tulerunt sapientissimi consules Crassus, & Scæuola.* & pro Balbo: *Lege Seruilia sapientissimi ciues hanc Latinis viam populi iussu patere passi sunt, neque in his est hoc reprehensum lege Licinia, & Mucia.* Vnde illud est translate dictum in Bruto, *Lysiam Timæus quasi Licinia, & Mucia lege repetit Syracusas.* Verum hac lege adeo alienati sunt principum Italicorum animi, vt ea vel maxima caussa belli Italici, quod triennio post exortum est, fuerit.

Nam cum M. Liuius Drusus tribunus pleb. L. Philippo, Sex. Cæsare cos. assiduis Italicorum efflagitationibus fatigatus, legibus multis de agris, de frumento, de iudiciis, de senatu, de coloniis promulgatis, hanc etiam de ciuitate Italiæ danda proposuisset, aduocatis in vrbem per consules Etruscis, atque Vmbris, verbo quidem, vt legem de coloniis, qua potissimum violabatur Italia, reprehenderent; re ipsa, vt Drusum interficerent, haud ita multo post, antequam hanc de ciuitate legem perferret, domi suæ, incertum a quo, necatus est. Quo facto equites Romani, penes quos tum iudicia erant, Q. Varium tribunum pleb. Drusi collegam impulerunt, vt legem ferret in eos, qui Italicos ciuitatem petentes clam, palamve iuuissent. qua lege multi e primoribus vrbe sunt exacti. Italici vero cum se Druso, quo vno auctore se ciuitatem impetraturos sperauerant, erepto, & ceteris patronis suis exilio mulctatis, desertos cernerent, indignationis, atque irarum pleni

ni aduersus populum Rom. conspirarunt. Ac primum quidem decreuerunt feriis Latinis in monte Albano, Philippum, & Cæsarem consules interficere. deinde re patefacta, Q. Seruilio procos. ad motus suos comprimendos accurrenti vna cum legato eius Fonteio, & omnibus, qui Asculi erant, ciuibus Romanis necem attulerunt. Quam vt vlcisceretur iniuriam populus Romanus, bellum illud iniuit, quod Sociale, atque Italicum appellatum est, nempe quod a sociis Italicis sit commotum. Quod idem etiam Marsicum nominarunt, quod illud Marsi potissimum, vt inquit Strabo, & eorum imperator Popedius intulerint. ad quos se deinde hi populi applicuerunt, Picentes, Peligni, Vestini, Marrucini, Frentani, Hirpini, Pompeiani, Picentini, Venusini, Iapyges, Lucani, Samnites, atque omnis, vt ait Appianus, ora a Liri fluuio vsque ad Ionium sinum. Hi vero, vt addit Diodorus, cum Corfinium, Pelignorum oppidum, belli caput legissent, eo cum alia, quibus magnum parari imperium posset, tum maxime forum, & consilium, & cetera, quibus ad bellum gerendum opus est, pecuniarum, & annonæ copiam contulerunt. quin etiam senatum ex viris quingentis constituerunt, ex quibus legerent, qui patriam regerent, & communi saluti consulerent. atque his rei bellicæ auctoritatem, ac ius omne permiserunt. illi vero, consules bini quotannis, & duodeni prætores vt crearentur, cum statuissent, Q. Popedium Silonem, & C. Papium Mutilum, alterum inter Marsos, alterum inter

rer Samnites auctoritate, & rerum gestarum gloria facile principem consules declararunt, cum autem vniuersam Italiam in partes duas distribuissent, easque consulares prouincias fecissent, Popedio partem ab Ocriculis vsque ad mare Adriaticum, nimirum quæ occidentem, & septentrionem intuetur, tradiderunt, reliquam vero Italiam, quæ orientem, & meridiem spectat, C. Mutilo concesserunt. Ita cum omnia dextre, atque ad Romani moris similitudinem apte descripsissent, omni cura in bellum incubuerunt, cum Corfinium in Pelignis, communem patriam, Italicum appellassent. vnde postea Italicenses vsurpati.

Aduersus hos magno pedestrium, equestriumque copiarum apparatu Romani consules cum venissent L. Iulius Cæsar, & P. Rutilius Lupus, primum vario Marte, dubioque pugnarunt: post autem, cum ad alias clades aduersis multis præliis acceptas, P. etiam Lupus consul tertio idus Iunias, teste in Fastis Ouidio, cecidisset, iamque Etrusci etiam, & Vmbri, aliique iis finitimi populi, qui ab altera vrbis parte incolunt, defectionem spectarent, tum lex, vt ait Appianus, est lata, *vt qui populi ad eam diem in fide mansissent, ciues Romani essent.* quo nomine Latinos, Etruscos, & Vmbros comprehendisse visa est. nondum enim eorum quisquam defecerat. Appianus quidem certe Tiburtes, & Prænestinos, quas fœderatas ciuitates fuisse in Latio diximus, tum ciuitate donatos diserte scribit. Vmbros autem

tem, & Tuscos; cum in tanto tumultu nihil mouissent, in eandem tum esse ascriptos, facile mihi persuaserim. de Vmbris enim, vt ciuibus in tribus coniectis, loquitur Cicero pro Murena: *Multas sibi tribus, quæ municipiis Vmbriæ conficiuntur, adiunxit.* de Tuscis illud est indicio, quod ait Valerius, vbi de Spurina Etrusco loquitur, *Quod sequitur externis adnectam, quia ante gestum est, quam Etruriæ ciuitas daretur.* Idem autem de Sabinis est iudicandum, quos postremo in Sergiam tribum coniectos (in ea enim suffragium tulerunt) significat noster ille in Vatiniana. Hæc autem celeberrima lex Iulia fuit, a L. Iulio Cæsare consule, extremo, vt par est, consulatu, iam mortuo collega, anno post V.C. DC XIII. lata. qua lege Cicero pro Balbo sociis, & Latinis, & Gellius lib. IIII. vniuerso Latio ciuitatem datam profitentur. Tamdiu vero Italici restiterunt, donec a Cn. Pompeio consule, & L. Sylla alterius consulis L. Catonis legato pluribus præliis victi, & iam ad paucos redacti omnium suorum consensu communem patriam Corfinium reliquerunt, quod iam Marsi, atque omnes finitimæ gentes in fidem Romanorum redierant, ac communi Italicorum causa deserta, cum ab armis recessissent, in ciuitatem lege Iulia asciti fuerant. Rei vero summam in oppidum Samnitium, priore anno de Romanis captum, Æserniam transtulerunt. Tum vero magnis collectis vndique copiis, & seruis ad arma vocatis, duce Popedio Silone cum Venusiam in Apulia amissent

sent, nec, quod implorauerant, a Mithridate Ponti rege Romanorum hoste, auxilium impetrassent, omnem belli gerendi cogitationem deposuerunt, paucis tantum Samnitibus, qui Nolæ se continebant, & Lucanis quibusdam exceptis. Itaque hoc anno omnes ex lege Iulia in tribus descriptos fuisse puto a censoribus L. Iulio Cæsare, & P. Licinio Crasso, qui huius rei gratia ante solemne quinquennii tempus creati erant. In tribus autem eos non veteres triginta quinque, sed in nouas octo distribuerunt, eo nimirum consilio, ne, si eos in veteres rettulissent, multitudine nouorum suffragiorum nimium veterum ciuium opes infirmarent. Atque hoc esse opinor, quod in epitoma Liuianarum LXX. scriptum est his verbis: *Italicis populis ciuitas a senatu data est,* Quanquam non suo id loco, vt opinor, non enim in Cornelii Cinnæ consulatu, quod ex eo loco apparet, sed in Pompeii Strabonis hoc factum est.

Quo eodem anno peregrinis etiam aditum quendam ad ciuitatem Rom. lege Siluani, & Carbonis tribunorum plebis video esse factum. peregrinos nunc appello omnes præter Italos. Ea vero lege, auctore in oratione pro Archia Cicerone, latum est, *Vt qui fœderatis ciuitatibus ascripti essent, si tum cum lex ferebatur, in Italia domicilium habuissent, ac sexaginta diebus apud prætorem professi essent, ciues Roman. essent.* ad quam legem respiciens idem Archiam Antiochenum, cum ascriptus esset Heracleam, quæ æquissimo iure, & fœdere erat, ciuitatem Roman.

esse

esse adeptum, concludit. de vtraque autem ciuitate sic in defensione Balbi loquitur: *Lege Iulia, qua ciuitas sociis, & Latinis data est, magna contentio Heraclienſium, & Neapolitanorum fuit, cum magna pars in iis ciuitatibus iuris sui libertatem ciuitati anteferret.* Fuit autem æquum vt qui ascriptus esset in ciuitatem fœderatam, vna cum ea ciuitatem Romanam consequeretur.

Quod autem dixi, ciuitatem Italicis populis datam in consulatu Strabonis, non Cinnæ, cum censores, de quibus dixi, ostendunt, quorum munus est, ciues in tribus transferre, tum etiam illud maxime, quod P. Sulpicius, qui anno post Strabonem consulem, Sylla consule, tribunatum gessit, nouos ciues ex octo tribubus in omnes triginta quinque distribuere est conatus. Etenim cum Italici in octo tribus nouas coniecti nihil se ad comitia roboris afferre, ac neruorum, dummodo veteres xxxv. consensissent, intelligerent, se deceptos rati, ad P. Sulpicium nouarum rerum cupidum confugerunt. Ille vero ad aucupandam eorum gratiam legem promulgauit, vt noui ciues in veteres transferrentur. qua de lege in epitoma LXXVII, atque in Appiani primo libro scriptum est. verum hæc lex aut non est lata, aut certe eodem anno a L. Sylla consule, cum in vrbem ex Campania cum exercitu reuertisset, ac Sulpicium ipsum, Mariumque inimicos suos vrbe exturbasset, vna cum ceteris eius legibus est sublata. Quocirca L. Cinna, qui in sequenti anno consulatum gessit, quo sibi contra Syllam tum absentem

tem opes pararet, eam rettulit. id quod his verbis proditum a Velleio esse video: *Cum ciuitas Italiæ data esset, vt in octo tribus contribuerentur noui ciues, ne potentia eorum, & multitudo veterum dignitatem ciuium frangerent, plusque possent recepti in beneficium, quam auctores beneficii; Cinna in omnibus tribubus eos se distributurum pollicitus est. quo nomine ingentem totius Italiæ frequentiam in vrbem acciuerat. ex qua pulsus, consulatus ei quoque abrogatus est.* Post autem Cinna quartum consule interfecto, & Cn. Carbone solo consulatum gerente, anno DCLXIX, socios omnes in XXXV. tribus distributos possumus suspicari, atque id esse, quod in epitoma LXXX. scriptum est: *Nouis ciuibus* s. c. *suffragium datum est.* His enim verbis significari arbitror, nouis ciuibus tum demum suffragium esse concessum, quod eo primum anno in XXXV. tribus, quod ante eam diem non obtinuerant, sint distributi, quo modo par ius suffragiorum cum veteribus ciuibus sunt assecuti. Neque vero de facto dubito. quo anno factum hoc sit, de eo potius ambigo. neque enim ex verbis epitomarum sæpe certum rerum annum possis eruere. ego vero, si quid in re tanta iudicio, ac coniecturæ dandum est, malim Italicos biennio ante in XXXV. tribus coniectos in secundo Cinnæ consulatu, quam eodem quartum consule iam occiso, & Carbone solo consulatum gerente; primum, quia probabile videtur, quod Cinna in primo consulatu conatus non potuit efficere, id statim in secundo peregisse; deinde

nde quod eo anno censores fuisse traduntur, L. Marcius Philippus, & M. Perperna, idque ante solemnem censorii quinquennii vicissitudinem. quos ad id creatos esse facile putauerim. Nam nisi a censoribus in tribus translatos eos dicamus, legem latam ad populum, qua, qui in quaque tribu nominatim suffragium ferrent, expressum sit, confiteamur necesse est. cuius tamen legis nulla vsquam memoria extat. Itaque recte post in epitoma LXXXVI. scriptum est, *Syllam cum Italicis populis, ne timeretur ab iis velut erepturus ciuitatem, & suffragii ius nuper datum, fœdus percussisse.* Quod ipsum cum Scipione, & Norbano consulibus factum sit, ob eam rem probe Cicero in Philippicis dixit, *Syllam cum Scipione collocutum de auctoritate senatus, de suffragiis populi, de iure ciuitatis, inter se conditiones contulisse.* Hoc tamen beneficium post a Sylla victore, & dictatore ademptum est multis, qui Cinnam, Carbonem, Marium, Scipionem, & Norbanum, ceterosque aduersæ factionis duces aut consilio, aut pecunia, aut copiis iuuerant. quorum alios morte, vt inquit Appianus, alios exilio, alios bonorum publicatione multauit. cumque in singulis hominibus insatiabilem suam crudelitatem exercuisset, oppida inde adortus, ea aut arcibus, aut mœnibus nudauit, aut grauissimis impositis tributis prorsus afflixit, aut deductis in eorum agros militibus suis, possessionibus patriis spoliauit, aut iis denique ciuitatem paulo ante a senatu datam eripuit. Vnde meri-

to in eum M. Lepidus consul est inuectus in concione dicens apud Sallust. *sociorum, & Latii magnam vim ciuitate pro multis, & egregiis factis data per vnum Syllam prohiberi.* De agris tamen, non de ciuitate ratum fuisse, docet in oratione pro domo Cicero: *Populus Roman. L. Sylla dictatore ferente, comitiis centuriatis ciuitatem ademit. ademit iisdem agros. de agris ratum est, fuit enim populi potestas, de ciuitate ne tandiu quidem quandiu illa Syllani temporis arma valuerunt.* Neque vero alia, vt opinor, caussa Sallustium impulit, vt in Catilinæ coniuratione scripserit, *Etruriam nouarum rerum cupidam consule Cicerone fuisse, quod Syllæ dominatione agros, bonaque omnia amiserat.* Samnitibus quidem, qui Telesino, & Lamponio ducibus infesta vrbi signa aduersus se tulerant, itemque Volaterranis, & Nolanis, & Arretinis, qui sibi pertinacissime restiterant, inimicissimum ipsum fuisse, multorum testimonio compertum habemus maxime autem Strabonis ita de Samnitibus scribentis: *Samnites postremo a Sylla deleti sunt, quos cum ceteris Italis bello fractis, solos arma retinentes, ac Romam oppugnantes, videret, alios in fuga cæcidit, alios abiectis armis se dedentes, ad quattuor millia in villa publica, quæ in campo Martio est, trucidauit, factisque proscriptionibus non ante destitit, quam vniuersum Samnitium nomen deleuerit, aut Italia fugarit.* Post autem Sylla dictaturam deponente, aut certe mortuo, omnibus, aut plerisque

ius

ius priſtinum, vt opinor, eſt reſtitutum. verum quo potiſſimum legem ferente, nihil ſane mihi legiſſe videor, illud pro certo affirmare poſſum, M. Lepidum conſulem de Syllanis actis reſcindendis cum Q. Catulo, collega ſuo, poſt Syllæ mortem contendiſſe, & bona, agrosque quos a Syllæ haſta precio perſoluto mercatus erat, ſe cuique veterum dominorum reddere paratum eſſe, in concione profeſſum eſſe. Quocirca Cicero quoque, *legem Syllæ de ciuitate adimenda ne tandiu quidem valuiſſe* dixit, *quandiu Syllana arma valuerunt.*

Hoc igitur pacto cum Italia ciuitatem Rom. multis laboribus, ac multo ſanguine primum meruiſſet, deinde vero armis, atque pop. Rom. benignitate obtinuiſſet, amiſſamque recuperaſſet, tum tanta demum peregrinorum in vrbem ſe rettulit copia, vt noua lege eorum libido fuerit coercenda. Itaque, Dione teſte, Cotta, & Torquato cos. anno poſt vrbem conditam DCLXXXVIII. omnes, qui Romæ obuerſabantur, Italis exceptis, vrbe pulſi ſunt, C. Papii, tribuni pleb. rogatione, cum peregrini in vrbe ſuperarent, nec ſatis digni viderentur, qui ſecum habitarent. Hic eſt autem Papius ille, de quo Cicero: *Male, qui peregrinos vrbibus prohibent, eosque exterminant, vt Pennus apud patres noſtros, Papius nuper.* quam eandem legem intellexit in agraria ſecunda, cum dixit: *Lege illa, qua peregrini vrbe eiiciuntur, Glaucippus excipitur.* & in Archiæ defenſione: *Quid quod non modo poſt ciuitatem da-*

zam, sed etiam post legem Papiam multi in earum ciuitatum tabulas irrepserunt? ex quo apparet, Papias leges duas fuisse, vnam de ciuibus, alteram de peregrinis; item vnam de ciuitate, alteram de vrbe. quos autem non modo post ciuitatem datam, sed etiam post legem Papiam in eorum municipiorum tabulas irrepsisse ait, peregrinos intelligit, qui vrbe lege Papia prohibiti, vt ibi esse per legem liceret, furtim sua nomina in tabulis fœderatorum reponi curauerant, vt ex lege Siluani, & Carbonis ciues Romani essent.

Cap. II.

De Iure Ciuitatis Galliæ prouinciæ dato.

HActenus quo rerum motu, & quibus legibus Latini, atque Italici Romanam ciuitatem adepti sint, diximus. reliquum est, vt de Galliæ prouinciæ ciuitate eo, quo cœpimus, ordine disseramus. Quid igitur? an ego Galliæ prouinciæ nobilissimæ datam esse ciuitatem addubitem? minime vero. extant enim præclari huius muneris insignia ad memoriam testimonia. Nam & Diodorus Ligures, & Strabo Gallos Cisalpinos cum Venetis in ciuitatem acceptos, vterque libro quinto mandarunt. an vero de tempore, quo asciti sunt, ambigam? ne id quidem. quippe cum Strabonem eundem habeam auctorem, Gallos, & Venetos, eodem, quo ceteram Italiam, tempore Romana ciuitate esse donatos. an lege Iulia

lia ciuitas Galliæ data? non arbitror. (lex enim Iulia sociis & Latinis solis traditur opem tulisse) sed Pompeia, quam Cn. Pompeius Strabo post L. Iulium Cæsarem, vnde est lex Iulia consul, ni mea me coniectura decipit, tulit. Placuit enim Pompeio, cum Iulius lege sua Italicis omnibus in fidem redeuntibus subueniisset, se quoque a Gallis, qui in tanto quieti tumultu fuerant, gratiam inire. Itaque, quod verisimile videtur, legem, collega Catone iam extincto, tulit, qua Liguribus, & Cispadanis, & Venetis ciuitatem, Transpadanis vero Latinitatem communicauit. Huius legis præterquam quod vestigia extant apud Plinium, cum inquit, *Gottianas ciuitates duodecim, quia non hostiles fuerant, municipiis ab Augusto attributas lege Pompeia.* testis est quoque Alba Ligurum oppidum, quæ ab hoc Pompeio, vt in Transpadanis etiam Laus, Pompeia est appellata. Accedit, quod cum Transpadanos Latii iure ab eo donatos, vt infra ostendam, pro certo habeamus, Cispadanos item præmio aliquo affectos, verisimile esse arbitramur. præsertim vero cum post hæc tempora Cispadanos ius suffragiorum Romæ habere, Transpadanos desiderare videamus. Hinc enim illa sunt Ciceronis de se consulatum petente ad Atticum: *Et quoniam in suffragiis multum potest Gallia, accurremus legati ad Pisonem.* & in Antonina secunda: *Ex omnium omnibus flagitiis nullum turpius vidi, nullum audiui, quam qui magister equitum fuisse tibi viderere, in proximum annum consulatum*

peteres, vel potius rogares, is per municipia, coloniasque Galliæ, a qua cum consulatus noster petebatur, non rogabatur, petere consulatum solebamus, cum caligis, & lacerna cucurristi. & in tertia; *Tantus consensus est municipiorum prouinciæ Galliæ, vt omnes ad auctoritatem huius ordinis maiestatemque pop. Roman. defendendam conspirasse videantur.* & post de restitutione eius ita Pedianus? *Placentini honestissima decreta erga Ciceronem fecerunt, certauerunt que in ea re cum tota Italia, cum de reditu eius actum est,* & deinde de legibus C. Catonis antiquandis Cicero ad fratrem: *Magna manus ex Piceno, & Gallia expectatur, vt etiam Catonis rogationibus de Lentulo, & Milone resistamus.* & de sacerdotii Antoniani petitione Hirtius: *Cæsar in Italiam profectus, vt municipia, & colonias appellaret, quibus M. Antonii quæstoris sui commendaret sacerdotii petitionem, aut iis gratiam ageret, quod frequentiam, atque officium suum Antonio præstitissent.* Item: *Cæsar, cum omnes Galliæ Togatæ regiones percucurrisset, T. Tabienum Galliæ Togatæ præfecit. quo maiore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem.* Hinc idem etiam Cicero in Philippicis, cum de Mutina colonia ab Antonio obsessa loqueretur, Galliam prouinciam fortissimorum ciuium vocat, atque incredibilem earum coloniarum, & municipiorum consensum ad salutem populi Romani tuendam exclamat. & ad M. Brutum Galliæ prætorem cum scriberet: *Ergo omnibus*

bus terris vna Gallia communi non ardet incendio. in qua frueris ipse te, cum in Italiæ luce cognoscēris, versarisque in optimorum ciuium vel flore vel robore. Quod autem Transpadanis non ius ciuitatis, sed Latinitatis lege Pompeia concessum sit, docet Asconius, qui in commentario Pisonianæ ita, vt sæpe dixi, scribit; *Cn. Pompeius Strabo Magni pater Transpadanos colonias deduxit. quas non nouis colonis constituit, sed veteribus incolis manentibus ius dedit Latii, vt possent habere ius, quod ceteræ Latinæ coloniæ, id est, vt petendi magistratus gratia Romanam ciuitatem adipiscerentur.* Ex his autem coloniis Veronæ, Comi, & Laudis Pompeiæ tantummodo mentionem inuenio. De Verona scriptum est in Panegyrico Constantini Magni, *fato euenisse, vt quam coloniam Pompeius aliquando deduxerat, Pompeianus euerteret.* & apud Tacitum libro decimo nono: *Quæsitum inde, quæ sedes bello legeretur, Verona potior visa, patentibus circum campis ad pugnam equestrem, qua præualebant, simul coloniam copiis validam auferre Vitellio in rem, famamque videbatur.* Comum narrat Strabo modicum oppidum fuisse. quod cum incumbentes Rhæti vastassent, Cn. Pompeius Strabo Magni pater restituerit. De Laude Pompeia nihil habeo præter coniecturam ex nomine ipso conceptam. Neque enim eos laudare possum, qui eam inter Transpandanos Venetos numerant, & oppida Venetorum in hunc etiam numerum sine vllo vetere teste ascribunt. pri-

mum, quod cum Transpadanos Romani dixerunt, ii Gallos tantum Cænomanos, & Insubres intellexerunt; deinde quod Venetos non iure Latii, sed ciuium Roman. donatos inuenio.

Cum ergo deteriore Transpadani, quam reliqui Itali, iure essent, propterea & ipsi sæpe, vt in ciuitatem acciperentur, egerunt. Itaque Cotta, & Torquato cos. anno DCLXXXIII, M. Crassus, & Q. Catulus censores inter se summa vi decertasse a Dione traduntur, quod alter eorum Transpadanis ciuitatem dare vellet, alter vetaret; iidemque, cum infecta re abdicassent, ne persequentes quidem censores quicquam esse perfectum. eodem vero anno Cæsarem, addit Suetonius, *Latinas colonias de ciuitate agitantes adisse, atque ædilem curulem cum Cn. Pisone conspirasse, vt ille foris, ipse Romæ ad res nouas consurgeret per Lambranos, & Transpadanos; destitutum, vtriusque consilium morte Pisonis.* Quod autem Cæsar in ædilitate præstare non potuit, id in primo consulatu videtur tentasse, vt aliqua ex parte Transpadanorum petitioni satisfaceret. quanquam nisi de Como nihil nominatim accepimus. de quo est scriptum in Strabonis commentario quinto: *Cæsarem quinque millia hominum Comum deduxisse. ex quibus maxime illustres quingentos Græcos fuisse. eos autem ciuitate donatos, atque colonos adscriptos, oppido nomen Nouocomi reliquisse.* Quocirca aliquot post annis M Marcellus consul, Cæsari inimicus, ad senatum rettulit, vt colonis, quos rogatione, vt scribit Suetonius,

Va-

Vatinia Cæsar Nouocomum deduxisset, ciuitas adimeretur, quod per ambitionem, vltra præscriptum data esset. Ciuitatem autem intellexit, non Romanam, quæ Comensibus veteribus incolis data esset, quæ nulla erat, sed Nouocomensem, quæ quingentis colonis Græcis adiectis. Nam, vt scribit Appianus, Cæsar Nouumcomum ad Latii ius redegit, quod erat, vt qui annum gessisset ibi magistratum, is ciuis Romanus esset. id est, nouos colonos Græcos, quos Comum adscripserat, etiam iure Latii, quo veteres incolæ lege Pompeia donati fuerant, decorauit. Quare, vt idem scribit, Nouocomensem quendam, qui domi magistratum gesserat, ac propterea se pro ciue Romano ferebat, virgis cædi in Cæsaris contumeliam Marcellus consul iussit. quo eodem respexit etiam Cicero, cum ad Atticum scripsit: *Marcellus fœde in Comensi. etsi ille magistratum non gesserat, erat tamen Transpadanus. ita mihi videtur non minus stomachi nostro Cæsari feciſſe.* nimirum enim significat, Marcellum non minus stomachi suo Cæsari, id est, Pompeio, feciſſe, cum Comensem a Strabone Magni patre lege ornatum, quia Transpadanus erat, verberauit, quam Cæsari ipsi inimico suo, a quo Nouocomum ascriptus fuerat. Neque vero aliunde factum, vt bello ciuili Cæsar Transpadanos amicos habuerit. quod in epistolis sæpe innuit Cicero, vt ibi: *Cæsar Gallias ambas habet inimiciſſimas præter Transpadanos.* & ad Atticum: *Transpadani, & plebs Romana erit cum Cæsare,* item:

Nondum satis huc erat allatum, quo modo Cæsar perferret de auctoritate perscripta, eratque rumor de Transpadanis, iussos quattuoruiros creare. & Cœlius ad Ciceronem: *Rumores de Comitiis Transpadanorum Cumarum tenus caluerunt.* comitia vero intelligit, quibus quattuoruiri crearentur, qui erat municipiorum magistratus. vt si Cæsar iussisset a Transpadanis creari quattuoruiros, ius quoddam videretur ciuitatis iis, & municipii speciem concessisse. Sæpe autem de Transpadanorum ciuitate in senatu agitatum, ostendit vox illa Curionis apud Ciceronem in III. de officiis: *Male Curio, cum caussam Transpadanorum æquam esse dicebat, addebat tamen: Vincat vtilitas.* Quasi enim significabat, Transpadanis ciuitatem deberi. sed quia id parum reip. expediret, negandam esse. Postremo quod efficere Cæsar in consulatu, & in imperio non potuit, id, vbi primum potestas data est, præstitit. siquidem Transpadanos omnes in prima dictatura, teste Dione, in ciuitatem asciuit. vnde D. Claudius dixit apud Tacitum: *Cum Transpadani in ciuitatem recepti, solida domi quies, & aduersus externa floruimus.* Ita autem recepti sunt, vt & magistratus petere Romæ, & in senatum legi possent. quod in oratione contra D. Claudium positum est apud eundem: *An parum est, quod Veneti, & Insubres in curiam irruperint, nisi cœtus alienigenarum velut captiuitas inferatur?*

Quanquam autem Gallia in ciuitatem ascita erat, non tamen eodem, quo reliqua Italia, liber-

bertatis iure fruebatur, sed adhuc prouincia erat, & prætori obtemperabat. Post autem anno DCCXI, placuit M. Lepido, M. Antonio, & C. Cæsari Octauiano III viris reip. constituendæ, vt ex decreto diui Cæsaris libera esset, & ad reliqua ius Italiæ traduceretur, vt scribit Appianus. Quo spectans etiam Dio prodidit, C. Cæsarem Octauianum III. virum reip. anno postero ex Gallia Togata pecunias, & milites coegisse, quæ ob id ad Italiæ formam redacta erat, ne quis in posterum prouinciæ nomine intra alpes exercitum haberet, quo tempore C. Albutius rhetor in cognitione cædis, Mediolani apud L. Pisonem proconsulem, cum reum defenderet, & cohiberent lictores nimias laudantium voces, ita, teste Suetonio, excanduit, vt Italiæ, id est, Galliæ statum deplorarit, quasi iterum in prouinciæ formam redigeretur. Finis autem a septentrione fuit flumen Formio. Sic enim inquit Plinius: *Vltra Tergeste VI. millia passuum Formio amnis antiquus auctæ Italiæ terminus.* Auctam autem intelligit a Rubicone ad alpes, non naturæ, sed iuris finibus propagatam. Atque ita Italia aperte vsque ad alpes promota, & Gallia in posterum prouincia appellari desita est, cum iam vniuersa in partem ciuitatis, & imperii Romani esset vocata, id quod me ab initio demonstraturum esse pollicitus sum.

CAP.

Cap. III.

De Iure Ciuitatis Coloniis, Præfecturis, fœderatis Ciuitatibus, Foris, & Conciliabulis dato.

NE quis autem putaret, cum vniuersos Italiæ populos ciuitate a populo Romano donatos ostenderim, colonias, præfecturas, fœderata oppida, & fora, ac conciliabula non eodem iure fuisse ornata; quanquam hoc superiore disputatione probatum satis videri poterat, visum est tamen faciendum, vt retinendi instituti mei caussa, id ipsum sigillatim in horum etiam vnoquoque confirmarem. Vt ergo coloniis nullis ante legem Iuliam ius suffragii patuit, sic post legem Iuliam, aut Pompeiam omnibus esse permissum dico. nisi forte id paucæ aliquot aut scelere suo non obtinuerint, aut post insigni aliqua calamitate amiserint. Habuisse autem colonias suffragium, indicat Cicero, cum de se post reditum ad Quirites inquit: *Nullus in eorum reditu motus municipiorum, & coloniarum factus est, at me in patriam ter suis decretis Italia cuncta reuocauit.* & pro domo: *Quid ego illa diuina, atque immortalia municipiorum, & coloniarum, & totius Italiæ decreta commemorem?* & in secunda in Antonium: *Municipia, colonias, præfecturas num aliter iudicare censetis?* & pro Sylla: *Adsunt pari studio Pompeiani, qui ita de ambitione, & suffragiis suis cum colonis dissenserunt, vt idem de communi salute sentirent.* cum Cicerone autem facit Hirtius, in cu-

jus

jus historia scriptum inuenimus: *Cæsar in Italiam profectus est, vt municipia, & colonias appellaret. quibus M. Antonii quæstoris sui commendaret sacerdotii petitionem, aut iis gratias ageret, quod frequentiam, atque officium suum Antonio præstitissent, simulque se, atque honorem suum insequentis anni commendaret.* Neque vero quin idem quoque præfecturis ius suffragii, & magistratus sit impartitum, dubitandum videtur, cum huius antiquitatis locupletissimum habeamus Tullii testimonium. quin in Plancia-na ita disputat contra Laterensem Plancii accusatorem; *Primum vtrum magis fauere putas Atinates, an Tusculanos suis? alteri, cum huius Cn. Saturnini patrem ædilem, cum prætorem viderunt, quod primus ille non modo in familiam, sed etiam in præfecturam illam sellam curulem attulisset, mirandum in modum lætati sunt. alteri (credo, quid refertum est municipium consularibus) nunquam intellexit vehementius suorum hospitum honore lætari.* & paulo post: *Huius præfectura plena virorum fortissimorum sic, vt nulla tota Italia frequentior dici possit. quam quidem nunc multitudinem videtis iudices in squalore, & luctu supplicem vobis. hi tot equites Rom. tot tribuni ærarii (nam plebem a iudicio dimisimus, quæ cuncta comitiis affuit) quid roboris, quid dignitatis huius petitioni attulerunt? non enim tribum Terentinam, sed dignitatem, sed oculorum coniectum, sed solidam, & robustam, & assiduam frequentiam attulerunt.*

Quod

Quod autem fœderatæ ciuitates municipiorum ius, id est, tribuum, & suffragii, & magistratus adeptæ sint, multi sunt testes, sed nescio quo modo vno maxime delector eo ipso, quem paulo ante commemoraui, Tullio; cuius hæc in defensione Syllæ cum verba contemplor, nihil quæro amplius. *At si nos*, inquit, *tibi peregrini videmur, qui sumus e municipio, quorum iam & nomen, & honos inueterauit & huic vrbi, & hominum famæ, & sermonibus, quam tibi illos competitores tuos peregrinos videri necesse est, qui iam ex tota Italia delicti tecum de honore, & de omni dignitate contendunt? quorum caue tu quenquam peregrinum appelles, ne peregrinorum suffragiis obruare.* Non est hoc fortasse satis, nunc quid ille idem in Planciana dicat, attendamus: *Iam municipia coniunctione etiam vicinitatis mouentur. nemo Arpinas non Plancio studuit, nemo Soranus, nemo Casinas, nemo Aquinas. totus ille tractus Venafranus, Allifanus. iisdemque nunc a municipiis adsunt equites Romani publice cum legationis testimonio. Ergo vt alia in te erant illustriora Laterensis, sic te Plancius hoc non solum municipii, verum etiam vicinitatis genere vicebat; nisi forte te Lauicana, aut Bouillana, aut Gabina vicinitas adiuuabat. quibus ex municipiis vix iam, qui carnem Latinis petant inueniuntur:* item in oratione pro domo, in qua, dum se decretis Italiæ reuocatum comitiis centuriatis gloriatur, in hæc verba erupit: *Ille ille populus dominus est regum, victor, atque impe-*

imperator omnium gentium, quem illo clarissimo die vidisti, tum cum omnes principes ciuitatis, omnes ordinum, atque ætatum omnium suffragium se non de ciuis, sed de ciuitatis salute ferre censebant. cum denique homines in campum non tabernis, sed municipiis clausis venerunt. Quid quod in epistolis prodidit, Atellanos, & Volaterranos municipes sibi in suis honoribus affuisse? Nam Pediani nota est auctoritas, qui in Diuinationis commentario posuit, *rusticam plebem ex municipiis Romæ conuenisse, aut propter comitia suffragiorum causa, aut ludorum, aut vt censerentur apud censores.* Hi vero omnes erant ex iis oppidis, quæ lege Iulia paulo ante ciuitatem ascita fuerant, neque dum censa in tribubus xxxv. siquidem Italia in tribus a Philippo, & Perperna censoribus est conjecta. cumque nisi post annos decem, & septem censores in ciuitate nulli fuissent, ad eos, qui primi declarati sunt, Lentulum & Gellium ex tota Italia frequentissimi venerunt, non quod in municipiis non censeri suis possent, sed vt ius nouum, & multo sudore partum tandem aliquando vsurparent, postremo vero conciliabulis etiam ciuitatem esse communicatam, video satis perspicue docuisse Aggenum, cum scripsit: *Sunt loca publica coloniarum, vbi prius fuere conciliabula, & postea sunt in municipii ius relata.* Quod cum ita sit, sane iam cauſſa patet, cur post legem Iuliam multa oppida & municipiorum, & coloniarum nomine decorata sint, multa idem præfecturæ, & municipia appellata.

quid

quid enim aliud esse censemus, nisi quod quatenus colonos habuerunt, coloniæ; quatenus profectos, præfecturæ nomen tulerunt; vt autem suffragii iure donata sunt, eatenus municipia sunt nuncupata? Cum autem suffragii ius vna cum tribu obtinuerint, factum est, vt sæpe tribus ipsas pro populis Italiæ ciuitate donatis veteres vsurparint. vt Suetonius cum scripsit, *Cæsarem testamento suo legasse populo Rom. quadringenties, tribubus tricies quinquies.* & Martialis cum dixit:

Dat populus, dat gratus eques, dat thura senatus,
Et libant Latiæ tertia dona tribus.

Vterque enim distinguens populum a tribubus, populi nomine plebem Romanam videtur intelligere, tribuum vero Italiam. Quod si quis tribuum nomina, in quibus quæque aut colonia, aut præfectura, aut fœderata ciuitas post ciuitatem impetratam suffragium tulerit, requisierit, næ ille laborem inanem susceperit. Mihi enim ne hanc quidem inuestigandæ antiquitatis partem negligenti contigit, vt veterum lapidum titulos perlegens, atque obseruans, paucarum tantum quarundam certas tribus inuenerim. Mutinæ quidem, patriæ meæ, Polliam, Veronæ Publiliam, Sutrii Velinam, Cæretis, & Tudertis Clustuminam, Florentiæ Scaptiam, Atestis Romiliam, Brixiæ Fabiam, Vicetiæ Meneniam, Clusii Arnienſem, Tergestis Pupiniam, Aletrii Publiliam, Arretii Pomptinam. Nam Atinam in Terentina suffragium tulisse, docet Cicero in Planciana. Eorum

vero

vero lapidum exempla, qualia ferme Onuphrius Panuinius Veronensis, homo in ista ipsa disciplina, quæ nunc dimissa reuocatur, in primis probatus, mihi tradidit, ne quem fallam, hoc loco subscribam:

Mutinæ.

Q. AMBILIVS T. F.
POL. TIRO MVTIN
MILES COHORT. VII PRÆT.
Ↄ GRACINI. VIXIT ANN.
XXXII. MILITAVIT AN. XII.

Romæ.

M. APICIVS
M. F. PVB.
PVDENS
VERONA
MIL. COH. XII. PR.
MIL. AN. XVI.
VIXIT AN. XXXIIX.

Romæ.

D. M.
M. BALLONIO
M. F. POL. PAVLLO
MVTINA
MIL. COH. X PR. Ↄ
FRONTONIS MIL. ANN.
VIII. VIX. ANN. XXXVI.

Brixiæ.

Q. MINICIO
Q. F. FAB. POB.
MACRO

IIII VIR VERON.
Q. VERON. ET BRIX.
MINICIA MATER
D. D.

Sutrii.

DIIS MANIBVS
T. VALERIO T. F.
VEL. VICTORI
DECVRIONI SVTRI
II VIR I. D. ITERVM
QVINQVENNALI
CVRATORI PECVNIÆ
PVBLICÆ. PONTIFICI
PATVLCIA EXOCHE
CONIVX
FECIT.

Romæ.

Q. GARGENNIVS
L. F. SCA
CELER
FLORENTIA MIL.
COH. XI. PRÆT.
VIX. ANN. XXXV.
MILIT. ANN. VI.

Romæ.

L. CASSIVS L. F.
ROM. NIGER
DOMO ATESTE
MIL. COH. I. PR.
MIL. ANN. XVII.
VIX. ANN. XXXVII.

Vicetiæ.

Vicetiæ.

M. ENNIVS MP. F.
MEN. VICETINVS
SCR. ÆD. CVRVLIVM
ARMENTARIVS DECVRIÆQ.
DECVRIO VICETIÆ

Feltriæ.

Q. CÆDIVS P. F.
PVB. SEX VIR
TERGESTÆ V F.
VINISSA Q. F. MAXV
VXOR
APRVSIDIA C. F. SB:
MATER
CÆDIVS FRATER

Ceretæ.

TI. CLAVDIO DIVI AVG. F.
AVG. PONT. MAX. TRIB. POT. XX.
L. PAVLVS L. F. CLV. ATTICVS
PRÆFECTVS FABRVM CÆR.
&c.

In agro Tudertino.

L. IVLIO L. F.
CLV. MARCIANO
ÆD. IIVIR. TVDER
VICANI VICI MARTIS
TVDERT. EX ÆRE COLL.
OB MERITA EIVS L. D. D. D.

Florentiæ.

C. VMBRICIVS
C. F. SCA. CANSO

COLON. ADLECT.
D. D. FLORENT.
SIBI ET
VOLTVRNIÆ
C. FILIÆ
TERTVLLÆ
VXORI

Clusii.

Q. GAVIVS Q. F.
ARN. CLEMENS
CLVSII EVOC
AVG.
A QVESTIONIBVS

Feltriæ.

C. FIRMIO C. F.
MENEN. RVFINO
EQ. PVB. LAVREN
LAV. DEC. FLAMIN
PATRONO COLLE
GIORVM FAB. CENT
DENORVM FELTRIÆ
ITEMQVE BER. VENS.
COLLEG. FABR. ALTI
NATIVM PATRONO

Tiferni.

C. ANINIVS C. F. POM. GALLVS
DOMO ARRETIO EQ. LEG. IIII.
SCTTH. MILITAVIT IN
PR. AN. XVII.
EVOCAT. AN. II
EQ. IN LEG. SCTTHIC
AN. XVIII

Feren-

Ferentini.

C. IVLIO C. F. PVB. RVFO
VETERANO COH. VI. PR
ɔ AQVILA MAXIMI
PRÆTORI ÆD. IIIIVIRO I. D.
MVNICIPI ALETRI
C. IVLIVS C. F. RVFINVS FRATRI
BENEMERENTI, ET SIBI
POSTERISQ. SVIS.

Cap. IV.

De Coloniis militaribus.

RElinquum est, vt, quoniam superiore libro colonias omnes a populo Rom. post vrbem conditam vsque ad belli Italici tempora deductas exposui, quæque earum fuerit conditio iusque ostendi, nunc, quod se facturum esse negauit Paterculus, vt militares persequeretur, ego, quemadmodum ante pollicitus sum, exequar. hoc autem eo studiosius, quod quas ille se prætermittere iccirco est professus, quia earum, vt ait, causſæ, auctores, & nomina præfulgerent, ea nobis omnia hoc tempore obscurissimis sunt ex ignorantiæ tenebris educenda Quanquam de causſa militarium coloniarum non est, cur admodum laboremus, nisi ab earum sententiarum auctoritate recedamus, quas paulo ante ex certis veterum monumentis attulimus. Deduci enim militares coloniæ iccirco sunt solitæ, vt veterani milites præliorum diuturnitate fessi præmium aliquod aliquando caperent laborum suorum. Auctorum autem nomina vere præfulgere, dixit Velleius,

quid enim L. Sylla, C. Cæsare dictatoribus, M. Antonio, M. Lepido, & C. Octauiano IIIviris reip. & ipsomet imperatore Augusto potuit esse illustrius? quos omnes, parta ciuili victoria, inimicorum suorum agros militibus, per quos vicerant, diuisisse, litteris proditum est? Huius autem consuetudinis a Sylla initium introductum, post a Cæsare probatum esse, cum aliis argumentis multis ducor ad opinandum, tum præcipue verbis M. Bruti, eius, a quo Cæsar oppressus est, quæ sunt in concione eius ad veteranos, vt opinor, in Capitolio, apud Appianum. *Vos*, inquit, *pro rebus gestis aduersus Gallos, & Britannos præmia, quæ olim dabat populus, referetis; qui nec suis, nec innocentibus hominibus agros adimebat, neque illis aliena donabat, neque iniuria facienda graziam referri oportere putabat. idemque hostes victos non omni agro, sed parte multabat, in eamque emeritos deducebat, vt essent quasi hostium, quos deuicissent, custodes. cumque sæpe agri armis parti non essent satis, publicos quoque diuisit, aut alios emit. hoc pacto deducere populus solebat sine cuiusquam solicitudine, ac molestia. Sylla vero, & Cæsar, quod patria armis occupata, custodibus, & satellitibus aduersus eam egerent, neque vos in ciuitates vestras dimiserunt, neque vobis agrum emerunt, neque publicum diuiserunt, neque dominis precia persoluerunt, sed Italiæ innoxiæ, lege belli, agros, villas, sepulchra, & fana extorserunt. quibus rebus nos ne alienigenas quidem hostes vnquam exuimus, sed decima solum fructuum*

ctuum mulctauimus. illi vero agros sociorum Latini nominis diuiserunt, & vos in eos frequentes sub signis & ordinibus deduxerunt. Hæc eo loco Brutus. De Cæsare autem, & Augusto adeo perspicue loquitur Higinus, vt id reuocari in dubium nullo modo posse videatur. Verba autem eius, quibus hoc docet, hæc sunt: *Multis legionibus contigit bellum feliciter transigere, & ad laboriosam agriculturæ requiem primo tyrociniigradu peruenire. nam cum signis, & aquila, & ordinibus, ac tribunis deducebantur, modus agri proportione officii dabatur. ferunt quidam, indictum postea modum belli, & expleta centesima hostium congressione ad colendum reductos terrarum agros. Diuus Iulius vir acerrimus, & multarum gentium domitor tam frequentibus bellis militem exercuit, vt dum victorias numerat, congressione multitudinis obliuiscereturnam milites vltra stipendia emerita detinuit recusantes, deinde veteranos dimisit, mox eosdem ipsos veniam cum milite rogantes recepit, & post aliquot bella facta in pace dimisit. æque D. Augustus in assignata orbi terrarum pace exercitus, qui sub Antonio, aut Lepido militauerant, pariter & suarum legionum milites colonos fecit, alios in Italia, alios in prouinciis, quibusdam deletis hostium ciuitatibus nouas vrbes constituit. quosdam in veteribus oppidis deduxit, & colonos nominauit.* Quin etiam M. Antonius consul apud Appianum in ea oratione, qua Cæsaris acta seruanda esse suasit, illud posuit, *Cæsarem milites vna cum armis, quibus me-*

ruerant, atque iisdem ordinibus in agros deduxisse. Ex quo intelligi potest, quæ res Tacitum adduxerit, vt ita in libro XIII. annalium suorum scriptum reliquerit, Nerone IIII. & Cosso consulibus: *Veterani Tarentum, & Antium ascripti non tamen infrequentiæ locorum subuenere. non enim, vt olim, vniuersæ legiones deducebantur cum tribunis, & centurionibus, & suis cuiusque ordinis militibus, sed ignoti inter se diuersis manipulis sine rectore.* Neque vero obscurum iam etiam alicui esse potest, quid in his versibus Lucanus voluerit:

Quæ sedes erit emeritis, quæ rura dabuntur,
Quæ noster veteranus aret, quæ mœnia fessis?

Nimirum enim colonias militares intellexit, atque descripsit, in quas milites veteranos esse deductos, cum nomen ipsum est argumento, tum vero quod multæ etiam earum a nominibus legionum, quæ in iis essent collocatæ, sibi nomen pepererunt, vt Secundanorum, Sextanorum, Septuanorum, Octauanorum, Decumanorum, Vndecumanorum, & reliquarum generis eiusmodi.

Quod ergo, vt ad rem redeam, a Paterculo expectandum erat, qui & æqualis fere fuit eorum, de quibus loquimur, temporum, & rerum Rom. satis accuratus scriptor, ac diligens habitus est, vt militarium coloniarum nomina exequeretur, id nunc nos tam multis sæculis inferiores, dabimus operam, vt quoquo modo possimus, ad exitum perducamus. Is enim, cum duo coloniarum genere constituerit, vnum earum, quæ senatus

tus iussu deductæ sint, alterum militarium, priores illas ita enumerat, vt post Eporœdiam Mario VI, & Valerio consulibus deductam, nullam fere, nisi militarem, esse deductam scribat. quarum nos initium a Sylla sumendum esse existimamus.

Ab eo vero bis colonias esse deductas inuenimus, primum in priore consulatu postquam ex Campania cum exercitu in vrbem reuersus Marium senem, & Sulpicium, ceterosque inimicos suos vrbe exterminauit; deinde postquam ex Asia victor regressus, republica ex manibus inimicorum recuperata, dictaturum inuasit. prioris deductionis in epitoma Liuianorum septuagesima sit mentio, quo loco scriptum est; *L. Syllam ciuitatis statum ordinasse, colonias deduxisse;* posterioris in octogesima nona, *vbi Syllam* XLVII. *legiones in agros captos deduxisse, & eos iis diuisisse* narratur. Hoc autem idem in Appiani Græca historia est. qui centum viginti millia hominum a Sylla esse deducta prodidit. Quas deductiones M. Lepidus consul, Syllæ inimicus, in concione ita illusit, teste Sallustio: *Maximam mihi fiduciam,* inquit, *parit victor exercitus, cui per tot vulnera, & labores nihil præter tyrannum quæsitum est egregia scilicet mercede, cum relegati in paludes & siluas contumeliam, atque inuidiam suam, præmia penes paucos intelligerent.* Quas tamen colonias, aut quam multas ille deduxerit, non est memoriæ proditum. Verisimile vero videtur, ipsum, vt acerbissimus erat hostis inimicorum su-

orum, pleraque oppida eorum qui aduersus se arma tulerant, ac pro inimicis suis steterant, esse acerrime persecutum. Ex his autem Etruriam fere totam contra eum venisse accepimus, Senam, Clusium, Saturniam, Arretium, Volaterras, Fæsulas; & ex Latio Prænestinos, Signinos, & Norbanos; ex Vmbris Spoletinos, & Interamnates; ex Pelignis Sulmonenses: ex Campania Capuanos, & Nolanos, Samnitum magnam partem, qui Nolam tenebant; & ex Gallis Cisalpinis Fauentinos, & Rauennates. Quod in historiis Appiani, Plutarchi, Strabonis, & Flori, perscriptum videmus. Qua ratione adductus Sallustius in coniuratione Catilinæ scripsit, *Syllæ dominatione Etruriam agros, & bona omnia amisisse.* Quæ vero oppida suspicari possumus, a Sylla esse deducta (neque enim teste in agrariis Tullio omnes agros, quos publicauit, etiam assignauit,) in Etruria sunt, Fæsulæ, Arretium, Cortona & Volaterræ. FÆSVLARVM vestigia non dubia apparent in oratione tertia Ciceronis in Catilinam, cum inquit: *Ex iis colonis, quos Fæsulas Sylla deduxit.* & alio loco: *Hi sunt homines ex iis colonis, quos Fæsulis Sylla constituit.* Quin etiam de ARRETINIS facilis est coniectura, ex eo, quod idem in defensione Murenæ posuit, *Catilinam circumfluentem colonorum Arretinorum, & Fæsulanorum exercitu alacrem incedere.* Quod si Arretium coloni sunt missi, profecto etiam CORTONAM, quæ ab Arretio non multum abest. cuius coloniæ meminit Dionysius libro primo. neque eam ante Syllæ tem-

tempora esse deductam, apud quenquam scriptum legimus. De VOLATERRIS traditum est in epitoma octogesima nona: *Sylla Volaterras, quod oppidum adhuc in armis erat, obsessum in deditionem accepit.* & in oratione pro domo: *Sylla victor rep. recuperata, comitiis centuriatis, ciuitatem Volaterranis, cum etiam tum essent in armis, eripere non potuit.* & in primo epistolarum ad Atticum: *Syllanorum hominum possessiones confirmabam, Volaterranos, & Arretinos, quorum agrum Sylla publicarat neque diuiserat, in sua possessione retinebam.* & in tertio decimo epistolarum: *Volaterrani Syllani temporis acerbitatem subterfugerunt.* Age vero exeamus e Tuscis, & veniamus in Latium. ecce in manibus PRÆNESTE, qua ciuitate nulla Syllæ caussæ fuit infestior, nulli Sylla ipse acerbior. obsideri diu se ab eo passi sunt Prænestini Itaque Præneste capto, & C. Mario adolescente, qui oppidum tenuerat, iam extincto, quinque ille millia Prænestinorum, quod prodidit Valerius, extra mœnia municipii euocatos, acerbissima morte mulctauit. quattuor millia, & septingentos diræ proscriptionis edicto iugulatos in tabulas publicas rettulit. Agrum autem eorum diuisit, atque oppido; quantum augurari coniectura possum, colonos ascripsit. De agro significat Cicero in agrariis, *Coement præterea: nam si dicent, per legem id non licere, ne per Corneliam quidem licet. at videmus agrum Prænestinum a paucis possideri.* De colonia loquitur idem in Catilinam: *Quid cum te Prænesse K. ipsis*

pſis Nouembris occupaturum nocturno impetu eſſe confideres, ſenſiſti ne illam coloniam meo iuſſu eſſe munitam? Age vero, nonne de BOVILLIS etiam ex verbis Frontini in libro de coloniis licet aliquid opinari? *Bouillæ*, inquit, *lege Syllana eſt circunductum. iter populo non debetur. agrum eius ex occupatione milites tenuerunt in ſortem.* Nunc in Campaniam tranſeamus. Ex iis NOLA a Samnitibus magno conatu iam inde ab Italico bello occupata, ſummo tandem a Sylla labore recuperata Syllanos & ipſa colonos accepit. Id quod non obſcure tradidit Frontinus, *cum agrum Nolanum Syllæ militibus fuiſſe aſſignatum* ſcripſit. Quod idem de SVESSVLA iudicium faciendum eſt, de qua idem ille ita ſcriptum reliquit: *Sueſſula oppidum muro ductum, lege Syllana deducta iter populo non debetur. ager eius veteranis militibus Syllanis in iugeribus eſt aſſignatus.* Poſſumus etiam in hunc numerum referre POMPEIOS, quippe cum in oratione Syllana a Cicerone eius rei admoneamur. *Diſiunxit*, inquit, *P. Sylla Pompeianos a colonis, vt hoc diſſidio, ac diſſenſione facta oppidum in ſua poteſtate eſſet, & Pompeios haberet, cum ab hoc illa colonia deducta ſit, & cum commoda colonorum a fortunis Pompeianorum populi Romani fortuna diuiſerit, ita, carus vtrisque eſt.* Poſtremo vero CAPVAM etiam colonos a Sylla eſſe aſcriptos duobus, quod notarim, in locis prodit Frontinus, vno cum ait, *Capuæ agrum, antequam a Cæſare Capua deduceretur, lege Syllana fuiſſe aſſignatum;* altero cum inquit

inquit *Calatia oppidum muro ductum. iter populo debetur pedes decem, coloniæ Capuensi cum territorio suo a Sylla Felice adiudicata olim ob hostilem pugnam.* Neque vero aliud quidquam voluisse Plinium puto, cum scripsit libro VI: *Falernus ager a ponte Campano læua petentibus vrbanam coloniam Syllanam nuper Capuæ contributam incipit.* Accedit, quod Cicero, cum in Rullum tribunum pleb. consul loqueretur, qui legem de Capua colonia deducenda promulgarat, quam postea Cæsar in consulatu pertulit, ita loquitur, vt eam ab aliis ante parum bonis omnibus deductam ostendat. quo in loco Syllanam, credo, deductionem significauit. sic enim dixit: *Neque te P. Rullæ omina illa M. Bruti, atque auspicia a simili furore deterrent. nam & ipse, qui deduxit, & qui magistratum Capuæ ceperunt, & qui aliquam partem illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbissimas impiorum pœnas pertulerunt.* & post de eadem re: *Cum venissem Capuam coloniam deductam L. Considio, Sex. Saltio, quemadmodum ipsi loquebantur, prætoribus. nam cum ceteris in coloniis duumuiri appellentur, hi se prætores appellari volebant.* Est autem verisimile, cum alia Syllæ acta post mortem eius rescinderentur, hanc quoque deductionem esse labefactatam. idque caussam Rullo attulisse, vt in consulatu Ciceronis de eadem deducenda cogitaret. cuius legem a plebe Romana incredibilem consulis eloquentiam admirata esse repudiatam accepimus.

Ac

Ac de Syllanis quidem coloniis hactenus: nunc persequamur Cæsarianas. quarum primam esse inuenio CAPVAM, ab eo in primo consulatu deductam nam reliquas post ciuilem victoriam videtur constituisse. Hoc ex Paterculi historia aperte cognoscitur. in qua scribit, Cæsarem in consulatu legem tulisse, vt ager Campanus plebeii diuideretur, suasore legis Pompeio, atque ciuium circiter xx. millia eo esse ascripta, & ius iis restitutum post annos circiter CLII, quam bello Punico a Romanis Capua in præfecturæ formam erat redacta. Quod idem est etiam apud Ciceronem Appianum & Dionem. quamquam quo in hoc genere locupletiore vtar teste, quam ipsomet Cæsare? Is autem ita scribit libro primo de bello ciuili: *Capuæ primum sese confirmant, & colligunt, delectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt.* Vnde illud est apud Frontinum: *Capua muro ducta colonia. Iulia Felix iussu imperatoris Cæsaris a xx. viris est deducta. iter populo debetur pedes centum. ager eius lege Syllana fuerat assignatus.* Non esse autem hanc militarem deductam, satis ex eo apparet, quod plebi Romanæ diuisus est ager, vt priore libro demonstraui, non emeritis militibus assignatus. Post autem idem dictaturam adeptus multas deduxit, & quidem omnes, vt arbitror, militares. quorum aliquot ex intimis antiquitatis penetralibus eductas, vt instituimus, indicabimus. Vna igitur CASILINVM. Hoc Ciceronis testimonio cognouimus in Antonium ita loquen-

loquentis: *Deduxisti coloniam Casilinum, quo Cæsar ante deduxerat. omni auspiciorum iure turbato Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis ante annis deducta.* Item; *Consuluisti de Capua tu quidem, sed idem de Casilino respondissem, posses ne, vbi colonia esset, eo coloniam nouam deducere. negaui, in eam coloniam, quæ esset auspicato deducta, dum esset incolumis, coloniam nouam iure deduci, colonos nouos adscribi posse rescripsi.* Neque vero Casilini solum, sed CALATIÆ quoque veteranos Cæsarem constituisse intelligo, dum Paterculi, & Ciceronis verba considero. quorum ille ita scribit libro posteriore: *Octauius primum a Calatia, mox a Casilino veteranos exciuit paternos*, hic vero libro extremo epistolarum ad Atticum hoc pacto: *Octauius veteranos, qui Casilini, & Calatiæ sunt, perduxit ad suam sententiam. nec mirum, quingenos denarios dat, cogitat reliquas colonias obire.* Quæ sunt præterea coloniæ reliquæ? difficile est scire, suspicari procliue. vna est, credo, MINTVRNÆ, de qua hoc extat apud Frontinum: *Minturnæ muro ducta colonia deducta a C. Cæsare. iter populo non debetur.* altera ANCON, cuius meminit quinto de bellis ciuilibus Appianus; cum ait, *legiones duas, quæ Anconem erant deductæ, cum essent Cæsari Octauiano patriæ, Antonio affuisse.* præterea vero LANVVIVM colonos a Cæsare fuisse ascriptos a Frontino accepimus. verba eius hæc sunt: *Lanuuium muro ductum colonia deducta a D. Iulio.* Quin etiam de VOLATERRANIS libet aliquid suspicari.

cari. cum agrum Volaterranum ab eo diuidi iussum significet in epistolis ad Q. Valerium Cicero. itemque de VEIIS, & CAPENA, cum idem scribat ad Pætum de agris, & municipiis, quæ a Cæsare diuidebantur: *Veientem agrum & Capenatem metiuntur.* & in libro Frontini sit: *Veii colonia. ager eius militibus est assignatus ex lege Iulia.* Postremo vero opinari non nihil de iis etiam coloniis possumus, quæ Iuliæ nomen tulerunt, vt de FANO, quæ Iulia Fanestris, SVTRIO, quæ Iulia Sutrina, HISPELLO, quæ Iulia Hispella, DERTHONA, quæ Iulia Derthona veterum testimonio lapidum sunt appellatæ. vt quemadmodum Cæsar Capuam, quam Iuliam Felicem a se appellauit, deduxit, sic reliquas etiam, quæ Iulio nomine sunt affectæ, ab eodem esse deductas putemus. Hæ sunt Cæsaris veteranorum coloniæ, quibus peragratis M. Antonium consulem stipatum armis ad senatum rettulisse de actis Cæsaris in secunda aduersus Antonium Cicero dixit.

Deinceps sequuntur Antonianæ. Has Cæsare interfecto a M. Antonio consule deductas esse, non est dubium. Vestigia enim huius doctrinæ perspicua extant in libris Philippicis Ciceronis, in quibus ita de CASILINO disputat aduersus M. Antonium: *Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis ante annis deducta, vt vexillum tolleres, & aratrum circumduceres: cuius quidem vomere portam Capuæ pene perstrinxisti, vt florentis coloniæ territorium minueretur.* & alio loco: *Addit Antonius, quos ipse cum Dolabella dederit agros,*

gros, teneant ii, quibus dati sunt. hic est Campanus ager, & Leontinus, quæ duo maiores nostri annonæ perfugia ducebant. Huc accedit Plutarchus, qui in vita Antonii nos admonet de PISAVRO scribens: *Prodigium ante prælium Actiacum extitit, quod Pisaurum oppidum non longe ab Hadria, quo Antonius colonos ascripserat, terræ hiatu labefactatum est.* Nam quid illa trita commemorem, quæ Cicero contra M. & L. Antonios fratres incenso sæpe animo dixit? *Omnem Italiam L. Antonio diuidendam dedit.* Item: *Hic pecunias nostras æstimabat: possessiones notabat, & vrbanas, & rusticas. diuidebat agros quibus, & quos volebat. tantum quisque habebat possessor, quantum reliquerat diuisor Antonius.* Item: *Nucula, & Lento diuisores Italiæ ea lege, quam senatus per vim latam iudicauit.* & illa: *Multi fuerunt multis in legionibus per tot annos. his quoque diuisit Semurium, campus Martius restabat. sed hæc agrorum assignatio paulo ante Quirites L. Cæsaris sententia dissoluta est. huic enim assensi septemuirum acta sustulimus.* Quo ex fonte querelæ illæ iam notæ manarunt M. Antonii, cum ad senatum scripsit: *Veteranorum colonias deductas lege, & senatusconsulto sustuliisti.* cui respondit in senatu Cicero: *Nos sustulimus, an contra lege comitiis centuriatis lata sanximus? vide ne tu veteranos, qui erant perditi, perdideris. in eumque locum deduxeris, ex quo ipsi iam sentiunt, se nunquam exituros.*

Relinquamus Antonianas, & ad triumuirales

pergamus. Triumuirales appello, quæ triumuirum reipubl. decreto sunt deductæ. nam constituisse eos colonias, quæ non loquuntur historiæ? Illud autem inter antiquissimos rerum Romanarum auctores constat, negotium C. Cæsari Octauiano ab Antonio, & Lepido collegis esse datum, vt in coloniis milites emeritos collocaret, quorum opera Brutum, Cassiumque deuicerant. vnde illa extiterunt, quæ sunt apud Suetonium: *Partitis post victoriam officiis, cum Antonius orientem ordinandum, Octauius veteranos in Italiam reducendos, & municipalibus agris collocandos recepisset, neque veteranorum, neque possessorum tenuit gratiam, alteris pelli se, alteris non pro spe meritorum tractari querentibus.* Cum autem Appianus XIIX. colonias tum decretas esse prodiderit, ac septem tantum nominarit, CAPVAM, REGIVM, VENVSIAM, BENEVENTVM, ARIMINVM, NVCERIAM, & HIPPONEM, reliquas ex Frontini libro non incommode videmur posse colligere, Arretium, Aquinum, Faliscam, Florentiam, Fœdaturas, Formias, Telesiam, Tuder, Venafrum, Volaterras, & Vlubras. de quibus video sic ascriptum esse: ARRETIVM *muro ducta lege triumuirali. iter populo non debetur. ager eius militibus est assignatus.* AQVINVM *muro ducta colonia lege triumuirali deducta. iter populo debetur pedes* LXXX. *ager eius peremnis militibus est assignatus. Colonia Iunonia, quæ appellatur* FALISCA *a triumuiris est assignata. & modus iugerationis est datus, in qua limites intercisiui sunt directi lege agraria*

ria. C. Cæsaris auspiciis, & M. Antonii, & M. Lepidi pont. max. colonia FLORENTIA deducta, a triumuiris assignata lege Iulia. centuriæ Cæsarianæ in iugera per Kardines, & decumanos, termini rotundi pedales, & distant a se pedes IↃↃↃↃ. Colonia FOEDATVRÆ ea lege, qua ager Florentinus in centuriis singulis iugera CC. termini lapidei, alii sextantes, alii molares. FORMIAS oppidum triumuiri sine colonis deduxerunt. iter populo non debetur. ager eius in absoluto recedit pro parte in lacineis est assignatus, finitur terminis siliceis, & Tiburtinis. TELESIA muro ducta colonia, a triumuiris deducta. iter populo debetur pedum XXX. ager eius limitibus Augusteis in nominibus est assignatus. TVDER fida colonia ea lege, qua & ager Florentinus, in centuriis singulis iugera CC. termini lapidei, alii saxei, alii molares. VENAFRVM oppidum triumphiri deduxerunt sine colonis. iter populo debetur pedes XX. ager eius in lacineis limitibus interciſiuis est assignatus, sed summa montium iure templi deæ ab Augusto sunt concessa. VOLATERRÆ colonia lege triumuirali est assignata, in centurias singulas iugera CC. decumanis Kardinibus est assignata, quam etiam veterani in portionibus diuisam pro parte habuerunt. in quos limites cepit interualla pedum CD. de quibus centuriis vnusquisque miles accepit iugera XXV. & LXXXV. VLVBRÆ oppidum a triumuiris erat deductum, postea a Druso Cæsare extinctum. ager eius in nominibus est assignatus. Iter populo non debetur. Hæ sunt XIIX. coloniæ,

quas a triúmuiris decretas, ab Octauio deductas libet suspicari. alias quærent alii, quibus vltra præscriptam triumuirum legem tota fere ab Octauio occupata esse Italia dicitur. siquidem in eadem Appiani historia scriptum est: obiectum esse ab Antonio Cæsari Octauiano, quod cum XVIII. oppida veteranis assignare debuisset, totam fere Italiam diuisisset; & cum XVIII. legiones eo deducere debuisset XXXI v. deduxisset. quod neque Dio dissimulauit, qui inter eas BONONIAM rettulit.

Postremo colonias etiam alias duodetriginta ab Octauio post victum ad Actium Antonium, & præclara victoria pacem & vrbi, & orbi terrarum partam, tum cum iam Augustus diceretur, inuenio apud Suetonium his verbis scriptum: *Ad hunc modum vrbe vrbanisque rebus administratis Italiam duodetriginta coloniarum numero a se deductarum frequentauit, & vt Romam suffragia mitterent de magistratibus vrbicis, statuit.* & apud Dionem. ita libro LI: *Cæsar Romam reuersus ad remp. constituendam militibus aliis pecunias distribuit, iis vero, qui sub se perpetuo stipendia fecerant, agros etiam assignauit. populis enim, qui cum Antonio senserant, deletis, & oppida, & agros eorum militibus condonauit.* & apud Higinum: *D. Augustus in assignata orbi terrarum pace, exercitus qui sub Antonio, aut Lepido militauerant, pariter & suarum legionum milites colonos fecit, alios in Italia, alios in prouinciis. quibusdam deletis hostium ciuitatibus, nouas vrbes constituit, quosdam in veteribus oppidis*

pidis deduxit, & colonos nominauit. illas quoque vrbes, quæ deductæ a regibus, aut dictatoribus fuerant, quas bellorum ciuilium interuentus exhauserat, dato iterum coloniæ nomine, numero ciuium ampliauit, quasdam & finibus. & apud Flaccum: *Illarum vrbium maxima finium pars data est coloniis, quæ in remotiora loca, & longe a mari posita videbantur, vt numerus ciuium, quem multiplicare diuus Augustus conabatur, haberet spacia, in quæ subsistere posset.* Quæ autem hæ coloniæ XXIIX. fuerint, parum explicata memoria est. ex his enim tantum XII. apud Frontinum inueni, Soram, Teanum Sidicinum, Puteolos, Acetras, Aletrium, Attellam, Caudium, Beneuentum, Cumas, Grauiscas, Nuceriam; alias apud alios, Augustam Taurinorum, Bouianum, Capuam, & Ariminum. Frontini hæc verba sunt: SORA *muro ducta colonia, deducta iussu Cæsaris Augusti. iter populo debetur pedum* XV. *ager eius limitibus Augusteis veteranis est assignatus.* TEANVM, *quod est & Sidicinum, colonia deducta a Cæsare Augusto, iter populo debetur pedum* LXXXV. *ager eius limitibus metricis omnibus est assignatus.* PVTEOLI *colonia Augusta. Augustus deduxit. Iter vno latere populo debetur pedum* XXX. *ager eius in iugeribus veteranis, & tribunis legionariis est assignatus.* ACERRÆ *muro ducta colonia. D. Augustus deduci iussit. iter populo debetur pedum* LXXX. *ager eius in iugeribus est assignatus.* ALETRIVM *muro ducta colonia. Augustus deduxit. iter populo non debetur. ager eius*

per centurias, & strigas est assignatus. ATTELLA *muro ducta colonia, deducta ab Augusto. iter populo debetur pedum* CXXI. *ager eius in iugeribus est assignatus.* CAVDIVM *muro ductum. iter populo debetur pedum* L. *a Cæsare Augusto coloniæ Beneuentanæ cum territorio suo est adiudicata. ager eius veteranis fuerat assignatus. postea mensuratus, limitibus est censitus.* CVMAE *muro ducta colonia, ab Augusto deducta. iter populo debetur pedes* LXXX. *ager eius in iugeribus veteranis pro merito est assignatus iussu Claudii Cæsaris.* GRAVISCAE *colonia ab Augusto deduci iussa est.* NVCERIA *muro ducta colonia, deducta iussu imperatoris Augusti iter populo debetur pedes* LX. *ager eius limitibus Iulianis lege Augustana militibus est assignatus.* Hæc ex Frontino. AVGVSTAM PORTO TAVRINORVM, & CAPVAM ab Augusto deductas, significat Plinius. nam Augusta ab eo colonia nominatur, nomen autem Augustæ, a quo ipsa deducta sit, indicat. libro autem decimo octauo, capite XI. de Capua ita scribit: *Extat diui Augusti decretum, quo annua vicena millia Neapolitanis numerari iussit a fisco suo, coloniam deducens Capuam.* De BOVIANO suspicari libet, quia a Plinio Bouianum Vndecumanorum vocatur, quod eo Vndecumanæ legionis milites sunt ascripti. De ARIMINO admonet lapis ita inscriptus, PATRONO COL. AVG. ARIMIN. Ac de militaribus quidem coloniis hæc accepimus.

CAP.

Cap. V.

De Istria ad Italiam adiuncta.

NVnc, quoniam plerique eorum, qui de Italiæ situ, regionibusque scripserunt, Italiam non Carnis, sed Istris, nec Tergeste oppido, sed Pola, nec Formione amne, sed Arsia circumscribunt, vt eorum, quibus hæc res aliquem iniicere dubitationis scrupulum possit, quæstioni occurram, placet, quemadmodum Italiæ a me definitæ Istria sit adiuncta, atque a Formione ad Arsiam propagata, ostendere.

ita tamen, si paucis ante, quid de Istrorum bellis inuenerim, exposuero. Istris arma primum illata sunt anno DXLII. a P. Scipione, M. Minucio consulibus. Caussam bello attulerunt naues Romanorum ab eis captæ, ac direptæ. Quibus partim vi, partim voluntate ad deditionem adductis, facile fuit, vt sequentes consules C. Lutatius, & L. Veturius sine pugna vsque ad Alpes penetrarent. quod in Eutropii, & Zonaræ Commentariis inuenitur. Inde vsque ad annum DLXX. quietæ in Istria res fuerunt. tum vero M. Marcellus consul Gallis transalpinis, qui oppidum in agro Aquileiensi condiderant, ex prouincia pulsis bellum Istricum moliri cœpit, litteris ante ad senatum missis, vt sibi in Istriam traducere legiones liceret, neque ita multo post Romam comitiorum causa est reuocatus. Hunc autem intellexisse Plinium puto, cum scripsit ita: *Ab Aquileia ad XII. lapidem deletum oppidum etiam inuito senatu a M. Claudio Marcello, L. Piso auctor est.*

Post biennium L. Duronio prætori Apuliam decretam, & Istros adiectos pergit Liuius, quod Tarentini Brundisinique nunciabant, maritimos agros infestos transmarinarum nauium latrociniis esse. Inde anno CLXXV. A. Manlius Consul decreto Istrico bello profectus ab Aquileia. Castra ad lacum Timaui posuit, (imminet mari is lacus) & collatis signis male, castris præsertim amissis, pugnauit. post recuperata pugna, Istrorum ad octo millia cæcidit. Postero anno C. Claudius Consul Istriam est sortitus, qui antequam ad bellum veniret, M. Iunius & A. Manlius, qui priore anno Consules fuerant, cum Aquileiæ hibernassent, principio veros in fines Istrorum exercitu inducto quattuor millia eorum in acie cæciderunt, eosque ad pacem petendam datis obsidibus coegerunt: cumque Nesactium oppidum, quo se principes Istrorum. & regulus ipse Æpulo receperat, summa vi oppugnarent, eo Claudius Consul exercitum adduxit, atque oppidum cepit. rex ne in manus hostium perueniret, sibi necem consciuit. duo deinde oppida Mutila & Faueria vi capta, & deleta. Istria tota trium oppidorum excidio, & morte regis pacata est, omnesque vndique populi obsidibus datis in ditionem venerunt. An vero hoc bello, an eo potius, quod post anno DCXXV. a C. Sempronio Tuditano consule gestum est, Istria prouincia facta sit, parum mihi constat. De Tuditano vero, quem Plinius Istros domuisse prodidit, ita in Liuianorum epitomis scriptum est: *Sempronius Consul contra Japudas primo*

primo male rem gessit, mox victoria cladem acceptam emendauit virtute D. Bruti. quem eundem cum Illyriis rem gessisse apud Appianum: de Iapudibus triumphasse in Tabulis Capitolinis inuenio. Iapudes autem in Alpibus a tergo Istrorum fuerunt. Hunc igitur in modum.

Istria a) in potestatem redacta tam diu cum Illyrico prouincia fuit coniuncta, dum ab imp. Augusto Italiæ est attributa. Hoc autem Melæ, Plinii, & Strabonis præclara litterarum monumenta docent. Mela enim in describendis Italiæ partibus Carnorum tantum, & vltimi eorum oppidi Tergestis meminit, in Illyrici autem, Istriæ. Plinius ita loquitur, vt Formionem primis temporibus Italiæ finem esse significet, nouissimis autem Arsiam. sic enim ait: *Vltra Tergeste sex millia passuum Formio amnis, antiquus auctæ Italiæ terminus, nunc vero Istria* & post: *Oppida Istriæ ciuium Romanorum Ægida, Parentium, colonia Pola, quæ nunc Pietas Iulia, abest a Tergeste centum millia passus. mox oppidum Nesactium, & nunc finis Italiæ fluuius Arsia* Strabo autem, qui Augusti fuit æqualis, Istriam Italia comprehensam ab Augusto videtur innuere, cum ait, *Italiam vsque ad Polam Istricum oppidum, qui nunc sunt principes, produxerunt.* Cuius rei omnem plane, vt video, sustulit dubitationem Plinius, qui cum Italiam ab Augusto in regiones vndecim distributam prodat, in decima Venetos, & Carnos

(a) *Vulgo addunt*: vt post demonstrabitur.

cum Istris, vt iam ab Augusto Italiæ attributis enumerat.

Cap. VI.

De Alpibus, ac fœdere, iureque gentium Alpinarum.

SAtisfactum officio & muneri meo putarem, si hoc loco institutam disputationem deponerem. suscepi enim veterem Italiam illustrandam, quæ non alpibus, sed intra alpes includitur. quæ me hactenus pro opibus effeciſſe, nemo adeo alienæ industriæ inuidus erit, qui non facile fateatur. sed me & antiquitatis studium, & susceptimuneris amor longius aliquanto etiam prouehit, vt de populis alpinis aliquid dicam, qui si non omnino Itali fuerunt, at certe aliquo modo Italiam attigerunt. Sunt ergo mihi primum alpes omnes quæ tuentur Italiam, describendæ, & populi earum notandi, deinde quando victi, quo fœdere donati, quo iure affecti fuerint, exponendum. Inuenio in commentariis rerum Italicarum Sempronianis, alpes tres in partes fuisse diuisas, vnam a Nicæa ad Penninum, eamque a Liguribus esse insessam, alteram a Pennino ad Ocram montem, tertiam Taurisanam vsque in Istriam. Narrat etiam ex Polybii auctoritate Strabo, per alpes in Italiam vias fuisse quattuor, vnam per Ligures proxime mare Tyrrhenum, alteram per Taurinos, qua vsus sit Annibal, tertiam per Salassos, quartam per Rhætos. Porro autem alpium multæ

fue-

fuerunt partes, si multa earum, quæ in veteribus sunt monumentis, nomina intuemur. nam Maritimæ in primis Cottiæ, Graiæ Rheticæ, & Carnicæ, alpes commemorantur.

Maritimæ siue a Nicæa, siue, vt ait Polybius, a Massilia vsque ad vada Sabatia peruaserunt, auctore Strabone, eæque a Liguribus maxime Intemeliis, & Ingaunis sunt habitatæ, vnde oppida eorum nomen inuenerunt, Albium Intemelium, & Albium Ingaunum. Albia, vt inquit Strabo, quasi Alpia dicta. Easdem autem a Comatis Liguribus cultas, auctor est Dio libro LIIII. vnde illud est Plinii: *Capillatorum Ligurum plura esse genera ad confinium Ligustici maris.* Supra hos vero in alpibus, vt opinor, fuerunt Ligures Vagienni, qui sunt ad fontes Padi, teste Plinio, qui e monte Vesulo manat. horum autem meminit quoque Silius, cum dixit: *Et pernix Ligus, & duri per saxa Vagenni.* Inde sunt Taurini Ligures; de quibus ita scriptum in Strabonis commentariis est; *Meduli imminent maxime Isari, & Rhodano confluentibus. ex altera vero parte, quæ spectat Italiam, & Taurini habitant, gens Ligustica, & alii Ligures. horum vero ager est, qui dicitur Ideonni, & Cottii.* Per hos autem populos Taurinorum alter fuit ex Gallia in Italiam transitus, quo, vt dixi, vsus est Annibal, quem ex Alpibus in Taurinos degressum Polybius, & Liuius litteris prodiderunt.

Ex verbis autem Strabonis perspicuum est; alpes Cottias Taurinis populis esse finitimas, quod idem

idem confirmare videtur Plinius, cum ait: *Cottianæ ciuitatis, Caturiges & ex Caturigibus orti Vagienni Ligures.* Ammianus quidem Marcellinus Cottias alpes a Segusione initium ducere scripsit. Segusionem autem oppidum non longe a Taurinis collocat Plinius, cum ita pergit: *Oppida Vfreum, Segusio, colonia ab alpium radicibus Augusta Taurinorum inde nauigabili Pado.*

Post Taurinos, inquit Strabo, & Padum sunt Salassi, super quos in verticibus sunt Ceutrones, Caturiges, & Veragri, & Nantuates, & lacus Lemanus, per quem fertur Rhodanus, & fons fluuii. non longe vero ab his sunt fontes Rheni, & mons Adula, ex quo effluit Rhenus ad septentrionem, & ex altera parte Abdua, qui in Larium lacum influit, qui est ad Comum. in Alpibus autem Medulorum duo fontes sunt, ex quorum altero Druentia amnis in Rhodanum præcipitat, ex altero Durias per Salassos in Padum, Salassos autem opinor tenuisse Graias, quæ dictæ sunt, alpes. siquidem inquit Plinius, *Augustam prætoriam Salassorum iuxta geminas alpium fauces Graias atque Penninas fuisse.* Strabo autem Salassorum regionem magnam ait fuisse in profunda valle, locum vndique cingentibus montibus. iis autem, qui ex Italia traiicere in Galliam vlteriorem velint, per hanc vallem viam esse Lugdunum. hanc deinde in duas partes scindi. quarum alteram accliuem, per Penninum ducere, iumentis inuiam per summas alpes, alteram vero per Ceutrones plaustris commodiorem. Quibus ex rebus

bus satis intelligi posse opinor, Salassos a Duria flumine a Abduam peruenisse.

Supra Comum autem ad alpium radicem, vt inquit Strabo, ab vna parte sunt Rhæti orientem versus, & Vennones, ab altera vero Lepontii, & Tridentini, & Stoni, & alii modici populi Italiam obtinentes. & alio loco, *Rhæti*, inquit, *ad Italiam spectant supra Comum, & Veronam. ipsi vero vsque ad loca, per quæ Rhenus fertur, porriguntur. huius vero gentis sunt etiam Leponti, & Camuni. Vindelici vero, & Norici exteriorem montium crepidinem tenent. Rhætorum ferocissimi Rucantii, & Cotuantii.* de quibus omnibus ita etiam Plinius: *Rhæti & Vindelici omnes in multas ciuitates diuisi. verso deinde in Italiam pectore Alpium Latini iuris Euganeæ gentes. ex iis Triumpilini venalis cum agris suis populus, dein Camuni, compluresque similes. Lepontios Taurisciæ gentis Cato arbitratur. ceteri Lepontios relictos ex comitatu Herculis ex interpretatione Græci nominis credunt. eiusdem & Graios fuisse positos in transitu Graiarum Alpium incolas, præstantesque genere Euganeos. caput eorum Stonos, Rhætorum Venones, Serunetesque ortus Rheni amnis accolunt, Lepontiorum, qui Viberi vocantur, fontem Rhodani, eodem Alpium tractu.* Addo hoc etiam, Rhætias alpes a Valle Volturrena, cuius Cato meminit, exordium ducere, ac per eam in Larium lacum Abduam amnem deferri.

Extremæ sunt Carnicæ alpes, quas deinceps his

his verbis complexus est Strabo: *Post Rhætos, & eorum populos, qui Adriatico sinui, in agro Aquileiensi proximi sunt, nonnulli ex Noricis, & Carni insident. ex Noricis autem sunt etiam Tauriſci.*

Inde Iapudes ab vtraque montium parte incolunt eorum oppida Metulum, Arupenum, Monettium, Vendum. Ocra vero humillima pars est alpium, qua cum Carnis iunguntur, & per quam onera ex Aquileia in Pamportum plaustris deferuntur. Nec longe aliter Plinius, qui inquit; *Incolæ alpium a Pola ad Tergestis regionem Secusses, Subocrini, Attali, Menocaleni, iuxtaque Carnos quondam Tauriſci appellati, nunc Norici.*

Atque hæc quidem de alpium Italicarum descriptione, ac situ hactenus. nunc quo fœdere hi populi in amicitiam sint recepti, aperiamus. Iam igitur Gallia citerior omnis, & maxima Ligurum pars erat pacata, & legibus, ac prætori Rom. obediebat, cum alpinæ adhuc gentes a bello erant intactæ. Quod significauit Polybius, cum dixit, Gallos Padi accolas breui a Romanis spoliatos agris esse præter eos, qui sub alpibus habitarent. Bellum autem hoc crebræ eorum in prouinciam Rom. excursiones excitarunt. primus quantum ego compererim, alpinis Gallis arma intulit M. Claudius Marcellus anno DLXXXVII. a quo Alpinos Gallos subactos in epitomis Liuianis scriptum inuenio. Reperio etiam, L. Crassum consulem anno DCLVII. in citeriore Gallia cum alpi-

alpinis populis decertasse. scriptum autem est hoc in Rhetoricis apud Ciceronem: *L. Crassus consul*, inquit, *quosdam in citeriore Gallia nullo illustri, neque certo duce, neque eo nomine, neque eo numero præditos, vt digni essent, qui hostes populi Rom. dicerentur, quod tamen excursionibus, & latrociniis infestam prouinciam redderent, consecutus est, & confecit.* Gessit etiam cum iis bellum Q. Metellus Celer prætor Galliæ citerioris, Murena, & Silano consulibus, anno DCXCI. quod extat in epistola eius ad Ciceronem. Idem fecit post eum D. Brutus, cum prouinciam Galliam obtineret, quod ex eius epistola ad Ciceronem cognoscitur, in qua ita scribit: *Progressus sum ad Inalpinos cum exercitu, nomen captans imperatorium.* rem autem & ipsum ibi bene gessisse, apparet ex triumpho, quem ei, vt inquit Cicero in Philippicis, senatus decreuerat e prouincia decedenti. Sed quinam potissimum hi hostes in alpibus, cum plurimi esse possint, extiterint, pro certo proponere non ausim. De quibus comperti aliquid habemus, hi fere sunt.

Maritimæ alpes a Capillatis Liguribus cultæ M. Crasso, Cn. Cornelio cos. anno DCCXXXIX. imp. Augusti auspiciis in seruitutem sunt redactæ, teste Dione, cum eo vsque liberæ fuissent. De iure autem, & conditione earum sub Augusto ita sentit Strabo, vt scribat, ex Liguribus, qui inter Varum, & Genuam sunt, Maritimos eosdem cum Italicis esse, ad Montanos præfectum quendam ex equestri ordine missum. at vero anno DCCCXV, Ne-

ro

ro imp. nationes alpium Maritimarum ad ius Latii redegit, quod voluit, credo, Plinius cum Capillatorum Ligurum multa genera Latio donata scripsit. Cum autem alpinas gentes omnes auspiciis Augusti domitas acceperimus, Vagiennos etiam & Taurinos Ligures ab eo in ditionem adductos possumus suspicari, præsertim vero cum is vtriusque victoriæ monumenta reliquerit, Augustam Vagiennorum, & Augustam Taurinorum, quarum Plinius meminit, qui idem Vagiennos, & Caturiges Latio donatos prodidit.

Cottias alpes Cottio regi suo obedientes Augustus non attigit. Indicat hoc Marcellinus, cum ait: *Cottias alpes Cottius per domitis Galliis solus in angustiis, latens, inuiaque locorum asperitate confisus, lenito tandem timore in amicitiam Octauiani principis receptus molibus magnis extruxit ad vicem memorabilis muneris compendiarias, & viantibus opportunas medias inter alias alpes vetustas.* Vnde merito dixit Plinius, cum de trophæo Augusti de gentibus Alpinis erecto loqueretur, *Non esse additas Cottianas ciuitates XII, quæ non fuerunt hostiles sed item attributas municipiis lege Pompeia.* Suetonius autem auctor est, Cottias alpes defuncto Cottio post ab imp. Nerone in prouinciæ formam esse redactas. Quod autem proditum memoriæ est, Cn. Pompeium, cum in Sertorium iret, alpes alio itinere, quam Annibalem, traiecisse, & bellum in alpibus inter Padi, & Rhodani fontes gessisse, quod & in epistola Pompeii est apud Sallustium, & apud

pud Appianum lib. 1. profecto intelligendum, non cum aliis, quam cum his populis ab eo decertatum esse.

Aduersus Salassos primus, vt opinor, exercitum adduxit Ap. Claudius Pulcher consul anno DCX. Hunc narrat Orosius, cum victus decem millia peditum amisisset, reparata pugna quinque millia hostium cæcidisse. Vnde anno DCXXXIII, Mario VI, & Flacco cos. Eporœdiam coloniam deductam ad cohibendas Salassorum hostium incursiones scripsit Strabo, a quo eodem reliqua, quæ ad Salassorum bella pertinent, cognouimus. *Salassorum*, inquit ille, *magna regio est in profunda valle, cum vndique cingant locum montes. habet autem aurifodinas, quas obtinebant Salassi, tum cum res eorum florebant, vt & eorum quoque locorum aditum tenerent. quæ caussa bella inter eos etiam sæpe accendit. Rerum autem potitis Romanis & aurificium, & agrum amiserunt. montium autem iuga tenentes, aquam publicanis, qui aurificium exercerent, venundabant, & cum iis sæpe lucri cupiditate contendebant, vt nunquam Romanis prætoribus, qui eo mitterentur, caussa belli deessent. postremo partim bellis attriti, partim conciliati opes tamen magnas habebant, & multa damna latrociniis inferebant iis, qui per suos montes iter facerent. quippe a quibus D. Brutus Mutina fugiens data viritim drachma sese redemerit. Messala etiam cum prope illos hybernaret, mercedem lignorum persoluit, quæ partim ad naues, partim ad hastas con-*

ficiendas rapuerat. postremo Cæsar Augustus eos funditus sustulit, & vniuersos sub corona vendidit in Eporædiam coloniam translatos. ibi autem breui resistere potuerunt, donec gens ipsa extincta est. Aliorum igitur capitum sex & triginta millia censa sunt; qui ætate militari essent, octo millia: omnes autem Terentius Varro prætor sub hasta vendidit. tribus autem millibus Romanorum deductis Augustus oppidum Augustam constituit, quo in loco Varro castra prætoria habuerat. & nunc finitima regio vsque ad summa montium iuga pacata est. Hæc Strabo, quæ eadem a Dione libro XLIX. video confirmari, cum scribit, Salassos, aliosque qui cum Salassis res nouas moliebantur, a Messalla, & Varrone esse deuictos. a Varrone autem eorum opes ita accisas, vt certam pecuniæ summam dare coegerit, & qui militarem ætatem haberent, vendiderit, cum eo, vt nemo intra viginti annos liberaretur, & opimum eorum agrum diuiserit, & Augustam prætoriam illis condiderit.

Sequuntur Rhæti. & hos etiam cum Lepontiis, & ceteris finitimis populis ab Augusto perdomitos apud Strabonem inuenio. in eius enim commentariis ita scriptum est: *Supra Comum ad Alpium crepidinem sunt Rhæti, & Venones, alia ex parte Lepontii, & Tridentini, & Stoni, & alii multi parui populi Italiam tenentes. qui prioribus temporibus latrocinia exercebant, & inopia laborabant. nunc vero alii deleti sunt, alii vero omnino mansuefacti, vt cum antea transi-*

tus

tus per eorum montes pauci, & difficiles essent, nunc ex multis locis, & tuti ab iis sint, & faciles. quorum caussa vna est custodia. addidit enim Cæsar Augustus, ad tollendos latrones viarum custodes, quantum potuit. non enim vbique naturæ vim afferre per petras, & rupes præcipites potuit, quarum aliæ viæ imminent, aliæ vero decidunt. Ex his autem Camuni, & Venii P. Silio duce victi sunt, teste libro LIV. Dione, atque inde etiam reliqui. Nam cum sequenti, vt ille ait, anno M. Libone, Calpurnio Pisone cos. *Rhæti, qui inter Noricum, & Galliam ad alpes Italiæ Tridentinas incolunt, Galliam sibi finitimam incursarent, atque ex Italia prædas agerent, & Romanis sociisque per agrum suum euntibus detrimenta inferrent, mares autem necarent non solum, qui apparerent, sed etiam, qui in ventribus essent, ea caussa Augustus primum in eos Drusum misit, qui, hostibus in montibus Tridentinis primo impetu fusis, imperatoria ornamenta obtinuit. postea vero quam ex Italia pulsi in Galliam irruperunt, Tiberium misit. qui cum ex multis partibus ambo in eorum agrum infestis signis impetum fecissent, & ipsi, & legati sui eum illis terrorem incusserunt, vt dissipatos singulos facile deleuerint, reliquos vero rebus suis diffidentes in potestatem redegerint.*

Noricos inde, qui cum Pannoniis in Istriam inuaserant, P. Silius idem in seruitutem adduxit, vt ait Dio. Nam Strabo Noricos, in quibus &

Tauriſci ſunt, incurſantes vna æſtate a Tiberio, & Druſo fratribus repreſſos narrat.

Extremi ſunt Iapudes. Et hos virorum robore præſtantes, cum populationibus eſſent infeſti, tandem omnino a Cæſare debellatos, idem tradit. Quod idem apud Dionem etiam in hanc ſententiam ſcriptum eſſe inuenio: *Cæſar in Iapudas profectus, eos, qui citra montes haud procul a mari habitabant, nullo negotio in ditionem adduxit: qui vero iuga, & latera incolebant, eos non ſine maximo labore perdomuit. Etenim cum Metulum oppidum ſuum maximum communiſſent, multos ſæpe Romanorum impetus retuderunt, multas machinas incenderunt, & Cæſarem ipſum a lignea turri quadam murum conſcendere conatum vulnerarunt. tandem vero, vbi nihilominus deſtitit, & exercitum aduocauit, de pace ſe agere velle ſimulantes præſidium in arcem acceptum nocte trucidarunt, & in ædes igne illato alii ſe, alii vxores etiam, & liberos occiderunt, vt nihil præde inde ad Cæſarem peruenerint, cum etiam captiui haud ita multo poſt ſponte ſibi manus intulerint.* Hæc autem omnia cum aut Auguſti auſpiciis, aut ductu imperioque eius ſint geſta, propterea in trophæo Alpium ab eo deuictarum hæc, teſte Plinio, fuerunt inſcripta: IMP. CÆSARI DIVI F. AVGVSTO, PONT. MAX. IMP. XIIII. TRIBVNICIÆ POT. S. P. Q. R. QVOD EIVS DVCTV, AVSPICIISQ. GENTES ALPINÆ OMNES. QVÆ A MARI SVPERO AD INFERVM PERTINEBANT, SVB IMPE-

IMPERIVM POPVLI ROM. SVNT REDACTÆ. GENTES ALPINÆ DEVICTÆ. TRIVMPILINI, CAMVNI, VENNOTES, VENONETES, HISARCI, BREVNI, NAVNES, IOCVNATES, VINDELICORVM GENTES QVATTVOR, CONSVANETES, VIRVCINATES, LICATES, CATENATES, ABISONTES, RVGVSCI, SVANETES, COLLVCONES, BRIXENTES, LEPONTII, VIBERI, NANTVATES, SEDVNI, VERAGRI, SALASSI, ACITAVONES, MEDVLLI, VCENI, CATVRICES, BRIGIANI, SONTIONTII, EBRODVNTII, NEMALONI, EDENNATES, ESVBIANI, VEAMINI, GALLICÆ, TRIVLATTI, ECTINI, VERGVNNI, EGVITVRI, NEMENTVRI, ORATELLI, VERVSI, VELAVNI, SVETRI.

Expoſui, quæ de Italia, atque Italiæ iure aſſiduo ſtudio ex ſumma annalium vetuſtate eruere potui. lætorque, me tandem ad laboris vtinam tam glorioſi, quam, vt ſpero, vtilis, optatum exitum peruenisſe. Reliquum eſt, vt, poſteaquam ciuitatem Romanam, Italiamque ipſam ſatis, vt his temporibus, atque hac opum imbecillitate potuit, explicuimus, deinceps Romanæ quosdam quaſi per victoriæ gradus, prouinciarum populi Romani iura vetera, quæ huic maxime coniuncta diſputatio eſt, eo, quo inſtituimus, ordine perſequamur.

ADDENDA ET MVTANDA
in
Libro I. de Iure ciuium Romanorum,
quæ in editione Parisiensi anni M. D. LXXII. ab ipso auctore multis in locis aucta leguntur, in ceteris autem editionibus non extant.

Pag. 10. Lin. 25.

Post literam (s) *adde:* & triumphos.

p. 11. lin. 7.

in fine adde: vt cum triumphus solus ex honoribus, de quo disputet, relinquatur, exposita solenni triumphantium, atque eius concedendi honoris instituta singula persequatur, ac definitionem Ciuis Rom. ab initio propositam, vt iam satis confirmatam ac certam concludat.

pag. 52. l. 9.

Post relictos *adde:* Vt autem vrbanis tribubus rusticæ digniores, sic ex rusticis aliæ aliis nobilitate videntur præstitisse. neque enim iis, qui de ambitu quenquam condemnassent, quasi præmium Crustumina tribus fuisset constitutum, idque. L. Cornelio Balbo ab accusatoribus eius, vt inuidiosum obiectum, si pari omnes honore fuissent ac dignitate, quod factum fuisse, inquit Cicero in defensione Balbi hoc modo: *Obiectum est etiam, quod in tribum Crustuminam peruenerit, quod hic assecutus est legis de ambitu*

bitu præmio, minus inuidioſo, quam qui legum præmiis prætoriam ſententiam, & prætextam togam conſequuntur. Legis autem præmio hoc videtur eſſe conceſſum, vt, qui de ambitu damnaretur, is tribu moueretur; qui eum damnaret, is eam aſſequeretur. Quod ſi Cruſtumina tribus inuidioſa Balbo obiecta eſt, certe id factum, quia multis aliis nobilitate excelluit. Vnde autem nobilitatis iſtius cauſa manauit, etiam atque etiam quærendum exiſtimo.

p. 64. l 18.

* *Poſt vocem* intulerunt *adde:* cum enim omnem a principio legum interpretationem Pontifices publice ſuſcepiſſent, legis actiones, quibus ciues inter ſe diſceptarent, compoſuerunt. quibus de rebus tamdiu a populo ſunt conſulti, quoad Cn. Flauius ſcriba Ap. Claudii actiones in vulgus publicauit. cuius rei apud Liuium lib. IX. fieri mentionem inuenio hoc pacto: *Cn. Flauium forenſis factio ædilem curulem creauit, quod Ius ciuile in penetralibus Pontificum repoſitum vulgauit, & faſtos circa forum in albo repoſuit.* & Valerium lib. II. ita: *Ius ciuile per multa ſecula inter ſacra, cerimoniasque Deorum immortalium abditum, ſolisque Pontificibus notum Cn. Flauius libertino patre natus vulgauit, & faſtos pene toto foro expoſuit.* & apud Ciceronem lib. VI. ad Atticum hoc modo: *Sex libros de repub. tibi valde probari gaudeo. e quibus vnum ἰσοριϰὸν requiris, de Cn. Flauio. C. F. Ille vero ane Decemuiros non fuit, quippe qui ædilis curulis fuerit, qui magiſtratus multis annis poſt decemuiros inſtitutus eſt. quid ergo profecit, quod protulit faſtos?*

Occultatam putant quodam tempore istam tabulam, vt dies agendi poterentur a paucis. Nec vero pauci sunt auctores, Cn. Flauium scribam fastos protulisse, actionesque composuisse. Hactenus isti. At vero legis actiones dictæ sunt, quod earum rerum, de quibus lex XII. tabularum scripta erat, priuatim agendarum formulam præscribebant, vnde Cicero in defensione Murenæ aduersus Sulpicium iurisconsultum dixit: *Gloria militaris vestris formulis atque actionibus anteponenda est.* & de eodem Sulpicio in XI. Philippica: *Neque consumere litium actiones malebat, quam controuersias tollere.* Ceterum, vt quod dicimus planius sit & illustrius, verba ipsa etiam Pomponii, vnde hæc omnis ducta disputatio est, subiungemus: *Deinde ex his legibus*, inquit, *eodem fere tempore actiones compositæ sunt, quibus homines inter se disceptarent. quas actiones ne populus, prout vellet, institueret, & certas & solemnes esse voluerunt. & appellatur hæc pars iuris legis actiones: & ita eodem pæne tempore tria hæc iura nata sunt, leges XII. tabularum, ex his cœpit fluere ius ciuile, ex iisdem legibus actiones compositæ sunt. omnium tamen harum & interpretandi scientia, & actiones apud Collegium pontificum erant, ex quibus constituebatur, quis quoque anno præesset, priuatis. & fere populus prope annis centum hac consuetudine usus est. postea cum Ap. Claudius proposuisset & ad formam redegisset has actiones, Cn. Flauius scriba eius, libertini filius, surreptum librum populo tradidit. & adeo gratum fuit id munus populo, vt tribunus pl. fieret, & senator, & ædilis curulis. hinc liber qui actiones continet, appellatur ius*

ciuile

ciuile Flauianum. Augesciente ciuitate & qui aderant, quædam genera agendi composuerunt. nec post multum temporis spatium Sex. Ælius alias actiones composuit, & librum populo dedit, qui appellatur Ius Ælianum. Quibus e Pomponii verbis illud etiam tacite potest intelligi, quod in re non dubia ne testibus quidem debet non necessariis confirmari: actiones ipsas ita tum solemnes fuisse, vt qui agere lege vellent, ii & impetrationis rationem habere, & formularum deberent. Impetrationis autem ea vis fuit, vt nemini liceret iudicio experiri; nisi prius a Pontificibus, aut quod postea factitatum est, a prætore agendi formulam impetrasset. Vnde inter illotria Prætorum, est, *Iudicium dabo*, aut *non dabo*. Formularum vero, vt formulæ quædam adhiberentur, quarum ductu in iudiciis experirentur, vt qui vno verbo errasset, is tota caussa cecidisse videretur. Hinc enim illud est Ciceronis in oratione pro Murena: *Posset agi lege nec ne, pauci quondam sciebant. fastos enim vulgo non habebunt. erant in magna potentia qui consulebantur. a quibus etiam dies tanquam a Chaldæis petebantur. inuentus est scriba quidam Cn. Flauius, qui Cornicum oculos confixerit, & singulis diebus ediscendos fastus populo posuerit, & ab ipsis cautis Iurisconsultis eorum sapientiam compilarit. Itaque irati illi, quod sunt veriti, ne dierum ratione peruulgata & cognita sine sua opera lege posset agi, notas quasdam composuerunt, vt omnibus in rebus ipsi interessent.* Actionum autem cum multa genera extiterunt, tum illa præcipua, quod aliæ in rem fuerunt, aliæ in personam, aliæ mistæ. Actio

in rem, quæ, Auctore Vlpiano, vendicatio dicebatur, est per quam rem nostram, quæ ab alio possidetur, petimus. in personam, quæ condictio vocabatur, per quam cum eo agimus, qui obligatus est nobis, vt faciat, vel det. quarum illa ex iure possessionis, hæc ex obligatione dictorum factorumque emanat. prioris actionis hæc formula fuit, cuius pro Murena Cicero meminit: *FVNDVS, qui est in agro, qui Sabinus vocatur, meus est. eum ego ex iure Quiritum meum esse aio. inde ibi ego te ex iure manu consertum voco.* cui is, vnde petebatur: *VNDE tu me ex iure manu consertum vocas, inde ibi ego te reuoco.* Quibus prætor: *VTRISQVE superstitibus istam viam dico. inite viam.* item: *redite viam.* posterioris hæc, cuius mentionem facit Probus: *AIO te mihi dare, facere oportere.* Ad actiones autem in rem pertinent interdicta, quæ, vt a veteribus Iurisconsultis accepimus, nihil aliud erant, quam non perpetuæ, sed ad tempus interim dictæ sententiæ de possessionibus. quarum adiudicatio tantisper durabat, dum de iure proprietatis pronunciabatur. euicto enim dominio sequebatur possessio. Interdicti autem verba fuerunt: *VTI NVNC POSSIDETIS.* quorum meminit Festus hoc modo: *in legitimis actionibus nemo ex iis, qui litigant, possessionem suam vocare audet, sed ad interdictum venit, vt prætor his verbis vtatur, VTI NVNC possidetis eum fundum, quo de agitur, quod nec vi, nec clam, nec precario alter ab altero possidetis, ita possideatis, aduersus ea vim fieri veto.* Sed de actionibus quidem, quod ad hunc locum attinet, hactenus.

Pag.

Pag. 65. lin. 17.

Post inuenerint, *adde:* Eorum porro duo genera fuerunt, perpetuum & peculiare. Perpetuum, quod inito magistratu proponebant, & quo ciuibus, quemadmodum ius anno suo de quaque re dicturi essent, denunciabant. Peculiare, quod ob certum negotium obortum proponebatur. Perpetui meminit Cicero in secundo de finibus, cum ait: *Quid enim mereri velis iam, cum magistratum inieris, & in concionem ascenderis. est enim tibi edicendum, quæ sis obseruaturus in iure dicendo.* & Asconius in Corneliana, cum scripsit, *C. Cornelium in tribunatu tulisse, ut prætores ex edictis suis perpetuis ius dicerent, eamque rem tum gratiam ambitiosis prætoribus, qui varie ius dicere assueuerant, sustulisse.* quibus verbis significat, prætorem, quod K. Ianuariis edictum proposuerat, id lege Cornelia obseruare in reliquum anni coactum fuisse. Peculiaria vero edicta ea sunt, de quibus Cicero scribit in quinta in Verrem: *cur iam addictis decumis, cum iam ad summam decumarum nihil, ad tuum quæstum multum posset accedere, subito atque extempore noua nascebantur edicta?* item: *Q. Septicio affirmante, se plus decuma non daturum, exoritur peculiare edictum repentinum: Ne quis frumentum de area tolleret, antequam cum decumano pactus esset.* de toto autem hoc prætorio iure post; vbi de magistratibus agemus, latius disseremus.

Pag. 67. lin. 9.

Post esset. *adde:* Itaque scite Varro, vt scriptum est apud Macrobium, morem in animi iudicio esse, eum,

oumque sequi debere consuetudinem dixit. non male etiam Festus, qui morem institutum patrium definiuit, quod ad religionem & cærimonias pertineret.

Pag. 67. l. 17.

Post legibus, *adde:* & Quinctilianus: *Præterea, quæ legibus cauta sunt, quæ persuasione etiamsi non omnium hominum, eius tamen ciuitatis, aut gentis, in qua res agitur, in mores recepta sunt. vt pleraque in iure non legibus, sed moribus constant.* & Pomponius: *Hoc ius moribus, non legibus introductum est.*

Pag. 80. l. 10.

Post Curionis. *adde:* Eadem etiam ratione iudicium illud, quod *Vindiciæ secundum libertatem* dictum est, huc referendum est. Quod ius institutum esse a L. Bruto, primo consule, Valerii Collega, prodit Pomponius, in persona Vindicis Vitellicorum serui, qui proditionis coniurationem indicio suo detexerat, atque inde a X. viris in XII. tabulas esse translatum. Sed pace Pomponii dixerim, alias vindicias Brutus, alias X. viri instituerunt. Bruti enim vindiciis cautum est, vt seruus vindicta liberatus, e dominorum potestate exiret, quod Vindici seruo parum tutum esset in dominorum, quos indicio suo læserat, potestate manere: at X. virum vindiciæ eam vim habuerunt, vt non modo liber, de cuius statu controuersia esset, interea dum de libertate eius disceptaretur, in sua libertate maneret, sed etiam vt seruus, qui in libertatem ab aliquo iusto

sto vindice assereretur, interea pro libero haberetur, & dominus libertatis assertori possessione cederet. Has autem vindicias scribit Dionysius libro XI. e iure gentium in XII. tabulas esse translatas, id est, vt cum corpus ex libertate in seruitutem traheretur, non qui libertatem eriperet, sed qui conseruaret, vsque ad iudicium in potestate haberet. Quas vindicias cum iniuste secundum seruitutem in Virginiam ingenuam Ap. Claudius decemuir decressset, seditionem plebis Romæ & in castris & alteram in montem Auentinum secessionem excitauit, qua decemuirum imperium abrogatum, & prouocato populo, tribunicia potestas plebi restituta est. Quin etiam XII. in tabulis legem fuisse facile adducor ad suspicandum, qua de liberis quæstionem iudicii caussa haberi vetaretur. Est certe antiquo more obseruatum, vt soli serui in iudicio torquerentur. Itaque qui aliquid, vnde pœnam timerent, commiserant, continuo seruos, quorum indicio & quæstione coargui possent, manumittebant. & is, qui quæstionem exercebat, ne id fieret suspicatus, dominis denunciare solebat, vt familiam ne manumitterent, aut vt illi loquebantur, vt eam in potestate haberent. quod verba Liuii ostendunt de Minucia Vestali libro VIII. quæ insimulata ab indice seruo, cum decreto pontificis iussa esset sacris abstinere, familiamque in potestate habere facto iudicio viua sub terram defossa est. quod idem de seruis Milonis feciſſe Pompeium, narrat Pædianus. Neque vero de libertis solum quæstio haberi, sed ne de seruis quidem in dominos potuit. Itaque Cicero in Oratione pro

Deio

Deiotaro sic queritur: *Nam cum more maiorum de seruo in dominum ne tormentis quidem quæri liceat, exortus est seruus, qui quem in eculio appellare non posset, eum accuset solutus.* & in Miloniana: *Sed tamen maiores nostri in dominum de seruo quæri noluerunt, non quia non posset verum inueniri, sed quia videbatur indignum esse, & domini morte ipsa tristius. in rebem de seruis accusatoris cum quæritur, verum inueniri potest?* Neque vero ab hoc genere libertatis aliena lex Fabiæ fuit de plagiariis, quam ante Ciceronis tempora latam inde liquet, quod eius ipse in oratione Rabiriana meminit, cum dixit: *an de seruis alienis contra legem Fabiam retentis plura dicenda sunt?* cuius tamen legis multiplicem fuisse vim ex veteribus Pandectarum libris intelligimus, quo loco de manumissis agitur, nempe, vt qui ingenuum, aut libertinum hominem sciens emisset, vendidisset, inuitum celauisset, vinctum habuisset, seruum alienum retinuisset, vel persuasisset, vt a domino fugeret, iudicio pœnaque damnaretur, ne seruus, qui plagium admisisset, pro quo dominus pœnam intulisset, intra decem annos manumitteretur.

Pag. 123. l. 15.

Post hactenus, *addenda:* Nunc antiquam sponsaliorum rationem & morem exquiramus. Sponsalia vero quæ fuerint, ex Ser. Sulpicii verbis appareret, quæ extant apud Gellium lib. III. Cap. IV. *Qui vxorem*, inquit, *ducturus erat, ab eo, vnde ducenda erat, stipulabatur, eam in matrimonium ducturum iri, qui daturus erat, itidem spondebat. Is contractus*

tus ſtipulationum, ſponſionumque dicebatur ſponſalia. Tunc quæ promiſſa erat, ſponſa appellabatur; qui ſpoponderat ducturum, ſponſus. Sed ſi poſt eas ſtipulationes xvor non dabatur, aut non ducebatur, qui ſtipulabatur, ex ſponſu agebat, iudices cognoſcebant. Iudex, quamobrem data, acceptaue non eſſet uxor, quærebat. Si nihil iuſtæ cauſſæ videbatur, litem pecuniæ æſtimabat, quantique interfuerat, eam uxorem dari, aut accipi, eum, qui ſpoponderat, aut qui ſtipulatus erat, condemnabat. Hoc ius ſponſaliorum obſeruatum eſt ad id tempus, quo ciuitas vniuerſo Latio lege Iulia data eſt. Ex quibus verbis illud intelligi poteſt, ſponſalia mutuam eſſe repromiſſionem futurarum nuptiarum recte atque ordine inter eos, quibus iure, ciuili licet, factam. an vero quam in Latio obſeruatam eſſe ait ſponſaliorum rationem Seruius, eadem etiam Roma ſit cuſtodita, merito reuocari in dubium poſſit. equidem aliquid interfuiſſe, facile ex ultimis de lege Iulia verbis crediderim, & Romano more actionem in eum datam, qui ſponſalia etiam ſine cauſſa remiſiſſet.

Pag. 133. l. 23.

Poſt nihil oportet. *adde*: Quo ex fonte manauit arbitrium rei vxoriæ ab eodem celebratum, in quo hæc verba excelluerunt: *Quid æquius & melius eſſet dari*, cuius formulæ meminit in III. de Off. & in Topicis. vnde illa quæſtio apud eundem lib. I. de Oratore tractatu: *Paterfamilias cum vxorem prægnantem in prouincia reliquiſſet, Romæque alteram duxiſſet, neque nuncium priori remiſiſſet, mortuusque eſſet*

esset intestato, & ex vtraque filius natus esset, mediocrisne res in controuersiam adducta est? cum quæreretur de duorum ciuium capitibus, & de puero, qui ex posteriore natus erat, & de eius matre, quæ, si iudicaretur certis quibusdam verbis, non nouis nuptiis fieri cum superiore diuortium, in concubinæ locum duceretur. Vnde multas alias etiam quæstiones extitisse verisimile est, præsertim vero cum post Caruilianum. &c.

Pag. 137. l. 3.

Post succedat. *addenda:* Ex quibus rebus intelligitur, fiduciam esse contractum, quo fidem alterius secuti, rem ei aliquam dicis caussa mancipamus, ita dictum, quod nulla alia re quam fide ac probitate emtoris freti eam venditio rem celebramus.

Pag. 140. l. 19.

Post intelligitur. *addenda:* Præterea vero aliquos etiam & adoptatos, & arrogatos fuisse accepimus, vt C. Octauium, qui postea Imp. Cæsar Augustus dictus est. Hunc enim scribit Appianus, audita Cæsaris patris adoptiui nece, ex Macedonia Romam reuersum, primum in foro apud C. Antonium prætorem vrbanum se Cæsaris adoptionem accipere professum esse. fuisse enim morem, vt prætoribus testibus adoptiones fierent. post autem consulem cum Q. Pedio declaratum rursus se in patris Cæsaris nomen lege curiata adoptasse. quam legem ferre moris fuisse. iis, qui patre carerent. Quoniam autem adoptiui idem ius habebant, ac naturales filii, vt & pro-

propinquos & libertos adoptatorum assequerentur, & C. Cæsari cum aliæ res præclaræ, tum multi, iique locupletes liberi erant, propterea Octauium, vt priorem adoptionem testamento factam posteriore hac confirmaret, esse adductum.

Pag. 140. l. 28.

Post demonstrauimus, *adde*: Quoniam autem mancipatio, vt post dicemus, ære & libra interiecta fiebat, in adoptiones vero quædam mancipationis imago incurrebat, quod pater adoptiuus filium adoptiuum dicis caussa a naturali patre emebat, propterea obseruatum est, vt adoptiones etiam ære & libra celebrarentur. quem morem aperte significauit Sueto. cum scriptum reliquit, Augustum Lucium & Caium adoptasse domi emtos per æs & libram a patre.

Ibid. D. *quæ scripta sunt inde ab illis verbis*, C. Octauius etiam a Paterculo &c. *usque ad finem capitis X. non leguntur in editione Parisiensi.*

Pag 146. lin. 15.

Post verba nectebat. *addenda*: Quæ caussa est, vt sæpe apud Latinos mancipium & nexus coniungantur. sic enim Cicero libro VII. ad Curium: *Attici te proprium esse scribis mancipio & nexu, meum autem usu & fructu.* & in Oratione de Aruspicum responsis: *Multæ sunt domus in hac vrbe, atque haud scio an fere cunctæ iure optimo, sed tamen iure priuato, iure hæreditario, iure auctoritatis, iure mancipi, iure nexi.* & in paradoxis: *Non enim itadicunt, eos*

esse seruos, vt mancipia, quæ sunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili.

Pag. 150. l. 2.

Post præconis. *adde:* Inde hasta pro auctione, vt Nepos de Attico: *Ad hastam nunquam accesit.* & Cicero de lege agraria: Num obscure videntur prope hasta præconis insectari Cn. Pompeii exercitum?

Pag. 160. l. 17.

Post est. *adde*: quo in genere Vlpianus Latinum Iunianum excipit, qui testamenti factionem habet, & tamen tutor dari non possit.

Pag. 161. l. 1.

Post tutores. *insere:* & Paullus Cap. VI. *intestato patre mortuo agnatis defertur tutela.* & Caius Cap. IX. *si plures sint agnati, proximus tutelam nanciscitur, & si eodem gradu plures sint, omnes tutelam nantiscuntur.*

Pag. 165. l. 24.

Post reliquerunt. *adde*: Et quoniam dixi, singulos solemni a censoribus iureiurando adactos, illud quoque addo, nouo aliquando, eoque instituto obstrictos. quod tradit Liuius lib. XLIII. in hunc modum: *Censores, vt delectum adiuuarent, ita in concione edixerunt: Legem censui censendo dicturos esse, vt præter commune omnium ciuium iusiurandum hæc adiurarent: TV MINOR ANNIS SEX ET QVADRAGINTA ES. TVQVE EX EDICTO C. CLAVDII,*

DII, II. SEMPRONII CENSORVM AD DELECTVM PRODITO. ET QVOTIESCVNQVE DELECTVS ERIT, SI MILES FACTVS NON ERIS, IN DELECTV PRODIBIS.

Pag. 168. l. 24.

Post appellata: *lege sequentia hoc modo*: Ea vero iam inde a Romulo Rege instituta est trium millium. ex singulis enim tribubus mille conscripti sunt pedites. vnde tribuni, qui singula millia ducerent, nominati. Vt autem treis ille peditum legiones, sic idem treis turmas equitum scripsit. quas etiam treis centurias appellauit, vt singulis legionibus singulæ equitum centuriæ adderentur.

Pag. 170. l. 10.

Post Festo. *adde*: Neque enim Plutarcho legionem geminatam, & sex millium a Romulo factam affirmanti assentior

Pag. 175. l. 12.

Post cem. *adde*: Egregie. nam quod ille tribunos vicenos quaternos profitetur, id ad eius tempora referendum est, cum ante memoriam eius tribunorum numerus variauerit. Nam primi tantum tres fuere, qui singulis millibus præessent. inde sex facti. hoc autem ostendit Liuius lib. VII. *Et quum eo*, inquit, *anno placuisset tribunos militum ad legiones suffragio fieri (nam & antea, sicut nunc, quos Rufulos vocant, imperatores ipsi faciebant) T. Manlius, qui postea Torquatus appellatus est, secundum in sex locis tenuit.* id autem factum est anno Vrbis CCC

XCII, Q. Seruilio iterum, L. Genuino iterum consulibus. Inde vsque ad sexdecim auctus eorum numerus est, C. Bubulco tertium, Q. Barbula iterum Coss. quod tradit idem libro IX, his verbis: *Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, vtraque ad rem militarem pertinentia, vnum, vt tribuni militum sexdecim in quattuor legiones a populo crearentur, quæ antea perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum & consulum ferme fuerant beneficia. tulere eam rogationem tribuni L. Atilius, & C. Marcius alterum vt duumuiros nauales idem populus iuberet.* at lib. XLII. P. Picinio, C. Cassio Coss. *In tribunis militum nouatum eo anno propter Macedonicum bellum, quod consules ex S. C. ad populum tulerunt, ne tribuni militum eo anno suffragiis crearentur, sed consulum prætorumque in iis faciendis iudicium, arbitriumque esset.* & sequenti anno: *Tribunos militum non permissum, vt consules facerent populus creauit.* Hic autem numerus tamdiu obseruatus est, quandiu legiones quattuor scribi cœpta sunt, ex quaternis militum millibus singulæ. vbi vero legiones ex quinis millibus, & amplius scribi cœperunt, tum vero tribunorum ad viginti quattuor perductus est numerus. vt singulis legionibus seni tribuni præessent. ex quibus quatuordecim, vt ait Polybius, stipendia minus quinque, reliqui saltem decem fecissent.

Pag. 180. l. 10.

Post deleretur. *adde:* Pertinet etiam huc, credo, lex ea: *Ne quis loco ab Imperatore adsignato cederet, atque*

atque ordinem desereret. cui rei capitalem pœnam propositam fuisse animaduerto, cum A. Postumius dictator eo nomine de filio extremum supplicium sumserit, vt Diodorus lib. XII. tradit.

Pag. 191. l. 11.

Post cæcidit *adde* & lib. XI. *Qui miles ad exercitum non rediisset, eum ipsum, bonaque eius vendere consul iussus.*

Pag. 194. l. 18.

Post inita ratio est. *adde: Varro tamen non atributo tribus, sed tributum ac tribubus ductum, vt dixi, existimat.*

Pag. 205. l. 16.

Verba illa Cæsarem postea peregrinarum mercium portoria instituisse Suetonius refert. *non leguntur in Parisiensi editione.*

Pag. 207. l. 24.

Post salis vectigali? *lege*: de eo non deest, quid opiner, sed quid pro certo affirmem. nam hoc vectigal, quanquam de eo nihil, quod quidem extet, memoriæ proditum sit.

Pag. 208. lin. 7.

Post oneraſſe *adde*: sublatum autem esse eo magis puto, quod idem factum de vectigali macelli accepi: magnum nimirum illud Romæ fuisse, donec plebis incusantis apud omnes principes remissum est portorium mercis eius. Macelli autem nomine res

omnes, quæ ad victum hominum pertinerent, comprehenderunt.

Pag. 208. l. 26.

Post hæc autem, *adde:* tam tributa, quam.

Pag. 208. l. 27.

Post exigenda *adiice:* Liuius de Catone & Flacco censoribus lib. XXXIX: *Vectigalia summis pretiis, vltro tributa infimis locauerunt. quas locationes cum senatus precibus, & lacrymis publicanorum victus induci, & de integro locari iussisset, censores edicto summotis ab hasta, qui ludificati priorem locationem erant, omnia eadem paullulum imminutis pretiis locauerunt.* & libro XLIII. in censura Claudii, & Sempronii: *Edixerunt, ne quis eorum, qui Q. Fuluio, A. Postumio censoribus publica vectigalia, aut vltro tributa conduxissent, ad hastam suam accederet.* item: *Contentione orta, cum veteres publicani se ad tribunum contulissent, rogatio repente sub vnius tribuni nomine promulgatur: Quæ publica vectigalia, vltro tributa C. Claudius, & Ti. Sempronius locassent, ea rata locatio ne esset, de integro locarentur, & vt omnibus redimendi, & conducendi promiscue ius esset.*

Pag. 209. l. 3.

Post erat. *addenda sunt:* Ærarium autem in æde, vt supra apparuit, Saturni fuit. quod tamen non vnum Romæ, sed tria fuisse comperio, cum diligentius veterum annalium verba considero: vnum, in quo ciuium tributa, ac sociorum vectigalia, & præda Imperatorum asseruabatur, quo sumtus bellorum ordi-

ordinarii sustinebantur: alterum, *sanctius ærarium* appellatum. in quo aurum vicesimarum custodiebatur, cuius meminit Liuius bello Punico II, anno DXLIV. Fabio quintum, & Flacco quartum consulibus. *Cetera*, inquit, *expedientibus, quæ ad bellum opus erant, consulibus aurum vicesimarium, quod in sanctiore ærario ad vltimos casus seruabatur promi placuit. promti ad quattuor millia pondo auri.* tertium, in quo pecunia Gallici belli caussa seruabatur. quam Gallico bello collatam refert Appianus lib. secundo, cum execrationibus publicis, eam motum non iri, nisi bellum Gallicum impenderet. Secundum ærarium, quod sanctius dictum est, a Pompeio apertum tradit Cicero libro septimo Epistolarum ad Atticum: *Capuam*, inquit, *C. Cassius tribunus pl. venit. attulit mandata ad consules, vt Romam venirent, pecuniam de sanctione ærario auferrent, statim exirent vrbe relicta.* & Cæsar libro primo belli ciuilis: *Quibus rebus Romam nunciatis tantus repente terror inuasit, vt cum Lentulus consul ad aperiendum ærarium venisset ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam, protinus aperto sanctiore ærario ex vrbe profugeret.* Reliqua duo a Cæsare refracta sunt. nam Appianus insimulat eum ex Gallico ærario pecuniam abstuliſſe, quod diceret, nihil esse, quod amplius de Gallis metueretur, quos ipse funditus sustuliſſet. Dio vero, & Plutarchus ærarium in vniuersum ab eo expilatum scribunt. id autem, in quo vniuersa populi Rom. vectigalia reconderentur, fuisse, ostendit Lucanus his verbis, cum de Cæsare loquitur:

- *Tunc conditus imo*

Eruitur templo multis intactus ab annis
Romani census populi, quem Punica bella,
Quem dederat Perses, quem victi præda Philippi,
Quod tibi, Roma, fuga Pyrrhus trepidante reliquit,
Quo te Fabricius regi non vendidit auro,
Quicquid parcorum mores seruastis auorum,
Quod dites Asiæ populi miscre tributum,
Victorique dedit Minoia Creta Metello,
Quod Cato longinqua vexit super æquora Cypro.
Tunc orientis opes, captorumque vltima regum
Quæ Pompeianis prælata est gaza triumphis,
Egeritur, tristi spoliantur templa ruina.

Plinius autem Cæsarem ex ærario protulisse ait laterum aureorum XXVI. millia, & in numerato pondo ccc.

Sed de ærariis hactenus. Redeo ad tributum.

Pag. 211. l. 10.

Post existimaretur. *adde:* Sed de Comitiis scripserunt alii luculente. nos vero quoniam iura suffragiorum, non rationem comitiorum exquirimus, pauca hæc dixisse satis habebimus. quorum auctoritatem si quis postulabit, ab iis quibus hæc indagare operæ fuit, repetere facile poterit.

Conferamus igitur rem in pauca, & quod alii iustis prope voluminibus sunt complexi, nos verbo tantum significemus.

Pag. 211. l. 19.

Post exoleuerunt, *addi debet:* adeo vt postremis temporibus non triginta, vt quondam, curiæ ad comi-

comitia conuenirent, sed ad vsurpandam iuris vetustatem, triginta curiarum lictores, quemadmodum est in secunda Ciceronis agraria, suffragia pro curiis ipsis inirent. quippe quæ auspiciorum caussa tantummodo sint retenta, cum centuriata iam & tributa auctoritate & fama florerent.

Pag. 212. l. 8.

Post verbum licuit, *addenda sequentia:* Quarum rerum rationem si quis requirat, Nicolai Gruchii pereruditos de Comitiis commentarios perlegat.

Cui viro vt multis in rebus assentior, sic ab eo in binorum comitiorum ratione explicanda valde diuersus sum. quod non gloriæ quærendæ, sed antiquitatis illustrandæ caussa, cuiusmodi sit, hoc loco pluribus mihi exponendum putaui. Est ergo quæstio huiusmodi, cum trina fuerint comitia, quid sit id, quod Cicero in secunda agraria, de binis comitiis, quibus magistratibus singuli crearentur, scripsit his verbis: *Maiores de omnibus magistratibus bis vos sententiam ferre voluerunt. nam centuriata lex censoribus ferebatur, cum curiata cæteris patriciis magistratibus. tum iterum de iisdem iudicabatur, vt esset reprehendendi potestas, si populum beneficii sui pœniteret. nunc quia prima illa comitia tenetis, centuriata, & tributa, curiata tantum auspiciorum caussa remanserunt. hic autem tribunus pl. quia videbat, potestatem neminem iniussu populi, aut plebis habere posse, curiatis eam comitiis, quæ vos non initis, confirmauit: tributa, quæ vestra erant, sustulit. ita cum maiores binis comitiis voluerint vos de singulis magistratibus*

iudicare, hic homo popularis ne vnam quidem populo comitiorum poteſtatem reliquit. Hæc Cicero. Hunc igitur locum dico obſcuriſimum eſſe, & quam ex eo ſententiam Nicolaus Gruchius collegit, putare me ab ipſa conſuetudine Romani moris, atque ab ipſa demum rei veritate abhorrere. Quis autem eius ſenſus ſit, ex loci huius lectione, quam ille ex ingenio, vt video, ac nulla antiqui libri fultus auctoritate, attulit, facile intelligi poteſt. eſt autem hæc: *Nam centuriata lex conſulibus ferebatur, & cæteris patriciis magiſtratibus, tributa plebeiis. tum curiata iterum de iisdem iudicabatur.* Qua ex lectione apparet, placere Gruchio, patricios quondam magiſtratus binis comitiis eſſe creatos, centuriatis, & curiatis, plebeios item binis, tributis & curiatis. poſt autem curiatis comitiis obſoletis magiſtratus omnes binis item comitiis declaratos centuriatis & tributis. Quam ſententiam ſi ille etiam alterius loci auctoritate firmaret, quod nec facit, nec facere poteſt, tamen quia eam multis interiectis ex ingenio verbis inducit, ego vix in re tanta probare poſſem. neque enim ſimile veri videtur, ſi ſinguli magiſtratus binis, iisque diuerſis fuiſſent comitiis declarandi, non aliquam aliquando annalium ſcriptores eorum inter ſe contentionem literis prodituros fuiſſe, ſi aut curiata, aut tributa comitia centuriatorum ſententiam infirmaſſent. Quamobrem ego incolumi vulgata lectione ita hunc locum interpretor. Reprehendit Rullum tribunumpl. Cicero, qui X. viros creari iubebat tributis Comitiis, ita vt non omnes XXXV. tribus vocarentur, ſed XVII. tantum

ſorte

sorte ducerentur. deinde vt qui a nouem tribubus esset designatus, lege curiata, id est, imperio ornaretur. reprehendit autem acute magis, vt solet in orationibus, quam vere, & quod tributa comitia imperfecta attulit, & quod curiata obsoleta rettulit. id quod eo grauius esse significat, quod cum maiores binis quondam comitiis de omnibus magistratibus voluerint iudicari, hic neutra afferat. quæ sint autem hæc Comitia bina, exponit, centuriata & curiata. nam *consules* (sic enim cum Gruchio hic legendum puto. non *censores*) centuriatis creabantur, quando ceteri patricii magistratus declarabantur curiatis. deinde iterum de iisdem magistratibus iudicabatur, vt priora comitia reprehendere populus posset. Quod autem ait, consules centuriatis comitiis creatos, cum ceteri patricii magistratus curiatis, recte ait. Siquidem constat, primos consules, atque inde reliquos a populo per centurias conuocato declaratos. ceteros autem patricios magistratus intelligit quæstores, quos iccirco patricios vocat, quia prius patriciis ea potestas patuit, quam plebeiis. Plutarchus enim Poplicolam consulem Bruti Collegam quæstores duos populo creandos permisisse ait, P. Minucium, & M. Veterium, quas gentes tam patricias constat fuisse. creatos autem esse curiatis comitiis patet, primum, quia nondum tributa instituta erant: deinde, quia Gellius scribit, minoribus magistratibus Comitiis tributis magistratum dari, sed iustius curiatis: postremo, quia Tacitus libro XI. prodidit, quæstores regibus imperantibus, esse institutos, atque legem curiatam ostendere,

a L.

a L. Bruto repetitam. Quod autem ait, bis iudicatum esse de omnibus magistratibus, id non habet eam vim, vt significet, diuersis comitiis esse iudicatum, centuriatis, & curiatis, sed illud vult intelligi, qui magistratus centuriatis Comitiis creati erant, vt Consules, de his bis centuriatis Comitiis esse iudicatum; qui curiatis, bis curiatis. vt qui prioribus comitiis aliquem creassent, iidem posterioribus, si pœniteret, mutata sententia abrogare eundem possent Deinde addit: Nunc vero quia magistratus creantur, non vt olim, alii centuriatis, alii curiatis sed alii centuriatis, alii tributis, curiata obsoleuenam earunt. propter auspiciorum religionem tantum remanserunt.

Rullus autem curiata comitia, quæ non populus, sed pro populo triginta curiarum lictores ineunt, reuocauit, tributa imperfecta attulit. Ita cum maiores binis comitiis voluerint de eadem re iudicari, Rullus ne vna quidem Comitia populo reliquit. nam in vtrisque peccauit.

Neque vero illam rationem perpetuo obseruatam esse existimandum est, quam apud maiores ait fuisse, vt iisdem comitiis bis de eodem candidato iudicaretur, sed effigiem tantum, ac similitudinem eius retentam. Nam cum prærogatiuæ centuriæ suffragationem instituissent, eam pro unis comitiis habuerunt; reliquarum autem quæ iure vocatæ dictæ sunt, pro alteris. sic enim celerius suffragia a populo iniri posse iudicarunt, si eadem comitia partirentur, quam si eadem bis integra haberentnr. Hoc autem intellexit, & docuit Asconius his verbis in secun-

secundam Verrinam: *Prærogatiuæ tribus sunt, quæ primæ suffragium ferunt ante iure vocatas. mos enim fuerat, quo facilius in comitiis concordia populi firmaretur, bina omnino de iisdem candidatis comitia fieri, quorum tribus prærogatiuæ dicebantur, quod primæ rogarentur, quos vellent consules fieri; secundæ iure vocatæ, quod in his sequente populo, vt sæpe contigit, prærogatiuarum voluntatem, iure omnia complerentur.* His enim verbis significat bina quidem comitia esse habita, sed non integra, verum speciem tantum binorum comitiorum esse vsurpatam. in tributis enim sorte tribum, in centuriatis ex tribu sorte centuriam eduxerunt, quæ prima suffragium iniret. quæ centuria, quoniam ante alias rogabatur, prærogativa dicta est, & tribus ea, vnde desumta est, prærogatiua etiam appellata. prærogatiuæ autem tribus, vel centuriæ prærogatiuæ sententiam pro vnis Comitiis habuerunt, reliquarum quæ deinceps citabantur, & iure vocatæ dicebantur, iudicium, vt dixi, pro alteris. Plerumque autem fiebat, vt iure vocatæ sententiam prærogatiuarum sequerentur, raro autem rescinderent. Vnde illud est Ciceronis pro Murena, tantam comitiis centuriatis fuisse religionem, vt semper omen prærogatiuæ valuerit. Harum vero centuriarum multi meminerunt, vt Liuius libro decimo: *Cum primo vocatæ Q. Fabium consulem omnes dicerent centuriæ.* & post: *Q. Fabium & prærogatiua, & primo vocatæ omnes centuriæ consulem cum L. Volomnio dicebant.* & libro XXVI. *Fuluius Romam Comitiorum causſa accersitus cum comitia consulibus rogandis haberet, prærogatiua Veturiæ iunio-*

iuniorum declarauit T. Manlium Torquatum, & T. Otucilium. & post: *Citatis Veturiæ senioribus.* & de eadem: *Tum centuria auctoritate mota viri.* est enim Veturia tribus nomen, vnde centuria prærogatiua ducta est, vt Galeria: vnde idem dixit libro XXVII. *Galeria iuniorum, quæ sorte prærogatiua erat, Q. Fuluium, & Q. Fabium consules dixerat.* & Cicero in Antonium: *Ecce Dolabellæ Comitiorum dies, sortitio prærogatiua, quiescit. renunciatur, tacet. prima classis vocatur. deinde, vt assolet, suffragia. tum secunda classis.* & in primo de Diuinatione: *Prærogatiuam maiores omen iustorum comitiorum esse voluerunt.* Postremo meminit etiam prærogatiuarum Festus, cum scribit: *Prærogatiuæ centuriæ dicuntur, vt docet Varro, quod rustici Romani, qui ignorarent petitores, facilius eos animaduertere possent. Verrius probabilius iudicat esse, vt cum essent designati a prærogatiuis, in sermonem res veniret populi de dignis indignisue, & fierent ceteri diligentiores ad suffragia de his ferenda.* Sed de binis Comitiis hactenus. Nempe vero assentior iis, qui ad rationem binorum comitiorum locum orationis pro Plancio transferunt. quanquam enim binorum ibi Comitiorum, quibus de ædilitate Plancii actum est, meminit, tamen non id, quod nunc agimus, intelligit. neque Plancium, vt illi putant, tributis & centuriatis Comitiis factum ædilem curulem significat, sed tributis binis. priora autem subito extra ordinem a consule habita esse, nec aliqua de caussa perfici potuisse ostendit. vnde ait: *Sed cur ego sic ago? quasi non comitiis iam superioribus sit Plancius designatus ædilis. quæ Comitia primum*

mum habere cœpit consul tum omnibus in rebus summa auctoritate, tum harum ipsarum legum ambitus auctor. deinde habere cœpit subito, præter opinionem omnium, vt ne si cogitasset quidem quispiam largiri, daretur spacium comparandi. vocatæ tribus, latum suffragium, descriptæ, renunciatæ, longe plurimum valuit Plancius. nulla largitionis nec fuit, nec esse potuit suspicio. an tandem vna centuria prærogatiua tantum habet auctoritatis, vt nemo vnquam prior eam tulerit, quin renunciatus sit, tu aut his ipsis comitiis consularibus, aut certe in illum annum ædilem Plancium factum miraris, in quo non exigua pars populi, sed vniuersus populus voluntatem suam declararit? cuius in honore non vnius tribus pars, sed comitia tota Comitiis fuerint prærogata? quo quidem tempore, si id Laterensis facere voluisses, aut si grauitatis esse putasses tuæ, quod multi nobiles sæpe fecerunt, vt cum minus valuissent suffragiis, quam putassent, postea prolatis Comitiis prosternerent se, & populo Rom. fracto animo atque humili supplicarent, non dubito, quin omnis ad te conuersa se fuerit multitudo.

Nunc, quod quæri potest, caussam exponamus, cur centuriatis in comitiis, quibus populum in classes centuriasque distributum suffragia inire docuimus, tribus adhibeantur. vnde quidam omnes fere magistratus integris binis Comitiis designari existimarunt, tributis, & centurialis. Quid est enim tam vulgare, tam omnibus notum, quam consulem, censorem, prætorem comitiis centuriatis declarari; & tamen eos a tribubus aliquando declaratos videmus. Cicero enim de se consule in secunda agraria

ria dixit: *Me non extrema tribus suffragiorum, sed primi illi vestri concursus consulem declararunt.* & in Milonia de Comitiis consularibus Milonis *Clodius tota comitia suis humeris sustinebat, conuocabat tribus, se interponebat.* & Liuius lib. XXIX. *Salinator præter Mæciam tribum, quæ se nec condemnasset, neque condemnatum aut consulem aut censorem fecisset, populum Rom. omnem, quattuor & triginta tribus ærarios reliquit.* de prætura Plutarchus testis est: *Vt prima*, inquit, *tribus vocata Catonem prætorem declarauit, statim Pompeius ementibus auspicia, comitia dimisit.* & tamen Cicero se ter prætorem primum comitiis centuriatis renunciatum gloriatur in Pompeiana, & prætores collegas esse consulum, iisdemque comitiis creatos scimus. Vt ergo hunc difficultatis scrupulum, si quis est, euellamus, repetenda nobis, aut apertius explicanda sunt ea, quæ de centuriis & tribubus supra diximus. Est ergo intelligendum ex Seruii instituto, tribus nihil ad centuriata Comitia pertinuisse: post expletas autem XXXV. tribus, cum omnis populi honos in iis consisteret, mutatam esse Seruii rationem, & tribus ad centuriarum diuisionem esse traductas. Vt autem ante populus in sex Classes, & centum tres ac nonaginta centurias diuisus vocabatur, sic postea in XXXV. tribus dispertitus citari cœptus est, ita tamen, vt singulæ tribus suas classes, suasque centurias haberent. Quocirca supra diximus, ex XXXV. tribubus vnam esse sorte eductam, atque ex ea, cum in vnaquaque tribu aliqui essent e quinque classibus ciues, omnium vero classium multæ centuriæ, vnam esse ex omni centuriarum

riarum numero lectam centuriam, vel iuniorum, vel seniorum, quæ prima rogaretur, & prærogatiua diceretur, cuius auctoritatem quasi omen quoddam, reliquæ sequerentur. vnde dixit Cicero: *Ecce Comitiorum dies. sortitio prærogatiuæ, quieſcit. renunciatur, tacet. prima Claſſis vocatur.* Quibus verbis oſtendit prærogatiuam ante primam claſſem eſſe ſuffragatam. & in Planciana prærogatiuam centuriam vnius tribus partem vocauit: *Vocatæ tribus, latum ſuffragium, deſcriptæ, renunciatæ. longe plurimum valuit Plancius. an tandem vna centuria prærogatiua tantum auctoritatis habet, vt nemo vnquam prior eam tulerit, quin renunciatus ſit, tu aut his ipſis Comitiis conſularibus, aut certe in illum annum ædilem Plancium factum miraris, in quo non exigua pars populi, ſed vniuerſus populus voluntatem ſuam declarauerit? cuius in honore non vnius tribus pars, ſed comitia tota Comitiis fuerint prærogata?* Inde etiam illa ſunt apud Suetonium, Cæſarem dictatorem edidiſſe per libellos circum tribum miſſos ſcriptura breui: Cæſar dictator illi tribui: *Commendo vobis illum & illum, vt ſuffragio veſtro dignitatem ſuam teneat.* & illa apud Lucanum de ſimulatis comitiis eiusdem Cæſaris:

- - Fingit ſolemnia campus,
Et non admiſſæ dirimit ſuffragia plebis,
Decantatque tribus, & vana verſat in vrna.

Neque vero aliud eſt id, quod ſcriptum eſt apud Ciceronem in III. de legibus: *Cenſores populi partes in tribus diſtribuunto, & in pecunias, ætates, ordines partiunto.* id eſt, primum in tribus, deinde

in classes ex censu, & centurias ex ætate & ordine distinctas. Hanc enim legem scripsit Cicero apte ad eam remp. quam in suis libris finxerat, ad eam, inquam, quam P. Scipio, quem loquentem fecerat, & æquales eius administrarunt post sexcentesimum ab vrbe condita annum, tum cum tribuum nomen late in vrbe patebat. Quanquam autem in centuriatis comitiis pariter, atque in tributis tribus citabantur, atque suffragia inibant, non eodem tamen modo inibant. nam in tributis cuiusque tribus vnum erat suffragium, in centuriatis tot obseruabantur suffragia, quam multæ tribuum ipsarum erant centuriæ.

p. 214. lin. 10.

Post diuidebat. *adde:* Tiberius autem omnino Comitia populi sustulit. quod scripsit Tacitus libro primo: *Tum primum e campo comitia ad patres translata sunt. nam ad eam diem etsi potissima arbitrio Principis, quædam tamen studiis tribuum fiebant. neque populus ademptum ius quæstus est inani rumore, & senatus largitionibus ac precibus sordidis exolutus libens tenuit, moderante Tiberio, ne plures quam quattuor candidatos commendaret, sine repulsa & ambitu designandos.*

pag. 219. l. 31.

Post rediit. *adde*: Quam rem Manutius in libro suo de legibus elegantissime persecutus est.

Pag. 224. lin. 24.

Quæ a verbis Voco autem *vsque ad verba* de provin-

vinciis pluribus. *sequuntur, hoc pacto leguntur in Parisiensi editione:* Hactenus de sacerdotibus. nunc de magistratibus, quorum ius paucis, vt video, verbis in tertio de legibus Cicero est complexus, cum dixit: *Magistratus omnes iudicium & auspicium habento.* quod est aliud nihil, quam iudicandi & auspicandi potestatem habento. Iudicium autem dicitur habere, qui potest & ius dicere, & edictum interponere. Ius vero dicere, in primis est iudicii dandi potestatem habere, atque ei formulam iudicandi præscribere. Quicunque enim ius reddebat, audita facti serie, aut concedebat actionem, aut negabat. Quare in edictis prætoriis hæc verba celebrabantur: *Iudicium dabo, Iudicium non dabo.* vnde illud est, Ciceronis in Verrem: *Si quis eum pulsasset, edixit, se iudicium iniuriarum non daturum: quicquid ab eo peteretur, iudicem de sua cohorte daturum: ipsi autem nullius rei actionem sese daturum.* Edictum autem interponebat, cum res longiorem disquisitionem non desiderabat. cuius generis est illud alterum apud Liuium de Ap. Claudio consulari decemuiro: *Vt iam sciret, non id petulantiæ suæ, sed Virginio absenti datum, ius eo die se non dicturum, neque edictum interpositurum.* & hoc Ciceronis de Antonio Consule: *Cum tot edicta proposuisset, edixit, vt adesset senatus frequens a. d. VIII. Kal. Dec. eo die ipse non affuit. at quomodo edixit? hæc sunt, opinor, verba in extremo: Si quis non affuerit, hunc omnes existimare poterunt, & interitus mei, & perditissimorum consiliorum auctorem fuisse.* Hoc autem ius qui magistratus habuerunt, ii potestatem dicun-

tur habuisse; qui præter hoc aliquid etiam amplius imperium. Etenim legimus dictatoris, consulum, decemuirum, tribunorumque militum consularium, ac prætorum non potestatem solum, sed etiam imperium extitisse. Censorem vero, & ædilium, & quæstorum, & tribunorum pl. potestatem tantum; merito. dictator enim ius vitæ necisque sine prouocatione habet. & eo dicto omnes alii abdicant. Consules autem quanquam in ciuem animaduertere non possunt, itemque prætores, tamen prehensionem habuerunt, & vocationem; tribuni vero pl. prehensionem tantum, itemque ædiles. Atque omnino qui magistratus lictores cum fascibus habuerunt, vt dictator, Consules prætores, & reliqui, qui cum potestate consulari fuerunt, amplius ius habuerunt, quam qui viatore tantum, vt Censores, tribuni pl. & ædiles, aut qui neutro, vt quæstores. itaque vt dictatori consul, sic consuli, vt scribit libro sexto Polybius, reliqui magistratibus paruerunt, præter tribunos plebis, non quia maiore essent tribuni, quam consules potestate, sed quia ad eorum euertendam potestatem essent creati. Quæ autem de prehensione, & vocatione magistratuum dixi, ea ex Varronis sententia dixi, qui apud Gellium ita scribit: *In magistratu habent alii vocationem, alii prehensionem, alii neutrum. vocationem, vt consules, & ceteri, qui habent imperium. prehensionem, vt tribuni pl. & alii, qui habent viatorem neque vocationem, neque prehensionem, vt quæstores, & ceteri, qui neque lictorem habent, neque viatorem. qui vocationem habent, iidem prehendere, tenere, abducere possunt, & hæc omnia,*

sine

siue adsunt, quos vocant, siue acciri iusserunt. tribuni pl. vocationem habent nullam. Cuius rei rationem reddit Gellius, quod antiquitus creati videntur, non iuridicundo, nec caussis, querelisque de absentibus nascendis, sed intercessionibus faciendis, quibus præsentes fuissent, vt iniuria, quæ coram fieret, arceretur. ac propterea Ius ad se vocandi ademptum, quoniam, vt vim fieri vetarent, assiduitate eorum & præsentium oculis opus erat. & alio loco Varro: *Qui potestatem neque vocationis populi viritim habent, neque prehensionis, eos magistratus a priuato in ius quoque vocari est potestas. M. Læuinus ædilis curulis a priuato ad prætorem in ius est eductus. nunc stipati seruis publicis non modo prehendi non possunt, sed etiam vltro summouent populum.* Cur autem velit Cicero omnes magistratus habere auspicia, ipse declarat in legibus: *Vt multos*, inquit, *inutiles Comitiatus probabiles impediat moræ. sæpe enim populi impetum iniustum auspiciis dii immortales repressérunt.* Confirmat hoc idem M. Varro libro Rhetoricorum vicesimo, vt est apud Noricum: *eo die*, inquit, *cis Tiberim redeundum est, quod de cœlo auspicari ius sit nemini præter magistratum.* Ex quibus locis appareret, non omnia eum auspicia intelligere, sed tantum obseruationem de cœlo: ea enim potissimum impedita, atque infirmata Comitia sunt. vnde edicto consulari in comitiis centuriatis habendis cauebatur, ne magistratus vllus minor de cœlo seruasse vellet. quod etiam minores magistratus, vt tribuni pl. auspicium, id est, spectionem, & nunciationem haberent, quibus rebus inutilia comitia obnuncian-

do facile possent impedire. quod lege Ælia, quæ obnunciationi parere coegit, erat prouisum. Reliqua vero auspicia non omnes magistratus habuisse illud indicio est, quod plebeii magistratus neque augures, neque pullarios adhibuerunt, vt tribuni, & ædiles plebis. alioquin plebeii auspicia habuissent. quod supra negauimus. Quocirca ego in eam adductus sum opinionem, vt, cum inquit Zonaras libro annalium secundo, tribunis pl. auspicia a patriciis esse concessa, de obseruatione de collo esse accipiendum putem. Hoc autem factum scribit M. Horatio, & P. Valerio Coss. abdicatis X. viris, anno CCCIV. his verbis: *Quin etiam tribunis pl. in comitiis auspiciorum vsum concesserunt. id quod eis verbo quidem honorem ac dignitatem attulit, (id enim ius ab antiquo solis patriciis fuit) re autem vera impedimento fuit, ne facile tribuni plebis, & plebs ipsa quæcunque vellet, ageret, sed per caussam auspiciorum aliquando impedirentur.* Tribunatum autem plebis Liuius libro II. & Plutarchus in quæstionibus magistratum esse negarunt. Quod si ita est, profecto ne proconsules quidem, & proprætores magistratus fuerunt, quia auspiciis caruerunt. vnde scitum est illud Ciceronis in secundo de diuinatione: *Bellicam rem administrari maiores nostri nisi auspicato noluerunt quam multi anni sunt, cum bella a proprætoribus. & proconsulibus administrantur, qui auspicia non habent. itaque nec amnes transeunt auspicato, nec tripudio auspicantur.* atque illud in primo: *Magistratus Romanos auspiciis vsos esse coactis.* coactum autem dictum esse auspicium, tripudium solistimum. Adeo vero

vero magistratuum propria auspicia fuerunt, vt magistratus ipsos inter se distinxerint, ac segregarint. vt enim auspicia alia maiora fuerunt, alia minora, sic magistratus partim maiores, partim minores: maiores, qui maiora auspicia habuerunt, vt consules, prætores; minores vero, qui minora, vt reliqui. Maiora autem dicuntur auspicia habere, quia eorum auspicia magis rata sunt, quam aliorum. quod ex libris Messallæ, & Tuditani Commentariis Gellius prodit libro XIII.

Reliqua vulgatæ lectioni statim subiecimus *pag. 225. & seqq.*

IOANNIS GEORGII GRÆVII
Animaduersiones in Carolum Sigonium de antiquo iure ciuium Romanorum

ex eius præfatione in Tom. I. Thesauri Antiquitatum Romanarum.

SIgonius de antiquo iure ciuium Romanorum l. 14. a) notauit moris fuisse primum vt in foro, deinde in villa publica, quæ erat in campo Martio census ageretur, quem morem Cæsar labefactarit, qui, vt ostendat Suetonius, recensum populi nec more, nec loco solito, sed vicatim per dominos insularum egerit. Sed verba Suetonii male intellexit Sigonius de censu lustrali totius populi Romani siue omnium eius ordinum. Quomodo illum agere potuissent domini insularum? Agit ibi Suetonius de recensu populi tenuioris frumentum menstruum gratuitum accipientis, vt obseruarunt docti, & ostendunt sequentia: *Ne qui noui cœtus recensionis caussa moueri quandoque possent, instituit quotannis in demortuorum locum ex his, qui recensiti non essent subsortitio a prætore fieret.* Quis enim non videt, ad plebem pauperiorem hæc pertinere, quam pascebat frumentum publicum? His elocatæ erant insulæ, quas possidebant homines pecuniosi. ideoq; per illos, insularum nimirum dominos, facile poterant recenseri earum incolæ.

Libro II. c. 3. b) scribit *celeres* dictos equites vel a celeritatis officio, vel a duce Romuli Celeri, qui his tribus centuriis equitum præpositus fuerit. quod falsum. Est *celer* a Græco κέλης, pro quo dixerunt Æoles

a) *Legendus* lib. 1. cap. 14. *Vid. p.* 168. b) *pag.* 176.

les κέλης. κέλητες vero dicebantur, qui in ludis equestribus certabant, non bigis aut quadrigis, sed equo singulari. Hinc equites singulares dicti sunt κέλητες, *celeres* Latine, vt docuit Salmasius in exercitationibus Plinianis & ante illum Anglus Caninius in Hellenismo.

In eodem Capite cum scribit: c) *Quid autem fuerit equus publicus, parum compertum est. Varro in libris de Latina lingua equum publicum mile assarium vocat. quibus verbis stipendium fortasse aliquod vel alendi, vel emendi equi caussa de publico constitutum significat.* Quid sit equus publicus, iam satis notum est, nimirum qui dabatur a censore ei qui erat equestri loco natus, quique haberet censum equestrem, si censoribus placeret vt mereret in turmis legionariis Romanorum equitum, cuique ad alendum illum equum erat assignatum stipendium. Quantum fuerit illud, & quomodo hic locus Varronis cum Liuio, qui videtur longe grandius stipendium equestri constituere, sit in concordia redigendus, contra Lipsii & Salmasii sententiam verisime docuit Schelius, in illa dissertatione de stipendio militari, quam superius laudaui. Verba curarem apponi, nisi totum librum constituissem edere in illo tomo, in quo agetur de re militari Romanorum.

Lib. II. Cap. 10 de mercatoribus & negotiatoribus, vbi agit de conuentu p. 159. d) ait Sigonius, legi etiam consueuisse iudices a prætoribus in prouinciis ex conuentu ciuium Romanorum. idque probat in addendis locis aliquot ex Verrinis Tullii pe-

c) *pag. 182.* d) *huius editionis pag. 321.*

titis, præcipue ex oratione de iurisdictione: *Ceterarum rerum selecti iudices ex ciuium Romanorum conuentu proponi solent.* Verum nulli fuerunt conuentus ciuium Romanorum. In prouinciis dicebantur oppida, in quibus qui Proprætore aut Proconsule præerant prouinciæ, ius dicebant, *conuentus*, quia in illa ad diem, quem Proprætore indixerat, ex agro vicino conueniebant omnes, qui lites habebant, quas volebant decidi. significabat etiam rem ipsam, quæ in conuentu agebatur, nimirum iurisdictionem. Hinc *conuentum agere* est ius dicere in conuentu. Quin & sic dicebantur homines, qui in conuentu litium caussa conueniebant, vt apud Horatium 1. Sat. 7.

Persius exponit causſam, ridetur ab omni
Conuentu.

In his oppidis vero plerumque versabantur & habitabant etiam ciues Romani, qui negotia habebant in prouinciis. Ex his solebant prætores proponere iudices, quibus causſas committebant decidendas, æque vt Romæ prætor, vt multis docuit I. Frid. Gronouius III. Obseruat. c. 22. vbi & hunc Ciceronis locum sic legendum censuit: *Cæterarum rerum selecti iudices ciuium Romanorum ex conuentu proponi solent.* Selectos iudices ciuium Romanorum ostendit esse iudices ex ciuibus Romanis, *ex conuentu* autem esse ex illo oppido, vbi conuentus agebatur, vbi negotiabant ciues Romani quidam. vide laudatum locum, vbi pluribus hæc exequitur vir magnus, multis erroribus Manutii, Hottomanni & aliorum castigatus.

Lib. II. c. 18. p. 182. e) male ex corrupto Sueto-

e) *nobis 418.*

nii

uii loco, qui est in Octauiani vita cap. 32. colligit annum ad iudicandum legitimum fuisse trigesimum quintum. Sed hunc locum dudum emendauit ICtorum princeps Iacobus Cuiacius, approbante Casaubono, obseruat. lib. XXI. c. 32. qui legendum ostendit: *Iudices a vicesimo ætatis anno allegit, id est, quinquennio maturius quam solebant.* vt legitimus ad iudicis personam sustinendam Romæ fuerit annus vigesimus quintus. vide Casaubonum ad hunc locum. In fine eiusdem Capitis in Ciceronis loco omissum est *me*, sine quo sententia non constat. *Me L. Cotta, homo censorius, in senatu iuratus dixit, se si censor tum esset, cum ego aberam, me meo loco senatorem vocitaturum fuisse.* Sic lege.

OBSERVAVIONES LATINI LATINII, in Carolum Sigonium

I. In libros de antiquo iure ciuium Romanorum.

Lib. I. cap 3. pag. 39. *Vt autem inter vrbanas Suburana primam sedem obtinuit*) At non ita habet vetus marmor anno 1563. effossum, & seruatur penes Rainutium Farnesium Cardinalem amplissimum, cuius fragmentum est:

NVMERVS. TR.
QVIBVS. LOCIS.
PSAL. H IIII. CLXXXXI.
SVC. HIIII. LVIII. IA
ESQ. HCC DCLXXVII. A.
COL H. CCCCLVI.
ROM. H. LXVI.
VOL. H. LXXXX.

Simi-

Similis inscriptio habetur penes Gruterum p. 201. n. 10. Carolus Macrus.

pag. 40. *Quanquam scriptum nihil extat, possumus suspicari*) Volsinienses quidem Terentinæ vicinos scribit Cicero pro Plancio.

Cap. 4. pag. 56. *Qui centum millia professione detulissent*) vide quæ notata sunt in Gruchio lib. I. de Com. Rom. a)

Ib. *Qui minore summa, quam centum & viginti millium censi essent*) Addo Gell. lib. 7. cap. 13. qui CXXV. M. æris scripsit. Sed Asconius, Festus, Gell. non de censu ad classium distinctionem a Seruio institutam; sed ad apellationem classicorum, id est, opulentiorum referendi sunt; quemadmodum etiam Plin. lib. 33. cap. 3. maximum censum Seruio Rege CX. M. fuisse cum scribit, non id voluit significare, vt primæ classis ciuis tantum possiderent, sed neminem ea tempestate, qui maiorem summam in censum detulisset, id quod manifeste declarant ea verba, *Illo Rege*.

Cap.

a) *Ad cuius verba:* Sane nisi corrupti sunt &c. *ita commentatur Latinius:* Addendus ad hunc locum *Festus* in verbo *Infra classem*, vbi CXX. mil. æris taxat censum, non primæ classis ciuibus: sed iis, qui classici vel opulentes erant. *Asconius* item lib. 3. in Verrem centum millia sestertiorum ait, fuisse eorum censum, qui more maiorum censi dicebantur: ita vt idem non sit cum taxatione classium Seruii Tullii. *Plinii* locus non videtur aduersari *Liuio* & *Dionysio*; nam loquitur de Romanorum Ciuium opibus, quæ Rege Seruio, supra eam summam CX. mil. æris non fuit. Non enim hinc sequitur, Seruium primam classem ad eam summam definiuisse; sed ne maior c. m esset. Ita etiam *Gellius* conciliari potest; nam cum *Festo*, & *Asconio* aliud spectat.

Cap. 9. pag. 121. *Ex quibus* rebus *illud intelligi potest*) verbis.

pag. 124. *Vnde Catulus*: Flammeum cape) Comitabatur etiam sponsum colus compta, & fusus cum stamine. curque id institutum, & quando docet *Plinius* cum scribit lib. 8. cap. 28. *Inde factum, vt nubentes Virgines comitaretur colus compta, & fusus cum stamine.* Plutarch. in proll. Rom.

pag. 128. *Quoniam tertiæ noctis* posterioris *sex horæ alterius anni essent*) posteriores.

Ibid. *Vt aliarum rerum, sic etiam vxorum usucapionem fuisse*) Considerandus *Taciti* locus lib. 13. vbi Poppææ ad Neronem verba refert: *Si vltra vnam, alteramque noctem attineretur, nuptam esse se dictitans, nec posse matrimonium amittere.*

Cap. 10. *Tamen auctoribus pontificibus lex curiata ad populum a magistratu aliquo, vt a consule ferebatur*) sui videtur oblitus, qui auspiciorum tantum caussa curiata, adumbrata comitia relinquat, nec quicquam interesse putet inter comitia curiata & legem curiatam. vid. infra notata cap. 17.

pag. 150. *Quod æquabile, atque vnum omnibus esse possit*) Quod æquabile inter omnes, atque vnum omnibus esse possit.

pag. 152. *Nam vt perueniat ad me fundus, testamento alicuius fieri potest. & vsucapio fundi*) Nam vt perueniant ad me fundus, testamento alicuius fieri potest, vt retineam, quod meum factum sit, sine iure ciuili non potest: fundus a patre relinqui potest, aut vsucapio fundi.

Cap.

Cap. 14. pag. 167. *Et Cicero* in Planciana: *Illud quæro sint ne ista prædio*) pro Flacco.

Cap. 15. pag. 172. *Obseruatum est præterea in legione nisi ingenuos*) non.

pag. 174. *Quæ iuniorum ætatem annis triginta definiuit*) Triginta annorum tempus esse, intra quod iuniores appellantur, & militiæ nomen dare debent, certum quidem est; at non propterea triginta implere stipendia tenentur; sed ea tantum, quæ legitima esse placuit, quorum numerus qui sit ex 6. fragmento Polybii, & ex Plut. in Gracchis, & Tacito in seditione Germanica, & Pannonica plane constare poterit.

pag. 175. *Vnde iuniores quatuor ætate & corporis habitu similes exercerent*) vide Polyb. nam hic ordo non enumeratur plane.

pag. 184. *An vero ille ὀψώνιον (hac enim voce vtitur) pro integro stipendio accipiat, parum liquet*] Quin liquet maxime ὀψώνιον integrum stipendium esse Polybio; at non vna eius pars, quæ singulis diebus duorum obolorum esse scribitur, integrum stipendium est, neque item tritici modii quatuor, qui pediti in menses singulos dabantur, nec vestis, aut arma, si quibus indigebant; sed hæc simul omnia, quoad forte ad xxx. denarios perueniretur, qui integrum stipendium efficerent. ὀψώνιον autem stipendium militare esse docet etiam Luc. cap. 3. vbi militibus vitæ formulam præscribit. Itemque Paul. ad Rom. cap. 6. & 1. Cor 9.

pag. 185. *Adiicit Polybius, frumentum, vestes, arma sæpius militibus data*) sæpe non est apud Polybium, quin potius ex eius verbis certum tritici modum peditibus equitibusque, & sociis præberi solitum intelligimus, cuius pretium & vestimentorum, & armorum ex stipendio menstruo detrahere Quæstorum munus erat.

Pag. 186. *Vt torques, armillæ, hastæ puræ*) phialæ. Nam peditibus eas, vt equitibus phaleras Polybius donari solitas scripsit frag. 6.

Ibid. *Erant etiam, quæ vniuersis, vt pecunia: de coronis notum est illud Gellii*) Vt singulis fisci æris. Plin. lib. 7. cap. 28.

Pag 191. *Aut si lentius animaduertere voluissent, principi, sanguinem missum*) Aut si lenius animaduertere voluissent in principiis sanguinem missum.

Cap.

Cap. 16. pag. 201. *Quem secutus credo Plinius lib. xxx. cap. 3 scripsit*) xxxiii.

Ibid. *Antias certe teste Liuio, & eum sequutus Velleius ducenties millies*) Antias certe teste Liuio lib. 45. & eum sequutus Velleius millies ducenties.

Cap. 17. pag. 211. *Vt enim curiæ, de quibus diximus; sic etiam Comitia curiata*) Videtur sui oblitus; hic enim adumbrata curiata semper in omnibus rebus fuisse definit. supra vero cap. 10. clare in adoptione omnia legitima seruata contendit. Confundit autem fere vbique curiata Comitia, & legem curiatam, quod in binorum comitiorum quæstione omnia adeo impedit, vt nullum exitum habere possint.

pag. 827. *Nam centuriata lex Censoribus ferebatur*) cum. Ita legendus ex scriptis, vetustisque codicibus.

Pag. 829. *Id quod eo grauius esse significat, quod cum maiores*) Vterque mea sententia, fallitur in eo, quod comitia, & legem confundunt. Magistratuum creandorum Comitia sunt, vbi populi suffragio mandatur magistratus. qui tamen sine lege curiata, vel centuriata non geritur. In prioribus Comitiis designandorum magistratuum caussa habitis, locum habebant prærogatiuæ tum tribus. Nec ideo, quod bina eiusmodi appellat comitia Sigonius; tamen ad Ius, & imperium mandandum non fuisse necessariam legem curiatam arbitror.

Quia Gellius scribit minoribus Magistratibus, comitiis tributis, magistratibus dari, sed *iustius* curiatis) Hic locus, vt puto, corruptus rem obscuram obscuriorem facit; ego vero non *iustius*, sed *ius* legendum esse arbitror. Nam vt curiatis Comitiis magistratus aliquando mandari soliti sint, ita nunquam lege curiata magistratus; sed ius, facultatem, & imperium dari reperiemus.

Lib. 2 cap. 2. pag. 268. *Nondum a Censoribus in ordinem Senatorum electum*) adlectum. V. C

pag. 271. *Narrat etiam Suetonius, Augustum equites in Senatum legisse*) Considerandus locus Suetonii est; nam lubricus est, & non ita explicatus a Sigonio, vt eam sententiam manifesto probet. latius autem attingendus erat, vt ex eius verbis certior sententia elici posset. Verba vero Suetonii hæc sunt, quæ mihi videntur aliud velle, quam Sigonius: *Comitiis tribuniciis, si deesset*

essent candidati, Senatores ex equitibus Romanis creauit; ita vt potestate transacta, in vtro vellent ordine manerent. Vide Paulum Manutium de legibus in explicatione Atinii plebisciti, vbi Suetonii, & Gellii locum, qui est lib. 14. cap. vlt. nititur declarare.

Cap. 18. pag. 415. *De qua* item *Pedianus*) idem.

Cap. 19. pag. 423. *Nam ad eam diem indiscreti* ierant] inibant.

II. De Antiquo iure Italiæ.

Lib. I. cap. 21. pag. 574. *equitum LXX. millia*] LXXX.

Lib. 2. cap. 2. pag. 630.) *Inde post annos XVII. in Consulatu Ti Æmilii*) Cur vero Varronis locum, qui lib. I. cap. 2. de re rustica est, non citarit, quiuis facile coniicere potest, cui modo locus ille diligentius examinatus est. L.

pag. 633. & præter *post Polybium*) NB.

Cap. 5. pag. 673. *Deinde anno* CCCXV. XVII. *L. Sergio Fidenate*) CCCXXXVIII.

pag. 687. *Aricium, & Lauinium referunt*) Lanuuium ubique scribendum puto. In Lanuuii, Lauiniique nomine a multis puto peccatum sæpe esse ob litterarum, locorumque vicinitatem; cum ea sit, mea sententia, expeditissima huius ambiguitatis expediendæ ratio, quod vt Confinium Confinienses, ita Lauinium Lauinienses facit, nisi apud poetas Lauinius reperiatur. Lauinii autem oppidum ea coniectura ducor, vt post Coriolanum breue interierit, quod nusquam eius extet mentio Post ea tempora, cum præsertim prodigia diligentissime adnotata reperiantur in his vicinis vrbi locis; Lauinii autem nulla fit in tanta annorum obseruata serie. Hanc per se lubricam errandi occasionem Græcorum scribendi Latina nomina vsus maxime auxit. Quia enim illi litteram V. consonantem non habent in iis nominibus scribendis, quæ necessario ipsam postulant, fuerunt varii, & inconstantissimi. Si quis autem obiiciat Lanuuinos municipes, non colonos fuisse, facile ex eadem Epitome hanc ita esse defendes. Nam ibi Antium, Ariciam, & Lanuuium coniungit, constatque eodem iure fuisse omnes eodem tempore donatos, vt habes infra Cap. 9. & improprie colonos in Epit. nominatos esse, vt nostri temporis eruditis viris ingeniose videtur, & fortasse etiam vere. L.

ERRATA
TOMI I.

Pag. 16. lin. 29. leg. Octauio
p. 43. l. 4. Suburana
64 l. 2. dupli
78. l. 5. volunt
83. l. 27. priuatum
86. l. 19. eum
93. l. vlt. vinctum
96. l. 9. inuitis
111. l. 9. Brutus
115. l. 15. esse etiam
128. l. vlt. rei
129. l. 4. cöemptionem
130. l. 4. sacratis
131. l. 16. adulterares
132. l. 21. RES tuas
133. l. 30. magnam
139. l. 2. alia
142. l. 29. Æbutius
174. l. 16. histriones
l. 17. repulsos
179. l. 10. militum *adacti*
181. l. 19. senatus
185. l. 5. vacationes
l 7. 8. dele *atque-est*
188. l. 4. alium
Pag. 189. l. 16. afficere
190. l. 9. antiquum
202. l. 5. immoderatæ
l. 18. Ex
211. l. vlt. curiatis
224. l. 16. Tripudium
229. l. 2. Actilius
234. l. 2. exercitum
238. l. 28. obtineri
244. l. 17. corona
247. l. 14. traducendas
l. 15. mactare
271. l. 26. Senatorem
274. l. 17. coactus
279. l. 14. peditatui
282. l. 7. equestris *vt ait ordinis*
294. l. 29. flumina
305. l. 23. deterruerit
307. l. 27. Iugurtha
321. l. 19. lectissimos
329. l. 6. secessionem
331. l. vlt. ius
342. l. 26. quod *non amplissime*
356. l. 16. manumittere

non liceret
P. 359. l. 21. libertatis
360. l. 1. liberati
368. l. 20. oportebit
369. l. 7. sumere
372. l. 20. quam
378. l. 7. iudices
379. l. 1. ad libellam
l. 3. arbitrum
381. l. 21. ciuis
382. l. 2. exerceri
388. l. 4. aliis
393. l. 7. ementitus
396. l. 3. damnatæ
399. l. 19. Popillius
403. l. 18. de
l. 27. id
407. l. 23. Oppianici
410. l. 8. Aquillium
418. l. 17. vt
434. l. 24. bello *serunt*
462. l. 13. Pelignos
471. l. 30. genus
479. l. 4. permiscuerunt
481. l. 10. reuertat
485. l. 5. Scaptiensis
486. l. 20. C. *Fabio C.*
515. l. 28. concilium
527. l. 13. iunxisse
529. l. 26. allunit
P. 534. l. 31. prædæ
536. l. 22. Numestranos
538. l. 15. Hipponiatem
541. l. 13. perspicue *perspici*
543. l. 14. Apuliam
l. 21 odorus
l. 24. pulia *rebus*
548. l. 29. riminum
555. l. 13. Cænina
l. 14. Nomento
563. l. 30. oppugnare
566. l. 12. Daunium
572. l. 17. suos *censos* esse
572. l. 12. missum
576. l. 17. est, *qui est*
580. l. 30. Tanarum, *Trebiam, Tarum*
582. l. 18. Monoecipo-
rium
597. l. 18. quod
624. l. 20. neque *diruit, neque* seruitute
648. l. 1. XVII
660. l. 27. re
724. l. 15. Indi-
l. 16. patribus
728. l. 10. quia *iuris, aut quia*
729. l. 5. Antonino

P. 729.

P. 729. l. 25. Antoninus
730. l. 21. ego
l. 25. enim
745. l 19. accensi
757. l. 27. Antoniana
758. l. 22. Labienum
777. l. 13. dictaturam
792. l. 14. vertis
793. l. 6. modum Istria a)
796 l. 7. Vibiforum
797. l. 27 Rhæticas
807. l. 12. TVRIGES
808. l. 13. post *triumphantium* add. *pompa, iura ipsa triumphandi*
809 l. 23. 24. patre
l. 27. ἰσοριχὸν
810. l. 2. peterentur
811. l. 14 la trita
816. l. 28. reum
817. l. 28. tractatæ
818. l. 15. venditionem
819. l. 3. liberti
820. l. 18. 168
820. l. 21. invsitato
821. l. 6. 169.
825. l. 17. sanctiore
829. l. 24. Veturium
l. 25. tum
830. l. 12. 13. obsoleuerunt, *nam ea*
831. l. 29. Volumnio
832. l. 2. Otacilium
l. 10. Neque
833. l. 21. Conuersura
l. 11. ementitus
836. l. 20. quæstus est *nisi*
839. l. 5. noscendis
l. 18. impediant
l. 21. Nonium
840 l. 10. coelo
844. l. 27. negociaban*tur* & *domicilium habebant*
l. 30. castigatis
849. l. 21. prærogatiuæ *tum centuriæ*
l. 25. magistratum

A *pag. 392. ad 408.* verb. *possumus* minoribus typis vtendum fuisset, nam is locus ex veteri editione desumtus est.

FINIS.

Kb 5002 b

ULB Halle
008 867 607
3

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:1-1192015415-219100187-19/fragment/page=0955

CAROLI SIGONII
DE
ANTIQVO IVRE POPVLI ROMANI
LIBRI XI.

DVO de Ciuium Romanorum,
TRES de Italiæ,

TOTIDEM d
RELIQVI de
Omnibus hist
facultatum Stu

EDI
ad exempl
addita & insert
quam Bataui in

Singulis libris
que capitum s

præter Obse

IOANN
Indicemque r
NOVA

de Vsu vario
studi

Prostant in

Gymnasium Dalemburg

x·rite colorchecker CLASSIC
mm

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:1-1192015415-219100187-19/fragment/page=0957